

UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA
FACULTADE DE XEOGRAFÍA E HISTORIA
Departamento de Historia Contemporánea e de América

**O PARTIDO COMUNISTA DE ESPAÑA EN
GALICIA (1920-1968)**

TESE DE DOUTORAMENTO

presentada por

Víctor Manuel Santidrián Arias

Director: Dr. Justo González Beramendi

Santiago de Compostela, 2000

INTRODUCCIÓN	5
1. Estado da cuestión	7
2. Metodoloxía.....	12
2.1. O modelo de partido.....	12
2.2. Marxismo e cuestión nacional	26
2.2.1. Os obreiros non teñen patria O nacionalismo en Marx e Engels.....	27
2.2.2. A segunda xeración de teóricos marxistas	36
2.2.3. Na patria do socialismo.....	61
2.2.4. O Partido da Revolución Mundial e a Rusia <i>Sovietista</i>	63
3. Valoración das fontes.....	68
3.1. Fontes inéditas.....	69
3.2. Fontes impresas non periódicas	77
3.3. Fontes impresas periódicas (fontes hemerográficas)	80
3.3.1. Prensa do PCE e prensa da súa organización galega.....	80
3.3.2. A prensa xeral.....	82
3.4. Fontes orais	83
4. Agradecementos	84
 CAPÍTULO I: DO SOVIETISMO Á FRONTEPOPULISMO (1920-1936)	87
1. Dinámica política.....	88
1.1. Da fundación do PCE ó IV Congreso (1920-1932).....	88
1.2. Do IV Congreso á Guerra Civil (1932-1936).....	97
2. A militancia	125
2.1. Composición social	127
2.2. Os líderes	129
2.3. A participación da muller	139
2.4. Dereitos e deberes	146
2.5. Formas de participación e de socialización políticas	147
2.6. As Xuventudes Comunistas.....	152
2.7. Outras organizacións	158
3. A participación dos comunistas nos movementos sociais as organizacións sindicais....	164
4. Os comunistas nas organizacións campesiñas.....	181
5. A participación electoral	195
5.1. Eleccións ás Cortes constituíntes (28 de xuño de 1931)	201
5.2. Eleccións de 1933	205
5.3. Eleccións de febreiro de 1936.....	214
5.4. Eleccións de compromisarios (abril de 1936)	220
6. O PCE e a cuestión nacional (1920-1936).....	222
6.1. As posicións programáticas do PCE	224
6.2. Teoría e práctica.....	239
6.2.1. O <i>Partit Comunista de Catalunya</i>	246
6.2.2. O Partido Comunista de <i>Euzkadi</i>	251
6.3. O PCE e a cuestión nacional en Galicia.....	259

CAPÍTULO II: A LONGA GUERRA CIVIL (1936-1954)	267
1. O triunfo do franquismo e a represión en Galicia	268
2. Os primeiros pasos da reconstrucción	271
3. Cara á política de Unión Nacional.....	277
4. O período da Junta Suprema de Unión Nacional (1942-1946).....	280
5. A situación en Galicia.....	287
6. O caso de Víctor García Estanillo Brasileño.....	295
7. Disolución da UNE e cambio de orientación.....	300
8. O período de Gayoso (1946-1948).....	304
9. Período de Moncho e de Soto (1948-1949)	314
10. Período de Ricardo e a fin (1949-1954)	319
11. Militancia	333
11.1. A militancia como fe no Partido	333
11.2. Orixe social da militancia	336
11.3. Veteranía da militancia.....	338
11.4. Captación de novos militantes	341
11.5. O problema das “xeracións comunistas”	342
11.6. Axitación, propaganda e prensa.....	343
12. O círculo dirixente	348
13. As finanzas da organización.....	352
14. A actividade guerrilleira.....	355
14.1. Antecedentes da guerrilla os fuxidos.....	355
14.2. A creación da guerrilla organizada	360
14.3. A hexemonía comunista no movemento guerrilleiro (1946-1952)	363
14.4. O cambio táctico (1948)	377
14.5. Os problemas na dirección do Partido e a fin da loita guerrilleira	384
15. A actividade sindical	389
15.1. Os primeiros brotes de conflictividade.....	391
15.2. O cambio de táctica (1948).....	395
16. Os comunistas e os campesiños.....	399
17. O pce e a cuestión nacional (1936-1954).....	405
17.1. O discurso	405
17.2. A cuestión das nacionalidades na Guerra civil	409
17.3. Franquismo e liberdades nacionais	414
17.4. As relacións cos galeguistas.....	424
 CAPÍTULO III: DOUS PASOS ADIANTE, UN PASO ATRÁS (1954-1968).....	433
1. Os anos escuros (1954-1960)	433
1.1. O V Congreso (1954)	435
1.2. A situación en Galicia	443
1.3. Cambios nas alturas.....	446
1.4. A cuestión nacional (1954-1960).....	458
2. A forza do antifranquismo (1960-1968).....	470
2.1. No período do VI Congreso (1960-1965)	470
2.1.1. Orientación política.....	477
2.1.2. De Galicia.....	479

ÍNDICE

2.2. O VII Congreso do PCE (agosto de 1965).....	492
2.3. <i>Nuevos enfoques a problemas de hoy</i>	497
2.3.1. De Galicia 1966-67.....	501
2.3.4. A organización do PCE en Galicia no verán de 1968	510
2.4. O movemento obreiro nos anos 60	518
2.4.1. Organización e conflictividade en Galicia	520
2.4.2. A primeira metade da década dos sesenta.....	521
2.4.3. A expansión das comisións obreiras e o crecemento da conflictividade sociolaboral (1966-1969)	524
2.4.4. Organización das comisións obreiras.....	526
2.4.5. Estensión xeográfica das comisións	527
2.5. O PCE e o mundo rural	536
2.6. Intelectuais, cultura e estudantes.....	551
2.7. Muller	562
2.7. A cuestión nacional na década dos anos 60.....	569
2.7.1. VI Congreso (28-31 de xaneiro de 1960)	570
2.7.2. VII Congreso do PCE (agosto de 1965)	575
2.7.3. Publicacións de Santiago Álvarez sobre a cuestión nacional galega	579
2.7.4. As relacións cos galeguistas dende 1960	585
 CAPÍTULO IV: A FORMACIÓN DO PARTIDO COMUNISTA DE GALICIA (1968)	593
1. Cara a creación do Partido Comunista de Galicia.....	593
2. O I Congreso do PCG	598
3. Programa provisional do Partido Comunista de Galicia.....	600
4. Estatutos do Partido Comunista de Galicia.....	608
 CONCLUSIÓN.....	615
 BIBLIOGRAFÍA E FONTES	633

INTRODUCCIÓN

Presentamos nestas páxinas unha tese de doutoramento sobre a historia do Partido Comunista de España en Galicia dende o ano da súa fundación, en 1920, ata a súa conversión en Partido Comunista de Galicia (1968). ¿Que razóns nos motivaron a escoller este tema? En primeiro lugar, tivemos en conta a orixinalidade do tema, pois, como veremos máis adiante, podemos falar de que a historia do Partido Comunista de España está aínda por escribir, a pesar da existencia de libros moi importantes. Pero os traballos realizados ata agora concéntranse, sobre todo, nas primeiras etapas desta organización. Tamén existen algúns estudos de tipo rexional. En Galicia, nada. Un dos nosos obxectivos é, xa que logo, tratar de encher un baleiro historiográfico.

En segundo lugar, decidiunos a importancia do grupo político escollido, organización que ten unha certa relevancia na historia do país, xa que aínda que o Partido Comunista foi unha forza residual en determinadas etapas do noso estudo, noutras ocasións foi hexemónica na escea política en España como en Galicia.

Unha terceira razón que xustifica o noso interese é a existencia dun enorme volume documental inédito ou non empregado, custodiado no Arquivo Histórico do Partido Comunista (AHPCE). A pesar da súa riqueza, o AHPCE segue sendo, ata certo punto, un descoñecido, a pesar de ser fundamental para o coñecemento de determinados elementos da Historia de España. A documentación que se refire a Galicia estaba, ata o noso estudo, completamente virxinal. Finalmente, unha cuarta razón está detrás da elección deste tema: non é outra que o noso interese particular.

Cómpre, ademais, facer unha pequena historia do noso traballo. A tese foi ideada inicialmente baixo o título de “Comunismo e cuestión nacional en Galicia,

1920-1981”. Tiña como obxectivo a análise do problema nacional feito polo Partido Comunista de España (PCE) en Galicia, dende a súa fundación en 1920 ata a proclamación do Estatuto de Autonomía en 1981. Nese longo período producíase un acontecemento importante para o tema investigado, como era a creación do Partido Comunista de Galicia (PCG) como organización autónoma do PCE (1968). No proceso de elaboración da parte relacionada coa cuestión nacional suscítáronse algunhas cuestións sobre o sentido de estudar ese problema sen facer referencias á implantación electoral da organización comunista, á súa composición social ou ó seu modelo organizativo: ¿Non era construír no aire un estudio desas características sen saber se o PCE tiña algunha incidencia social e política? ¿Ten, por outra banda, a cuestión nacional entidade suficiente por si mesma nun partido comunista procedente da Terceira Internacional?

Xa comezada a nosa investigación optamos por ampliála a outros eidos na procura do coñecemento da organización do PCE en Galicia. Con este cambio de orientación, os contidos da tese ampliábanse e o título convertíase en “O Partido Comunista de España en Galicia, 1920-1968”. Deste xeito, os límites cronolóxicos do estudio quedaban claramente definidos: 1920 marca o inicio da tese, pois é o ano no que aparece o PCE; 1968 constitúe a data de remate pois foi no mes de decembro deste ano cando, como acabamos de dicir, se fundou o Partido Comunista de Galicia, o que significaba a “morte” do PCE en Galicia en 1968. Así mesmo, cando orientámo-las nosa tese neste sentido, os problemas que a acepción “Comunismo” podía supoñernos solucionábanse no mesmo título, xa que se eliminaban por teren nacido posteriormente outras organizacións que tamén se reclamaban comunistas.

En definitiva, esta tese de doutoramento pretende ser un estudio sobre a organización del PCE en Galicia entre 1920 e 1968, traballo no que a cuestión nacional será un apartado máis xunto a outros como a estrutura e o modelo de partido, a súa implantación territorial, a súa liña política, a súa política de alianzas, etc.

Feita esta presentación, cómpre de seguida ofrecer unha panorámica sobre os estudos existentes acerca do Partido Comunista de España, moitos dos cales fóronnos de gran utilidade.

1. ESTADO DA CUESTIÓN

Ata hai poucos anos, o panorama historiográfico sobre o comunismo en España, e por ende, en Galicia era bastante pobre. A escaseza documental, as enormes dificultades para acceder á documentación e a dictadura franquista eran, en boa medida, causantes desta situación.

A bibliografía sobre o Partido Comunista distinguiuse, ata datas recentes, polo seu carácter militante, a favor ou en contra do PCE. Así, temos que destaca-lo feito de que unha das obras máis empregadas fose a escrita polo que foi comisario da Brigada Político-Social, Eduardo Comín Colomer, publicada en 1965. A enorme cantidade de documentos empregados por este policía fixo da súa obra un punto de referencia imprescindible para coñecer as fontes documentais directas do PCE. Proba da documentación manexada por Comín é o fondo bibliográfico e documental que leva o seu nome na Biblioteca Nacional de Madrid. Del daremos conta posteriormente.

De tódolos xeitos, esas eivas non son exclusivas da historiografía española. En 1984, Perry Anderson escribía un pequeno artigo estudando a historiografía dos partidos comunistas (Anderson, 1984). Aínda que os sucesos ocorridos despois da publicación deste artigo corrixen algúns dos seus elementos, paga a pena deterse no traballo de Anderson, que clasificaba as publicacións sobre a historia dos partidos comunistas en cinco grandes tipos. En primeiro lugar, este autor falaba das memorias, que oscilaban entre os textos oficiais-aneecdóticos e as crónicas redactadas con máis esmero. Un segundo bloque de escritos estaba formado polas historias redactadas baixo a supervisión do partido comunista correspondente, a modo de historia oficial. En terceiro lugar, destacaban as historias independentes, case sempre escritas dende unha óptica de esquerda. O cuarto grupo era o das obras de erudición liberal e o quinto e último, o das monografías redactadas á calor da Guerra Fría.

Pero, independentemente desta clasificación, coa que se pode ter un maior ou menor grao de acordo, parécenos máis importante a opinión de Anderson segundo a cal ningún deses grupos tiña os tres requisitos que consideraba imprescindibles para a reconstrución dun partido comunista: a análise da

traxectoria política interna (afiliados, organización, líderes, tendencias, política do partido); o estudio do equilibrio nacional de forzas, é dicir, a relación do Partido Comunista co conxunto da clase obreira e con outros grupos sociais e políticos e, en derradeiro lugar, o marco internacional. Anderson prevía dalgúns dos perigos que sobrevoaban esas propostas como, por exemplo, o de obvia-la existencia da Comintern ou ben o de considerar ás organizacións comunistas como meros monicreques, a tentación de se centrar exclusivamente na “historia interna” do partido, etc. (Anderson, 1984)¹. Aínda que a historiografía comezou xa a corrixir estes erros, a advertencia deste autor debe presidi-las nosas investigacións. Agora ben, dado o carácter desta tese e a situación da historiografía non poderemos atender do mesmo xeito a tódolos parámetros consignados por Anderson. Non esquezamos que non pretendemos facer un estudio global da historia do Partido Comunista de España, senón un estudio da súa organización galega nun período determinado. Nese sentido, centrarémonos na súa “traxectoria política interna”, deixando nun segundo plano as relacións do PCE coas outras forzas da clase obreira e da esquerda. Insistimos, cremos que nin o obxectivo da tese o esixe nin o situación da historiografía en Galicia permite, polo de agora, abordar en profundidade esta cuestión. No que atinxe ó “referente internacional” —neste caso a Comintern e o movemento comunista internacional—, o noso estudio terá sempre presente o feito de que o PCE foi a sección española do mesmo; pero tamén somos conscientes de que o centralismo democrático, que teoricamente preside a estrutura e o funcionamento desta organización, no sempre se traduciu automaticamente en feitos reais; a transmisión de consignas non sempre foi perfecta. Non podemos esquecer que estamos ante unha investigación de carácter rexional; noutras palabras, Galicia está lonxe de Madrid e moito máis de Moscova.

Son moi poucas as obras que sobre o Partido Comunista en España cumpren eses tres requisitos dos que falaba Anderson; e, ademais, moitas delas están escritas dende o punto de vista da política que o Partido desenvolvía en Madrid, polo que as referencias a Galicia, como a outros territorios, son escasas. Non cremos que sexa este o lugar para facer unha análise polo miúdo de todos estes libros, sobre todo cando se ten feito en datas recentes (Ginard, 1996: 27-37). Sen embargo, si

¹Pola súa banda, nun coloquio celebrado en 1979 entre historiadores militantes do Partido Comunista (Tuñón de Lara, Elorza e Fontana), Tuñón elaboraba unha ampla batería de preguntas ás que habería de responder unha historia de partido nunha dirección semellante á proposta por Anderson (Elorza, 1979: 9 e ss.).

queremos referirnos ás obras que nos foron de maior utilidade. Empezaremos pola que é, sen dúbida, unha das de máis valor sobre a historia do PCE, a do profesor Rafael Cruz (Cruz, 1987). *El Partido Comunista de España en la II República* é unha obra, baseada fundamentalmente na documentación do AHPCE, que parte da acertada idea de que o PCE era unha sección da Internacional Comunista (IC), sen por iso caer no perigo de consideralo como un monicreque da Comintern. Cruz estudiou aspectos como a afiliación, os medios de mobilización e a política do PCE no período 1931-1936. A obra está redactada dende a perspectiva dun partido que ten a súa sede central en Madrid, polo que non descende a análises territoriais. Por outra banda, témo-la impresión de que os traballos do profesor Cruz, citados na bibliografía desta tese, están abrindo novas e moi interesantes perspectivas sobre a historia do Partido Comunista (Cruz, 1997: 1999 a e 1999 b).

Queremos tamén cita-los traballos do profesor Elorza, cinguidos varios deles ó Partido Comunista no País Vasco porque cremos que o paso do tempo non lles quitou a súa grande utilidade (Elorza, 1977 e 1978). Marcan con claridade o que son as liñas teóricas e prácticas da relación entre o comunismo e a cuestión nacional². Ademais, é necesario cita-la súa recente obra sobre a historia do Partido Comunista, redactada en colaboración con Marta Bizcarrondo. Referímonos a *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España* (Elorza, 1999), traballo realizado sobre o estudio da documentación depositada nos arquivos de Moscova e que pon de manifesto a dependencia dos comunistas españois á política soviética entre 1919 e 1939. Témo-la certeza de que se trata dunha obra fundamental aínda que, como veremos máis adiante, non compartamos integramente algunhas das súas rotundas valoracións.

Por varias razóns, tamén é de importancia a obra de Gregorio Morán sobre a historia do Partido Comunista de España entre 1939 e 1985 (Morán, 1985); en primeiro lugar, pola inxente cantidade de documentación empregada procedente, sobre todo, do Arquivo Histórico do PCE³. Lamentablemente, a referencia das

²Recentemente foi publicada unha obra sobre Jesús Larrañaga (Egido, 1994). Ademais do carácter haxiográfico desta obra, trátase dun libro que converte un dirixente comunista da época da Terceira Internacional, membro do Comité Central do Partido Comunista de España, nun *abertzale* o que, cremos, confunde a realidade co desexo. É un intento de buscar no pasado as xustificacións das posicións políticas presentes. Máis adiante veremos intentos parecidos no caso do líder comunista ourensano Benigno Álvarez.

³A actual directora do AHPCE, Victoria Ramos, confirmóuno-lo extremo de que Gregorio Morán tivera acceso a unha enorme cantidade de documentos desa institución.

fontes non aparece na inmensa maioría dos casos. Sen embargo, en ocasións é posible recoñece-la procedencia das informacións, o que nos permite afirmar que non sempre hai un equilibrio no tipo de fontes utilizadas. O segundo elemento que confire a este traballo unha gran utilidade é o período que abrangue, o que permite establece-las liñas políticas seguidas pola dirección do Partido Comunista. Cando o historiador intenta “baixar á terra” esas directrices, os resultados da investigación poden ser distintos ós propostos por Gregorio Morán.

Por outra banda, están a facerse algúns traballos sobre a política internacional do Partido Comunista como os de Carlés Fernández (1997) e o de Maza Aymat (1997). No que se refire ós estudos de ámbito rexional, queremos cita-lo traballo dirixido por Francisco Erice sobre Asturias (1996), os de José Hinojosa sobre Extremadura (1995, 1997, 1999) e os de David Ginard (1998) sobre Mallorca, así como a historia dos comunistas de Albacete (PCE, 1990)⁴.

No que se refire a **Galicia**, o panorama é bastante sombrío. Hai que sinalar que non é un problema exclusivo do comunismo, senón que se pode facer extensivo a unha grande cantidade de forzas políticas. En realidade, non existe ningún estudio sobre o PCE en Galicia. As poucas referencias existentes están baseadas en documentación moi xeral. O estudio de Alfonso Bozzo, meritorio no seu tempo, parte de documentos xenéricos que teñen validez tanto en Galicia como noutras zonas do Estado, ademais de estar centrado nun aspecto moi concreto da realidade política: a política autonómica (Bozzo, 1977). Tamén atopamos referencias na obra de Freire Lestón, neste caso sobre o papel da muller, que adolece do mesmo problema (Freire, 1994). Moito máis próxima á realidade que estudia é a tese de Marcos Valcárcel. Referida á cidade de Ourense, ten a limitación para o noso estudio de que non está centrada no caso comunista senón na dinámica política xeral durante a II República. Ademais, e no que ós comunistas se refire, a documentación empregada é fundamentalmente hemerográfica (Valcárcel, 1992).

Existe un fenómeno relacionado coa historia dos comunistas e do franquismo sobre o que se levan escrito máis páxinas ca sobre outros temas.

⁴Cando se defenda esta tese, probablemente xa estará publicada a obra de David Ginard sobre Heriberto Quiñones.

Referímonos á historia da guerrilla. Dado que un dos nosos puntos de partida é que non se pode facer da guerrilla galega un movemento claramente diferenciado do que se desenvolveu noutras zonas de España, utilizamos como referencias os estudos xa existentes sobre Aragón, Levante e León (Fernández Pancorbo, 1988; Yusta, 1999; Romeu, 1988 e Serrano, 1988, respectivamente), sendo este último de especial interese para Galicia.

Se os libros de Comín Colomer son importantes para a historia do PCE, os redactados polo coronel da Garda Civil Francisco Aguado sono para o movemento guerrilleiro (1976 a e 1976 b). A data na que foron escritos e a actividade profesional do seu autor explican a valoración que se fai da guerrilla á que se considera, seguindo a versión oficial do franquismo, como un simple movemento de bandidos, no que o peso dos comunistas sería en todo momento determinante. Unha vez valoradas estas opinións, cabe dicir que a obra deste autor está baseada na utilización de fontes que supoñemos realmente fiables, como son os arquivos da Garda Civil. Neste sentido, a recompilación documental feita polo autor é unha fonte inexcusable.

Aguado utiliza nos seus traballos varios documentos elaborados pola Benemérita, dalgúns deles existen copias no AHPCE⁵. Estes estudos teñen a particularidade de facer unha historia e unha análise do significado da guerrilla. Hai que recoñecer, sen embargo, que os datos cuantitativos non son de gran exactitude para algúns momentos da loita guerrilleira.

Por outra banda, existe, ata o de agora, un libro que aborda o estudio da guerrilla en Galicia. Estamos a referirnos á obra de Heine *A guerrilla antifranquista en Galicia* (Heine, 1980), que ofrece ó lector unha panorámica da guerrilla galega completada nalgúns sentidos polas páxinas que Bernardo Máiz lle dedicou á cuestión (B. Máiz, 1988). Á marxe da posibilidade de revisa-la narración dalgúns feitos gracias á existencia de novas fontes, neste apartado corrixiremos algunhas das ideas expresadas por estes autores.

⁵Referímonos a Eulogio Pérez Limia, *Reseña general del problema del bandolerismo en España después de la Guerra de Liberación. Madrid, 23 de julio de 1957*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 3/2; *Estudio del gráfico comparativo entre hechos de bandolerismo y represión por las fuerzas propias, desde el año 1943 al 1952, ambos inclusive*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105.

Tamén queremos facer un comentario sobre o fenómeno guerrilleiro nos libros de memorias e na fonte oral. Entre os primeiros, empregámo-lo de Santiago Álvarez (1991) e o de González Vidal (1999). Temos que face-la salvedade de que nos dous casos as referencias á guerrilla non son estrictamente persoais. O seu valor radica na inclusión de testemuños de guerrilleiros, como fan algunhas outras obras (Neira Vilas, 1990).

Finalmente, falaremos dos estudos sobre o desenvolvemento do movemento obreiro na época do franquismo, que nos últimos anos coñeceron un importante pulo, tanto en España como en Galicia. A pervivencia dese movemento nas primeiras décadas e a aparición das comisións obreiras dende os anos sesenta son procesos indubidablemente relacionados co Partido Comunista. A dobre militancia, no Partido Comunista e máis nas comisións obreiras foron, daquela, un deber para moitos afiliados. Este tipo de estudos son, xa que logo, de lectura obrigatoria para calquera historia dos comunistas no período escollido para nosa investigación⁶. Sobre outros ámbitos da actividade comunista a bibliografía é menos abundante.

Así pois, no desenvolvemento deste traballo intentaremos dar resposta a estes e outros interrogantes. E para facelo, empregámo-los seguintes conceptos metodolóxicos.

2.METODOLOXÍA

2.1. O modelo de partido

A bibliografía que revisamos sobre modelos de partido (Duverger, Michels, Panebianco, Sartori, etc.) propón estudos de organizacións que viven en réxime de liberdade, en competencia electoral. Para o noso traballo, este enfoque presenta certos atrancos, pois esa situación non foi a realidade do PCE na maior parte do período estudado: dos case cincuenta anos que abrangue esta tese, o PCE viviu como partido legal durante a época republicana (e aínda así, con certas limitacións). Só co triunfo da Fronte Popular, o PCE abriu unha etapa de

⁶As referencias bibliográficas sobre este tema aparecen nos apartados relacionados co mundo obreiro.

extroversión, que no caso de Galicia foi de poucos meses. No resto do Estado, o estoupido da Guerra Civil fixo que o desenvolvemento do Partido se fixera nunhas condicións tamén especiais. A situación de ilegalidade e de persecución prolongouse durante todo o franquismo. Así pois, o PCE desenvolveu a súa actividade clandestinamente en case toda a etapa da nosa investigación, o cal condicionará por completo a táctica política seguida, as formas de organización e os comportamentos da dirección e da militancia de base.

De tódolos xeitos, algunhas das ferramentas que propoñen os autores citados poden ser de gran utilidade para o noso traballo. Referímonos, concretamente, as que aparecen recollidas en dúas obras, a de Duverger (1961) e a de Panebianco (1995). A continuación, expoñemos, brevisimamente, algún dos conceptos utilizados por eles para analiza-lo desenvolvemento dunha organización, entre os que están o de “modelo orixinario” e o de “institucionalización”. Insistimos en que ámbolos dous conceptos teñen que se corrixir nunha investigación como a presente, pois o partido que queremos estudar viviu nun marco de persecución e ilegalidade.

Entende Panebianco por **modelo orixinario** os “factores que, combinándose de distintas maneiras, dejan su huella en la organización y definen sus características originarias” (Panebianco, 1995: 108). Segundo o politólogo italiano, o modelo orixinario dun partido está condicionado por tres elementos. O primeiro deles é o modo como se realiza a construción dunha organización política nun determinado territorio, que pode ser por penetración dende o centro ou por difusión territorial, por “xeración espontánea”. O segundo factor é a existencia dunha institución externa que “apadrine” o nacemento do partido, o que dividiría ós partidos en partidos de lexitimación interna ou externa. Finalmente, cómpre ter en conta o carácter carismático da institución.

Dende o noso punto de vista, deses tres elementos é fundamental para o noso estudio o segundo: a existencia dunha institución externa que respalda o nacemento da organización. O PCE constitúe un partido de lexitimación externa, o que resulta determinante para a súa evolución posterior. Como dicimos, este elemento condiciona os outros dous formulados por Panebianco. Así, por exemplo, o PCE constrúese, en boa medida, como tal por penetración dende o centro

(Moscova-Madrid-Galicia). Aínda que a existencia de terceristas no PSOE foi clave para que se crease o PCE, tamén o foi a chegada de delegados da Internacional (Moscova-Madrid). Nese mesmo sentido, aínda que a existencia de terceristas en Galicia foi fundamental (só así se pode explica-la temperá aparición de raios comunistas na costa de Lugo, por exemplo), posiblemente é de maior transcendencia a chegada de instructores enviados polo Comité Central, debida ós pedimentos feitos dende Galicia: o mesmo secretario xeral Óscar Pérez Solís realizou unha longa viaxe polo país en 1923, ano da creación da Federación Galega do PCE. Formados os primeiros raios (A Coruña, Pontevedra, Vigo), foron aparecendo outros novos ó redor deles, como se poderá comprobar nesta tese.

Pero a consideración do PCE como partido de lexitimación externa tamén nos serve para explica-lo “carácter carismático de la institución” do que fala Panebianco:

El problema es establecer si el partido es o no, esencialmente, una criatura o un vehículo de afirmación de un líder carismático. [...] en la fase de gestación de un partido existen siempre componentes carismáticos en la relación líderes-seguidores. [Panebianco, 1995: 112]

Aquí non nos referimos exclusivamente á existencia dun líder carismático individual senón ó halo que recobre a Revolución de Outubro. Quizais de maior importancia que a existencia dun liderazgo persoal é a existencia dun referente colectivo: a Rusia revolucionaria, a Patria do Socialismo, a Casa Grande⁷. Pero tamén nos referimos a esas figuras carismáticas encarnadas nun líder; unhas veces, chegan do exterior (Lenin, Stalin) e que, co paso do tempo se forxan no interior: José Díaz, Dolores Ibárruri, José Gayoso, etc. Non podemos esquece-la importancia no mundo comunista do fenómeno do culto á personalidade.

Pois ben, a existencia dunha institución externa que respalda o nacemento e o desenvolvemento da organización condiciona o noso estudio, xa que nos obriga a ter presentes tres niveis de análise: o internacional (a Comintern mentres exista, o liderazgo do PCUS, despois), as decisións do Comité Central, é dicir, o PCE, e, finalmente, o Comité Regional-Comité de Galicia. Agora ben, haberá que tratar de

⁷Neste sentido, remitímonos á recente obra de Juan Avilés Farré, *La fe que vino de Rusia. La revolución bolchevique y los españoles (1917-1931)* (Avilés, 1999).

analizar ata que punto funcionou a cadea que unía o centro coas súas organizacións periféricas, ata que punto recibe un militante de a pé a consigna que chega dos órganos de dirección, como se traduce esa consigna na realidade, etc.; en definitiva, temos que intentar averiguar en que medida funciona o centralismo democrático — concepto ó que nos referiremos máis adiante—. Xa podemos avanzar que ese principio estará condicionado por factores tan prosaicos como a distancia, os medios de comunicación existentes e o marco político no que se move a militancia dunha organización rexional.

O modelo orixinario está relacionado co concepto de **institucionalización**. Se como xa Michels defendera en 1911, os partidos políticos tenden a se organizar de xeito centralizado, oligárquico e xerárquico, os comunistas son, pola súa propia natureza, un dos mellores exemplos desa tendencia. Ese case inexcusable proceso relaciónase co concepto elaborado en 1968 por Huntinton, o de institucionalización, que foi desenvolvido por Panebianco:

La institucionalización es el proceso mediante el cual la organización incorpora los valores y fines de los fundadores del partido. [...] Este proceso implica el paso de la organización "fungible" (es decir, puro instrumento para la realización de ciertos fines) a la institución. Si el proceso de institucionalización llega a buen puerto, la organización [...] adquiere un valor en sí misma, los fines se incorporan a la organización y se convierten en inseparables y a menudo indistinguibles de ella. [Panebianco, 1995: 115]

Para Panebianco, a institucionalización é unha ferramenta analítica de primeira orde no estudio dun partido, porque abre unha fase na que os “incentivos colectivos relacionados con la formación de la identidad colectiva” son substituídos por outra na que predominan os “incentivos selectivos relacionados con el desarrollo de una burocracia” (Panebianco, 1995: 56). Segundo o mesmo autor, a institucionalización dos partidos comunistas adoptou unhas formas moi características, que se poden resumir na bolxevización, entendida como:

el proceso mediante el cual, los partidos nacidos de la escisión de los partidos socialistas (como resultado del choque sobre el problema de la aceptación de las veintiuna condiciones de Lenin) configuran según el

modelo del partido ruso e interiorizan el control político ejercido por éste. [Panebianco, 1995: 155]⁸

Xa en 1902 Lenin forxou no seu traballo *¿Que facer?* o modelo de partido bolxevique. Este foi consolidado pola IC como a fracción avanzada e revolucionaria da clase obreira, o partido vangarda formado por unha minoría do proletariado, que mostra o camiño ás masas e que está preparado para vivir en condicións de ilegalidade. Foi fundamentalmente a partir do V Congreso da IC (1924) cando se produciu a bolxevización, que homoxeneizou ideoloxicamente os partidos comunistas baixo o dogma marxista-leninista. Acentuouse na época de Stalin, quen definiu o comunista como un partido novo fronte o inservible modelo socialdemócrata. Para o xeorxiano, os partidos socialdemócratas estaban sometidos ás regras da vida parlamentaria, á “fracción parlamentaria”, e non eran válidos para a loita revolucionaria do proletariado. Pola súa banda, o partido bolxevique, o partido do proletariado, caracterizábase por se-lo destacamento organizado de vangarda da clase obreira, a súa forma superior de organización, o instrumento da dictadura do proletariado, cunha unidade de vontade incompatible coa existencia de fraccións e que se consolidaba depurándose dos elementos oportunistas (Stalin, 1975). Foi este modelo, precisamente, ó que se acolleron os distintos grupos comunistas nados na década dos 20, entre eles o Partido Comunista de España.

As diferencias existentes no proceso de bolxevización explicarían a variedade dos partidos comunistas. No caso español, foi tardía e incompleta, tanto polas deficiencias do propio partido como polo marco histórico no que se desenvolve (Guerra Civil, dictadura franquista). Cremos que máis que o primeiro dos elementos citados (as deficiencias do PCE), maior lastre supuxo o segundo (o marco histórico), que fixo do Partido Comunista de España unha organización clandestina ó longo da case totalidade do período estudado. Así pois, insistimos de novo, o fenómeno da ilegalidade é unha variable fundamental para entende-la historia do PCE (en España e, xa que logo, en Galicia).

En efecto, durante as súas primeiras décadas de existencia, os partidos comunistas dependentes da Terceira Internacional tiveron uns rasgos comúns explicables, precisamente, pola súa obediencia á Comintern e a obrigada aceptación

⁸Unha historia dos comunistas rusos en Pierre Broue, *El partido bolchevique*, Madrid, Ayuso, 1974.

das 21 condicións de ingreso na Internacional Comunista. Os profesores Antonio Elorza e Marta Bizcarrondo insisten en que a peculiaridade dos partidos comunistas, polo menos mentres perviviu a IC (1919-1943), na súa

integración en un entramado político cuyo centro real coincidía con el del poder en la URSS, de manera que el proceso de adopción de decisiones y de selección de dirigentes se situaba siempre fuera del marco formal de la vida del partido comunista en cuestión. [Elorza, 1999: 8]

Os profesores das universidades madrileñas explican o funcionamento da IC e das súas seccións nacionais recorrendo á imaxe das matroskas, as bonecas rusas, ou á dun círculo de círculos (Elorza, 1999: 9 e 109). Deste xeito, a imaxe externa é a do partido nacional, o Partido Comunista de España, mentres que o corazón, o centro neurálxico do poder da organización comunista sería o moneco interior, Moscova. Por iso mesmo, Elorza e Bizcarrondo insisten no carácter altamente centralizado da Comintern, auténtico “partido mundial” da revolución, no que

funcionaba el principio de sustitución que descubriera Trostki como ley fundamental del centralismo democrático creado por Lenin. Esto significa que cada órgano tiene una esfera institucional de actuación, perfectamente definida en el plano formal, pero que luego existe otra esfera real, no coincidente con la anterior, porque las principales competencias de decisión del órgano son habitualmente usurpadas desde otras instancias. [Elorza, 1999: 110-111]

A IC e as súas seccións nacionais constituíron unha cadea na que ocuparon un papel clave os delegados da Internacional como nexos entre Moscova e a organización de cada país. Ó mesmo tempo, a organización nacional tiña os seus propios delegados nos territorios rexionais, asegurando deste xeito unha centralización case total que, por outra banda, tratou de suavizar Dimitroff nos anos trinta. Quizais por iso, Elorza e Bizcarrondo afirman, dende o noso punto de vista dunha maneira un pouco esaxerada, que “No cabe hablar en rigor de la historia del Partido Comunista de España, sino de historia de la Sección Española de la Internacional Comunista” (Elorza, 1999: 444).

Consideramos que falar de “soberanía limitada” nos parece demasiado contundente porque, nun traballo coma este, no que tratamos de estudia-lo funcionamento dunha organización rexional, a distancia entre o centro e a periferia

era tan grande que o principio de preeminencia absoluta do superior tiña múltiples escapes. Non sempre que Moscova estornudaba, Vigo se enfriaba. Ademais, aínda que aceptémo-la idea de que os partidos comunistas tiveron unha soberanía limitada, temos que matizala pois, como apunta o profesor Cruz, “era lóxico que un partido centralizado, bolchevizado, lo exigiera; no hay que ver en ello una relación de dominación, de <terror ideológico>“ [Cruz, 1987: 28].

Así pois, hai que establecer unha relación entre a política do PCE e a súa pertenza ó movemento comunista internacional (MCI), tanto polas súas orixes, como polo seu propio modelo organizativo e a súa ideoloxía. Evidentemente, esa relación variará (e diminuírá), ó longo do período de estudio. Non sempre falaremos de dependencia.

Chama a atención, en primeiro lugar, o feito de que as grandes crises que sufriu o MCI, moitas delas provocadas pola loita polo control da organización, tiveron reflexo nas seccións nacionais e, en menor medida, nas rexionais. O seguinte cadro reflicte algunhas desas crises:

	MCI	PCE	GALICIA
1932	Kamenev, Zinoviev	Bullejos	Condena Bullejos
1945		Caso Monzón	Caso Brasileño
1948	Tito	Expulsión Comorera	Morte de Soto
1956	Desestalinización Policentrismo de Togliatti	Uribe/Carrillo -Claudín	
1960-64	Ruptura ruso- chinaesa Testamento de Togliatti	Éscisión PCE (m-l) Expulsión Claudín	Condena Claudín
1968	Checoslovaquia	Expulsión prosoviéticos	

Parece coma se calquera conflito xerado no cumio fora aproveitado ou provocase movementos e reaxustes nos escalóns inmediatamente inferiores. Neste sentido, como afirma Panebianco, “la dinámica de la lucha por el poder en el seno de la organización ofrece la clave principal para comprender su funcionamiento” (Panebianco, 1995: 15). Parece coma se eses momentos de crise fosen aproveitados para realizaren axustes de contas e dar golpes de timón. Quizais iso sirva para

explica-las frecuentes viraxes das seccións nacionais, que en moitos casos non responden ás necesidades internas. Viraxes que, por outra banda, contrastan coa enorme lentitude, quizais explicable pola febleza organizativa ou polo marco político no que se move o Partido, con que en moitas ocasións son asumidos determinados cambios de táctica política. De tódolos xeitos, tamén hai que dicir que, sobre todo nos niveis rexionais, por exemplo en Galicia, esas crises non teñen en moitas ocasións outra repercusión que a de que os órganos dirixentes emitan un comunicado de condena da persoa ou fracción caída en desgracia.

A influencia das decisións de Moscova sobre as seccións nacionais e as organizacións rexionais —valorada dunha forma ou doutra— está relacionada coa existencia doutro mecanismo relacionado co modelo bolxevique, ó que estaban suxeitos os partidos comunistas “ortodoxos”: o centralismo democrático⁹. Recordemos que o punto 12 das 21 condicións de adhesión á Comintern rezaba:

Los partidos pertenecientes a la Internacional Comunista deben ser organizados sobre el principio de la centralización democrática. En una época como la actual, de guerra civil encarnizada, el Partido Comunista sólo podrá desempeñar su papel si está organizado del modo más centralizado posible, si es mantenida una disciplina de hierro casi militar y si su organismo central está provisto de amplios poderes, ejerce una autoridad incuestionable y cuenta con la confianza unánime de los militantes. [Citado en Estruch, 1978: 173]

Pero, ¿que é o centralismo democrático? Duverger definíao coma un conxunto de institucións que perseguían un dobre obxectivo. Trataríase dun mecanismo organizativo que buscaba que o centro da organización coñecese o punto de vista das bases asegurando, ó mesmo tempo, a aplicación das súas decisións en tódolos niveis do partido. O centralismo democrático implicaba, pois, unha rigurosa disciplina no acatamento e aplicación das decisións dos órganos do partido (Duverger, 1961: 87).

Outro dos trazos máis destacados do proceso de bolxevización é a implantación dos partidos comunistas nunha forma organizativa localizada nos centros de traballo, as **células** de empresa, segundo foi configurado no V Congreso

⁹Do modelo bolxevique poderíamos estudar características como a estabilidade no liderato, a represión das correntes, a existencia dunha cultura interna xeradora de fortes lazos entre o partido e a súa militancia. Sobre a militancia comunista realizamos unhas reflexións noutro apartado.

da IC (1924). Para Duverger, as células son un invento comunista, que por ter unha base profesional configuran unha organización na que predomina a tentación economicista —nos preferimos falar de “tentación obreirista”—, a de reivindicar tan só o relacionado co traballo (Duverger, 1961: 60)¹⁰; e, poderíamos dicir, a tendencia a se organizar tan só nos centros de traballo, entre os obreiros. Por outra banda, é un modelo organizativo que agrupa a militancia en pequenos grupos. Ámbolos dous trazos permiten que o nivel de cohesión sexa grande. Ademais, adaptación perfectamente á loita clandestina. Por iso, engade Duverger:

La selección de la célula como base de organización entraña, pues, una evolución profunda en la noción misma de partido político. En lugar de un órgano destinado a la conquista de sufragios, a relacionar a los elegidos y a mantener el contacto entre éstos y los electores, se convierte en instrumento de agitación, de propaganda, de organización, y eventualmente de acción clandestina, para quien las elecciones y los debates parlamentarios no son más que un medio de acción entre otros. [Duverger, 1961: 65-66]

Temos que nos achegar a outros elementos da realidade política para coñece-la estrutura do partido Comunista. Neste senso, a bibliografía fala doutro concepto importante: o de **coalición dominante**, segundo a terminoloxía de Panebianco¹¹. ¿Como se crea, como se forma, como se reproduce, como se renova? Duverger considera que existe un “cursus honorum” para acceder ó círculo interior. ¿Que papel xogaron as escolas de cadros? ¿Ten ese círculo interior unha natureza oligárquica? ¿Son profesionais da política? ¿Son revolucionarios profesionais? Durante o franquismo, como ocorre con outras cuestións, haberá que diferencia-lo que ocorre no interior e o que ocorre en Francia.

Dentro deste círculo de poder destaca a figura do líder, que ten unha **lexitimidade** que depende da súa capacidade para distribuír incentivos selectivos (poder, status e incentivos materiais) ou colectivos (de identidade, de solidariedade e ideolóxicos). Os **incentivos selectivos** explican o comportamento das elites e das clientelas, pero non da totalidade da organización: ¿Teñen os líderes do interior

¹⁰Poderíamos engadir á palabra traballo a de “obreiro”. Neste sentido, o PCE pode verse inmerso na contradición de busca-lo apoio da clase obreira en sociedades como a galela na que a maior parte dos traballadores desenvolvían a súa actividade no campo, polo menos nos anos trinta.

¹¹Aínda que con matices, Michels falaba de oligarquía e, Duverger, de círculo interno. Panebianco prefere a expresión “coalición dominante”, unha “alianza de alianzas” que es “siempre una construcción esencialmente precaria” (Panebianco, 1995: 91).

capacidade para distribuír algún incentivo nun marco de represión? ¿Non está condicionada a súa lexitimidade, nalgúns casos, pola súa estancia na URSS (a “Casa Grande”) ou polo seu papel na Guerra Civil ou na Resistencia Francesa? ¿Que papel xoga o culto á personalidade e a creación de mitos como Gayoso ou Seoane?

¿E as bases? ¿Por que se moven? Duverger divide os elementos de base en “simpatizantes, membros, militantes, propagandistas: una serie de círculos concéntricos se dibuja” (Duverger, 1961: 91). Pola súa banda, Panebianco introduce unha división entre os militantes: Crentes (predominio de incentivos colectivos) e arribistas (intereses selectivos) (Panebianco, 1995: 72). ¿Cales son os criterios de adhesión? ¿Son válidas estas distincións no noso caso?

Por outra parte, Duverger fala da existencia de **organismos anexos** promovidos polos partidos comunistas para encadrar ós non militantes (Duverger, 1961: 136): as organizacións da Internacional Comunista, os sindicatos, as organizacións agrarias, etc. ¿Que relación hai entre esas organizacións e a estrutura política do partido? ¿Que función desempeñan na época da II República? ¿E nas épocas posteriores?

A estas e outras preguntas iremos respondendo ó longo desta investigación sobre o PCE, organización marcada polas condicións de clandestinidade na que se desenvolveu a súa actividade. Pero antes, explicarémo-las etapas nas que dividímo-lo estudio.

Estudiarémo-la historia do PCE en Galicia cunha perspectiva diacrónica, o que, en determinadas ocasións, pode provoca-la existencia dalgunhas repeticións. En moitas ocasións, a estrutura do Partido o a súa postura ante determinada cuestión non varía. Trataremos de evitar esas repeticións, ou ben facendo un pequeno resume do dito noutro momento ou, sinxelamente, explicando tan só aqueles aspectos que representen unha novidade fronte a períodos anteriores.

No caso español —e, xa que logo, no galego—, a utilización destas ferramentas conceptuais ten que ser corrixida por un elemento ó que estamos aludindo contantemente: o marco político e a clandestinidade. Pero, se

introducímo-lo fenómeno da clandestinidade e a ilegalidade, analizáremo-la historia do PCE en tres etapas: 1920-1931, 1931-36 e 1936-1968. Sen embargo, dada a brevidade do período republicano, preferimos dividi-lo período en dous grandes momentos rotos pola Guerra Civil: 1920-1936 e 1936-1968.

1º 1920-1936: Primeira clandestinidade. O nacemento do PCE coincide, *grosso modo*, coa dictadura de Primo de Rivera. ¿En que medida condiciona este feito o seu desenvolvemento posterior? Pero ademais, o PCE nace como unha escisión minoritaria do Partido Socialista, mentres que noutros países a ruptura dos terceristas afectou moito máis intensamente ó movemento socialdemócrata. O carácter minoritario, case sectorio da nova organización incidirá na súa evolución posterior.

¿Que papel xogou un partido con esta organización en España e en Galicia? Dentro do panorama galego e español, O PCE foi durante todo este período un deses partidos antisistema que formaron parte do sistema de pluripartidismo atomizado que caracterizou a República española (Ramírez, 1991: 41). O PCE é, polo menos ata despois da Revolución de 1934 ou ata o VII Congreso da IC, unha forza antisistema con escasa incidencia na realidade política española. Semellante foi o papel que o PCE desempeñou no subsistema galego de partidos, igualmente caracterizado polo pluripartidismo atomizado (Valcárcel, 1992: 126 e ss.).

Nos Estatutos aprobados no I Congreso do PCE non hai forma de agrupación distinta da territorial, dividida en organizacións locais e federacións rexionais. As células non aparecen ata o V Congreso da IC, celebrado en 1924, dous anos despois¹². Cruz sinala a pobreza dos resultados da actividade do partido na constitución de células de empresa, alomenos nos primeiros anos da República. De feito, o PCE non conseguiu ser un partido autenticamente bolxevique debido á súa escasa implantación, á súa reducida militancia, a pobre formación teórica dos militantes, as debilidades da dirección, etc. (Cruz, 1987: 66).

Os anos que van de 1931 a 1936 constitúen o único momento do noso percorrido histórico no que o Partido Comunista vive en condicións dunha relativa

¹²Partido Comunista de España, *Estatutos y tesis aprobados en el I congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*. AHPCE. Documentos 1922. Cartafol 3.

normalidade democrática. A partir de 1936 a situación de Galicia varía respecto á doutros territorios, pois aquela quedará en poder dos facciosos dende o momento da sublevación.

A actividade comunista estará centrada nesta época na edificación da súa propia estrutura orgánica pero, sobre todo, no traballo de masas. En Galicia sobresaíu, sobre todo, o traballo sindical e a actividade no mundo rural, eido no que os seus resultados foron froctíferos. Tamén se promoveron organizacións anexas, como a Federación Deportiva. No terreo do estrictamente político, hai que destaca-la pouco convencida participación nas convocatorias electorais, nas que, gracias a concorrer nas lista da Fronte Popular, o PCE obtivo un deputado por Pontevedra.

2ª 1936-1968: A dictadura franquista fixo da represión contra os comunistas unha das súas razóns de ser. A organización viviu anos de clandestinidade, nos que a dinámica reconstrucción-represión condicionou a súa evolución. Sen embargo, pese a tódolos atrancos, a organización comunista foi durante moito tempo o único partido organizado e, nalgúns momentos, o que hexemonice o antifranquismo.

Cremos, ademais, que neste último período se pode falar de dous partidos, o do interior e o do exterior. Repetimos cuestións xa apuntadas: os incentivos que moven a un militante de base ou da dirección no interior teñen que ser forzosamente distintos ós do exterior. ¿Pódese falar de institucionalización no interior cando a dinámica é caída-reconstrucción-caída? ¿Pódese falar de burocracia de partido no interior? Pola contra, hai un núcleo de dirección no exterior, máis ou menos estable a partir dun determinado momento. Esa dirección está profesionalizada, recibe o seu salario da organización. ¿Pódese soste, como fai Panebianco, que unha das funcións da ideoloxía “es la de ocultar la distribución de los incentivos selectivos no sólo ante quienes, en la organización, no se benefician de ellos sino, a menudo, también a los ojos de los propios beneficiarios” en el interior?” (Panebianco, 1995: 43).

Podemos subdividir esta etapa en dúas fases, atendendo tanto a criterios externos como a internos, propios da dinámica do PCE. Entre os primeiros, está a evolución da sociedade española e, xa que logo, do réxime de Franco.

Evidentemente, existe un antes e un despois do Plan de Estabilización de 1959. A España franquista abandonou definitivamente a posguerra e entrou na etapa do “desarrollismo” económico, que foi acompañado, a pesar dos intereses das xerarquías oficiais, por unha certa liberalización dos costumes e, mesmo, por unha tímida apertura política. O PCE aproveitou os resquicios existentes na asfixiante estrutura franquista para forzar cotas de legalidade. Por iso, dende comezos da década dos sesenta, o PCE pretendeu abri-la súa organización á sociedade, ensaiando novas formas organizativas. Tratábase de forzar-la legalidade, “salir a la superficie”, nas palabras do secretario xeral Santiago Carrillo, non se resignar a vivir na clandestinidade, porque a situación de debilidade do réxime e os cambios da sociedade española xa permitían, a pesar de tódolos riscos existentes, lanzar ese desafío ó franquismo¹³.

Pois ben, atendendo a estes cambios, dividirémo-lo período 1936-1968 en dúas fases. A primeira corre dende a fin da Guerra Civil ata a celebración do V Congreso en 1954. Noutro lugar deste traballo analizámo-los Estatutos aprobados nesa asemblea, pero agora insistiremos nalgúns elementos relacionados co modelo de partido. O primeiro Congreso celebrado polo PCE despois da Guerra Civil foi o V, previsto para 1936 pero aprazado pola sublevación fascista. O Estatutos saídos desta asemblea seguiron a definir esta organización como o “partido político de la clase obrera”, o seu guía, inspirado na ideología marxista-leninista¹⁴. O principio rector da organización era o centralismo democrático (carácter electivo de tódolos organismos de dirección de abaixo cara arriba; a obriga de observa-la disciplina, prohibición das fraccións, etc.). a situación de clandestinidade imposta ó PCE polo franquismo obriga a organización a se mover nun ámbito de clandestinidade o que, dalgúns xeito, impediría a aplicación normalizada do centralismo democrático.

O eslabón inferior sobre o que se fundamentaba toda a estrutura do Partido era a célula, nexo entre o PCE e as masas. Constituíríanse células nas empresas, fábricas, talleres e outros lugares de traballo, pero tamén nos centros de ensino, nos barrios, etc.

¹³Santiago Carrillo, “El fortalecimiento del Partido”, *Mundo Obrero*, segunda quincena de xuño de 1966.

¹⁴*Estatutos del Partido Comunista de España aprobados en su V Congreso*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

En realidade, o cónclave comunista non significou grandes modificacións, pero foi dentro no seu interregno congresual cando tivo lugar a elaboración, en 1965, da política de reconciliación nacional e a defenestración de Vicente Uribe. Os cambios labrados nestes acontecementos cristalizaron no VI Congreso (1960), data de comezo do derradeira fase do noso estudio: 1960-1968.

Con palabras moi semellantes ás do V Congreso redactáronse os Estatutos aprobados no VI, o de 1960¹⁵. De feito, tanto a definición do PCE (partido guía da clase obreira), a súa adscripción ideolóxica (marxismo-leninismo), o principio rector da organización (centralismo democrático) como a consideración da célula como fundamento organizativo están redactados practicamente coas mesmas palabras ca en 1954. Pero, como tamén destacamos máis adiante, a década dos anos sesenta supuxo un impulso ó papel que os comités debían xogar no PCE, pois eran considerados como a súa “espiña dorsal”, nun intento de promove-la dirección colectiva nos distintos órganos de responsabilidade así como de “asegurar la aplicación creadora de la línea política del Partido en el medio en que actúan”. Parece coma se os máximos dirixentes comunistas fosen conscientes da necesidade de reforma-lo funcionamento da organización para facer fronte ós cambios que estaba a coñecer-la sociedade española. Non era a primeira vez que se facía un chamamento á reanimación dos comités pero non foi ata a década dos sesenta cando se fixo realidade. Por outra banda, a creación dunha rede de comités supuña a superación do xa tradicional sistema de contactos individuais.

Aspirábase a que o Partido se abrise á sociedade para facilita-lo ingreso na organización de novos sectores sociais. Evidentemente, a clase obreira seguía a ser considerada a clave para a transformación da sociedade capitalista en socialista. Pero, como paso previo, había que derroca-lo franquismo, acadar un réxime de liberdades polo que había que contar cos sectores sociais emerxentes: a xuventude, os intelectuais, as mulleres... Había que buscar fórmulas máis flexibles cás células para atraer a eses grupos sociais

En definitiva, en cada unha das fases nas que dividímo-la nosa investigación, procuraremos estudia-los seguintes elementos:

¹⁵*Estatutos del Partido Comunista de España aprobados en su VI Congreso (1960)*, AHCCOOG. Manuel Bravo. Cómpre dicir que na seguinte asemblea, a VII (1965), non se introduciron modificacións estatutarias.

-Liña política marcada nos congresos e plenos, os máximos órganos de decisión desta organización. Procuramos relacionar esta liña coas pautas marcadas polo movemento comunista internacional.

-O tipo de militancia, a súa profesión e orixe social, a súa idade, a súa socialización política, etc.

-Os dirixentes, tanto a nivel rexional como, cando sexa posible, os comités provinciais e locais.

-Organizacións territoriais e de base do Partido Comunista.

-¿Que tipo de actividade desenvolven? Nuns momentos centrarémola nosa atención no interese comunista polos movementos de masas (movemento obreiro, campesiñado, intelectuais e estudantes, muller, etc.). En tódolos casos intentaremos poñer de manifesto a súa relación coa organización comunista, as súas formulacións teóricas e as súas propostas programáticas, as súas formas de organización, os conflitos nos que participan, etc. Noutros movementos, concretamente na década dos anos corenta, esa actividade será a loita guerrilleira.

-Axitación, propaganda e prensa.

-Situación económica da organización e outros.

Finalmente, dado que o Partido Comunista de España, un partido de estrutura estatal, considerou Galicia como unha nacionalidade oprimida polo Estado español, cómpre estudar inicialmente cal era a súa postura ante a cuestión nacional e a súa transformación nun partido de nacionalidade.

2.2. Marxismo e cuestión nacional

Cómpre iniciar este apartado facendo un repaso dos postulados teóricos sobre os que se asentou a práctica comunista. Se este tipo de aproximación é necesario para realiza-lo estudio de calquera grupo político, probablemente estea máis xustificado no caso duns partidos que, como os comunistas, respaldaban o seu quefacer nunha teoría á que nalgúns casos consideraron case unha cosmovisión.

O noso traballo, que seguirá unha liña cronolóxica, ten que comezar por forza na obra de Marx e Engels (ME), quen a pesar da falta de sistematización coa que trataron o tema —ou precisamente por iso— marcaron unha liña de pensamento mantida por unha boa parte dos seus seguidores: a consideración do

problema nacional como un elemento subordinado á loita de clases, a principal contradicción do sistema capitalista.

Os problemas xurdidos nas últimas décadas do século XIX, entre eles as dificultades de articulación dos grandes imperios multinacionais, fixeron ver ós seguidores de Marx e Engels, agrupados na II Internacional, as deficiencias e insuficiencias dos fundadores neste terreo. É por iso polo que nese momento se publicaron dende as filas do marxismo unha boa cantidade de traballos sobre a cuestión nacional. A pesar do amplo abano de posicións sobre este problema (Kautsky, Karl Renner, Otto Bauer e J. Stalin, Rosa Luxemburgo, Lenin e Trotsky, Gramsci), a doutrina oficial foi a marcada polo marxismo-leninismo na forma que lle deu Stalin, quedando esquecidas as ópticas que como as de Bauer e Gramsci poideron ser máis creativas. A teoría e a práctica dos partidos comunistas fieis a Moscova, que tivo a súa máis representativa expresión na política da URSS, quedaron fixadas nesta época para un longo período de tempo.

Haberá que esperar ós anos sesenta para que aparezan novas interpretacións marxistas da cuestión nacional, moitas das cales recuperaron a obra de Bauer e de Gramsci. Apuntaban todas elas a dotar a este problema dunha substantividade que intentaba supera-lo reduccionismo de clase ó que se viu sometido polos terceristas. Pero isto queda fóra do noso ámbito

2.2.1. Os obreiros non teñen patria: O nacionalismo en Marx e Engels

O tratamento que Karl Marx e Friedrich Engels lle deron á “cuestión nacional”¹⁶ non foi sistemático, aínda que a presenza do tema na súa obra é constante¹⁷. A mesma natureza e contidos do marxismo explican a ausencia na produción de ME dunha teoría expresa e sistemática do “nacional” e a cambiante valoración sobre os problemas nacionais da Europa do seu tempo.

¹⁶Aínda que non tódolos escritos nos que se poden atopar referencias á cuestión nacional están asinados por Marx e Engels, non parece haber motivos suficientes para diferencia-las súas posturas. Vid. Villanueva, 1991: 151 e ss.

¹⁷Un significativo silencio é a resposta que nos *Principios del comunismo* dá Engels á pregunta 22: “¿Cuál será la actitud de la organización para con las nacionalidades existentes? Queda”. Manuel Sacristán explica este “queda” do seguinte xeito: “La palabra queda [...] significa evidentemente que la respuesta debe quedar tal como se halla formulada en un bosquejo programático de la Liga de los Comunistas, no hallado hasta el presente” (Engels 1847: 8).

Partindo da subordinación do fenómeno do nacionalismo á loita de clases, ME manexaron un concepto de “nación” frecuentemente equiparado ó de “estado burgués” e oposto ó internacionalismo proletario. As súas ideas sobre este problema poden ser analizadas en tres casos concretos: a Irlanda pertencente á coroa británica, a Polonia dividida e, finalmente, as colonias europeas.

Para Haupt, a postura dos fundadores do marxismo soamente se pode entender no seu contexto histórico, isto é, no momento da aparición dun movemento obreiro autónomo e nun marco ideolóxico no que o fenómeno do nacionalismo chocaba co pensamento universalista propio da Ilustración (Haupt, 1982: 15). ME enfróntanse ó fenómeno do nacionalismo a partir das premisas do materialismo histórico, polo que subordinan a “nación” ás contradicións de clase. O nacionalismo terá nas súas análises un carácter funcional: trátase dun instrumento ó servizo da loita de clases que non ten validez por si mesmo. Proba disto é a súa posición, por exemplo, no problema irlandés, no das colonias ou no dos pobos eslavos:

Tenemos que colaborar en la liberación del proletariado de Europa Occidental y todo lo demás lo debemos subordinar a este fin. Y si bien los eslavos de los Balcanes pueden también ser dignos de interés, desde el momento en que su deseo de liberación entre en conflicto con el interés del proletariado se pueden ir al diablo. [Engels, “Carta a E. Bernstein, 22-25 de febrero de 1882”, citado en Recalde, 1982: 254]

Precisamente por ese carácter instrumental das loitas nacionalistas, a súa opinión sobre a cuestión é variable e está subordinada ó obxectivo fundamental do materialismo histórico: a revolución proletaria. A causa nacionalista ha de ser apoiada polo movemento socialista no caso de que sexa progresista, isto é, se contribúe ó avance cara á sociedade sen clases. ME empregarán as expresións nacións “grandes” e “pequenas”, “avanzadas” e “retrasadas”, “boas” e “malas”, dándolles a estas valoracións sempre o mesmo sentido:

Son buenas las “naciones” (verbigracia, la magiar) capaces de segregar un nacionalismo progresivo, que tiene que sacar a los pueblos del precapitalismo; son malas y hay que barrerlas de la historia aquellas otras (la checa, la eslovaca, la servia, la croata, etc) tan atrasadas que dan lugar a nacionalismos regresivos y constituyen un obstáculo inasimilable por el progreso. [Beramendi, 1986: 44, nota 95]

A causa nacionalista dos pobos que contribúan á revolución será apoiada polo movemento obreiro. Pola contra, existen pobos contrarrevolucionarios ante os que ME se posicionarán en contra, como é o caso dos pobos eslavos. Así, Engels denunciaba o eslavismo nun artigo da revista *Neue Rheinische Zeitung*, aparecido o 31 de decembro de 1848, xa que

los enemigos de la revolución están en Rusia y en las provincias eslavas de Austria y nada de lo que se pueda afirmar sobre el porvenir democrático de esos países nos impedirá tratarlos como enemigos. Lucha inexorable, guerra a muerte contra los eslavos que traicionan la causa revolucionaria. Exterminio, terrorismo, no en nombre de Alemania, sino en nombre de la revolución [...] la futura guerra mundial barrerá de la faz de la tierra no sólo las dinastías y las clases privilegiadas, sino también los pueblos reaccionarios. [Beramendi, 1986: 44-45, nota 95]¹⁸

Meses despois, ó falar de “nacións históricas” —aquelas capaces de se concretar en estados— Engels matizaba a súa opinión. Fronte a esas nacións históricas existían pobos ahistóricos, inferiores. Entre os pobos eslavos, soamente poderían ser considerados históricos os polacos, os rusos e os que vivían no Imperio Otomano. O resto carecía das condicións históricas, xeográficas, políticas e industriais para ser independentes e aptos para existiren. Engels chegaba á conclusión de que:

Los pueblos que nunca han tenido una existencia propia, que apenas han alcanzado el más elemental y primitivo nivel de civilización, caen en seguida bajo la dependencia extranjera, o bien acceden al primer estadio de la civilización bajo el condicionamiento de un yugo extranjero. [Engels, 1849: 18]

Chegados a este punto, cómpre analizar cal é o concepto ou conceptos de nación que ME empregan na súa obra. Utilizaron os termos “nacional”, “nación”, “país”, “estado”, con bastante ambigüidade (Bloom, 1975, 24). Consideran a

¹⁸Nunha carta a Kaustky, do 7 de febreiro de 1882, podemos comprobar novamente os prexuízos antieslavos de Engels:

Quizá se le ocurra preguntarme si no tengo ninguna simpatía por los pequeños pueblos y restos de pueblos eslavos que han quedado separados por las cuñas hendidas entre los eslavos, es decir, alemanes, magiares y turcos. En realidad, terriblemente poca. [...]. Sólo cuando las aspiraciones nacionales de esos pueblos enanos sean liberadas, gracias al hundimiento del zarismo, de su amalgama con las tendencias paneslavistas de dominación universal, podremos dejar que se expresen libremente, y estoy seguro de que seis meses de independencia serán suficientes para que los eslavos de Austria-Hungría imploren de nuevo su reintegración. [Engels, 1882: 38]

nación como o fenómeno histórico por excelencia; non é un feito biolóxico nin unha categoría lingüística. A existencia dunha lingua común é un factor importante pero insuficiente para defini-la existencia dunha nación. Fieis ós principios do materialismo histórico, o elemento clave para defini-la nación é a estrutura económica¹⁹. Mesmo a delimitación das fronteiras xeográficas ha de estar condicionada por elementos económicos, non polos históricos, tradicionais ou militares. Precisamente pola preeminencia do factor económico como elemento definitorio da nacionalidade, esta non é considerada como un vínculo indisoluble. A nacionalidade é, polo tanto, unha condición obxectiva e non unha preferencia subxectiva²⁰.

No *Manifesto Comunista* atopamos o concepto “nación” como o marco delimitado polo Estado no que se desenvolve a loita de clases. ME están a equiparar estado e nación, nunha concepción herdeira da Revolución Francesa. Sempre hai unha clase progresista, a máis avanzada, a que promove un maior desenvolvemento económico. A nación depende desa clase dominante e das relacións de produción que xere. Na sociedade burguesa, a nación está ligada á

¹⁹Di Marx:

En la producción social de su existencia, los hombres contraen determinadas relaciones necesarias e independientes de su voluntad, relaciones de producción que corresponden a una determinada fase de desarrollo de sus fuerzas productivas materiales. El conjunto de estas relaciones de producción forma la estructura económica de la sociedad, la base real sobre la que se eleva un edificio jurídico y político y a la que corresponden determinadas formas de conciencia social. El modo de producción de la vida material determina el proceso de la vida social, política y espiritual en general.

Bloom di que dous anos antes deste escrito, Marx escribía unha nota sinalando o desfase existente entre economía e arte. Engels publicaba un escrito que apuntaba no mesmo sentido. Polo tanto,

debemos concluir que Marx no estableció una correlación formal entre factores económicos e no económicos. Señaló importantes fenómenos no económicos que no se originaron en fenómenos económicos. Además, la base económica de cualquier sociedad particular no puede describirse adecuadamente sin considerar sus peculiaridades especiales. Dentro del mismo tipo de estructura económica hay diferencias muy importantes cuando se pasa de un país a otro. La implicancia para el problema de la nacionalidad es evidente: hay lugar para la variedad en el mundo, aun cuando sus sistemas económicos se acerquen a la uniformidad. [Bloom, 1975: 39]

Se isto é certo, como Bloom presupón, ¿non é contradictorio cunha grande parte do pensamento marxiano?

²⁰Di Bloom:

Si una nación era una sociedad, la prueba de la nacionalidad era la participación vital en las actividades de la sociedad en que uno vivía. Abstracción hecha de la cultura pasada, los antecedentes, el lenguaje o la tradición, la filiación nacional estaba determinada por los propios lazos con la economía, la estructura de clases y la constitución política de una sociedad dada. La nacionalidad era una condición objetiva, y no una preferencia subjetiva. [Bloom, 1975: 30]

clase dominante, á burguesía; nación e burguesía identifícanse, polo que a sorte de ámbalas dúas vai unida. ME empregan con frecuencia “nación” e “estado burgués” como sinónimos xa que

mientras la sociedad estuviera dividida en clases, el interés nacional concordaba con el interés de clase o elemento de la nación más progresivos. (...) En suma, la clase nacional era aquella clase que llevaba a la nación, la sociedad individual, a lo largo de la línea del progreso. [Bloom, 1975: 67]

En cada momento da historia, unha clase debe exercer-lo liderazgo nacional. Posto que nun determinado nivel de desenvolvemento, o proletariado é a clase revolucionaria por excelencia, cómpre que acabe coa burguesía do seu propio país, conquistando a hexemonía política, elevándose a clase nacional, constituíndose en nación para, a continuación, supera-las nacións e aboli-lo estado, xa que os *obreiros non teñen patria*. Esta afirmación do *Manifesto Comunista* constitúe a expresión máis radical de ME respecto á ideoloxía nacionalista, e abre o debate entre o nacionalismo e o internacionalismo.

Se ben é certo que a burguesía necesitou nun determinado momento da historia a creación do estado unificado para explota-lo mercado interior, tamén o é que necesita explota-lo mercado mundial, o que lle confire un selo cosmopolita, que tende a destruí-los alicerces nacionais da industria. A desaparición da base económica levará á destrución da superestructura correspondente:

Y lo que acontece con la producción material, acontece también con la del espíritu. Los productos espirituales de las diferentes naciones vienen a formar un acervo común. Las limitaciones y peculiaridades del carácter nacional van pasando a segundo plano, y las literaturas locales y nacionales confluyen todas en una literatura universal. Marx e Engels, 1848: 27]

Para Bloom, ME non prevían a desaparición das nacións, senón das diferencias socioeconómicas entre as mesmas (Bloom, 1975: 34); de feito, moitas delas estaban xa minadas pola propia sociedade burguesa. O proletariado difuminaría aínda máis esas diferencias, de tal xeito que cando non se dese unha explotación de clases tampouco habería explotación nacional²¹. ¿Que significa,

²¹No *Manifesto Comunista* pódese ler: “En la medida en que vaya desapareciendo la explotación de unos individuos por otros, desaparecerá también la explotación de unas naciones por otras” (Marx e Engels, 1848: 43).

entón, a coñecida frase do *Manifesto* de que os obreiros non teñen patria? Davis outórgalle tres significados. En primeiro lugar, posto que o proletariado é a clase oprimida, radicalmente privada, non pode desenvolver cultura nacional ningunha. Ademais, non ten patria porque está privado de toda participación no estado. Finalmente, o traballador con conciencia de clase síntese antes traballador que nacional.

Sen embargo, a toma do poder político polo proletariado implica a súa exaltación a clase nacional, constituíndose a si mesmo en nación, aínda que esta teña un sentido distinto do concepto burgués²². Segundo os autores do Manifesto, os comunistas distinguíanse dos demais partidos en que sempre destacaban “los intereses comunes y peculiares de todo el proletariado, independientemente de su nacionalidad” (Marx e Engels, 1848: 37). Iso non é contradictorio coa necesidade de que nun principio a loita proletaria adopte unha forma nacional, xa que “es lógico que el proletariado de cada país ajuste ante todo las cuentas con su propia burguesía” (Marx e Engels, 1983: 35).

¿En que casos específicos podemos atopar estas ideas concretadas? Marx e Engels prestaron especial atención á situación da Irlanda baixo dominación británica e á da Polonia dividida. Defenderon en ámbolos dous casos as respectivas loitas de liberación, o que, a primeira vista, podería resultar incoherente coas súas propostas sobre a cuestión nacional. Dicimos “a primeira vista” porque, en realidade, non se lles pode considerar nacionalistas *stricto sensu*, senón que seguen a subordina-lo obxectivo da independencia nacional á revolución²³.

Se ben é certo que os fundadores do marxismo adoptaron unha postura un tanto reticente nos anos 1840-50 ante a posibilidade da independencia de Irlanda, dada a escasa confianza que tiñan na capacidade revolucionaria do proletariado

²²Escribe Recalde:

El proletariado aspira a ser la clase nacional, esto es, aquella clase que, al ejercer su propio interés de clase, al plantear su propio modelo de la sociedad entera, es capaz de imponerlo a las otras clases, no sólo por coacción, sino también por dominio ideológico. Pero al mismo tiempo, el modelo de la clase proletaria es el de la supresión de la sociedad de clases. Luego, en la perspectiva revolucionaria, se produce la identificación entre clase nacional y pueblo, y la nación será el pueblo [...] el pueblo que nace de la revolución socialista, o pueblo trabajador. [Recalde, 1982: 263]

²³“Soy de la opinión de que dos naciones en Europa tienen, no sólo el derecho sino también el deber de ser nacionales antes que internacionales: los irlandeses y los polacos. Cuanto más nacionales son más internacionales”, escribía Engels en 1882 (Engels, 1882: 107).

irlandés, mudaron as súas posturas a partir de 1867²⁴. Una carta de Marx a Engels do 10 de decembro de 1869 sinalaba con claridade o cambio:

Durante largo tiempo he creído que era posible derribar al régimen irlandés mediante la influencia de la clase obrera inglesa. Siempre he sostenido esta opinión en el *New York Tribune*. Un estudio más profundo me ha convencido de lo contrario. La clase obrera inglesa no podrá hacer nada antes de liberarse de Irlanda. Hay que apoyarse en Irlanda. [Citado en Levrero, 1975: 29]

Dende ese momento, a independencia irlandesa pasou a ser considerada unha das claves do triunfo da revolución en Inglaterra, que é a que marcaba a prioridade para ME. A clase obreira inglesa non podería facer nada mentres non rompese coa política das clases dominantes, o que en relación con Irlanda significaría destruí-la unión forzada de 1801 e substituíla por unha confederación igual e libre. Non se trataba dunha forma de simpatía cara ós irlandeses, senón de algo que era necesario para os mesmos obreiros ingleses, xa que estes están obrigados a unirse á súa clase dirixente para facer fronte ós irlandeses. Por outra banda, a emancipación irlandesa da súa clase opresora, os terratenentes ingleses, sería moito máis sinxela no caso de que gozase de autonomía.

Irlanda era unha cidadela da aristocracia terratenente inglesa e un instrumento para mante-lo seu poder na metrópole. Polo tanto, a supresión da aristocracia terratenente inglesa en Irlanda facilitaría a súa derrota na metrópole. A burguesía inglesa estaba profundamente interesada no mantemento de Irlanda, xa que, entre outras razóns, dito territorio enviaba un excedente laboral que axudaba a mante-los salarios ingleses nuns niveis moi baixos. Por outro lado, o proletario inglés odiaba ó irlandés, a quen culpaba do seu baixo salario, ademais dos prexuízos relixiosos, sociais e nacionais existentes. Con estes argumentos, ME recomendaron á Asociación Internacional do Traballo que apostase pola independencia de Irlanda e difundise entre o proletariado inglés a necesidade de dita independencia²⁵.

²⁴Para o caso irlandés, pódense consultar, Marx, 1868 e Marx, 1870.

²⁵Así se pon de manifesto nunha “Nota confidencial” sobre Irlanda redactada por Marx o 28 de marzo de 1870: “La posición de la Asociación internacional respecto a la cuestión irlandesa es muy clara. Su primera obligación es impulsar la revolución social en Inglaterra. Para ello hace falta dar el golpe decisivo en Irlanda” (Marx, 1870: 129).

A idea da liberdade de Polonia mantense ó longo da obra de ME²⁶. Tratábase dun país cun desenvolvemento industrial que poñía de manifesto as enerxías do seu pobo. Polo tanto, a creación dunha Polonia independente era un obxectivo para todos, non só para os polacos. Soamente nunha Polonia libre se desenvolvería un partido socialista. Por iso, os socialistas polacos en particular, e os socialistas en xeral, habían poñe-la liberación do país no primeiro termo da súa loita²⁷. Asignábaselle a Polonia, polo tanto, o carácter de “nación necesaria”, dado que pola súa estratéxica posición tiña un papel na destrución do poder prusiano, do austriaco e do imperio ruso.

A cuestión nacional aparece tamén reflectida na análise sobre as colonias²⁸, vista, unha vez máis, dende a prioridade da revolución socialista nos países máis avanzados, Inglaterra e Francia. A cuestión do “socialismo nun so país” fora formulada xa nos *Principios do comunismo* de Engels, escrito no que argüía que, posto que a “grande industria” puxera en contacto a tódolos pobos da terra, unha revolución dos obreiros ingleses ou franceses “deberá traer aparejadas revoluciónes en todos los demás países, las que acarrearán asimismo, tarde o temprano, la liberación de los trabajadores de esos países” (Engels, 1847: 8).

Como xa se dixo, para ME o librecambismo era a forma de fraternidade entre as burguesías nacionais contra o proletariado. Por iso, para que os pobos se poideran liberar cumpría supera-las relacións de propiedade que determinaban dita explotación. O proletariado —concretamente o proletariado inglés, o único realmente preparado— era a clase chamada a superar ditas relacións. A victoria do proletariado inglés sobre os opresores sería a chave da liberación de tódalas clases oprimidas (a de Polonia, por exemplo).

²⁶Para o caso polaco, *vid.* Engels, 1882 e Engels, “¿Está superada la reivindicación de la independencia de Polonia?”. *Vid.* tamén Marx, “Reconstruir Polonia sobre bases democráticas y sociales”, e Marx e Engels, 1847.

²⁷A independencia de Polonia pasa a formar parte da “axenda” da I Internacional. O punto 9 da “Instrucción a los Delegados del Consejo General Provisional”, escrita por Marx para os delegados ó Primeiro Congreso da Asociación Internacional de Trabaxadores, celebrado en Xenebra do 3 ó 8 de setembro de 1866, tiña o seguinte título: “Sobre a necesidade de elimina-la influencia do despotismo e do absolutismo de Rusia en Europa, mediante a aplicación do dereito dos pobos á autodeterminación e a reconstrución de Polonia sobre bases democráticas e sociais”.

²⁸*Vid.* Marx e Engels, *Acerca del colonialismo (Artículos y cartas)*, Moscú, Progreso, s.d.

A revolución socialista sería internacional (ou sexa, en termos marxianos, europea) por tres razóns apuntadas por Levrero (Levrero, 1975: 14). En primeiro lugar, porque o dominio da burguesía —é dicir, das relacións capitalistas— estaba xa difundido en toda a Europa occidental gracias ó librecambio; en segundo lugar, ese predominio das relacións capitalistas xeraría un proletariado internacional cunhas condicións de vida semellantes; finalmente, porque os factores nacionais serían inmediata e totalmente reducibles ós intereses das clases en loita.

A expansión do capital inglés polo mundo supuxo a proletarización dos países recentemente “civilizados”, co conseguinte incremento da interdependencia entre Europa occidental e o resto do mundo. Marx establecía unha relación entre o proceso económico e a loita política, chegando á conclusión de que mentres China e India, fundamentalmente, seguisen ancladas no precapitalismo, o movemento histórico da burguesía seguiría nunha fase ascendente. Polo tanto, nese proceso o papel da burguesía era progresista, pois consistía en difundir as relacións capitalistas de produción, a pesar de que iso poidese significar a destrución dunha antiga cultura como a da India. Non se trataba de desprezo cara ó mundo colonial senón, unha vez máis, da análise da realidade dende presupostos marxistas:

La sociedad hindú carece por completo de historia, o por lo menos de historia conocida. Lo que llamamos historia de la India no es más que la historia de los sucesivos invasores que fundaron sus imperios sobre la base pasiva de esa sociedad inmutable que no les ofrecía ninguna resistencia. No se trata, pues, de si Inglaterra tenía o no tenía derecho a conquistar la India, sino de si preferimos una India conquistada por los turcos, los persas o los rusos a una India conquistada por los británicos. Inglaterra tiene que cumplir en la India una doble misión: destructora por un lado y regeneradora por otro. Tiene que destruir la vieja sociedad asiática y sentar las bases materiales de la sociedad occidental en Asia. [Marx, 1857: 47-48]

A opinión de Marx respecto á colonización da China é semellante: a dependencia dos pobos colonizados respecto ás metrópolis para acadar a súa liberación²⁹. Sen embargo, a raíz da segunda guerra do opio de 1856, Marx

²⁹Respecto á China, Engels escribe:

La guerra en China ha asestado un golpe mortal a la antigua China. Se ha hecho imposible el aislamiento; la introducción de ferrocarriles, máquinas de vapor, electricidad y una gran industria moderna es ahora una necesidad, aunque sólo sea por razones de defensa militar. Pero con ello su antiguo sistema económico de pequeñas explotaciones

considerou que, como resultado da colonización, existía xa a posibilidade de que os colonizados se liberasen por sí mesmos. ME evolúen para acabar considerando que o desenvolvemento da acumulación capitalista desprazaba o centro da revolución da metrópoli á colonia. Hai un cambio de postura que vai dende a identificación do país avanzado co país progresista (e, polo tanto, a cuestión nacional queda diluída na idea de que a nación progresista está máis cerca da revolución) ata unha matizada oposición ó imperialismo. Cando ME entenden que o imperialismo é unha forza de opresión, apreciarán en maior grao a loita antiimperialista.

Para rematar este apartado, pódese concluír que a análise que os fundadores do marxismo fixeron do fenómeno nacional é perfectamente coherente coas propostas do materialismo histórico, o que significa que a cuestión nacional vai estar enmarcada e subordinada ás esixencias da teoría revolucionaria e ás do progreso social. Un certo determinismo economicista planea sobre os seus xuízos sobor do problema nacional, o que provoca que as súas análises sexan nalgúns momentos insuficientes³⁰. Sen embargo, aínda que “Marx sintió hasta el fin que el nacionalismo no le sentaba naturalmente al proletariado” (Bloom, 1975: 91), a segunda xeración de pensadores marxistas e o movemento político que se dirá herdeiro e defensor das ideas marxianas, a II Internacional, terán que facer fronte ó fenómeno da nacionalismo. Vexamos pois cales foron as súas propostas.

agrícolas, en el que la familia fabricaba también sus propios productos industriales se desmorona igualmente, y con él todo el antiguo sistema social que hizo posible una población relativamente densa. Millones de personas serán arrojadas y se verán obligadas a emigrar; [...] y entonces la conquista de China por el capitalismo proporcionará al mismo tiempo el impulso para el derrocamiento del capitalismo en Europa y Norteamérica. [Engels, “Carta a F.A.Sorge, 10 de novembro de 1894”, citado en Recalde, 1982, 256]

³⁰Beramendi sinala dúas “deficiencias”: unha, a consideración exclusiva do nacionalismo como un instrumento de dominación burguesa, e outra, a ausencia de métodos axeitados de análise (Beramendi, 1986: 39 e ss.). Pola súa banda, Villanueva fala de “subestimación do nacional” e di que a postura de ME supón unha

desconsideración de la capacidad generadora o renovadora de la conflictividad nacional por parte del desarrollo capitalista; una errónea evaluación de los sentimientos nacionales en general y de su extensión e intensidad en las clases trabajadoras en especial; la subestimación del sentimiento nacional como lazo comunitario interclasista que expresa cierta unidad de intereses comunes [...]; un menosprecio da la dimensión política de los sentimientos nacionales como expresión de tensiones sociales de diverso tipo. [Villanueva, 1991: 175]

2.2.2. A segunda xeración de teóricos marxistas

A teimuda realidade fixo que as elaboracións teóricas sobre o nacionalismo feitas por ME se presentasen como insuficientes. Isto obrigou ós teóricos da segunda xeración do marxismo a realizar numerosos estudos, que se verían marcados pola polémica e a diverxencia³¹. Esa segunda xeración tratou a cuestión nacional nun momento de grande crecemento do movemento internacionalista e, ó mesmo tempo, de incremento dos problemas nacionais, ata o extremo de que estes podían facer periga-la unidade do obreirismo. De feito, ós vintecinco anos da creación da II Internacional, os principios sobre os que descansaba o internacionalismo desaparecían nos campos de batalla da I Guerra Mundial.

Consideraremos membros desa segunda xeración da que estamos a falar a pensadores como Bauer, Guesde, Kautsky, Lenin, Liebknecht, Luxemburg, Pannekoek, Renner e Strasser. A partir de Kautsky, que marcou o comezo da etapa da reflexión do marxismo sobre a cuestión nacional (Haupt, 1982), encontramos dúas liñas teóricas. Na primeira delas, atopamos nomes tan distintos como os de Bauer, Renner e Stalin, que elaboran teorías en boa medida contradictorias co marxismo, mentres que a segunda tendencia (Guesde, Liebknecht, Lenin, Luxemburgo, Pannekoek e Strasser) se mantería dentro do mesmo³².

Son aportacións feitas no eido da socialdemocracia do cambio de século por autores que vivían nos dous grandes imperios europeos, que naquel intre tiñan graves problemas de configuración nacional: o Imperio austro-húngaro e o Imperio ruso. Os procesos de unificación, as loitas de liberación, etc. farán que os socialistas pasen a considera-lo tema nacional como unha cuestión de reflexión sistemática.

³¹En palabras de Haupt,

partimos de la premisa de que el desarrollo de la teoría marxista acerca de la cuestión nacional no describe un movimiento lineal de enriquecimiento o empobrecimiento, de sumas o restas. ¡Al contrario! A menudo condicionado por las circunstancias, lleno de generalizaciones prematuras, marcado por duras polémicas, el camino de esta elaboración teórica y política ha sido el de una investigación colectiva en la que la clarificación y el avance de la problemática han pasado y pasan por divergencias profundas de interpretación, por violentos enfrentamientos entre el dinamismo y el conservadurismo de la ideología. [Haupt, 1978: 62]

³²Segundo Beramendi, a primeira liña introduce un “elemento que tan cuidadosamente se había excluido hasta entonces: la nación como una esencia objetiva propia que hace de ella un sujeto histórico autónomo respecto de la lucha de clases y que, en consecuencia, da lugar a ideologías y movimientos sociopolíticos también autónomos” (Beramendi, 1986: 42).

Kautsky foi o experto da II Internacional na cuestión nacional. O primeiro intento de aproximación a este problema feito por Kautsky foi o ensaio titulado *A nacionalidade moderna*, que data de 1887. Partía da idea de que a influencia da nacionalidade nos pobos era tal que obrigaba a tomala como unha realidade e non como unha mera invención, o que representa unha novidade no pensamento marxista.

Unha das súas teses, probablemente a máis citada, é a de que “la forma clásica del estado moderno es el estado nacional” (Kautsky, 1887: 126). O concepto de nación non aparece nas sociedades primitivas, nas “comunidades das marcas”. Para fundamentar esta afirmación alude o autor á obra de Engels, *A orixe da familia, a propiedade privada e o estado* (Kautsky, 1887: 109). As comunidades primitivas eran reducidas, autosuficientes e carecían de calquera clase de sentimento nacional; non constituían unha nación. A “cohesión nacional” soamente aparecería cando entraban na escea da Historia tres factores que eran resultado do desenvolvemento do modo de produción (Kautsky, 1887: 110), afirmación que sitúa a Kautsky nunha liña ortodoxamente marxiana. O primeiro deses factores é a existencia de inimigos externos a esas comunidades, ás que obriga a busca-la unidade como forma de defensa. Loxicamente, eses lazos ían crear sentimentos de solidariedade, de forma que “con esto ya estaban dados los gérmenes de lo que nosotros denominamos nacionalidad” (Kautsky, 1887: 111).

O segundo dos elementos que contribúe á forxa do sentimento nacional é a natureza. Kautsky refírese aquí, principalmente, ó papel xogado polos ríos nas culturas fluviais orientais: a dependencia das crecidas dos ríos obriga ás comunidades a se organizar dun xeito centralizado. Finalmente, entra en xogo un terceiro e definitivo elemento, o factor económico, xa que

para crear una vida nacional en el sentido pleno en que hoy la entendemos, fue preciso que la comunidad de las marcas se disolviera, que se debilitaran todas las organizaciones económicas interpuestas entre cada persona y la nación, que ésta se convirtiera en el organismo determinante de la vida económica. [Kautsky, 1887: 116]

A importancia do factor económico para o nacemento da nacionalidade moderna non nega a existencia dun “sentimento nacional” —de solidariedade entre

os connacionais e de aversión fronte ós inimigos hereditarios—, forxado polo afán de unidade e independencia ó longo dos séculos. En verdade, a importancia deste “sentimento nacional” é tal que “opera de maneira autónoma sin conexión con el desarrollo económico” (Kautsky, 1887: 131), o cal parece contradictorio cos escritos dos fundadores do marxismo.

Un dos elementos que axudan á consolidación dese sentimento nacional é a lingua, á que Kautsky concede unha importancia vital. En traballos como *Nacionalidade e internacionalismo* (1907), Kautsky insistiu na importancia da lingua, elemento tamén novidoso dentro do pensamento marxista. Neste sentido, criticaba o concepto de nación elaborado por Bauer a quen reprochaba que se negase a “reconocer el vínculo, o más exactamente, el más sólido de los vínculos que forman la unidad de la nación y que se percibe a simple vista: la lengua” (Kautsky, 1907: 70).

A unidade da lingua, segundo Kautsky, era determinante na conformación das nacións, ata o punto de que a diversidade lingüística constituía un dos maiores obstáculos para as relacións sociais (Kautsky, 1887: 125). Non dubidaba en facer unha clara aposta polos idiomas “universais” e de maior utilidade, afirmando que as linguas nacionais chegarían a quedar acantoadas na vida familiar para, finalmente, desaparecer por inútiles e incapaces de se adaptar ás esixencias do desenvolvemento económico, nun proceso que Nimni cualifica de darwiniano (Nimni, 1991: 47).

Se como dicíamos máis arriba, Kautsky consideraba necesario o desenvolvemento da produción na aparición da nacionalidade moderna, esta tiña que estar relacionada coa burguesía. Por iso afirmaba que

la burguesía y la nacionalidad modernas brotaron del mismo suelo y el desarrollo de una promovió el desarrollo de la otra. Y el papel que cumple la idea de nacionalidad responde de manera bastante similar al papel adoptado por la burguesía. [Kautsky, 1887: 126]

A idea que está a defender este autor en *A nacionalidade moderna* é ue ésta é froito da produción capitalista, do desenvolvemento económico e do comercio. A pesar de que o modo de produción capitalista é o que xeralizou o sentimento

nacional entre tódalas clases sociais, a idea nacional moderna é esencialmente burguesa. Probablemente sexa esta outra das ideas claves de Kautsky, polo que neste sentido a súa contribución á cuestión nacional non é orixinal senón que está na liña do xa dito por Marx e Engels. Kautsky reconece que, a pesar da identificación orixinal entre burguesía e nacionalidade, “el proletariado se constituye cada vez más en el núcleo de la nación, por su número, inteligencia y energía; hay cada vez mayor coincidencia entre los intereses del proletariado y los de la nación” (Kautsky, 1887: 138). Unha vez eliminadas tódalas diferencias de clase, as nacións tenderían a fusionarse sen dor nunha única sociedade (Kautsky, 1887: 138).

Aínda que as ideas de Kautsky son coincidentes coas de ME, hai elementos como a importancia da lingua ou do sentimento nacional que permiten matiza-lo adxectivo de ortodoxo co que autores como Recalde ou Nimni califican a este autor. Dalgún xeito, poderíamos dicir que Kautsky pertence a unha corrente, a do socialismo austriaco, que tenta supera-lo marco do economicismo no que se moveran ME para elabora-las súas posicións sobre a cuestión nacional. E neste sentido o Congreso dos socialistas austriacos celebrado na cidade de Brno (1896) foi paradigmático pois “the discussion represented a serious attempt to understand the political, cultural and theoretical dimensions of the national phenomenon” (Nimni, 1991: 126).

Tres foron as posturas que sobre as que xirou a discusión nese cónclave; por unha banda, a de aqueles que consideraban que o movemento obreiro debía concentrar en cuestións estreitamente ligadas coa loita de clases. Unha segunda posición, a defendida polo Comité Executivo do Partido e que foi a que finalmente prevaleceu, definía Austria como unha federación democrática de estados nacionais autónomos. A resolución final dicía:

1. Austria debe ser transformada en un estado democrático de nacionalidades.
2. En lugar de las tradicionales tierras de la Corona, deberán crearse corporaciones nacionales autónomas y limitadas, cuya legislación y administración se confiará a unas Cámaras populares elegidas en base al sufragio universal, igual y directo.
3. Todas las regiones autónomas de una misma nación forman una unidad que resuelve con plena autonomía sus asuntos nacionales.

4. El derecho de las minorías nacionales quedará garantizado mediante una ley especial elaborada por el parlamento imperial.

5. No reconocemos ningún privilegio nacional y por ello rechazamos la exigencia de una lengua del Estado; se confía al parlamento imperial la misión de decidir en qué medida existe la necesidad de una lengua de mediación. [Nin, 1977: 189-190]

A terceira das posturas foi a daquelas voces que pediron a autonomía nacional sen consideración do territorio, o chamado “principio da personalidade”, practicamente idéntico á “tese extraterritorial” desenvolvida por Renner. Renner, que representa a opción dereitista da socialdemocracia autriaca, opta pola defensa do estado austro-húngaro e nas súas análises hai unha ausencia total de perspectiva de clase y de orientación revolucionaria (Löwy, 1982: 103), o que o sitúa alonxado dos principios marxistas. As súas concepcións apoianse sobre a idea de nación cultural: A nación está definida por unha cultura común.

Con anterioridade a 1907 asina as súas obras baixo o alcume de *Synoptucus*. De 1899 data o traballo titulado *Estado e nación*. É unha obra de reflexión teórica (xurídica) sobre as definicións de estado e de nación e as relacións entre ámbolos dous conceptos, co caso de Austria como referente. Móstrase partidario do Estado austriaco, entidade que considera necesaria dende o punto de vista social e económico, pero dunha Austria refundada sobre o respecto ás nacionalidades³³.

Dende argumentos xurídicos, Renner considera a nacionalidade como unha asociación persoal fronte ó principio territorial. Parte da Constitución austriaca, que dicía que tódalas etnias tiñan igualdade de dereitos, o que dende a súa perspectiva, carecía de sentido: unha etnia non era unha corporación ou asociación, que eran as únicas entidades que tiñan dereitos. Por iso, o problema principal era a organización das etnias en persoas xurídicas. Ademais, “el orden jurídico, en cuanto voluntad común, sólo se dirige en todas partes a la voluntad individual. La voluntad declarada de la persona, tanto jurídica como natural, es el alma de la vida jurídica” (Renner, 1899: 15).

Distingue Renner tres conceptos: pobo, etnia e nacionalidade. Pobo implica a pertenza a un sistema estatal con igualdade ante a lei. Etnia significa copertenza

³³Di Renner: “Hay que crear la Austria donde todas las nacionalidades gobiernen y administren ellas mismas, cada una por sí sola, sus asuntos, y todas juntas, los comunes” (Renner, 1899: 155).

etnolóxica con igualdade de idioma e, finalmente, nacionalidade é unha comunidade espiritual e cultural cunha literatura nacional (Renner, 1899: 152)³⁴.

¿Que era polo tanto, o dereito á nacionalidade? Tendo en conta que soamente os individuos son portadores de dereitos, para que exista dito dereito á nacionalidade, cómpre que a pertenza nacional sexa unha cualidade xuridicamente instituída do individuo o que implicaría, en primeiro lugar, o dereito a participar nos bens culturais. Pero tamén significa o dereito a se defender no caso de que a esfera estatal interfira na nacional e, en terceiro lugar, a posibilidade de formular demandas en caso de menoscabo dos dereitos nacionais por unha nacionalidade allea.

Aínda que Renner é consciente de que o século XIX levou á formación de estados nacionais, distingue entre estado e nación. O estado é definido como unha “coorporación territorial soberana” (Renner, 1899: 156), que necesita unha poboación organizada (non un mero agregado de individuos), soberanía desavontade global e dominación desa comunidade sobre un territorio.

A nación é unha comunidade cultural, que pode ou non coincidir co estado³⁵. O século XIX pon de manifesto que a nacionalidade necesita unha existencia estatal. ¿Por que?

Hoy, las relaciones fácticas de los seres humanos se han vuelto de una enorme complejidad. [...] Y el estado regula todas estas relaciones fácticas haciendo de ellas relaciones jurídicas. [...] El orden estatal aborda a cada individuo por separado. Exige un alto nivel espiritual y cultural, como sólo se puede conquistar por obra de alguna cultura nacional. Presupone una elevada vida nacional. Pero, a la inversa, ella misma sólo puede actuar sobre los individuos con estos medios culturales nacionales. Para vivir en el estado, la etnia de idioma no desarrollado debe convertirse en nación con literatura desarrollada o absorberse en una nación así, pero el estado, para obrar en la nación, debe usar los medios culturales nacionales. [Renner, 1899: 157]

³⁴ É precisamente esta preeminencia dos factores cultural-espirituais o que alonxa a Renner das propostas do marxismo clásico.

³⁵Para Renner “[El estado nacional] es, por necesidad, el ideal de toda nación [...]. Es uno de los tipos de solución imaginables para la cuestión nacional” (Renner, 1899: 161).

Renner destaca a importancia que para o estado moderno ten o principio de territorialidade, é dicir, o control dun territorio. A pertenza a un territorio, vivir nun determinado espacio, implica acepta-lo dominio dun estado particular, co seu dereito e a súa lingua. Por iso mesmo, di Renner, o principio territorial non pode comportar igualdade de dereitos senón imposición (Renner, 1899: 159) e, xa que logo, non é válido para resolve-lo problema das nacionalidades en Austria. Como solución a éste, Renner descarta o principio de territorialidade e opta polo principio persoal³⁶. Partindo deste, considera que hai que dar unha solución xurídica que leve ó establecemento de “círculos de competencia” estatal, territorial e nacional e que permita a supervivencia de Austria e a convivencia das nacionalidades existentes (Renner, 1899: 165)³⁷. Renner limita ó mínimo ás competencias económico-materiais das nacionalidades, ás que asigna funcións culturais e administrativas. Política económica en xeral, política de defensa e outras competencias clave eran asignadas ó Estado. Loxicamente, esta distribución de funcións imposibilita que unha nacionalidade se convirta en estado independente, polo que a funcionalidade política do principio da personalidade era salva-lo Estado plurinacional austríaco (Recalde, 1982: 292).

Se ben Renner se situaba na ala dereita da socialdemocracia austríaca, Bauer teorizará sobre a cuestión nacional dende a esquerda do mesmo Partido. Non rematan aí as diferencias pois mentras o primeiro, como xa comentamos, facía unha aproximación xurídica ó tema, Bauer mostrou un maior interese pola conceptualización teórica e histórica da nación (Nimni, 1991: 129). De feito, será Bauer o que, por primeira vez no terreo do marxismo, plantexe a cuestión de que calquera teoría válida sobre a cuestión nacional ha de se basear na pregunta de que

³⁶Escribía Renner: “Abreviando: el principio de la personalidad y no el territorial, tiene que constituir el fundamento de la regulación; las naciones no deben constituirse como corporaciones territoriales sino como asociaciones personales, no como estados sino como pueblos” (Renner, 1899: 160).

En 1902, Renner retomaba esta cuestión en *El combate de las nacionalidades austríacas por el estado*. Segundo Mármora, neste escrito Renner trataba de

conciliar los principios de autonomía territorial y personal, según lo cual cada nación deberá disponer de una zona unitaria de territorio nacional, las zonas administrativas multinacionales serán zonas de doble derecho, donde las corporaciones nacionales personales se recubrirán con los otros órganos estatales de legislación y autoadministración. Cada individuo podría adoptar la nacionalidad que quisiera y ejercería en su nación sus derechos culturales y nacionales. Las instancias nacionales quedarían encargadas de administrar los asuntos culturales y la educación. [*La Segunda Internacional y el problema colonial...*, 1978: 142]

³⁷A súa proposta significaba, segundo Mommsen, a implantación dun estado unitario descentralizado con administración nacional-federativa (Mommsem, 1975: 58).

é a nación, co que este concepto pasa a ser de primeira orde³⁸. As súas ideas máis salientables son, probablemente, as de “carácter” e “cultura nacionais” polo que algúns autores falan do “carácter psicocultural de su teoría del fenómeno nacional” (Löwy, 1982: 104).

A súa voluminosa obra *A cuestión das nacionalidades e a socialdemocracia*, publicada en 1907, abría o seu primeiro apartado (“A nación”) referíndose ó carácter nacional, considerado polo autor como a “esencia de la nación” (Bauer, 1907: 23) e definido como “complejo de connotaciones físicas y espirituales que distinguen a una nación de otra su carácter nacional” (Bauer: 1907, 24).

Trátase dun concepto próximo ó *Volkgeist* idealista e organicista, que pouco ten que ver cos parámetros marxistas dentro dos que Bauer pretende moverse³⁹. Para salvar este escollo, o autor afirma que o carácter nacional se modifica co paso do tempo porque “nunca es otra cosa que el precipitado de la historia de una nación” (Bauer, 1907: 43) e non nega a idea da existencia dun carácter de clase⁴⁰.

¿Pero como se define en *A cuestión das nacionalidades e a socialdemocracia* o concepto de nación? “Nación es el conjunto de los seres humanos vinculados por comunidad de destino en una comunidad de carácter” (Bauer, 1907: 142). A nación é, xa que logo, unha comunidade unida pola vivencia

³⁸Sen embargo, Nimni considera que “he does not provid. an initial definition of the national community, and in his introduction to the 1924 edition warns readers that the definition which he will subsequently provid. is not the important part of his conceptualisation of the national phenomenon” (Nimni, 1991: 146).

³⁹Di Bauer: “Comprender el surgimiento de la nación, de cada una de las naciones, como un pedazo de la lucha de la humanidad con la naturaleza, es la gran tarea para cuya solución nos capacitó el método histórico de Karl Marx” (Bauer, 1907: 129).

⁴⁰En palabras do profesor Beramendi:

Ahora bien, cómo se articula esta definición de nación con el principio central del marxismo, según el cual la historia se mueve por las contradicciones de clase y, por tanto, todas las realidades históricas, “naciones” incluídas, existen y se transforman en función de esas contradicciones? Aquí, naturalmente, Bauer intenta salvar la dificultad dotando al estático *Volkgeist* idealista y organicista de la dinamicidad propia del materialismo histórico, y para ello establece que el tal carácter nacional no es inmutable sino que cambia al hilo de las transformaciones sociales e históricas de todo tipo que experimenta cada grupo humano, por lo que la comunidad de carácter vincula a los miembros de una nación durante determinada época, pero de ningún modo a la nación de nuestro tiempo con sus antepasados de hace dos o tres siglos. [Beramendi, 1986: 47-48]

común do mesmo destino. Comunidade de destino é a vivencia común en permanente comunicación, é vivencia dunha herdanza común, dos restos dun pasado. Bauer define a comunidade de destino como o conxunto de procesos históricos pasados, que se modifica por obra de procesos históricos subseguintes.

Esa comunidade de destino maniféstase na comunidade de carácter, no carácter nacional, no que a lingua como instrumento de comunicación xoga un papel importante aínda que non definitivo:

Resulta impensable que una nación se conserve duraderamente como comunidad cultural sin la comunidad de la lengua [...]. En cambio, la comunidad de la lengua todavía no es garantía alguna de unidad nacional. [Bauer, 1907: 124]

Bauer tenta poñer en relación estes conceptos cos principios do materialismo histórico, polo que afirma que na sociedade capitalista serán as clases dominantes as que formen a nación, entendida como “el conjunto de aquellos en quienes una igual formación, moldeada por la historia de la nación y mediatizada por la lengua unitaria y la educación nacional, engendra un parentesco de caracteres” (Bauer, 1907: 143).

Unha nación cun forte contido clasista, porque as amplas masas populares non forman a nación aínda que a expansión da educación tende a incluílas na mesma (Bauer, 1907: 142). As realidades nacionais son comunidades de cultura, que sempre existiron pero que non sempre foron populares. Cando o capitalismo estende a súa cultura, cando mobiliza ás clases populares, estas entran a formar parte da nación; en tanto en canto non sexan donos da súa cultura, soamente serán tributarias da nación. Para Bauer, como para o *Manifesto Comunista*, os traballadores serán nación pero non no senso burgués da palabra. Queda así demostrada, segundo Bauer, a natureza histórica da nación nun dobre aspecto:

Según su determinabilidad material, es una manifestación histórica porque el carácter nacional vitalmente operante en cada compatriota constituye el precipitado de un desarrollo histórico y en la nacionalidad de cada uno de los compatriotas se refleja la historia de la sociedad, cuyo producto es el individuo. Y, según el lazo formal, es una manifestación histórica porque en las diferentes fases del desarrollo histórico círculos de diferente amplitud se vinculan en una nación de diferente manera y por diferentes medios. [Bauer, 1907: 143-144]

Bauer defende un concepto de nación como suxeito de dereitos políticos derivados da súa propia entidade cultural, afirmada sobre unha comunidade lingüística e independente do principio territorial. Tanto para el como para Renner, o territorio non afecta á definición da nación: é partidario do principio da non territorialidade, elemento que se explica pola situación do Imperio austriaco no que viviron estes autores. Tratábase dun estado no que os grupos nacionais non estaban definidos polo territorio (xa que as nacionalidades estaban mesturadas), senón pola clave lingüística. A tentativa de mantemento dunha conciencia de clase homoxénea dentro do socialismo, presentábase moi problemática nun espazo no que a coexistencia de varias comunidades nacionais constituía un elemento de enfrontamento e de insolidariedade (Recalde, 1982: 290).

Ata aquí as posicións dos teóricos da primeira e da segunda xeración marxista. Pero de maior importancia para o noso traballo é a doutrina de Stalin sobre a cuestión nacional, pois é esta a que está presente en tódolas formulacións do Partido Comuista de España. O dictador xeorxiano foi considerado no seu momento como o experto sobre a cuestión nacional no mundo do marxismo-leninismo, a pesar de que os seus traballos foron mediocres dabondo, tal e como recoñecen a maior parte dos estudiosos. A súa importancia non radica no valor científico da súa obra, senón na repercusión que a mesma tivo sobre os partidos da III Internacional. A definición que de nación fixo Stalin, que veremos máis tarde, pasou a ser dogma de fe do marxismo-leninismo. Aínda que atopamos referencias á cuestión nacional en moitos dos seus escritos, a obra de obrigada lectura é a coñecida baixo o título de *O marxismo e a cuestión nacional*⁴¹. Trátase dun artigo redactado por encargo de Lenin en quen, a dicir de Maxime Rodinson, non espertou un grande entusiasmo, pois poucos meses despois da súa aparición, o líder bolxevique publicaba un traballo, *Notas críticas sobre a cuestión nacional*, no que apenas citaba a Stalin (Rodinson, 1977: 127). Significativamente, a definición staliniana da nación non foi nunca recollida nos escritos de Lenin.

O marxismo e a cuestión nacional é un traballo que recolle as cinco ou seis grandes ideas que Stalin empregará en tódolos seus escritos sobre o tema. Sen

⁴¹Os traballos de Stalin sobre a cuestión nacional están traducidos ó castelán e recollidos nun volume das súas *Obras Escogidas*, ó que sempre faremos referencia nestas liñas.

dúbida ningunha, de todas elas a que máis éxito tivo foi a esquemática definición de nación coa que comeza o seu traballo:

Nación es una comunidad humana estable, históricamente formada y surgida sobre la base de la comunidad de idioma, de territorio, de vida económica y de psicología, manifestada en la comunidad de cultura. [Stalin, 1913: 38]

Trátase dunha definición completa, pechada e elaborada á marxe de situacións concretas o que, segundo o parecer de Ribó, elimina nela todo fundamento científico (Ribó, 1977: 13). Nesa acientificidade insisten outros autores, que ademais sinalan a falta de coherencia de Stalin respecto ó marxismo dende o que supostamente elabora a súa definición.

Stalin enuncia a historicidade da nación cando di que “no es simplemente una categoría histórica, sino una categoría histórica de una determinada época, de la época del capitalismo ascensional” (Stalin, 1913: 45).

Agora ben, o autor de *O marxismo e a cuestión nacional* establece unha definición apoiada na reunión dunha serie de características que se poden atopar nalgunhas comunidades sociais ó longo da historia, polo que a nación acábase convertendo nunha categoría cun “carácter permanente y transhistórico”, unha entidade intemporal e, xa que logo, á marxe da loita de clases (Terray, 1977: 153). Algo a todas luces que non encaixa dentro dos parámetros marxianos.

Pois ben, como dicíamos, para Stalin hai unha relación entre nación e capitalismo. A loita pola liberación nacional comezou entre as clases dominantes das nacións dominadoras e as nacións dominadas. A burguesía, para a que o mercado era o factor clave, desempeñou un papel fundamental naquela loita (Stalin, 1913: 47). Desa esfera económica, a loita pasou á política. Dende ese momento, a burguesía apelou ós sentimentos das clases populares da súa propia nación e así comeza o movemento nacional (Stalin, 1913: 48).

Sen embargo, a auténtica liberación nacional é inconcebible dentro do capitalismo. Soamente coa superación do mesmo e a forxa do socialismo tería lugar a devandita liberación. En 1921, Stalin afirmaba con rotundidade que “la existencia del capitalismo sin opresión nacional es tan inconcebible como la

existencia del socialismo sin la emancipación de las naciones oprimidas, sin la libertad nacional” (Stalin, 1921a: 173)⁴².

Existían, dende o punto de vista staliniano, dúas razóns polas que o proletariado debía loitar en contra da opresión nacional. En primeiro lugar, porque significaba atrancos para o uso das linguas non maioritarias, o que impedía o “pleno desarrollo de las facultades del obrero tártaro o judío” (Stalin, 1913: 51)⁴³.

Había unha segunda razón, ó noso entender de maior forza, e que pon no seu verdadeiro lugar a cuestión nacional dentro do pensamento de Stalin. Consideraba éste que a política de opresión nacionalista desvíaba a atención do proletariado do seu obxectivo principal, a unidade de tódolos proletarios fronte á burguesía: “Para nosotros, como comunistas, está claro que todo trabajo debe basarse en la labor de fortalecimiento del Poder de los obreros; y sólo después de esto se nos plantea otro problema [...] subordinado al primero: la cuestión nacional” (Stalin, 1923c: 268). Son palabras do que sería Comisario para as nacionalidades, que poderían estar asinadas polos fundadores do socialismo científico.

As razóns que vimos de expoñer explican que o partido de Stalin fose partidario do dereito das nacións á autodeterminación, o que significa que soamente a nación ten dereito a determina-lo seu destino; un destino que pasa pola autonomía, a federación ou a separación, segundo o aconsellen as condicións históricas (Stalin, 1913: 55). Agora ben, diante do que Stalin si se sitúa con toda claridade é fronte ás posicións dos austromarxistas, especialmente ás de Bauer: Stalin atacou a autonomía cultural-nacional, que consideraba “una sutil variedad del nacionalismo” (Stalin, 1913: 72)⁴⁴. Stalin cría rexeitable a posición

⁴²Idea que xa anunciara en novembro de 1918, cando sostiña que “sólo ahora está claro que la liberación de las nacionalidades oprimidas es inconcebible sin romper con el imperialismo, sin derrocar a la burguesía de las nacionalidades oprimidas, sin que el Poder pase a las masas trabajadoras de estas nacionalidades” (Stalin, 1918b: 145).

⁴³As bases que propón Stalin para solventar-lo problema nacional son o dereito a usa-la propia lingua, a existencia de escolas propias e un difuso “etcétera” (Stalin, 1977, 1932 e 1929). Por outra banda, en liña co que dicían os clásicos do marxismo, Stalin considera que se ben é certo que coa implantación do socialismo non desaparecerían as linguas propias, co paso do tempo e polo convencemento da súa necesidade, acabará por xurdir unha lingua única e tódalas nacionalidades se fundirán nunha soa (Stalin, 1929: 358).

⁴⁴Hai que ter en conta que *O marxismo e a cuestión nacional* é, nunha grande parte, un opúsculo concebido como un diálogo co austromarxismo, Segundo Rodinson,

austromarxista, porque era inferior á autodeterminación. Aquela permanecía dentro do marco de estado e tan soamente concedía á nación dereitos culturais que eran, paradoxalmente, nos que máis insistía o propio Stalin. Ademais, a autonomía nacional

no sólo prepara el terreno al aislamiento de las naciones, sino también a la fragmentación del movimiento obrero unido. La idea de la autonomía nacional sienta las premisas psicológicas para la división del partido obrero unido en diversos partidos organizados por nacionalidades. Tras los partidos se fraccionan los sindicatos, y el resultado es un completo aislamiento. [Stalin, 1913: 74]

É esta idea, a da necesidade de manter un partido unido, sen resquicio algún de estrutura federal, unha das claves de tódolos escritos do xeorxiano: “El federalismo en la organización alberga en su seno elementos de descomposición y de separatismo” (Stalin, 1913: 87). Fronte á organización federalista hai que optar por unha organización de corte internacionalista, que “presupone una amplia autonomía de las regiones dentro del Partido como un todo único” (Stalin, 1913: 110)⁴⁵.

En función desa división histórica, desa relación entre capitalismo e opresión nacional e socialismo e liberación nacional, Stalin observaba dúas etapas diferentes nas que os bolxeviques se enfrontaban ó problema nacional: antes e despois de Outubro. Outubro estableceu vencellos entre os pobos oprimidos de Oriente e Occidente, poñéndoos baixo o paraugas do antiimperialismo:

Y así, la cuestión nacional se convierte, de problema particular de la lucha contra la opresión nacional, en el problema general de liberar del imperialismo a las naciones, a las colonias y a las semicolonias. [Stalin, 1918b: 147]

Stalin non comprendera o pensamento austromarxista sobre este problema, metendo no mesmo saco, o da autonomía extraterritorial, ó Programa de Brno, a Brenner e a Bauer. Por outra banda, tamén segundo Rodinson, Stalin “falsea deliberadamente” o pensamento de Bauer a quen atribúe a creación dun límite infranqueable entre el rango distintivo de la nación (el carácter nacional) y las condiciones de su vida, separando el uno de las otras. Bauer, por el contrario, protestaba contra lo que él denominaba el fetichismo del carácter nacional que no es una fuerza independiente, sino el condensado de la historia de una nación que no esconde sino la historia de los antepasados, las condiciones de su lucha por la existencia, las fuerzas de la producción que controlaban, las relaciones de producción en que entraban. [Rodinson, 1977: 134]

⁴⁵Xa antes do artigo de 1913, Stalin defendía a necesidade de manter un partido centralizado. *Vid.*, por exemplo, Stalin, 1904: 7-30.

En *En torno a la cuestión nacional en Yugoslavia*, do ano 1925, defendía a mesma idea. Na primeira etapa, antes de 1917, a cuestión nacional formaba

parte del problema general de la revolución democrático burguesa, es decir, como una parte del problema de la dictadura del proletariado y del campesinado. En la segunda etapa, cuando la cuestión nacional se amplió y pasó a ser el problema de las colonias [...] la cuestión nacional era considerada ya como una parte del problema general de la revolución proletaria. [Stalin, 1925: 301]⁴⁶

Sobre todos estes principios, Stalin levantou a súa proposta de organización do Estado revolucionario. As condicións históricas ás que antes nos referiamos aconsellaban, segundo o líder soviético, a creación dunha organización federal baseada no mutuo respecto e no libre consentemento das nacións que a integran (Stalin, 1921a: 177), porque

la reivindicación de separar de Rusia las regiones periféricas debe ser excluída como forma de relaciones entre el centro y las regiones periféricas, no sólo porque está en contradicción con el planteamiento mismo del problema de establecer una unión entre uno y otras, sino, ante todo, porque está en contradicción radical con los intereses de las masas populares, tanto del centro como de la periferia. [Stalin, 1920: 152]

Esta reivindicación era unha esixencia “profundamente contrarrevolucionaria” (Stalin, 1920: 154). Por iso, a independencia de Xeorxia, Armenia, Polonia e Finlandia era ficticia pois detrás dela estaban as grandes potencias (Stalin, 1920: 153). A fin de contas, non se podía confundi-lo dereito das nacións á separación coa obriga de se separar (Stalin, 1917a: 119)⁴⁷. Estudiaremos este punto con máis atención noutros apartados. Vexamos agora outras posicións sobre a cuestión nacional dentro da segunda xeración do marxismo.

Estableceramos dúas correntes dentro do espectro da socialdemocracia tralos escritos de Kautsky sobre a cuestión nacional. Na segunda delas, que se mantiña dentro dunha corrente de pensamento máis acorde co marxismo,

⁴⁶Esta relación entre cuestión nacional e colonialismo constitúe unha das maiores aportacións do marxismo-leninismo a este problema (Nimni, 1991, 94) ;e, probablemente, será a máis operativa no futuro pois alentará ós movementos de liberación nacional en Asia e África.

⁴⁷Un maior detalle sobre a estrutura federal da Rusia soviética segundo o dictador soviético pode atoparse en Stalin, 1922 e 1923b.

destacamos a Lenin, Luxemburg, Pannekoek e Strasser. Pola importancia teórica e política que tiveron prestaremos unha maior atención ós dous primeiros.

Fronte á postura de Strasser e Pannekoek, para os que o nacionalismo era un elemento alleo ó proletariado⁴⁸, **Rosa Luxemburg** (RL) afirmaba que

el problema nacional no es ni puede ser algo extraño a la clase obrera. La opresión bárbara más insoportable y la represión de la cultura espiritual de la sociedad no le pueden dejar indiferente. Es un hecho indiscutible, para honra de la humanidad de todos los tiempos, que ni la opresión más inhumana de los intereses materiales puede suscitar una rebelión tan fanática y tan ardiente, un odio tan grande, como el que engendra la opresión de la vida espiritual: la opresión religiosa y nacional. Pero las rebeliones heroicas y los sacrificios para defender esos valores espirituales, sólo los pueden llevar a cabo las clases que, por su situación material social, son revolucionarias. [Luxemburg, 1905: 186]

A postura de Luxemburg ante o problema nacional está enmarcada dentro das súas múltiples reflexións sobre Polonia, a súa terra nai. Polemizou recurrentemente sobre este problema. Aplicando os métodos de análise dos fundadores do marxismo⁴⁹, Luxemburg contradixo as opinións de ME sobor Polonia, favorables á independencia. Pola contra, RL mostrouse oposta á mesma: Polonia debería permanecer no marco da futura república democrática rusa como entidade autónoma⁵⁰.

⁴⁸Pannekoek e Strasser son representantes do “internacionalismo intransigente” segundo a expresión acuñada por Strasser (Strasser, 1912: 237). Tanto a obra deste último, *O obreiro e a nación*, como a de Pannekoek, chamada *Loita de clases e nación*, son dous ensaios que atacan as posicións de Bauer. Fronte ó nacionalismo, Strasser presenta o “internacionalismo intransigente”, ofrecendo unha vaga definición do internacionalismo proletario como “no indiferencia para con las cosas nacionales, pero tampoco sobrestimación no proletaria de las mismas” (Strasser, 1912: 230).

⁴⁹En 1912, Rosa Luxemburg consideraba necesario “revisar las viejas ideas de Marx sobre la cuestión nacional para dar libre acceso a los principios de la teoría marxista sobre el movimiento obrero polaco y aplicar el método y los principios fundamentales de la doctrina marxista” (Luxemburg, *Internacionalismo y lucha de clases*, citado en Haupt, 1978: 68). A aplicación do método marxista á cuestión nacional significa o estudo de cada caso concreto á marxe das consideracións abstractas; é dicir, Luxemburg afirma a historicidade do fenómeno nacional, subordinado ós intereses da loita de clases.

⁵⁰Cando en 1896 se produce a revolta dos gregos da illa de Creta contra o Imperio Turco, a postura de RL tamén será oposta á mantida por ME respecto ó “enfermo de Europa”. Se ben os fundadores do marxismo apoiaron ó Imperio Turco en contra de Rusia, Luxemburg vai ser favorable á loita pola independencia dos pobos oprimidos pola Sublime Porta (Munck, 1986: 52).

A líder espartaquista defendía esta idea na súa obra *O desenvolvemento industrial de Polonia* (1898). A economía de Polonia estaba xa ligada á rusa, polo que a independencia convertíase nunha utopía⁵¹. As condicións económicas do Imperio zarista modificáranse dende 1848. Luxemburg encontraba no Imperio trazos propios da economía capitalista, que xerara un novo conflito entre as dúas principais clases antagónicas: a burguesía e o proletariado. Os intereses da burguesía polaca eran xa os mesmos que os intereses da burguesía rusa (de aí que non estivese disposta a apoiar-la independencia de Polonia), tal e como pasaba cos proletariados polaco e ruso. Non ocurría o mesmo coa pequena burguesía e a *intelligentzia* polacas, que non encontraran acomodo na estrutura económica capitalista, polo que a súa aspiración era a realización do programa independentista⁵². A revolucionaria polaca consideraba, nunha liña claramente marxiana, que o nacionalismo polaco ía en contra da evolución histórica, xa que constituía un atranco para o seu desenvolvemento capitalista, irremediabilmente ligado ó ruso⁵³.

Rosa Luxemburg volveu sobre a cuestión de Polonia en 1905, en *A cuestión polaca e o movemento socialista*, escrito no que puxo de manifesto a súa simpatía polos pobos oprimidos como tamén o dereito de cada pobo á independencia (Luxemburg, 1905: 172 e ss.). Para RL, o socialpatriotismo dogmatizara a doutrina de Marx sobre este particular, esquecendo as condicións históricas nas que fora formulada. A socialdemocracia, pola contra, non tentou aplica-las vellas ideas de

⁵¹Rosa Luxemburg defendeu ideas semellantes noutros escritos como “La cuestión polaca en el Congreso Internacional de Londres, 1896” (Luxemburg, 1896). En dita obra insiste en que a defensa da independencia de Polonia non constituía senón un rogo piadoso (páx. 168), xa que era unha reivindicación baleira, que non levaba parella programa política ningún. Ademais, unha Polonia independente non provocaría a destrución do Imperio Ruso, pois non vai socavar-las súas bases socioeconómicas. Por outra banda, a inclusión da independencia de Polonia no programa obreiro suporía a entrada do ideal nacionalista, con nefastas consecuencias para os socialistas.

⁵²Segundo Aubet, Luxemburg consideraba que “el nacionalismo sólo puede ser defendido como la expresión ideológica de la insatisfacción y descontento de aquellos estratos sociales polacos que han sido desarticulados y avasallados por el proceso capitalista” (Aubet, 1977: 90).

⁵³A disputa sobre a independencia de Polonia tivo o seu correlato político no Congreso de Londres da II Internacional (1896). O debate estableceuse entre o partido de Rosa Luxemburg (RL), o SDKPiL (Partido Socialdemócrata Polaco e de Lituania), e o PSP (Partido Socialista Polaco). O Partido de RL rexeitaba a independencia de Polonia e consideraba xa resolta a cuestión nacional de Polonia dun xeito negativo, mediante o lazo con Rusia. Pola contra, para o Partido Socialista Polaco, acusado por RL de socialpatriota, a clave do seu programa era a independencia. A resolución sobre a cuestión nacional en Polonia no IV Congreso da Internacional Socialista (1896) introducía un elemento que atoparemos de aquí en adiante na cultura socialista: o dereito de autodeterminación. Así, o IV Congreso, que expresaba a simpatía da Internacional polos obreiros sometidos, recoñecía o dereito de tódalas nacións a dispór de si mesmas (Lenin, 1914: 39).

Marx senón o seu método: a análise das características *específicas* do capitalismo en Polonia, nas súas condicións históricas concretas.

Escribiu posteriormente unha serie de artigos baixo o título *Cuestión nacional e autonomía* (1908), nos que defendeu, referíndose ó programa do Partido Obreiro Socialdemócrata Ruso, a tese de que o dereito de autodeterminación era un dereito abstracto e metafísico. A fórmula “dereito de autodeterminación” para tódalas nacións era allea ó movemento socialista; era unha fórmula metafísica (Luxemburg, 1908: 190), que non aparecía en ningún programa socialista agás o ruso. Tratábase dunha fórmula que non propuña ningunha política concreta para que se realizase. A posición do movemento socialista sobre a cuestión da nacionalidade dependía das circunstancias de cada caso. Ademais, a fórmula da autodeterminación deixaba a un lado a teoría da sociedade de clases porque implicaba un concepto “nación” entendido como un todo social e político. Na sociedade de clases, dicía RL, non existía unha nación homoxénea senón dividida por intereses antagónicos. Na Revolución Francesa, a burguesía podía presentarse como nación porque os seus intereses nesa etapa coincidían cos de todo o pobo, xa que, nese determinado momento, a súa revolución era claramente progresista⁵⁴. En definitiva, a única ensinanza que se podía quitar da fórmula “dereito de autodeterminación” era a obriga de loitar contra a opresión nacional, que non derivaba dun particular dereito das nacións senón que era un principio fundamental do socialismo.

Consideraba, ademais, que soste-lo dereito de separación de toda nación significaba soste-lo nacionalismo burgués. A aspiración da burguesía era crear un estado nacional que lle asegurase o mercado interior e exterior e que “se convierta en un instrumento de conquista imperialista” (Luxemburg, 1908: 206).

Agora ben, o estado nacional debía ter as dimensións que esixía o desenvolvemento capitalista. RL consideraba, dende unha postura ortodoxa, que a

⁵⁴Di a autora polaca:

In a society based on classes, the nation as a uniform social and political whole simply does not exist. Instead there exist within each nation classes with antagonistic interests and rights. There is literally no social arena, from the strongest material relationship to the most subtle moral one, in which the possessing classes and the self-conscious proletariat take one the same position as one undifferentiated national whole. [Luxemburg, *The National Question and Autonomy*, citado en Nimni, 1991: 55]

independencia das pequenas nacións era unha utopía dende o punto de vista económico. O ideal de autodeterminación para tódalas nacións resultaba historicamente inviable. O imperialismo capitalista fixera utópica esa demanda xa que obrigaba ás nacións á creación de grandes mercados. Por iso afirma Nimni:

She was a strong supporter of the principle of state centralisation to achieve larger markets that will permit capitalism to arrive at its maturity. Small states only delay the process of socialist transformation. [Nimni, 1991: 53]⁵⁵

Por todo isto, o estado nacional era un instrumento de opresión burguesa para o proletariado. O interese do proletariado consistía en que ningunha nacionalidade oprimise a outra e que o estado asegurase o recoñecemento da igualdade das nacionalidades. Isto soamente se podería acadar no socialismo. O programa nacional do proletariado diferenciárase radicalmente do que propuña a burguesía, porque

los intereses del proletariado se apoyan únicamente en los objetivos democráticos y culturales del movimiento nacional, es decir, en la instauración de las instituciones políticas que garanticen, por medios pacíficos, el libre desarrollo de la cultura de todas las nacionalidades que viven en el mismo Estado. La clase obrera reivindica firmemente la igualdad de derechos de todas las nacionalidades. El programa nacional de la clase obrera es esencialmente distinto del nacionalismo que propugna la burguesía. [Luxemburg, 1908: 206]

O proletariado debía combatir en defensa da nacionalidade en tanto que cultura espiritual específica. Dita loita da clase obreira era unha loita na súa propia nación, contra a súa propia burguesía. Nese senso, cada partido obreiro debía encontra-la súa vía propia, un programa mínimo que respondese ós intereses da clase obreira e non ós da abstracta categoría de “nación” (Aubert, 1977: 103-104).

⁵⁵Rosa Luxemburg insistirá na idea da inviabilidade dos pequenos estados no mundo capitalista en *A crise da socialdemocracia*, onde afirmaba que

el capitalismo no es compatible con la presencia de estados pequeñísimos, con la dispersión política y económica; requiere para su desarrollo un territorio interiormente cerrado lo más grande posible y una cultura sin la cual ni se pueden elevar las necesidades de la sociedad al nivel correspondiente a la producción de mercancías ni puede funcionar el moderno dominio burgués de clase. [Luxemburg, 1916: 361]

¿Cal era a vía de solución do problema nacional da escritora polaca? A palabra clave era a autonomía, que se concreta na autoadministración⁵⁶. Nas palabras da revolucionaria asasinada en 1918:

El único medio para solucionar la cuestión de la nacionalidad [...], con un espíritu democrático, que garantice a todas las nacionalidades la libertad y la existencia cultural sin que ninguna de ellas domine a las demás, y que al mismo tiempo vaya en la línea del desarrollo moderno, es el de no tomar en consideración las fronteras etnográficas e introducir un amplio autogobierno (o autoadministración) local —comunal, urbano, comarcal, provincial— sin que tenga un carácter nacional definido, es decir, sin conceder privilegios a ninguna nacionalidad. [Citado en Aubet, 1977: 106]

Autoadministración, autogoberno que soamente se entende nun Estado multinacional democrático, “primer germen-base de relaciones futuras, y en tanto todas las diferencias sociales (nacionales y de clase)” (Aubet, 1977: 107); un estado multinacional democrático que defendía os intereses das minorías étnico-lingüísticas, ás que compría garanti-los seus dereitos na escola e na administración.

Encarcerada polo goberno alemán polas súas posturas ante a guerra, escribiu *A crise da socialdemocracia alemana* (Follete Junius, 1916), no que retomou o problema nacional. No *Follete Junius*, RL admitiu o dereito de autodeterminación, pero tendo en conta que non se podería realizar nun marco capitalista. A idea fundamental deste escrito era a do fracaso da socialdemocracia alemana, punta de lanza do movemento obreiro internacional. Cando o 4 de agosto de 1914 os parlamentarios socialdemócratas votaron a favor dos orzamentos bélicos, rompían mesmo a súa propia tradición no que respecta á guerra. Unha guerra que Luxemburg calificou, como Lenin, de imperialista, ó servicio da burguesía. Para a fracción parlamentaria da socialdemocracia alemana, continuaba RL, a loita de clases deixara de existir aquel 4 de agosto, xa que os intereses do proletariado quedaran subordinados ás ordes da burguesía nunha “guerra patriótica”. Claro que “en boca de los socialistas la defensa de la patria quiere decir

⁵⁶Recordemos que RL, como xa se dixo máis arriba, realiza as súas análises sobre o caso concreto de Polonia. Así, o 2º punto do programa do seu partido, o SDKPiL, dicía: “La igualdad de derechos para todas las nacionalidades que habitan en el Imperio ruso; garantía de libertad para su desarrollo cultural: escuela nacional y libertad en el uso de la lengua materna; la autoadministración del territorio, esto es la autonomía para Polonia” (Citado en Aubet, 1977: 104).

algo muy distinto a convertirse en carne de cañón al mando de la burguesía imperialista” (Luxemburg, 1916: 354).

O deber incumplido da socialdemocracia sería mostrarlle ó pobo do seu país o verdadeiro carácter da guerra, é dicir, o seu carácter imperialista (Luxemburg, 1916: 371): “[...] lo que habría que haber hecho es haberse tomado en serio el derecho de los pueblos a la autodeterminación y haberlo vuelto como palanca revolucionaria contra la guerra imperialista” (Luxemburg, 1916: 369).

De todo o anterior non se podía conferir que a socialdemocracia non fose partidaria da independencia das nacións; antes ben, todo o contrario. A cuestión clave radicaba en que soamente o socialismo internacional, que acabaría co imperialismo, pode facer realidade o dereito dos pobos á autodeterminación.

A revolución rusa foi unha obra de RL publicada a título póstumo. Seguindo a liña marcada no traballo anterior, consideraba que o dereito de autodeterminación das nacións “no pasa de ser vacua palabrería y embuste pequeño-burgués” (Luxemburg, 1918: 570). A revolucionaria polaca enxuihou a posición bolxevique de recoñecemento do dereito de autodeterminación das nacións do antigo Imperio zarista⁵⁷, considerando que se trataba dunha fórmula oportunista, dunha táctica para vinculalas á revolución⁵⁸. O problema é que o cálculo errou, pois esas nacións optaron pola independencia co conseguente triunfo da contrarrevolución. Estamos pois ante a polémica entre a escritora polaca e o líder bolxevique desenvolvida en distintos momentos (1903, 1912-13 e 1917-18) e ó redor de distintas cuestións como o xa citado do dereito de autodeterminación ou os problemas de organización. Pasamos pois a explica-las posicións de Lenin.

Recalde divide a evolución do pensamento bolxevique en tres etapas, esquema segundo o que expoñerémo-la obra de **Lenin** sobre a cuestión nacional

⁵⁷A Rusia socialista ten que concede-la independencia a Polonia e a Finlandia. Tamén a Letonia, Lituania, Estonia e Bielorrusia. Ucraña e Georgia recuperáronse para a revolución mediante a intervención do Exército Vermello.

⁵⁸Dicía RL:

El hecho de que la cuestión de las aspiraciones nacionales y las tendencias particularistas hayan sido lanzadas en medio de las luchas revolucionarias y que por la paz de Brest hayan pasado a ocupar un primer plano e incluso se hayan convertido en el santo y seña de la política socialista y proletaria ha introducido la mayor de las confusiones en las filas del socialismo y ha debilitado la posición del proletariado precisamente en los países periféricos. [Luxemburg, 1918: 573]

(Recalde, 1982: 313). A primeira desas etapas abrangue dende o primeiro Congreso do Partido Obreiro Social-Demócrata Ruso (POS DR) hasta 1912; a segunda, vai de 1912 ata o triunfo da Revolución⁵⁹; a terceira e derradeira, corresponde ós anos posteriores á Revolución de Outubro.

Na primeira etapa, a cuestión clave para Lenin era a condición social de obreiros e campesiños, quedando relegada a un segundo plano a cuestión nacional. A súa preocupación dominante era asenta-las bases do partido bolxevique. Sen embargo, o Segundo Congreso do POS DR (Bruselas 1903), o Partido de Lenin, incluía no seu punto 9º o recoñecemento do dereito de autodeterminación para tódalas nacións do estado, aínda que o Partido debía manter unha estrutura centralizada na loita polo poder. Esta declaración, a pesar de ter un carácter meramente propagandístico segundo algúns autores, tivo a peculiaridade de ser única no panorama dos partidos marxistas do momento (Villanueva, 1991: 97).

Na segunda etapa houbo un cambio radical, xa que a cuestión nacional ocupou un lugar destacado na obra de Lenin e na súa acción política⁶⁰. Os bolxeviques tamén van considera-los nacionalismos como produto da ideoloxía burguesa. Defenderían o programa nacional en tanto en canto que eles propugnaban a realización da revolución democrático-burguesa.

En *Notas críticas sobre la cuestión nacional* (decembro de 1914), Lenin defendeu o estado centralizado e atacou o principio da federalización. Pero ese estado centralista non sería o zarista, posto que o líder comunista era partidario da igualdade das nacións e da autonomía administrativa. Lenin pasaba da defensa a ultranza do principio de autodeterminación á defensa dun centralismo democrático autonómico.

No mesmo traballo falou da existencia de dúas culturas diferenciadas, a da burguesía e a do proletariado, polo que atacou o concepto de “autonomía cultural nacional”. En contra das ideas de Bauer, Lenin afirmaba que non existía unha cultura nacional, senón cultura do proletariado e da burguesía.

⁵⁹Desta primeira etapa son os traballos de Lenin titulados *¿Que facer?* (1902) e *Un paso adiante, dous pasos atrás* (1904).

⁶⁰Referirémonos, fundamentalmente, a dous traballos de Lenin: *Notas críticas sobre a cuestión nacional* (1913) e *O dereito das nacións á autodeterminación* (1914).

His main concern was the unity of the Russian social democracy [...]. While he attacked the Austro-Marxists for promoting separatism he also argued, somewhat paradoxically, that their proposals for national cultural autonomy were inadequate to deal with the national problem in the Russian Empire, where only self-determination (in practice de right of separation) would suffice. [Munck, 1986: 71]

Por outra banda, diferenciaba entre os países da Europa Occidental, onde as revolucións burguesas tiveron lugar entre 1789 e 1871 —nos que o problema nacional estaba xa resolto— e os países da Europa Oriental e Asia nos que as revolucións burguesas comezaron en 1905 e nos que o problema nacional estaba aínda vivo⁶¹. Na súa argumentación sobre este tema, establecía Lenin unha relación directa entre triunfo do capitalismo e movementos nacionais, seguindo unha liña común coa obra de Kautsky: a produción capitalista precisaba a existencia dun mercado interior no que o territorio estivese poboado con xentes que falasen o mesmo idioma e que disfrutasen dunha cohesión estatal;

Por ello, la tendencia de todo movimiento nacional es a formar Estados nacionales, que son los que mejor cumplen estas exigencias del capitalismo contemporáneo. [...] El Estado nacional es por ello lo típico, lo normal en el período capitalista. [Lenin, 1914: 6-7]

Dende o punto de vista dos movementos nacionais, Lenin distinguía dúas épocas do capitalismo. Na primeira delas, produciuse o espertar dos movementos nacionalistas. Unha vez que eses réximes estaban consolidados, desaparecían os movementos democráticos de masas e aparecía unha tendencia á internacionalización (Lenin, 1914: 11).

O espertar dos movementos nacionalistas levaba parello a esixencia do principio da autodeterminación. Pero, ¿que entendía Lenin por dito concepto? O líder revolucionario afirmaba tallantemente que o significado do “dereito de autodeterminación” era a separación estatal dunha colectividade con respecto a outra para formar un Estado nacional independente (Lenin, 1914: 7). A autodeterminación era un dereito burgués e, por tanto, non absoluto. Soamente debía ser levantado mentres coincidise cos intereses do proletariado. A pesar de que considere necesario apoia-lo dereito de autodeterminación, tamén era

⁶¹O líder bolxevique volve insistir nesta clasificación en Lenin, 1916: 165-166, entre outros.

consciente de que a cuestión nacional era un elemento externo á loita da clase obreira⁶². Agora ben, Lenin coñecía o potencial revolucionario da cuestión nacional na Rusia zarista, polo que, nese sentido, se pode afirmar que a súa postura ante a cuestión nacional era táctica⁶³.

Por outro lado, o recoñecemento do dereito de autodeterminación, é dicir, o recoñecemento do dereito a formar un estado independente era garantía de que non se producirían separacións; un dereito, ademais, que era compatible coa necesidade de que os obreiros de tódolos países se mativesen unidos e solidarios tal e como lemos no seguinte parágrafo:

Semejante estado de cosas plantea al proletariado de Rusia una tarea doble, o mejor dicho, bilateral: luchar contra todo nacionalismo y, en primer término, contra el nacionalismo ruso; reconocer no sólo la completa igualdad de derechos respecto a la edificación estatal, es decir, el derecho de las naciones a la autodeterminación, a la separación; y, al mismo tiempo, y precisamente en interés del éxito de la lucha contra toda clase de nacionalismo de todas las naciones, propugnar la unidad de la lucha proletaria y de las organizaciones proletarias, su más íntima fusión en una comunidad internacional, a despecho de las tendencias burguesas al aislamiento nacional. [Lenin, 1914: 62]

A guerra mundial introduciu novos elementos nas análises de Lenin. Aínda que seguía considerando que as etapas de desenvolvemento eran sempre as mesmas, aceptaba que os ritmos diferían duns países a outros. Lenin esbozaba estas ideas en *A revolución socialista e o dereito das nacións á autodeterminación* de 1916. Os escritos de Lenin sobre a cuestión nacional proliferaron a partir do estoupido da Revolución, data elixida máis arriba para marca-lo comezo dunha terceira etapa na aproximación á obra de Lenin. Unha etapa na que a obra escrita de Lenin está máis que nunca en constante diálogo coa realidade.

O Estado nado da Revolución concedeu unha importancia fundamental á cuestión nacional. Non se pode esquecer, por exemplo, a creación dun Comisariado

⁶²En *Notas crítica sobre a cuestión nacional* definira xa o marxismo como “incompatible con el nacionalismo” (citado en Davis, 1976: 256).

⁶³Pódense atopar, non obstante, textos de inequívoco apoio ás loitas de liberación nacional. Davis defende que “el principio general, el derecho absoluto por el cual Lenin estaba luchando, no era, pues, ningún derecho natural a la autodeterminación, sino el derecho de resistencia a la opresión, que siempre coincidía con los intereses de los obreros en su lucha por la libertad y el socialismo” (Davis, 1975: 249).

do Pobo para as Nacionalidades (*Narkomnats*), responsabilidade que será asumida por Stalin e sobre o que volveremos máis tarde.

Neste período, Lenin seguiu proclamando o dereito das nacións non rusas á súa separación, coa esperanza de que o estado revolucionario fose capaz de atraelas libremente (Villanueva, 1991: 112). A *Declaración dos dereitos do pobo traballador e explotado* continúa, por primeira vez, a idea dun réxime federativo, o que implicaba o abandono das posicións antifederativas mantidas dende 1903⁶⁴. A Declaración, que definía a República Soviética Rusa como federación das Repúblicas Soviéticas nacionais baseada na unión libre das nación libres, recollía que o Congreso dos Soviets se limitaría a

establecer los principios básicos de la federación de Repúblicas Soviéticas, confiando a los obreros y campesinos de cada nación la misión de decidir con plena independencia [...] si desean participar en el gobierno federal y en las demás instituciones federales soviéticas. [Nin, 1977: 193]

No VIII Congreso do Partido Comunista Ruso (bolxevique), celebrado en 1919, formulou a cuestión de quen expresaba a vontade nacional. Bujarin mostrouse partidario de concede-la autodeterminación soamente ás clases traballadoras, ó que respondeu Lenin dicindo que era esa unha postura pouco realista e ilóxica porque levaba a una absurda distinción entre países avanzados e atrasados (Ribó, 1977: 24). Para Lenin, pola contra

nuestro programa no debe hablar de autodeterminación de los trabajadores, porque eso es erróneo. Puesto que las naciones se encuentran en diferentes etapas del camino que va del régimen medieval a la democracia burguesa, y de la democracia burguesa a la proletaria, esta tesis de nuestro programa (o dereito das nacións á autodeterminación) es absolutamente exacta. [Lenin, 1919: 333]

É dicir, a aplicación do dereito de autodeterminación ós traballadores soamente sería viable nos países nos que o socialismo triunfase. Segundo Mommsen, a guerra civil supuxo no interior o desenvolvemento de formas federais territoriais que coexistiron coa construción de institucións centralizadas como o Partido Comunista. Pola contra, cara ó exterior, colonias e semicolonias veríanse

⁶⁴Como Kautsky, Lenin defende a idea de que o estado multinacional é un atraso histórico, xa que o estado nacional é o típico, o normal no período capitalista (Lenin, 1914: 10). O POSDR e Lenin foron contrarios ás concesións ó federalismo ata 1917.

beneficiadas pola aplicación do dereito de autodeterminación (Mommensen, 1975: 69). Pero sobre este tema profundizaremos noutro apartado.

En resume, as ideas básicas nos escritos de Lenin sobre a cuestión nacional son as seguintes: en primeiro lugar, concedeulle unha primacía radical ós intereses do proletariado na procura do socialismo polo que a clase obreira debía subordinar as súas reivindicacións nacionais á loita de clases (Lenin, 1914: 19). En segundo lugar, a análise da cuestión nacional debía realizarse sobre situacións concretas, aínda que, en terceiro lugar, a oposición a todo tipo de opresión e, xa que logo, á opresión nacional, debía quedar fora de dúbida. En cuarto e derradeiro lugar, Lenin realizou unha distinción entre opresión nacional e nacionalismo, fenómeno este ó que se declaraba oposto: “los proletarios, enemigos de todo nacionalismo” (Lenin, 1914: 20)⁶⁵.

2.2.3. Na patria do socialismo

Cando en 1917 triunfou por primeira vez unha revolución socialista, os bolxeviques tiveron a posibilidade de levar á práctica ás súas teorías sobre a

⁶⁵A postura de Trotsky ante a cuestión nacional non achegou grandes novidades respecto ó xa dito de Lenin. Non podemos esquecer que o asasinado revolucionario calificaba de patrimonio da humanidade a política nacional de Lenin (Trotsky, 1985: 285); unha política que non implicaba para Trotsky contradicción coa estrutura do partido bolxevique, marcada polo centralismo e inimiga de todo “contagio nacionalista”. Esta “aparente” contradicción era despachada por Trotsky dicindo:

Una organización revolucionaria no es el prototipo del estado futuro, es únicamente el instrumento para crearlo. La herramienta debe ser adecuada para la fabricación del producto, pero de ningún modo debe asimilarse a él. Únicamente una organización centralista puede asegurar el éxito de la lucha revolucionaria incluso cuando se trata de destruir la opresión centralista sobre las naciones. [Trotsky, 1985: 269]

Pese ó apoio de Trotsky á política de Lenin, a posición teórica do primeiro difería dalgunha maneira do segundo, xa que Trotsky non condenaba sistematicamente o nacionalismo como ideoloxía reaccionaria, concepción esta que lle parecía abstracta, non dialéctica nin histórica. Distinguía entre o nacionalismo burgués e o nacionalismo popular, grupo este ó que pertencía, por exemplo, á loita pola independencia de Indochina fronte ó imperialismo francés (Trotsky, 1918: 8). Trotsky analizaba o caso español baixo o mesmo prisma no ano 1931 cando afirmaba que “En la etapa actual, con la combinación de fuerzas dadas, el nacionalismo catalán es un factor progresivo, y el nacionalismo español es un factor reaccionario imperialista” (Trotsky, 1931). E por esa caracterización progresista do nacionalismo catalán, Trotsky tomou postura a favor das tendencias separatistas catalana e vasca, que deberían ser asumidas “hasta las últimas consecuencias” polo proletariado, sen que iso significase “que los obreros avanzados empujen a los catalanes y a los vascos a la separación” (Trotsky, 1931). A pesar das diferencias teóricas que estamos a comentar, este cita volve a traer á memoria a tese de Lenin segundo a cal á concesión do dereito de autodeterminación era o mellor antídoto contra as tendencias separatistas, o que corrobora a idea de que a posición de Trotsky non varía no esencial respecto á de Lenin.

cuestión nacional no Imperio zarista. Este era un enorme conglomerado unido ó redor do zar de tódalas Rusias capaz de asimilar aqueles sectores sociais susceptibles de liderar un movemento nacionalista. O zarismo constituía para eses grupos un mal menor, pois servía de parapeto fronte ás aspiracións revolucionarias de traballadores e labregos.

Pero a Revolución de 1917 acelerou o proceso de desintegración do imperio, que xa chegara a un nivel non sostible de ineficacia: “What happened in 1917 was due not so much to a deliberate break-away of the periphery as to a disintegration of the centre, not a falling away of the parts, but a collapse of the old Russia” (Carr, 1973: 261).

Sen embargo, ese desmembramento ó que se refería Carr non conduciu á ruptura final do Imperio. Non foi allea a esta situación a postura do partido bolxevique antes e despois da guerra civil e a atención prestada polo Estado soviético ó problema nacional.

Como dixemos anteriormente, os bolxeviques apoiaron o dereito de autodeterminación dos pobos que formaban parte do Imperio zarista. Dúas razóns fundamentais explican a súa postura: en primeiro lugar, porque pensaban que así conseguirían o apoio dos pobos non rusos e, en segundo lugar, porque fieis ós postulados do líder máximo da Revolución, o recoñecemento dese dereito sería a mellor garantía contra calquera atisbo independentista (Connor, 1984). En calquera caso, hai autores que como o anterior, dubidan da sinceridade da promesa do dereito de autodeterminación. Así, o mesmo Connor cita un artigo sobre Ucraia publicado en 1917 no que Stalin afirmaba que os bolxeviques apoiarían o dereito de secesión “if the toiling masses of the region desires it”. Dado que o Partido Comunista era o único grupo que representaba ás masas traballadoras, o devandito engadido implicaba que a secesión sería concedida soamente si atendía os intereses do Partido (Connor, 1984: 48)⁶⁶.

⁶⁶Connor refírese á terminoloxía sobre o dereito de autodeterminación como baleira de contidos e coas seguintes funcións: 1. Propaganda interna. 2. Para propaganda externa, relacionada sobre todo coas colonias. 3. Como unha forma de apoio ós partidos comunistas dos países multinacionais. A mesma análise efectuada para o caso soviético será repetida, como veremos máis adiante, para o caso do Partido Comunista Chinés.

Pola súa banda, para Carrère d'Encausse, o razoamento de Lenin estaba baseado en tres argumentos:

-Reconocer el principio de autodeterminación es resolver las dificultades de un Estado multinacional porque pone paz entre los distintos elementos proletarios de los grupos nacionales [...].

-Este programa asegura a la clase obrera y su partido [...] nuevos aliados procedentes de los movimientos nacionalistas no proletarios [...].

-Es el medio de combatir el nacionalismo y de educar al proletariado en un espíritu internacionalista. [Carrère d'Encausse, 1977: 77]

Independentemente da análise que realicemos, a realidade di que Polonia e Finlandia foron as dúas únicas rexións do Imperio Zarista que pediron a independencia en febreiro de 1917. Despois de Outubro, o goberno bolxevique aceptou incondicionalmente a independencia de Polonia. A proximidade dunha revolución en Finlandia retrasou a súa separación ata decembro 1917. Tamén as Repúblicas Bálticas fixeron uso de dito dereito, aínda que serían reintegradas á URSS nos tempos de Stalin.

Mais a situación e a postura dos bolxeviques cambiaron forzados pola situación e pola propia evolución das distintas rexións. A fin da guerra civil (1920) marcou o comezo dunha nova etapa no relativo á cuestión nacional. Para evitar que xurdisen brotes de nacionalismo era necesario que desaparecese calquera traza da desigualdade nacional existente baixo o zarismo. As palabras con que Carr describe este cambio son clarificadoras: “The essence of bolshevik doctrine of national self-determination passed over almost insensibly from the concept of liberty to the concept of equality” (Carr, 1973: 368).

Á marxe da polémica sobre quen ha de recaer a responsabilidade das decisións, sobre Lenin ou sobre Stalin, o feito é que “the abbreviated period of meaningful self-determination had certainly ended by 1922”, cando coa axuda do Exército Vermello a maior parte do antigo imperio zarista estaba baixo o control soviético (Connor, 1984: 51). Sen embargo, ese cambio non foi impedimento para que as Constitucións de 1924 e de 1936 definisen o Estado nado da Revolución de Outubro como unha Federación de Repúblicas ás que se lles recoñecían o dereito a separarse da Unión.

O tratado de creación da Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas, asinado o 30 de decembro de 1922, estableceu unha estrutura federal que se mantivo, con modificacións, en tódalas constitucións ata a desaparición do país⁶⁷. Esa estrutura federal estaba baseada na proclamada igualdade de tódolos pobos, que sería garantida mediante a corrección dos desequilibrios económicos existentes, favorecendo as zonas periféricas en detrimento do núcleo industrial máis antigo⁶⁸. Esta política, que soamente podería da-los seus primeiros froitos no longo prazo, chocaba cunha crecente centralización administrativa. E centralización significou estandarización baixo os parámetros granrusos, na que o Exército Vermello, os sindicatos e, sobre todo, o Partido Comunista desempeñaron co paso dos anos un papel fundamental. Mesmo o xa citado *Narkomnats* (Comisariado do Pobo para as Nacionalidades, 1917-1923), organismo deseñado para afrontar a cuestión nacional, acabou por ser un instrumento de centralización, aínda que foi o garante dos dereitos dos pobos non-rusos (Carr, 1972: 290).

Esta política, aínda que dende o punto de vista teórico non fora pensada para tal fin, rematou como un instrumento de control de Moscova sobre os pobos non-rusos que formaban o antigo Imperio zarista e o moderno Estado soviético. Algo que tamén podemos afirmar da III Internacional respecto á URSS.

2.2.4. O Partido da Revolución Mundial e a *Rusia Sovietista*

Non é este o lugar para falar das orixes da Internacional Comunista. Tan só recordaremos que foi creada en marzo de 1919 como partido da revolución mundial, como instrumento para espalla-la revolución socialista, na que o internacionalismo proletario ocupaba un lugar privilexiado⁶⁹. Vexamos en que se traduciu.

⁶⁷Na Constitución soviética de 1977 aínda se podía ler: “A Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas é un estado multinacional, federal e unido, configurado de acordo co federalismo socialista e en virtude da libre autodeterminación das nacións e da asociación voluntaria das repúblicas socialistas soviéticas iguais en dereitos” (Cit. en Luengo, 1991: 163-164).

⁶⁸No longo prazo producíronse fortes desequilibrios económicos pois unha grande parte da produción industrial tendeu a se concentrar nas repúblicas occidentais. Mentres tanto, as tendencias demográficas mostraban unha situación oposta caracterizada polo retroceso das repúblicas occidentais, eslavas, fronte ás orientais-musulmanas (Luengo, 1991: 170; *vid. tamén* Taibo, 1989).

⁶⁹Cómpre recordar que un dos feitos que explican o nacemento da III Internacional foi a Grande Guerra de 1914, que afondou a división socialista entre os partidarios de acudir á chamada dos “gobiernos burgueses para defende-la patria fronte ó agresor” (Unión Sagrada) e os partidarios do

Coñece-la postura da IC sobre esta cuestión é fundamental por dous motivos. En primeiro lugar, hemos de ter en conta que a Comintern acabou sendo, tanto pola evolución do movemento comunista como pola conformación primixenia da IC —aínda que non polos seus obxectivos iniciais—, un instrumento da política soviética; un instrumento mediante o cal Moscova impuxo as súas concepcións políticas ós partidos adheridos; e, en segundo lugar —o que é máis importante para o asunto que nos ocupa— porque os partidos tercieristas non foron senón seccións nacionais para as que as liñas marcadas polo “partido mundial” tiveron rango de lei. Non en van, o primeiro punto das 21 condicións de adhesións á IC dicía que tanto a propaganda como a axitación diaria dos partidos membros se debería adecuar ó programa e ás decisións da Comintern (Estruch, 1978: 135).

A política da Internacional sobre a cuestión nacional no representou grandes novidades teóricas. A maior diferenza e probablemente a súa maior aportación foi o establecemento dunha relación, a partir deste momento xa indivisible, entre cuestión nacional e cuestión colonial (Munck, 1986, 88). Unha relación teórica que, xunto ás posibilidades revolucionarias do mundo oriental e á propia evolución interna da URSS, desviaron a atención do movemento comunista cara ó Leste, cara ás colonias asiáticas e, posteriormente, ás africanas.

Xa no seu I Congreso (1919), a IC ligara a emancipación das colonias á da clase obreira metropolitana, de xeito que a liberación nacional quedaba subordinada ás necesidades da revolución mundial. Como nos teóricos marxistas vistos ata o de agora, a cuestión nacional carecía pois de sustantividade.

Tamén o **II Congreso** (1920) discutiu a cuestión nacional mantendo a subordinación dos intereses da loita proletaria nun país ós intereses da loita mundial, e a distinción entre nacionalismo progresista e reaccionario, entre nacións opresoras e oprimidas (*Los cuatro primeros Congresos...*, 1973: 155). O II Congreso redactou unhas teses sobre os problemas nacional e colonial que partían da denuncia por abstractos das propostas nacionais burguesas. A pesar da advertencia ós partidos comunistas para que realizasen análises sobre situacións

internacionalismo proletario. Reunidos estes na cidade de Zimmerwald, redactan un manifesto que desenvolve a concepción da Guerra Mundial como conflito imperialista no que o proletariado está loitando por intereses alleos á súa clase, esquecendo o seu primeiro obxectivo: a loita de clases e a emancipación dos pobos.

histórico-económicas concretas, as teses diferenciaban os intereses da clase traballadora dos da nación na súa totalidade, á que sistematicamente consideraban como “expresión de los intereses de la clase dominante” (*Los cuatro primeros Congresos...*, 1973: 151).

O deber dos partidos comunistas era apoiar ós movementos revolucionarios das nacións dependentes. Lenin propuxo apoiarse nos movementos nacionalistas revolucionarios:

We, as Communists, should support the bourgeois movements for liberation in the colonies only in the cases when these movements are really revolutionary, when they are not opposes to out enlighttning and organising the peasentry and the great masses of the exploited for the revolutinary purposes. [*The Second Congress of the Communist International*, en Munck, 1986: 89]

Nos estados nos que predominasen as relacións feudais, os comunistas deberían aliarse temporalmente ó movemento democrático-burgués de liberación, pero non fusionarse con el (*Los cuatro primeros Congresos...*, 1973: 156). Ademais, a IC debería traballar pola aproximación das masas proletarias de tódalas nacións, para loitar contra a burguesía e os terratenentes, facendo que os movementos de liberación nacional dos países colonizados e das nacionalidades oprimidas mantiveran unha relación estreita coa Rusia soviética. Os documentos congresuais propuñan a federación como a forma de transición cara á unidade completa dos traballadores das diversas naciones (*Los cuatro primeros Congresos...*, 1973: 153). Froito dos traballos deste II Congreso foi o documento coñecido polo nome das “21 condicións de admisión” que no seu punto 8 elaboraba un mandato claro de apoio ós movementos de liberación nacional nas colonias⁷⁰.

⁷⁰A redacción do punto 8 dicía:

En el problema de las colonias y de las nacionalidades oprimidas, los partidos de los países cuya burguesía posee colonias u oprime a otras naciones deben tener una línea de conducta particularmente clara. Todo partido perteneciente a la III Internacional tiene el deber de denunciar implacablemente las proezas de “sus” imperialistas en las colonias, de sostener, no con palabras sino con hechos, todo movimiento de emancipación en las colonias, de exigir la expulsión de las colonias de los imperialistas de la metrópoli, de despertar en el corazón de los trabajadores del país sentimientos verdaderamente fraternales con respecto a la población trabajadora de las colonias y a las nacionalidades oprimidas y llevar a cabo entre las tropas metropolitanas una continua agitación contra toda opresión de los pueblos coloniales. [Estruch, 1978: 136]

Fronte á atención prestada polo II Congreso, o **III** (1921) pasou por riba da cuestión nacional-colonial, en parte debido á política exterior de Moscova. O goberno bolxevique estaba necesitado de rompe-lo seu illamento, polo que comezara a establecer alianzas non sempre coherentes cos obxectivos da revolución mundial (Munck, 1986: 91). O carácter instrumental que para a Comintern tiña este problema quedaba, unha vez máis, de manifesto. Un ano despois, o **IV Congreso** (1922) lanzou a consigna da “fronte unida antiimperialista”, referíndose ós territorios orientais. A partir de entón, a IC apoiaría todo movemento revolucionario contra o imperialismo.

No **V Congreso** (1924), o debate centrouse entre aqueles que defendían que a liberación das clases oprimidas das colonias ía ligada ó destino do proletariado mundial, e os que consideraban que a sorte das clases oprimidas das colonias dependía da revolución na metrópole (Munck, 1986: 93). Catro anos despois tiña lugar o **VI Congreso** (1928), que pola política de clase contra clase “consecrated the formula which declared the colonies a powerful auxiliary force in the socialist world revolution behind the Soviet Union and the labour movement in the capitalist countries” (Munck, 1986: 94).

Entre os obxectivos fundamentais da dictadura do proletariado, o VI Congreso destacaba a resolución dos problemas nacional e colonial, dentro da tradición leninista do recoñecemento do dereito de tódalas nacións a dispor dos seus destinos, chegando á separación como estados. O Congreso propuxo a unión e a centralización voluntaria das forzas de tódolos pobos liberados do capitalismo contra o imperialismo e o

fomento y apoyo, con todas las fuerzas y medios de que disponga el Estado Soviético, de las culturas nacionales de las naciones liberadas del capitalismo, asegurando a la par con ello, una línea proletaria consecuente en cuanto al desarrollo intrínseco de estas culturas⁷¹.

Ó mesmo tempo, a internacional comprometíase a loitar “contra todos los vestigios chovinistas, de odio nacional, de prejuicios de raza y demás productos ideológicos de la barbarie feudal y capitalista”⁷².

⁷¹*Programa y Estatutos de la Internacional comunista...*, páx. 42-43.

⁷²*Ibidem*.

No seu **VII Congreso** (1935), a IC deu unha viraxe radical, abandonando a teoría do social-fascismo e facendo una chamada á creación de fronte populares contra o perigo fascista. Probablemente o discurso do búlgaro Dimitroff constituía o texto máis coñecido deste Congreso pois nel se resumen as posicións da Comintern.

Dimitroff partía da xa coñecida idea da incompatibilidade entre comunismo e nacionalismo burgués. Agora ben, as necesidades da loita contra o fascismo e, xa que logo, das alianzas con determinados partidos burgueses, empuxara a IC a matiza-las súas opinións, nun exemplo máis de instrumentalización da cuestión nacional. Dimitroff reivindicou a obriga dos comunistas de rexeita-lo “nihilismo nacional”. Rexeita-lo nacionalismo burgués non significaba “escupir, e incluso obligar a escupir en todos los sentimientos nacionales de las amplias masas trabajadoras”, algo que estaba moi lonxe do auténtico bolxevismo. O comunista debíase guiar por un internacionalismo proletario “aclimatado” ás formas nacionais. A tarefa dos comunistas era loitar pola salvagarda das liberdades e da cultura nacional “lo cual hemos visto realizarse ante nuestros propios ojos bajo la dirección de Stalin en la Unión Soviética” (Dimitroff, 1935: 129-130).

O aspecto máis novidoso das propostas comunistas foi, como xa dixemos máis arriba, o establecemento de lazos coa cuestión colonial. Case se podería dicir que a cuestión nacional se converteu en cuestión nacional coa III Internacional. E, ademais de novidosa, esa “conversión” foi a base dunha política moi fructífera que enlaza, mesmo despois da desaparición da IC, cos movementos de liberación nacional.

Chegamos ata este punto na exposición das posturas sobre a cuestión nacional enunciadas polos teóricos do marxismo e a súa transformación no primeiro Estado socialista. Habería posteriores achegas ideolóxicas, pero quedan fora do marco no que se move a nosa investigación. Polo tanto, as posturas de Stalin e de Lenin, así como a defensa do modelo soviético no tocante á cuestión nacional, foron as concepcións asumidas polo Partido Comunista de España.

En cada unha das fases estudadas, abordarémolo problema da cuestión nacional. O feito de que Galicia é un territorio no que dende o século XIX existe,

co maior ou menor forza, un movemento que caracteriza a situación do país como opresión nacional, obríganos a facer este estudio.

Inicialmente, consideramos que serían fundamentais dous problemas: por un lado, o moi tardío desenvolvemento dunha organización autónoma en Galicia (Partido Comunista de Galicia) e, por outro, a posición fronte ás esixencias dun estatuto de autonomía para Galicia, polo menos dende os anos da II República. Para analizar estes dous problemas haberá que partir da idea de que o PCE, pola súa propia tradición ideolóxica e polo modelo de organización, sempre actuou na “cuestión nacional” sobre a idea de que non era a principal contradicción á que se tiña que enfrontar.

Así pois, no que se refire á cuestión nacional abordaremos-la análise do discurso comunista sobre este problema, tanto en España como en Galicia. A seguir, estudaremos-la práctica sobre este problema, descendendo a dous casos: o PCE e os estatutos de autonomía e a resposta organizativa do PCE a unha realidade estatal que sempre aceptou como multinacional.

Feitas todas estas apreciacións, referentes unhas ó modelo de partido sobre o que se levantou a organización comunista española, outras relacionadas coa súa posición nacional, cómpre achegarse ás fontes que nos permitan coñece-lo Partido Comunista de España en Galicia e o seu desenvolvemento entre 1920 e 1968.

3. VALORACIÓN DAS FONTES

Sen facer un relatorio das series empregadas, pois esa información ofrécese noutro apartado, faremos agora unha valoración das fontes e dos arquivos empregados.

3.1. Fontes inéditas

Probablemente sexa xa bastante clásico comezar un traballo destas características cunha queixa acerca do estado no que se atopan as fontes documentais sobre o tema de estudio. Pois ben, esta tese ha de comezar, forzosamente, co mesmo lamento, porque a información que coñecemos sobre o

Partido Comunista de España en Galicia no período 1920-1968 é abundante pero incompleta e, ás veces, inconexa.

Para entender este extremo basta con recorrer á propia historia do PCE. Un Partido que ó longo de toda a súa historia viviu en condicións políticas anómalas, se entendemos por normalidade política a posibilidade de que militantes e agrupacións desenvolvesen a súa actividade libremente; situación que, se ben é certo, non foi exclusiva do PCE, afectou sobre todo ós partidos que podemos considerar antisistema. E o PCE foi unha destas organizacións polo menos dende a súa fundación en 1920 ata 1934 e, xa que logo, ó longo de todo o franquismo⁷³. Non podemos esquecer que o PCE, como outros partidos, sufriu un primeiro momento de clandestinidade durante a dictadura de Primo de Rivera, cando estaba a dar os seus primeiros pasos. Por outra banda, ademais dos períodos de maior ou menor permisividade, o PCE tivo que bregar co medo ó “perigo vermello”, existente en toda Europa dende 1917 e que, como veremos un pouco máis adiante, facilitou a creación de movementos anticomunistas. A II República tamén significou épocas de persecución para os comunistas. Haberá que esperar ó triunfo das esquerdas do 16 de febreiro de 1936 para que a legalidade republicana deses unha maior cobertura ó PCE. A relativa normalidade xurdida daquela convocatoria electoral durou tan só uns meses, pois a partir de xullo de 1936 o país viuse envolto nunha Guerra Civil que desembocou nunha dictadura radicalmente anticomunista.

Se a estas condicións engadímo-lo feito de que durante moitos anos o Partido Comunista actuou como unha secta de poucos militantes con escasa formación —académica e política—, entenderémo-la pouca importancia que os propios afiliados parecían darlle á súa prensa, ós informes que recibían de Madrid, etc⁷⁴. O costume de arquivar non estaba entre as súas prioridades. Pero tamén elementos externos explican a non en exceso prometedora situación da documentación comunista ou sobre os comunistas, tanto nos seus propios arquivos como nos arquivos oficiais. O triunfo do Alzamento do 18 de xullo é un deses

⁷³Rafael Cruz refírese á etapa 1920-1931 como o “período escuro” da historia do PCE (Cruz, 1987: 47).

⁷⁴Tampouco podemos esquecer que o PCE era unha sección dun organismo superior, a Internacional Comunista. É de supoñer que unha parte importante da documentación do comunismo español estea depositada nos arquivos da IC, ós que como se pode imaxinar, non tivemos acceso. Como xa comentamos noutro lugar, o libro de Elorza e Bizacrrondo está baseado na profusa utilización desas fontes (Elorza, 1999).

factores alleos á propia dinámica do PCE. Témo-lo testemuño da comunista Isabel Ríos que nos conta como os militantes de Curtis queimaron toda a documentación do seu raio cando se produciu a sublevación militar. Supoñemos que debeu de ser un feito relativamente frecuente.

Así pois, a azarosa vida política de España nos anos de vida do PCE, e a do propio Partido, explican moitas das características da documentación depositada no **Archivo Histórico del PCE** (Madrid), o que foi utilizado como base da nosa investigación. Os antecedentes remotos do Arquivo Histórico do Partido Comunista de España (AHPCE) sitúanse ó final da II Guerra Mundial⁷⁵. Foi entón cando a dirección comunista tomou a decisión de formar un arquivo que recollese a documentación en poder da organización tanto en Francia como no resto de países nos que houbera agrupación do PCE. A ilegalización do Partido en Francia no ano 1950 tivo, no que se refire á documentación, nefastas consecuencias, pois houbo de ser microfilmada en malas condicións e sacada do territorio francés.

O Arquivo Histórico do PCE constitúe, a pesar das súas eivas, unha parada imprescindible para calquera persoa que se achegue á investigación da historia do Partido Comunista e dunha ampla etapa da historia de España. Mesmo para estudos de carácter rexional, como é o noso, o AHPCE é a espiña dorsal da investigación. Son de particular interese os materiais de carácter interno, porque o reflexo da realidade organizativa é máis real que o que poda aparecer en documentos públicos. Para a elaboración deste traballo empregouse toda a “documentación galega”, independentemente da sección na que estivese depositada, referida ó período que abrangue dende a fundación do Partido Comunista Español ata 1968. Como en calquera outro tipo de traballo, cómpre contrastar estas fontes coas que non acheguen outras institucións.

Estudiamos, a seguir, a documentación relacionada co PCE en Galicia depositada nos arquivos galegos, posto que supuxemos que a información que nos ofrecería sería clave. En realidade, non o foi en moitos sentidos. Visitámo-lo Arquivo Histórico do Reino de Galicia maillos arquivos provinciais de Lugo,

⁷⁵Recentemente foi publicado pola Fundación de Investigaciones Marxistas o *Catálogo de los fondos del Archivo Histórico del Partido Comunista de España*, elaborado por Victoria Ramos. Outras referencias ós fondos deste Arquivo en Ramos (1988), González (1990) e De Mingo (1992).

Ourense e Pontevedra. Nesta provincia tamén estivemos no Arquivo da Deputación e no Museo de Pontevedra. Todas estas institucións tiveron unha grande importancia para cubri-lo período 1920-1936, mentres que para a historia dos comunistas galegos no franquismo, cómpre recorrer ó Arquivo Histórico do Sindicato Nacional de Comisiones Obreiras de Galicia, da Fundación 10 de Marzo (Santiago de Compostela).

No **Arquivo Histórico do Sindicato Nacional de Comisiones Obreiras de Galicia** (AHCCOOG), asentado na Fundación 10 de Marzo (Santiago de Compostela), están depositados algúns fondos de militantes comunistas que foron profusamente utilizados nesta investigación⁷⁶. Trátase de documentación “pública” do Partido Comunista de España, é dicir, informes de congresos, chamamentos, panfletos, etc., distribuída en distintos legados persoais (David Álvarez Carballido, Manuel Bravo *Mariño*, Amador Martínez *Ramón*, Santos Costa Barroso, Enrique Veira, etc). Cómpre dicir que son fondos que achegan documentación case exclusivamente da época do franquismo, agás un par de panfletos da época da República cedidos polo Xosé Ramón Barreiro Fernández e Ricardo Gurriarán. A documentación de Xesús Alonso Montero é tamén reseñable para o coñecemento dos sucesos de Castrelo de Miño.

Queremos facer unha mención especial á copia dun documento enviado polo historiador David Ginard. Procedente do Arquivo da Capitanía General de Madrid, trátase dunha parte do material incluído no proceso que condenou a morte a Heriberto Quiñones e que contén unha ampla información sobre a organización comunista en Galicia nos anos inmediatamente psoteriores ó remate da Guerra Civil⁷⁷.

Cómpre sinalar tamén a importancia da súa Hemeroteca da Fundación 10 de Marzo —na que se poden atopar unha boa colección das publicacións clandestinas do Partido Comunista (*Mundo Obrero*, *Nova Galicia*, *Nuestra Bandera* etc.)— e na

⁷⁶Unha descrición, xa incompleta, dos fondos desta institución en José Gómez Alén e Víctor Manuel Santidrián Arias (1995), *Boletín informativo do Arquivo Histórico do Sindicato Nacional de Comisiones Obreiras de Galicia (Fundación 10 de Marzo)*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela-Fundación 10 de Marzo.

⁷⁷*Informe del Partido sobre la actividad de la Coruña. Causa 109539 contra Heriberto Quiñones*. Archivo General de la Capitanía de Madrid (AGCM).

súa Biblioteca, que contén exemplares de moitos dos libros editados polo PCE e pola Editorial Ebro.

Do **Arquivo Histórico do Reino de Galicia (A Coruña)** falaremos, en primeiro lugar, dos libros de rexistro xeral de asociacións (alfabético-xeográfico)⁷⁸. Co gallo de acada-la a súa legalización, os partidos políticos tiñan que se inscribir no goberno civil aportando datos como o seu nome, obxecto da asociación, domicilio da mesma, datas de presentación do regulamento, constitución e disolución, nome do presidente, etc. É, xa que logo, unha valiosísima información para coñecer-la implantación dos raios comunistas. Sen embargo, trátase dunha documentación que tamén hai que tratar con certo cuidado, coñecedores como somos de que as estruturas básicas no PCE, as células, non aparecen recollidas nestes libros oficiais.

Dada a natureza dos fondos do rexistro de asociacións do Goberno Civil, podemos atopar-las pegadas de organizacións sen carácter partidista pero nas que traballaron os comunistas, aínda que non en exclusiva. Estamos a referirnos, por exemplo, a Asociación de Amigos da Unión Soviética ou á Unión de Estudiantes Antifascistas. Este tipo de organizacións pode ser outra vía de coñecemento da presenza comunista na sociedade galega⁷⁹.

No AHRG está tamén o *Informe sobre tendencias políticas en los Ayuntamientos de la provincia*⁸⁰. Trátase dun informe sobre a situación política en tódolos concellos da provincia solicitados polo Ministerio de Gobernación en xullo de 1935. Pedíase que se cubrixe unha batería de doce preguntas sobre as agrupacións políticas que exercían influencia, persoas con significación e os seus antecedentes políticos, económicos e morais, a influencia dos párrocos, mestres e carteiros, a distribución política dos votos, as perspectivas de alianzas políticas, etc. A enquisa ofrece, ademais, a relación nominal de concelleiros e a súa filiación política. Tan só no concello de Bergondo aparecen citadas tres persoas como

⁷⁸Existe un catálogo de descrición deste Arquivo: Pedro López Gómez (1993), *Arquivo do Reino de Galicia. Catálogo de instrumentos de descrición documental y bibliográfica*, Santiago de Compostela, Consellería de Cultura e Xuventude.

⁷⁹Vid., por exemplo, AHRG. Inventario Gobierno Civil de La Coruña. Expedientes de Asociaciones Profesionales, Sindicales y Partidos Políticos. G 4694. Varios.

⁸⁰*Informe sobre tendencias políticas en los Ayuntamientos de la provincia (1935)*. AHRG. Inventario Gobierno Civil de La Coruña. Administración Local. G-4369.

comunistas con certa influencia, aínda que sen representación institucional⁸¹. Os posibles concelleiros comunistas estarían entre os catorce englobados baixo o epígrafe de “Otros grupos”, o que dá idea de que a representación municipal do PCE era insignificante. De feito, nos estadillos por concellos, deses catorce tan só un aparece como comunista, concretamente en Fene⁸². No AHRG están tamén as actas de escrutinio de votos nos concellos da provincia nas eleccións do 16 de febreiro de 1936. Son datos nominais nos que non aparece a filiación política⁸³.

En *Gobierno Civil. Asociaciones* do **Arquivo Histórico Provincial de Lugo** hai un atado que contén os expedientes de peche de sedes de partidos tralos sucesos de Outubro de 1934 e algunhas solicitudes de reapertura con datas posteriores. Non hai nin unha soa referencia ós raios comunistas, o que non é excesivamente estraño pois sabemos pola propia documentación do AHPCE que a súa implantación do Partido na provincia de Lugo foi a máis feble de todo o país. Atopámo-la documentación dalgún raio comunista no ano 1936.

As nosas pesquisas no **Arquivo Histórico Provincial de Ourense** (AHPOu) non foron en exceso productivas. O que para a nosa tese podería ser de maior proveito, o Fondo do Gobierno Civil co seu rexistro de asociacións, non existe en Ourense ou non está a dispor do público. O Fondo Luis Soto, depositado neste arquivo dende 1993, non dispón de informacións útiles para os anos 1920-1939. Non obstante, a documentación da época do exilio en México e da súa militancia na Comisión Galega do PCE, do mesmo momento, aportounnos algúns datos⁸⁴.

Existen outras fontes, que non empregamos, como son as procedentes do fondo de incautacións e os expedientes de responsabilidades políticas que poden ser fontes indirectas que axuden á reconstrución da militancia política durante os

⁸¹O concelleiro comunista por Fene era Eugenio Casal Vila. Os tres comunistas con influencia comunista en Bergondo eran Eladio Aba Méndez, Eugenio de la Fuente Maquez e Manuel Francisco Seijo López.

⁸²Segundo a mesma fonte, o total de concelleiros da provincia ascendía a 1.447.

⁸³*Circulares, oficios, comunicaciones, certificaciones y relaciones de datos en las mesas electorales e incidencias ... de las elecciones de Diputados a Cortes (1936)*. AHRG. Inventario Gobierno Civil de La Coruña. Administración Civil de La Coruña. Administración Local. G-2796.

⁸⁴Hai que destaca-lo feito que deste fondo procede o número 54 da revista *Nueva Galicia. Portavoz de los antifascistas gallegos*, publicada en Madrid e Barcelona entre 1937 e 1938. Cremos que é o derradeiro número da devandita publicación e reseñámolo, porque foi o único arquivo onde fomos quen de atopalo.

tempos da República. Polo tipo de información que ofrecen pensamos que a súa utilidade non é moita nunha investigación deste tipo, xa que a clasificación da militancia política realizada polos aparatos represivos do réxime era, na maior parte dos casos, xenérica: “rojo”, “desafecto”, “izquierdista”, “apoyó al Frente Popular”, etc. De feito, os investigadores que estudaron en profundidade o fenómeno da represión en Galicia tiveron grandes problemas para achegarse á militancia política das vítimas (Souto, 1999).

Os arquivos da provincia do Lérez visitados foron os seguintes: o da Deputación Provincial, o do Museo de Pontevedra e o Provincial. No primeiro dos citados, o **Arquivo da Deputación de Pontevedra**, tan só atopámo-las actas da xunta electoral, coa particularidade de que rematan nas eleccións a Cortes Constituíntes de xuño de 1931⁸⁵.

No fondo *Documentos privados y semipúblicos. Asociaciones políticas* do **Museo de Pontevedra**, consultamos algúns listados de comunistas da provincia que, por outra banda, conteñen erros explicables tanto polas datas nas que foron redactados como pola paranoia anticomunista do novo réxime que vía comunistas onde non os había. Así, por exemplo, no documento “Relación de miembros del Grupo Comunista de A Estrada” aparece citado Manuel García Barros (“Ken-Keirades”), de quen non temos noticia dunha posible afiliación comunista. Este tipo de erros débemos poñer en garda ante moita da información que ofrecen estes fondos.

Finalmente, para o que a esa provincia se refire, o **Arquivo Histórico Provincial de Pontevedra**. Nesta institución está depositado o Fondo da *Delegación del Gobierno. Comisaría de Policía de Pontevedra. Incautaciones*, aínda que unha copia foi consultada no AHRG. Resulta paradóxico que non atopasemos absolutamente ningunha referencia ó PCE, sendo Pontevedra unha das provincias onde a implantación comunista foi maior. É todo un síntoma do estado da documentación do PCE en Galicia que probablemente foi destruída, por propios ou alleos. Existen algúns expedientes de asociacións relacionadas co Partido

⁸⁵*Actas de la Junta provincial del censo electoral. Del 29 Dcbre. 1926 al....*, Arquivo Histórico da Deputación de Pontevedra.

Comunista, como é o caso dalgúns sindicatos afectos á Confederación General de Trabajadores Unitaria. Pero é unha documentación moi fragmentaria⁸⁶

Tamén hai que se referir ó **Arquivo Histórico Nacional**, tanto á Sección Guerra Civil (Salamanca) como á súa sede madrileña. É de sobra coñecida a orixe desta institución, polo que non entraremos nesa cuestión. Cómpre salientar, sen embargo, que en Salamanca están depositados os fondos das organizacións desafectas ó Movemento Nacional que o 18 de xullo de 1936 quedaron en territorios leais á República e que, xa que logo, non puideron ser “liberados”. Non foi este o caso de Galicia. O triunfo case inmediato da sublevación en terras galaicas é a causa pola que a documentación procedente da nosa Comunidade sexa máis ben escasa en Salamanca.

Este Arquivo xa foi “peinado” no seu día por Dionisio Pereira (Pereira, 1995). A documentación do noso interese redúcese a algúns papeis relacionados coa Federación de Trabajadores de la Enseñanza (UGT) e con Adriano Romero. Pero a información que nos aporta non é moi valiosa. Pode que nos distintos fondos existentes, organizados segundo a procedencia xeográfica (Madrid, Barcelona, Bilbao, etc.) aparezan ciscados algúns outros papeis como é o caso do informe do xuíz Salvador Horcas, datado en xaneiro de 1931⁸⁷. Desgraciadamente, os datos que aporta este documento serven tan só para comprobar algunhas informacións que xa eran coñecidas por fontes bibliográficas. Por outra banda, buscamos no Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares os 2.000 folios do Sumario que o mesmo *Informe* di que foron a base da investigación do xuíz Salvador Alarcón Horcas⁸⁸. Non apareceron ou non fomos quen de atopalos.

Dada a función coa que foi creada esta institución están nela depositada unha inxente cantidade de expedentes persoais, algúns dos cales foron solicitados

⁸⁶“Sociedad de Albañiles y Pintores de Pontevedra. Libro de contabilidad” (L-7488) e “Sociedad de Albañiles y Pintores de Pontevedra. Documentos sueltos” (G-4843-24), AHPPo. Fondo da *Delegación del Gobierno. Comisaría de Policía de Pontevedra. Incautaciones*.

⁸⁷*Informe elevado al ministro de la Gobernación sobre las actividades del PCE durante la dictadura de Primo de Rivera por el Juez Especial Salvador Alarcón: el informe fechado en Madrid el 19 de enero de 1931 consta de 50 cuartillas mecanografiadas*, AHN-Guerra Civil, Salamanca, PS Madrid. Cartafol 98. Atado 1116.

⁸⁸Buscamos no Fondo Justicia do Archivo General de la Administración (Madrid), concretamente nos expedentes 4861 á 4872 nos están os sumarios de 1928 do Tribunal de Hospicio de Madrid, no que exercía o xuíz Salvador Alarcón Horcas.

para ter un maior coñecemento dalgúns militantes. Por outra banda, o AHN-Guerra Civil tamén recolle as fichas dos alistados no 5º Reximento de Milicias Populares. A participación galega, como é ben sabido, foi de certa importancia. Esas fichas ofrecen información sobre a orixe xeográfica dos milicianos e a súa afiliación político-sindical e xa foron tratadas noutros estudos (Blanco, 1993).

Á procura dos documentos do anticomunismo español, nunha grande parte dirixido polo mesmo Ministerio de Gobernación, sobre todo en tempos da Dictadura de Primo de Rivera, pode ser unha boa fonte de coñecemento do comunismo. Ademais da bibliografía e do material hemerográfico existente, visitámo-lo **Arquivo Histórico Nacional** (Madrid)⁸⁹. No Fondo Ministerio de Justicia atopámo-lo expediente do xuíz Salvador Alarcón Horcas⁹⁰. Mergullámonos tamén no *Fondo Ministerio del Interior (Política y orden público. Serie A* e nos *Fondos contemporáneos (Fondo del Ministerio del Interior. Ministerio de la Gobernación. Política y orden público. Serie A 1872-1936)*. Os resultados foron bastante decepcionantes.

Cabe destaca-lo Fondo Comín Colomer, depositado na **Biblioteca Nacional**. Aínda que maioritariamente se trata dun fondo bibliográfico, cómpre resaltalo pola importante cantidade de pequenas publicacións comunistas que posúe. Referímonos a folletos e monografías sobre os primeiros congresos, declaracións dos órganos de dirección, proclamas, etc. Moitos deses materiais non están recollidos no AHPCE, o que confire a este fondo un gran valor.

Rematámo-la descrición das fontes inéditas cunha referencia ó fondo do Estatuto de Autonomía do **Instituto “Padre Sarmiento”**, de Santiago de

⁸⁹Referímonos a *Cilacc. Revista anticomunista*, publicación do Centro Internacional de Lucha Activa Contra el Comunismo, que dá información de carácter xeral. Podería ser extremadamente productiva a documentación da Entente Internacional contra la III Internacional organización creada polo suízo Theodor Aubert, á que pertencía o citado Salvador Alarcón. Dela ofrece noticias nas súas *Memorias* o que foi Director Xeral de Seguridade, Emilio Mola. O único que atopamos foron algunhas publicacións tamén de carácter xeral. Sobre o anticomunismo e a Entente Internacional contra a III Internacional, Paul Preston anuncia unha investigación a cargo de Herbert R. Southworth (Preston, 1993: 797. n. 95), que, supoñemos, será o libro aínda non publicado *Conspiración y guerral civil: el lavado de cerebro de Francisco Franco*, que o mesmo Preston citaba no artigo escrito con motivo da morte de Southworth (“El lavado de cerebro de Francisco Franco”, *El País*, 21 de novembro de 1999).

⁹⁰AHN. Fondo Ministerio de Justicia. Expedientes personales de Magistrados y Jueces 875/12752.

Compostela. Tendo en conta que o PCE se opuxo ó proceso estatutario ata 1936, as referencias ós comunistas son máis ben escasas.

3.2. Fontes impresas non periódicas

Dentro deste apartado incluímos tódalas publicacións editadas polo Partido Comunista ó longo do noso período, e que son unha fonte inexcusable para coñecer a liña política da organización, a súa estrutura ou os seus programas electorais.

Na primeira etapa, aquela que vai dende a fundación do Partido ata o estoupido da Guerra Civil, cómpre destaca-la serie *Los problemas de la revolución española*, publicada na segunda metade de 1932 pola editorial comunista Edeya. Nesta colección, apareceron títulos sobre distintos aspectos como *Los sindicatos en la revolución española* ou *La cuestión nacional y el movimiento nacional revolucionario*. O PCE tamén editou as *Normas de organización* e os seus *Estatutos* ó longo dos anos republicanos.

En períodos posteriores tamén se editaron traballos semellantes, todos eles coa mesma orientación e, xa que logo, a mesma utilidade: teses aprobadas nos congresos, estatutos, manifestos, etc. Cómpre destacar, xa na década dos sesenta, as publicacións e libros aparecidos baixo a sinatura de Santiago Carrillo ou, no noso caso, de Santiago Álvarez. En moitas ocasións reproducían os informes presentados polos membros dos órganos de dirección do Partido ós congresos ou plenos. A importancia destas obras é grande pois marcan a liña táctica e a estratexia do Partido.

Mención á parte merecen as memorias de comunistas utilizadas como fonte histórica. As memorias constitúen, coas características propias do xénero, unha fonte para o historiador. Haberá quen diga que a carga de subxectividade con que están redactadas as invalida como documento histórico. Pero ¿de que documento non se pode dicir iso mesmo?, ¿dos depositados en arquivos públicos?, ¿dos arquivos privados? Soster estas posturas significa esquece-lo proceso de constitución de calquera arquivo, unha institución na que se custodian unha serie de documentos (escritos, orais, iconográficos), reunidos cun obxectivo determinado, o que presupón a selección e o expurgo —intencionados ou debidos ó azar— doutros

moitos documentos⁹¹. Porque, como escribe Paul Thompson, “toda fuente histórica derivada de la percepción humana es subjetiva” (Thompson, 1988: 171).

O profesor Josep Fontana, nun artigo no que analiza os libros de memorias referidos ó período franquista defende, co argumento da súa revalorización como instrumento de coñecemento, este tipo de fonte histórica fronte ós que a descualifican. A memoria non é algo espontáneo, non é o resto destinguido

de una imagen fotográfica, sino una construcción que efectuamos a partir de fragmentos de conocimiento que ya eran, en su momento, interpretaciones de hechos y que, ahora, al volverlos a reunir, reinterpretemos a la luz de nuevos conocimientos y nuevos puntos de vista. [Fontana, 1997: 19-26]

¿Non é posible, xa que logo, manter ese punto de vista para outras moitas formas de coñecemento? Entón ¿por que negarlle validez como documento a unhas memorias? Sen pretender caermos nun relativismo total capaz de negar calquera aproximación á obxectividade, cremos que tódalas fontes que o historiador usa están creadas cunha certa intencionalidade e que presupoñen unha reinterpretación da realidade. As memorias son un instrumento máis do que dispón o historiador e constitúen un xénero relacionado co que algúns autores chaman “historias persoais” das que se di que

no importa que el relato resulte más tarde ser falso en detalles concretos: la mayoría de los relatos, incluídos los llamados científicos, están determinados por un contexto y se dirigen a ciertas personas, tiempos y circunstancias. Lo que por tanto importa en la investigación basada en las historias personales es la transmisión de un punto de vista subjetivo lo más detallado posible, no la ingenua ilusión de que se ha logrado captar el fondo de la verdad. [Plummer, 1989: 17]

Así pois, as memorias constitúen un documento que o historiador ten que empregar someténdoo á crítica, do mesmo xeito que se fai co material de arquivo. Cando nos enfrontemos á lectura destas *Memorias* ou de calquera outras debemos ser conscientes desa realidade. Insistimos en que as memorias son sempre documentos escritos cunha intención, ás veces autoxustificativos, ás veces con baleiros e esquecementos porque, como di Castilla del Pino:

⁹¹Por outra banda, o mesmo “historiador es necesariamente selectivo. La existencia en un núcleo óseo de hechos históricos existentes objetivamente y con independencia del historiador es un falacia absurda” (Carr, 1984: 169).

la buena memoria me parece sospechosa. Olvidar es una forma, económicamente necesaria, de disolver aquella parte de nosotros que, por diversas razones (algunas desconocidas, otras ni siquiera cognoscibles), no toleramos. [Castilla del Pino, 1997: 11]

Moitas das memorias xa aparecidas están escritas por dirixentes e cadros e a maior parte delas pertencen a unha xeración de comunistas que comezaron a súa militancia nos anos da República. A Guerra Civil e a derrota de 1939 marcaron indefectiblemente as biografías da militancia comunista. Existen numerosos escritos de dirixentes que dende 1939 viviron no exilio (Carrillo, Ibárruri, etc.). Outros pertencen a comunistas que desenvolveron a súa actividade política fundamentalmente no interior, o que lles valeu non poucos anos de cárcere (Melquesidez Álvarez, Sánchez Montero, etc.), ou dacabalo entre o exilio e as viaxes clandestinas a España (López Raimundo).

¿Que se pode dicir dos comunistas galegos? Se a situación historiográfica para o caso dos comunistas galegos —case as únicas que aquí utilizamos— é máis pobre ca do resto de España, tamén a lista de memorias de comunistas en Galicia é moi breve: Santiago Álvarez, Manuel Barros, Francisco González Vidal, Isabel Ríos e as de Luis Soto⁹². Son testemuños que hai que empregar cunha certa prevención, sobre todo cando de dirixente políticos se trata. É o exemplo das memorias de Santiago Álvarez e das de Luis Soto. Se ben é certo que o primeiro deles di que “unas memorias no son una tesis ni un documento político. Son eso, unas memorias” (Álvarez, 1997: 102), consideramos que cando de perxonaxes públicos se trata, sobre todo se de políticos falamos, unhas memorias son un documento político. E máis se se trata das memorias dun militante comunista da xeración de Santiago Álvarez e de Luis Soto, que viven o seu compromiso político como unha realidade que tinxe tódalas facetas da súa vida, pública e privada. Son memorias escritas con moita distancia temporal, que non intelectual, respecto ós feitos que narran. E a narración de cada un deles está feita dende a súa militancia; nun caso, o de Santiago Álvarez, fiel ó seu primeiro partido, o Partido Comunista; noutro, no de Soto, dende a posición de que deixou esa militancia e busca

⁹²Empregamos para a elaboración deste traballo algunhas memorias de comunistas non galegos, sempre e cando as súas reflexións estiveran relacionadas co noso tema. As memorias do comunista de Redondela Manuel Barros están inéditas.

xustificacións para a do momento no que está a escribir. Feitas estas salvedades, son fontes ás que inexcusablemente acudiremos.

3.3. Fontes impresas periódicas (fontes hemerográficas)

Dividimos este apartado en dous bloques: en primeiro lugar, referímonos á prensa editada polo PCE en Galicia e, de seguir, á prensa xeral.

3.3.1. Prensa do PCE e prensa da súa organización galega

As publicacións do PCE durante o período estudado foron moitas por varias razóns. Unha delas foi a utilización da prensa como elemento de propaganda. Outra, sen dúbida, foron as continuas prohibicións ás que se viron sometidos os voceiros comunistas, tanto durante a monarquía como na República e, por suposto, no franquismo⁹³.

Este tipo de fontes pode permitírnos coñecer-la liña política do Partido pois a difusión da mesma era, precisamente, un dos seus obxectivos. Hai que ter en conta que se trata, ademais, duns materiais confeccionados con fins claramente propagandísticos polo que hai que utiliza-los datos concretos que ofrecen con coidado, contrastándoos, sempre que sexa posible, con outro tipo de fontes. En ocasións, é difícil concederlle fiabilidade a determinadas informacións de tipo numérico —por exemplo, ós conflitos en tempos de Franco—, pero poden servir para indicar que algo estaba a pasar.

El Comunista, *La Antorcha* e *Mundo Obrero* foron os órganos do Comité Central que se facían chegar, aínda que non sempre o conseguían, as distintas Federacións do Partido. Os voceiros centrais foron substituídos por *Bandera Roja*, *Frente Rojo*, *Mundo Proletario* e *Mundo Rojo*. O Partido prestoulle unha escasa atención ás publicacións de carácter teórico, entre as que podemos citar *Bolchevismo*.

As Xuventudes Comunistas tiveron os seus propios semanarios ó igual que outras organizacións promovidas polo PCE (sindicatos, organismos de fronte

⁹³Un estudio polo miúdo da prensa comunista na II República atópase en Cruz, 1986.

única, etc.). A Internacional editaba as súas propias publicacións, que o Partido tiña o deber de imprimir en España: *La Correspondencia Internacional*, *Información Internacional* e *Internacional Comunista*. Pola súa banda, algunhas Federacións rexionais editaron a súa propia prensa como é o caso de *Nuestra Palabra*, da Federación Balear, publicación empregada para a confección deste traballo.

No que se refire ós xornais da Federación Galega o balance é desolador dabondo. Sabemos da existencia de catro publicacións ligadas ó mundo comunista, das que tan so se conservan algúns números dunha delas: *Nueva Aurora*, *Revolución*, *El Soviet*, *La Tribuna*. Resulta significativa da situación política na que se desenvolvían os comunistas a súa incapacidade para crea-lo seu propio voceiro, aínda que houbo algún intento. Volveremos sobre esta cuestión máis adiante.

As publicacións da época franquista son, probablemente, moito máis numerosas no ámbito de Partido en España, ás veces impresas nos prelos do exilio. Incluímos aquí as revistas que foron publicadas por organizacións unitarias nas que o Partido Comunista tivo unha forza especial: *España Democrática*, *España Popular*, *Mundo Obrero*, *Nuestra Bandera*, *Nuestras Ideas* e *Realidad*. Na búsqueda de escritos relacionados co problema nacional, fixemos un baleirado de *¡Por una paz duradera, por una democracia popular!*, órgano da Oficina de Información Comunista, a Cominform. Como é sabido, as plumas españolas que apareceron neste periódico non foron moi abundantes.

A utilidade destas fontes resulta limitada para determinadas cuestións, por exemplo, no problema das guerrillas. Ofrecen unha información que se refire a accións puntuais, ás baixas do inimigo, etc. Ás veces tamén se insertan noticias sobre a morte dalgúns guerrilleiro, escritas sempre nun tono haxiográfico e mitificador⁹⁴. En contra do que sería lóxico, dado que 1948 é a data habitualmente barallada como a do abandono da actividade guerrilleira por parte dos comunistas,

⁹⁴Concretamente na edición de *Mundo Obrero* do *Comité de Galicia del PCE* non son moi frecuentes as noticias sobre a guerrilla: “El comandante Valentín (Marrufer) ha caído”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, Agosto de 1946; Mensaxe de adhesión de Manuel Ponte ó goberno Giral, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 7 de novembro de 1946; “Urtaza y Vilaboy, asesinados por Franco”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 10 de xaneiro de 1948; “La vida podreis quitarme pero no la dignidad”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 15 de xaneiro de 1949 (Número dedicado á carta de Segundo Vilaboy tres días antes de ser asasinado).

son numerosas as noticias aparecidas a partir dese momento. Deste e doutros datos extraeremos algunhas conclusións.

Polo que respecta ás publicacións de ámbito galego traballamos con *Alborada*, *Boletín Galego de Información*, *Galicia* (*Órgano de Alianza Nazonal-Galega*), *Galicia* (*Revista de orientación antifranquista*), *Mundo Obrero* (*Comité de Galicia del PCE*), *Nueva Galicia*, *Nova Galicia* e *Orientación*⁹⁵.

3.3.2. A prensa xeral

Non fixemos un baleirado sistemático deste tipo de prensa pois as calas que realizamos puxeron de manifesto que a información que sobre os comunistas ofrecen os xornais de carácter xeral é normalmente irrelevante; acudimos, exclusivamente, a aquelas datas e sucesos nas que a actividade do Partido Comunista foi reseñable, tanto en períodos de clandestinidade como de legalidade.

Dada a importancia que durante a República tivo o PCE en Pontevedra, baleirámolo xornal *El País*. *Diario republicano*, editado na cidade do Lérez. Posto que dous concelleiros da capital eran militantes comunistas, Manuel García Filgueira e Alejandro Gama Casalderrey —os agrariocomunistas— a información sobre eles e sobre as organizacións nas que tiñan unha certa influencia é frecuente. Mesmo chegaremos a atopar algún editorial dedicado ó “Comunismo para andar por casa”⁹⁶.

Fomos na procura de datas que consideramos importantes para o PCE en *La Voz de Galicia*, como foron as convocatorias electorais e o proceso estatutario de 1936. A información que ofrece non vai máis aló de noticias sobre algún mitin ou algunha manifestación. O mesmo ocorre con outros xornais como *Faro de Vigo*, *Galicia*, *El Ideal Gallego* e máis *El Pueblo Gallego*.

Os Boletíns Oficiais das catro provincias foron consultados para coñece-los resultados electorais. A información varía moitos dunhas circunscricións a outras e dunhas convocatorias electorais a outras.

⁹⁵Un repertorio da prensa galega antifranquista, cunha breve descrición de cada cabeceira, atópase en B. Máiz, 1989.

⁹⁶*El País*, 22 de agosto de 1933.

3.4. Fontes orais

Partindo da idea da necesidade e da importancia dos testemuños orais, faremos aquí unha valoración sobre a súa utilidade nunha investigación deste tipo⁹⁷.

Hai que ter en conta que nos enfrontamos a feitos que se caracterizan por dous trazos comúns. Por unha banda, moitos deles son acontecementos ocorridos hai xa bastantes anos, co cal os seus protagonistas non poden ser demasiado precisos no recordo. En segundo lugar —e o que consideramos de maior importancia— estamos ante feitos desenvolvidos, en moitos casos, en condicións de ilegalidade e clandestinidade, o que como insistimos noutros lugares deste traballo, marcou considerablemente o tipo de organización e de militancia. É difícil, xa que logo, atopar testemuños de persoas cunha visión moi ampla do seu partido, posto que a propia estrutura do mesmo estaba deseñada, por motivos de seguridade, en forma de compartimentos estancos, para evitar que unha caída afectase a toda a organización. Como afirman moitos militantes, nin sabían nin querían saber máis do estritamente necesario para face-lo seu traballo.

Por outro lado, non sempre é doado falar de acontecementos nos que a implicación militante tiña, en moitos casos, consecuencias vitais, no sentido máis estricto desta palabra. Gaña-la confianza do entrevistado foi, xa que logo, un dos labores claves do entrevistador. Estamos ante un tipo de militantes para os que a súa organización tamén foi, ou é, vital. Noutros apartados reflexionamos sobre as características deste tipo de afiliados completamente convencidos do que estaban a facer. Por esta razón, moitos deles non están dispostos a contar nada que, dende o seu punto de vista, poida ser lesivo para o Partido Comunista.

Tendo en conta estas ideas, reafirmámo-la utilidade da fonte oral, na que atopamos en ocasións datos concretos, poderíamos dicir “cuantitativos”: número de militantes, nomes de responsables, localización de centros de reunión; case sempre,

⁹⁷É xa moi ampla a bibliografía sobre a historia oral, da que aquí tan só citamos tres obras: Pilar Gómez, Pablo Gómez e Pilar Sánchez (1999), *Historia Oral*, Barcelona, Teide; Philippe Joutard (1986), *Esas voces que nos llegan del pasado*, México, Fondo de Cultura Económica; Paul Thompson (1988), *La voz del pasado. Historia oral*, Valencia, Edicións Alfóns El Magnànim. Hai que se referir tamén ás contribucións da revista barcelonesa *Historia, Antropología y Fuentes Orales*.

as entrevistas ofrécennos apreciacións de carácter máis cualitativo: opinións, valoracións, vivencias, etc. É certo que resulta difícil facer unha investigación deste tipo sen ter en conta os primeiros elementos, pero estamos convencidos de que os segundos son igualmente importantes.

O plan de traballo inicial pretendía realizar unha escolma de testemuños orais, que intentaba ser representativa de épocas, sectores e localidades. Evidentemente, isto non foi sempre posible, posto que ás veces non fomos quen de atopar protagonistas que se axustaran ás nosas esixencias. O resultado final foi a presenza de comunistas do exterior e do interior, da época da Guerra Civil e dos tempos franquistas e traballadores e intelectuais. Entre as carencias evidentes está a falta da entrevista a unha militante feminina.

4. AGRADECEMENTOS

Queremos facer público, en primeiro lugar, o noso agradecemento ó director desta investigación, o profesor Justo G. Beramendi. E se o facemos en primeiro lugar non é por unha cuestión protocolaria. Correu o risco, hai xa anos, de titorarnos durante os cursos de doutoramento, cando aínda non nos coñecía de nada. Foi el que se ofreceu a dirixirnos esta tese, polo que esperamos que o resultado non defraudase a súa confianza. A orientación —e o alento— que existe detrás deste traballo deben moito ó interese que puxo na nosa investigación.

Quixéramos tamén referirnos a outras persoas, alleas ó mundo académico universitario, que tiveron a paciencia de ler esta tese nas distintas fases da súa elaboración: Enrique Acuña, Xan Gabeiras, Ricardo Guirriarán e Ramón López Facal contribuíron coas súas apreciacións a mellora-lo resultado final da investigación.

Facemos mención á parte de José Gómez Alén, con quen témo-la a sorte de compartir, dende hai bastante tempo, a súa teima por evita-lo esquecemento da historia do país e das súas xentes. Afortunadamente, as horas de discusión sobre este tema foron moitas e as súas suxerencias sempre de moito interese.

Ás veces fixemos ouvidos xordos de todas estas opinións, o que explica moitos dos nosos erros.

A contibución dos nosos informantes foi clave, pero non só para a elaboración destas páxinas. O contacto con eles axudounos a coñecer un mundo moi especial. Temémonos que en demasiadas ocasións non fomos quen de levar ó papel o que eles nos transmitiron de palabra.

O traballo do persoal de arquivos nun país que non sempre demostra grande apego polo seu pasado é meritorio. Máis aínda o é o de Victoria Ramos, directora do Arquivo Histórico do PCE, pois ó seu tesón hai que engadi-la súa paciencia para atende-los nosos non sempre sinxelos pedimentos de información.

A corrección lingüística do orixinal correu da man de Isabel Vaquero, do Servicio de Normalización da Universidade compostelana. Alejandro Vidal e Pilar Barciela axudáronnos a converter en mapas as informacións estatísticas que elaboramos. Agradecemoslles o seu magnífico traballo e a atención con que acolleron as nosas urxencias.

Dunha ou doutra maneira, outras moitas persoas están detrás destas páxinas, aínda que os seus nomes non aparecen aquí. Pero elas sábeno.

Santiago de Compostela, maio de 2000

CAPÍTULO I

DO SOVIETISMO Á FRONTEPOPULISMO

(1920-1936)

Estudiamos neste capítulo o Partido Comunista de España no período que vai dende o seu nacemento en 1920 ata o estoupido da Guerra Civil en 1936, que en Galicia supuxo a instauración case inmediata do réxime do xeneral Franco. Trátase dunha etapa ampla pero que cremos que posúe unidade no que á organización estudada se refire. Comezamos no ano da creación do PCE, partindo da idea de que os comunistas galegos non se organizan e ata tres anos despois, é dicir, case coincidindo coa instauración da dictadura de Primo de Rivera. Neses anos, ata a proclamación da II República, os comunistas vivirán nunha etapa de clandestinidade na que pouco lles favorecerán as súas actitudes claramente sectarias, comportamento que non variou coa proclamación do 14 de abril, a pesar da situación legal do PCE, aínda que lonxe da normalidade democrática. Haberá que esperar acontecementos alleos á realidade política do país —o VII Congreso da IC—e a outros internos —a Revolución de Outubro de 1934, a creación da Fronte Popular— para que se produza a viraxe dos comunistas españois, que irá acompañada dunha maior e mellor organización do seu partido. O alzamento do 18 de xullo de 1936 romperá ese e outros moitos procesos.

Comezaremos-lo capítulo facendo un estudio da evolución política da organización, para, a seguir, analiza-la militancia, tanto dende o punto de vista da súa orixe social, como os seus dereitos e deberes, a participación da muller e outros aspectos. Noutro apartado afondará na participación da militancia política naquelas organizacións sociais ás que pretenden leva-las súas directrices políticas, así como na relación entre o PCE e a dinámica electoral dos anos da II República. Remataremos este capítulo botando unha ollada á postura do PCE sobre a cuestión

nacional en Galicia —tendo en mente os referentes catalán e vasco— nunha dobre vertente: o Estatuto de Autonomía e o problema da formación dunha organización autónoma en Galicia, pois aínda que noutras partes de España os comunistas crearon partidos de nacionalidade, non foi así nesta comunidade. Así, cando estudiémo-los comités galegos, estaremos falando da organización galega do Partido Comunista de España.

1. DINÁMICA POLÍTICA

1.1. Da fundación do PCE ó IV Congreso (1920-1932)

Dende a ruptura dos terceiristas co PSOE en 1920, atopamos comunistas en Galicia. Probablemente, a vaga de simpatía e curiosidade cara á Revolución bolxevique que varreu Europa nos anos vinte tamén chegou á nosa comunidade¹. Esa simpatía tardaría anos en se consolidar organicamente pero, con toda probabilidade, traducíuse na existencia dalgúns núcleos dende os que se puido irradiar unha certa propaganda, sobre a base de futuras militancias. É Santiago Álvarez o que escribe:

He de decir que, antes de que existiese en Valdeorras un Partido Comunista organizado, había ya, aunque a nivel un poco “folclórico” y “por libre”, propagandistas del comunismo, o mejor dicho, del socialismo como sistema, como sistema sociopolítico. [Álvarez, 1985: 52]

Dese xeito, un pequeno grupo de pontevedreses intentou construír un partido comunista revolucionario (Bozzo, 1976: 233)². Sabemos, ademais, que o representante de Galicia no Comité Nacional do PSOE, José López Darriba, votaba sempre cos terceiristas (Tuñón, 1979)³. A acta de escisión do Congreso socialista (13 de abril de 1921) está asinada, entre outros, por José López Darriba en representación de Ribadeo, Eduardo Torralba Beci por Pontevedra e Severino Chacón, da Federación Tabaqueira, pola Coruña⁴. No Congreso de 1921 tamén

¹Sobre a recepción da noticia e da imaxe en España da Revolución bolxevique, véxase Avilés, 1999.

²Sobre a escisión comunista en España véxase Elorza, 1999; *Vid.* tamén: Arranz, 1997.

³José López de la Riba tamén aparece na documentación como José Darriba.

⁴A acta do 13 de abril está reproducida en Bullejos, 1972: 21-23.

estiveron presentes José Araujo e Emilio Martínez pola Agrupación de Camareiros de Vigo⁵.

Como é ben sabido, os terceiristas agrupáronse en dúas formacións políticas distintas: o Partido Comunista Español e o Partido Comunista Obrero Español. Froito da fusión destes dous partidos nun congreso celebrado en novembro de 1921, naceu o Partido Comunista de España. Neses primeiros momentos, segundo o testemuño do que foi secretario xeral, José Bullejos, Santiago e Vigo figuraban entre as principais agrupacións do Partido, xunto ás de Biscaia, Asturias, Levante, Madrid, San Sebastián, Eibar, Sevilla, Torrendonjimeno, Serón, Toledo e Santander (Bullejos, 1972: 27).

A comparación das cifras da militancia comunista española cos datos existentes para outros partidos comunistas europeos ridiculiza o apoio que tiña o PCE. Así, as 100.000 persoas que militaban no Partido Comunista Francés en 1921 pouco teñen que ver cos centos de afiliados do comunismo español⁶. Era un indicio da debilidade do PCE. Pero, tamén é verdade, era resultado dunha estrutura socioeconómica distinta e da previa existencia dunha tradición socialista diferente. Estas cifras tan humildes sérvennos para enmarca-la actividade do PCE na súa verdadeira magnitude. Como veremos, a militancia comunista galega está ó nivel doutras zonas do Estado, agás aqueles territorios nos que están os verdadeiros apoios do comunismo español.

O I Congreso do PCE celebrouse en marzo de 1922 na cidade de Madrid. As teses aprobadas tiñan un carácter moi xeral (tese sindical, política xeral, tese electoral, Xuventudes Comunistas, tese feminina e tese agraria), sen facer distinción ningunha entre as distintas partes do Estado. Nin sequera a tese agraria recollía, como máis adiante se fará, as diferencias entre os campesiñados de Galicia e Andalucía, por exemplo, limitándose a recoller declaracións programáticas. Sabemos que asistiu unha delegación de Galicia ó dito Congreso, probablemente

⁵Sobre os participantes no Congreso da ruptura, ver Tuñón, 1979: 113. Para máis datos sobre algúns destes militantes, véxase o apartado dedicado ós dirixentes.

⁶A pesar dos 100.000 militantes, Panebianco di que o PCF era unha pequena secta nos anos 20 (Panebianco, 1995: 159). “El PCF deberá esperar la época del Frente Popular (para) dar un salto de calidad convirtiéndose definitivamente en un partido de masas con trescientos mil afiliados” (Panebianco, 1995: 158). Os datos do PCF falan, efectivamente, dun declive na afiliación dende 1921, data no que se contabilizaban 100.000 militantes, ata os 40.000 de 1934, ano no que a tendencia se inverte porque en 1935, había 87.000 e en 1936, 280.000.

encabezada por Eugenio Urtaza, da delegación de Vigo⁷. Nada sabemos das intervencións dos comunistas galegos agás a súa postura na discusión sobre as expulsións do chamado Grupo Comunista Español decretadas polo Comité Central, nas que se decantaron en contra da constitución de grupos no interior do Partido⁸.

Un *Informe del Partido Comunista de España*, datado en decembro de 1922 e probablemente dirixido á Internacional Comunista, dicía que nese momento o Partido contaba en toda España con 5.000 afiliados, cantidade a todas luces esaxerada. Nada sabemos das cifras de afiliación en Galicia, mais, probablemente serían bastante baixas nestes primeiros anos. Dada a inexistencia de datos referidos á militancia no AHPCE, cómpre utilizar outras fontes para aproximarse ó coñecemento da implantación comunista. Pero non debía ser moita se atendemos á difusión do voceiro do PCE, *La Antorcha*. En xullo de 1925, o Partido comezara unha campaña de difusión do seu xornal co gallo de transformalo en diario⁹. O número 195 do periódico apuntaba que se vendían cincuenta exemplares en Vigo e quince en Redondela. En Ourense había un só suscriptor. Ademais, e como veremos noutro apartado, o PCE tampouco non tivo unha forte base sindical nestes primeiros anos.

En decembro de 1922, tan só existían dúas federacións rexionais constituídas: Biscaia e Asturias. No caso de Galicia, considerada de moito interese para o Partido, o mesmo *Informe* de 1922 indicaba que a federación se formaría en breve pois xa “tenemos varias secciones [...]”. En Galicia existen, igualmente, varias agrupaciones comunistas”. Continuaba falando dun xornal ó que habería que apoiar, *Nueva Aurora* de Pontevedra, periódico das sociedades obreiras de Pontevedra, pois era o “órgano esencialmente sindical de nuestro Partido en la región gallega”¹⁰.

⁷*La Antorcha*, 17, 24 de marzo de 1922.

⁸*Acta de la segunda sesión celebrada por el Primer Congreso del Partido Comunista de España. el día 15 de marzo de 1922 por la tarde*, AHPCE. Documentos1922. Cartafol 3.

⁹*La Antorcha*, 191, 13 de xullo de 1925.

¹⁰Comín apunta que tralo seu I Congreso (marzo de 1922), ó que asistiron representantes galegos, apareceron varias federacións rexionais, estando Galicia na Federación do Norte, que tamén englobaba o País Vasco, Asturias, Santander e León, e era o seu secretario xeral Amador Llana. Existían, ademais, as Federacións de Levante, a Catalano-balear, a Federación do Centro e a de Andalucía-Estremadura (Comín I, 1965: 140). Esta información non coincide coa aportada pola documentación aquí empregada: *Informe del Partido Comunista de España*, AHPCE. Documentos. 1922. Cartafol 3.

A comezos de 1923 o Comité Central decidiu cál ía se-la división rexional sobre a que se apoiaría a creación de federacións. O Partido quedaría organizado nas seguintes zonas: Andalucía, Aragón-Rioxa, Asturias, Castela A Nova, Cataluña-Baleares, Castela A Vella, Estremadura, Levante, Vasconavarra, Asturias e Galicia. Esta última estaba subdividida nas súas catro provincias¹¹. Nesa data, xaneiro de 1923, xa estaban constituídas as federacións de Andalucía, Vasconavarra, Asturias, e estaban a se constituí-las de Levante, Castela A Nova, Cataluña e Galicia, que tiña o seu comité en Vigo¹².

Probablemente para organiza-la Federación Comunista en Galicia, o Partido enviou ó seu secretario xeral, Óscar Pérez Solís, que daría unha serie de mitins nestes primeiros meses de 1923 nas cidades galegas (Vigo, Pontevedra e Santiago). Parece ser que foi iniciativa da Agrupación Comunista de Vigo e da Sociedade de Canteiros de Santiago (Domínguez, 1981: 209). Nas asembleas falou xunta unha parte dos que serían os líderes do comunismo galego ata a guerra civil: Eugenio Urtaza, Perfecto Davila, Jesús Garrote, José Silva, Ernesto Solla, Manuel García Filgueira e Antonio Iglesias¹³.

O congreso constituínte da Federación Comunista de Galicia foi resultado dese xiro. Celebrouse en Pontevedra o 30 de abril de 1923 coa asistencia dos seguintes delegados: por Pontevedra, Manuel Portas, Manuel García Filgueira e Ramiro Paz; por Ferrol, Antonio Iglesias; por Santiago, Juan Ponte; e, polo Comité Central, Juan Andrade e Luis Fernández. Enviaron a súa adhesión as agrupacións de Vigo e de Verín.

O congreso aprobou que Comité Rexional residiría en Pontevedra e quedaría constituído polas seguintes persoas: Manuel García Filgueira, Armando Guinace Pampín, Valeriano Barros, Gumersindo Villaverde e Perfecto Dávila. Tería como órgano *La Nueva Aurora*, dirixido por Valeriano Barros¹⁴. Os primeiros traballos da recén constituída Federación deberon estar marcados polas présas pois o PCE

¹¹*La Antorcha*, 59, 12 de xaneiro de 1923.

¹²*Ibidem*.

¹³As noticias da campaña de mítines de Pérez Solís por Galicia pódense ver nos seguintes números de *La Antorcha*: 66, 2 de marzo de 1923; 67, 9 de marzo de 1923; 68, 16 de marzo de 1923 e 69, 23 de marzo de 1923. Sobre o mitin de Santiago, *Vid.* tamén Domínguez, 1981: 209.

¹⁴*La Antorcha*, 77, 18 de maio de 1923.

presentou candidatura en Pontevedra nas eleccións de 1923¹⁵, e realizouse unha campaña de propaganda polo país, onde o Partido tiña xa cinco seccións nas vésperas do II Congreso do PCE¹⁶.

Celebrouse este o 8 de xullo de 1923 coa asistencia das seguintes federacións: Madrid, Vasco-Navarra, Barcelona, Asturiano-leonesa, Levante, Andaluza e Xuventudes Comunistas. Había tamén representantes de Elxe, Xixón e Crevillente. Asistiu como delegado pola Federación Galega, Juan Ponte¹⁷.

O representante de Pontevedra tivo un activo labor nos traballos do Congreso¹⁸. Presentou unha resolución sobre o traballo entre os obreiros agrícolas que se discutiu no punto 8 da orde do día, “Tareas inmediatas políticas y de organización del Partido”. Nela recoñecía a necesidade da penetración comunista nas organizacións campesiñas de Galicia e, en particular, nas de Pontevedra. Propuña os comunistas da cidade do Lérez un acordo entre o Comité Central e a Federación Galega co gallo de potenciar esta tarefa¹⁹. Esta orientación tivo un certo éxito como se poñería de manifesto anos máis tarde cando o primeiro e único deputado comunista por Galicia resultou elixido por Pontevedra e foi, precisamente, o “especialista” do Comité Central nos labores agrícolas.

No mes de decembro de 1925 celebrou o Partido a súa Conferencia Nacional en Bordeos. Asistiron as seguintes federacións: Galicia, Biscaia, Levante e Cataluña. Probablemente, os representantes de Andalucía e Asturias foron detidos. O Partido sufría a persecución por parte da dictadura de Primo de Rivera, o

¹⁵*La Antorcha* infórmanos dun acto no Teatro Circo de Pontevedra para presentar ós candidatos; presidiu o mitin Manuel Portas e faláron Perfecto Dávila, García Filgueira, Fernández Mula e Andrade. Outros mitins déronse en Lourizán, Bueu, Salcedo, Leres (*La Antorcha*, “Las elecciones en Pontevedra”, 76, 11 de maio de 1923). No mesmo mitin foron presentados como candidatos Fernández Mula e máis Juan Andrade (*Galicia*, 237, 28 de abril de 1923 e 240, 3 de maio de 1923).

¹⁶*Situación del PCE en vísperas de su II Congreso. Julio de 1923*, AHPCE. Documentos. 1923. Cartafol 4.

¹⁷A orde do día deste Congreso está recollida no número 85 de *La Antorcha*, do 13 de xullo de 1923: 1.- Situación do Partido; 2.- Sindical; 3.- Prensa; 4.- Contas e 5.- Estatutos. O mesmo exemplar informa sobre as delegacións (“El Congreso del Partido Comunista”, *La Antorcha*, 85, 13 de xullo de 1923).

¹⁸Xa daquela os comunistas de Pontevedra tiñan unha grande influencia nas organizacións de traballadores da cidade, como o demostra o feito de que na sexta sesión do Congreso se dera lectura a un telegrama de salutación enviado pola Federación de Traballadores (*La Antorcha*, 87, 27 de xullo de 1923).

¹⁹*La Antorcha*, 82, 22 de xuño de 1923.

que estaba provocando unha maior desorganización da súa estrutura. Os informes sobre a Conferencia falaban de que o Comité Rexional de Galicia se desprazara de Pontevedra a Santiago e, curiosamente, era a única federación xa organizada a base de células. É a primeira vez, segundo Tuñón, na que un documento do PCE se refire ás células (Tuñón, 1979: 111).

O representante de Galicia en Bordeos insistiu en que o Partido tiña certas posibilidades de traballo entre o campesiñado, a pesar da represión á que estaban sometidos os seus líderes. En Pontevedra capital, os comunistas controlaban os sindicatos, “plus par influence personnelle que par celle du Parti”²⁰. En Vigo, seguía dicindo o mesmo informante, existía unha loita polo control dos sindicatos entre socialistas e comunistas, e consideraba que a hexemonía anarquista estaba en declive na Coruña, cidade na que mantiñan unha camarada na dirección da CNT local²¹.

En febreiro de 1927, o PCE celebrou un Pleno en Basurto no que José Silva foi representante por Galicia²². No mesmo ano tivo lugar outra conferencia, esta vez na localidade de Durango (agosto de 1927). Volvemos atopar a José Silva como delegado por Galicia. Pouco máis sabemos destes feitos agás que se aprobou por unanimidade a postura abstencionista do Partido ante as eleccións primorriveristas para a Asemblea Nacional Consultiva (Bullejos, 1972: 85). A decisión foi tomada en contra da proposta do Presidium da IC, organismo que decidira que o PCE participara nas eleccións para reivindicar a República Popular Federal e o apoio ó dereito de autodeterminación, co gallo de atraer as forzas non obreiras (Elorza, 1999: 56).

Do que si temos algunha información máis concreta é do III Congreso do PCE (agosto 1929), celebrado nas proximidades de París, un ano despois do VI da Comintern. Segundo Bullejos, o Congreso dos comunistas españois limitouse a repeti-las teses emanadas da III Internacional, insistindo en que

²⁰M. Rigault, *Conférence du Parti Communiste Espagnol. Bourdeaux, 25-26 décembre 1925*, AHPCE. Documentos. 1925. Cartafol 6.

²¹*Ibidem*.

²²Vicente Arroyo, *Algunos datos sobre el tercer Congreso del PCE*. Manuscrito sen data, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias.

la revolución española debía ser democrático-burguesa por su contenido histórico, aunque sólo triunfaría por la acción directora del proletariado, aliado a las restantes capas trabajadoras. [...] Otro acuerdo del III Congreso fue reconocer la conveniencia de fortalecer política y orgánicamente el Partido, ampliando los órganos directores y dando importancia preferente a los trabajos en las zonas industriales. [Bullejos, 1972: 92]

Asistiron dous delegados por cada unha das sete rexións, o delegado da IC (Garlandi) e o delegado da Internacional Sindical Roja. Por Galicia estiveron presentes Arturo Sabio e outro delgado do que descoñecemos-la identidade²³. O Congreso tratou cunha certa profundidade o problema campesiño, ó que adicou o punto 6º da orde do día. Tal e como vemos noutro apartado, redactouse una *Resolución* na que se insistía na necesidade de adecua-lo traballo comunista ás características de cada rexión, polo que cumpría iniciar un estudio profundo da cuestión agraria²⁴.

Como veremos máis adiante, o número de militantes non medrou tampouco na segunda metade da década dos anos vinte, que rematou con menos de 200 carnés. A propia dirección central do Partido achacaba á baixa afiliación a mala situación organizativa do PCE en Galicia despois da celebración do III Congreso. Este feito dedúcese da correspondencia entre a Federación Rexional e Madrid de agosto de 1929 a principios de 1930. Como noutras moitas misivas, a carta do 24 de agosto de 1929 do secretario do Comité Rexional, Atilano Rubio, ó Comité Executivo do PCE, falaba da necesidade de reorganiza-lo Partido e da pobreza económica do Rexional²⁵. Contestaba o Executivo nuns termos case de reprimenda:

Lamentamos que no hayais comprendido nada de lo que se ha tratado en nuestro Congreso. En vuestra carta lo demostrais en todo lo que en ella tratais.

En primer lugar decís: “Es necesario que ese C.E. nos ayude economicamente”. ¿Para cuando dejais el empezar a cotizar? ¿Es que vamos

²³Cremos que Arturo Sabio pode ser José Silva Martínez. Vicente Arroyo, membro da dirección do PCE de quen tomamos estas notas, di que o congreso se celebrou nunhas condicións nas que os delegados non coñecían as teses, polo que a xuntanza non podería dar moito de si (Vicente Arroyo, *Algunos datos sobre el tercer Congreso del PCE*. Manuscrito sen data, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias).

²⁴*Resolución sobre la cuestión agraria*, AHPCE. Microfilme II, 34.

²⁵*Carta de Atilano Rubio al Comité Ejecutivo del día 24 de 1929*, AHPCE. Microfilme II, 49. Supoñemos que Atilano Rubio non é un nome verdadeiro.

a ser toda la vida comunistas honorarios? Hay que terminar con esta costumbre²⁶.

En descargo dos comunistas galegos pódese dicir que o problema das finanzas non debía ser da súa exclusividade pois, como recoñecía a dirección española, tódalas cotizacións se facían anormalmente²⁷. Pero os problemas non remataban aí. As actas do Comité Executivo tamén dan fe dos problemas de relación de Madrid cunha Federación Galega que non enviaba os informes solicitados ou que non respondía ó correo durante semanas. A situación debeu chegar a tal extremo que o Executivo ameazou ó Comité de Galicia con denuncia-la súa actitude ante o resto das Federacións e ante a Internacional, o que abría a posibilidade, en función das atribucións que lle conferían as teses de organización do Partido, de dissolve-la Federación para reorganizala²⁸.

Vicente Arroyo, membro do Comité Executivo e responsable efectivo do Partido nos derradeiros meses da dictadura de Primo, —Bullejos, Trilla e Adame estaban no cárcere— atribuíu esa situación á visita realizada por un delegado do CE, Gea, a Galicia, tal e como queda de manifesto nas actas do órgano rector do PCE:

Yo no me explico —dice el camarada Arroyo— lo que ocurre con Galicia. Galicia, antes del Congreso [refírese o III congreso do PCE], era una de las Federaciones con las cuales nuestras relaciones eran más normales. Ellos no desarrollaban ciertamente una gran actividad política, por el reducido número de sus componentes, pero nuestra prensa, nuestra literatura ilegal era allí introducida y propagada, contestaban a nuestras cartas con regularidad, y sabíamos cuáles eran nuestras fuerzas. Ahora nada de eso ocurre.²⁹

²⁶*Carta del Comité Ejecutivo del PCE del 2 de septiembre de 1929 al Comité Regional de Galicia*, AHPCE. Microfilme II, 41.

²⁷*Acta de la sesión del CE del PCE, celebrada los días 7, 8 y 9 de noviembre de 1929*, AHPCE. Microfilme II, 36.

²⁸*Carta del CE del PCE al Comité Regional de Galicia, 18 de decembro de 1929*, AHPCE. Microfilme II, 41.

²⁹*Acta de la reunión del C.E. del P.C. de E. celebrada los días 12, 13 y 14 de enero de 1930*, AHPCE. Documentos 1930. Cartafol 11.

Os feitos, continuaba Arroyo, empezaran

después de nuestro Congreso, y precisamente, desde que el camarada Gea fue allí la primera vez, es desde cuando ha empezado esta anormalidad, hasta el extremo, de que hasta hace tres días, nosotros no hemos tenido ninguna noticia de aquella región, desde hace tres meses, Nosotros los hemos mandado, toda la literatura que hemos hecho, les hemos mandado folletos, una serie de cartas y circulares y todas estas quedaban sin contestar, a pesar de recibirlas, como lo demuestran en esta carta, recientemente recibida, en la cual nos dicen haber recibido todo, pero no contestan a nada³⁰.

A orixe do conflito podía ser un enfrontamento entre Gea e a militancia galega, pois aquel fixera “ciertas declaraciones en contra de los camaradas del antiguo CE, manifestaciones que no fueron del agrado de aquellos camaradas”³¹. Durante a súa viaxe galega, Gea procedera a unha reorganización do Comité Rexional porque

los que lo componían eran viejos y estaban cansados. Es posible que aquellos estuvieran cansados, pero los jóvenes designados por Gea, no lo están menos. Aquellos al menos contestaban a nuestras cartas y éstos aún ni eso.³²

A situación agravouse polo feito de que José Silva, invitado daquela a integrarse no traballo da dirección en Madrid, non o fixera precisamente polo seu enfrontamento con Gea³³. Pouco tempo despois atoparemos a Silva como membro do Executivo. En canto á reorganización do Rexional, pouco máis podemos dicir.

Como o Comité Executivo, o CR de Galicia tampouco non se atopaba nas mellores condicións para lle facer fronte ó acontecemento que revolucionaría a vida política española: a proclamación da República. Os comunistas eran conscientes de que, ata o momento, non se levaran á práctica as directrices da IC para transformalo PCE nun partido de masas. Había moi poucas células de empresa e poucos

³⁰*Ibidem*.

³¹*Ibidem*.

³²*Ibidem*.

³³*Ibidem*. Sobre este mesmo problema insiste *Al Comité Regional de Galicia. 6 de enero de 1930*. AHPCE. Microfilme IV, 52. Segundo Vicente Arroyo, José Silva, xa fora invitado a formar parte do Comité Central no Pleno de Basurto de febreiro de 1927 (Vicente Arroyo, *Algunos datos sobre el tercer Congreso del PCE* [Manuscrito sen data], AHPCE. Manuscritos, teses e memorias).

afiliados, o traballo estaba descoordenado, etc. Por outra banda, a súa postura ante a República era clara:

Hay camaradas que creen que los republicanos van a hacer la “revolución” y que después de su victoria nosotros podremos desenvolvernos mejor [...] ¿Qué significa la República para los obreros? La República significa la continuación del régimen capitalista bajo un nuevo aspecto³⁴.

Con estas premisas como punto de partida é fácil comprende-lo catastrófico recibimento que lle deu o PCE ó novo réxime forzado pola vontade popular. Se en Madrid o Partido acolleu a proclamación da República dando berros contra o sistema republicano e a favor dos soviets³⁵, non foi menos en Ourense, cidade na que, segundo conta Luis Soto, os comunistas proclamarían a República Galega Soviética no ano 1932 (Navaza, 1977: 24).

1.2. Do IV Congreso á Guerra Civil (1932-1936)

A chegada da República non variou a política seguida polos comunistas que, por primeira vez, van ter que afrontar unha situación de legalidade e de competencia electoral. A súa actividade política en moitas ocasións máis parece marcada por elementos alleos á realidade española ou galega que pola propia vida política do país.

1932 foi un ano importante para o Partido, tanto en Galicia como en España. Son dous os acontecementos que explican esa importancia: por unha banda, as folgas dese ano e, en segundo lugar, o proceso congresual que viviu o PCE.

No que se refire a Galicia, cómpre destaca-la intensa conflictividade de 1932. Xa o ano anterior rematara en España cos sangrentos sucesos de Castilblanco (20 de decembro de 1931), seguidos, de inmediato, polos de Arnedo (5 de xaneiro de 1932) e pola sublevación do Alto Llobregat. En resposta, o goberno optou por deportar a Bata a 104 militantes da CNT implicados nos acontecementos de Cataluña. Esta actitude provocou protestas en España e tamén tivo repercusións en Galicia, onde houbo varias convocatorias de folga xeral (na Coruña, Ferrol e Vigo),

³⁴C.E. del Partido Comunista de España, *Tareas inmediatas del Partido*, 16 de diciembre de 1930. AHPCE. Microfilme IV, 51.

³⁵Unha descrición destes feitos pode lerse en Bullejos, 1972.

con importante participación de membros do PCE e da CNT. Parece ser que tiveron certo éxito na primeira das localidades citadas³⁶.

Pero foron tres os principais focos de loita nos que o Partido Comunista estivo implicado na Galicia deste ano de 1932, e que se traduciron nun pequeno incremento de militantes, como veremos máis adiante. En primeiro lugar, nestas datas produciuse un importante conflito pesqueiro de Vigo, que tivo como catalizador a situación da fábrica de conservas Alfageme, na que a organización de traballadores estaba controlada polo Sindicato Autónomo, de maioría comunista (Barreiro, 1990: 248)³⁷.

A folga da Construcción Naval de Ferrol de 1932 é outro elemento para ter en conta³⁸. Aínda que xa o ministro de Mariña, Casares Quiroga, anunciara a posibilidade de restrinxi-lo traballo na empresa ferrolana, a súa saída do ministerio empeorou aínda máis a situación. A resposta dos traballadores ós despedimentos, en maio de 1932, foi a folga. As tropas foron acuarteladas e reforzadas con gardas de asalto de Madrid. O concello chegou a presenta-la súa dimisión e os folguistas recibiron mostras de solidariedade dende A Coruña. A CNT convocou, sen apoio socialista, folga xeral en Galicia durante tres días, pero para a prensa comunista foi o seu partido o único que mantivo o espírito revolucionario ante a traizón, unha vez máis, dos xefes das centrais³⁹. O periódico *Unidad Sindical* apelaba, de novo, a constitución da fronte única na base, nas fábricas:

Debía haber comenzado por la formación por los huelguistas de la constructora de un Comité de huelga elegido democráticamente por todos

³⁶*Faro de Vigo*, 12 de febreiro e 26 de marzo 1932. Vid., tamén, Tuñón, 1973: 268.

³⁷Atopamos referencias ó conflito de Vigo en *Frente Rojo* (18, 22 de outubro de 1932 e 9, 15 de novembro de 1932), *Unidad Sindical* (“La huelga de pescadores de Vigo. La Federación de Pontevedra propone el frente único para generalizar la huelga”, 36, 21 de outubro de 1932) e *Frente Único* (3, 9 de marzo de 1933; “La magnífica lucha de las conserveras de Vigo”, 6, 16 de xuño de 1933 e “La huelga de las conserveras de Vigo”, 15 de xullo de 1933).

³⁸Unha narración dos sucesos da folga da Constructora de Ferrol en Llorca (1986).

³⁹A información sobre este conflito aparece nos seguintes números de *Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*: “Se declara la huelga general en Galicia por solidaridad con los obreros de El Ferrol”, 1, 11 de xuño de 1932; “Desde El Ferrol. Cómo los dirigentes de la CNT y la UGT hicieron fracasar la huelga general”, 2, 17 de xuño de 1932 e “Desde El Ferrol. Lo que fue la huelga general que durante veintiocho días mantuvo el proletariado ferrolano”, 3, 24 de xuño de 1932.

Unidad Sindical. Seminario de Unificación y Acción Sindical Revolucionaria, periódico de confección comunista, aporta os seguintes artigos: “Un gran acto de Frente Unico en Ferrol. Cinco mil trabajadores de los Arsenalas hacen un frente único para luchar contra los despidos y las rebajas de jornal”, 23, 12 de maio de 1932; 27, 9 de xuño de 1932 e “La huelga general de El Ferrol. La magnífica batalla del proletariado ferrolano”, 28, 16 de xuño de 1932.

los huelguistas [...]. Este frente único de los obreros de la Constructora debía haberse ampliado inmediatamente en las demás industrias y en las demás localidades [...]⁴⁰.

Para os comunistas, o papel xogado polo goberno español quedara ó descuberto porque se negara a que nos estaleiros do Ferrol se fixeran 50 barcos mercantes encargados pola URSS⁴¹. A pesar destas análises, parece que o PCE gañou en influencia na Cidade Departamental (Llorca, 1986).

O terceiro gran conflito de 1932 estivo centrado na construción do ferrocarril Zamora-A Coruña. Marcos Valcárcel sinala un incremento da influencia comunista en Ourense froito deste proceso (Valcárce, 1992: 487) aínda que, polo que sabemos, non se debeu traducir nun incremento considerable de militancia⁴². A literatura comunista foi considerablemente crítica coa actuación do seu propio Partido por ter esquecidas as reivindicacións específicas para os campesiños e as referidas á cuestión nacional. Aínda que estas críticas puidesen ser certas, hai que ter en conta que foron formuladas despois da caída de Bullejos e, con toda seguridade, esaxeraban para facer máis facilmente explicable a súa expulsión. O documento en cuestión dicía:

Y ocurrió que, mientras el partido comunista, director del movimiento, formulaba reivindicaciones exclusivamente corporativas y únicamente para los obreros, los grupos pequeño-burgueses y burgueses fomularon, naturalmente en el terreno de la legalidad reformista, la reivindicación de la supresión de los foros, la anulación de los impuestos para los campesinos, la autonomía nacional, etc. el resultado fue que no salió ganando nuestro partido, sino estos grupos políticos pequeño-burgueses. Nosotros no supimos enlazar las reivindicaciones económicas inmediatas de los obreros con las de los campesinos y ligar la lucha de masas que se desarrollaba en torno a estas consignas con el movimiento aún más amplio de la lucha nacional de emancipación del pueblo gallego⁴³.

⁴⁰“La huelga general en Galicia. El frente único de los jefes ha estrangulado el movimiento”, *Unidad Sindical*, 28, 16 de xuño de 1932.

⁴¹“La huelga de El Ferrol. En ella se pone al descubierto el papel del gobierno español en la preparación de la guerra antisoviética”, *Unidad Sindical*, 26, 2 de xuño de 1932.

⁴²Sobre os problemas na construción do ferrocarril Zamora-Ourense, poden ser consultados os seguintes artigos: “Ante una amenaza de paro”, *Mundo Obrero*, 8, 23 de novembro e 1931; “Se amenaza con la huelga general caso de no reanudarse las obras del ferrocarril Zamora-Orense-Coruña”, *Mundo Obrero*, 23, 10 de decembro de 1931.

⁴³*Los problemas de la revolución española 3. El Partido comunista y la revolución española*, Barcelona, Edeya, s/a, páx. 18.

Por outra banda, no ano 1932 tivo lugar o proceso congresual do PCE e a posterior purga da dirección xurdida no IV Congreso. Meses antes celebrárase en Vigo a Conferencia Rexional do PCE⁴⁴.

Ó IV Congreso do PCE (Sevilla, marzo de 1932) asistiron 220 delegados en representación de 10.556 adultos, 4.050 mozos e 16 pioneiros. A exigua Federación galega representaba a 186 afiliados, dos que acudiron á cidade bética Jesús Garrote de Vigo, Juan Prieto do raio de Mugar dos e, probablemente, Benigno Álvarez de Ourense. Cremos que un cuarto delegado foi José Silva Martínez. Non houbo representación da Xuventude por Galicia⁴⁵. No momento do Congreso, era Andalucía a federación que tiña a Federación máis numerosa con 5.326 carnés do Partido e 1.900 da Xuventude, seguida da Vasco-Navarra (1.035 do Partido e 1.300 da Xuventude). Madrid contaba cun total de 1.153 afiliados⁴⁶.

O Comité Central estableceu un amplo programa de traballo que abranguía varios informes: a situación política de España e as tarefas inmediatas, unha tese de organización, o problema das loitas económicas, a política sindical, a revolución agraria, as xuventudes e a elección da nova dirección. O Buró Político que resultou elixido foi o seguinte: Bullejos reaparecía como secretario xeral; do órgano dirixente tamén formaban parte Manuel Hurtado (secretario de organización), Manuel Adame (sindical), José Silva (axit-prop) e Dolores Ibarruri (secretaria feminina). No listado de membros do Comité Central, formado por trinta persoas, atopamos dous militantes da Federación de Galicia: Benigno Álvarez de Ourense e Jesús Garrote de Vigo (Comín, 1965: 507-508).

O IV Congreso é, ás veces, presentado como o da gran viraxe comunista. Pero ese cambio aínda tardaría uns poucos meses en chegar. En maio de 1931, Bullejos desprazouse a Moscova, onde a súa executiva foi duramente acusada de sectarismo por Manuilsky, de facer propostas tácticas que daban as costas á

⁴⁴O dato da conferencia rexional procede de Montalbán, 1995: 250. Non fomos quen, sen embargo, de atopar ningunha referencia a ese acto na documentación do momento.

⁴⁵*Relación de los delegados que asistieron al Congreso nacional, número de afiliados que representaban y su composición social*, AHPCE. Microfilme V, 74. O dato da asistencia de Garrote ó IV Congreso en *Galicia. 10 de junio de 1934*, AHPCE. Microfilme IX, 123. A participación de Prieto no Congreso en *Informe sobre la situación del Partido en Galicia. Madrid, 21 de junio de 1935*. AHPCE. Microfilme XI, 142. Sobre a presenza de Benigno Álvarez, (Comín, 1965: 507-508). Os traballos do Congreso poden ser seguidos no xornal sevillano *El Liberal*, do mes de marzo de 1932.

⁴⁶*Relación de los delegados que asistieron al Congreso nacional, número de afiliados que representaban y su composición social*, AHPCE. Microfilme V, 74.

realidade española. Paralelamente, a Internacional plasmou as súas críticas nunha serie de cartas. A primeira delas foi a datada o 21 de maio de 1931. Denunciaba que a dirección do PCE opuña mecanicamente república burguesa e república obreira e campesiña, subestimando os restos do réxime feudal que daban á revolución o seu carácter democrático-burgués, que desatendía o problema das nacionalidades; que cualificaba de contrarrevolucionarias as futuras cortes constituíntes, etc. En realidade, a IC descargaba sobre o Executivo español moitas das súas propias culpas, pois, Madrid seguira ata entón as directrices marcadas dende Moscova.

Boa parte desas críticas repetíronse nun discurso de Manuiski de novembro de 1931 e tamén na “Carta aberta ós membros do PCE”, recibida xusto antes do comenzo do IV Congreso do PCE. Esta misiva, asinada polo Executivo da Comintern para os países da Europa Occidental, recollía unha gran cantidade de ataques personalizados, especialmente contra Bullejos, Trilla e Adame (Bullejos, 1972: 164).

Como xa dixemos, as reprimendas á política do Partido dirixido por Bullejos remataron coa expulsión do seu grupo⁴⁷. As críticas tamén chegaron á liña mantida pola organización en Galicia, por exemplo na severa lectura da folga que tivo lugar na cidade de Ourense en 1932, á que xa fixemos referencia⁴⁸.

Disciplinadamente, tódalas agrupacións do PCE foron facendo público, a modo de ladaíña, notas de repulsa do “grupo traidor” ó tempo que se asumía a nova liña marcada pola IC. Os raios e comités da Federación Galega publicaron as mesmas autocríticas. Delas dá fe *Mundo Obrero*. Copiámo-la do Comité Rexional, que reproducía os mesmos argumentos acusatorios emanados do Buró Político:

Comité Regional de Galicia.

El Comité Regional de Galicia de la Federación Comunista de Galicia acepta, por considerarla justa, la expulsión del Partido del grupo sectorio Adame, Trilla, Bullejos y Vega. Condena su proceder al no someterse a la crítica del Partido, pretendiendo engañar, una vez más, a la IC y a la base del PCE.

⁴⁷Tódolos documentos deste proceso, incluídas as resolucións da expulsión, foron publicadas nun folleto baixo o significativo título de *La lucha por la bolchevización del Partido. Cómo el grupo sectorio ha propagado su lucha contra la I.C. y el P.C. de España*, AHPCE. Microfilme, V, 80.

⁴⁸*Los problemas de la revolución española 3. El Partido comunista y la revolución española*, Barcelona, Edeya, s/a, páx. 18.

Constata la labor personalista del grupo, al no interesarse por la elevación doctrinal de los miembros del Partido, ocultando la carta de la IC, de mayo de 1931, y el discurso-crítica del camarada Manuiski, en donde se señalaban ya los grandes errores del grupo dirigente, que redundaron en un gran retraso ante los problemas de la revolución española en marcha⁴⁹.

A Resolución do Rexional tentaba aplicar eses argumentos á realidade galega polo que constataba

igualmente, que el grupo que dirigió al Partido, no tuvo la visión clara del trabajo práctico a realizar en las diferentes regiones, y por lo que a ésta se refiere, ni una consigna, ni un consejo, ni una ayuda se le ha prestado, y cuando alguna vez, a requerimientos nuestros se les exigía, sólo promesas se nos daban⁵⁰.

O grupo sectario, continuaba o documento, non se implicou suficientemente no problema do ferrocarril Ourense-Zamora, non enviou o camarada prometido para aproveita-lo triunfo obtido. Tampouco se lle prestou a necesaria atención á loita campesiña, o que supuxo que a os militantes da Federación Galega quedaban

abandonados a nuestras propias y pequeñas fuerzas (400 afiliados en la región), imposibilitados de llevarlas a la práctica con la amplitud que estos problemas exigen, dada su gran importancia, pues Galicia, ante todo, es una región campesina en el interior, y marinera-campesina en el litoral⁵¹.

¿Tivo algún efecto a caída do grupo de Bullejos sobre a dirección comunista galega? O único dato que puidemos atopar foi o de Santiago de Compostela, localidade na que o seu secretario xeral foi substituído nun pleno celebrado en 1933 porque “levaba unha política que non era a política que marcaba a Sección Española da Internacional Comunista, porque Parrado se acercaba máis a unha socialdemocracia”⁵². Resúltanos difícil, non obstante, establecer unha relación directa entre ámbolos dous sucesos.

⁴⁹*Mundo Obrero*, 1 (47), 30 de novembro de 1932. Nos meses seguintes, supoñemos que, segundo foran chegando as consignas dende o Comité Rexional ós comités provinciais e ós raíos, foron aparecendo novas notas de repulsa: raío de Ourense, *Mundo Obrero*, 9 (55), 9 de decembro de 1932; raío da Coruña, *Mundo Obrero*, 25 (71), 28 de decembro de 1932; raío da A Pobra do Caramiñal, *Mundo Obrero*, 44 (90), 19 de xaneiro de 1933.

⁵⁰*Mundo Obrero*, 1 (47), 30 de novembro de 1932.

⁵¹*Ibidem*.

⁵²*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994.

Sobre a base de todos estes sucesos tivo lugar unha maior implantación territorial así como o avance afiliativo da organización comunista. Respecto ó primeiro dato, e segundo a documentación do PCE, de principios de 1933 á metade do mesmo ano medrou o número de células e raios ata un total de catorce, incremento no que “contribuye en gran parte el secretariado campesino”⁵³. O avance afiliativo foi tamén salientable, tanto en España como en Galicia⁵⁴. Recordemos que en marzo de 1932, eran 186 os militantes da Federación Galega⁵⁵. O Partido tiña 241 membros en xaneiro de 1933⁵⁶; poucos meses despois contabilizábanse 617 militantes⁵⁷. Á metade do mes de xuño de 1933, Adriano Romero informaba ó Secretariado do PCE que a organización comunista en Galicia tiña xa 729 cotizantes, cifra que coincide basicamente cos datos da difusión do órgano central do Partido Comunista, en marzo de 1933⁵⁸. Vexamos estes datos globais desgaxados no cadro:

⁵³*Galicia. 10 de junio de 1933*, AHPCE. Microfilme V, 88.

⁵⁴Segundo o xornal pontevedrés *El País*, citando fontes do Ministerio de Gobernación, os afiliados comunistas pasaran en pouco tempo de 21.500 persoas a 42.500 a finais de 1933 (“El aumento de los votos comunistas”, *El País. Diario republicano*, 8 de decembro de 1933).

⁵⁵Poucos meses despois, en novembro, o Comité Rexional declaraba ter xa 400 militantes. Esa cifra parécenos excesiva, sobre todo pola fonte na que aparece.

⁵⁶*Galicia. 10 de junio de 1933*, AHPCE. Microfilme V, 88.

⁵⁷*Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización*. AHPCE. Microfilme V, 88.

⁵⁸*Vid.* o mapa elaborado por Cruz reproducido noutro lugar deste traballo (Cruz, 1984: 286).

**RAIOS E MILITANTES COMUNISTAS EN GALICIA
POR LOCALIDADES (1933-1936)**

	Xaneiro 1933	Maio-xuño 1933
A Coruña	A Coruña: 40 Cedeira: sen datos Ferrol: 20 Palmeira: 10 Santiago: 18	A Coruña: 60 Cedeira: 25 Ferrol: 30 Palmeira: 20 Santiago: 23 Miño: 50 Corme: 40 Calo: 35 Padrón: 5 Cabanas: 15
Lugo		Lugo: 10* Viveiro: 3
Ourense	Ourense: sen datos	Ourense: 85 A Pobra de Trives: 12 Amoeiro: 15 Castro Caldelas: 10 Muíños: 10 Fontei: 12 O Barco de Valdeorras**
Pontevedra	Pontevedra: 45 Cesantes: 10 Lalín: 20 Vilagarcía: 10 Vigo: 50-68	Pontevedra: 55 Cesantes: 18 Lalín: 105 Vilagarcía: 12 Vigo: 121-180*** Silleda: 7 Arcade: 6 Ventosa: 18
GALICIA	241	802

Fonte: *Galicia. 10 de xuno de 1933*. AHPCE. Microfilme V, 88 e *Galicia*, AHPCE. Microfilme V, 88. Cadro de elaboración propia.

* O raio de Lugo non aparece citado en *Galicia. 10 de xuno de 1933*, AHPCE. Microfilme V, 88 pero si en *Galicia*, AHPCE. Microfilme V, 88.

**Segundo Santiago Álvarez, dende 1931 xa existía un célula en Valdeorras composta por Eladio Rodríguez, Isidro López, Paco Guitián (Ferreiro), Alfonso Santalla, Isaac Barjacoba, Paco Gómez, Pepe Cao e el mesmo (Álvarez, 1980: 47).

***Os datos sobre Vigo varían nos dous documentos empregados para a elaboración da táboa.

A mesma fonte indicaba que se estaban a realizar traballos de organización nas seguintes localidades⁵⁹:

A Coruña: Boiro, Devesos, Betanzos, San Sadurniño-Ferrol, Veiga.

Lugo: Gorliz, Meira, Parbón, Miñotos, Outeiro, Antas de Ulla, Rubián, San Clodio.

Ourense: Arboiro, Cascarballo, Forbeo, A Granxa, Manzaneda, Montederramo, Parbón, Pazos de San Clodio, Piñor, Verín.

Pontevedra: Golada, O Grove, Redondela, Trabancas.

⁵⁹*Galicia. 10 de xuno de 1933*. AHPCE. Microfilme V, 88.

As cifras son pequenas pero a capacidade de atracción do PCE non se pode medir soamente polo seu número de afiliados, senón tamén pola presenza noutras organizacións sociais do mundo sindical ou agrario.

Pero os problemas de organización seguiron golpeando o Partido. O crecemento da militancia, aínda que modesto en termos absolutos, fixera pensar daquela na necesidade de dividir Galicia en dous subcomités que corresponderían, en liñas xerais, a Lugo-Ourense e, o outro, a Pontevedra-A Coruña. A división atendía ás características sociais e, mesmo, ás facilidades das comunicacións⁶⁰.

Os problemas estaban, en ocasións, relacionados co estilo de traballo dos dirixentes pois, por exemplo, o Comité Rexional estaba hexemonizado por Garrote: “es sólo él. No forma ni deja desarrollarse a nadie. Cuando él falta, falta el CR”⁶¹. Existían tamén problemas de tipo económico, xa que as débedas dos raios co Comité Rexional acadaban as 2.000 pesetas a principios de 1933, o que impedía o seu normal desenvolvemento. Esta situación de dificultade financeira debía ser unha constante en tódalas organizacións do Partido. Por iso, nun Pleno ampliado do Comité Central celebrado en marzo de 1933, a Federación Vasca lanzou a idea dunha “campana de emulación”, unha campana na que unhas federacións “retaban” a outras na recollida de diñeiro. Asturias retou a Galicia a 4.000 pesetas que serían asignadas a cada estrutura en proporción á súa militancia. Os resultados foron máis ben decepcionantes⁶².

Os problemas incrementaríanse como consecuencia da represión desatada tralo fracaso da Revolución de Asturias⁶³. Antes de pasar a estudia-lo estado da organización nos meses achegados a esa data, convén facer unhas referencias ó impacto en Galicia da Revolución de Outubro.

⁶⁰Galicia. *Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88. A medida foi levada á práctica aínda que de diferente xeito ó inicialmente planificado pois en 1934 atopamos dous subcomités: Coruña-Lugo e Pontevedra-Ourense (*Resolución do Buró Político do PCE de xuño de 1934*, AHPCE. Microfilme VI, 100).

⁶¹Galicia. *Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88.

⁶²*Informe legal del Secretariado de Organización*, AHPCE. Microfilme V, 88.

⁶³Sobre a Revolución de Outubro de 1934, os mellores estudos están asinados por David Ruiz. Véxase, por exemplo, David Ruíz (1988), *Insurrección defensiva y revolución obrera. El octubre español de 1934*, Barcelona, Labor. Un resumo dos sucesos en Gabriel Jackson (1981) *La República española y la guerra civil*, Barcelona, Crítica.

Aínda que a comunidade galega non foi un dos territorios no que o proceso revolucionario prendeu con máis forza, tamén é certo que as organizacións obreiras, entre elas o Partido Comunista, declararon a folga xeral nas catro capitais provinciais e nalgúns vilas. Dalgúns destes sucesos temos noticia por estudos de carácter local, polas memorias xa publicadas ou polos nosos propios informantes.

Esas informacións parecen poñer de manifesto que os plans insurreccionais, aínda que importantes nalgúns localidades, non tiveron grandes repercusións porque a acción governamental o fixo imposible. É o caso de Ferrol, cidade na que polas especiais características (gran concentración de traballadores, crise económica dende había xa tempo, forza das centrais sindicais), a planificación dos revolucionarios foi moi meticulosa. Polo que sabemos, Ferrol viviu unha semana moi conflictiva, que acabou coa vida de tres persoas e máis de douscentos detidos (Llorca Freire: 1986). Parece que en Vigo tamén houbo paros e manifestacións (Candeira, 1999: 171). Noutras localidades houbo actos de violencia como en determinadas comarcas da provincia luguesa, nas que as forzas de seguridade do Estado descubriron importantes depósitos de armas (Souto, 1998: 46). No partido xudicial de Quiroga tamén se produciron atentados (Souto, 1998: 52). Foron de importancia os actos de Viveiro, Sober, O Saviñao, Lugo capital, Chantada e Monforte, (Souto, 1998: 104). Foi precisamente nestas últimas zonas onde un dos nosos informantes, Amador Martínez, tomou parte nos sucesos insurreccionais que o levaron a se afiliar ás Xuventudes Comunistas e a ter que se agachar durante unha tempada⁶⁴.

Por outra banda, a prensa ourensá da época apunta a participación do PCE en tódolos sucesos acaecidos na provincia durante a Revolución do 1934: Paderne, O Carballiño, Maside, Maceda, Toén, Parada de Amoeiro, Larouco, Valdeorras (Valcárcel, 1992: 716-727), foron localidades nas que a insurrección non triunfou, segundo os comunistas, pola falta de decisión dos socialistas⁶⁵. Na comarca de Trasdeza, a única repercusión do conflito foi a chamada ó peche dos comercios realizada polos traballadores do ferrocarril Zamora-Ourense-Santiago (Carballo, 1980). Noutras zonas, a acción revolucionaria tivo un carácter máis defensivo. Así,

⁶⁴ *Autobiografía de Martínez Fernández, Amador*, AHPCE. Pasos. Informes sobre camaradas. Jacq. 178; *Ampliación a la biografía de Martínez Fernández Amador*, AHPCE. Pasos. Informes sobre camaradas. Jacq. 66.

⁶⁵ Responsable de Organización del Comité Central, *Al camarada de organización del C.P. de Orense. Madrid, 30 de octubre de 1934*, AHPCE. Microfilme VII, 110.

por exemplo, José Otero González, militante coruñés do PCE, recorda que a compañía de artilleiros na que estaba o seu irmán, tamén militante comunista, negouse a saír cara a Asturias para se unir ás forzas represivas⁶⁶. Algo semellante ocorreu na zona de Valdeorras —conta Santiago Álvarez—, onde os comunistas trataron de atrasa-la chegada de tropas enviadas dende Galicia a Asturias (Álvarez, 1985).

De sobra é coñecido o resultado da tentativa insurreccional, proba para o PCE do sentimento antifascista e a madurez das masas, que estaban lideradas por mans socialistas que non quixeron ou non souberon dirixilas. Segundo informou o responsable de Ourense, os obreiros da provincia estaban dispostos á insurrección pero os líderes socialistas fallaron⁶⁷. É por isto polo que deben aprender da lección e comezar a prepara-la insurrección. Había que, xa que logo, reforza-los contactos coas masas obreiras e retoma-la iniciativa, ó mesmo tempo que prepara-la organización para os tempos de represión que se aveciñaban⁶⁸.

Porque a resposta governamental foi unha onda represiva que levou a moitos militantes á cadea, ó peche de locais, á prohibición de publicación de determinadas cabeceiras⁶⁹. Para organiza-la solidariedade, creouse o unitario *Comité de Nacional de Ayuda a los Presos y sus familias*, que tiña como misión distribuí-las axudas ós presos. Sabemos da existencia deste tipo de comités en localidades como A Coruña, Ferrol, Pontevedra e Vigo⁷⁰. En Valdeorras houbo paros para impedi-las execucións dos detidos en Asturias (Gurriarán, 1999: 111). En Santiago, concretamente, “[...] cando máis se intensificou a campaña contra a pena de morte fora contra aqueles grandes compañeiros asturianos de Turón”⁷¹.

⁶⁶Tamén conta que nun dos balcóns do cuartel apareceu unha bandeira comunista. Os implicados foron xulgados, expulsados do exército e deportados a Mahón (Entrevista a José Otero González realizada por Víctor M. Santidrián na Coruña, 20 de xaneiro e 15 de xullo de 1999).

⁶⁷El Responsable de Organización del CC, *Al camarada de organización del C.P. de Orense. Madrid, 30 de octubre de 1934*, AHPCE. Microfilme VII, 110.

⁶⁸*Ibidem*.

⁶⁹No Arquivo Histórico Provincial de Lugo existe un fondo que contén os expedientes de peche de sedes de partidos tralos sucesos de outubro de 1934 (AHPLu. Gobierno Civil. Asociaciós. Atado 26). En Ponteareas, por exemplo, o gobernador clausurou as casas do pobo e prohibiu a publicación de *Renovación*, dos socialistas de Ponteareas (Candeira, 1999: 171).

⁷⁰*Boletín Interior del Comité de Nacional de Ayuda a los Presos y sus familias*, 1, agosto 1935.

⁷¹*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Xan Gabeiras, Francisco Sebío e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994. Coñecemos, efectivamente, unha octavilla unitaria (Partido Comunista, Xuventudes Comunistas, Xuventudes Socialistas, Partido Socialista, Socorro Rojo internacional, Tabacos da Coruña e Unión General de

Feitas estas apreciacións sobre os sucesos de 1934, volvamos agora á situación do Partido Comunista. O Comité Rexional tiña a súa sede en Vigo. A súa situación neste ano de 1934 non era envexable. A documentación fala, como en anos anteriores, da política caciquil e sectaria do Secretario Político, Garrote; nin o Comité nin as células se reunían e, xa que logo, cumpría proceder á elección dun novo Rexional. Para solucionar esta situación debeu ser enviado a Galicia un membro do Comité Central, Simón, quen propuña a separación do cargo do citado Garrote, é substituílo por Araujo ata a celebración dunha conferencia provincial⁷². Os novos órganos deseñaron unha “campana de agitación”. Ademais dun manifesto-programa sobre a loita campesiña —do que non dispoñemos—, coñécense dous documentos referidos a esta campaña. Un deles falaba da represión desatada polo goberno Lerroux-Gil Robles como consecuencia do fracaso da Revolución de Outubro, e facía unha chamada ós traballadores de Vigo para redobra-lo esforzos de loita e solidariedade; o outro, dirixido ós metalúrxicos de Vigo, pedía apoio á loita que os traballadores do metal de Zaragoza estaban a desenvolver para acadar-la xornada de 44 horas⁷³.

Varios meses despois da Revolución de Outubro, a situación do Partido seguía a ter graves deficiencias. O Comité Rexional podería ser reconstituído ós poucos meses, aínda que os seus membros carecían de preparación política. Formaba parte do novo Comité de Vigo como secretario político Eduardo Araujo Conde, quen antes de 1931, data do seu ingreso no PCE, non pertenceu a ningún outro partido. Era metalúrxico, membro da dirección do Sindicato do Metal. Como secretario de organización figuraba José Moure, empregado dun comercio que ingresara no PCE en 1933. Manuel Campos Méndez era un electricista que comezara a súa militancia en 1933 e que desempeñaba o cargo de secretario sindical. Ocupaba tamén unha vocalía do Sindicato de Gasistas e Electricistas. José Torres Maquieira, secretario campesiño, foi directivo do Sindicato de Canteiros e Marmolistas, e ingresou no Partido en 1933. Como responsable de axit-prop

Trabajadores), probablemente da Coruña, chamando á mobilización para salvarlos “héroes de Turón” (*¡Trabajadores! ¡Antifascistas! ¡Salvemos a los héroes de Turón!*, AHPCE. Organizacións Xuvenís. Filme XIV, 175). As campañas de solidariedade seguiron ó longo de 1935. *Vid.*, por exemplo, *El País. Diario republicano*, 11 e de abril de 1935.

⁷²Al secretariado del CC. del PCE. *Vigo, 20 de diciembre de 1934*, AHPCE. Microfilme 7, 110. En canto á “ausencia de Garrote”, segundo fala a documentación, pódese referir a algunha das súas estancias na cadea. Hai que recordar que estes informes datan de novembro-décembro de 1934, despois da Revolución.

⁷³*Ibidem*.

actuaba Ángel González Martín, empregado de comercio e militante das Xuventudes Republicanas ata 1931, cando ingresou nas Comunistas. No Comité Rexional tamén aparecía Juan Garrote Nogueira, como agregado á secretaría política e, como “acoplado” á secretaría de organización, Gumersindo Montero⁷⁴.

Por outra banda, o Sub-Comité Rexional da Coruña-Lugo atopábase sumido nunha guerra interna polo control da organización en 1934. A situación obrigou ó Buró Político a emitir unha resolución sobre estes problemas, que se traducían nunha forte desorganización dos raios do Partido e na falta na aplicación da liña política do PCE. Partía o Buró Político da consideración de que o resultado das eleccións de novembro de 1933, que supuxera o triunfo da dereita, fortaleceu a “ofensiva capitalista-terratenente”, ante a que as masas se mobilizaran. A devandita mobilización tiña un carácter especial nas nacionalidades oprimidas, que en Galicia significaba loita contra o pagamento de foros e impostos, e contra o caciquismo. Exemplo disto foi a loita “de los campesinos de Meira, apoderándose de la tierra; la de Mellid donde los campesinos se alzan contra los acaparadores de maíz”⁷⁵.

Na interpretación do Buró Político esta campaña era expresión da loita pola liberación social e nacional, é dicir, da loita polos soviets. Pero o Partido e o Subcomité non estaban a dar unha resposta axeitada ás masas, non medraba e estaba sumido nunha forte desorganización. ¿Cales eran as causas desta situación? O documento do BP sinalaba cinco: en primeiro lugar, os erros cometidos na campaña electoral de novembro de 1933, durante a que se pactou cos partidos burgueses (“republicanos y socialistas”). Isto supuña, en segundo lugar, unha mala interpretación da política oficial do Partido e, xa que logo, da Internacional: a política de fronte única. A terceira causa estaba nas insuficiencias do traballo sindical, xa que existían escasísimas fraccións sindicais comunistas. En Ferrol, a pesar da concentración de obreiros e comunistas, non se desenvolvía o máis mínimo labor sindical e en Santiago, a pesar da influencia do Partido nos sindicatos, non se propuxera nunca toma-la súa dirección. En cuarto lugar, o subcomité Coruña-Lugo estivera ausente nas mobilizacións realizadas polos traballadores nos últimos tempos. Para rematar, o documento acusaba ó Subcomité de carecer de perspectiva política debido ás liortas internas e persoais.

⁷⁴*Galicia*, s/d, AHPCE. Microfilme IX, 123.

⁷⁵*Resolución do Buró Político do PCE de xuño de 1934*, AHPCE. Microfilme VI, 100.

Como consecuencia desta situación, o BP decidiu non considera-lo órgano da Coruña-Lugo como verdadeiro representante do Partido e da IC, polo que convocaba para o mes de xullo unha conferencia que debería facer unha “autocrítica severa”. Desda conferencia tería que saír un só comité, pois comprobara unha duplicidade de órganos paralizante (subcomité e Comité de raio da Coruña). Finalmente, “para mejorar y controlar” a preparación da Conferencia o Buró Político designaba un membro do Comité Central como representante en Lugo e A Coruña⁷⁶. Nembargantes, esta reorganización tería un efecto moi limitado, pois a represión desatada tralos sucesos de Asturias descabezou o Comité, ó seren dous dos seus membros encarcerados. O Subcomité sería novamente posto en pé con cinco membros, todos eles cun baixo nivel político e, ademais, sen un aparello técnico para imprimirlos materiais. Para colmo de males, “el responsable del P. estaba en unas condiciones físicas muy malas para desarrollar el trabajo, debido a la situación de miseria en que vivía y esto lo tenía un tanto avatido y desmoralizado”⁷⁷.

A situación do comité de Ourense non era mellor. Antes de outubro de 1934, o Partido contaba con raios en Ourense (4 células), Gastei (4 células), Canedo (8), Valenzá-Barbadás (5), O Barco de Valdeorras (5), Paderne (3), Verín (1), Amoeiro (1), Chamamuña (1) e Leiro (1)⁷⁸. A represión debilitara en principio a organización (o secretario xeral estaba perseguido), na que existía certo descontento pola actitude do Comité Rexional durante a Revolución de Outubro⁷⁹. Dado o malestar existente entre o campesiñado da provincia, o Partido puido ter aproveitado a situación xerada en outubro de 1934. Pero a dirección do Comité viuse sorprendida polo movemento. O secretario político chegou a desaparecer-lo segundo día da Revolución, co que no houbo ningún tipo de instrucións⁸⁰. A pesar de todos estes problemas e gracias ó apoio dun delegado da Xuventude enviado por

⁷⁶*Ibidem*.

⁷⁷*Informe sobre la situación del Partido en Galicia, Madrid, 21 de junio de 1935, AHPCE. Microfilme XI, 142.*

⁷⁸*Ibidem*.

⁷⁹*Carta de Simón al Secretariado del CC del PCE, Vigo, 3 de enero de 1935, AHPCE. Microfilme VII, 110.*

⁸⁰*Informe sobre la situación del Partido en Galicia, 21 de junio de 1935, AHPCE. Microfilme XI, 142.*

Madrid, parecía que raios e células volvían funcionar. As perspectivas no eido sindical tamén parecían favorables para o Partido no ano 1935⁸¹.

Tampouco a organización de Pontevedra, na que en decembro de 1934 existían cinco células cun total aproximado de corenta militantes, era un modelo de funcionamento. Non se pode achaca-la desorganización á represión exercida despois da Revolución de Asturias, pois a documentación fala da ausencia de vida orgánica con anterioridade a aquel suceso. O sectarismo, a falta de traballo sindical, o afastamento das loitas das masas eran tamén aquí unha constante, recaendo a responsabilidade sobre o secretario político daquela, neste caso Manuel García Filgueira⁸².

A pesar de todo, o optimismo histórico marcaba o informe do 21 de xuño de 1935, que consideraba moi boas perspectivas de traballo⁸³. As cifras de militantes supoñían un aumento de afiliados: A Coruña contaba con 180 carnés no mes de agosto. Nesa mesma data, en Lugo contabilizábanse 144 cotizantes. A cifra de Ourense era moito máis esperanzadora: 500 militantes. Pola súa banda, Pontevedra tiña no mes xuño 569 afiliados⁸⁴. Isto supuña un total de 1393 cotizantes. Pero parecía que os cadros dirixentes e medios se mostraban incapaces de rendibilizar esas condicións, pois tiñan, entre outras razóns, unha “gran incomprensión sobre el problema nacional ligado al problema del campo, así como sobre los problemas fundamentales”. Vexamos como estaban os distintos raios a mediados de 1935⁸⁵.

⁸¹*Informe sobre la situación de Orense y los trabajos que se realizan*, AHPCE. Microfilme VII, 110. *Carta do Comité Provincial de Orense al Buró Político del Comité Central*, s/d, AHPCE. Microfilme VIII, 111.

⁸²*Tareas realizadas durante el tiempo en que el delegado del P. permanece en Pontevedra y cual es la situación y la perspectiva de nuestro trabajo. 20 de diciembre de 1934*, e *Informe de la situación del P. en Pontevedra y los trabajos que se realizan*, AHPCE. Microfilme VII, 110.

⁸³*Informe sobre la situación del Partido en Galicia, 21 de junio de 1935*, AHPCE. Microfilme XI, 142. Probablemente esas perspectivas estiveran a facerse realidade, pero non no que se refire a un desmesurado incremento de militancia senón nos eidos sindical e campesiño, fundamentalmente nas provincias de Pontevedra e Ourense. Ademais, dende finais de 1934, o Partido estaba inmerso no proceso de constitución das alianzas obreiras, xermolo da futura Fronte Popular que daría ó PCE o seu primeiro deputado por Galicia.

⁸⁴Tódalas provincias agás Ourense en *Informe sobre la actividad del Partido desde julio hasta diciembre de 1935*, AHPCE. Microfilme XI, 142. Para Ourense, *Informe sobre la situación del Partido en Galicia, 21 de junio de 1935*, AHPCE. Microfilme XI, 142.

⁸⁵Seguimos aquí os datos subministrados por *Informe sobre la situación del Partido en Galicia, 21 de junio de 1935*, AHPCE. Microfilme XI, 142.

Na Coruña, a situación era considerada deficiente a tódolos niveis. Na capital funcionaban cinco células, das que soamente unha era de fábrica, en comunicacións. As outras catro eran de barrio e, entre todas, totalizaban 41 militantes. Ademais, existían problemas de relación entre as células e os membros do Comité Rexional. No que se refire á provincia, existían raios e células en Ferrol, Santiago, Mugardos e Curtis. Con Cedeira, O Barqueiro, Calo, Caión (Laracha), O Pino e Cabanas perderan o contacto.

Na capital, o traballo sindical era casi nulo, agás en albaneis, ferroviarios e telégrafos. A literatura comunista non chegaba ás localidades da provincia; tan só se distribuía na Coruña e noutras dúas vilas.

O raio local do Ferrol estaba formado por dúas células, unha de barrio con dez militantes e outra na empresa Construcción Naval, con outros dez militantes. O seu comité estaba formado por catro militantes: dous metalúrxicos da Constructora, un ferreiro e un labrego. Controlaba células no Barqueiro (9 afiliados), San Sadurniño (6) e Moeche (5). As esperanzas postas no eido sindical debían ser moitas cando se consideraba insuficiente que dos 3.000 traballadores da Constructora Naval tan só 1.300 estivesen sindicados entre CNT e UGT.

O raio de Mugardos estaba formado por quince militantes que non estaban organizados en células. Controlaba o sindicato de pescadores da CNT que tiña unha dirección de doce membros dos que sete eran comunistas. Aínda que tamén tiña certa influencia no de Carpinteiros de Simou e no Sindicato de Camareiros, a política do responsable do Comité, Prieto, parecía que era un impedimento para o desenvolvemento do Partido.

Dende decembro de 1933 ata maio de 1935 o Partido deixara de funcionar en Santiago, agás un breve período no que foi reorganizado polo labor de Silva. Sectarismos e personalismos parecían se-las causas da dita situación que comezaba a ser superada a metade do ano 1935, cando o raio realizou algunhas actividades coa xuventude comunista “muy activa y (que) desarrolla una lucha a muerte contra el fascismo, pero de una manera anarquizante”⁸⁶. A situación sindical

⁸⁶Véxase *Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994.

caracterizábase dende o punto de vista comunista pola desorganización aínda que existía unha grande influencia sobre o Sindicato de Peóns e Canteiros.

O comité da Coruña tiña tamén xurisdicción sobre Lugo, e mantiña relacións fluídas coa capital, Foz e Boade pero non con outros raios (Morille, Viveiro, Vilachá, Vilanova de Lourenzá e Ribadeo). Recoñecíase no mes de xullo de 1935 o gran atraso da organización nesta provincia, na que funcionaban tres células cun total de 110 militantes⁸⁷.

Ourense: As perspectivas de mellora do traballo existentes a finais do ano 1934 despois da recomposición do comité, tal e como vimos noutro lugar, aínda non se fixeran realidade en maio de 1935⁸⁸. Nembargantes, á raíz do movemento de Outubro apareceran 21 novas células (Gustei: 4 células; Valenzá: 2; O Barco: 3; Leiro: 6; Maside: 4; Melias: 1; Rairo: 1) acadando un total duns 500 militantes. Alí, o traballo no campo era considerado fundamental porque era unha bisbarra cunha grande masa de labregos, O Barco de Valdeorras, a que tiña un raio que era “el que mejor trabaja de la provincia y el que dispone de los mejores cuadros de dirección, habiendo realizado un buen trabajo para crear los Comités de Campesinos [...]”⁸⁹.

Na provincia de Pontevedra, máis deficiencias. As causas eran as mesmas que as sinaladas noutros comités (personalismos, sectarismos...), coa particularidade de que os membros desprazados do anterior órgano directivo eran líderes da Federación Local de Traballadores dende a que loitaban contra a nova dirección. A capital contaba con tres células con vintedous afiliados. Nos arredores eran 52 os comunistas, agrupados en sete células. O traballo mal realizado foi a causa da perda de influencia sobre a Federación Comarcal Agraria, como veremos despois.

Trala crise de Outubro, o Partido quedou completamente desarborado en Vigo, problema que parecía superado en maio de 1935. Nesa cidade, onde se

⁸⁷*Material extractado por el Comité. Coruña 20/7, AHPCE. Microfilme XI, 142.*

⁸⁸O comité de Ourense estaba formado por un albanel como responsable, un carpinteiro na secretaría de organización, un campesiño como secretario agrario, un pintor e un metalúrxico (*Informe sobre la situación del Partido en Galicia, 21 de junio de 1935, AHPCE. Microfilme XI, 142*).

⁸⁹*Ibidem.* Para a organización comunista na provincia de Ourense e, particularmente na comarca de Valdeorras, ver Álvarez, 1985.

desenvolvera unha activa campaña a favor dos presos, as perspectivas do PCE no eido sindical eran, como no resto da provincia, moi boas.

Ata aquí a situación organizativa comunista antes de 1936. A primeira metade deste ano estivo marcada para a Federación Galega do PCE por dous acontecementos políticos fundamentais e, dalgún xeito, interrelacionados. Por unha banda, as eleccións de febreiro e pola outra, a campaña pro-Estatuto, á que nos referiremos noutro apartado deste traballo.

Como é ben sabido, a política da Fronte Popular supuxo un cambio radical na estratexia comunista, cambio que tivo os seus antecedentes en Francia e no VII Congreso da IC. No que a España se refire, os primeiros pasos déronse coa formación das alianzas obreiras.

Dende había xa algún tempo, o PCE mantivera fronte única pola base, co que os comunistas permaneceron illados e enfrontados ós socialistas⁹⁰. Pontevedra foi un dos escenarios desa loita que se concretaba no intento de hexemoniza-lo movemento obreiro. O conflito desenvolveuse en tódolos ámbitos nos que ámbalas dúas forzas confluían: a Federación de Traballadores e mailo concello pontevedrés, fundamentalmente.

Sabemos que a Federación Comarcal Agraria e a Federación Local de Traballadores tiveron presenza comunista maioritaria nos órganos directores dende moi cedo. Isto provocou unha escisión en xuño de 1933, o que tivo repercusións inmediatas na vida do Concello de Pontevedra, entidade na que estaban presentes algúns destacados líderes comunistas e socialistas da cidade⁹¹.

Aínda a principios de 1934 o Rexional de Galicia —como a dirección central— mantiña a tese de que non era necesaria ningunha rectificación na liña política do Partido porque os obreiros empezaban a crer nas súas consignas e as

⁹⁰Algúns casos de enfrontamento en “En Coruña, los ferroviarios por el frente único”, *Mundo Obrero*, 8 (54), 8 de decembro de 1932; “En Orense. Los trabajadores revolucionarios desplazan a los dirigentes socialenchufistas de los sindicatos”, *Mundo Obrero*, 44 (90), 19 de xaneiro de 1933.

⁹¹“En el Ayuntamiento. La sesión de ayer”, *El País. Diario republicano*, 27 de xuño de 1933; “La lucha social. Una táctica equivocada”, *El País. Diario republicano*, 28 de xuño de 1933.

perspectivas eran magníficas⁹². Ademais, *La obra del Frente Único* (FU) era propiedade exclusiva do PCE⁹³. O PSOE estaba a chamar á realización da Fronte Única por arriba tal e como proclamaba o seu voceiro, *El Socialista*. Pola contra, a consigna de FU por abaixo estaba callando en numerosas localidades, como Ourense, onde se empezou pola organización de

Comités de fábrica, de obra y de taller y de obreros agrícolas y de campesinos. Acordaron también, el luchar por un programa general de reivindicaciones de carácter político y económico. Por último, acordaron la publicación de un periódico de frente único, para cooperar a su formación en toda Galicia⁹⁴.

Algo semellante ocorría en Maceda (Ourense), onde se organizara a fronte única co programa do PCE. Tamén en Vigo vintetrés sindicatos, na súa maior parte de UGT, a agrupación e as xuventudes socialistas acordaron acepta-las propostas do Partido Comunista nunha asemblea celebrada o 19 de febreiro. É dicir, continuaba *La obra del Frente Único*, as masas estaban aceptando as consignas comunistas e estábanse producindo o desenmascaramento dos xefes anarquistas e socialistas. O documento remataba dicindo que “el frente único, para que responda a su finalidad revolucionaria, tiene que ser dirigido ideológica y prácticamente por los comunistas”⁹⁵. Pode que, en realidade, o que se agachase detrás da idea da FU por abaixo, fose o temor a quedaren excluídos do xogo político ante a debilidade das estruturas comunistas fronte ás do PSOE. De calquera xeito, o proceso de aproximación debeu ser custoso, polo menos entre as cúpulas centrais dos partidos. Aínda que o cambio comunista, que sería radical, data das decisións do Pleno do Comité Central do verán de 1934, coñecemos algún exemplo no que os acordos entre as forzas da esquerda foi anterior. É o caso de Ferrol, cidade na que a principios de 1934 tódalas organizacións obreiras nomearon un comité provisorio de unidade (citado en Probados, 1992).

Efectivamente, o 31 de agosto de 1934 *Mundo Obrero* publicaba unha convocatoria do máximo órgano comunista entre congresos para discutir sobre a

⁹²Comité Regional de la Federación Gallega del PCE, *A todos los Comités de Raidos y Células. 30 de enero de 1934*. AHPCE. Microfilme VII, 110.

⁹³*La obra del Frente Único* era o título dun folleto publicado o 5 de xullo de 1934 (AHPCE. Microfilme IX, 118).

⁹⁴*Ibidem*.

⁹⁵*Ibidem*.

fronte única e as alianzas obreiras. A reunión tivo lugar o 11 de setembro de 1934 e foi cando se optou polo ingreso nas alianzas obreiras (AAOO). A Resolución, publicada no xornal comunista do 17 de setembro, comezaba pintando un panorama da escena internacional no que destacaba a nova onda de guerra, “particularmente de guerra contra la URSS”, promovida polos países controlados pola reacción e o fascismo. A vida española desenvolvíase nese marco polo que era imprescindible o reagrupamento das forzas da revolución. As masas traballadoras xa estaban respondendo ós ataques da reacción e, nelas, incrementábase o odio de clases e, por iso, “madura la idea del asalto al Poder”. Para preparar ese asalto, as forzas da revolución tiñan que estar unidas e intensifica-la propaganda a favor do goberno obreiro e campesiño, crear comités de fábrica e de labregos, xermolos dos soviets⁹⁶.

Segundo a resolución comunista, os socialistas españois formulaban a existencia de alianzas obreiras como substitutas dos soviets, esquecendo a “segunda fuerza motriz fundamental, que es el campesinado”. A alianza debía ser, logo, de obreiros e labregos e nelas tiñan que estar representadas as masas afiliadas á CNT, á Central General de Trabajadores Unitaria. Ademais, os dirixentes das AAOO debían ser elixidos polas asembleas de traballadores e apoiados nos comités de fábrica e nos soviets⁹⁷.

O cambio de actitude, xustificado dende o Comité Rexional de Galicia polo perigo do fascismo e da reacción, non supuña que as críticas formuladas en contra das alianzas obreiras xa non fosen xustas

pero a pesar de sus defectos el ingreso en las alianzas nos permite establecer un contacto permanente con las masas de la UGT, Partido y Juventudes Socialistas en plena revolucionarización⁹⁸.

⁹⁶Resolución del CC. Extraordinario del P.C. de España (Sección de la I.C.) sobre la participación en las Alianzas Obreras. AHPCE. Documentos 15. Setembro de 1934. Días despois o Central comunista publicou o seu chamamento *A los obreros y campesinos. Al Partido Socialista, UGT, CNT y Sindicatos Autónomos. Camaradas*. Redactado nun ton incendiario, cabe destaca-lo cambio de linguaxe coa chamada á unidade “fraternal” cos obreiros socialistas e con “nuestros hermanos anarquistas” (Comité Central del PCE, *A los obreros y campesinos. Al Partido Socialista, UGT, CNT y Sindicatos Autónomos. Camaradas, alerta. 26 de septiembre de 1934*. AHPCE, Microfilme IX, 120).

⁹⁷Resolución del CC. Extraordinario del P.C. de España (Sección de la I.C.) sobre la participación en las Alianzas Obreras, AHPCE. Documentos 15. Setembro de 1934.

⁹⁸Comité Regional de la Federación Gallega del PCE, *A todos los radios y células de la provincia de Pontevedra. 28 de septiembre de 1934*. AHPCE, Microfilme IX, 120.

Tampouco a documentación sobre a constitución das alianzas obreiras en Galicia é moi abundante, pero dela deducimos que o PCE entrou nelas onde os seus comités e raios tiñan unha certa presenza. A través dos informes de arquivo, sabemos que a principios de marzo de 1935, tan só na Coruña estaba en proceso de formación e que en Vigo existía un comité de enlace socialistas-comunistas⁹⁹. No mes de maio xa existían en Mugardos comités comarcais de unidade, con participación comunista, socialista, da CNT e da UGT¹⁰⁰ e que en Lalín se formara un Bloque Popular Antifascista entre partidos republicanos e obreiros que, no mes de novembro de 1935, constituíron a Casa da República (Izquierda Republicana, Unión Republicana, Partido Galeguista, PSOE e PCE)¹⁰¹; tamén había no Barco de Valdeorras, localidade onde a política unitaria e as boas relacións entre comunistas e galeguistas viñan do lonxe, segundo algunhas referencias (Álvarez, 1985 e Gurriarán, 1999). A finais de ano, a alianza estaba xa constituída en Pontevedra, Vigo e Ferrol¹⁰². En Santiago e en Silleda existía un Bloque Popular Antifascista¹⁰³, como tamén en Pontevedra¹⁰⁴ e Ourense¹⁰⁵.

Un novo paso nesta liña unitaria foron as eleccións de febreiro de 1936. Resultado desa nova política foi, trala experiencia de Outubro, a concorrencia do PCE nas listas conxuntas da Fronte Popular. Sen dúbida ningunha, xa o feito de que o PCE conseguira colocar a dous do seus homes como candidatos, segundo

⁹⁹*Alianzas constituídas. 4 de marzo de 1935*, AHPCE. Microfilme XIII.

¹⁰⁰*Alianzas existentes en mayo-junio de 1935*, AHPCE. Microfilme XIII.

¹⁰¹O programa do Bloque Antifascista en Lalín, de xuño de 1935: a) En defensa das liberdades democráticas e polo restablecemento de tódalas garantías constitucionais; b) Contra a pena de morte e porque non haxa unha soa execución máis; c) Pola amnistía de tódolos presos políticos e sociais; d) Pola revisión dos erros dos tribunais civís e militares; e) Pola admisión de tódolos represaliados a raíz do movemento de Outono; f) Pola liberdade de reunión, manifestación e folgas e pola supresión da clausura dos sindicatos e organizacións obreiras; g) Pola liberdade de prensa obreira e republicana e contra a chamada lei de prensa; i) Pola solución xusta e rápida da crise de traballo e o establecemento do subsidio de paro forzoso; l) Pola reposición dos concellos que libremente elixiu o pobo; m) Pola autodeterminación das nacionalidades oprimidas; ñ) Contra toda reacción de tipo fascista e dictatorial; n) Contra a guerra. Na orde local: a) Aprobación do Estatuto galego tan amplo como sexa posible; b) Pola rebaixa de 50% nas contribucións do Estado; c) Pola anulación do tributo de cédulas; d) Pola rebaixa do imposto de consumos e porque esta sexa repartida polas comisións parroquiais como establece a lei vixente; e) Pola entrega inmediata das terras de señorío ós campesiños pobres e medios; f) Contra toda clase de rendas e foros. Agradecemos a Manuel Iglesias Rodríguez, autor do traballo aínda inédito *A II República na Comarca do Deza*, que nos facilitase os datos sobre Lalín.

¹⁰²*Alianzas obreras y campesinas*, AHPCE. Microfilme XIII.

¹⁰³*Ibidem*.

¹⁰⁴*El País. Diario republicano*, 30 de decembro de 1935.

¹⁰⁵Sabemos da existencia do Bloque Popular Antifascista ourensán polo mitin celebrado na cidade o domingo 3 de novembro de 1935, acto no que participarán o deputado Cayetano Bolívar, Adriano Romero, J. Barbado, Manuel Gómez del Valle e Benigno Álvarez (Octavilla procedente de Ourense titulada *¡Obreros! ¡Campesinos! ¡Intelectuales!* AHPCE. Documentos 16. 1935).

veremos noutro lugar, foi un éxito. Pero aínda foron un maior éxito os resultados electorais de 1936, que deron ó Partido Comunista unha acta de deputado por Pontevedra, algo que dificilmente tería conseguido de concorrer por separado á pugna electoral. Ese triunfo viuse acompañado dun incremento da afiliación en Galicia, parello ó que tivo lugar no resto do Estado, no que o Partido contabilizou un total de 46.203 militantes. O reparto da afiliación galega era o seguinte: A Coruña: 526; Lugo: 200; Ourense: 1.450 e Pontevedra: 1.000¹⁰⁶. Como punto de comparación podemos dicir, por exemplo, que en Madrid había 3.450 militantes, 3.500 en Asturias, 3.150 en Valencia, 3.000 en Córdoba e 3.072 en Sevilla.

De moita maior importancia foi o salto dado entre marzo e xullo de 1936, cando o PCE chegou a ter 118.763 afiliados, dos que 7.540 estaban encadrados nas organización galegas. Cifra nada despreziable se pensamos que en Asturias había 7.000 comunistas, 3.000 en Cataluña e 3.500 no País Vasco, por exemplo¹⁰⁷. Este incremento é parello, loxicamente, á grande cantidade de novos raios dos que temos constancia xusto antes do comezo da Guerra Civil. Nesas datas, Ourense (3.000 militantes) e Pontevedra (2.500) serían as provincias de maior importancia numérica, seguidas da Coruña (1.200) e, finalmente, Lugo (840)¹⁰⁸.

Non posuímos datos pormenorizados sobre a distribución da militancia por Galicia. Se serve de comparación cos datos de 1933, citados máis arriba, cómpre dicir que A Estrada e Lalín constituíronse como raios, xa non como células, en xullo de 1936. Contaba A Estrada con 105 militantes¹⁰⁹. Unha expansión territorial, pois, coherente co crecemento electoral e afiliativo que coñeceu a Federación Galega do PCE ó longo de 1936.

¹⁰⁶*Militantes del Partido en marzo de 1936*, AHPCE. Documentos 17, 1936, 1; marzo.

¹⁰⁷Os datos de xullo de 1936 aparecen no documento *Fuerza numérica y composición social en primero de marzo de 1937*, AHPCE. Microfilme, 197.

¹⁰⁸*Ibidem*.

¹⁰⁹Para A Estrada, *Mundo Obrero*, 158 (866), 6 de xullo de 1936. Para Lalín, *Mundo Obrero*, 168 (876), 17 de xullo de 1936.

RAIOS E MILITANTES COMUNISTAS (1933-1936)

	XANEIRO 1933	MAIO-XUÑO 1933	MARZO-XULLO 1936
A CORUÑA	A Coruña: 40 Cedeira: sen datos Ferrol: 20 Palmeira (Ribeira): 10 Santiago: 18	A Coruña: 60 Cedeira: 25 Ferrol: 30 Palmeira (Ribeira): 20 Santiago: 23 Miño: 50 Corme: 40 Calo: 35 Padrón: 5	A Coruña Cedeira Ferrol Palmeira (Ribeira) Santiago Miño Corme Calo (Teo) Padrón A Pobra do Caramiñal, Cabanas Betanzos Curtis Mugardos Sada San Sadurniño Vimianzo
LUGO		Lugo: 10 Viveiro: 3	Lugo Viveiro Becerreá Taboada
OURENSE	Ourense Vilamartín de Valdeorras	Ourense: 85 Vilamartín de Valdeorras A Pobra de Trives: 12 Amoeiro: 15 Castro Caldelas: 10 Muíños: 10 Fontei: 12 Barco de Valdeorras	Ourense Vilamartín de Valdeorras O Barco de Valdeorras A Pobra de Trives Amoeiro Castro Caldelas Muíños Fontei
PONTEVEDRA	Pontevedra: 45 Cesantes: 10 Lalín: 20 Vilagarcía: 10 Vigo: 50-68	Pontevedra: 55 Cesantes: 18 Lalín: 105 Vilagarcía: 12 Vigo: 121-180 Silleda: 7 Arcade: 6 Ventosa: 18 Cabanas: 15	Pontevedra Cesantes Lalín Vilagarcía Vigo Silleda Arcade Ventosa A Estrada Vilaboa Salvaterra
GALICIA	241	802	3176/7450

Fonte: *Galicia. 10 de xuno de 1933*. AHPCE. Microfilme V, 88. Cadro de elaboración propia.

A Coruña: Estatutos legalizados en xuño de 1931 (AHRG. Goberno civil. G-2655).

A Estrada: *Mundo Obrero*, 158, 6 de xullo de 1936.

O Barco de Valdeorras: Partido Comunista de España (S.E.I.C.). Sección del Barco, *A los trabajadores, a la opinión pública. 15 de mayo de 1936*. AHCCOOG. Fondo Ricardo Gurriarán.

Becerreá: *Mundo Obrero*, 57, 7 de marzo de 1936. O xornaleiro Manuel Villares Gómez e o labrego A. Ulloa Regueiro foron represaliados pola súa militancia comunista despois do 18 de xullo de 1936 (Souto, 1998, páx. 361 e ss.).

Betanzos: Estatutos legalizados o 31 de marzo de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-1792).

Curtis: Estatutos legalizados en marzo de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-2238).

Ferrol: Estatutos legalizados en 1931 (AHRG. Goberno civil. G-2446).

Lugo: *Mundo Obrero*, 94, 21 de abril de 1936. Dous dos seus militantes, A. Cardero Marión, auxiliar de farmacia, e o ebanista Alfredo Robles Tellado, foron represaliados (Souto, 1998: 361 e ss.).

Miño: Estatutos do 14 de febreiro de 1933 (AHRG. Goberno civil. G-2545).

Mugardos: Estatutos do 16 de marzo de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-2545).

A Pobra do Caramiñal: *Mundo Obrero*, 44, 19 de xaneiro de 1933.

Ribeira: Estatutos de maio de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-2271).

Sada: Estatutos de maio de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-2563).

Salvaterra: Candeira, 1999: 240.

San Sadurniño: Estatutos de maio de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-2563).

Santiago: Estatutos de setembro de 1931 (AHRG. Goberno civil. G-2563).

Taboada: *Mundo Obrero*, 120, 22 de maio de 1936. O expediente de legalización do raio comunista de Taboada, de 20 de abril de 1936, está no AHPLugo. Goberno Civil. Asociacións. Legado 462. Expediente 879.

Vigo: *Bandera Roja*, 12 de setembro de 1931, tamén da noticias sobre a constitución do Raio de Vigo.

Vilaboa: Estatutos do 20 de maio de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-5099).

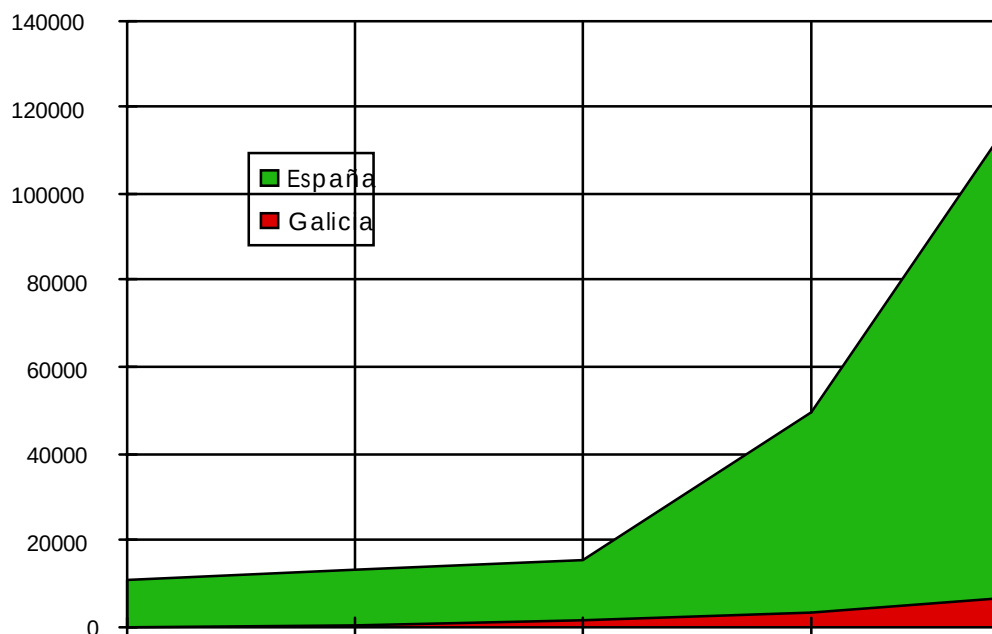
Vilamartín de Valdeorras: Álvarez, 1985.

Vimianzo: Estatutos do 3 de abril de 1936 (AHRG. Goberno civil. G-2703).

MILITANTES DO PCE EN GALICIA/ESPAÑA (1931-1936)

DATA	ESPAÑA	GALICIA
Abril 1931	120-800	
Marzo 1932	8500-12000	186
Xaneiro 1933	13000-14000	241
Xuño 1933		802
Antes outubro 1934	19000-20000	
Xuño-agosto 1935	14000	1393
Marzo 1936	46203	3212
Xullo 1936	118763	7540

Os datos relativos a España proceden de Cruz, 1987: 58 e ss. As cifras españolas para 1936 en *Militantes del Partido en marzo de 1936* (AHPCE. Serie Documentos 17) e *Fuerza numérica y composición social en primero de marzo de 1937* (AHPCE. Microfilme, 197).

MILITANTES DO PCE EN GALICIA/ESPAÑA (1931-1936)

Fonte:

III/1932: *Relación de los delegados que asistieron al Congreso nacional, número de afiliados que representaban y su composición social*, AHPCE, Microfilme V, 74. I/1933; Galicia. 10 de junio de 1933., AHPCE. Microfilme V, 88. Os datos non inclúen os militantes da Xuventude Comunista.

I/1933: Cruz, 1987: 59. Os datos refírense a 1933, sen especifica-lo mes.

VI/1935: Cruz, 1987: 59.

III/1936: *Militantes del Partido en marzo de 1936*, AHPCE. Documentos 17, 1936, 1; marzo.

VII/1936: *Fuerza numérica y composición social en primero de marzo de 1937*, AHPCE. Microfilme, 197.

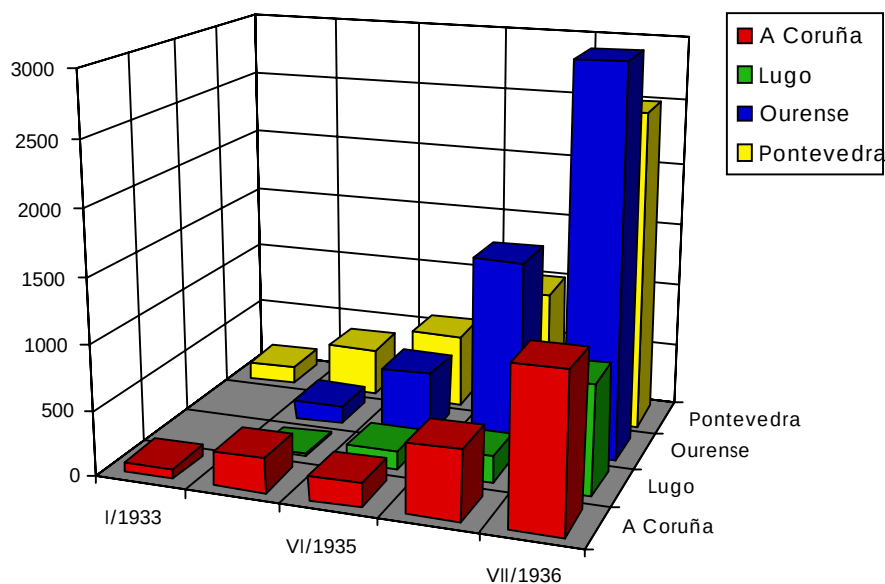
Podemos intentar analizar cómo foi a expansión da organización comunista a partir da lectura das cifras de militancia e dos mapas que aparecen ó final deste capítulo. O primeiro trazo que salta á vista é que o PCE non conseguiu estar presente en toda a xeografía galega durante o período estudado. Podemos observar que os seus centros de actividade estiveron concentrados nunha serie de núcleos, e quedou o resto do territorio sen presenza comunista, o que, como veremos noutro lugar, tivo tamén repercusións electorais.

Globalmente, parece que o Partido ten presenza en numerosas vilas da costa, o que pode significar unha certa influencia entre traballadores do mar. Foi, precisamente, nalgúñas desas zonas onde constatámo-la presenza de terceiristas.

Unha segunda característica é a concentración das organizacións comunistas nunha franxa do interior que recolle, *grosso modo*, os límites das catro provincias e os concellos próximos. Trátase dun eixe que percorre toda a comunidade do noroeste cara ó sueste; dende Santiago de Compostela ata a comarca de Valdeorras, pasando pola Estrada, Silleda, Lalín, Ourense capital, Maceda, Castro Caldelas, etc. Nesa franxa serían de grande importancia os raios de Santiago, Lalín, Ourense e Vilamartín; dado que foron dos primeiros lugares nos que o PCE tivo organización na República, a súa influencia irradiaría cara ós territorios limítrofes.

Dende o punto de vista provincial, as orixes do comunismo galego están na Coruña (capital, Ferrol e Santiago) e Pontevedra (capital e Vigo). Xa na República, Ourense gañou unha influencia que posiblemente perdeu A Coruña. A provincia de Lugo mantívose moi atrasada posto que a implantación do Partido no se produciu ata o ano 1933, agás na capital e nalgúns vilas da costa.

MILITANTES DO PCE NAS PROVINCIAS GALEGAS (1933-1936)

Fonte:

III/1932: *Relación de los delegados que asistieron al Congreso nacional, número de afiliados que representaban y su composición social*, AHPCE, Microfilme V, 74. I/1933; Galicia. 10 de xuño de 1933., AHPCE, Microfilme V, 88. Os datos non inclúen os militantes da Xuventude Comunista.

I/1933: Cruz, 1987: 59. Os datos refírense a 1933, sen especifica-lo mes.

VI/1935: Cruz, 1987: 59.

III/1936: *Militantes del Partido en marzo de 1936*, AHPCE. Documentos 17, 1936.

VII/1936: *Fuerza numérica y composición social en primero de marzo de 1937*, AHPCE. Microfilme, 197.

Non esquezamos que o PCE chegou a crear unha Federación Agraria Provincial en Ourense. Respecto ós concellos pontevedreses de Lalín, Silleda e A Estrada, Lalín foi a primeira organización legalmente constituída, relacionada coa organización de Ourense e coa concentración de obreiros que traballaban na construción da liña do ferrocarril Zamora-Ourense-A Coruña. Foi dos prelos de Lalín dos que saíu o voceiro do comité ourensán, *El Soviet*.¹¹⁰.

Como dixemos, os núcleos iniciais do comunismo coruñés foron a capital, Ferrol e Santiago. Para se implantar, os comunistas competiron coas forzas obreiras xa instaladas e das que moitos deles procedían: anarquistas e socialistas. Se observámo-lo mapa, podemos comprobar que as dúas localidades costeiras deberon ser focos dende os que se irradiou lentamente a influencia comunista ós concellos próximos¹¹¹. Silva Ferreiro tamén nos informa da existencia de organizacións do PCE en Guísamo (Bergondo) e Ordes¹¹².

A existencia dun raio comunista en Curtis debeuse, en parte, á unha casualidade. Foi animado, en gran maneira, por unha muller, Isabel Ríos, da que posuímos un relato persoal. Natural de Curtis, vivía por motivos laborais e familiares a cabalo entre a súa vila natal, Lugo e Madrid. Foi no ano 1932, cando vivía en Madrid, onde soubo da existencia do PCE. De regreso a Curtis, intentou entrar en contacto co Partido na Coruña, o que non lle foi posible dado o grao de clandestinidade no que se movían os militantes. Foi o raio da capital o que enviou a “dos obreros, de La Coruña, que trabajaban en la carretera de Curtis a Illana, que se estaba construyendo entonces [...]” para que entrasen en contacto con Isabel Ríos,

¹¹⁰Coñecémo-los nomes dalgúns militantes comunistas do Trasdeza: Ramón Muiños Lorenzo; Antonio Valladares, Arturo Pérez Lázara, Constantino Conde Penido, Xosé Fares Fidalgo e Xosé Moreira Espiño, quen foi concelleiro de Chapa (Carballo, 1980).

¹¹¹Silva engade as bisbarras de Muros e Noia como zonas que estaban “ampliamente pervertidas por las propagandas sovietizantes de innumerables Maestros Nacionales y otros falsos redentores” (Silva, 1938). O feito de que fosen precisamente mestres, corpo no que había varios troskistas na Coruña e o dato de que Maurín estivese mitineando nesa zona cando se produciu o golpe de estado do 18 de xullo, lévanos a pensar que Silva non distinguía entre PCE e POUM. Todo quedaba reducido á etiqueta de propaganda comunista.

¹¹²Silva cita algúns dos militantes desta localidade de Ordes: Francisco Comesaña Rendo, Germán Doval García, José García Fernández, Manuel del Río Mendayo e Manuel del Río Pampín (Silva, 1938). Algúns deles estiveron, xunta doutros, na causa 230/36, e foron fusilados no cemiterio compostelán de Boisaca. Sobre este consello de guerra, *Vid.*, Astray, 1992: 85 e ss.

de forma que se en 1934 se constituíu a primeira célula (Ríos, 1986: 41 e ss.). É posible que este proceso sirva para explica-la creación de células e raios noutros lugares.

Na provincia da Coruña, Santiago foi outro foco de difusión temperá, quizais gracias ó traballo de José Silva Martínez. É posible que a súa influencia irradiase cara ós concellos circundantes como o de Teo, onde a participación da familia Liste debeu ser determinante¹¹³.

Lugo foi, sen dúbida, a provincia que máis dificultades presentou á expansión comunista. Cabe destacar, como xa dixemos máis arriba, que o primeiro raio do que temos constancia foi o de Viveiro, curiosamente, tamén costeiro, localidade que no período estudado tivo unha intensa actividade en varios ramos da industria (automoción, conserveiras, madeira, etc.) (Nuevo, 1992: 138)¹¹⁴. Silva Ferreiro tamén fala de presenza comunista na vila de Ribadeo (Silva, 1938). Aínda que non temos constancia da existencia dun raio nesta localidade, podemos apuntar que entre os que asinaron a acta dos terceiristas de 1921 había un representante de Ribadeo, polo que non sería de estrañar que existise algún tipo de organización dende a que, por outra banda, se realizaría a propaganda pola costa lucense.

Non temos constancia de organización na capital ata o ano 1936, cando tamén xurdiron os raios de Becerreá —descoñecemos-la razón desta agrupación illada— e Taboada —quizais pola súa proximidade a outras provincias—. Por outra banda, resulta moi estraño que non existise un núcleo comunista máis ou menos organizado nunha localidade como Monforte de Lemos, vila cun importante grupo de ferroviarios, sector no que os comunistas españois tiveron unha certa implantación. Este extremo é confirmado por Amador Martínez, militante comunista nado en 1914 e que vivía en Monforte nos anos da República. Nunha carta datada o 20 de xaneiro de 1997, dicía:

En Monforte en esa época, sobre todo en los Ferroviarios ya
teníamos los Sindicatos. La CNT y la UGT, yo ya estaba afiliado a la UGT.

¹¹³O dirixente comunista Enríque Lister Forján cambiou o seu apelido para evitar represalias sobre a súa familia, os Liste de Calo.

¹¹⁴Despois do triunfo da FP, o PCE tivo dous concelleiros en Viveiro, Enrique Vázquez Fernández e Xosé Castro (Nuevo, 1987: 31). Souto engade un máis: Manuel del Valle Fernández (Souto, 1998: 361 e ss.).

A raíz de la explosión de Octubre ya formaba parte también de la J.C. que ya teníamos en Monforte. El secretario era un joven abogado, Víctor Martínez¹¹⁵.

Na provincia de Ourense houbo un crecemento importante da forza comunista durante a II República. Podemos falar, polo menos, de varios focos. Pola lectura do mapa, deducimos que a implantación do comunismo tivo lugar, inicialmente, na capital, dende onde se debe estender por outros concellos próximos. O grupo dirixente do comunismo ourensán foi bastante activo, tal e como queda de manifesto nos seus resultados electorais ó longo das distintas convocatorias republicanas. Unha segunda zona de influencia foi a do Barco de Valdeorras. O estudio de Valcárcel mais outras fontes, como as memorias de Álvarez e de Soto, apuntan a unha maior implantación do PCE en Ourense. Pode que esa implantación non se traducise en maior organización; tamén é posible que as fontes de arquivo sexan incompletas, pero cremos que se pode afirmar esa maior presenza comunista. Na zona sur da provincia, concretamente en Muíños e Verín, tamén houbo raios comunistas. O caso de Verín é confirmado no libro de Silva (Silva, 1938).

Pontevedra e Vigo foron, como xa dixemos, focos iniciais do comunismo galego. Recordemos que o primeiro Comité Rexional tivo a súa sede na cidade do Lérez aínda que posteriormente se trasladou a Vigo. No caso de Pontevedra, a influencia comunista traducíuse na presenza de varios militantes nos labores municipais (Manuel Gama Casalderrey, Manuel García Filgueira mais José Orozco). Se acadaron un posto de concelleiros debeu ser polo seu traballo previo nas organizacións obreiras e campesiñas.

Nalgúns dos concellos circundantes, como foi o de Lavadores, os comunistas tiveron representación municipal. Ademais da súa militancia no Partido, estiveron presentes nas organización labregas, obreiras e mariñeiras. Vigo debeu ser un foco de expansión cara ós concellos de Redondela, Soutomaior e, en xeral, tódolos da súa ría, e Vilagarcía actuaría do mesmo xeito na comarca arousana¹¹⁶.

¹¹⁵Carta de Amador Martínez ó autor deste traballo, datada o 20 de xaneiro de 1997. Amador Martínez *Ramón* será un personaxe clave na reconstrución do Partido Comunista na Galicia dos anos sesenta. Sobre el volveremos máis adiante.

¹¹⁶No caso da cidade do Lérez, a información aportada por Silva é bastante coincidente cos datos vistos anteriormente. Así, numerosas asociacións agrarias estarían baixo control comunista (Lérez,

2. A MILITANCIA

Cremos que, no momento de intentar facer un estudio da militancia dun grupo político, hai que partir da distinción feita por Duverger, segundo a cal os membros dos partidos poden ser clasificados en “simpatizantes, miembros, militantes, propagandistas”, en función do seu compromiso político e da actividade que desempeñasen. Graficamente, eses graos de militancia adoptan a forma dunha serie de círculos concéntricos (Duverger, 1962: 91). Evidentemente, non todo membro dun partido dedica o mesmo esforzo, o mesmo traballo, o mesmo interese, en definitiva, a mesma militancia.

En primeiro lugar, temos que ser conscientes de que nos enfrontamos, tal e como vimos noutro lugar, ó estudio dun partido creado sobre o modelo do bolxevismo; un partido que naceu coa pretensión de se-la vangarda do proletariado e que estaba preparado, teoricamente, para vivir en condicións de clandestinidade; un partido que nas súas orixes vai estar formado por revolucionarios profesionais, por políticos con dedicación exclusiva á revolución. Pero ese partido evoluciona ó longo do período que estamos estudando, de xeito que se nos anos vinte é un partido minoritario, pretende pasar a ser unha organización de masas nos anos trinta. O tipo de militancia ten que variar necesariamente con ese cambio: o compromiso dun “revolucionario profesional” non é o mesmo có do militante de base que paga unha cota e, ás veces, pouco máis. Agora ben, haberá que ter en conta que o Partido Comunista non chegaría a ser un auténtico partido de masas ata ben entrada a República, a partir do triunfo da Fronte Popular e, sobre todo, durante a Guerra Civil. É dicir, o PCE non foi en Galicia un partido de masas no noso período.

O profesor Cruz fala de dúas xeracións de militantes dentro do Partido: a inicial é a daqueles que foron militantes dende as orixes do PCE. Na segunda xeración están incluídos os que ingresaron nos tempos da República e da Fronte

Cerponzóns, Xeve, Bora, Mourente, Marcón, Tomeza, Vilaboa, Salcedo, Lourizán). Estaban agrupadas nunha Federación Comarcal, que tiña a súa sede en Pontevedra. O mesmo ocorría coas asociacións adheridas á Casa do Pobo de Pontevedra, a Sociedade do Pósito de Moureira e Sociedades Agrarias de esquerda en Bueu, Cangas, Moaña. Caldas de Reis, Lavadores, Teis, Mos, Chapela, Baiona, Garda, Tui, Bueu, Cuntis, Cambados, Vilagarcía, O Grove (“meca del comunismo provincial”), A Estrada e, por suposto, Vigo, serían localidades nos que dunha maneira ou doutra habería penetración comunista (Silva, 1938).

Popular (Cruz, 1987: 78). A chegada desta segunda xeración debeu anovar considerablemente a idade da militancia pois, como sinala Marcos Varcárcel para o caso de Ourense, a idade media oscilaba entre os vinte e os vintecinco anos (Valcárcel, 1992: 488). Benigno Álvarez, secretario do Comité Provincial ourensán, tiña trinta cando chegou a ser membro do CC. Santiago Álvarez narra que non tiña vinte anos, como outros moitos dos seus camaradas de Valdeorras, cando empezou a militar no PCE (Álvarez, 1985). A bisoñez política dábase tamén no Comité Rexional en 1934, no que agás Garrote e Montero, de militancia xa antiga, ningún dos outros cinco comezara a cotizar antes de 1931; mesmo dous deles militaran por primeira vez en 1934¹¹⁷.

Pois ben, no que se refire á militancia máis comprometida —ós cadros do Partido nas súas distintas estruturas—, os comunistas desta época viviron como un auténtico compromiso persoal o seu activismo político. Nese sentido, Duverger describe graficamente a militancia, case relixiosa, da afiliación comunista:

Todos los días, en su fábrica o en su taller, debe militar en el cuadro de la célula, es decir, difundir entre sus camaradas de trabajo las consignas del partido [...]. Toda su vida profesional está organizada así en el partido, dominada por el partido, consagrada al servicio del partido. Lo mismo sucede con su tiempo libre: una gran parte está absorbido por las reuniones del partido, del sindicato o de organismo anexos [...]. El partido penetra también en su vida familiar [...]. No hay distinción entre la vida pública y la vida privada: no hay más que una vida dedicada al partido. Así se define el partido totalitario. [Duverger, 1961: 147-148]

A militancia que viven os comunistas tinxe tódalas facetas da súa vida, pública e privada. Hai autores que cualifican esa militancia de “patriotismo de partido”, mesmo de “alienación militante”. Porque o militante comunista forxado nas décadas seguintes a 1917, pon ó servizo do Partido a súa vida e a súa fe. Como dixemos, este modelo “ideal” pode ser aplicable ó círculo de militantes máis comprometidos pero probablemente non o sexa tanto no referente á masa afiliada, unha masa que non está excesivamente ben formada politicamente como nos di a documentación; fenómeno este que pode estar relacionado coa súa procedencia social e coa debilidade do Partido para completa-la súa educación.

¹¹⁷*Galicia*, s/d, AHPCE. Microfilme IX, 123.

2.1. Composición social

Cruz recolle as porcentaxes de afiliación por criterios socioprofesionais no IV Congreso (Cruz, 1987). As cifras dan un aplastante predominio dos obreiros agrícolas e industriais (77,5%). Como un reflexo da estrutura económica da II República, eses obreiros debían proceder nas súa maior parte de pequenas empresas, o que dificultaba o avance do proceso de bolxevización. (Cruz, 1987: 64). Eses datos coinciden aproximadamente con exemplos concretos como o de Vigo, onde dos 115 militantes, 89 eran obreiros e 26 mariñeiros; na Coruña, había 46 obreiros e, en Santiago, 26 obreiros e 2 estudantes¹¹⁸.

Sen embargo, cremos que hai que aceptar as análises con certa prevención. A documentación que emprega Cruz, citada tamén neste traballo, clasificaba como obreiros ós catro delegados galegos no IV Congreso¹¹⁹. Sabemos que un deles, polo menos, non o era: Benigno Álvarez era veterinario. Pódese dicir que se trata dun erro que no ten repercusións estatísticas, pero tamén hai que engadir que a obsesión obreirista, existente no PCE ata un período que supera con moito o tempo que nós estamos a estudar, podía levar a maquillar estes datos¹²⁰.

É indubidable que existiron receos ante a entrada de membros non obreiros no Partido. Así o sinala Isabel Ríos nas súas memorias cando se refire ós atrancos que o seu home, o médico Manuel Calvelo, atopou para entrar no Partido. Eses mesmos receos existiron no caso de Víctor Fráiz, mestre comunista do que falamos noutro lugar. Sobre el informaba un dos seus camaradas dicindo que non asimilara as características dun “bolchevique verdadero” pois nel apreciábanse os “resabios del intelectual pequeño-burgués”¹²¹. Nalgunhas actas do Secretariado do Comité Central recóllense eses prexuízos antiburgueses. Adriano Romero, nun informe sobre Galicia dicía que en Vigo había un reloxeiro capacitado para dirixi-lo comité Rexional, pero tiña o “inconveniente de ser pequeño burgués”. Noutra parte da

¹¹⁸*Informe de la Secretaría de Organización* [1934]. AHPCE. Microfilme VII, 110.

¹¹⁹Juan Prieto do Raio de Mugaros, Jesús Garrote de Vigo e Benigno Álvarez de Ourense (*Relación de los delegados que asistieron al Congreso nacional, número de afiliados que representaban y su composición social*, AHPCE. Microfilme V, 74). Descoñecemos-lo nome do catro delegado. O dato da asistencia de Garrote ó IV Congreso en *Galicia. 10 de junio de 1934*, AHPCE. Microfilme IX, 123. A participación de Prieto no Congreso en *Informe sobre la situación del Partido en Galicia. Madrid, 21 de junio de 1935*. AHPCE. Microfilme XI, 142. Sobre a presenza de Benigno Álvarez, Comín, 1965: 507-508.

¹²⁰En documentos dos anos sesenta, Santiago Álvarez segue aparecendo como “campesino”.

¹²¹Carta asinada por Félix Salgado, Ourense, 12 maio de 1934, dirixida a César Lombardía. AHN-Guerra Civil, PS Madrid Cartafol 86. Atado 1069. Folio 53.

mesma discusión, insistíase nese extremo aducindo que habería que buscar “nuevos elementos para la dirección entre los obreros de la base”¹²².

Os mesmos prexuízos quedaban de manifesto cando en 1933 se dicía que “Su composición social [do Comité Rexional, instalado en Vigo] explicará muchas cosas: de once miembros, sólo tres son obreros”¹²³. Pouco despois, dos sete membros do Comité, un era metalúrxico, outro electricista, outro mariñeiro, dous dependentes de comercio e outro canteiro¹²⁴.

Á vista das probas, non se pode negar a existencia deses sentimentos. Pero, por outra banda, non debían de ter outro resultado, no que á militancia se refire, que as dificultades postas para entrar no Partido. Porque podemos afirmar, como veremos a seguir, que a procedencia socioprofesional da militancia foi bastante variada e moitos afiliados de procedencia “burguesa” ou “pequenoburguesa” ocuparon cargos de responsabilidade. Marcos Valcárcel xa sinalou no seu momento cómo a militancia comunista no Ourense da República se caracterizou por unha variedade que posibilitaba a coexistencia de carpinteiros, tipógrafos, ferroviarios, canteiros, albaneis, electricistas, empregados de comercio, médicos, profesionais liberais, tintureiras, transportistas e funcionarios (Valcárcel, 1992: 488). Falar de proletariado, xa que logo, sería excesivamente simplista.

Veremos a seguir algúns trazos biográficos dos principais líderes do comunismo galego para, posteriormente, facer algunhas reflexións sobre a participación da muller.

2.2. Os líderes

Aínda que as semblanzas biográficas recollidas a continuación non responden a outro criterio de selección que o da mera existencia de datos, intentaremos extraer delas algunhas das características comúns ós líderes do comunismo galego da preguerra que forman o círculo de poder dentro do PCE. Por

¹²²*Acta de la Reunión del Secretariado celebrada el 15 de junio* [1933], AHPCE. Microfilme V, 85.

¹²³*Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización* [¿1933?], AHPCE. Microfilme V, 88.

¹²⁴*Galicia*, s/d, AHPCE. Microfilme IX, 123.

outra banda, deixamos para outros apartados os datos biográficos de líderes como Santiago Álvarez, Víctor Fráiz e Isabel Ríos, aínda que contabilizaremos aquí as súas características (orixe social, actividade profesional).

Destaca, en primeiro lugar, que un núcleo de dirixentes procedía das filas socialistas pero ingresou no Partido Comunista case dende os seus inicios: Valeriano Barros, Severino Chacón, Perfecto Dávila, Manuel García Filgueira, Jesús Garrote, José Silva, etc. Outros, probablemente máis novos, parecen ingresar no PCE xa nos anos republicanos: Benigno Álvarez, Santiago Álvarez, Eduardo Araujo, Víctor Fráiz, etc.

Respecto á súa dedicación laboral, constatámo-la presenza de dirixentes de características diferentes. É certo que abundan os obreiros, labregos e campesiños (Santiago Álvarez, Eduardo Araujo, Jesús Garrote, José Silva, etc.), pero tamén as persoas procedentes da pequena burguesía: Benigno Álvarez era veterinario; Víctor Fráiz mestre, profesión que compartía con Guillermo Cedrón; Isabel Ríos era funcionaria; Eugenio Urtaza foi propietario de pequenos negocios, etc.

Un elemento fundamental é a militancia sindical de bastantes líderes. É o caso de Benigno Álvarez como presidente da Federación Agraria de Ourense; Víctor Fráiz aparece como un dos líderes da Federación de Traballadores do Ensino da UGT; Eduardo Araujo traballou no sindicato de metalúrxicos de Vigo; Severino Chacón foi o líder indiscutible das cigarreiras coruñesas, ata o punto de que estas eran coñecidas como “chaconeras”. Tamén Santiago Álvarez tivo esa militancia como secretario do primeiro sindicato en San Miguel, organización que el mesmo axudou a crear (Álvarez, 1985: 75). Non podía ser doutro xeito dada a importancia que o mundo do traballo tivo na estratexia comunista. A maior parte dos líderes traballan en sindicatos afectos á UGT. Queremos destacar, sen embargo, o caso dalgún deles, José Silva Martínez, que participou en organizacións afiliadas á CNT.

Finalmente, queremos salienta-la abrumadora maioría de homes entre o grupo de dirixentes do que temos referencia. Recordemos que tan só podemos citar a Isabel Ríos entre as mulleres. Vexamos agora algúns datos biográficos de cada un destes personaxes.

Benigno Álvarez Rodríguez foi íder comunista ourensán, nado en 1900 nunha familia de clase media con nove fillos dos que era o máis vello. Fixo os seus estudos primarios na súa vila natal e na cidade das Burgas para pasar, a seguir, ó Instituto de Santiago de Compostela, localidade na que tamén cursou estudos de veterinaria. Aínda moi novo, comezou a exercer-la súa profesión en Maceda.

Descoñécese o ano de comezo do seu compromiso político, pero parece que a súa primeira detención data de 1930. A época máis importante da súa actividade, ligada á súa militancia no Partido Comunista de España, corresponde ós anos da II República, cando foi nomeado secretario político do Comité Provincial do PCE en Ourense¹²⁵, cidade á que se trasladara a vivir para se dedicar integramente á política. Aínda que as súas responsabilidades estiveron directamente relacionadas coa provincia de Ourense, a súa proxección permitiulle resultar elixido membro do Comité Central do Partido Comunista de España no seu IV Congreso (Sevilla, abril de 1932) xunto con outro galego, José Silva Martínez (Comín, 1965: 507-508).

Nas eleccións de 1933, os comunistas ourensáns presentaron unha candidatura de “Fronte Única”, na liña da política que, daquela, a Internacional Comunista estaba a desenvolver. O veterinario de Maceda figuraba nesa candidatura, que obtivo uns exiguos resultados. A viraxe “frontepopulista” da Comintern foi a razón pola que os comunistas se aviñeron a figurar en listas conxuntas nas eleccións de febreiro de 1936. O PCE colocou dous candidatos en Galicia. Un deles, Adriano Romero, foi elixido deputado por Pontevedra. O outro candidato polo Partido Comunista nas eleccións da Fronte Popular, Benigno Álvarez, foino por Ourense, na lista que Alexandre Bóveda encabezaba por esta provincia. Os votos obtidos polo comunista ourensán medraron considerablemente respecto ós comicios anteriores aínda que Álvarez non acadou escano. Sen embargo, acudiu a Madrid en maio de 1936 como compromisario do Partido para a elección do novo presidente da República, Manuel Azaña¹²⁶.

¹²⁵Para os datos biográficos de Benigno Álvarez, remitimos ó primeiro volume das memorias de Santiago Álvarez (Álvarez, 1985: 195 e ss.).

¹²⁶Conta Santiago Álvarez: “Recuerdo el orgullo que le embargaba por haber hablado en lengua gallega al explicar su voto como compromisario en la elección de Azaña a la presidencia” (Álvarez, 1985: 204).

En abril de 1936, os comunistas ourensáns promoveron a constitución da Federación Campesíña Provincial, sen dúbida un dos puntais sobre os que se apoiaba a influencia do PCE na zona. Benigno Álvarez foi elixido o seu presidente.

Cando se produciu o alzamento militar do 18 de xullo de 1936, Benigno Álvarez refuxiouse nos montes de Maceda. Segundo conta o libro *Galicia bajo el terror*, púxoselle prezo á súa cabeza: 10.000 pesetas a quen o entregase vivo ou morto. Morreu asasinado polos falanxistas o 11 de marzo de 1937, segundo dá conta a publicación *Nueva Galicia. Portavoz de los antifascistas gallegos*. Varios membros da súa familia tamén morreron nas mans da represión¹²⁷.

Coñécense algúns artigos saídos da pluma de Benigno Álvarez en revistas de Ourense e en *Mundo Obrero*. Neste periódico, voceiro do Partido Comunista de España, atopámo-lo escrito chamado “En Galicia. Situación general del campesino pobre y medio”, publicado o 21 de xaneiro de 1932. Benigno Álvarez analiza nel as condicións de vida e de traballo nas que se desenvolvía o labor dos labregos galegos nos anos da II República¹²⁸.

¹²⁷O relato da morte de Benigno Álvarez en “Recuperar a nosa historia. Benigno Álvarez, o <amigo do home>“, en *A Voz do Pobo*, 21, 13 de marzo de 1977.

¹²⁸Sobre a súa figura e o seu pensamento político discrepan nas súas respectivas memorias Luis Soto e Santiago Álvarez. O que fora fundador da Unión do Pobo Galego (UPG), Luis Soto, dedícalle as seguintes palabras:

[...] Benigno, ademais de marxista-leninista era un nacionalista galego afervorado e convencido. Benigno explicaba con sinxelas verbas o significado do centralismo, que non só asoballou colonialmente ás nacións que integraban o estado, senón que a través dos partidos políticos, todos centralistas —facendo a excepción dun feble Partido Galeguista que misturaba os conceptos de rexión e nación— someteu, por medio de consignas sin xeito, o nacionalismo galego que non podía pular na súa diferenciación nacional e nas súas arelas de liberdade, xa que os líderes dos partidos trasladaban as consignas de Jaén a Pontevedra, por exemplo. [Soto, 1983: 232-233]

Ó que responde Santiago Álvarez, primeiro secretario xeral do Partido Comunista de Galicia:

¿Cuál era el pensamiento político de Benigno Álvarez? Hay gente interesada en presentarlo como una especie de nacionalista galego y, por consiguiente, como un tanto discrepante con la línea del PCE. Es lo que entre otras “toladas” hizo Luis Soto en su libro “Castelao: UPG”. Nada más alejado de la vida de Benigno ni nada más inexacto, y más falso. Recuerdo los elogios que, el cinco de abril de 1936, estando yo en Orense, me hizo del informe de José Díaz ante el pleno del Comité Central del PCE celebrado en marzo. Y recuerdo muy bien la lucha que sostuvo en el Comité Provincial con algunos dirigentes locales impregnados de sectarismo. Benigno era un hombre totalmente identificado con la línea política del PCE, línea que, por otra parte, defendía consecuentemente los derechos de Galicia y su Estatuto de Autonomía, como siempre reconocieron Castelao y otros dirigentes galleguistas. Pero era, eso sí, un gallego en cuerpo y alma. [...]. ¿Ha existido o existe un grupo, un partido o una personalidad política en Galicia, que hayan puesto en la defensa de los intereses del pueblo gallego, de Galicia y de su autonomía más tenacidad, perseverancia y pasión que los comunistas? ¿Hay persona, partido o grupo que haya

Antes de 1931, data do seu ingreso no PCE, **Eduardo Araujo Conde** non pertenceu a ningún outro partido. Pero a carreira política deste metalúrxico, membro da dirección do Sindicato do Metal de Vigo, foi rápida, porque en maio de 1935 xa acadara a secretaría política do Comité Rexional¹²⁹. Formou parte da lista ourensá para as eleccións ás Cortes de 1933, nas que o PCE se presentou baixo a denominación de candidatura de “Frente Único” (Valcárcel, 1992: 706). Compromisario para a elección do Presidente da República en maio de 1936¹³⁰. Foi executado en xullo de 1936 (Álvarez, 1988: 165).

De **Valeriano Barros** non sabemos nada máis que asistiu ó Congreso Constituínte da Federación Comunista de Galicia (Pontevedra, 30 de abril de 1923), no que foi nomeado director de *La Nueva Aurora*¹³¹.

Manuel Blanco Pascual, fillo dun militar, naceu en Lleida en 1900. Trasládouse a Galicia para cumprir-lo servizo militar na Coruña, onde exerceu a súa profesión: era fotógrafo. Nos anos da República aparece instalado no Barco de Valdeorras, localidade da que foi tenente de alcalde ata a súa desaparición nos primeiros días do alzamento militar de 1936.

Segundo o *Informe elevado al ministro de la Gobernación sobre las actividades del PCE* do xuíz Salvador Horcas, xa citado noutro lugar deste traballo, **Manuel Castro** foi un dos dirixentes de Galicia, o que resulta sorprendente porque

defendido esa causa con mayor desinterés? Con tanto puede que sí (y estoy pensando en Alexandre Bóveda y en Castela) pero con más, desde luego que no. Y ¿por qué no había de defender Benigno la causa de Galicia desde su posición de dirigente comunista gallego, o necesitaba para ello ser nacionalista? [Álvarez, 1983: 195 e ss.]

Recentemente, co motivo do aniversario da súa morte, rendeuselle unha homenaxe da que formaron parte algúns artigos que insisten no carácter protonacionalista galego deste personaxe; unha cualificación que resulta un pouco excesiva para un dirixente do Partido Comunista de España de tempos da III Internacional (Manuel Cidrás (1997), Benigno Álvarez e outros”, *A Nosa Terra*, 770, 20 de marzo; X. L. Méndez Ferrín (1997), “Maceda, 1937, *Faro de Vigo*, 13 de marzo; Xosé M. Núñez Seixas (1997), “O Benigno galeguista e o Benigno comunista”, *Atlántico*, 30 de xuño; Santiago Prol (1996), “Benigno Álvarez, as dúas mortes dun comunista”, *Os mártires do 36*, Vigo, *A Nosa Terra*, páxs. 34-39; Santiago Prol (1997), “Benigno Álvarez e o debate sobre o nacionalismo galego”, *A Nosa Terra*, 782, 12 de xuño; Santiago Prol (1997), “Benigno Álvarez, internacionalista ou protonacionalista”, *A Nosa Terra*, 809, 18 de decembro).

¹²⁹*Galicia*, s/d, AHPCE. Microfilme IX.

¹³⁰AHN-Guerra Civil (Salamanca). PS. Barcelona. Cartafol. 300. Folio 20 vtº-245.

¹³¹*La Antorcha*, 77, 18 de maio de 1923.

é a única fonte que fala del¹³². Isto pódenos levar a pensar que era o nome baixo o que actuaba algún outro dirixente.

Guillermo Cedrón Gómez foi home de negocios na Habana, antes de exercer como mestre. Autor de *El Comunismo y el proletariado español*, editado na imprenta de El Correo Gallego en 1931¹³³. Foi presidente do raio comunista da Cidade Departamental. Ocupou o cuarto posto na lista de candidatos do PCE ás eleccións (Llorca, 1986).

Sabemos que **Severino Chacón** procedía das filas socialistas polas que foi candidato en varios procesos electorais no período alfonsino. Creou a Agrupación de Cigarreiras chamada *Nueva Aurora*, da Coruña. Pasou a formar parte do Partido Comunista cando se produciu a ruptura dos terceiristas no Congreso do PSOE. Foi un dos asinantes do documento de escisión redactado no dito Congreso. En 1922 era membro do Comité Central. Vivía en Madrid. Cando se produce o alzamento, estaba en Galicia pero puido escapar á zona republicana¹³⁴.

Perfecto Dávila foi un mestre nacional expulsado do corpo durante a Dictadura de Primo de Rivera. Foi un dos fundadores do PCE e o primeiro secretario da Federación Comunista de Galicia (1923). Candidato do PCE nas eleccións ás Cortes constituíntes por Pontevedra. Morreu en 1934, cando era presidente do raio comunista de Vigo¹³⁵.

Manuel Gama Casalderrey foi un dos líderes da Federación Agraria de Pontevedra. Publicou varios artigos sobre temas campesiños en *El Pueblo Gallego*¹³⁶. Foi colaborador de *Nueva Aurora* de Pontevedra e de *Revolución* (Pereira, 1982: 405). Sabemos que tamén colaborou no periódico *El campesino*, do

¹³²Informe elevado al ministro de la Gobernación sobre las actividades del PCE durante la dictadura de Primo de Rivera por el Juez Especial Salvador Alarcón: el informe fechado en Madrid el 19 de enero de 1931". AHN-Guerra Civil (Salamanca). PS Madrid. Cartafol 98, Atado 1116. Sobre este documento véxase Hinojosa (1994).

¹³³Reproducido por entregas no periódico *Revolución. Órgano de la Sociedad Obrera de Cultura de Pontevedra*.

¹³⁴Galicia. Monografía por Ramón Barros. Anexo al informe por Isidoro Acevedo, 1946. AHPCE, Manuscritos, teses e memorias, 29/14.

¹³⁵*Mundo Obrero*, 7, 13 de xuño de 1931 e "Desde Vigo. Ha muerto un gran luchador", *La Lucha. Frente Único de los trabajadores*, 13, 23 xaneiro 1934.

¹³⁶A relación de artigos aparecidos neste xornal coa sinatura de Manuel Gama está recollida noutra cita deste traballo.

Sindicato Agrario de Teis¹³⁷. Durante os anos da República foi concelleiro en Pontevedra, cidade na que, xunto a García Filgueira eran coñecidos como os “agrario-comunistas”.

Manuel García Filgueira foi concelleiro socialista por Pontevedra nas eleccións de 1913, líder da Sociedade Agraria de Mourente e da Federación Obreira Local de Pontevedra¹³⁸. Temos referencias sobre este militante dende os primeiros anos do PCE en Galicia pois foi membro do Comité Rexional elixido no Congreso de constitución da súa Federación Galega¹³⁹. Colaborou co órgano da sociedade obreira de cultura de Pontevedra, *Revolución*. Figurou nas candidaturas comunistas das eleccións ás Cortes convocadas polo goberno de Berenguer en 1931 e nas eleccións ás Cortes constituíntes¹⁴⁰. Nos anos da República foi concelleiro en Pontevedra ata a súa detención e destitución como consecuencia dos sucesos de Outubro. Despois do triunfo da FP, Filgueira foi elixido primeiro tenente de alcalde de Pontevedra e, posteriormente, máxima autoridade local¹⁴¹. Foi acusado de traballo sectario en 1934¹⁴². Esta acusación non debeu ter graves consecuencias porque na documentación comunista posterior aparece citado como “viejo camarada del Partido”¹⁴³.

Jesús Garrote Nogueira era un mariñeiro militante no movemento obreiro dende 1898 e encarcerado en varias ocasións. Foi fundador da Federación Juvenil Socialista en 1903. Militou no PSOE no que foi membro da corrente terceirista. Despois da escisión, traballou na constitución do Partido Comunista. Atopámolo xunto a Óscar Pérez Solís en Galicia no proceso de organización da Federación Galega. Dende 1924 foi secretario de organización e secretario político do raio de Vigo. Participou no Pleno que o PCE celebrou en Pamplona (1929). Candidato

¹³⁷Manuel Gama Casalderrey, “Lucha de clases”, *El campesino*, 1 de maio de 1930. Coñecemos algúns exemplares de *El campesino* de 1930 e 1931 gracias a Enrique Acuña.

¹³⁸Elixido presidente no congreso Provincial da Federación de Traballadores de Pontevedra (*La Voz de Galicia*, 3 de abril de 1936).

¹³⁹*La Antorcha*, 77, 18 de maio de 1923. *La Antorcha* infórmanos de que tomou parte na campaña de organización e propaganda que Óscar Pérez Solís realizou en 1923 en Galicia (*La Antorcha*, 69, 23 de marzo de 1923).

¹⁴⁰*Mundo Obrero*, 7, 13 de xuño de 1931.

¹⁴¹“El Sr. García Filgueira compararece a tomar posesión de su cargo de concejal”, *El País. Diario republicano*, 28 de decembro de 1934. A súa elección como tenente de alcalde en: *El País. Diario republicano*, 24 de febreiro de 1936 e *La Voz de Galicia*, 26 febreiro 1936.

¹⁴²*Tareas realizadas durante el tiempo en que el delegado del P. permanece en Pontevedra y cual es la situación y la perspectiva de nuestro trabajo. 20 de diciembre de 1934*, e *Informe de la situación del P. en Pontevedra y los trabajos que se realizan*, AHPCE. Microfilme VII, 110.

¹⁴³*Informe sobre Galicia de abril 1954*, AHPCE. Regiones y nacionalidades; Informes político-económicos; Caixa 76, cartafol 2.

comunista por Pontevedra nas eleccións ás Cortes Constituíntes, representou a Federación Galega no IV Congreso do PCE no que foi elixido membro do Comité Central. Tamén asistiu ó Pleno de setembro de 1934. Ata finais de 1934 foi secretario político do Comité Rexional. Foi entón acusado de empregar métodos caciquís e sectarios na organización olívica, polo que foi separado do cargo, e pasou a desempeña-lo de “agregado do Secretario político”¹⁴⁴. Executado no mes de xullo de 1936 (Álvarez, 1984: 165).

Gumersindo Montero Montero foi un dos líderes dos comunistas coruñeses entre os que aparece na constitución do seu raio nado o 9 de xullo de 1931¹⁴⁵. Atopáremolo posteriormente en varios actos públicos do seu partido¹⁴⁶. Como resultado da remodelación do raio de Vigo, foi “acoplado” á secretaría desa organización, probablemente para solventar-la crise á que estaba sometida (maio de 1935). Representou ó PCE, xunto a outros camaradas, na asemblea celebrada en Santiago en maio de 1936 para decider-la data do plebiscito do Estatuto¹⁴⁷. Asimesmo, tomou parte activa na campaña autonomista falando en numerosos mitins recollidos na prensa do momento¹⁴⁸.

Colaborou en *Mundo Obrero* con algúns artigos como “La CNT y la unidad. Sobre el Pleno de la Regional Galaica” e “Cosas de Galicia. Bloque popular y Estatuto”¹⁴⁹.

¹⁴⁴*La Antorcha*, 67, 9 de marzo de 1923; 68, 16 de marzo de 1923; 69, 23 de marzo de 1923; *Galicia. 10 de junio de 1933*, AHPCE. Microfilme IX, 123; *Al secretariado del CC. del PCE. Vigo, 20 de diciembre de 1934*, AHPCE. Microfilme VII, 110. *Galicia*, AHPCE, Microfilme IX, 123.

¹⁴⁵AHRG. Gobierno Civil. G 2655.

¹⁴⁶Por exemplo, en 1932, defendendo a política de fronte única nun mitin na Coruña organizado polo Comité Provincial de Unidade Sindical (*Mundo Obrero*, 15 (61), 16 de decembro de 1932).

¹⁴⁷*Mundo Obrero*, 116 (824), 18 de maio de 1936.

¹⁴⁸A crónica de *La Voz de Galicia* sobre un mitin celebrado no Teatro Rosalía da Coruña dicía que:

se expresó en gallego. [...] Dijo que los comunistas no son sólo internacionalistas libertarios, sino entusiastas propulsores del progreso regional. [...] Pero es menester que cesen las lágrimas de Rosalía y que prendan en los espíritus los trinos de Curros y los augurios de Pondal por sobre los ardides de los caciques y los atropellos inveterados que hay que hacer cesar.

Ensalza a los modestos obreros del campo y la ciudad, a los pescadores, a los labriegos de Orense y Sobrado que dieron su sangre para libertar de la esclavitud al pueblo y señaló a los malos gallegos, a quienes a su juicio urge combatir, desterrando cuanto hay de caduco y nocivo. Con la autonomía entiende que todo esto podrá lograrse. El Estatuto dentro de la República española será una herramienta formidable de lucha. [*La Voz de Galicia*, 9 de xuño de 1936]

¹⁴⁹*Mundo Obrero*, 18, 23 de xaneiro de 1936 e 56 (804), 6 de marzo de 1936, respectivamente.

Exiliouse a Cuba, país no que participou nas actividades do Partido Comunista. Morreu en Bulgaria (Álvarez, 1984, 109).

Jesús Parrado Bahamonde foi un dos líderes do PCE en Santiago de Compostela. Segundo Antonio Silva, Jesús Parrado Bahamonde foi secretario xeral en Santiago dende 1931 ata 1933, cando cesou nun Pleno do Partido porque “levaba unha política que non era a política que marcaba a Sección Española da Internacional Comunista, porque Parrado se acercaba máis a unha socialdemocracia”¹⁵⁰. Detido como consecuencia dos sucesos do Outubro de 1934 (Probados, 1992: 198). Participou na campaña da FP en San Lázaro (Santiago)¹⁵¹.

Juan Prieto Balsa era militante do PCE alomenos dende 1931, cando o atopamos mitineando en Ferrol¹⁵². Foi un dos catro representantes da Federación de Galicia no Congreso de Sevilla de 1932¹⁵³. Nese mesmo ano atopámolo participando nas actividades do Socorro Rojo Internacional¹⁵⁴. Resultou elixido secretario do raio comunista de Mugardos no acto da súa constitución en 1936¹⁵⁵. Tralo triunfo da FP foi alcalde de Mugardos, onde participou nos mítins a prol da autonomía¹⁵⁶.

José Silva Martínez naceu en Santiago o 20 de abril de 1890¹⁵⁷. Canteiro, fillo de Silva Cobas, traballador socialista de Santiago (Domínguez, 1981: 209). Militou na UGT dende 1907 e no PSOE dende 1910¹⁵⁸. É outro dos militantes ós que atopamos nos primeiros anos de vida no partido en Galicia, probablemente dende a súa fundación¹⁵⁹. Foi durante un ano, a partir de xullo de 1919, director do semanario *La Lucha Social* de Santiago (Domínguez, 1992: 56).

¹⁵⁰*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994.

¹⁵¹*La Voz de Galicia*, 11 febreiro 1936.

¹⁵²*Mundo Obrero Mundo Obrero*, 19 de decembro de 1931.

¹⁵³Simón, *Informe sobre la situación del Partido en Galicia. Madrid, 21 de junio de 1935*. AHPCE. Microfilme XI, 142.

¹⁵⁴*El Pueblo Gallego*, 22 de xaneiro de 1932.

¹⁵⁵“Radio Comunista de Mugardos”, AHRG. Inventario Gobierno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 2545.

¹⁵⁶*Mundo Obrero*, 18 de maio de 1936. Tamén aparece citado en Silva Ferreiro, *Galicia y el Movimiento Nacional. Páginas históricas*, Santiago, Seminario Conciliar, 1938, 177.

¹⁵⁷*PCE. Comité Central. Característica de miembros efectivos*, AHN Salamanca. PS Madrid. Cartafol 110. Atado 1192.

¹⁵⁸*Ibidem*.

¹⁵⁹*Ibidem*.

Asistiu ó congreso constitutivo da Confederación Regional de Galicia (CNT), celebrado en Vigo en agosto de 1921 (Pereira, 1994: 30). Foi presidente da Sociedad de Canteros de Santiago en 1922. Baixo a súa presidencia, este sindicato saíu da UGT e ingresou na CNT. Membro en 1921 e en 1925 dos Tribunais de Trabajo,¹⁶⁰.

Cremos que Silva foi delegado por Galicia na Conferencia Nacional que o seu Partido celebrou en Bordeos (decembro de 1925). A el referíase o informe do delegado da IC como un dos poucos asistentes de valía¹⁶¹. Converteuse en secretario xeral do Partido en Galicia en 1925¹⁶². Tomou parte no Pleno que o PCE celebrou en Basarto (febreiro de 1927) como representante de Galicia¹⁶³. Asistiu á Conferencia de Durango de agosto de 1927 (Bullejos, 1972: 85). Na reorganización da Federación Galega realizada en 1930, incorporouse ó traballo en Madrid¹⁶⁴.

Foi candidato comunista nas eleccións convocadas polo goberno de Berenguer en febreiro de 1931. Aparecería nas listas como perseguido, situación na que se atopaba nese momento¹⁶⁵. Nas eleccións ás Cortes constituíntes foi membro da candidatura comunista pontevedresa¹⁶⁶. Resultou elixido secretario de axitación e propaganda do Buró Político do Comité Central do PCE no seu IV Congreso (Comín, 1965: 507-508).

¹⁶⁰A maior parte destes datos proceden de Domínguez, 1981.

¹⁶¹M. Rigault, *Conference du Parti Communiste Espagnol. Bourdeaux, 25-26 décembre 1925*, AHPCE. Documentos 1925, cartafol 6.

¹⁶²PCE. *Comité Central. Característica de miembros efectivos*, AHN Salamanca. PS Madrid. Cartafol 110. Atado 1192. Este dato tamén é recollido en *Informe elevado al ministro de la Gobernación sobre las actividades del PCE durante la dictadura de Primo de Rivera por el Juez Especial Salvador Alarcón*. Madrid, 19 de xaneiro de 1931, AHN. Guerra Civil, Salamanca, PS Madrid Cartafol 98, Atado 1116. Este informe di que actuaba baixo o nome de Rodríguez Bolaños. Este informe di que actuaba baixo o nome de Rodríguez Bolaños. No AHPCE hai unha carta do 18 de setembro de 1929 na que o propio José Silva asina co seu verdadeiro nome mais o de Bolaños (AHPCE. Microfilme II, 41). En *La Antorcha*, 196, 4 de setembro de 1925 hai un artigo asinado por José Ramón Bolaño, “Santiago. Los dependientes de comercio y el descanso dominical”.

¹⁶³Vicente Arroyo, *Algunos datos sobre el tercer Congreso del PCE*. Manuscrito sen data, AHPCE Manuscritos, teses e memorias.

¹⁶⁴*Acta de la reunión del C.E. del P.C. de E. celebrada los días 12, 13 y 14 de enero de 1930*, AHPCE. Documentos. 1930. Cartafol 11. Sobre este mesmo problema insiste *Al Comité Regional de Galicia. 6 de enero de 1930*, AHPCE. Microfilme IV, 52.

¹⁶⁵*Al C.R. de la Federación. 6 de febrero de 1931*, AHPCE. Microfilme IV, 64 e *Al C.R. de la Federación, 8 de febrero de 1931*, AHPCE. Microfilme IV, 62.

¹⁶⁶*Mundo Obrero*, 7, 13 de xuño de 1931.

Foi autor dalgúns artigos en *Mundo Obrero* sobre a situación de Galicia como “La cuestión agraria en Galicia. La situación de los campesinos gallegos y el trabajo del nuestro Partido”¹⁶⁷. Tamén foi autor de “La revolución y el movimiento nacional”, aparecido na revista teórica do PCE¹⁶⁸.

Despois da Guerra Civil, estivo internado nun campo francés. Posteriormente, foi enviado polo Partido á República Dominicana, Colombia e Venezuela, país no que morreu en 1949¹⁶⁹.

Eugenio Urtaza Norat, fillo dunha mestra de Portonovo, viviu moito tempo en Vigo, onde tiña unha barbería. Despois viviu en Pontevedra onde rexentou unha taberna¹⁷⁰. Delegado no I Congreso do PCE ¹⁷¹. É un dos líderes do PCE en Galicia ata a Guerra Civil. Participa nas actividades do Socorro Rojo Internacional, e interveñen na súa Conferencia Rexional de xaneiro de 1932, na que destacou o feito de que “la forma como en la actualidad se producen las luchas sociales, no tiene ya eficacia los procedimientos individuales para la práctica de la solidaridad para los perseguidos políticos”¹⁷².

Dende Pontevedra saíu para asistir á Olimpiada Popular de Barcelona de 1936. Morreu como resultado dunha detención na posguerra¹⁷³. Eugenio Urtaza foi cronista sindical do diario *Galicia* de Vigo, colaborador do xornal pontevedrés *La Libertad. Órgano del Partido Republicano* (1906-1931) e doutras publicacións¹⁷⁴.

¹⁶⁷“La cuestión agraria en Galicia. La situación de los campesinos gallegos y el trabajo del nuestro Partido” en *Mundo Obrero*, 25 (71), 28 de decembro de 1932.

¹⁶⁸José Silva, “La revolución y el movimiento nacional”, *Bolchevismo*, 1, marzo de 1932.

¹⁶⁹*Mundo Obrero*, 175, 23 de xuño de 1949. *Vid.* tamén Álvarez 1986: 56, nota 3.

¹⁷⁰Carta do seu neto, Eugenio Otero Urtaza, a Víctor Manuel Santidrián Arias (26 de maio de 1999).

¹⁷¹*La Antorcha*, 17, 24 de marzo de 1922.

¹⁷²*Faro de Vigo*, 22 de xaneiro de 1932; *vid.*, tamén, *El Pueblo Gallego*, 22 de xaneiro de 1932.

¹⁷³“Urtaza y Vilaboy, asesinados por Franco”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 10 de xaneiro de 1948.

¹⁷⁴Eugenio Urtaza, “Hay que aplicar la ley del talión”, *El Pais. Diario republicano*, 18 de marzo de 1936; Eugenio Urtaza, “Concretando posiciones. Las filas actantes del agrarismo”, *El campesino*, 1 de maio de 1930. Tamén foi autor dalgúns escritos aparecidos na prensa comunista, por exemplo, “Nuestro nacionalismo”, *La Antorcha*, 204, 30 de outubro de 1925.

2.3. A participación da muller

Aínda que Lenin e Clara Zetkin escribiron as primeiras páxinas sobre o papel da muller nos partidos comunistas, xa vimos noutro lugar como a presenza feminina no PCE foi durante tempo testemuñal.

Lenin, que carecía dun pensamento propio sobre este tema, limitouse a recolle-la herdanza de Bebel. Recoñecía a situación de escravitude da muller no capitalismo, que estaba sometida a unha dobre explotación. A verdadeira liberación da muller só sería posible no comunismo. Por iso, “nada de organizacións especiais de mulleres comunistas. La que sea comunista, tiene su puesto en el partido, lo mismo que el hombre. Con deberes y derechos comunistas” xa que o primordial era a loita de clases, aínda que o Partido

debe poseer órganos, grupos de traballo, comisións, comités, seccións, o como quieran llamarse, cuya misión especial sea despertar a las grandes masas femeninas, ponerlas en contacto con el partido y mantenerlas de un modo constante bajo su influencia. [Lenin, citado en Nash, 1981: 125.]

Clara Zetkin tampouco non aportou novidades ó respecto, aínda que consideraba que a problemática feminina variaba dunhas clases a outras. As reivindicacións das mulleres das clases altas pasaban por un simple cambio legal, mais, o caso da muller proletaria estaba relacionado coa explotación capitalista. Por iso, toda alianza coas burguesas sería simple oportunismo, unicamente xustificable na procura do último fin: o derrocamento do sistema capitalista. Zetkin rexeitaba calquera tipo de especificidade da loita da muller. Sería a súa posición a que triunfaría no seo da III Internacional.

O primeiro e o segundo Congresos da III Internacional recolleron unha resolución que pretendía incrementa-la conciencia de clase entre as proletarias. O III Congreso elaborou unha tese específica (as *Directrices*) sobre o traballo dos partidos comunistas coas mulleres, partindo das ideas xa sinaladas máis arriba. A IC estableceu unha estruturación das organizacións femininas dentro dos partidos comunistas da que, segundo Nash, se desprendía un papel bastante marxinal na súa estratexia política, pois posuían só un voto nos organismos executivos, limitado ademais ós asuntos estritamente femininos. Deste xeito, a súa capacidade de actuar

autonomamente estaba limitadísima (Nash, 1981: 129). As directrices emitidas polo III Congreso do Comintern centraron o traballo dos comunistas para os seguintes anos nunha serie de cuestións que, partindo do principio da igualdade de dereitos, se referían tanto á forma de atraer-las mulleres á vida do partido (encadramento da muller, educación e formación políticas, orientación do voto, participación da muller nos consellos de obreiros), como ás reivindicacións estritamente femininas (paridade de salarios, recoñecemento da maternidade como prestación social, medidas para combater a prostitución, etc.).

A análise da condición feminina feita polo PCE seguiu dende o seu nacemento no ano 1920 ata, polo menos, ó final da Guerra Civil, as pautas marcadas pola IC. Isto traducíuse nunha escasa atención ó tema e na carencia dunha planificación sistemática por parte dos comunistas españois.

Para Nash, o interese dos comunistas na cuestión “surge a partir de una valoración política de carácter táctico de cara a la captación de mujeres a las filas comunistas más que de un análisis de las múltiples facetas que la problemática de la mujer podría representar” (Nash, 1981: 175).

Cabería preguntarse se esta postura responde a unha carencia na proposta teórica dos comunistas españois —bastante pobre, por outra banda— e, mesmo, a un “rechazo sistemático”¹⁷⁵ das posturas feministas, ou ben a unha lectura coherente dos clásicos marxistas, para os que a contradicción fundamental se produce entre explotados e explotadores, co que a loita de clases se converte no problema fundamental.

Os comunistas españois analizaron a explotación da muller dende o punto de vista da loita de clases, como froito da súa situación de asalariada. Recoñecían, sen embargo, a existencia dunha dobre explotación, que tamén se analizaba a partir da súa condición de asalariada, de traballadora que recibía salarios máis baixos cós dos obreiros. Neste sentido, hai que afirmar como Nash que “no conciben la explotación de la mujer como proceso complejo consolidado a partir de distintos mecanismos de perpetuación del poder sexista” (Nash, 1981: 176).

¹⁷⁵Esta é a posición que defende Nash (1981: 176) e ó longo de tódalas páxinas do libro dedicadas a este tema.

Esta análise “economicista” do problema explica o escaso interese en temas como a familia, a sexualidade, as relacións interpersoais, en estreita correspondencia coa liña mantida na III Internacional¹⁷⁶. Nembargantes, podemos dicir que, tanto a IC como o mesmo PCE, puideron ter practicado outra política, xa que no seo das súas propias filas existían reflexións teóricas, como as de Kollontai, que quedaron apartadas¹⁷⁷.

O Partido Comunista de España presentouse dende o seu nacemento como o instrumento de liberación do proletariado e da muller. Entre os seus fundadores encontramos a Virginia González¹⁷⁸. A porcentaxe que representaba no total da militancia era mínima. O Partido, pese a tódalas declaracións de igualdade, tivo que facer de aí diante grandes esforzos para atraer ás súas filas as futuras militantes, con constantes chamamentos á necesidade de reforzar esta fronte de loita. Ademais, autoras como Mary Nash consideran que a militancia comunista feminina nesta primeira etapa carece de consciencia feminista, polo que nin cuestionaba a liña oficial do Partido sobre a muller, nin, consecuentemente, reivindicaba un espacio con maior autonomía.

Un dos primeiros textos dos comunistas españois que recollían as reivindicacións da muller foi a “Tesis femenina” aprobada no I congreso do PCE (1922) que afirmaba o seguinte:

Tratando el comunismo de desencadenar al proletariado de la esclavitud económica que secularmente viene padeciendo, para poner a la Humanidad en condiciones de establecer una sociedad de justicia, de paz y

¹⁷⁶É significativa a este respecto a opinión de Santiago Álvarez sobre as relacións persoais dos comunistas:

¿Debe un comunista crear lazos familiares habida cuenta de que su destino personal es estar siempre enteramente al servicio de la causa? Es una pregunta que yo me había hecho muchas veces. Durante los avatares de la guerra civil y en los primeros años del exilio, le había dado una respuesta negativa. En este caso, sin embargo, dadas las circunstancias, opté por lo contrario. Un comunista, hombre o mujer, no sólo tiene necesidades fisiológicas y morales, como cualquier otro ser humano, sino que debe comportarse como una persona normal. Es más; en ciertos aspectos de la vida está obligado a caracterizarse por su conducta ejemplar. Quien dice luchar y lucha por una sociedad más justa y humana, no puede ser exponente ni en público ni en lo privado, de lo contrario. [Álvarez, 1988: 321]

¹⁷⁷O pensamento de Kollontai queda fóra da liña da IC e é moito máis rico. Centra o seu traballo no tema da muller e nas relacións sexuais. Para esta autora resultaba indispensable a realización, ó mesmo tempo que a revolución comunista nos terreos político e económico, da revolución na concepción do mundo, dos sentimentos e da estrutura espiritual da humanidade traballadora. *Id.*, por exemplo, Kollontai, 1982.

¹⁷⁸Documento datado o 13 de abril de 1921 e reproducido en Bullejos, 1972: 23.

de amor, la acción de todo Partido Comunista [...] no puede ser exclusivamente de y para los hombres¹⁷⁹.

Sobre esta declaración de principios, o Partido Comunista propúñase “crear inquietudes nuevas en el alma femenina” para acadar los seguintes obxectivos: admisión da muller en tódalas organizacións proletarias en igualdade de condicións; promover a participación da muller na vida do Partido; recoñecemento da maternidade como unha función social e, consecuentemente, defensa dela, creación dun secretariado feminino no Comité Central; atención especial á sindicación da muller e igualdade de condicións no posto de traballo.

Dolores Ibárruri, nomeada secretaria feminina no IV Congreso (1932) e futura secretaria xeral do Partido, constitúe a figura máis destacada do Partido Comunista de España. A súa loita pola liberación da muller non é posta en cuestión por ninguén¹⁸⁰, mesmo, tendo que romper moitas inercias no seo do seu propio Partido, ó que nalgún momento chega a acusar de machista:

Algunos de los que blasonan de ser hombres avanzados y progresivos cuando se les habla de que su mujer debe pertenecer a una organización o a un partido, o de que su mujer debe tomar parte activa en la lucha, contestan siempre con la misma cantinela: Mi mujer no sabe; mi mujer no entiende; mi mujer tiene muchos hijos¹⁸¹.

Dende o punto de vista feminino, a II República implicou un certo avance. A Constitución concedíalle-lo voto ás mulleres, proclamaba a igualdade dos sexos no seo da familia, considerada soluble por acordo das dúas partes, etc. O PCE foi máis aló reclamando “los derechos civiles y políticos para las mujeres iguales al

¹⁷⁹Partido Comunista de España, *Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, AHPCE. Documentos 1922.

¹⁸⁰Para Nash, o interese de Dolores Ibárruri no feminismo, pese a ser das poucas comunistas que recoñecen a necesidade de que a loita feminina manteña unha certa autonomía, non parte de presupostos estritamente feministas senón da intención de atraer a muller ás filas do partido (Nash, 1981: 179). Pola súa banda, para Capelín, Dolores Ibárruri, que es, si se quere, una militante clásica de la III Internacional, cuya vida y actividad política están estrechamente unidas al mundo obrero y dentro de éste al movimiento obrero comunista, es capaz de trascender esa militancia política de tipo masculino e incorporar una serie de elementos femeninos en su manera de actuar. [Capelín, 1993: 13]. Sobre a figura de Pasionaria, véxase o último libro do profesor Cruz (1999).

¹⁸¹Dolores Ibárruri, *A las mujeres*, citado por Nash, 1981: 178.

hombre. En las fábricas a trabajo igual, salario igual, y abono del salario íntegro sin trabajar dos meses antes y dos meses después del parto”¹⁸².

O Partido loitaba polo Goberno Obreiro e Campesiño, consigna que apareceu tanto nos programas como nos documentos sobre a muller, incluíndo unha grande parte do que foron constantes esixencias do movemento feminista ó longo das seguintes décadas:

Igualdad de derechos políticos y civiles para las mujeres desde los dieciocho años. A igual trabajo, igual salario. Seguro de maternidad, a cargo del Estado y los patronos, sin aporte de ninguna especie de parte de las trabajadoras. Derecho al aborto. Amnistía inmediata de todas las mujeres condenadas por ese motivo. Derecho de las mujeres para no asistir seis semanas antes y seis semanas después al trabajo y recibir el salario íntegro, con el puesto respetado. Cuidado gratuito de los médicos y parteras, anterior y posterior al parto. Dotación de una ayuda especial para atender al recién nacido. Creación de las casas cunas y de los jardines de la infancia¹⁸³.

A viraxe frontepopulista do Partido Comunista tivo importantes repercusións sobre a postura do PCE respecto á cuestión feminina. A partir da Revolución de Outubro do 34, o Partido creou organizacións unitarias, moitas delas orientadas á loita pola amnistía dos encarcerados polos sucesos asturianos. Dolores Ibárruri relata nas súas memorias cómo a chegada a España da delegada do *Comité Mundial de Mujeres contra la Guerra y el Fascismo* a mediados de 1933 foi ben acollida polas comunistas: Dolores Ibárruri, Irene Falcón, Encarnación Fuyola, Lucía Barón e outras (Ibárruri, 1992: 265 e ss.). O resultado das conversas foi a creación dese Comité que, anque de composición plural (comunistas, republicanas e socialistas), estaba controlado polas comunistas. A creación desta organización supuxo a intensificación do traballo cara á muller. A represión posterior ós sucesos de Outubro fixo que o *Comité de Mujeres contra la guerra y el fascismo*, encabezado por Dolores, se transformase na "Asociación Pro infancia Obrera".

Paradoxalmente, o programa do Partido para as eleccións de 1936 esqueceu o tema da muller, o que pode ser interpretado, ben como unha concesión ós partidos

¹⁸²Título VII do Programa Electoral do PCE (“Para las mujeres”) acordado para as non celebradas eleccións de febreiro de 1931, recollido en Artola, 1974: 367.

¹⁸³Programa Electoral do *Goberno Obreiro e Campesiño* (1933), en Artola, 1974: 477. Encontramos unhas reivindicacións semellantes no “Programa da Comisión Feminina do Partido Comunista de Cataluña”, que incluía mulleres en tódalas listas presentadas ás eleccións de 1933.

cos que se ía en coalición, ou ben polo feito de ser uns comicios centrados, principalmente, na procura da amnistía dos condenados polos sucesos asturianos. O *Manifiesto electoral de Izquierda*, é dicir, o Pacto da Fronte Popular, asinado polo PCE, tampouco recollía apartado ningún dedicado especificamente á muller. A pesar disto, entre os factores polos que o PCE explica o triunfo da Fronte Popular destaca a participación feminina¹⁸⁴. Ademais, a actividade dos comunistas para organiza-las mulleres nos meses inmediatamente anteriores á Guerra Civil foi moi intensa, e foi Dolores Ibárruri quen mantivo o discurso máis persistente, animando á poboación feminina a modifica-los costumes, esixindo o seu dereito a formaren parte das direccións dos partidos e dos sindicatos, “porque nadie como ellas han de ayudar a limpiar de todas partes la carroña fascista y reaccionaria”¹⁸⁵. Se ata 1934-35, as organizacións de mulleres, como tódalas demais animadas polo PCE, foran instrumentos utilizados para acada-la creación do goberno obreiro e campesiño, agora serán orientadas cara á loita contra o fascismo.

Respecto ás mulleres comunistas galegas neste período son poucas as referencias escritas existentes e menos aínda os estudos realizados. Sabemos que o PCE presentou unha candidata feminina por Pontevedra nas eleccións de novembro de 1933, Amalia Figueroa (Pérez Pais, 1983: 35). Pódese recorrer a un testemuño publicado, o de Isabel Ríos, quen narra, entre outras cuestións, cómo na constitución da súa célula en 1934, tomaron parte seis mulleres e dous homes (Ríos, 1986)¹⁸⁶. Por outra banda, Santiago Álvarez cita o caso de Jesusa Prado, destacada

¹⁸⁴Conferencia de Jesús Hernández, citada por Cruz, 1986: 258.

¹⁸⁵Dolores Ibárruri, “No queremos guerra ni fascismo. Organicemos la mujer para la lucha”, *Mujeres*, 1, nº 3, maio 1936, citado en Scanlon, 1976: 290.

¹⁸⁶Carmen Balboa, María de Benigno e Enriqueta Otero, á que volveremos atopar despois da Guerra Civil, son algunhas das mulleres comunistas citadas por Isabel Ríos (Ríos, 1986: 231). Foi esta unha organizadora do Partido na bisbarra de Curtis, de onde é natural. Apresada polos sublevados o 5 de agosto de 1936, foi encarcerada xunto ó seu home, o médico comunista Manuel Colvelo. Condenada a morte, a pena foille conmutada por outra de cadea perpetua. Quen non tivo tal sorte foi o seu marido, que foi fusilado. Acolida a un indulto saíu da prisión en 1946 e, tras volver á liberdade foi detida polas súas actividades políticas. Marchou ó exilio á Arxentina, onde seguirá a mante-la actividade co Partido.

A pesares da súa lonxitude, cremos que paga a pena reproducir-lo seguinte párrafo saído da pluma de Silva Ferrero:

Fue necesaria la actuación satánica y tenaz de una mujer, para que a una gran parte de los hogares llegasen el descontento, la inquietud, la ambición, la insubordinación, la envidia... y todo ese conjunto de malas pasiones, que como bagaje repugnante y monstruoso, trae consigo el comunismo.

Isabel Ríos LLazcano, funcionaria de la Delegación de Hacienda de Lugo, funda en Curtis —en unión de su marido el médico Manuel Calvelo López— una sociedad que lleva por título Radio Comunista de Curtis; e ilusionando a los mozos con la promesa

militante do partido en Ourense, encarcerada durante a guerra e exiliada en Cuba (Álvarez, 1988: 265 e ss.)¹⁸⁷. Tamén podemos presupor unha certa presenza feminina nun sector como o do maxisterio, no que hai militantes comunistas de importancia, ou nos sindicatos conserveiros¹⁸⁸. Antes da Revolución de Outubro do 34, existía un grupo de mulleres antifascistas en Ourense, un importante comité en Vigo, vencellado a grupos de campesiñas e un núcleo entre as tabaqueiras coruñesas. Parecen tamén localizados grupos das Xuventudes Comunistas Femininas na Coruña (Freire Lestón, 1994: 162).

Nada como parte da Fronte Antifascista apareceu a organización Mujeres contra la Guerra y el Fascismo. Tamén o seu Comité Nacional estaba controlado polas comunistas. Sabemos da existencia de *Comités de Inicativas*, antes de Outubro, en Madrid, Barcelona, Euscadi e Asturias. En Galicia estaban presentes en Ourense, Vigo e A Coruña¹⁸⁹. Pérez Pais sinala a existencia da mesma agrupación en Vigo —que celebra o Día Internacional da Muller en marzo de 1936— e Porriño (Pérez Pais, 1983: 44). Pola súa banda, Guillermo Llorca Freire dá noticia da creación en Ferrol da *Agrupación de Mujeres contra la guerra y el fascismo* (maio 1936) —integrada por membros do Grupo Femenino Socialista pero impulsada polo PCE (Llorca, 1986: 20)—. Pero, á parte destes datos, pouco máis se coñece.

descarada de la libre violación de las mujeres, en caso del triunfo definitivo de sus ideas; pervirtiendo a los niños con el ejemplo vivo del desnudismo practicado con sus hijos (Según declaración testifical en el Consejo de Guerra celebrado contra ella en Santiago), y valiéndose de otros medios de propaganda oral o escrita, llega a formar en Curtis un grupo muy considerable de adeptos, poderosos auxiliares algunos de ellos —como las hermanas María y Antonia Sánchez y Benigno Andrade— en la propaganda, dentro y fuera del sindicato, y en la creación de un ambiente enrarecido y propicio a los sucesos que pasamos a relatar. [Silva, 1938: 215]

¹⁸⁷Jesusa Prado (Ourense, 21 de abril de 1897-A Habana, 16 de abril de 1971). Filla dun traballador socialista. É unha das fundadoras do PCE en Ourense. Cando se produciu o alzamento, foi detida e encarcerada no convento de Celanova. Tras pasar polo cárcere en Ribadavia, puido exilarse a Cuba (“Á memoria de Jesusa Prado”, *A Voz do Pobo*, 9, 25 de maio de 1971).

¹⁸⁸É o caso da secretaria das conservas de Vigo, María Araujo (“Impresionantes testimonios de la ferocidad franquista y de la lucha heroica de nuestro pueblo. Información del Dr. Comesaña y la Sr. Araujo, recién llegados de España, en la Conferencia de prensa de la FOARE”, *España Democrática*, 28 de xullo de 1944 e “Homenaje al doctor Comesaña y a la Sra. Araujo”, *España Democrática*, 18 de agosto de 1944).

¹⁸⁹*Informe sobre la organización de Mujeres contra la Guerra y el Fascismo*. AHPCE, Microfilme IX, 120. ¿1934?.

2.4. Dereitos e deberes

Unha vez feita unha aproximación á composición social da militancia e á presenza das mulleres, veremos cáles eran os dereitos e deberes que tiñan, segundo os Estatutos do Partido.

Non se atopan grandes diferencias entre os primeiros estatutos, os de 1922, es os que rexerán a vida partidaria despois do IV Congreso. Establecían como prerrequisito de pertenza a sinatura dunha folla na que se declaraba estar de acordo cos principios da IC e co programa do PCE.

Os afiliados, por outra banda, debían contribuír ó mantemento da estrutura organizativa pagando unha cota mensual, que non cuantificaba o documento de 1922. O entusiasmo militante, polo menos durante esta primeira década de vida do comunismo galego, non debía pasar pola satisfacción desta obriga, segundo lemos na documentación. Ante a petición de apoio económico ó Comité Central feita dende Galicia en agosto de 1929, contestábase: “¿Para cuando dejais el empezar a cotizar? ¿Es que vamos a ser toda la vida comunistas honorarios? Hay que terminar con esta costumbre”¹⁹⁰.

Pola súa parte, os Estatutos de 1932 establecían que a cota non podería ser inferior a unha peseta para os obreiros industriais, artesáns...; a 0’5 pesetas, para obreiros agrícolas e mulleres que tivesen un soldo inferior a cinco pesetas. Os parados quedaban exentos de pagamento. Os estatutos dos raios de Taboada e de Vimianzo, por exemplo, establecían a cota de 0’5 pesetas. O de Mugardos, a de 1 peseta¹⁹¹. Parece que durante a República, aínda que os problemas nos cobros deberon seguir existindo, a situación non era tan grave como en anos anteriores.

Ademais, o voto ó PCE nas eleccións era tamén obriga dos afiliados. Estes non podían exercer cargos na súa organización ata pasados seis meses do seu

¹⁹⁰*Carta del Comité Ejecutivo del PCE del 2 de septiembre de 1929 al Comité Regional de Galicia*, AHPCE. Microfilme, 2, 41.

¹⁹¹*Estatutos del Radio Comunista de Taboada*, abril de 1936. AHPLugo. Gobierno Civil. Asociaciones. Atado 462. Expediente. 879; *Estatutos del Radio Comunista de Vimianzo*, marzo de 1936. AHRG. Gobierno Civil. Asociaciones. G-2703; *Estatutos del Radio Comunista de Mugardos*, marzo de 1936. AHRG. Gobierno Civil. Asociaciones. G-2545.

ingreso. O partido comprometíase, segundo os Estatutos de 1922, a axudar ós que por causas relacionadas coa actividade militante se visen privados de liberdade.

2.5. Formas de participación e de socialización políticas

Os afiliados debían pertencer ó sindicato do seu oficio que lle indicase o comité local. En 1932, cando o Partido se atopaba, teoricamente, en pleno proceso de bolxevización, estableceuse a obriga de formar parte dunha célula e traballar neste terreo. Unha obriga, que como vimos noutro apartado, non debeu ser cumprida, dado o escaso nivel de desenvolvemento da estrutura celular da que nos fala a documentación. Cruz sinala cómo a dirección do partido insistía na necesidade de realizar campañas de reclutamento fundamentalmente nas fábricas, lugares clave no proceso de bolxevización do PCE (Cruz, 1987: 63).

É de supoñer que, en aplicación dos principios do centralismo democrático, as seccións locais reuniríanse para discutir e aprobar ou rexeita-las directrices que emanaban dos órganos centrais do partido. Coñecemos, polo menos, dous casos nos que se fixo. O primeiro deles foi sobre a expulsión de Bullejos e o seu grupo de dirección; a segunda, curiosamente sobre outra expulsión, neste caso, a de José Antonio Balbontín. Neste segundo caso, reconece Santiago Álvarez que “no teníamos mucha capacidad para discutir sobre este tema, pero nos agradó que se nos consultase” (Álvarez, 1985,: 110). Como no caso Bullejos, a organización valdeorresa aprobou a expulsión de Balbontín porque, se en Madrid así se decidira, por algo sería.

Labor fundamental dos comunistas era o de axitación e propaganda (axit-prop). Na prensa e na documentación comunistas atópanse numerosas referencias a este tipo de actos, entre os que a celebración do 1º de Maio constituía case un ritual¹⁹². Por exemplo, no ano 1930, o PCE organizou unha campaña contra a carestía da vida¹⁹³. Para o outro ano, paralelamente á preparación das eleccións lexislativas, o Comité Rexional recibiu instrucións para organiza-la Xornada

¹⁹²Por exemplo, “La Fiesta del Trabajo en Pontevedra”, *El País. Diario republicano*, 2 de maio de 1933. Celebrouse un mitin no que interviñeron líderes locais (Manuel García Filgueira, Manuel Escariz, Manuel Gama, etc.) e españois (Dolores Ibárruri). Creemos que Dolores Ibárruri tamén falou nun mitin en Vigo dous anos despois (*El País. Diario republicano*, 6 de novembro de 1935).

¹⁹³“Al C.R. de la Federación Gallega”, 12 de decembro de 1930; AHPCE, Microfilme, IV, 52.

Internacional do 25 de febreiro contra o paro forzoso, mediante a celebración de manifestacións en Pontevedra, Vigo, A Coruña e Santiago así como a creación de comités de parados¹⁹⁴. En 1933, os comunistas organizaron unha campaña de recollida de adhesións para o Congreso contra a Guerra. Das 70.677 sinaturas recollidas en toda España, 3.357 procedían de Ferrol¹⁹⁵. Tamén deberon ser frecuentes os actos para esixi-lo restablecemento das liberdades despois da represión que seguiu á Revolución de Outubro; actos que en moitas ocasións recibían a forma de mitins contra a guerra e o fascismo¹⁹⁶. Mesmo o enterro dun líder obreiro podía ser aproveitado para realizar un acto de axitación e unha demostración de forza¹⁹⁷. Santiago Álvarez, referíndose á comarca de Valdeorras recorda que

Anteriormente —años 1931, 32 y parte del 33— solíamos hacer pintadas de propaganda general y abstracta: ¡Viva la URSS!, ¡Viva el Partido Comunista!, ¡Viva el comunismo! Algo parecido a lo que hacen ahora los grupos de ultraizquierda. [Álvarez, 1985: 109]

Outra das actividades foron as xuntanzas nas que se lía a literatura do Partido. Pero para que esas directrices fosen comprendidas e, en xeral, para eleva-la calidade do traballo militante, os comunistas procuraron incidir na formación política. Sen dúbida ningunha, unha das canles para transmitir esas consignas foi a prensa.

Son bastante frecuentes, ó longo de toda a década dos anos vinte, as queixas da dirección central sobre os problemas na recepción e distribución da prensa que se enviaba dende Madrid¹⁹⁸. A documentación do período 1931-1936 deixa entrever que eses problemas se solucionaron parcialmente.

¹⁹⁴*Instrucciones para la Región Gallega, con motivo de la Jornada Internacional del 25 de febrero*, 7 de febreiro de 1931, AHPCE, Microfilme IV, 64.

¹⁹⁵*Como se ha desarrollado la UJC despues del XII Plenum del KYM* [¿Xuño de 1933?], AHPCE. Microfilme VI, 91. Segundo algúns informes, Galicia era un dos territorios nos que o “movimiento antiguerreiro” tiña máis vida (*Material de información sobre la situación de la juventud trabajadora y el trabajo de la UJC. Situación orgánica de la UJC en España*, AHPCE. Microfilme VI, 91).

¹⁹⁶*El Pais. Diario republicano*, 27 de marzo de 1935; *El Pais. Diario republicano*, 22 de maio de 1935.

¹⁹⁷“Un militante obrero que desaparece. José Orozco Pereira”, *El Pais. Diario republicano*, 19 de marzo de 1935. Sobre o significado dos rituais mortuorios na liturxia comunista, Cruz, 1999.

¹⁹⁸Ademais de prensa, dende Madrid tamén se enviaban libros e folletos de literatura comunista. En 1929, o Comité Central remitiu vintecinco exemplares de obras como o *Programa da Internacional Comunista*, o Manifesto e Teses Políticas do VI Congreso da IC, obras de Marx e

En 1933, eran distribuídos en Galicia un total de 1213 exemplares de *Mundo Obrero*, número que coincide basicamente coas cifras de militancia¹⁹⁹. Hai que supoñer, así pois, que a prensa sería un dos principais elementos de información e de formación política de militantes.

Tal e como comentamos no apartado de fontes, non houbo xornais da Federación Galega, o balance é desolador dabondo. A falta de medios técnicos e de preparación política —en parte relacionada cos baixos niveis educativos que podemos presupor nunha militancia extraída das clases traballadoras— pódense ter en conta como causas. Apuntámo-la existencia de catro publicacións nas que interviñeron os comunistas e das que tan só se conservan algúns números dunha delas: *Nueva Aurora*, *Revolución*, *El Soviet*, *La Tribuna* e *La Unión de Teo e Calo*.

O Congreso Constituínte da Federación Galega do PCE (Pontevedra, 30 de abril de 1923) decidiu que o seu órgano de expresión sería o periódico *La Nueva Aurora*, xornal de carácter sindical, dirixido por Valeriano Barros²⁰⁰. O número 204 de *La Antorcha* (30 de outubro de 1925) referíase a *Nueva Aurora* como “un gran paladín comunista” conseguido a pesar dos modestos medios económicos de que dispoñía. Seguía dicindo que:

Nueva Aurora llevaba semanalmente las directivas del Partido a los explotados campesinos de toda la región. [...]. Ningún grupo obrero nacional precisa más de un órgano de clase que los oriente que los agrarios gallegos. [...]. La clase trabajadora de Galicia, los agrarios, los canteros, todos los obreros en general, necesitan su órgano en la prensa. *Nueva Aurora* desempeñaba esta misión. [...] Esperamos que a la primera ocasión [os traballadores galegos] procurarán darla nueva vida.

Revolución tiña como subtítulo ata o número 7 “Órgano de la sociedad obrera de cultura de Pontevedra” e despois “Órgano de la sociedad obrera de cultura de Pontevedra y del proletariado organizado”. A súa aparición foi semanal dende novembro de 1931. Foron colaboradores Manuel García Filgueira, Domingo Costas, Manuel Gama e Juan Cajide entre outros (Pereira, 1982: 405).

Lenin, etc. (C.E. del PCE, *Al Comité Regional de Galicia*. 15 de noviembre de 1929. AHPCE. Microfilme 2, 41).

¹⁹⁹Vid. mapa elaborado po Cruz e reproducido ó final deste capítulo (Cruz, 1984: 286).

²⁰⁰*La Antorcha*, 77, 18 de maio de 1923.

Desgraciadamente non existe ningún exemplar de *El Soviet*, xornal redactado en Ourense e publicado en Lalín na imprenta Stereos de Benigno Godás Retorta. Escribiron nas súas páxinas José Gómez del Valle, Antonio Fernández Carnicero, etc. (Pereira, 1982: 404). Segundo o testemuño de Luis Soto, saíron vintetrés números. O mesmo Soto di que o primeiro artigo de fondo chamábase “¡Viva la revolución socialista nacional!” (Navaza, 1977: 24).

Aínda que *La Tribuna. Órgano de los campesinos y obreros de Calo y su comarca* non foi un xornal explicitamente comunista, considerábase voceiro oficioso da “Sociedade de Oficios Varios de Teo-Ames”, dirixida pola familia Liste. De periodicidade mensual, saíu á rúa por primeira vez o 1º de maio de 1934. Sabemos dela pola revista *La Unión de Teo y Vedra* (Pereira, 1982: 403-404). Tampouco non se conservan exemplares.

Resulta significativa da situación política na que se desenvolvían os comunistas a súa incapacidade para crea-lo seu propio voceiro, aínda que houbo algún intento que quedou en mero proxecto: *Galicia Roja*. O órgano central del PCE, *Frente Rojo*, anunciaba no seu número 13, do 17 de setembro de 1932, que *Galicia Roja* aparecería en datas próximas como órgano da Federación Comunista Galega. Posteriormente anunciábase que a aparición de *Galicia Roja* quedaba aprazaba ata a celebración do seguinte congreso da Federación Rexional Galega²⁰¹. Non temos máis noticias.

A situación que se agacha detrás dos problemas da prensa comunista en Galicia pode responder a varios factores, moitos dos cales non deberon ser problemas exclusivos do Partido Comunista. En primeiro lugar, e sobre todo nas épocas de maior represión, a difusión da literatura comunista por vías clandestinas non debía ser nada fácil. Pero, de igual modo, hai que ter en conta outros factores como o nivel cultural da militancia, procedente esta, en boa medida, de sectores sociais escasamente alfabetizados e politicamente pouco educados.

Respecto á cuestión da formación política, resulta moi ilustrativo o comentario de Isabel Ríos no sentido de mostrar ela mesma reticencias para entrar no partido porque non estaba preparada. A resposta foi que “precisamente dentro del partido era donde podría hacerlo, pues el Partido era nuestra escuela” (Ríos,

²⁰¹*Frente Rojo*, 17, 15 de outubro de 1932.

1986: 42). Xa citamos unha carta do Comité Executivo do PCE na que se falaba da escasa comprensión do Rexional galego do tratado nos Congresos do Partido²⁰². Pois ben, para lle facer fronte a esta situación, o Partido intentou organiza-las súas propias escolas de formación para militantes, que como calquera outro aspecto deberon estar fortemente xerarquizadas: había militantes enviados á Escola Lenin, outros á escola de formación de Madrid. A única noticia que temos sobre o envío de militantes galegos a Moscova procede tamén de Ríos, que di que un camarada de Coruña, Escariz, pasara por ela (Ríos, 1986: 44).

Por outra banda, en Madrid foi creada una escola de formación marxista. Cruz apunta, baseándose nunha resolución do Comité Central, que “nada permite pensar que algo parecido a una escuela marxista o de cuadros pudiera materializarse en la República” (Cruz, 1987: 76). Sen embargo, cando se produciu a sublevación militar de xullo de 1936, Santiago Álvarez estaba en Madrid asistindo, precisamente, a un curso de formación (Álvarez, 1995). De tódolos xeitos, parece claro que as ditas escolas deberon ter unha extensión moi limitada, centrándose na formación de cadros e sen chegar á gran masa de militantes.

Finalmente, damos conta dun elemento meramente anecdótico en Galicia. Isabel Ríos narra como o raio de Curtis organizou un grupo de teatro que, debido ó ton “rojísimo” da primeira obra non tivo maior proxección (Ríos, 1986: 43). Debeu ser, ata onde sabemos, unha experiencia bastante illada en Galicia e debida, en boa parte, a que se desenvolveu nunha organización formada por xentes dun certo nivel cultural. Dáse a coincidencia, ademais, de que Ríos trasladouse a vivir a Madrid en 1932. Posiblemente alí coñeceu o Teatro Proletario que, promovido por César e Irene Falcón, comezara a funcionar nese mesmo ano²⁰³. Se dixemos que se trataba dunha actividade anecdótica é pola pouca duración que tivo esta actividade. Nada de anecdótico ten, por outra banda, dentro da estratexia comunista xeral, capaz de mobilizar múltiples recursos para propaga-la súa doutrina.

²⁰²*Carta del Comité Ejecutivo del PCE del 2 de septiembre de 1929 al Comité Regional de Galicia*, AHPCE. Microfilme II, 41.

²⁰³Esta actividade tamén foi promovida dende Moscova, cidade na que en 1933 se celebrou o Primeiro Congreso Internacional de Teatros Proletarios Obreiros, tamén coñecido como Olimpíada Popular de Teatro. Para o Teatro Proletario, *vid.* o capítulo dedicado por Irene Falcón nas súas memorias (Falcón, 1996: 103-116). *Vid.*, do mesmo xeito, Cruz, 1999: 43 e ss.

Os Estatutos de 1922 dicían no seu artigo 6 que as agrupacións comunistas deberían fomenta-la constitución de todo tipo de sociedades de cultura física, moral e intelectual, nas que quedaría encadrada a militancia²⁰⁴. Como dez anos antes, tamén os Estatutos do IV Congreso insistían na necesidade de potencia-las organizacións sociais (sindicatos, cooperativas, asociacións deportivas), e de crear fraccións comunistas, nas que xa existisen “con objeto de reforzar la influencia de este último y llevar a la práctica su política en el seno de dichas organizaciones”²⁰⁵.

Non falaremos agora da participación comunista nos sindicatos, pois é o obxecto doutro apartado. Pero si queremos facer unhas referencias a outro tipo de sociedades, que serían, con outros mecanismos, formas de participación e de “socialización” política dos afiliados, ó mesmo tempo que instrumentos de captación de novos militantes.

2.6. As Xuventudes Comunistas

Entre os militantes potenciais ós que os comunistas lles prestaron atención especial estaban os mozos. Os menores de dezaioito podían militar en dúas organizacións. Os máis pequenos nos **pioneiros** vermellos: dos 2.875 existentes en toda España, 300 procedían de Galicia, concretamente de Vigo —onde a organización era bastante poderosa e contaba con catro equipos de fútbol— e Maceda²⁰⁶.

Os documentos aprobados no I Congreso comunista, en 1922, xa estableceron a necesidade dunha educación revolucionaria para a xuventude, que contaría cunha organización propia encargada de

desarrollar una labor de propaganda y de agitación para atraerse y organizar a la juventud proletaria del campo, de la fábrica o del taller y educarla en la

²⁰⁴“Apéndice. Agrupación Comunista de... Reglamento” en Partido Comunista de España, *Estatutos y Tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, AHPCE. Documentos1922. Cartafol 3.

²⁰⁵“Estatutos del Partido Comunista de España (Sección Española de La Internacional Comunista)”, en Manuel Hurtado, *Normas de organización y estructura del Partido Comunista*, Madrid, Mundo Obrero, ¿1932?.

²⁰⁶*Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización* [1933], AHPCE. Microfilme V, 88.

lucha revolucionaria por medio de los ideales comunistas, teniendo en cuenta que el principio fundamental de la educación comunista de los jóvenes consiste en su participación activa en todos los combates revolucionarios, basados estrictamente en la escuela marxista, absteniéndose de provocar y dirigir los combates económicos, que serán obra del Partido²⁰⁷.

Tamén recaía sobre o Partido a dirección política da organización xuvenil, que tiña que adecua-los seus programas, tácticas e orientación. O documento, dunha maneira un tanto contradictoria, chega a falar de control do PCE sobre as xuventudes, que, ó mesmo tempo debían conservar a toda custa a súa independencia orgánica. Habería intercambio de representación nos órganos de dirección entre ámbalas dúas organizacións.

Respecto á estrutura e os efectivos comunistas, a primeira agrupación da que temos noticia é a de Pontevedra, pois os seus estatutos foron legalizados o 8 de maio de 1923²⁰⁸. Tres anos despois existían seccións en Santiago, Vigo²⁰⁹, Ferrol²¹⁰ e Pontevedra e, xa na República, legalizouse a organización coruñesa das Xuventudes²¹¹. Destas organizacións saíu o delegado pola Rexional de Galicia para asistir á Conferencia Nacional da Federación de Juventudes Comunistas de España, celebrada en 1926. Á dita xuntaza asistiron un total de trece representantes, dous por Asturias, dous de Biscaia, tres polo Comité Central, e un número indeterminado por Cataluña, Valencia, Sevilla, Madrid, Palencia e Galicia²¹². Eses trece

²⁰⁷*Partido Comunista de España. Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, AHPCE. Documentos 1922. Cartafol 3.

²⁰⁸AHPPO. Gobierno Civil. Libro de Registro de Asociaciones.

²⁰⁹Os Estatutos da Juventud Comunista de Vigo datan do 4 de novembro de 1931 (AHPontevedra. Gobierno Civil. Incautacións). Véxase tamén AHPontevedra. Gobierno Civil. Libro de Registro de Asociaciones. Sobre a súa actividade na Cidade Olívica, *Faro de Vigo*, 18 de decembro de 1931 e *El Pueblo Gallego*, 12 e 14 de febreiro de 1932.

²¹⁰A creación das Xuventudes Comunistas ferrolanas está recollida en “En el Ferrol. Constitución de la Juventud Comunista”, *Mundo Obrero*, 39 (85), 13 de xaneiro de 1933.

²¹¹A instancia ó Gobernador solicitando a legalización da “Juventud Comunista da Coruña”, presentada por Marcelino Ledo, Federico Iglesias, Leoncio Hortas, Rogelio Álvarez, data do 24 de agosto de 1931 (AHRG. Inventario Gobierno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 2655 A Coruña).

²¹²O Comité Central da UJC radicaba en Madrid. Existían dezaseis comités rexionais, entre eles o de Galicia, que tiña a súa sede en Vigo (*Material de información sobre la situación de la juventud trabajadora y el trabajo de la UJC. Situación orgánica de la UJC en España*, AHPCE. Microfilme VI, 91. Vid. tamén *Como se ha desarrollado la UJC después del XII Plenum del KYM*, [¿Xuño de 1933?], AHPCE. Microfilme VI, 91).

compromisarios representaban a 263 afiliados, cifra que non incluía a aqueles mozos que cotizaban no Partido, como no caso de Galicia²¹³.

Os datos de militancia en España son moi parciais. Polo que sabemos, a organización mantivo unha cifra que roldaba as 200 de persoas ata 1929, e as 400 en 1931²¹⁴. A partir desa data, parece que se incrementou constantemente o número de militantes, que era de 4.050 en marzo de 1932 e de 8846 en novembro do mesmo ano. En xuño de 1933, contabilizábanse 11.275 comunistas nas Xuventudes e, en setembro de 1934, 11.275. Probablemente como resultado do fracaso da Revolución de Outubro, produciuse unha caída de afiliación en 1935, crise recuperada en 1936, pois en febreiro había xa 14.000 militantes que pasaron a ser 50.682 en xuño do mesmo ano (Cruz, 1987: 57).

Máis parciais e incompletas son, se cabe, as cifras referidas a Galicia, comunidade na que se pasou de uns 250 militantes en novembro de 1932 ós 600 de xuño do ano seguinte²¹⁵. Eses dous centenares de militantes, segundo un documento sen datar, estaban distribuídos da seguinte maneira. Na Coruña militaban 62 persoas, das que 35 cortizaban na capital e 27 en Santiago, onde a organización se presentaba bastante activa e con métodos bastante agresivos. O resto podería estar encadrado na cidade de Ferrol aínda que non se coñecía o dato exacto. En Pontevedra había 82 militantes: 45 na capital e 28 en Vigo. Os 25 afiliados ourensáns cotizaban na capital e dos 33 de Lugo, 9 vivían na capital e 24 en Viveiro²¹⁶.

No que se refire ós dirixentes das Xuventudes Comunistas non temos outra información máis cós nomes dalgúns deles: José Caramés²¹⁷, Baldomero Bello (González Probados, 1992: 206, nota 27), Eduardo Villot²¹⁸ e Cabaleiro do Comité

²¹³*Conferencia nacional de la Federación de Juventudes Comunistas de España. Resoluciones tomadas* [24 de decembro de 1926], AHPCE. Microfilme I (1920-1929).

²¹⁴Vicente Olmos, “Las Juventudes Comunistas en el camino de su transformación en una organización de masas”, *Bolchevismo*, 3, xullo de 1932, páxs. 27-30.

²¹⁵“Material de información sobre la situación de la juventud trabajadora y el trabajo de la UJC. Situación orgánica de la UJC en España”. AHPCE. Microfilme VI, 91.

²¹⁶*Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización* [1933] AHPCE. Microfilme V, 88. Sabémo-los nomes dalgúns dos militantes comunistas de Santiago: José Costoya Varela, Maximino Rial Nimés, Antonio Quiñoy, Calvelo, Manuel Calvo, Urés e Ricardo Abuín Salgado (*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994).

²¹⁷*Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 6, 11 de novembro de 1932.

²¹⁸“En Orense, gran mítin del Partido Comunista. Los obreros aclaman el frente único”, *Mundo Obrero*, 7 (63), 19 de decembro de 1932.

Rexional das Xuventudes Comunistas (XXCC)²¹⁹, Venancio Pérez de Ferrol (Llorca, 1986) e, na organización compostelana, José Costoya Varela (secretario xeral), Maximino Riál Nimés (secretario de organización) e Antonio Quiñoy (axit-prop)²²⁰.

Probablemente, un dos aspectos máis interesantes, polo que de orixinalidade tivo, foi a creación dunha **organización unitaria** da xuventude socialista e comunista. As Xuventudes Comunistas, pola súa propia forma de organización, mantiveron os mesmos discursos e a mesma liña política có Partido Comunista. *Grosso modo*, podemos distinguir, xa que logo, un antes e un despois do VII Congreso da IC; é dicir, as XXCC camiñaron dende a teoría da fronte única pola base e o socialfascismo, á teoría da fronte popular e á creación do partido único do proletariado, concepcións estas acuñadas no VII Congreso.

En maio de 1934 tivo lugar o II Congreso da Unión de Juventudes Comunistas, no que se fixeron críticas ós socialistas e sinalouse como obxectivo a conquista dos mozos socialistas e anarquistas. Non obstante, houbo unha proposta de unidade cos socialistas. No mesmo ano comezaron as negociacións coas xuventudes socialistas, que puxeron de manifesto a imposibilidade de chegar a acordos. Curiosamente, as peticións dos comunistas (revolución democrático-burguesa mediante loitas parciais, constitución de comités e de sóviets, negación da insurrección directa, críticas ás Alianzas, etc.) foron rexeitadas polos mozos socialistas por seren reformistas (Cruz, 1987: 196; Viñas, 1978: 20)²²¹.

Cando no ano 1934 se estaba a discuti-la formación de Alianzas Obreiras, socialistas e comunistas en Ferrol manifestaron a súas diferencias. Teijeiro, das Xuventudes Socialistas (XXSS) locais, sinalaba as seguintes: os socialistas defendían a unidade sindical fronte ós comités de base dos comunistas, a necesidade da revolución fonte á simple unidade antifascista; a reserva de azos para

²¹⁹*La Voz de Galicia*, 12 de maio de 1936.

²²⁰Os datos de Santiago de Compostela en *Memorias de Antonio Silva Sánchez "Chuvieiras"*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994.

²²¹Vicente Olmos, "Las Juventudes Comunistas en el camino de su transformación en una organización de masas", *Bolchevismo*, 3, xullo de 1932, páxs. 27-30; *La juventud de la revolución*. AHPCE. Organizacións Xuvenís 151/1; *Manifiesto del II Congreso de la Unión de Juventudes Comunistas*. AHPCE. Organizacións Xuvenís 151/1.

a loita final fronte á unidade preconizada polos comunistas para as loitas concretas e inmediatas (González Probados, 1992: 170-171). Foi tralas loitas de outubro cando se intensificou a unidade de acción. Neste sentido cremos significativa a anécdota narrada por Francisco Comesaña, cando aínda era militante das JJSS:

Después del año 34, vino a verme una vez, es un detalle, una anécdota simpática, vino a verme un camarada de las Juventudes Comunistas de Madrid, vino a verme a Santiago para tratar de la unificación de las Juventudes Socialistas y Comunistas. Entonces, le di un parón. ¿No se imagina porqué le di el parón? Mira, vete a trabajar a La Coruña, que aquí en Santiago salimos de la cárcel del 34 ya con las juventudes unificadas²²².

Evidentemente, este informante non se refere á unificación orgánica, que como é ben coñecido non se produciu ata 1936, senón á unidade de acción. Porque no camiño cara á unificación seguían existindo atrancos e diferencias. Así, mentres as XXSS pedían o ingreso dos comunistas na súa organización, estes desexaban a creación dunha nova. A celebración do congreso da Internacional Juvenil Comunista deixou expedito o proceso de unidade.

Se, como acabamos de dicir, outubro marcou punto de inflexión na unificación, o VII Congreso da IC favoreceu aínda máis á aproximación pois Dimitroff formulou a necesidade de “cambiar radicalmente su estructura y el carácter que hasta el momento habían tenido, para convertirse en un movimiento que aglutinase a la juventud en general” (Viñas, 1978: 43).

Coherentemente con estas directrices, o Congreso da IJC (setembro-outubro de 1935) propuxo supera-la “limitada organización” de células de empresa e de barrio substituíndoas pola participación directa en asociacións culturais, clubs, e todo tipo de organización nas que estivesen presentes os mozos:

Estas organizaciones no deberían ser consideradas como organizaciones complementarias [...] sino, por el contrario, como las mismas formas que la juventud comunista deberá darse convirtiendo su organización en la organización de la juventud por excelencia. [Viñas, 1978: 44-45]

²²²Entrevista a Francisco Comesaña Rendo realizada por Víctor M. Santidrián en Tui, os días 4 e 11 de novembro de 1995.

Despois do mitin de unificación estatal, celebrado na Praza das Ventas de Madrid, o 5 de abril de 1936, comezaron en Galicia os actos de unidade. Así, o domingo 20 de abril de 1936 reuníronse na Casa do Pobo de Vigo as XXSS e as XXCC da cidade, as de Teis e as de Lavadores, acordando a constitución dunha agrupación unificada²²³. No mes de abril tamén se unificaron as organizacións de Pontevedra, Santiago (González Probados, 1992: 222-225) e Pontearreas (Candeira, 1999: 230). En maio, produciuse a fusión en Ferrol, organización de 162 afiliados—125 proviñan das filas socialistas— da que foi secretario o comunista Venancio Pérez (Llorca Freire, 1986). No mes de xullo celebráronse os congresos de Marín e Lugo (González Probados, 1992: 222-225) e para os días 18 e 19 de xullo estaba previsto o congreso provincial de unificación das Xuventudes da Coruña²²⁴. O obxectivo de todos eles era o mesmo:

Nosotros jóvenes comunistas y socialistas de España, Cataluña, Euskadi y Galicia, nos hemos unido en una sola organización, para terminar con la división en la juventud; para unir todas las fuerzas juveniles en un solo frente de la juventud para luchar contra el fascismo en España y en Galicia pueda existir un régimen de opresión que lleva a la juventud a la guerra y a los tiempos de la inquisición²²⁵.

Como demostración de forza e proba de unidade, as Xuventudes Unificadas de Vigo convocaron unha concentración antifascista no Campo Barreiro para o día 10 de maio de 1936. No acto, para o que se recomenda que os participantes fosen “uniformados para dar mayor vistosidad”, falarían un membro da XXCC de Galicia e Felipe Muñoz [Arconada] polo Comité Nacional de Unificación²²⁶. Segundo a prensa, estiveron presentes máis de cinco mil mozos de toda Galicia²²⁷.

Finalmente, e do mesmo xeito que facían os comunistas noutros ámbitos, as xuventudes potenciarían e participarían en asociacións non partidarias susceptibles de se-lo marco no que se encadraran os mozos que non tiñan adscrición militante.

²²³*La Voz de Galicia*, 20 de abril de 1936.

²²⁴*La Voz de Galicia*, 15 de xullo de 1936. Sabemos que a organización dos mozos coruñeses chegou a editar nos tempos da República, un periódico *Iskra. Órgano del C. de E. de las Juventudes Comunistas y socialistas de La Coruña*²²⁴.

²²⁵“El 18, congreso de unidad en Galicia. La Juventud unificada dirige un llamamiento fraternal a toda la juventud gallega para la lucha”, *Mundo Obrero*, 161 (869), 9 de xullo de 1936.

²²⁶*A Todas las organizaciones de la Juventud Comunista y Socialista de Galicia*, AHPontevedra. Gobierno Civil. Comisaría de Policía de Pontevedra. Incautacións. Juventud Socialista (G-4843; 7).

²²⁷“En Vigo. Concentración de juventudes marxistas”, *La Voz de Galicia*, 12 de maio de 1936.

Pode se-lo caso da Unión de Estudiantes Antifascistas, inscrita no Goberno Civil da Coruña en maio de 1935²²⁸.

2.7. Outras organizacións

Tamén outros sectores sociais tiveron este tipo de organizacións unitarias, promovidas algunha delas pola IC. Existía unha Internacional dos Intelectuais (VOKS), outra do Ensino e unha Liga anticolonial (Kriegel, 1982: 78-121)²²⁹. A traslación deste esquema a España e, xa que logo a Galicia, traducíuse na aparición das mesmas sociedades. Temos constancia da súa existencia en terras galaicas, aínda que, coma sempre, o mapa que podemos facer é moi defectuoso.

Segundo a documentación do PCE **Amigos de la Unión Soviética** non era, en España, unha organización comunista nos tempos da República, pois dos 8.000 afiliados, o 80% eran socialistas, e dos once membros do comité nacional, tan só un era comunista²³⁰. En Galicia, tan soamente temos constancia da existencia desta asociación de Amigos da Unión Soviética nas cidades da Coruña e Ferrol, Vigo e Pontevedra²³¹.

Á **Frente antifascista** estaban adheridos o PCE, a JC, Central General de Trabaxadores Unitaria, Socorro Rojo Internacional, Federación Cultural Deportiva Obrera, Juventud de Izquierda Radical Socialista, Juventud de Izquierda Republicana, sindicatos locais da UGT e da CNT, ateneos libertarios, bibliotecas

²²⁸Segundo a acta de constitución, a Unión de Estudiantes Antifascistas tiña como secretario xeral a un trotsquista, Eugenio Carré Naya; como secretario administrativo, a Jesús Díaz Serantes; da propaganda encargábase Raúl Trabadela e, como secretario deportivo, Jesús Álvarez Neyra (AHRG. Goberno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 4694 Varios).

²²⁹Un cadro esquemático da organización da IC pódese consultar en *Entente Internacional contra la III Internacional. La lucha contra el terror rojo. Vademecum Antibolchevique*, 1928. Vid., tamén, Nicolás Rodinevitch e Eduardo Comín (1941), *La Internacional Comunista o Komintern y sus organizaciones auxiliares*, Madrid, Ediciones Auxiliares.

²³⁰*Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133.

²³¹A asociación da Coruña está recollida en AHRG. Inventario Goberno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 2655 A Coruña. O caso de Ferrol está documentado por Llorca Freire. Tamén hai uns Estatutos en AHRG. Inventario Goberno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 4694 Varios. Para o caso de Vigo, *Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133. Para o caso de Pontevedra, *El País. Diario republicano*, 15 de setembro de 1933.

populares, etc. No Comité Nacional estaban presentes catro persoas sen filiación partidaria, un socialista, un militante de UGT e varios comunistas²³².

O mitin das JAP en El Escorial, en abril de 1934 —a “provocación de El Escorial”— reactivou esta Fronte Antifascista, que en Galicia tiña comités en Ourense, Vigo e A Coruña. Desta maneira, as campañas realizadas (pola liberación do comunista alemán Thalemann, contra a guerra...) acadaron un certo eco mesmo na “prensa burguesa”, como *La Zarpa* de Ourense²³³. A represión posterior á Revolución de Outubro dificultou o seu funcionamento. De tódolos xeitos, sabemos que en Galicia existían en febreiro de 1935, trinta e oito comités locais en activo, entre eles, os de Vigo, Ferrol e Ourense.

Da **Liga Atea**, organización que contaba cuns 1.000 afiliados en toda España, había unha sección en Ourense. Eran comunistas a maior parte dos seus afiliados²³⁴.

As actividades do **Socorro Rojo Internacional (SRI)** deberon estar máis estendidas, sobre todo en determinados momentos como a Revolución de Outubro²³⁵. As primeiras noticias que temos da existencia do SRI en Galicia proceden dun informe de 1927 no que se dá conta do mal funcionamento da organización en toda España. O mesmo documento sinala que existían comités en Cataluña (Barcelona), Levante (Valencia), Andalucía (Sevilla), Castela (Madrid), Asturias (Oviedo), País Vasco-Navarro (Bilbao) e Galicia (Santiago), representada esta última por un delegado dos trece que compuñan o Comité Central do SRI español. O Rexional de Galicia debería ter tres membros²³⁶.

Xa nos tempos da República, a Sección Española do SRI, segundo a prensa galega, estaba encabezado polo vigués Luis Curiel²³⁷. Aínda que pretendía ser unha organización unitaria, as súas relacións co Partido Comunista debían ser estreitas,

²³²*Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133.

²³³*Informe del trabajo del Frente Antifascista. 27 de febreiro de 1935*, AHPCE. Microfilme XIV, 175.

²³⁴*Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133.

²³⁵Sobre o SRI, véxase: *¿Qué es el Socorro Rojo Internacional?*, Sevilla, Edicións Socorro Rojo, 1933 e *Socorro Rojo Internacional. Diez años*, Barcelona, Ediciones Combate, 1932. Ámbolos dous folletos están dispoñibles no Fondo Comín Colomer da Biblioteca Nacional (Madrid).

²³⁶*Al Partido. A los afiliados al SRI*, 27 de maio de 1927. AHPCE, Microfilme I.

²³⁷A noticia de Luis Curiel como secretario do Comité Central do SRI en *Faro de Vigo*, 16 de 19 e decembro de 1931.

como se pon de manifesto na coincidencia de locais e persoas²³⁸. Na provincia da Coruña funcionaban comités locais do SRI en Ferrol, Mugardos, Sada, Santiago de Compostela²³⁹ e, por suposto, na capital. A actividade do SRI na cidade de Pontevedra e en Vigo era pública dende 1932, segundo noticias dos xornais²⁴⁰.

As afiliacións en España, segundo datos da propia organización, pasaron das 33.100 persoas en setembro 1932 ás 29.896 de agosto 1934 debido a que “los comunistas han dedicado escaso interés al SRI”, particularmente en Galicia, Aragón, Cataluña, Andalucía e Madrid. Pero, ademais, a representación comunista tamén diminuíu, pasando do sesenta e oito por cento de 1932 ó corenta por cento²⁴¹. A organización da Coruña pode ser un bo exemplo desa evolución, pois malia que a principios de 1933 a atopamos apoiando acordos do PCE²⁴², o que supón un claro predominio comunista, o seu comité estaba composto, dous anos despois, por dous socialistas, dous comunistas e dous sen partido²⁴³.

Sabemos que funcionaba en Ourense o Socorro Rojo Internacional dende polo menos setembro 1931 (Valcarce, 1992: 484). O comité local estaba controlado por comunistas: Manuel Docampo Pousa, Luis Vidal, Gómez del Valle (Valcarce, 1992, 488). A represión sufrida trala Revolución de Outubro provocou o desartellamento do comité ourensán así como a ralentización da actividade no resto de Galicia e de España²⁴⁴. A afiliación caeu e pasou a ser de 21.975 persoas, unhas 8.000 menos que antes da Revolución. Agora ben, as porcentaxes pasaron a ser

²³⁸Na cidade de Vigo, por exemplo, a sede estaba na rúa Giner de los Ríos, 11 (*Faro de Vigo*, 20 de decembro de 1931; *El Pueblo Gallego*, 12 de febreiro de 1932).

²³⁹Llorca Freire fala da existencia do Socorro en Ferrol, lugar onde tamén funcionaba un Comité Local de Ayuda a los Presos y Perseguidos. O Comité Local SRI de Mugardos en AHRG. Inventario Gobierno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 2545 Mesía-Noia. Comité Local do Socorro Rojo de Sada en AHRG. Inventario Gobierno Civil da Coruña. Expedientes de Asociacións Profesionais, Sindicais e Partidos Políticos. G 2563 Sada-Santiago. Respecto a Santiago, sabemos da existencia dun comité do SRI polo xornal *El Pueblo Gallego*, que na súa edición do día 22 de xaneiro de 1932 dá conta dunha Conferencia Rexional na que participaron A Coruña, Ferrol, Santiago, Viveiro, Pontevedra e Vigo. Nesa reunión faláron Félix González, José Argibay, Eugenio Urtaza e máis Juan Prieto. *Vid.*, tamén, *Faro de Vigo*, 22 de xaneiro de 1932.

²⁴⁰*Faro de Vigo*, 16 de decembro de 1931 e 22 de xaneiro de 1932; *El Pueblo Gallego*, 22 de xaneiro de 1932; *El País. Diario republicano*, 19 de decembro de 1932.

²⁴¹*Informe general de la situación del S.R.I. de España*. [¿Agosto de 1934?], AHPCE. Microfilme 10, 130.

²⁴²“En La Coruña. Un mitin-asamblea de adhesión a la Carta Abierta”, *Mundo Obrero*, 68, 16 de febreiro de 1933.

²⁴³*Informe sobre la actividad del Partido desde julio hasta diciembre de 1935* [Decembro de 1935], AHPCE. Microfilme, XI, 142.

²⁴⁴*Ibidem*.

favorables ós comunistas, que coparon o cincuenta por cento dos carnés fronte ó dez por cento dos socialistas, de extracción obreira maioritariamente todos eles (70%)²⁴⁵. No que se refire a Galicia sabemos que despois de Outubro de 1934, os sindicatos de Vigo de Pontevedra estaban adheridos como organizacións. O Comité Rexional de Galicia estaba composto por dez locais que agrupaban a 980 militantes, dos que 450 estaban na Coruña²⁴⁶.

Como xa vimos, a represión de Outubro provocou a creación de Comités de Axuda ós Presos na Coruña, Ferrol, Santiago, Pontevedra e Vigo²⁴⁷.

A **Federación Cultural Deportiva Obrera de España** (FCDO) coñeceu un certo incremento en 1934. Sobre un total de 9.500 afiliados encadrados en 156 grupos, a Federación de Galicia, totalmente controlada polos comunistas, tiña 4.000 membros en 54 clubs con federacións locais en Ferrol, Vigo, Pontevedra²⁴⁸, O Grove, etc.²⁴⁹. Temos constancia da existencia noutras localidades como Santiago de Compostela²⁵⁰. Sen embargo, os datos eran reducidos sensiblemente por outros informantes que indicaban que “nous puovons constater que notre camarade exagère énormément sur le fonctionnement de notre organisation et notamment sur les forces que nous avons dans les différentes régions”²⁵¹.

Por outra banda, serían loxicamente os mozos comunistas os chamados a xogaren un papel importante en todo tipo de organizacións deportivas para a creación dun “deporte de clase”:

Esto nos permitirá ponernos en contacto con novos grandes núcleos de xóvenes a los cuales podremos influenciar ideológicamente, al mismo

²⁴⁵*Informe general de la situación de la Sección Española del Socorro Rojo Internacional después del movimiento insurreccional de Octubre*, AHPCE. Microfilme XIV, 171.

²⁴⁶*Ibidem*.

²⁴⁷*Boletín Interior del Comité de Nacional de Ayuda a los Presos y sus familias*, 1, agosto 1935.

²⁴⁸A directiva da Federación Deportiva de Pontevedra estaba formada por Benito Calvo, Emilio Villar, Telesforo Seoane, Julio Rey, Faustino Gama e Alejandro Gama, varios deles comunistas (“FCDO. Elección de directiva”, *El País. Diario republicano*, 3 de xullo de 1934).

²⁴⁹*Federación Cultural Deportiva Obrera en España*, AHPCE, Microfilme VI, 91.

²⁵⁰Antonio Silva fálanos de que durante a República existiu a Federación Cultural Deportivo Obrera en Santiago. Recordamos a participación de dous militantes nesta organización: Lolo, un electricista do Teatro e o panadeiro Ermelindo Villa Senín (*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994).

²⁵¹*Rapport sur la situation du mouvement sportif en Espagne*, AHPCE, Microfilme VI, 96Vid., tamén, *Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133.

tiempo que le daremos al deporte su verdadero carácter de clase, creando físicamente buenos cuadros de choque, por ser también un factor importante en la lucha revolucionaria²⁵².

Unha das actividades de maior sona desta Federación Cultural Deportiva foi a súa participación na Olimpiada Popular de Barcelona de 1936, convocada como resposta á Olimpiada de Berlín do mesmo ano, celebrada en pleno auxe do nazismo. Sabemos que de Pontevedra estaba prevista a participación de sesenta persoas, entre atletas e membros do coro galego, dado que as actividades culturais terían tamén un carácter competitivo. Desas sesenta persoas, aspirábase a que un tercio fosen mulleres para así introducilas no mundo da política²⁵³. Na organización pontevedresa desempeñaron un moi importante as recentemente nadas Juventudes Socialistas Unificadas e personaxes como Castelao, Ramón Valenzuela e Eugenio Urtaza na coordinación do apartado cultural, sendo relevante a participación comunista (Acuña, 1994).

A violencia política que viviu a II República non foi allea ó marco europeo e mesmo mundial, onde a vía insurreccional era daquela unha posibilidade aberta entre as forzas da esquerda e da dereita (González Calleja, 1998). Nese ambiente hai que entende-la creación polo Partido Comunista das **Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas (MAOC)**. O PCE contou, dende moi cedo, con grupos de choque que, sen embargo, tiveron un carácter distinto ó das MAOC, pois non eran milicias organizadas. Estas xurdiron en torno a 1933 ou 1934 e a súa función variou pois pasaron de ser ferramentas para a insurrección armada a se converteren, principalmente, instrumentos de defensa da actividade obreira. Ese cambio fíxose en consonancia coa viraxe do VII Congreso da Internacional²⁵⁴.

A bibliografía existente fala do pouco que se sabe sobre a estrutura, mandos, forza numérica e outros elementos desta organización. Segundo a documentación que consultamos, os estatutos facían das MAOC unha entidade que tiña como obxectivos a loita contra o fascismo, a defensa da Fronte Popular e a educación física e cultural dos seus asociados. Poderían pertencer a elas calquera

²⁵²Vicente Olmos, “Las Juventudes Comunistas en el camino de su transformación en una organización de masas”, *Bolchevismo*, 3, xullo de 1932, páxs. 27-30.

²⁵³Agrupación Cultural Deportiva Obrera. Pontevedra, *Estimados camaradas*, [Pontevedra, 1936], AHPontevedra. Gobierno Civil. Incautacións.

²⁵⁴Sobre o carácter das MAOC, véxase Blanco, 1993.

individuo, sen distinción de relixión, sexo ou filiación política, sempre que acatasen os estatutos. Os métodos de loita eran a propaganda e a denuncia antifascistas. Resulta interesante, porque pon de manifesto as relacións entre todo este tipo de asociación, que os estatutos proclamaban que no caso de que as MAOC se disolvesen, as súas propiedades pasarían á Federación Cultural Deportiva de España²⁵⁵.

O propio PCE recoñecía que carecía de datos numéricos sobre militancia aínda que afirmaba que se estaban creando milicias en todo o país. Oviedo, Barcelona, Bilbao e Vigo eran as localidades que mellor funcionaban²⁵⁶. Efectivamente, sabemos que despois do triunfo da Fronte Popular, os mozos das Juventudes Socialistas Unificadas facían algún tipo de práctica militar nas proximidades de Vigo e que, con motivo do mitin do Campo Barreiro, do que falamos noutro lugar, desfilaron con camisa azul e gravata vermella, o uniforme das MAOC²⁵⁷. O máis sorprendente, polo temperán da data, é que algunhas fontes falan da existencia de milicias en Pontevedra á metade de 1933, o que nos pode facer pensar que o PCE comezara a organiza-las MAOC nas localidades nas que tivese implantación bastante cedo²⁵⁸.

Á marxe de apreciacións cuantitativas, sobre as que pouco máis podemos aportar, cómpre sinalar, como fai González Calleja, que a masiva mobilización política dos anos da República e, probablemente, a captación de militantes —da que a xuventude foi un obxectivo importante—, se fixo sobre a idea da necesidade de se defender fronte ó perigo fascista (González Calleja, 1998). Así, por exemplo, os informes comunistas sobre a actividade da organización en 1935 referíanse á existencia dunha moi activa organización xuvenil en Santiago “pero de una manera anarquizante en la mayoría de los casos, lo cual constituye un peligro”. Unha parte

²⁵⁵*Modelo de Estatutos para constituir legalmente las Milicias Antifascistas Obreiras y Campesinas*. AHPCE. Filme XIV, 183.

²⁵⁶*Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133.

²⁵⁷Memorias inéditas do comunista de Redondela, Manuel Barros. Segundo a documentación do AHPCE, os milicianos das MAOC levaban porras, aportadas persoalmente, camisa azul e gravata vermella (*Organizaciones de masas*. [¿1934, 1935?], AHPCE, Microfilme X, 133). *Vid.*, no mesmo sentido, *Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”* (Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994), protagonista compostelano dos feitos e González Vidal, 1999, para a versión dun ferrolano, Antonio Ares Abelleira.

²⁵⁸Na celebración do 1º de Maio de 1933 ondearon bandeiras das MAOC na cidade do Lérez (“La Fiesta del Trabajo en Pontevedra”, *El País. Diario republicano*, 2 de maio de 1933).

importante da súa actividade era, precisamente, a “semana del palo” contra os fascistas²⁵⁹. Os testemuños recollidos dalgúns protagonistas daquela época tamén parecen apuntar nesa dirección²⁶⁰.

Por outra banda, dado o apego que o Partido Comunista lle tiña á vía insurreccional, non é descartable que se recorrese a determinadas formas de violencia para resolver algúns problemas no ámbito local ou para responder ás agresións por parte doutras forzas políticas. Así, por exemplo, podemos ler na prensa cómo algúns actos políticos remataban con incidentes, como resultado dos cales algúns militantes eran detidos²⁶¹.

3. A PARTICIPACIÓN DOS COMUNISTAS NOS MOVEMENTOS SOCIAIS: AS ORGANIZACIÓNS SINDICAIS

Unha aproximación á historia do PCE é necesariamente incompleta sen un estudio da súa presenza nas organizacións sociais cara ás que, tradicionalmente, os comunistas orientaron os seus maiores esforzos. É, así pois, o momento de se aproximar ó que para os comunistas é unha ferramenta fundamental de acción na sociedade: os sindicatos e as organizacións campesiñas.

Como xa vimos, as condicións de ingreso na IC establecían como obriga dos comunistas a de estaren presentes en múltiples organizacións como sindicatos, cooperativas e outras organizacións de masas. O Estatutos da Sección Española tamén eran claros a este respecto. O artigo sexto dos vixentes en 1932 falaban da necesidade de que

En todas las organizaciones obreras y campesinas sin partido que tengan un carácter de masa, así como en sus órganos (sindicatos, cooperativas, asociaciones deportivas), en sus asambleas, conferencias, congresos, así como en los municipios, etc., deben ser organizadas

²⁵⁹*Informe sobre la actividad del Partido desde julio hasta diciembre de 1935* [Decembro de 1935], AHPCE. Microfilme, XI, 142.

²⁶⁰Tanto Amador Martínez Ramón como Manuel Bravo Mariño apuntan a importancia da violencia nos seus primeiros anos de militancia. Entrevistas a Amador Martínez Ramón e Manuel Bravo Mariño.

²⁶¹O 1º de Maio de 1933 en Pontevedra é un exemplo do que estamos a dicir (“La Fiesta del Trabajo en Pontevedra”, *El País. Diario republicano*, 2 de maio de 1933). Na mesma cidade, no verán de 1934 incendiouse un garaxe de forma intencionada. Foi detido Manuel García Filgueira e clausurado durante uns días o Centro Obrero (*El País. Diario republicano*, 11 de xullo de 1934).

fracciones comunistas, aun no existiendo en los mismos más que dos miembros del Partido, con objeto de reforzar la influencia de este último y llevar a la práctica su política en el seno de dichas organizaciones²⁶².

Vexamos, pois, cál foi a penetración comunista nesas organizacións sociais.

Tradicionalmente falouse da debilidade sindical do PCE en toda España, non soamente en Galicia, durante o período que estamos a estudar. Vexamos ata qué punto é real esta afirmación. Para iso, estudiaremos, en primeiro lugar, a táctica sindical do Partido e, en segundo lugar, daremos unhas pinceladas sobre a presenza comunista nas grandes centrais sindicais de época.

O I Congreso do PCE (1922) recoñeceu, como non podía ser doutro xeito, a importancia que tiñan os sindicatos para o movemento comunista. A súa forza radicaría na súa capacidade para influír nos sindicatos, aínda que non os debía tutelar.

A tese sindical presentada na dita asemblea comezaba cunha ampla declaración de principios e obxectivos, entre os que se atopaba a idea de que os sindicatos debían rexeita-las institucións creadas pola burguesía —por exemplo, a Comisión de Reformas Sociais (CRS)— que baixo a etiqueta do “interés general” encubrían os seus propios intereses de clase. Tratábase dunha denuncia implícita do sindicalismo realizado pola UGT, central que estaba presente na CRS²⁶³.

Marcando as pautas que o PCE mantivo nos seguintes anos, o mesmo Congreso tamén atacou o sindicalismo anarquista. Aínda que recoñecía que a CNT empregaba na súa acción sindical elementos revolucionarios, proclamaba un apoliticismo favorecido pola burguesía. Compría unha acción política, “una minoría directora para educar estas masas y proveerlas en cada caso concreto de su programa concreto, claro y preciso”. Esa minoría estaba representada, como era de

²⁶²“Estatutos del Partido Comunista de España (Sección Española de la Internacional Comunista)”, Manuel Hurtado, *Normas de organización y estructura del Partido Comunista*, Madrid, Mundo Obrero, ¿1932?.

²⁶³Partido Comunista de España, *Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, AHPCE. Documentos1922. Cartafol 3.

esperar, polo Partido Comunista, organización que tiña a obriga de loitar pola unificación das dúas centrais existentes no país²⁶⁴.

Pero, a pesar de tódalas declaracións de principios, o PCE, a penas tivo base sindical nos seus primeiros anos de vida. A súa influencia limitábase ás provincias de Biscaia, Asturias, Madrid e Pontevedra (Tuñón, 1980). A pesar de que a documentación interna do PCE fala de Galicia como unha rexión que está “bastante influenciada” sobre todo en Pontevedra —tanto na capital como en Vigo—, a presenza comunista nos sindicatos era máis ben puntual²⁶⁵.

A penetración dos terceiristas no caso pontevedrés está suficientemente probada polas referencias escritas. Non podemos esquecer-lo feito de que no XV Congreso da UGT (18 de novembro de 1922), no que se discutiu o problema da adhesión ás distintas Internacionais, foron expulsados os chamados “sindicatos rojos” que procedían de Pontevedra, Vigo e Ferrol. Desta maneira, “la escisión en el Partido Socialista [...] repercutía en el movimiento sindical con gran violencia” (Del Rosal, 1977: 249). Sobre a forza dos comunistas nos sindicatos de Pontevedra, concretamente na Federación de Sociedades Obreiras da capital do Lérez, volveremos atopar novas referencias nos anos seguintes²⁶⁶.

Son relativamente frecuentes as noticias que dá *La Antorcha* sobre a Constructora Naval de **Ferrol**, o que implica unha certa implantación comunista na factoría. Claro que, ó mesmo tempo, son habituais as chamadas a que os traballadores se organicen para mellora-la súa loita²⁶⁷. Entra dentro da lóxica dun

²⁶⁴*Ibidem*.

²⁶⁵AHPCE. Documentos 1922. Cartafol 3. Decembro de 1922.

²⁶⁶Foron expulsadas as Sociedades de Constructora Naval, de Dependientes, de Gasistas y de Hojalateros y Vidrieros de Vigo, Sociedades de Marineros y Pescadores, de Ebanistas, de Pintores, de Canteros y de Dependientes de Pontevedra (Tuñón, 1972: 723). A expulsión destes sindicatos foi ratificada no Congreso da UGT que se celebrou en 1928. Sen embargo, algúns deles puideron reingresa-lo ano seguinte (Barreiro Fernández, 1990: 233). Pola súa banda, o voceiro comunista *La Antorcha* dá noticias sobre estes sindicatos nos anos da dictadura: “Galicia. Cómo se hace la obra escisionista”, 62, 2 de febreiro de 1923; “Galicia. Caballerescamente Largo”, 68, 16 de marzo de 1923; “Los dependientes de Vigo. ¡Muy bien!”, 184, 12 de xuño de 1925; “Los electricistas vigueses”, 187, 3 de xullo de 1925; “Las Sociedades Obreras de Pontevedra y el Pleno de la UGT”, 189, 17 de xullo de 1925; “Los mandarines de la UGT contra la Federación Local de Pontevedra”, 25 de setembro de 1925).

²⁶⁷Pódese ler en *La Antorcha*: “A los obreros de la Constructora Naval del Ferrol” *La Antorcha*, 171, 13 marzo 1925; “La Sociedad de Torneros del Ferrol, en favor de la unidad”, 172, 20 marzo 1925; “Notas de El Ferrol”, 174, 3 abril 1925; “La Constructora Naval de El Ferrol explota inhumanamente a sus obreros”, 174, 1 maio 1925; 181, 22 maio 1925; “De El Ferrol. Sobre el conflicto de la Constructora Naval”, 182, 29 de maio de 1925; “De El Ferrol. Continúa el despido de obreros en la Constructora Naval”, 185, 19 de xuño de 1925; “Ferrol. Para un obrero del dique de Cádiz”, 212, 25 de decembro de 1925; “San Fernando. En pro de una iniciativa. Para un obrero

partido como o comunista poñe-los seus ollos nunha factoría como a do estaleiro ferrolano, unha das maiores concentracións de traballadores de Galicia.

Co paso dos anos, segundo veremos máis adiante, o PCE foi capaz de manter algunha influencia sindical na provincia de Pontevedra e implantarse en Ourense. Pola contra, parece que a súa penetración na Coruña, tanto na capital como en Ferrol, se mantivo estable ou mesmo diminuíu.

Como dixemos máis arriba, o mandato congresual do PCE esixía o control dos sindicatos e a unificación das centrais existentes. ¿Cal foi a estratexia do Partido para acadar eses obxectivos? Segundo o que foi secretario xeral do PCE, José Bullejos, o primeiro Comité Central do PCE nunca valorou as posibilidades da CNT, dada a formación socialista e uxetista dos seus membros. Isto explicaría, seguindo o mesmo autor, a falta de contactos co mundo anarcosindicalista, a pesar de que a IC fixo varias chamadas para que o Partido reorientase a súa acción cara á conquista da CNT (Bullejos, 1972: 41). Efectivamente, o primeiro congreso do Profintern decidiu a formación de Grupos Sindicalistas Revolucionarios (GSR) para a conquista da CNT e o V Congreso da IC optou pola intensificación das actividades nos medios confederais (Bullejos, 1972: 41-44). De 1925-26 datan estes primeiros proxectos para “reconstruí-la” CNT aínda que nada se faría ata 1930 (Cruz, 1987: 119). Probablemente como froito desa acción en 1927, tivo lugar o ingreso no PCE do grupo sindicalista de Manuel Adame, procedente da CNT. A ese grupo, sevillano na súa maior parte, pertencía o que posteriormente foi secretario xeral do Partido, José Díaz. Como xa comentamos noutro lugar, José Silva Martínez tamén proviña da CNT.

O Executivo comunista prevía desenvolver grupos sindicais formados exclusivamente por comunistas, que tiñan como obxectivo o de controla-los Comités Sindicais Revolucionarios promovidos polo PCE no interior da CNT. Estes organismos haberían de se converter en correas de transmisión das directrices

de la Naval de el Ferrol”, 217, 29 de xaneiro de 1925; “El Ferrol. A los aprendices de la Constructora Naval”, 221, 26 de febreiro de 1926; “El Ferrol. La caravana del hambre”, 222, 5 de marzo de 1926; “Ferrol. A los obreros de la Constructora Naval”, 231, 7 de maio de 1926; “Ferrol. Consecuencias de la falta de organización en la Sociedad Española de Construcción Naval”, 244, 6 de agosto de 1926; “Ferrol. Al margen de las asambleas”, 276, 25 de marzo de 1927; “Notas ferrolanas. La imbecilidad de unos malvados”, 277, 1 de abril de 1927; “De la Constructora Naval”, 279, 15 de abril de 1927.

do Partido pois “desde luego los Grupos Comunistas han simplemente de acatar los acuerdos, las orientaciones, las directivas, que el Partido les marque”. A súa autonomía era inexistente xa que non poderían realizar actos que non estivesen previamente autorizados por aquel. As directrices do Executivo eran claras:

Los Grupos Comunistas sindicales son simplemente órganos de penetración del Partido en los organismos sindicales, están supeditados en absoluto al Partido, y en ningún caso son un movimiento independiente, autónomo²⁶⁸.

Os GSC desenvolvéronse principalmente nas poucas zonas nas que dende as orixes houbo presenza comunista, isto é, Madrid, Asturias, Galicia e Biscaia. En Galicia formaban unha “fuerte minoría” en Vigo, Santiago e na federación obreira de Pontevedra, dende a que estaban a organiza-la penetración nas sociedades agrarias da provincia²⁶⁹. Claro que, resulta difícil cuantifica-lo significado que para os comunistas tiña o adxectivo “fuerte”. Por outra banda, cremos que semellante epíteto nos vale unicamente para confirma-la súa implantación, en maior ou menor medida, nas tres localidades citadas.

Paralelamente á creación dos GSC, a militancia comunista tiña a obriga de crear Comités de Unidade Sindical nos que se habería dar cabida a tódolos traballadores que aspirasen a acada-la unidade das centrais, independentemente da súa posible afiliación²⁷⁰. No mesmo documento indícase a presenza sindical en Biscaia, Asturias, Madrid, Levante, Barcelona, Pamplona, Almería, San Sebastián, Palma de Mallorca e Mataró. Respecto a Galicia, dísenos, unha vez máis, que a Federación de Sociedades de Obreros de Pontevedra e o Sindicato de Toneleros de Ferrol estaban gañados para a causa comunista²⁷¹; no caso de Vigo, a Sociedade Tipográfica era partidaria do proceso²⁷².

²⁶⁸*Proyecto de organización de los Grupos Comunistas Sindicales, aprobado por el C.E. del PC, AHPCE, Microfilme I.*

²⁶⁹*Al C.E. de la I.S.R. Informe sobre el estado de la organización obrera en España y actuación de los grupos sindicales comunistas, AHPCE. Documentos 1924. Cartafol 5. Informe asinado por José Roja, Óscar Pérez Solís, J. Acevedo y Feliciano Alonso, membros da Delegación española de los GSC al Tercer congreso mundial de la ISR, celebrada en Moscova en xullo de 1924.*

²⁷⁰*Plan de organización de los Comités de Unidad Sindical, aprobado por el Comité Ejecutivo del Partido Comunista Español, el día 10 de julio de 1925, AHPCE, Microfilme I.*

²⁷¹*Relación de Sindicatos partidarios de la unidad sindical y que probablemente tomarán parte en el Congreso proyectado para unificar con carácter nacional el movimiento pro unidad en las dos centrales, AHPCE, Microfilme I. Vid. tamén “La Sociedad de Torneros del Ferrol, en favor de la*

En Santiago, algúns sindicatos cenetistas manifestáronse pola unidade sindical, síntoma de que seguían as pautas marcadas polo PCE: a Sociedad de Carreteros (autónoma), a Asociación Tipográfica (CNT), Sociedad de Curtidores (Autónoma), Sociedad de Camareros (CNT) e Sociedad de Pintores y Albañiles (CNT); negouse a seguir esa consigna a Sociedad de Plateros, tamén da CNT²⁷³. Domínguez atribúe a influencia comunista sobre algúns sindicatos compostelanos a José Silva Martínez, que dende o seu posto de presidente da Sociedad de Canteros de Santiago conseguiu que a dita Sociedade saíse da UGT e entrase na CNT no ano 1922. Dende esa Sociedade de Canteiros difundíuse o comunismo ás sociedades do Centro Obreiro do Pombal de Santiago: Peones, Curtidores e Carreteros (Domínguez, 1981: 68).

O proceso de conquista da CNT deu un paso máis no III Congreso do PCE (agosto de 1929), que tomou a decisión de crea-los Comités de Reconstrucción da CNT. Crearíase un Comité Nacional de fraccións sindicais comunistas para que coordinase o labor de todas elas e preparase unha conferencia para a constitución da Confederación Nacional del Trabajo Unitaria. No Comité estaban representadas as federacións con máis posibilidades: Andalucía, Cataluña, Biscaia, Levante e Asturias²⁷⁴. A non inclusión de Galicia entre estas federacións é síntoma de que a “fuerte” minoría da que antes falabamos debía ser máis feble ca forte²⁷⁵.

Sen embargo, a conquista dos sindicatos e a creación dunha central obreira propia non deu os froitos desexados quizais porque

unidad”, *La Antorcha*, 172, 20 marzo 1925 e “La organización de Pontevedra y la unidad sindical”, *La Antorcha*, 204, 30 de outubro de 1925.

²⁷²“La Sociedad Tipográfica de Vigo, en favor de la unidad y del comité anglo-ruso”, *La Antorcha*, 185, 19 de xuño de 1925.

²⁷³“Desde Santiago. Por la unidad sindical”, *La Antorcha*, 204, 30 de outubro de 1925.

²⁷⁴*Acta de la sesión del CE del PCE, celebrada los días 7, 8 y 9 de noviembre de 1929*, AHPCE. Microfilme II, 36.

²⁷⁵A documentación desta época, así como a dos anos seguintes insiste na importancia que para o PCE tiña a Federación Local de Sociedades Obreiras de Pontevedra, que tiña, segundo as mesmas fontes a non desprezable cifra de 800 a 1.000 afiliados. Outro dos baluartes tamén citado era o Sindicato Agrario de Teis. Resulta máis chocante a inclusión do sindicato dos traballadores do tabaco da Coruña, liderados por Severino Chacón, un dos terceiristas de primeira hora e militante uxetista. Se dicimos que resulta chocante é porque a súa militancia comunista non debeu repercutir no seu liderato sindical.

Il y a plusieurs syndicats en Espagne, qui sont dirigés par un camarade ou par un sympathisant, mais dans beaucoup de cas, nous ne pouvons pas dire que ces syndicats sont influencés par nous²⁷⁶.

Así pois, o control comunista de moitos sindicatos limitábase á simple influencia persoal dos dirixentes, de forma que os traballadores non os relacionaban co Partido. Pero ademais, e así o recoñecía un documento do Executivo español dirixido ós Comités Rexionais do 16 de decembro de 1930, moitos militantes seguían crendo, equivocadamente, nos líderes anarquistas e nos dirixentes “socialfascistas”. O PCE funcionaba mal polo que o seu Comité Executivo volveu reformular as *Tareas inmediatas del Partido*²⁷⁷. Cumpría constituír células de empresa, “el Partido en la misma empresa [...] el estado mayor del proletariado de la fábrica”, e crear un movemento sindical revolucionario. Detallábase polo miúdo a táctica mediante a que se desenvolvería ese proceso.

As células comunistas debían traballar para constituír comités de loita e de fábrica. Había que, en primeiro lugar, organiza-los comités de loita que serían os encargados das loitas parciais. Serían elixidos por tódolos obreiros sobre un programa concreto. “Un Comité de Lucha significa [...] la dirección de las luchas obreras por los obreros mismos contra los jefes traidores de la UGT o de los sindicatos anarquistas que deben ser desenmascarados”²⁷⁸. Os comités de loita representaban unha “organización sencilla del frente único de los obreros”. Eran organizacións non permanentes que xurdían para afrontar un problema específico.

No caso de que un movemento de protesta tivese carácter xeral, os comités de loita transformábanse en comités de folga, que nomearían un comité central de folga “poniendo fin a la dictadura antiobrera de los jefes traidores de la UGT y los sindicatos anarquistas”²⁷⁹.

En segundo lugar, e dado o carácter transitorio dos comités de loita, era necesario organizar comités de fábrica cun programa máis amplo co do ámbito da

²⁷⁶Informe confidencial dirixido ó Secretariado Latino da Profintern e datado o 15 de outubro de 1929.

²⁷⁷C.E. del Partido Comunista de España, *Tareas inmediatas del Partido*, 16 de diciembre de 1930, AHPCE. Microfilme IV, 51.

²⁷⁸*Ibidem*.

²⁷⁹*Ibidem*.

súa empresa, á que habería de impoñer-lle o seu recoñecemento. Estes comités eran, ademais, os xermolos dos futuros soviets.

Pero o traballo en células e comités non eliminaba a presenza dos comunistas nos sindicatos reformistas e anarquistas. Así, cando nun comité de loita participasen obreiros da UGT e da CNT había que formar con eles a oposición sindical revolucionaria. Os comités de loita e de fábrica eran unha arma contra a CNT e a UXT, pero non debían entrar en conflito cos sindicatos revolucionarios, porque “Nos acusarán los traidores del proletariado de escisionistas”²⁸⁰. Tratábase de preparar conferencias sindicais rexionais no camiño do Congreso Nacional de Reconstrución da CNT.

Os comunistas, tal e como vimos anteriormente, optaron en determinados momentos por “reconstruír” a CNT. Da súa presenza nas filas da CNT, tan só temos algúns exemplos. Xa falamos de cómo José Silva conseguiu controlar determinadas sociedades obreiras de Santiago nos anos vinte. O enfrontamento entre anarquistas e comunistas no interior da CNT, que parece foi máis ca verbal, acabou coa expulsión destes últimos no Pleno Rexional da Confederación que tivo lugar en Santiago en febreiro de 1933. A narración dos feitos, aparecida en *Mundo Obrero*, reflicte con toda claridade as posicións do PCE:

Los líderes podridos del anarcorreformismo, para impedir la desastrosa fiscalización de su actuación y evitar que se plantearan los problemas que interesan a los trabajadores desde un punto de vista de clase, revolucionario, han expulsado a los delegados peones, carpinteros y albañiles de Santiago y albañiles de Coruña, con la imputación honrosa de ser comunistas²⁸¹.

O articulista continuaba atacando os líderes anarquistas, os “libertarios”, os que acusaban de dividi-lo movemento obreiro e de estaren vendidos a Casares Quiroga, “amigo personal de los liderillos podridos” ó que titeaban e chamaban “Santiaguito”. Os feitos remataron nas mans nunha agresión iniciada, por suposto, polos anarquistas,

²⁸⁰*Ibidem*.

²⁸¹“En Santiago. Los líderes anarcosindicalistas expulsan del Pleno de la CNT a los delegados comunistas”, *Mundo Obrero*, 66 (112), 14 de febreiro de 1933.

arrojando una silla contra los obreros. Se defienden éstos y algunos corren a buscar piedras a la calle. Desde dentro se hicieron disparos contra los obreros. Hay varios heridos de arma blanca y pedradas. Los muebles de la Productora han quedado destrozados en la refriega. La policía desalojó el local²⁸².

Tamén na cidade de Vigo houbo dende comezos da República enfrontamentos verbais polo control da CNT (Barreiro, 1990: 233)²⁸³. En Betanzos, cando varios afiliados á CNT intentaron crear un raio comunista, a dirección confederal ordenou a súa expulsión²⁸⁴.

Ante o fracaso do proxecto de reconstrucción da CNT, o PCE considerou que o seu traballo sindical debía encarreirarse cara á unificación das dúas centrais obreiras²⁸⁵. Foi esta a liña marcada pola Carta Aberta da Comintern de maio de 1931. A viraxe non partira do recoñecemento da imposibilidade de conquista-la CNT, ben por falta de forza ben polo uso dunha táctica equivocada porque

la consigna central en nuestro trabajo sindical, que desde hace un año era la reconstrucción de la CNT y que era absolutamente justa entonces y en las circunstancias en que fue lanzada, ya no corresponde a la situación general de la clase obrera, ni a la situación particular de la CNT [...] ²⁸⁶.

Non houbo erros de planificación senón un cambio de situación que obrigaba a modifica-la consigna:

Hoy es necesario poner en el centro de nuestro trabajo sindical la consigna de la unidad sindical revolucionaria sobre la base de la lucha de clases y tomar medidas prácticas correspondientes para transformar el Comité de Reconstrucción en Comité de Unificación del movimiento sindical²⁸⁷.

²⁸²*Ibidem*.

²⁸³Silva Ferreiro chega a afirmar que a CNT da cidade Olívica estaba en mans comunistas (Silva, 1938).

²⁸⁴“Desde Betanzos (Coruña). Los libertarios imponen su dictadura en la CNT”, 75 (121), 24 de febreiro de 1933.

²⁸⁵A loita polo control da central confederal debeu continuar, mesmo, nos tempos da República. Exemplo disto foi o caso do que fora candidato comunista nas eleccións municipais de 1922, José Martínez Covelo, que foi expulsado no Congreso de Vilargacía da CNT (1931) polo seu labor fraccional comunista (Barreiro, 1990: 344).

²⁸⁶“Al Comité Central del Partido Comunista de España (Carta Abierta de la I.C. Mayo 1931)”, *La lucha por la bolchevización del Partido. Cómo el grupo sectario ha preparado su lucha contra la I.C. y el P.C. de España*, Madrid [1932], 16, AHPCE. Microfilme V, 80.

²⁸⁷*Ibidem*.

A *Carta Aberta da I.C.* de xaneiro de 1932 insistía no mesmo sentido e atacaba a política sindical do Partido pola súa pasividade no momento en que se intentou reconstruí-la CNT, cando rematou a Dictadura de Primo. Perdida esa partida, o PCE debía converte-lo Comité de Reconstrucción en Comité de Unidade²⁸⁸.

Coa vista posta no novo obxectivo, o Partido Comunista puxo a súa maquinaria a funcionar. A finais de 1931, a Federación Local de Sociedades Obreiras de San Sebastián, unha das máis potentes entre as controladas polos comunistas, fixo un chamamento ós traballadores españois no que se lles instaba a promove-la unidade sindical en contra do inimigo común. O chamamento explicaba a división na que se atopaba o movemento sindical, non en función das diferencias ideolóxicas, senón polas actitudes anticlasistas dos dirixentes sindicais; a unidade habería de se realizar, pois, pola base (Cruz, 1987: 144). Con estas formulacións non é de estrañar que a UGT respondese negativamente ó chamado da Federación donostiarra. A CNT nin sequera contestou (Tuñón, 1972: 892).

Pouco antes da celebración da Conferencia de Unidade, a dirección comunista recibiu unha carta da IC, que non se conserva, que propuña a creación da Central General de Trabajadores Unitaria coas forzas dos sindicatos do Comité de Reconstrucción e cos sindicatos partidarios da Internacional Sindical Roja (Cruz, 1987: 146). Inspirado nesas consignas está o folleto *Los sindicatos en la revolución española*, da serie xa citada *Los problemas de la Revolución Española*²⁸⁹. Esta obra definía o que un sindicato significaba para os partidarios da III Internacional e, xa que logo, para a súa Sección Española. Este era o partido da vangarda dunha clase obreira que non estaba completamente encadrada no PCE. Por iso nacían os sindicatos revolucionarios, organizacións accesibles ós obreiros de tódalas tendencias suxeitas á democracia sindical. Os comunistas traballaban neses sindicatos revolucionarios persuadindo ós seus afiliados de que as posturas do Partido Comunista eran as correctas, non impoñéndoas. Por outra banda, o principal labor dos sindicatos revolucionarios era quebra-la disciplina capitalista na fábrica a través da construción de comités obreiros unitarios de fábrica, que debían ir adquirindo forza ante os capitalistas:

²⁸⁸*Ibidem.*

²⁸⁹*Los sindicatos en la revolución española*, Barcelona, Publicaciones Edeya, [1932].

El factor principal del viraje en nuestra labor, es la preparación del trabajo en la fábrica, la creación de grupos sindicales, la formación de comités de fábricas, el ensanche de la zona de competencia de los comités de fábrica, a la par que una lucha permanente, tenaz y sistemática por la conquista de esa fortaleza²⁹⁰.

Os comités de fábrica tiñan que formular reivindicacións económicas, principalmente, pero tamén tiñan que dar paso ás reivindicacións políticas. Dado que estas non eran o seu campo de traballo fundamental, os comités de fábrica e os sindicatos revolucionarios debían de se manifestar a prol dos sóviets.

Con estas ideas de partida, o documento argumentaba que os comunistas necesitaban crea-la súa propia organización sindical. Non se trataba dunha operación rompe-la unidade; antes ben, todo o contrario. Tratábase de se organizar primeiro para, a seguir, promove-la unidade porque “no llegaremos a la unidad, si nosotros no estamos organizados”²⁹¹. Esa organización sería a CGTU, que funcionaría de forma paralela ás plataformas de oposición sindical existentes dentro da CNT e da UGT.

Efectivamente, e tras sucesivos adiamentos, a Conferencia de Unidade Sindical celebrouse en Madrid os días 30 de xuño, 1 e 2 de xullo de 1932. O máis importante dela foi a creación da CGTU. O seu obxectivo era agrupar nun só organismo ós sindicatos comunistas pertencentes o Comité Nacional de Reconstrucción²⁹².

Adheríronse á CGTU un total de 36.935 traballadores. A —teórica— forza sindical do Partido non se correspondía coa que tiña como organización política. Esa cifra pon de manifesto que se trata dun sindicato marxinal fronte á UGT e a CNT, que tampouco contribuía a reforza-lo Partido porque, como escribía Adame, subestimábase que “aparezca [o PCE] abiertamente y como partido de clase en

²⁹⁰ *Ibidem*.

²⁹¹ *Ibidem*.

²⁹² Os documentos aprobados no congreso foron publicados no folleto chamado *Hacia la unidad de lucha de clase. Plataforma de acción de los partidarios de la unidad sindical*, Barcelona, Ediciones Unidad Sindical. Véxase tamén *Unidad Sindical. Seminario de Unificación y Acción Sindical Revolucionaria*, 31, 19 de xullo de 1932.

todas las luchas de los obreros y de los campesinos”²⁹³. Parece ser que era un mal que se arrastraba dende os anos vinte segundo Tuñón: “El PC había existido sin una organización sindical sobre la que proyectarse y este talón de Aquiles se había hecho evidente desde sus primeros tiempos” (Tuñón, 1982: 892).

O traballo sindical do Partido, as cifras así o expresan, tiña múltiples eivas. De non ser así, os comunistas non recoñecerían que se a Conferencia de Unidade Sindical foi un rotundo éxito para o Partido Comunista non foi gracias ó case nulo traballo da fracción comunista. Acadáronse os resultados esperados gracias a que non houbo unha oposición organizada²⁹⁴.

En Galicia, a iniciativa foi levada, unha vez máis, pola Federación de Obreira de Pontevedra, que convocou unha Conferencia prounidade na que se aceptou o ingreso na CGTU e na ISR por 481 votos contra 135²⁹⁵. Ademais, fixo público un chamamento “a todos los trabajadores de la ciudad, del campo y del mar”, asinado por Domingo Costas, no que os instaban a iniciaren unha campaña por toda Galicia a prol da unión de tódolos traballadores²⁹⁶.

Dos 233 sindicatos adheridos á Conferencia en toda España (158.465 obreiros representados), 32 serían galegos, en representación duns 10.000 obreiros. Parte deles eran sindicatos que pertencían á Internacional Sindical Roja. O cadro seguinte mostra cáles foron eses sindicatos:

²⁹³Manuel Adame, “Del IV Congreso: Enseñanzas del debate sindical y sus consecuencias”, *Bolchevique*, 2, 1 de maio de 1932, 10.

²⁹⁴*Informe. 8 de septiembre de 1932*. AHPCE. Microfilme V, 81.

²⁹⁵“La Federación Obrera de Pontevedra ingresa na CGTU”, *Unidad Sindical. Seminario de Unificación y Acción Sindical Revolucionaria*, 35, 8 de outubro de 1932. Véxase tamén “Federación Obrera de Pontevedra. Próxima campaña prounidad sindical por todos los pueblos y aldeas de Galicia. Llamamiento a todos los trabajadores de la ciudad, del campo y del mar”, *Unidad Sindical. Seminario de Unificación y Acción Sindical Revolucionaria*, 24, 19 de maio de 1932; Carlos Montero Díaz, “Desde Galicia. Necesidad de conseguir los sindicatos autónomos para la CGTU”, *Frente Único*, 12, 17 de novembro de 1933; José Silva, “Ante el Congreso constitutivo de la CGTU. Galicia debe y puede estar bien representada en este histórico comicio”, *Frente Único*, 14, 10 de febreiro de 1934.

²⁹⁶“En la región galaica”, *Unidad Sindical*, 13, 3 de marzo de 1932.

SINDICATOS ADHERIDOS Á INTERNACIONAL SINDICAL ROJA

SINDICATOS DE LA ENTIDAD AUTÓNOMA GALEGA		
A CORUÑA		Sindicato de Pescadores y Marineros de Mugaridos (CNT, 150) Sociedad de Obreros Agrícolas de Cabana (UGT, 97) Sociedad de Oficios Varios de Ames-Teo (450) Sociedad de Peones de Santiago y de su entorno (CNT, 160. afiliados) Sociedad de Profesiones y Oficios Varios de Negreira (Autónoma, 175)
LUGO		Sindicato de Obreros Mineros de Monforte (CGTU, 260)
OURENSE	ISR ISR ISR ISR ISR	Asociación de Trabajadores de la Enseñanza de Ourense (CGTU, 130) Sindicato de Industria de la Madera de Ourense (CGTU, 410) Sindicato de Metalúrgicos de Ourense (CGTU, 185) Sindicato de Peones en General de Ourense (CGTU, 180) Sociedad de Conductores y Cargadores de Ourense (CGTU, 150) Sociedad de Constructores de Calzado de Ourense (CGTU, 45)
PONTEVEDRA	ISR ISR ISR ISR ISR ISR ISR ISR ISR ISR ISR ISR	Federación de Sociedades Obreras de Pontevedra (autónoma) Sindicato de Albañiles y Pintores de Pontevedra (CGTU, 350) Sindicato de la Industria Pesquera de Pontevedra (CGTU, 100) Sindicato de Obreros en hierro de Pontevedra (CGTU, 85) Sociedad de Canteros y Marmolistas de Pontevedra (CGTU, 350) Sociedad de Cargadores y Descargadores de Pontevedra (CGTU, 20) Sociedad de Carpinteros de Pontevedra (CGTU, 200) Sociedad de Conductores de Automóviles de Pontevedra (CGTU, 60) Sociedad de Ebanistas de Pontevedra (CGTU, 125) Sociedad de Marineros de Pontevedra (CGTU, 100) Sociedad de Sastres de Pontevedra (CGTU, 150) Sociedad de Tipógrafos de Pontevedra (CGTU, 80) Sociedad de Tranviarios de Pontevedra (CGTU, 100) Sociedad de Zapateros de Pontevedra (CGTU, 50) Sociedad Obrera de Cultura de Pontevedra (Autónoma, 70) Federación de Trabajadores de Porriño (Autónoma, 468) Alianza Marinería de Teis (Autónomo, 50) Sociedad de Canteros, Marmolistas y Similiares de Vigo (UGT, 500) Sociedad de Cargadores y Carreteros de Vigo (Autónomo) Unión de Trabajadores de Conservas de Vigo (Autónomo, 4500)

Fonte: Os sindicatos adheridos á Internacional Sindical Roja en *Sindicatos adheridos a la Internacional Sindical Roja*. AHPCE. Microfilme V, 81 e “La Federación de Sociedades Obreras de Pontevedra, que agrupa a todos los trabajadores del mar y de la ciudad, ingresa en bloque en la Internacional Sindical Roja”, *Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 15, 1 de outubro de 1932. “La Federación Obrera de Pontevedra ingresa na CGTU”. *Unidad Sindical*, 35, 8 de outubro de 1932.

Para os sindicatos adheridos á Conferencia de Unidade Sindical, e maillo número de afiliados: *Relación de las organizaciones adheridas a la Conferencia Nacional de Unidad Sindical*. 8 de setembro de 1932. AHPCE. Microfilme V, 81. *Vid.* tamén *Unidad Sindical*, 5, 5 de decembro de 1931; 7, 19 de decembro de 1931; 8, 26 de decembro de 1931; 9, 2 de xaneiro de 1932; 11, 16 de xaneiro de 1932; 13, 3 de marzo de 1932.

Este cadro mostra, ó noso entender, cáles eran os sindicatos sobre os que os comunistas, quizais non o PCE, exercían unha certa influencia. De non ser así non se explica a súa adhesión ó proxecto de unidade lanzado pola federación pontevedresa. A suma total dos traballadores representados acada a cifra de 10.000²⁹⁷. A ese número habería que engadi-los activistas dos grupos de Oposición Sindical Revolucionaria (OSR). Dos 7.445 traballadores concentrados nos grupos

²⁹⁷Segundo datos de Dionisio Pereira, en 1932 a UGT e maila CNT sumaban en torno ós 30.000 afiliados (Pereira, 1992: 12).

de OSR en toda España, só 138 proviñan de Galicia, concretamente de Vigo, e estaban distribuídos do seguinte xeito: albaneis (30 traballadores), metalúrxicos (19), dependentes (16), canteiros e marmoristas (15), tipógrafos (11), perruqueiros (10), ferroviarios (10), zapateiros (9), gasistas e electricistas (7), e empregados municipais (6)²⁹⁸.

Paralelamente á Conferencia pro-Unidade celebrouse o IV Congreso do PCE, do que, sorprendentemente, non saíu unha liña sindical clara. Quizais o proceso de purga do equipo dirixente, posto en marcha en Moscova dende 1931, impediu unha clarificación da táctica a seguir. Así pois, a tese sindical aprobada no Congreso de Sevilla repetía os xa tradicionais ataques ós xefes socialfascistas da UGT e da CNT, que coa súa actitude impediran que as loitas levadas a cabo polo proletariado chegaran a bo porto²⁹⁹. O Partido vivía aínda en pleno período da política de clase contra clase, razón pola que as referencias á política da fronte única son unha constante que se traduce nesa descualificación de socialistas e de anarquistas e, por suposto, dos republicanos³⁰⁰. Por iso, afirmábase que a República non mellorara as condicións de vida duns obreiros que, pola contra, estaban a ser agredidos. Na mesma liña de rexeitamento con que se recibira o Réxime do 14 de abril, insistíase na desconfianza da clase obreira diante das promesas de cambio republicanas. Sen embargo, os traballadores mantiñan a súa combatividade intacta; é máis, vivíase nun período de “creciente radicalización de las masas” á que tan só o PCE sabía responder. Por iso, “las masas se movilizaron ampliamente bajo nuestra consigna de huelga general y fueron a la lucha en Cataluña, en Galicia, en Vizcaya, en Andalucía, en Levante, etc.”³⁰¹. Non se pode esquecer que o ano 1932 coñeceu en Galicia unha forte conflictividade social, cunha onda de folgas a que xa nos referimos noutro lugar (conflictos pesqueiros de Vigo, da construción naval de Ferrol e do ferrocarril Zamora-A Coruña en Ourense).

O informe sindical do IV Congreso insistía na necesidade de potencia-la unidade, sen concretar a través de qué canles. Paralelamente, os comunistas debían seguir traballando no desenvolvemento de fraccións opositoras nos sindicatos da CNT e da UGT dirixidos polos xefes traidores socialfascistas e anarco-

²⁹⁸*Oposiciones Sindicales Revolucionarias*, AHPCE. Microfilme V, 81.

²⁹⁹*IV Congreso del P.C.E. Tesis sindical (marzo de 1932)*, AHPCE.

³⁰⁰*Ibidem*.

³⁰¹*Ibidem*.

reformistas³⁰². Ou ben esta clara consigna non foi correctamente interpretada ou ben a oposición ó grupo dirixente era xa unha realidade porque, dous meses despois do congreso, Manuel Adame, responsable sindical, escribía un artigo na publicación teórica do Partido en que denunciaba a actitude de moitos camaradas que abandonaban a loita polo control da CNT e da UGT e creaban “sindicatos rojos”. Isto, continuaba Adame, só tiña que producirse nos casos en que os camaradas fosen expulsados dos sindicatos “reformistas”³⁰³. Quen sería expulsado do Partido, pouco despois, sería o propio Adame.

A viraxe que ía vivi-lo PCE dende 1934, coa entrada nas Alianzas Obreiras e a derrota da Revolución de Outubro tería unha influencia definitiva na política sindical, que deu un novo bandazo, materializado na fusión da CGTU e a UGT³⁰⁴. Pesaba fortemente a realidade de que os comunistas non lograran crear unha organización capaz de competir coas dúas grandes centrais. Ademais, o VII congreso da IC e o da Internacional Sindical reforzaron as tendencias unitarias cos socialistas. En novembro de 1935, o delegado da Internacional Comunista, o arxentino Codovila, e o dirixente uxtetista Largo Caballero celebraron unha entrevista en que este aceptou a unión das dúas centrais sindicais, coa entrada dos sindicatos da CGTU na UGT e con conferencias de unidade no sitios en que ámbalas dúas forzas fosen poderosas (Elorza, 1999: 255).

A CGTU dirixiuse á UGT formulando accións conxuntas contra a política do Goberno que se concretaban nas seguintes esixencias: liberdade dos presos, reapertura dos centros obreiros e casas do pobo, recoñecemento das liberdades sindicais no sentido máis amplo, campaña a favor dos mineiros asturianos, etc. Para o desenvolvemento do plan creáronse comités de enlace que detallaron a plataforma de loita nos seguintes puntos (Del Rosal, 1977: 437-438): 1. Axuda ós presos e ós perseguidos e campaña pola amnistía; 2. Reapertura dos centros obreiros e casas do

³⁰²*Ibidem*.

³⁰³Manuel Adame, “Del IV Congreso: Enseñanzas del debate sindical y sus consecuencias”, *Bolchevique*, 2, 1 de maio de 1932, 9-12.

³⁰⁴Sen dúbida ningunha, a entrada do PCE nas AAOO foi un feito que acelerou a fusión sindical. A *Resolución sobre la participación nas Alianzas Obreras* en que se informaba da decisión de ingresar nas AAOO remataba, entre outras cousas, falando de que o PCE loitaría pola creación dunha única central sindical. Nese momento debía ser xa algo máis ca unha consigna de papel (*Resolución del CC. Extraordinario del P.C. de España (Sección de la I.C.) sobre la participación en las Alianzas Obreras*. AHPCE. Documentos 15. Setembro de 1934).

pobo; 3. Loita pola reconquista das melloras sociais eliminadas polo goberno; 4. Loita contra as organizacións fascistas.

Dende unha posición de forza, a UGT respondeu ás propostas de unidade feitas pola CGTU dicindo que as portas do sindicato estaban abertas. O PCE, pola súa banda, estaba interesado en que naquelas zonas con forte implantación do sindicalismo comunista, como Sevilla, Pontevedra e Toledo, se producise algún tipo de congreso que repartise os cargos directivos entre as dúas tendencias. Finalmente, o proceso de unidade foi sinxelamente de ingreso da CGTU na UGT, mesmo no caso de Pontevedra³⁰⁵. Este proceso permitiría ós comunistas consolidar a forza que xa tiñan nalgúns federacións da UGT e facerse co control doutras. Foi o caso da Federación de Traballadores da Ensino, a FETE.

Un dos sectores en que temos constancia da influencia comunista foi o do maxisterio. Tuñón de Lara falou hai xa anos acerca desa influencia sobre a Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza (FETE) da UGT (Tuñón, 1972: 853). Na que se pode considerar como a asemblea de constitución da FETE en Galicia, celebrada en Moaña en 1931, os mestres presentes “consideraron urgente el ingreso individual y colectivo en la UGT”, sen que se adoptasen os acordos colectivos que correspondían a cada unha das asociacións alí presentes³⁰⁶.

Unha desas organizacións foi a Asociación dos Traballadores do Ensino (ATE), presente en varias localidades da xeografía galega. Con anterioridade á Revolución de Outubro, a ATE tiña o seu principal bastión en Ourense, con 250 afiliados. Estaba presente, ademais, en Santiago (36 afiliados), Corcubión (42), Lugo (60), Ferrol (79) e Vigo: (166), cun total de 633 asociados³⁰⁷. A organización tamén estaba implantada na Coruña e en Pontevedra.

A presenza de mestres comunistas na Asociación de Traballadores do Ensino de Ourense (ATEO) está constatada polo traballo de Cid Fernández: Félix Salgado, Baltasar Vázquez e Luis Soto foron algúns deles³⁰⁸. Non foi constante ó

³⁰⁵*Mundo Obrero*, 6 de xaneiro de 1936, citado en Cruz, 1986, 243.

³⁰⁶*El Pueblo Gallego*, 20 de maio de 1931. Citado por Costa, 1989: 283.

³⁰⁷Víctor Fráiz, “Historia sindical de los trabajadores de la enseñanza”, *Escuela Vivida*, 23 de agosto de 1935.

³⁰⁸Sobre a ATEO pode verse tamén o libro de Armando Fernández Mazas, *Política y Pedagogía. Memoria teórica de un maestro de ATEO*, Ourense, 1990.

longo dos anos da República o seu control da ATEO, senón que se produciu no período que vai de decembro do 1932 a decembro de 1933. Baltasar Vázquez foi quen dirixiu nesta época a revista que levaba o mesmo nome da asociación, *Ateo*. Luis Soto exerceu o cargo de presidente e Ignacio Herrero o de secretario. A proposta de Baltasar Vázquez de lle dar unha orientación marxista á revista provocou unha crise na organización que deu paso ó terceiro período. Luis Soto permaneceu na revista. En decembro de 1933, Vázquez volveu á redacción do boletín, que adquiriu un ton bastante combativo, con chamadas á creación da Fronte Única. Incluía unha páxina obreira en que se transmitían os debates entre o PCE e Izquierda Comunista, representada esta por Armando Sánchez Mazas. Foi no mandato do grupo de Soto cando se decidiu o ingreso como colectivo na FETE.

Como dicíamos antes, foi importante a influencia comunista na FETE. No caso de Galicia existen algunhas probas que permiten afirmar que os comunistas conseguiron afianza-lo seu control sobre esta federación sindical durante o período republicano, chegando a colocar militantes comunistas en cargos directivos no Congreso que se celebrou en maio de 1936. Pero antes de que iso se producira, houbo tensións entre comunistas e socialistas e, no seu momento, entre os mestres afiliados ó PCE e os de obediencia poumista.

Na Sección da Guerra Civil do Arquivo Histórico Nacional consérvanse algunhas cartas de mestres galegos afiliados á Internacional de Traballadores do Ensino dirixidas ós líderes sindicais de Madrid. A dita correspondencia pon de manifesto que en torno ós anos 1933-34 houbo entre socialistas (“reformistas”) e comunistas (“auténticos revolucionarios”) unha loita polo control do sindicato de mestres. Concretamente podemos referirnos a uns escritos asinados polo mestre comunista Félix Salgado que así o indican:

No os podéis imaginar la lucha que sostenemos unos cuantos camaradas por la radicalización de este sindicato, del que con seguridad tenéis una idea —sindicato revolucionario— que no está de acuerdo con la realidad—³⁰⁹.

³⁰⁹Carta asinada por Félix Salgado, Ourense, 20 de decembro de 1934, dirixida a César Lombardía (AHN-Guerra Civil (Salamanca). PS Madrid. Cartafol 86. Atado 1069. Folio 48).

Como sinalabamos antes, o conflito debeu saldar a favor dos comunistas, alomenos en Vigo e Ourense, localidades en que súa influencia está documentada. Sabemos da existencia de mestres organizados na FETE noutras localidades de Galicia, pero non coñecemos-la relación de forzas existente no sindicato. Segundo afirma o profesor Costa, foi Moaña o berce do que posteriormente sería a Federación de Trabajadores de la Enseñanza de Galicia, o peso principal da cal recaeu na organización olívica (Costa, 1989).

No caso de Vigo podemos centra-las nosas palabras nun mestre: Víctor Fráiz Villanueva. Nos escritos conservados no AHN-Guerra Civil aparecen referencias a este personaxe, quen, a pesar de estar lastrado polos “resabios del intelectual pequeño-burgués” que lle impedían actuar correctamente, parecía “un compañero sincero y no dudo llegue a ser un verdadero comunista”³¹⁰. Verdadeiro comunista ou non, Víctor Fráiz foi fusilado a principios da Guerra Civil pola súa militancia no PCE.

Fráiz, presente na Reunión Plenaria do Comité Nacional de FETE de xaneiro de 1936 (Costa, 1989), foi o animador do Congreso Federación Gallega de Trabajadores de la Enseñanza de UGT celebrado en Vigo no mes de maio de 1936. O congreso, en que tamén participou Luis Soto (Soto, 1985: 123), pronunciouse a prol da autonomía de Galicia na orde pedagóxica. Probablemente nun episodio da loita entre os comunistas e os poumistas, os primeiros votaran que a sede da organización galega estivese en Vigo e non en Santiago, quizais porque o presidente da Asociación de Trabajadores do Ensino de Santiago era o líder do POUM, Luis Rastrollo (Cid, 1989: 75). Foi elixido secretario xeral da Federación Galega Apolinar Torres; Isidoro Cid Rivo secretario administrador, e secretario de prensa e propaganda Luis Soto (Costa, 1989: 289). No mitin de clausura, celebrado no Teatro Tamberlick, falon varios líderes socialistas e comunistas, entre os últimos José Antonio Uribe³¹¹.

A presenza dos comunistas na UGT non se limitou exclusivamente á federación de Ensinantes. En 1931 existía en Vigo unha forte Unión de Trabajadores de las Fábricas de Conservas de la Ría de Vigo (UTFCRV), dependente da UGT. O feito de que unha comisión desta asistise ó Congreso de

³¹⁰Carta asinada por Félix Salgado, Ourense, 12 maio de 1934, dirixida a César Lombardía (AHN-Guerra Civil (Salamanca). PS Madrid. Cartafol 86. Atado 1069. Folio. 53.

³¹¹Vid. *La Voz de Galicia*, 24 de maio de 1936 e *La Voz de Galicia*, 26 de maio de 1936.

Unidade Sindical de Pontevedra, e a existencia dun grupo da Oposición Sindical Revolucionaria, fai pensar na posibilidade de que a UTFCRV estivese controlada por comunistas (González Probados, 1992, 223).

4. OS COMUNISTAS NAS ORGANIZACIÓNS CAMPESIÑAS

Outro eido de acción comunista, sobre todo nun país en que tanto peso tiña o sector primario, foi o mundo campesiño. Ó longo dunha boa parte do noso período, as posicións do PCE sobre a cuestión campesiña, e o traballo entre os labregos, estiveron marcadas por unha certa desconfianza dende que o seu I Congreso (1922) proclamou: “La agricultura y los agricultores son el escollo principal en que tropezarían las nuevas instituciones comunistas”³¹².

O primeiro programa agrario do Partido Comunista estableceu unha serie de medidas que serían desenvoltas polo poder comunista e que, dalgún xeito, intentaban non espantar ós pequenos propietarios. En primeiro lugar, habería que determinar qué terras eran cultivables, cáles habería que dedicar a pastos e bosques, etc. En segundo lugar, conservaríanse as grandes posesións agrícolas cultivadas por quen as traballaban. Os pequenos propietarios non serían desposeídos das súas propiedades aínda que se integrarían en cooperativas, e o mesmo trato habían recibir colonos e rendeiros. Os cultivadores pagarían un canon ó estado segundo a produtividade das súas terras e, finalmente, os aparellos de traballo proveríaos o estado³¹³.

O III Congreso do PCE, celebrado en agosto de 1929 nas proximidades de París volveu trata-lo problema agrario. Como resultado da discusión redactouse unha *Resolución* que contiña algunhas referencias a Galicia. Partindo da importancia que a agricultura tiña na economía española, os comunistas consideraban que debía ser campo da súa acción³¹⁴. Pero sería unha acción axeitada

³¹²Partido Comunista de España, *Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, AHPCE. Documentos 1922. Cartafol 3.

³¹³*Ibidem*.

³¹⁴Bullejos apunta que o Congreso dos comunistas españois limitouse a repeti-las teses emanadas da III Internacional, que celebrara o seu VI Congreso un ano antes. A pesar da insistencia en que “la revolución española debía ser democrático-burguesa por su contenido histórico, aunque sólo triunfaría por la acción directora del proletariado, aliado a las restantes capas trabajadoras”, outro dos acordos dese III Congreso foi o de darlle unha importancia preferente ós traballos nas zonas industriais (Bullejos, 1972: 92).

ás características de cada rexión, polo que compría iniciar un estudio profundo da cuestión agraria. Así, en novembro de 1929, presentábase na executiva comunista unha análise que, recoñecendo a diversidade do réxime da propiedade agrícola en España, establecía a seguinte división: 1. Latifundistas 2. Terratenentes de pequenas parcelas espaxadas. 3. Pequenos propietarios. 4. Colonos ou rendeiros. 5. Masas de “siervos del terruño”. O Partido —e o réxime comunista futuro— non poderían actuar de igual xeito con todos eles, debido precisamente a esas diferencias³¹⁵.

Pero, por riba deses contrastes, o trazo máis característico da agricultura de toda España era a supervivencia de “vastos e importantes vestigios feudales”, xa que a maior parte da terra pertencía á aristocracia latifundista, á Igrexa e ó Estado. Continuaba a resolución do PCE falando do atraso ó que as ditas forzas tiñan sometida a agricultura e o campesiñado. Dentro deste, os obreiros agrícolas, os pequenos arrendatarios, os parceiros e os colonos eran vítimas dunha explotación feudal de que a *rabassa morta* e o foro eran as súas máis salientables expresións. O PCE, vangarda do proletariado e único partido capaz de se pór á fronte das masas traballadoras do campo, propugnaba, xa que logo, a confiscación sen indemnización de tódalas terras dos latifundistas para seren entregadas a aquelas. Do mesmo xeito, os comunistas loitarían pola “supresión de los foros sin ninguna indemnización por parte de los pequeños campesinos”. A suposta lei de redención de foros do goberno fascista de Primo de Rivera resultara a todas luces insuficiente pois non constituía outra cousa que “el paso del derecho a cobrar este impuesto sobre el trabajo del pequeño campesino, del antiguo señor feudal o sus sucesores, al Estado, sin ningún beneficio para los pequeños campesinos”³¹⁶.

Para realiza-lo seu programa agrario o PCE debía organiza-las masas traballadoras campesiñas, pois estaban completamente desartelladas. As organizacións existentes ata ese momento eran mixtas, polo que carecían de contido de clase. Existían catro tipos de organizacións en España: a dos *rabassaires* cataláns, as organizacións reformistas apoiadas polo Partido Socialista, as organizacións mixtas de Castela e Andalucía dirixidas por sacerdotes e alcaldes e a dos foreiros galegos,

³¹⁵Acta de la sesión del CE del PCE, celebrada los días 7, 8 y 9 de noviembre de 1929, AHPCE. Microfilme II, 36.

³¹⁶Resolución sobre la cuestión agraria, AHPCE. Microfilme II, 34.

influenciadas y dirigidas por el cura Basilio Álvarez y los caciques gallegos, e integradas también por los medios y pequeños campesinos, y cuya aspiración principal es la redención de los foros sin indemnización, si bien esto lo aceptan los dirigentes solamente en teoría.³¹⁷

Para os comunistas, a aceptación da lei de Primo de Rivera polo crego Basilio Álvarez supuxera unha traizón ós foreiros, para os que o texto legal era unicamente un cambio de amo: da explotación feudal á explotación estatal. Por iso os obreiros agrícolas debían constituír sindicatos de clase, o que non excluía o traballo nas formacións existentes antes sinaladas, porque os comunistas

deben trabajar allí donde las masas existen. Los comunistas campesinos de Cataluña y Galicia y de toda España, deben constituir las “fracciones comunistas” en las organizaciones de “rabassaires”, de foreros y en todas las organizaciones campesinas existentes [...] para acercarse a esas masas trabajadoras, denunciar ante ellas el engaño de que son víctimas, hacerles conocer nuestras consignas de reivindicaciones mediatas e inmediatas, para hacer en esas organizaciones un trabajo de desagregación, para llevar a esas masas trabajadoras del campo a los sindicatos de clase³¹⁸.

Pouco despois do seu III Congreso, o PCE recollía nas súas actas o mandato de crear sindicatos para asalariados agrícolas e outros de pequenos campesiños. Por riba destas diferencias, o descontento existente entre os campesiños obrigaba ó PCE a prestar atención ós seus problemas³¹⁹.

O PCE mantivo nos seus escritos a existencia de lazos entre dous problemas que tenderían a aparecer asociados: o problema das minorías nacionais e o movemento campesiño. En boa medida, a relación estaba xustificada pola necesidade de trata-lo problema da terra atendendo ás diferencias rexionais. Para acadar ese obxectivo, o Comité Executivo solicitoulles ós rexionais que se lle enviasen as indicacións axeitadas³²⁰.

³¹⁷*Ibidem*.

³¹⁸*Ibidem*.

³¹⁹*Acta de la sesión del CE del PCE, celebrada los días 7, 8 y 9 de noviembre de 1929, AHPCE. Microfilme II, 36.*

³²⁰*CE del PCE, A todas las organizaciones y afiliados al Partido, 23 de diciembre de 1930. AHPCE. Microfilme, IV, 51.*

De tódolos xeitos, o Partido parecía mellor preparado para traballar entre os obreiros agrícolas, nas zonas en que, como Estremadura e Andalucía, predominaban os latifundios. As dificultades comezaban cando a cuestión campesiña se formulaba a respecto dos pequenos labregos, que eran clasificados en tres grupos: arrendatarios e *rabassaires* de Cataluña; foreiros de Galicia e Asturias e, por último, campesiños que traballaban a súa terra. Correspondíalles ós comités rexionais concreta-las evidentes diferencias de clase e o tipo de traballo que esixía cada un deses grupos

de manera que se puedan plantear reivindicacións concretas, susceptibles de mobilizar a los pequeños campesinos al lado del proletariado bajo la dirección de nuestro Partido, unificando la lucha de los obreros que emplean los campesinos, arrendatarios, foristas y rabasaires ricos, con la lucha de los campesinos, arrendatarios, rabasaires y foristas pobres³²¹.

O Executivo insitía na necesidade de explicar que a consigna de expropiación da terra non ía contra os campesiños que non posuían terras suficientes para vivir, porque se trataba de da-la terra a quen a traballase. A loita de clases no campo tiña que se dirixir contra o Estado en forma de loitas contra os impostos, contra os grandes propietarios e a igrexa e pola abolición dos foros sen redención³²². Para soste estas afirmacións e conseguí-la mobilización dos labregos pobres recorriase, nin máis nin menos, ó “exemplo de Rusia, donde la Revolución hizo a los campesinos dueños de la tierra”. Exemplo empregado non sabemos se por descoñecemento dos líderes, pola esperanza do descoñecemento dos labregos pobres, ou por outros motivos.

A penetración comunista en Galicia entre os campesiños galegos foi lenta, tanto polas deficiencias no traballo do Partido como polas características socioeconómicas do país, pois como recoñecía o PCE

siendo aquí fuerte el concepto de propiedad y concurriendo la circunstancia de que apenas si hay asalariados, la penetración de nuestro partido será forzosamente más lenta, lo que nos obligará a emplear una táctica más hábil, cuidadosa y meditada³²³.

³²¹*Ibidem*.

³²²*Ibidem*.

³²³*Tesis agraria. Contribución a su estudio* [¿IV Congreso?], AHPCE. Microfilme, IV, 55. A pesar das dificultades que atopaba o PCE, Suárez Picallo avisaba nos seus discursos parlamentarios do 24 e 25 de maio de 1933, que moitas sociedades agrarias, formadas por pequenos propietarios,

A Carta Aberta da IC tamén contiña numerosas críticas pola debilidade do traballo dos comunistas no campo³²⁴. En *La cuestión nacional y el movimiento nacional revolucionario*, mantíñase a idea de que o problema nacional era fundamental polas súas raíces eminentemente populares, sobre todo campesiñas. Segundo a análise comunista, “la particularidad del problema nacional en España consiste en que las nacionalidades oprimidas [...] son los distritos más adelantados en el dominio industrial”, polo cal Galicia, como comarca agrícola, constituía unha excepción. A loita dos campesiños galegos coincidía coa dos cataláns non obstante, pola existencia de “pesadas cargas feudales y formas de arrendamiento semif feudales” que oprimían a foreiros e *rabassaires*³²⁵. Porque, a pesar das diferencias, a consigna de “A terra para quen a traballa” podía ser válida para tódalas partes.

Argumentos semellantes tamén eran desenvolvidos no caderno que a mesma serie de publicacións lle dedicaba ó problema agrario³²⁶. O folleto, que como noutro lugar dixemos foi redactado probablemente polo delegado da IC, definía o réxime español como agrario semifeudal. Certo é que en España xa se implantara o capitalismo, pero tamén o era que, tanto nas terras do norte como do sur, se mantiñan numerosos vestixios feudais: os foros, a *rabassa morta*, o latifundio, etc.

Sobre ese concepto xiraba toda a estratexia comunista no que se refería á revolución española en xeral e a cuestión agraria en particular. Fronte a anteriores declaracións, afirmábase que a monarquía caera pola presión da burguesía; pero a responsabilidade fundamental dependía da “lucha abnegada” de obreiros e

estaban a caer nas mans da UGT, da CNT ou das organizacións campesiñas próximas ó PCE (Pereira, 1984: 503).

³²⁴A carta referíase ó traballo campesiño realizado nos seguintes termos:

Debe condenar, como absolutamente falsa, la idea de que los campesinos deben aguardar al triunfo del Partido comunista en España, para recibir la tierra del Gobierno obrero y campesino y contentarse, aguardando este triunfo, con programas de reivindicaciones inmediatas.

Tratábase de unir esas reivindicacións inmediatas “a la consigna de la toma inmediata de las tierras por los campesinos” (“Al Comité Central del Partido Comunista de España (Carta Abierta de la I.C. Mayo 1931)”, *La lucha por la bolchevización del Partido. Cómo el grupo sectorio ha preparado su lucha contra la I.C. y el P.C. de España*, Madrid [1932], 7-18, AHPCE. Microfilme V, 80).

³²⁵*Los problemas de la revolución española. La cuestión nacional y el movimiento nacional revolucionario*, Barcelona, Edeya, s/a.

³²⁶*Problemas de la revolución española. El problema agrario y el movimiento campesino en España*, AHPCE. Microfilme XXII, 272. Propostas moi semellantes tamén aparecen en Buró Político del Comité Central del Partido Comunista de España, *¡Contra la revolución y la reacción fascista! ¡Por la tierra, el pan y la libertad. Resolución*. AHPCE. Documentos 14. Xaneiro de 1933.

traballadores do campo que se atopaban nunha situación prerrevolucionaria. O escrito chegaba a afirmar que “El incendio de los conventos fue, en esencia, un movimiento revolucionario agrario, dirigido contra el más grande y poderoso latifundista: la iglesia católica”³²⁷.

A pesar da postura de socialistas e anarcosindicalistas, nin o proletariado nin os traballadores campesiños perderan o seu carácter revolucionario. No campo do sur, a solución era clara: “la toma revolucionaria de las tierras y aperos de labranza, etc., de los grandes propietarios, sin rescate alguno, por los campesinos y los obreros rurales”³²⁸.

Pero a situación no resto de España non era menos grave. No noroeste, e concretamente en Galicia, a clave da situación estaba nos foros. Daquela poucos discutían a necesidade da súa abolición definitiva. Por iso, o nó da cuestión estaba na forma que adoptaría esa supresión: con ou sen indemnización. De feito, a Igrexa católica apoiara, co gallo de desactiva-lo seu carácter revolucionario, o movemento a favor da desaparición dos foros, creando numerosos sindicatos campesiños que pedían a redención e non a abolición dos foros, e apoiando a Basilio Álvarez. Así pois, para os redactores do documento, o movemento revolucionario no noroeste estaba maduro; tan só faltaba unha organización capaz de dirixilo.

Para facilita-la creación dese movemento, os comunistas debían promover, como nas fábricas, comités campesiños de loita para que se fixesen eco de calquera motivo de descontento. Paralelamente o PCE crearía sindicatos revolucionarios de obreiros agrícolas, atraendo a eles ós semiproletarios e ós pequenos campesiños. O seu programa de acción estaría baseado nunha consigna fundamental: levantaríase a bandeira da toma espontánea das terras que, nas zonas septentrionais, se traducía na negativa de foreiros e *rabassaires* a paga-los seus tributos.

Isto repetíase no IV Congreso xunto a idea de que compría convencer ó labrego de que lle pertencía o usufructo, pero que a propiedade era da sociedade. Nun nivel máis concreto, apuntábase unha serie de medidas de orde especial para Galicia —tamén para Asturias, País Vasco, Cataluña— como a permanencia do

³²⁷*Problemas de la revolución española. El problema agrario y el movimiento campesino en España*, AHPCE. Microfilme XXII, 272.

³²⁸*Ibidem*.

dominio útil nos usufructuarios sen a necesidade de satisfacer canon ningún ós antigos propietarios; a extensión do crédito agrícola, a implantación do seguro de colleitas, o establecemento de garantías contra a usura, a abolición do monopolo de reses en Galicia ou a modificación do réxime de viños no mercado interior e exterior. Considerábase que a solución dada pola dictadura de Primo de Rivera ó problema do foro non pasara de ser un intento “que no ha tenido otra consecuencia que la de favorecer los intereses de la nobleza feudal”³²⁹. Con estas ideas é lóxico que o PCE opuxese á reforma agraria do primeiro bienio republicano o seu propio programa, cheo de fraseoloxía revolucionaria e resonancias bolxeviques³³⁰.

Sobre a base dese programa os comunistas galegos redactaron o seu propio, que foi, con pequenas modificacións, o que mantiveron ata finais do tempo republicano. Da pluma de Silva saíu un artigo aparecido no voceiro *Mundo Obrero*, publicado a finais de 1932. O predominio absoluto da pequena propiedade, dicía, obrigaba ó labrego a traballar ó mesmo tempo na industria ou no mar, quedando o traballo no campo a cargo da muller. Esa situación empeoraba polas cargas fiscais que pesaban sobre o labrego, unhas de carácter feudal (foros e laudemios), outras municipais. A República, lonxe de mellora-la situación do campesiñado, mantivo o “criminal” decreto de rendición dos tempos de Primo de Rivera que lle permitía ó

³²⁹*Tesis agraria. Contribución a su estudio* [¿IV Congreso?], AHPCE. Microfilme, IV, 55.

³³⁰O PCE propuña organizar comités de obreiros agrícolas e campesiños e constituír milicias revolucionarias para aplicar as seguintes medidas:

1. As terras e propiedades da igrexa, coroa e terratenentes serían confiscadas sen indemnización e entregadas ós obreiros agrícolas e campesiños traballadores, que organizarían os seus comités revolucionarios ou soviets.
2. Eses obreiros e campesiños non pagarían nada en concepto de arrendamento. Tódalas formas semifeudais de arrendamento (foro, por exemplo) quedarían abolidas.
3. Abolición de títulos e privilexios nobiliarios ligados á propiedade da terra.
4. As propiedades dos campesiños traballadores eran intanxibles.
5. As débedas ós antigos propietarios quedarían abolidas.
6. Confiscación dos depósitos de cereais para facer fronte ás necesidades primarias nos primeiros momentos.
7. Obreiros e campesiños traballadores quedarían exentos de todo imposto fronte ó Estado, ás municipalidades e á igrexa.
8. Seguros de paro, de enfermidade, velez, etc.
9. Xornada de oito horas para os adultos e de seis para os menores de 18 anos.
10. Disolución do exército monárquico, da garda civil e de asalto. Disolución das ordes relixiosas. Expulsión dos xesuítas.
11. Dereito de Cataluña, Galicia e Biscaia a dispor de si mesmos ata a separación. Pola República Federativa Ibérica. Saída de Marrocos.
12. Recoñecemento de todo tipo de dereitos e liberdades (*Frente a la reforma agraria que fabrican las Cortes en favor de los capitalistas, el Partido Comunista presenta un decreto revolucionario que aseguraba por su implantación a los trabajadores del campo, la tierra, el pan y la libertad* [abril de 1932], AHPCE. Documentos 13). Entre os moitos documentos redactados nesa liña, *Vid.*, por exemplo, *Programa del poder soviético del PC de España. 20 de noviembre de 1934*. AHPCE. Documentos 13.

propietario expulsa-lo labrego que non redimise a carga foral. Por outra banda, o Réxime do 14 de abril sobrecargara os impostos que tiña que satisface-lo labrego, pois apareceran novas taxas, como a da madeira. Outras medidas legais como o estatuto do viño, a autorización da importación de carnes e a prohibición da libre importación de gran (cereal e millo) estaban a arruina-los pequenos produtores que seguían sufrindo a opresión de curas, caciques e xuíces.

Continuaba Silva asegurando que as masas campesiñas galegas, xa que logo, vivían nun malestar que tiña que ser tido considerado polos camaradas para poder suma-los labregos ás loitas revolucionarias. Non se podía esquece-la demagogia da burguesía esquerdista que lanzaba cantos de serea en torno ó seu estatuto de autonomía. Fronte a este estatuto os comunistas tiñan que organizar nas aldeas comités formados polos propios labregos, que, unidos nas comarcas, debían formar consellos de liberación social e nacional³³¹. Non temos noticias de que este proxecto se levara á realidade ou, polo menos, da súa efectividade.

Parece que as folgas de 1932 e maila caída do grupo Bullejos supuxeron un certo relanzamento da actividade do Partido en Galicia. Dos intentos de reorganización dannos conta varios informes probablemente redactados por Adriano Romero ou por José Silva³³². A análise da problemática específica galega reflectida nestes documentos facíalles pensar ós comunistas que existían boas perspectivas para a súa organización. As condicións obxectivas do país facilitaban a penetración do Partido, sempre que o PCE soubese chegar á poboación campesiña, mediante a creación de sociedades de campesiños³³³. “Conquistado el campo hemos conquistado a Galicia”, posto que era un país cunha ampla maioría de poboación campesiña. Tratábase dun campesiñado empobrecido, continuaban os informes, debido ó reducido tamaño das terras, á submisión a toda clase de cargas feudais,

³³¹José Silva, “La cuestión agraria en Galicia. La situación de los campesinos gallegos y el trabajo del nuestro Partido”, *Mundo Obrero*, 25 (71), 28 de decembro de 1932.

³³²A finais de 1932, Adriano Romero e José Silva atopábanse en Galicia segundo noticias aparecidas en *Mundo Obrero*, 5 (51), 5 de decembro de 1932, e *Mundo Obrero*, 10 (56), 10 de decembro de 1932 respectivamente. Isto fainos pensar que poden se-los autores destes informes: *Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88. Será o mesmo Romero o informante dos resultados da viaxe: *Acta de la reunión del Secretariado celebrado el día 15 de junio*, AHPCE. Microfilme V, 85. Un terceiro escrito redactado en termos moi semellantes ós anteriores é *Galicia. 10 de junio de 1933*. AHPCE. Microfilme V, 88.

³³³*Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88. Unha grande parte das análises aquí reflectidas aparecerán en boca de Adriano Romero, candidato comunista nas listas da Fronte Popular por Pontevedra nas eleccións de febreiro do 36. Ver ó respecto, *Mundo Obrero*, 77 (785), 1 de abril de 1936.

etc. Era unha repetición do programa ó que acabamos de referirnos, engandindo algunhas “tarefas justas” como a da construción do ferrocarril Coruña-Ourense-Zamora.

Por suposto, este programa debía ser parello a un traballo de organización da masa campesiña, tal e como apuntara Silva anteriormente, que tiña que ter como núcleo a aldea e a bisbarra. Pero agora avanzábase algo máis no eido organizativo. Habería que proceder á creación de sociedades de campesiños, denominación alternativa á de sociedades agrarias (en que historicamente cabían elementos como médicos, boticarios, mestres... que non debían estar presentes) e a de sindicatos pois “para los campesinos gallegos el nombre de Sindicato es sinónimo de católico y lo odian a muerte”³³⁴.

O optimismo que demostraban os informantes a respecto das posibilidades de traballo no campo viuse en boa medida cumprido. Dende finais da dictadura primorriverista, o PCE tiña fundadas esperanzas en chegar a controla-lo Sindicato de Agricultores de Teis³³⁵. Dende o Comité Executivo do PCE chegouse a propor a este Sindicato a súa asistencia ó Congreso da Internacional Campesiña que tería lugar no mes de febreiro de 1930 en Berlín³³⁶. A información interna, depositada no Arquivo do PCE, explica que o sindicato de Teis aceptara a proposta sempre que lle pagasen os gastos e se lles facilitase a viaxe ós delegados, porque aínda que non militaban no Partido, estaban fichados como comunistas³³⁷. Por outra banda, sabemos polos traballos de Isidro Román que do Sindicato Agrario de Teis saíron

³³⁴Galicia. *Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88.

³³⁵Informe confidencial dirixido ó Secretariado Latino da Profintern e datado o 15 de outubro de 1929.

³³⁶C.E. del PCE, *A la Sociedad Agrícola de Theis. 2 de enero de 1930* AHPCE. Microfilme IV, 52; C.E. del PCE, *Al Comité Regional. 3 de enero de 1930*. AHPCE. Microfilme IV, 51.

³³⁷Comité Regional de Galicia, *Al Comité Ejecutivo del PCE. 18 de enero de 1930*. AHPCE. Microfilme IV, 52. Pouco despois, un concelleiro de Lavadores polo dito sindicato, González Melón, presentaba unha moción en que se protestaba pola suspensión do órgano de expresión do PCE:

Se da lectura a una moción del Sr. González referente a que se eleve al Exmo. Sr. Presidente de la República protesta por la actuación del ministro de Gobernación en la persecución de trabajadores y emplear a la Guardia Civil contra el pueblo honrado; por la suspensión del periódico *Mundo Obrero*; y contra el Ministro del Trabajo por el abandono en que se tienen los problemas nacionales consintiendo el paro y cierre de fábricas. El Ayuntamiento por unanimidad acordó rechazarla dándola por no presentada. [Arquivo Municipal de Vigo. Actas do Concello de Lavadores-LAV 38. 22 de xaneiro de 1932; información facilitada por Isidro Román]

os concelleiros que formaban parte da minoría comunista no Concello de Lavadores en 1934. Como afirma este autor, resultaba máis doado presentarse a unhas eleccións municipais nas listas dun sindicato agrario que nas do PCE (Román, 1998: 150)³³⁸.

A Federación Comarcal Agraria de Pontevedra tamén estivo controlada por afíns ó PCE, concretamente por Manuel Gama Caslderrey, de quen falamos noutro lugar. Gama Caslderrey mais García Filgueira, concelleiros dos chamados agrario-comunistas dende as páxinas de *El País* de Pontevedra³³⁹, traballaban conxuntamente, ó fronte de cadansúa organización, en canta convocatoria do PCE había³⁴⁰. Sen embargo, o traballo dos dirixentes da Federación Agraria foi duramente criticado polos seus propios camaradas, porque mesmo polos seus estatutos tendía a defende-los intereses dos campesiños “medios” aínda “que muchos de estos son medio y cuarto”³⁴¹. Tampouco, continuaba a crítica, se lle permitía ser membro da comarcal a quen non fose propietario dunha casa, nin ós mozos nin ás mulleres. Por outra banda, “toda la táctica ha sido a base de cooperativismo y caja rural”, o que para máis desgracia dera en quebra, implicando nela ós fondos da Federación Local de Pontevedra³⁴². Parecía que a Manuel Gama

³³⁸Probablemente con anterioridade a esa data de 1934, houbo algúns problemas entre os concelleiros de Lavadores e o PCE. Así, na constitución do raio comunista de Vigo, o 22 de agosto de 1931, a nova agrupación redacta o seguinte comunicado:

Este Comité de Radio, para evitar que algunos desaprensivos sigan engañando a los trabajadores, principalmente a los de Teis, por donde algunos son concejales, se ve en la necesidad de declarar públicamente que José Martínez Cavelo, Ángel Rodríguez y Ernesto Gómez Melán, concejales del Ayuntamiento de Lavadores, presidente de la Federación Agraria del mismo Ayuntamiento, no pertenecen al PCE desde hace ya tiempo, siendo, por lo tanto, este Radio ajeno a la actuación de dichos individuos, que por otro lado no se ajusta en nada a la línea del Partido.

También tenemos que advertir que ninguno de los concejales del Ayuntamiento de Lavadores pertenece a nuestro Partido. [*Bandera Roja*, 4, 12 de setembro de 1931]

³³⁹*El País. Diario republicano*, 9 de decembro de 1932.

³⁴⁰Así, atopámoslos, por exemplo, nunha reunión convocada para tratar cuestións como a do imposto sobre as madeiras, o estatuto do viño de oito graos, a importación de carne conxelada, a libre importación de millo, o incremento da contribución, etc. (*Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 6, 11 de novembro de 1932). Días despois, as mesmas organizacións realizaron un mitin contra o aumento da contribución, o aumento do imposto das madeiras e pola abolición total dos foros (“Mítin de frente único en Pontevedra”, *Mundo Obrero*, 6 (52), 6 de decembro de 1932).

³⁴¹*Informe de la situación del P. en Pontevedra y los trabajos que se realizan*, AHPCE. Microfilme VII, 110. Sen data e sen autor pero asinado probablemente por Simón en decembro de 1934.

³⁴²Efectivamente, a Caixa Rural del Lérez nacera en 1926. Estivo apoiada pola Federación Comarcal Agraria e a Federación Comarcal de Traballadores de Pontevedra. Manuel Gama Caslderrey foi o seu secretario-contador. Editou dende 1927 a revista *Vida Agraria* (Cabo, 1998). Sobre esta experiencia: “Problemas del agro. Cooperación agrícola”, 6 de decembro de 1927;

de nada lle valeran os seus intentos de que a Federación Provincial Agraria de Pontevedra aceptase, no congreso de Lavadores (1932), a loita de clases como principio rector, e a incompatibilidade con calquera partido burgués (Cabo, 1998: 248)³⁴³. Críticas estas que puñan de manifesto toda unha declaración de principios sobre cómo tiña que se-lo sindicalismo agrario comunista³⁴⁴.

Ós republicanos tampouco non lles gustaban as ditas tácticas en exceso porque, dicían, a Federación Comarcal Agraria oficialmente non pertencía a ningún partido. Por iso, seguían,

como no es factible encajar el comunismo en el campo gallego, no se dice claramente que éste sea el propósito de los rectores de la Comarcal, aunque se haya pretendido adscribirla a la Sindical Roja³⁴⁵.

Tampouco ós socialistas lles gustaba a hexemonía comunista na Comarcal Agraria de Pontevedra, como demostra que no seu Congreso extraordinario celebrado en marzo de 1933 se producise a escisión da Federación de Agricultores de Pontevedra y Ayuntamientos Limítrofes, afecta á Agrupación Socialista (Cabo, 1998)³⁴⁶.

Descoñecemos se, como afirmaba *El País*, a Comarcal pontevedresa ingresou finalmente na ISR, pero o que si sabemos é que se adheriu, xunto ós sindicatos que aparecen na seguinte táboa, á Conferencia de Unidade Sindical lanzada polo PCE e da que falamos no apartado relativo ó movemento obreiro.

“Problemas del agro. Cooperación agrícola”, 29 de xullo de 1928; “Pontevedra al día. La Caixa Rural de Lerez”, 18 de xuño de 1927; “Instituciones del progreso agrícola. La Caixa Rural de Lerez”, 28 de xullo de 1927; “La Caixa Rural de Lerez. Al público en general”, 27 de marzo de 1928; “La Caixa Rural de Lerez transformada en comarcal”, 11 de abril de 1931; “La Caixa Rural de Lerez inaugura su edificio social”, 19 de marzo de 1933 (Datos hemerográficos aportados por Isidro Román Gómez).

³⁴³ As decisións tomadas no Congreso (rexeitamento da loita de clases, defensa da pequena propiedade...) orixinaron a saída das organizacións vencelladas ó PCE e o PSOE (Federación Comarcal de Pontevedra, Municipal de Vilaboa e de Salvaterra) (Cabo, 1998: 201).

³⁴⁴*Informe de la situación del P. en Pontevedra y los trabajos que se realizan*, AHPCE. Microfilme VII, 110. Sen data e sen autor pero asinado probablemente por Simón en decembro de 1934.

³⁴⁵“La lucha social. Una táctica equivocada”, *El País. Diario republicano*, 28 de xuño de 1933.

³⁴⁶*El País. Diario republicano*, do 19 de xuño de 1933, dános conta da escisión da Sociedade de Marcón por crer que a Comarcal estaba demasiado ligada á Federación Local de Traballadores.

SINDICATOS QUE APOIAN A CONFERENCIA DE UNIDADE SINDICAL

A CORUÑA	Centro obrero y Campesino de Caramiñal (Autónomo, 35) Sindicato de Oficios Varios de Fene (UGT, 390) Sindicato de Oficios Varios y Campesinos (Autónomo, 50) Sociedad Agrícola y de Oficios Varios de Cabañas (UGT, 47) Sociedad de Oficios Varios de Palmeira (Autónomo 30) Sociedad de Oficios Varios y Campesinos de Trazabal (Autónomo 80) Sociedad de Oficios y Profesiones Varias de Teo-Ames (Autónomo 300) Sociedad de Profesiones y Oficios Varios de Negreira (Autónomo 175)
LUGO	Sindicato de Oficios Varios de Viveiro (CNT, 105)
OURENSE	Sociedad de Campesinos de Maceda (Autónoma, 58) Sociedad de Oficios Varios y Agricultores de Allariz (CGTU, 215) Sociedad de Oficios Varios y Agricultores (Autónoma, 80)
PONTEVEDRA	Federación Agraria Comarcal (Autónoma) Federación Agrícola de Redondela (UGT, 900) Federación de Trabajadores de Porriño (Autónoma 168) Liga Agraria de Campanon (Autónoma, 160) Sindicato de Agricultores de Teis (Autónoma) Sociedad de Agricultores de Berducido (Autónoma, 250) Sociedad de Agricultores de Bora (Autónoma, 105) Sociedad de Agricultores de Lérez (Autónoma, 250) Sociedad de Agricultores de Redondela (Autónoma, 300) Sociedad de Agricultores de Salcedo (Autónoma 450) Sociedad de Agricultores de Tomeza (Autónoma 100) Sociedad de Agricultores de Xeve (Autónoma, 100) Sociedad de Agricultores de Poio (Autónoma 220) Sociedad de Oficios Varios de Marín (Autónoma) Sindicato de Oficios Varios do Grove (Autónomo 300)

Fonte: *Sindicatos adheridos a Unidad Sindical*. AHPCE. Microfilme VI, 94. 1932. Vide tamén *Organizaciones sindicales de obreros agrícolas que pertenecen a la CGTU de España*, AHPCE. Microfilme VI, 94. 1932, e *Sindicatos de Campesinos a trabajar para el congreso de la CGTU*, AHPCE. Microfilme VI, 94. 1932.

Como podemos comprobar, hai un certo paralelismo entre o mapa resultante deste cadro e o de raios e sindicatos de industria con implantación comunista³⁴⁷. Pero o que máis nos interesa agora é ver cómo nos catro anos que van dende esta Conferencia de Unidade Sindical ata 1936, as organizacións agrarias “comunistas” que máis medraron probablemente foron as da provincia de Ourense. Non en van o secretario do Comité Provincial, Benigno Álvarez, foi o candidato comunista nas listas da FP.

En abril de 1934, o futuro deputado comunista por Pontevedra, Adriano Romero, daba conta das perspectivas do traballo do Partido no agro galego mostrándose particularmente optimista pois dadas as súas “características especiales”, o campesiño sentíase estreitamente ligado ó proletariado. Parecía pois que os temores enunciados xa no I congreso do PCE, sobre as dificultades da

³⁴⁷Os mapas de implantación sindical comunista aparecen ó final deste capítulo.

relación co campesiñado, empezaban a se despexar. Romero consideraba que a existencia de sociedades campesiñas nas parroquias non faría factible a consigna da creación de comités. Nembargantes, isto non era obstáculo para a creación de Federaciós Provinciais Agrarias, particularmente en Ourense, onde os membros do PCE “basta que presenten el carnet del PC para que sean bien acogidos”³⁴⁸.

Marcos Valcárcel destaca o traballo que o PCE fixo entre 1934 e 1935 para mobiliza-lo campesiñado ourensán. A culminación dese labor foi a creación da Federación Campesíña Provincial en abril de 1936. Unha boa parte dese traballo tivo como foco a comarca de Valdeorras, zona da que coñecemos-lo relato de Santiago Álvarez. O histórico líder comunista escribe cómo as folgas de braceiros convocadas pola FTTE-UGT en 1934 foron respectadas en Valdeorras, e como fixeron que moitos empezasen a cuestiona-lo sentido de pertencer a unha federación en que a maior parte dos sindicatos eran braceiros, status case inexistente na comarca (Álvarez, 1985: 116 e ss.). Estas reflexións serían tomadas en conta posteriormente na creación a Federación Campesíña de Ourense, que

trataría de plasmar la nueva política agraria trazada por el Comité Central del Partido Comunista de España, consistente en organizar a los campesinos pobres y medios en asociaciones propias, independientes, aunque federadas, ya que, a diferencia de los braceros u obreros agrícolas, los campesinos tenían reivindicaciones propias. [Álvarez, 1985: 173]³⁴⁹

O 5 de abril de 1936 tivo lugar a creación da Federación, semellante ás que xa existían en Pontevedra e en Valencia. A conferencia celebrouse en Ourense. Asitiron 84 delegados en representación de 52 grupos campesiños. Santiago Álvarez foi o delegado por Valdeorras³⁵⁰. Benigno Álvarez resultou elixido presidente.

³⁴⁸O programa de loita dos labregos estaría baseado nos seguintes puntos: 1. Rebaixa da contribución ó Estado nun cincuenta por cento; 2. Supresión do imposto de consumos; 3. Loita contra as actividades usureiras; 4. Abolición do Tratado de Uruguai que facilitaba a importación de carnes conxeladas; 5. Abolición dos foros; 6. Creación dun Banco Agrario de axuda ós labregos; 7. Xornada de oito horas para os asalariados no campo (Carta de Adriano Romero datada o 13 de abril de 1934, AHPCE, Microfilme VI, 105).

³⁴⁹Cómpre recordar que esas directrices xa foran adoptadas en Madrid en 1930, o que pon de manifesto as dificultades existentes para levar á realidade as resolucións centrais, ou ben as dificultades de circulación da información.

³⁵⁰Comité provincial elixido: Benigno Álvarez, presidente, Francisco Gayoso Frías (vice), Alfonso Gayoso (secretario), Antonio Taboada, Adolfo Villanueva (tesoureiro), Benito Fernández, David Cid, Paulino Pérez, Cándido González, Celso Rodríguez, Emilio Vázquez (Valcárcel, 1992: 496-497).

A importancia que o campo galego acadara na política do PCE era, pois, crecente. Pode que por iso Adriano Romero, o “especialista” do Comité Central, fose designado candidato ás Cortes por Pontevedra en 1936. Nunha entrevista recollida por *Mundo Obrero*, o xa deputado electo volvía repeti-las solucións que propuxera o seu Partido para o agro de Galicia:

La redención de los foros. La radical abolición de toda forma de expoliación feudal, de la cual no es el solo reflejo este problema de los foros. Hay otras muchas variedades a cual más indignante. El Estado tiene que entregar a los campesinos, gratuitamente, las tierras que trabajan y las que poseen las Diputaciones y municipios. Expropiación de las rectorales y entrega de ellas a los campesinos³⁵¹.

5. A PARTICIPACIÓN ELECTORAL

Nun sistema democrático, como foi o da II República, un dos mecanismos de confrontación política dos partidos son as eleccións. Veremos cál foi o comportamento comunista neste terreo, así como os seus resultados, o que, ás veces, resulta extraordinariamente complexo —e quizais non demasiado útil—. Varias son as razóns.

En primeiro lugar, aínda que non é a causa máis importante, cómpre coñecerlo papel que os comunistas conferían ós procedementos electorais. Xa en *O 18 Brumario de Luis Bonaparte*, Marx escribira que a Asemblea Nacional francesa despois de maio de 1848 “había de reducir al rasero burgués los resultados de la revolución” (Marx, 1985: 249). Partindo deste comentario, Lenin rexeitaba o parlamentarismo burgués:

Decidir cada cierto número de años qué miembros de la clase dominante han de oprimir y aplastar al pueblo en el parlamento: he aquí la verdadera esencia del parlamentarismo burgués, no sólo en las monarquías constitucionales, sino también en las repúblicas más democráticas. [Lenin, 1917: 55]

³⁵¹“Charlas con nuestros diputados. Adriano Romero, diputado comunista por Pontevedra, representa el ansia de redención de los campesinos gallegos”, *Mundo Obrero*, 77 (785), 1 de abril de 1936. Do labor parlamentario de Adriano Romero respecto ó campo galego a penas sabemos que recibiu por parte do Raio comunista de Pontevedra a petición de que a Minoría comunista defendese que a Illa de Ons entrase dentro da reforma agraria (PCE (SEIC). Radio de Pontevedra, *A la Minoría Parlamentaria Comunista*, 15 de junio de 1936. AHN-Guerra Civil (Salamanca) M-34/688).

Lenin considera que os parlamentos son “vacuos lugares de charlatanería” (Lenin, 1917: 57). O líder bolxevique non rexeitaba o principio representativo, senón o parlamentarismo, porque sen institucións representativas a democracia non era concibible, pero sen parlamentarismo si que o era. Proba disto foi a disolución da Asemblea Constituínte polos bolxeviques en 1917³⁵². Nas súas teses sobre a asemblea constituínte, datadas en decembro de 1917, Lenin dicía que nunha república burguesa a asemblea constituínte era a forma superior de democracia, pero que no tránsito dunha sociedade burguesa a unha sociedade socialista, a república dos soviets era a forma suprema de democracia. O líder comunista xustificaba a decisión de disolver-la cámara, adoptada nos días seguintes, dicindo que as eleccións habíanse realizar baixo un sistema proporcional que impediría que se convertesen en expresión exacta da vontade do pobo. Ademais, o partido que fora máis apoiado entre maio e outubro presentou listas únicas ás eleccións, pero escindiuse despois delas. O líder revolucionario engadía que a composición da asemblea imposibilitaba a realización da verdadeira vontade do pobo a respecto da guerra, é dicir, unha paz xeral sen anexións nin contribucións³⁵³. O *Proxecto de disolución da asemblea* do 7 de xaneiro de 1918 recolleu unha boa parte destes argumentos (Fernández, 1990, 225-227).

Coherentemente coa súa obediencia terceirista, o I Congreso dos comunistas españois, celebrado en Madrid en 1922, estableceu que a forma de representación política no estado proletario sería o sistema de consellos de traballadores, os soviets, segundo o modelo implantado en Rusia³⁵⁴. Aínda en 1932, o PCE seguirá proclamando a importancia dos soviets, “sepultureros, los herederos, los sucesores del parlamentarismo burgués, de la democracia burguesa en general”³⁵⁵.

O PCE recollía nos seus primeiros textos congresuais unha visión das eleccións oposta ós “dogmas democráticos”, fronte ós que manifestaba unha “negativa categórica” porque “apoyado en la historia, declara que la conquista del Poder por el proletariado, mediante el sufragio universal, es imposible”. A única forma de acadalo poder era, xa que logo, a violencia revolucionaria.

³⁵²Unha análise do proceso de disolución e das súas consecuencias pódese atopar en Carr, 1973: 122 e ss.

³⁵³Lenin, “Tesis sobre la Asamblea Constituyente”, en Fernández, 1990: 222-225.

³⁵⁴*Partido Comunista de España. Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*. AHPCE. Documentos 1922. Cartafol 3.

³⁵⁵*Los problemas de la revolución española*. 3. *El Partido Comunista y la revolución española*, Barcelona, Edeya, 1932, 25. AHPCE. Documentos 13, 1932.

Consecuentemente, a acción electoral tería un valor secundario, sinxelamente instrumental, sería unha ferramenta que permitiría a difusión das ideas comunistas entre as masas, razón pola que o voto dos afiliados era obrigatorio. Non é de estrañar que dende outros partidos se atacase esta actitude dos comunistas, que xa nos tempos da Frente Popular se defendían argumentando que “Aquellas gentes organizadas por el Partido comunista son las únicas que han votado religiosa e íntegramente la candidatura del Frente Popular, con una abnegación y lealtad admirables [...]”, a pesar de que moitos deses votantes “ya no creen en las monsergas democráticas, porque la experiencia para ellos es bien triste y lamentable”³⁵⁶.

Para salvagarda-la pureza revolucionaria nos procesos electorais —que nestes momentos e ata a década dos 30 se identificaba coa estratexia da fronte única que impedía calquera tipo de pacto cos partidos burgueses e cos “pseudosocialistas ni para el presente ni para lo por venir”—, o Comité Central “fiscalizará siempre” a acción electoral das federacións; unha nova proba do centralismo democrático do que falamos noutro lugar. O documento establecía que a proclamación dos candidatos se realizaría sobre o escrutinio da “autovotación” efectuada en cada unha das agrupacións, aínda que o Central supervisaría tódalas listas e podería excluír delas os que non reunisen as condicións³⁵⁷.

Con esta bagaxe programática, o PCE fixo fronte ás distintas convocatorias electorais que se celebraron cando o Partido xa tiña algúns anos de vida. Recordemos que a aparición do comunismo español, e máis concretamente do galego, correspóndese practicamente coa instauración da dictadura de Primo de Rivera. Así pois, o PCE non viviu unha etapa de certa “normalidade” política ata a chegada da República. Ademais, o escaso desenvolvemento da organización fixo que os seus resultados electorais fosen bastante malos, non soamente en Galicia, senón en toda España. Habería que esperar ás eleccións de febreiro de 1936 para que os comunistas galegos acaden o seu primeiro representante parlamentario, e iso

³⁵⁶Trátase duns parágrafos da publicación comunista ourensá recollidas no xornal *El País*: “Dos palabras a *Espartaco*. Si no es la democracia republicana, ¿cuál otra? La comunista no será porque los comunistas se ríen de la democracia”, *El País. Diario republicano*, 19 de maio de 1936.

³⁵⁷“Tesis electoral”, en *Partido Comunista de España. Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, 29-32. AHPCE. Documentos1922. Cartafol 3.

acochados nas listas da Fronte Popular, o que complica aínda máis a interpretación dos resultados.

Por se isto fose pouco, a escaseza documental, tanto a do propio Partido como —o que é máis grave— a institucional, implica numerosos atrancos para coñecer aspectos tan simples como a propia composición das listas ou os resultados electorais da provincia de Pontevedra nas eleccións de 1933. Sen embargo, tendo presentes estas dificultades e certas prevencións a respecto da fiabilidade dalgúns datos que proveñen de fontes secundarias, intentaremos aproximarnos á cuestión electoral³⁵⁸.

Nunha proba que non evidenciaba unha clarividencia política excesiva, os dirixentes comunistas optaron por participar nas eleccións ás Cortes convocadas polo goberno Berenguer, a pesar da oposición dunha boa parte dos seus militantes. O obxectivo comunista era presenta-lo PCE como o único partido revolucionario da clase obreira³⁵⁹. Nas súas candidaturas figurarían, ó lado de militantes en liberdade, outros encarcerados, co gallo de demostrar que a democracia burguesa era unha farsa. O Comité Executivo elaborou a proposta de candidatos para que os rexionais a analizasen e a modificasen. A candidatura galega sería a seguinte:

Vigo: Tomás Petite (procesado e preso en Bilbao).

Pontevedra: Manuel García Filgueira.

Ponteareas (sempre que houbese camaradas): Juan Lluch (procesado e preso en Bilbao).

Santiago: José Silva Martínez (perseguido).

A Coruña: Daniel Ibáñez (preso e detido en Bilbao).

Ferrol: alguén nomeado pola Federación pero sen especificar³⁶⁰.

A decisión de participar nas eleccións foi adoptada polo Comité Executivo e maila Internacional sen consultar co Comité Central, o que lle valeu algunhas críticas³⁶¹. Pero ademais da forma en que foi adoptada esta decisión, tampouco os

³⁵⁸A primeira noticia que temos sobre a participación electoral dos comunistas refírese ós comicios municipais de Vigo, en 1922. Foron candidatos José Martínez Covelo e Manuel López Gómez (Barreiro, 1990: 233). Pero quedou en simple anécdota.

³⁵⁹Unicamente por convicción ideolóxica, e porque a maior parte dos partidos habían declararse abstencionistas.

³⁶⁰Al C.R. de la Federación. 6 de febrero de 1931, AHPCE. Microfilme IV, 64 e Al C.R. de la Federación, 8 de febrero de 1931, AHPCE. Microfilme IV, 62.

³⁶¹Comité Ejecutivo del PCE, Al C.R. de la Federación, 8 de febrero de 1931, AHPCE, Microfilme IV, 62. A versión das memorias de Bullejos é distinta á que se deduce desta

seus contidos foron compartidos por tódolos afiliados, tal e como se pon de manifesto nalgúñas circulares do Secretariado da Executiva comunista. O 8 de febreiro de 1931 recoñecía esta ter recibido cartas de militantes que propugnaban o abstencionismo “pero no el del boicot pasivo de los republicanos y socialistas”, senón o da “lucha pasiva contra el parlamento fascista”³⁶². O Executivo retrucaba que aínda que a situación do país era revolucionaria, non cría nas posibilidades dunha acción dese tipo pola forza real do Partido³⁶³. Engadía, ademais, que esas críticas reflectían a influencia da propaganda da burguesía esquerdista e socialfascista sobre un sector da militancia³⁶⁴.

O PCE redactou todo un **programa electoral** en que xa se albiscaba a postura de miopía política que demostraría o mesmo 14 de abril de 1931. Comezaba o documento clarificando as razóns que empuxaban o PCE a participar nas eleccións: eran, unha vez máis, un instrumento de axitación, unha oportunidade para dar a coñecer entre as masas o programa do partido. Atacaba, por outra banda, a aqueles partidos obreiros e da burguesía “esquerdista” que propugnaban a abstención: “la postura abstencionista tiende a sembrar la ilusión de que en otras circunstancias las elecciones podrían resolver los problemas de la clase trabajadora” (Artola, 1974: 362)³⁶⁵.

O programa, que “no es un programa utópico” pois as masas da Rusia zarista puideron levalo a cabo, caracterizaba a situación do país partindo da crise xeral do réxime capitalista. Consideraba que en España a burguesía, como clase, non controlaba o poder estatal debido á persistencia do réxime feudal, que se traducía na existencia dunha enorme clase parasitaria formada polos grandes terratenentes, o clero e os altos xefes militares. A burguesía pretendía modifica-la situación para facer do país un estado capitalista moderno que tivera forma de

documentación. Segundo o secretario xeral comunista, partidario da vía insurreccional, a decisión de participar nas eleccións foi responsabilidade do delegado da Internacional, Jules Humbert-Droz. Logo dun intercambio epistolar, o Secretariado da Comintern apoiou a postura abstencionista de Bullejos e desautorizou o delegado suízo (Bullejos, 1972: 11). Elorza e Bizcarrondo aluden a este problema en Elorza, 1999: 71 e ss.

³⁶²Comité Ejecutivo del PCE, *Al C.R. de la Federación, 8 de febrero de 1931*, AHPCE, Microfilme IV, 62.

³⁶³*Ibidem*.

³⁶⁴*Ibidem*.

³⁶⁵*Ante las elecciones legislativas de 1931, el Partido Comunista de España presenta su programa*, AHPCE. Microfilme IV, 61. Artola, 1974: 362-368, presenta o mesmo documento cunha introducción de catro parágrafos que non aparece no anterior. Eses catro parágrafos xustifican, precisamente, a participación do PCE nunha contenda electoral na que outros partidos propugnaban a abstención.

monarquía constitucional ou de república burguesa, pero o desenvolvemento do capitalismo en España favorecera a aparición dunha clase obreira enfrontada a aquela que a tiña sometida.

Neste marco o PCE, que se consideraba republicano pero non partidario da república que querían instaurar os burgueses, presentaba un programa dividido en nove apartados. A respecto da cuestión agraria, os comunistas propuñan a expropiación dos terratenentes e da Igrexa sen indemnización —aspecto este decisivo para o Partido Comunista—, para seren entregadas as terras ós comités de campesiños, formas de autoorganización duns labregos que non debían esperar nada dun parlamento burgués.

O segundo punto xiraba en torno ó problema nacional, sen novidades sobre a postura tradicional do PCE: denuncia do imperialismo español opresor, proclamación do dereito á autodeterminación, rexeitamento da reivindicación nacional no sentido en que o facían as burguesías nacionalistas e evacuación inmediata de Marrocos e do resto das colonias.

O problema obreiro era tratado na terceira parte. O programa comunista pronunciábase polo aumento de salarios, o establecemento dun salario mínimo, a xornada de sete horas e o control obreiro da produción. Dende o punto de vista sindical, denunciaba a política reformista dos dirixentes sindicais e propuña a unidade sindical revolucionaria, que se acadaría potenciando a Sección Española da Internacional Sindical Roja sobre a base do Comité Nacional de Reconstrucción da CNT revolucionaria.

A preocupación pola educación e a Igrexa (punto 5) traducíase en propostas de ensino laico, gratuíto e obrigatorio, así como na separación da Igrexa dos labores educativos, a incautación das súas propiedades e a expulsión das ordes relixiosas. Na orde social, os comunistas reclamaban o dereito ó divorcio e ó matrimonio civil.

A disolución das xuntas militares, a abolición do código de xustiza militar e dos castigos corporais, o aumento do soldo dos soldados e o dereito de asociación para os militares eran parte do epígrafe dedicado ó exército. No relativo á muller, o PCE buscaba a igualdade de dereitos civís e políticos e o cobro do salario íntegro nos dous meses anteriores e posteriores ó parto, durante os cales a muller non

traballaría. Levantábase tamén, unha vez máis, a consigna de “A igual traballo, igual salario”.

Por último, a “política estranxeira” de España basearíase no recoñecemento inmediato da URSS, estado ó que se adheriría a República Obreira e Campesiña de España para crea-los Estados Unidos Socialistas do mundo.

Pero os comunistas non puideron propagar este programa porque a postura dos partidos da oposición e a debilidade do propio Goberno provocaron a caída de Berenguer e que non se celebrasen as lexislativas. O gabinete Aznar convocou as **eleccións municipais** para o **12 de abril de 1931**. O PCE, que se atopaba nunha situación de legalidade pouco clara, polo que tería problemas nalgunhas xuntas electorais, declarou no seu manifesto que se presentaba ós comicios para mobilizar as masas e para esixir a legalización do Partido (Tuñón, 1972: 849). O carácter eminentemente local destes comicios non impediu que o Comité Executivo do PCE marcasse as liñas mestras dos programas: establecemento de escolas municipais gratuítas para os obreiros; prohibición do traballo dos menores; creación de casas de maternidade; seguros sociais e cociñas populares para as familias necesitadas; saneamento dos barrios obreiros; creación de parques e xardíns; abolición de toda clase de impostos para os obreiros; exención do imposto de consumos para os labregos pobres, incremento das cargas fiscais para as clases ricas, etc³⁶⁶.

Os resultados comunistas nas eleccións de abril de 1931 foron catastróficos³⁶⁷. Os 9.259 concellos elixiron 81.099 concelleiros en toda España (Martínez, 1968: 855). Segundo Eduardo Comín, os comunistas presentaron a Manuel García Filgueira para o Concello de Pontevedra e a Tomás Petite para o de Vigo (Comín, 1967: 256). O PCE acadou 67 concelleiros en todo o país, dos que dous foron elixidos pola provincia da Coruña e outros dous por Pontevedra (Martínez, 1968: Cadro estatístico 27, s.p.)³⁶⁸.

³⁶⁶Al C.R. de la Federación, 20 de marzo de 1931, AHPCE. Microfilme IV, 62.

³⁶⁷Segundo datos procedentes dos boletíns oficiais das provincias, dos 3.355 concelleiros elixidos en Galicia o 12 de abril de 1931, tan só catro aparecen como comunistas (Barreiro, 1993: 239).

³⁶⁸No caso de Pontevedra ben puideron ser Manuel Gama Casalderrey e Manuel García Filgueria.

5.1. Eleccións ás Cortes constituíntes (28 de xuño de 1931)

Dado o recibimento que lle deu o PCE ó novo réxime forzado pola vontade popular, non é de estrañar que os seus resultados nas eleccións ás Cortes constituíntes fosen igual de malos. O propio programa electoral comunista insistía, unha vez máis, en que as eleccións non solucionarían os problemas da clase obreira porque as Cortes constituíntes tan só eran un “intento de ahogar la revolución en una oleada de debates parlamentarios, orientándola hacia la vía del parlamentarismo burgués”³⁶⁹. O PCE participaría nos comicios para denuncia-lo goberno e para dar a coñece-lo seu revolucionario programa, redactado practicamente nos mesmos termos que o presentado ás eleccións de febreiro de 1931. O documento comezaba coa afirmación de que o 14 de abril fora un “paso decisivo” na revolución democrática española pero, ó mesmo tempo, tan só un episodio. O PCE fora o único partido que alertara ás masas sobre o significado real da república, aínda que non fose crido por causa das expectativas creadas. Pero as primeiras medidas tomadas desilusionaron a esas masas “porque este gobierno republicanosocialista no es un gobierno revolucionario, es el gobierno de la contrarrevolución, de la restauración monárquica, de la reacción clerical y social”³⁷⁰.

As constituíntes eran un novo intento de engaña-las masas. Por iso o programa do PCE non se realizaría pola acción parlamentaria, senón pola acción revolucionaria do pobo organizado en soviets.

Antes de pasar a analiza-los resultados electorais dos comunistas galegos, cómpre facer unha reflexión sobre a limpeza dos comicios durante a II República. Emilio Grandío acaba de publicar un estudio sobre este tema en que conclúe que a capacidade das redes clientelares na Galicia republicana, herdadas da época da Restauración, para manipular ó seu favor os resultados electorais, funcionou “no só a favor dos elementos máis tradicionais, senón tamén a prol de candidatos e listas que apoiaban paradoxalmente a renovación que representaba o sistema republicano” (Grandío, 1999: 185)

³⁶⁹*El Partido comunista de España ante las Constituyentes. Programa electoral, Madrid, 1931, 9.* AHPCE, Microfilme IV, 61.

³⁷⁰*Ibidem.*

Exemplos desta manipulación pódense atopar de abondo, pero nós querémonos referir ó testemuño dun informante, Francisco Comesaña Rendo. Durante as eleccións de febreiro de 1936, este militantes das Juventudes Socialistas Unificadas traballou como apoderado da Fronte Popular na zona de Ordes. Conta cómo durante a xornada electoral, o cura da vila lle propuxo que repartisen os votos entre as dúas candidaturas:

Como yo llegué a armar el follón, la gente cambió. “Ya tenemos quién nos proteja”. Y empezaron a votar Frente Popular, Frente Popular. Entonces vino el cura y me dijo: “¿Qué le parece 45% para ustedes, y 55% para nosotros? Ustedes no tienen nada”, decía el cura. “No señor, nosotros ganamos aquí mayoría absoluta del Frente Popular” y ganamos. ¿Qué te parece el curita? El cura vino a eso, a pedirme el cambio, el reparto de los votos³⁷¹.

É dicir, temos que emprega-los resultados electorais con sumo coidado, porque non se pode deducir deles automaticamente a representatividade social dunha organización política. Sen embargo, no caso dun partido cunha tan relativamente débil implantación como tivo o PCE ata as eleccións de 1936, quizais os datos sexan máis fiables, xa que nin tiña poderosas redes clientelares de que aproveitarse, nin, probablemente, constituía un grave perigo para os poderes existentes.

De calquera xeito, o PCE non conseguiu ningunha das corenta e sete actas que correspondían a Galicia³⁷². A candidatura comunista pola **Coruña** estaba formada por José Bullejos Sánchez, Ramón Casanellas Lluch, Jesús Garrote Nogueira, Manuel Adame Misa, Gabriel León Trilla, José Larrañaga, Etelvino Vega, Luis Anaros e Luis Zapirain Aguinaga (2.513 votos). En **Ourense**, os candidatos presentados (Ramón Casanellas Lluch, Andrés Nin Pérez, José Bullejos Sánchez) acadaron 14 votos.

En **Pontevedra** o número de electores da provincia era de 144.419, dos que votaron 75.364. Os candidatos comunistas (José Bullejos, Manuel Adame, Manuel García Filgueira, Perfecto Dávila Ubeira, José Silva, Jesús Garrote Nogueira,

³⁷¹Entrevista a Francisco Comesaña Rendo realizada por Víctor M. Santidrián en Tui, os días 4 e 11 de novembro de 1995.

³⁷²Tusell, tendo como fonte os boletíns oficiais, ofrece as candidaturas e os resultados electorais do PCE que non coinciden en absoluto cos que veñen a continuación (Tusell, 1982: 172 e ss.).

Tomás Guell, José Gallego y Etelvino Vega) recibiron 533 votos fronte ós 53.738 que recibiu o candidato máis votado, Emiliano Iglesias Ambrosio. En **Lugo**, nada³⁷³.

Podemos considerar que os resultados foron bastante coherentes en relación á afiliación do momento, que debía estar por debaixo dos 200 militantes³⁷⁴. No resto de España, o número de sufraxios para o PCE varía ostensiblemente segundo os estudiosos, e van dende os 53.000, cifra apuntada por Javier Tusell (1982: 89), ós 190.605 (4%) doutros autores, cantidade esta última excesiva a toda vista (Comín, 1965: 305). De calquera xeito, eses votos non se traduciron en presenza parlamentaria. No que se refire á súa distribución provincial, cremos que paga a pena comenta-lo mapa confeccionado polo profesor Tusell, segundo o cal o voto comunista tería unha certa importancia (1-5%) nalgunhas provincias andaluzas e en Cataluña (Tusell, 1982: 90). Canda elas aparecen dúas provincias galegas: pola Coruña o PCE obtivo tan só o 1'04%, sendo de moita máis importancia os votos pontevedreses (5'4%). Tan só recolleron unha proporción de sufraxios entre o seis e o dez por cento Sevilla, Biscaia e mais Zaragoza. Así pois, non parece que os comunistas galegos estiveran excesivamente mal situados en relación ó resto do seu partido. Como veremos, estas tendencias modificáranse parcialmente ó longo do periplo republicano, pois aínda que o voto comunista na capital do Lérez ha manterse en niveis de relativa importancia, a provincia de Ourense aparecerá no panorama electoral comunista como un distrito con certas posibilidades.

Aproximábanse momentos de cambio para o comunismo español. Os erros na liña política, os intereses da Comintern e, mesmo os resultados electorais van pasar factura á dirección. Xa en maio de 1931 Bullejos recibiu unha "Carta aberta ós membros do PCE", asinada polo Executivo da Comintern para os países da Europa Occidental. O escrito, silenciado durante algúns meses polo secretario xeral,

³⁷³Tódolos datos están tomados de Comín, 1965, páxs. 44-46, agás a candidatura de Pontevedra, que aparece en *Mundo Obrero*, 7, 13 de xuño de 1931. Os datos do censo electoral e os resultados de Pontevedra pódense consultar en "Elección de Diputados a Cortes Constituyentes convocada por Decreto de tres de Junio de mil novecientos treinta y uno. Acta de escrutinio general", *Actas de la Junta provincial del censo electoral. Del 29 Dcbre 1926 al...* (Arquivo da Deputación Provincial de Pontevedra).

³⁷⁴As eleccións para as municipais de abril foron aproveitadas para lanzar unha campaña de recrutamento. O Comité Executivo do Partido comunicou á Federación Galega que debería chegar ós 200 afiliados, sobre un total de 4.950 do Partido (*Al C.R. de la Federación, 13 de abril de 1931*, AHPCE. Microfilme IV, 62).

continúa un gran número de ataques personalizados, especialmente contra Bullejos, Trilla, Adame e Vega (Bullejos, 1972: 164). Era o comezo dunha operación que remataría despois do IV congreso coa expulsión do grupo dirixente. A nova dirección sería a responsable de encara-la seguinte convocatoria electoral.

5.2. Eleccións de 1933

En novembro de 1933 celebráronse as eleccións xerais que deron paso ó goberno da dereita. O comezo do chamado “bienio negro” non cambiou a política de fronte única seguida ata entón polo PCE, que habería de esperar á viraxe frontepopulista da Internacional para que o discurso e a acción comunista variasen substantivamente. No que respecta a España, para comprender ese cambio, tamén será necesario que se frustre a Revolución de 1934, que deu paso á represión das organizacións da esquerda.

A pesar da proclama que aseguraba que “la revolución se hace en la calle”, o *Manifiesto del Partido Comunista de España ante las elecciones* cambiou lixeiramente con respecto á consideración que lles daba ós comicios, porque consideraba que estes se realizaban nun momento de agudización dos conflitos e eran un “episodio de esa formidable colisión de clases”³⁷⁵. Non obstante, o panorama que da República se debuxaba era absolutamente catastrófico: acusábase ós socialistas de se-los principais puntais da contrarrevolución, e ós anarquistas de non mobiliza-las masas. A única saída para os traballadores era a que o PCE viña propondo dende as súas orixes: un goberno obreiro e campesiño asentado sobre a base dos soviets, elixidos por tódolos obreiros, campesiños e soldados. O programa electoral propuña medidas como a expropiación das propiedades dos grandes terratenentes, a nacionalización da industria e da banca, a supresión do exército permanente ou o recoñecemento do dereito á autodeterminación de Cataluña e do País Vasco³⁷⁶. Eran as mesmas medidas, mesmo na súa redacción, que o PCE viña

³⁷⁵*Manifiesto del Partido Comunista de España ante las elecciones*. AHUS. Fondo de Policía de Imprenta.

³⁷⁶*Elecciones legislativas de 1933. Plataforma de lucha del Partido Comunista*, datada en outubro de 1933. AHPCE. Microfilme IX, 120. Segundo Elorza e Bizcarrondo, o programa electoral foi redactado por Stepanov, o delegado da Internacional (Elorza, 1999: 183).

propondo dende 1931. A viraxe dada en 1932 parece que aínda non se empezara a notar.

Nas eleccións de 1933, os comunistas presentaron 188 candidatos en 40 provincias³⁷⁷. Só logrou acta Cayetano Bolívar Escribano, por Málaga. Segundo os datos do estudio de Juan Ramón Montero, os resultados do PCE non superaron o 1'2% dos votos totais, o que lle supuxo un deputado dos 474 que compoñían a Cámara (Montero, 1988: 5). A pesar destes exiguos resultados, a “prensa burguesa” galega manifestou a súa preocupación polo incremento da influencia comunista³⁷⁸.

A candidatura comunista pola **Coruña** para as eleccións de novembro de 1933 obtivo os seguintes resultados:

- José Silva Martínez: 6.733 votos
- Gumersindo Montero: 6.497 votos
- Guillermo Cedrón: 3.865 votos
- Eladio Freire García: 2.856 votos
- Jesús Liste: 2.746 votos

Fronte ás case 7.000 papeletas do comunista máis votado, que por suposto non conseguiu escano, o candidato que máis votos recibiu foi Benito Blanco Rajoy Espada, cun total de 146.398 sufraxios³⁷⁹.

³⁷⁷*Mundo Obrero*, 1 de novembro, citado en Comín, 1965-3, 50. Comín reproduce as candidaturas sen da-los datos das provincias de Galicia.

³⁷⁸“El aumento de los votos comunistas”, *El País. Diario republicano*, 8 de decembro de 1933.

³⁷⁹Datos procedentes da Junta Electoral Central, *Acta de Escrutinio General en las Elecciones a diputados a Cortes por la circunscripción de La Coruña*, Madrid, Congreso de los Diputados. Copia consultada no Departamento de Hª Contemporánea da Facultade de Xeografía e Historia da Universidade de Santiago de Compostela.

Os resultados por concellos foron os seguintes:

VOTO COMUNISTA NA PROVINCIA DA CORUÑA (1933)

	Silva	Montero	Cedrón	Freire	Líster	V. emitidos
Abegondo	7	7	7	7	7	3545
Ames	192	329	52	52	331	2529
Aranga						2802
Ares	59	54	58	48	50	1655
Arteixo						1704
Arzúa						2935
Baña, A	13	17	10	8	12	1723
Bergondo	116	174	117	113	72	1598
Betanzos	23	27	16	17	14	3222
Boimorto						1310
Boiro	43	42	18	18	19	2774
Boqueixón	2				1	1822
Brión	91	107	91	108	69	2347
Buxán					41	1291
Cabana	1					2125
Cabanas	68	66	72	64	62	888
Camariñas						2081
Cambre						3912
Capela, A	1	5	1			597
Carballo						5177
Carnota						2334
Carral						2163
Cedeira	66	64	64	61	61	2127
Cee	2					1383
Cerceda						1517
Cerdido	84	78	72	71	68	697
Cesuras						2817
Coirós						1075
Corcubión	2	2	2	2		586
Coristanco						2197
Coruña	2443	2143	290	244	249	1998
Culleredo	830	832	830	831	310	6425
Curtis						2103
Dodro	3	3			1	1697
Dumbría						1374
Enfesta						1550
Fene	522	387	522	48	41	1182
Ferrol	254	242	333	104	107	2654
Fisterra						1629
Frades	6	2				738
Irixoa						486
Laracha						4585
Laxe						1412
Lousame						2333
Malpica						2444
Mañón						1254
Mazaricos						3180

Melide						2915
Mesía						2462
Miño	162	235	131	129	127	1766
Moeche						1420
Monfero	4	12	10	5	3	1572
Mugardos	185	167	170	133	129	1328
Muros						3657
Muxía						2934
Narón	45	40	43	26	27	2467
Neda						1661
Negreira	50	39	33	33	46	2651
Noia						6194
Ordes	7	7	4			2511
Oroso						1691
Ortigueira	47	60	46	42	26	5595
Outes	4	27	2		12	2530
Oza Ríos	1	1	1	1	1	2617
A Pobra C.	109	120	120	121	120	2332
Paderne	5	1				1718
Padrón	29	6			7	1869
Pino, O	2	2				2659
Ponteceso	119	119	115	119	115	3418
Pontedeume	19	19	20	17	20	1936
Pontes, As	1					1650
Porto Son						4828
Rianxo						1729
Ribeira	80	83	83	82	83	6877
Rois						2204
S. Sadurniño	5	5	6	5	4	3209
Sada	1	13	1	1	1	1695
Santiago	855	313	175	191	223	9210
Santiso						2068
Serantes	44	36	67	23	20	2823
Sobrado						1105
Somozas						1271
Santa Comba						4417
Teo	147	144	149	138	165	2156
Toques						1341
Tordoia						1612
Touro						3265
Trazo						2324
Valdoviño	6	6	10	6	6	2030
Vedra					1	1867
Vilasantar						1632
Vimianzo	1	5	1	1		2972
Zas						2687
Totais	6756	6041	3642	2869	2651	242836

Gracias á *Plataforma y Programa del Gobierno Obrero y Campesino* do comité de raio de **Lugo** coñecémo-la candidatura comunista, formada por: José Silva, José Antonio Balbontín, Benigno García (ferroviario), Manuel Escariz (albanel), Severino Freire (campesino), Dolores Ibárruri, Francisco Galán e Jesús Hernández³⁸⁰. Os resultados nesta provincia foron autenticamente simbólicos: Silva recibiu 296 votos; Balbontín, 2.301; Escariz, 112; Freire, 136; Ibárruri, 41; 39, Galán e Jesús Hernández, 13.

³⁸⁰A *Plataforma y Programa del Gobierno Obrero y Campesino* está reproducida en Barreiro, 1993: 261.

Os resultados por concellos foron os seguintes:

VOTO COMUNISTA NA PROVINCIA DE LUGO (1933)

1: José Silva Silva; 2: Balbotín; 3: Benigno García; 4: Manuel Frere; 5: Severino Chacón; 6: Dolores Ibárrui; 7: Francisco Galán; 8: Jesús Hernández.

	1	2	3	4	5	6	7	8
Abadín								
Alfoz								
Antas de Ulla								
Baleira								
Barreiros								
Becerreá								
Begonte								
Bóveda								
Carballada								
Castro de Rei								
Castroverde								
Courel		2						
Cervantes								
Cervo								
Chantada		1910						
Corgo, O		1						
Cospeito								
Fonsagrada								
Foz								
Friol								
Guntín		8						
Incio, O								
Láncara		14						
Lourenzá								
Lugo	22	67	25	7	28	38	21	11
Meira								
Mondoñedo								
Monforte	12	26	13	12	10			
Montederramo								
Muras								
Navia								
Neira								
Negueira								
Nogais, As								
Ourol	39	39	39	39	39			
Outeiro								
Palas								
Pantón								
Paradela	3	6	3	3	3			
Páramo, O								
Pastoriza, A								
Pedrafita								
Pol								
P.de Brollón								
Portomarín								
Quiroga		64						
Rábade								
Ribadeo								
Ribas								
Riobarba								
Riotorto								
Samos		2	8					

Sarria								
Saviñao, O	15	29	15	10	12	2	18	2
Sober	1							
Taboada	12	5	6		1			
Trabada								
Trasparga	2	3	2	2	2			
Triacastela								
Vilalba		2						
Vilameá								
Vilaoudriz								
Viveiro	192	121	103	77	79	1		
Xermade	1	2	1	1	1			
Xove								
Total	297	2301	175	112	136	41	39	13

Fonte: *BOP de Lugo*, 22 de novembro de 1933 ó 1 de decembro de 1933.

Baixo a denominación de “Candidatura de Frente Único”, o **PCE ourensán** presentou unha lista formada por Benigno Álvarez, Nicanor Vázquez, Manuel Docampo Pousa, José Silva, Domingo Mateo, Castor Gómez Pérez e Eduardo Araujo, celebrando mitins en Valdeorras e Ribadavia (Valcarce, 1992: 701)³⁸¹. O *Boletín Oficial de la Provincia* do 7 de decembro recollía que José Sabucedo Morales, o candidato máis votado de toda a provincia recibira 94.703 votos, seguidos dos 87.767 de José Calvo Sotelo e de Basilio Álvarez (80.021). Ante semellante cantidade de sufraxios, os resultados comunistas foron os seguintes: Benigno Álvarez, 3.274; Nicanor Vázquez, 2.463; Manuel Docampo Pousa, 1.925; José Silva, 1.461; Domingo Mateo Dobao, 1.447; Castor Gómez Pérez, 1.182 e Eduardo Araujo, 1.132³⁸².

³⁸¹Segundo Santiago Álvarez, Domingo Mateo, presidente del Sindicato de Oficios Varios de Arcos, foi o candidato elixido polos comunistas valdeorreses (Álvarez, 1985: 98). Acadou a cifra de vintetrés sufraxios, fronte ós 1696 do candidato máis votado, o socialista Manuel Suárez Castro (Moreta, 1994: 141). Un chamamento ó voto da muller valdeorresa para as candidaturas comunistas en *A las mujeres trabajadoras. ¡Mujer obrera! ¡Mujer campesina!*, Arquivo persoal de Ricardo Gurriarán.

³⁸²*Boletín Oficial de la Provincia de Orense* do 7 de decembro de 1933.

Os resultados por concellos foron os seguintes:

VOTO COMUNISTA NA PROVINCIA DE OURENSE (1933)

1: Benigno Álvarez; 2: Nicanor Vázquez; 3: Manuel Docampo Pousa; 4: José Silva; 5: Domingo Mateo Dobao; 6: Castor Gómez Pérez; 7: Eduardo Araujo.

	1	2	3	4	5	6	7
Acebedo							
Allariz	5	4	4	3	4	4	4
Amoeiro	25	39	27	25	26	25	25
Arnoia	1			1		1	1
Avión							
Bande							
Baños	5						
Barbadás	37	3	5	3	35	2	2
Barco, O							
Beade							
Beariz							
Brancos, Os							
Boborás	5	15	5	5	5	5	5
Bolo, O							
C. do Val							
Calvos							
Canedo	478	110	180	372	116	121	113
Carballeda	34	334	78	81	32	78	82
Carballiño	19	24	25	8	5	6	7
Cartelle	38						
Castrelo							
Castro C.	46	170	121	149	102	35	97
Cea							
Celanova	211	1	102			1	
Cenlle							
Coles	166	9	157	26	21	121	9
Cortegada							
Cualedro							
Chandrexa							
Entrimo	192	11	54	63	31	51	59
Esgos							
Gomesende							
Gudiña, A							
Irixo							
Bola, A							
Peroxa, A							
Landianes	5		4	4	5	4	4
Laroco	4	13	17	19	31	19	21
Laza	1						
Leiro	14	3	8	16	12	14	14
Lobeira	18	12	17	17	16	13	18
Lobios	12		12		1	1	
Maceda	72	22	25	29	23	25	23
Manzaneda	50						
Maside	10	10	7	11	6	13	8
Melón							

Merca, A							
Mezquita, A							
Montederramo	13	13	13	13	13	13	13
Monterrei							
Muíños	62	48	54	53	52	51	53
Nogueira	27	2	22	3		1	9
Oímbra							
Ourense	569	232	435	315	273	340	253
Paderne	7						
Padrenda							
Parada do Sil							
Pereiro	64					34	
Piñor							
Porqueira, A							
Punxín	1						
Quintela							
Rairiz							
Ramirás	325		274	5	6	5	5
Ribadavia	26		1	8	1	1	3
Río	79	108	77	12	13	13	12
Ríos							
Rúa, A							
Rubián							
S. Amaro							
San Cibrao	191				125		
Sarreaus							
Taboadela							
Teixeira, A							
Toén							
Trasmiras							
Trives	19			7	13	14	7
Veiga, A			40		2		
Verea							
Verín	29	14	22	48	19	18	44
Viana							
Vilamarín	316	127	158	164	263	132	237
Vilamartín							
Vilar de S.							
Vilar de B.	7						
Vilardevós							
Vilariño							
Xinzo	14		17	8			5
Xunqueira	1						
Total	3198	1324	1961	1468	1324	1171	1133

Desgraciadamente descoñecémo-los resultados electorais da candidatura comunista **pontevedresa**, aínda que non así os nomes que a compuñan: José Silva Martínez, Jesús Garrote Nogueira, Manuel Gama Casalderrey, Manuel García

Filgueira, Amalia Figueiroa Barros, Eduardo Araujo Conde, Manuel Rodríguez Ríos, Manuel Dios Costabo, Juan Martínez Vilar e José Villar Pájaro³⁸³.

Intentaremos facer, a continuación, un comentario sobre a xeografía electoral do Partido Comunista³⁸⁴. Faremos unha pequena reflexión sobre a relación entre o voto comunista e a existencia de organizacións dese partido, pois unha simple ollada pódenos permitir confirmar esa relación directa. En primeiro lugar e como xa comentamos, temos que utiliza-los datos con bastante precaución, tanto os referidos ó número de votos como os que teñen que ver coa implantación orgánica comunista. As características da documentación obríganos a ter esa prevención.

De tódolos xeitos, insistimos, existe unha relación directa entre organización e voto. Quizais sexa máis precisa esa relación se a propomos á inversa: é raro que exista voto comunista naquelas zonas en que non hai ningún tipo de agrupación. Por outra banda, o voto comunista pode estar reforzado —nalgún caso explicado— pola existencia dunha organización sindical que, previsiblemente, estea controlada por membros do PCE. Imos por provincias, omitindo a de Pontevedra, circunscrición para a que non dispomos de resultados electorais por concellos.

Na Coruña, o voto comunista —recordemos que estamos a falar dunhas cifras realmente pequenas—concéntrase en catro zonas que corresponden con aquelas en que, ó longo dos anos republicanos, presumímo-la existencia de militantes: a rexión de Cedeira-Ferrol-Coruña; Ponteceso-Vimianzo; as localidades coruñesas da ría de Arousa e Santiago de Compostela coa súa área de influencia. É importante destacar esta última idea: pensamos que un raio comunista é capaz de difundi-la súa influencia non exclusivamente na súa localidade, senón tamén polas proximidades. Existe na provincia coruñesa unha excepción a isto que estamos a dicir: o raio de Curtis, onde tamén é certo, a organización data dalgún tempo despois das eleccións de 1933.

As agrupacións comunistas luguesas estaban concentradas en tres áreas: na Mariña, en torno á capital e no sur provincial. Parece que na costa de Lugo o raio de Viveiro tivo capacidade para mobiliza-lo voto cara ó seu Partido; decatámonos,

³⁸³*El Pais. Diario republicano*, 20 de novembro de 1933. Os resultados da candidatura comunista pontevedresa no concello de Pontearreas nas eleccións de novembro de 1933 están recollidos en Candeira, 1999: 155.

³⁸⁴Os mapas dos resultados electorais aparecen ó final deste capítulo.

por outra banda, de que esta provincia limita nesta zona con outra de presenza comunista, A Coruña. Sen embargo, os militantes de Foz-Ribadeo non foron quen de conseguir votos, como tampouco os de Meira. Tamén podemos establece-la correspondencia voto-organización na capital e, sobre todo, na zona sur de Lugo, próxima a outra das concentracións de voto-organización comunista, o norte de Ourense.

Finalmente, Ourense. Probablemente sexa esta provincia aquela onde o voto está máis espallado. Podemos observa-la existencia de tres zonas. A primeira delas abrangue case todo o norte provincial, dende os concellos de Borobás ata A Veiga, son concellos en que dende 1931 ata 1936 xorden células comunistas. Dentro desta área, sinalamos dous focos de irradiación: no oeste, Ourense capital e, no este, a comarca de Valdeorras. Resulta chocante, sen embargo, que nesta última non haxa voto comunista nin no Barco nin na Rúa.

A segunda zona dentro de Ourense en que contabilizamos sufraxios para o PCE, é a de Celanova-Allariz-Xinzo, onde non temos constancia da existencia de organizacións comunistas. A explicación pode vir da irradiación da influencia das zonas próximas ou ben, da existencia dalgunha célula de que non teñamos constancia.

Outro núcleo importante é o sector suroccidental (Entrimo, Lobeira, Lobios, Muíños), na que a responsabilidade do voto comunista pode estar nos militantes de Muíños e, quizais, na proximidade na localidade pontevedresa da Cañiza. Para rematar coa provincia de Ourense, temos que falar da existencia de organización en Verín, concello en que os comunistas tamén obtiveron votos en 1933.

5.3. Eleccións de febreiro de 1936

O programa do PCE para os seguintes comicios daba un paso máis no que á consideración do sistema electoral se refería, pois ligaba “estrechamente la acción parlamentaria con la acción extraparlamentaria”, tendo como norte, iso si, a loita revolucionaria polo poder (Juliá, 1979: 211-213).

A plataforma do PCE para estas eleccións era a seguinte (Juliá, 1979: 211-213). En primeiro lugar, repetíase, unha vez máis, a idea de que cumpría liga-las loitas parlamentaria e extraparlamentaria con vistas á toma do poder e á instauración dun goberno obreiro e campesiño que proclamaría a amnistía para os condenados por delitos sociais e políticos. As familias dos obreiros mortos en outubro de 1934 recibirían unha pensión vitalicia, e as responsabilidades daqueles sucesos serían depuradas mediante unha comisión. En terceiro lugar, restableceríanse tódalas garantías constitucionais, o que, entre outras cousas, significaba que serían legalizadas tódalas organizacións disoltas. Na mesma liña, os concellos elixidos o 12 de abril de 1931 e posteriormente disoltos, reporíanse para, a seguir, convocar novas eleccións municipais. Segundo o punto 7 do programa comunista, tódalas leis de carácter social promulgadas polas Constituíntes serían restablecidas, engadindo unha nova: o control obreiro. Por outra banda, os traballadores verían melloradas as súas condicións de vida, comezando pola implantación da xornada de oito horas e a aprobación dunha lei de seguro social a cargo dos patróns e do Estado.

Os comunistas eran partidarios da nacionalización do Banco de España e de tomar medidas contra a evasión de capitais. As ordes relixiosas serían expulsadas e as súas propiedades confiscadas, polo que toda a instrucción sería laica. Pola súa banda, as organizacións monárquicas e fascistas serían desarmadas e disoltas. Depuraríase o exército e a defensa reforzaríase coas milicias populares. No tocante á administración de xustiza, introduciríase o xurado popular e aboliríase a pena de morte. Os corpos da maxistratura, así como o resto dos funcionarios, serían depurados de elementos fascistas. As relacións exteriores españolas serían máis estreitas coa URSS, e España participaría nos pactos de seguridade colectiva. Finalmente, o Estatuto de Cataluña sería integramente restablecido e o dereito á autodeterminación recoñecido.

Os resultados comunistas nestes comicios supuxeron un claro avance do PCE en todo o Estado e en Galicia, debido, en parte, a que os seus candidatos concorreron nas listas conxuntas da FP, que, loxicamente, presentou un programa unitario de oito puntos (Juliá, 1979: 216-223). Os altamente positivos resultados comunistas permitiron ó seu partido consolida-lo avance organizativo e o incremento de militancia que empezara algúns meses antes.

Os comunistas conseguiron colocar dous candidatos en Galicia. Por Pontevedra o único militante na lista da FP foi Adriano Romero³⁸⁵; en Ourense foi incluído Benigno Álvarez. Cómpre agora facer unha breve reflexión sobre a designación destes candidatos, o que nos permitirá entende-la presenza do andaluz Adriano Romero Cachinero e do líder do Comité Provincial de Ourense, Benigno Álvarez, como representantes comunistas precisamente por esas dúas provincias.

O PCE, segundo nos explica o profesor Cruz, estivo representado polo PSOE nas conversas dos pactos electorais da FP, o que foi unha cesión á esixencia dos partidos republicanos (Cruz, 1987: 259 e ss.). Sabemos polo seu propio testemuño que dende 1934 as relacións do Partido Comunista co PSOE mantivéronse a través de Vicente Uribe que, en 1936, foi o encargado de negocia-la lista de deputados do seu partido³⁸⁶. O criterio do PCE foi, loxicamente,

asegurar candidaturas comunistas en los lugares fundamentales, en aquellos que decidían la victoria del Frente Popular y por añadidura aseguraban al Partido una representación parlamentaria algo nutrida³⁸⁷.

Presentáronse dúas posibilidades para realiza-la confección das listas: os socialistas, apoiados polos comunistas, preferían que se fixesen en cada circunscrición; mentres que os republicanos querían que fosen elaboradas en Madrid. Os republicanos fixeron vale-la súa posición. O PCE colocou vinteún dos seus militantes como candidatos, ós que se engadirían vintedous por Granada na segunda volta das eleccións. As circunscricións en que houbo representación do PCE foron Madrid, Asturias, Córdoba, Xaén, Sevilla, Málaga, Badaxoz, Toledo, Cidade Real, Cádiz, Valencia, As Palmas, Tenerife, Navarra, Biscaia, Guipúscoa, Barcelona, Ourense e Pontevedra.

Ante a imposibilidade de chegar a un acordo entre os partidos integrantes da FP pontevedresa, a lista de candidatos veu dende o Comité Central Electoral de Madrid, do que formaban parte Cordero, Vidarte, Azaña, Salvador, Martínez Barrio e Giner de los Ríos. Foi este organismo o que decidiu a proporción de candidatos

³⁸⁵A candidatura pontevedresa aparece, por exemplo, en *La Voz de Galicia*, 12 de febreiro de 1936.

³⁸⁶Vicente Uribe, (*Memorias*) 17 de septiembre de 1959. AHPCE. Teses, manuscritos e memorias, 60/5.

³⁸⁷*Ibidem*.

entre os partidos: figurarían catro candidatos en representación dos partidos obreiros (tres socialistas e un comunista) e seis no nome dos republicanos de esquerda³⁸⁸.

O candidato comunista por Pontevedra foi o cordobés Adriano Romero Cachinero. Segundo o relato de Vicente Uribe, o Partido Comunista coñecía as súas posibilidades para acadar un deputado nesta provincia, dada a forza que aquí tiña a organización. A súa proposta inicial foi que o candidato fose galego, pactado entre os raios de Pontevedra e Vigo. Sen embargo, estas agrupacións non foron capaces de chegar a un acordo “y llegaron a la conclusión de que el BP designase el candidato, que no debía ser ni de Vigo ni de Pontevedra, y no recuerdo bien pero me parece, que se incluía que tampoco debía ser gallego”³⁸⁹. Nesta conxuntura, a decisión tomada foi a de nomear candidato a Adriano Romero “en vez de un camarada gallego que habría sido más beneficioso para el Partido”³⁹⁰.

Pola súa banda, cóntanos Santiago Álvarez, Osorio-Tafall opúxose á inclusión deste comunista como candidato por ser “completamente extraño a Galicia y sus problemas”. Osorio escribiu que só a intervención do propio Azaña fixo posible que se aceptase a decisión tomada polo Comité Central Electoral. Santiago Álvarez mesmo reconece que a elección de Adriano Romero non foi a máis axeitada pola súa falta de coñecemento sobre a realidade galega (Álvarez, 1992: 67 e ss.), algo tal vez non exacto pois como estamos dicindo, Romero viaxara a Galicia en repetidas ocasións dende había varios anos³⁹¹. Noutro lugar Santiago Álvarez xustifica a inclusión de Adriano Romero nas listas de Pontevedra pola necesidade de “asegurar la inmunidad parlamentaria a los dirigentes de máxima responsabilidad”, pois Romero era daquela membro do Comité Central e responsable da súa comisión agraria (Álvarez, 1976: 155).

³⁸⁸*El Pais. Diario republicano*, 20 e 22 de xaneiro e 7 de febreiro de 1936.

³⁸⁹Vicente Uribe, (*Memorias*) 17 de septiembre de 1959. AHPCE. Teses, manuscritos e memorias, 60/5.

³⁹⁰*Ibidem*.

³⁹¹Galicia non era unha descoñecida para este comunista cordobés, pois *Mundo Obrero* dános conta de que estaba percorrendo o país no ano 1932, realizando tarefas de organización (*Mundo Obrero*, 5 (51), 5 de decembro de 1932). Segundo escribe Santiago Álvarez, Adriano Romero visitou a comarca de Valdeorras na época de Gil Robles (Álvarez, 1985: 106). Noutra parte deste traballo analizamos algúns documentos redactados por el mesmo sobre a situación do Partido en Galicia xa en 1932-33. Viaxes semellantes de apoio á organización comunista a cargo de “instructores foron realizadas por outros dirixentes como o cordobés Francisco Barbado e o valenciano José Esrich (Álvarez, 1985: 154).

O caso de Pontevedra non foi único neste sentido. Tamén en Badaxoz, por exemplo, o PCE optou por incluír nas súas listas a un dirixente do Comité Central, neste caso a Pedro Martínez Carrión, que desenvolvera boa parte da súa actividade en Madrid, antes que a un militante da provincia (Hinojosa: 1995, 480). O exemplo de Dolores Ibárruri, deputada por Asturias, foi semellante.

Segundo o xornal *La Voz*, os votos acadados polo comunista andaluz foron 81.905, dos que 5.085 eran do concello da capital provincial. O escrutinio deu o seguinte resultado³⁹²:

Alfonso Rodríguez Castelao, galeguista, 103.436 votos.

Bibiano Fernández Ossorio-Tafall, de Izquierda Republicana, 103.436 votos.

Elpidio Villaverde Rey, de Izquierda Republicana, 102.234.

Alejandro Viana Esperón, de Izquierda Republicana, 98.13.

Celestino Poza Cobas, de Unión Republicana, 86.528.

Antonio Alonso Ríos, agrario de esquerdas, 86.114.

Amando Guiance Pampín, socialista, 84.339.

Antonio Bilbatúa Bubeldia, socialista, 82.024.

Adriano Romero Cachinero, comunista, 81.905.

Ignacio Seoane Fernández, socialista, 80.019.

Víctor Lis Quiben, de Renovación Española, 71.321.

Manuel Portela Valladares, de Centro, 70.350.

Severino Barros de Lis, da Ceda, 64.685.

A candidatura da FP por Ourense estivo composta por: Manuel Martínez Risco e Manuel García Becerra por Izquierda Republicana; polo PSOE, Manuel Suárez Castro e Ramón Fuentes; Alfonso Pazos Gil dos Radicais Socialistas; Alexandre Bóveda polo Partido Galeguista e, finalmente, Benigno Álvarez do PCE³⁹³. Os resultados frontepopulistas resultaron desoladores pois foron proclamados deputados electos os homes da dereita, producíndose por parte da esquerda acusacións de fraude contra o triunfo de José Calvo Sotelo³⁹⁴. No que respecta ó candidato comunista, Benigno Álvarez, conseguiu 20.515 votos, fronte ós 91.768 de José Sabucedo Morales, de Renovación Española, o máis votado³⁹⁵.

³⁹²“En Pontevedra son proclamados los diez candidatos de Frente Popular, dos de derechas y uno de centro”, *La Voz de Galicia*, 25 febreiro 1936. Os datos da capital proceden de *El País. Diario republicano*, 17 de febreiro de 1936.

³⁹³*La Voz de Galicia*, 12 de febreiro de 1936.

³⁹⁴Sobre este caso e, en xeral, a manipulación electoral da Galicia republicana, *vid.*, Grandío, 1999.

³⁹⁵Os resultados provinciais acadados polos deputados electos foron os seguintes: José Sabucedo Morales, de Renovación Española: 91.768 sufraxios; Laureando Peláez Canellas (CEDA), 88.303; Luis Espada Guntín (CEDA): 88.043; José Calvo Sotelo, de Renovación Española: 83.504; Ramón

Os resultados do candidato comunista na lista da FP, Benigno Álvarez, foron os seguintes:

VOTO COMUNISTA NA PROVINCIA DE OURENSE (1936)

BOLA, A		MERCA, A	75
GUDIÑA, A	352	MEZQUITA, A	100
VEIGA, A	798	MONTEDEERRAMO	
ACEVEDO	100	MONTERREI	120
ALLARIZ	191	MUÍÑOS	126
AMOEIRO	345	NOGUEIRA	130
ARNOIA	8	OÍMBRA	25
AVIÓN		OURENSE	3096
BALTAR		PADRENDA	20
BANDE	265	PARADA DE SIL	122
BAÑOS DE MOLGAS		PEREIRO	393
BARBADÁS	355	PEROXA, A	
BARCO DE VALDEORRAS	846	PETÍN	
BEADE	131	PIÑOR	
BEARIZ	7	PONTEVEA	
BRANCOS OS		PORQUEIRA, A	
BOLO, O	112	PUNXÍN	197
BOBORÁS	199	QUINTELA DE LEIRADO	228
CALVOS DE RANDÍN	16	RAIRIZ DE VEIGA	112
CANEDO	1241	RAMIRÁS	241
CARBALLEDA DE AVIA	365	RIBADAVIA	961
CARBALLEDA	188	RÍO	213
CARBALLIÑO, O	611	RÚA, A	359
CARTELLE	121	RUBIÁN	387
CASTRELO DE MIÑO	92	SAN AMARO	
CASTRO CALDELAS	72	SAN CIBRAO	350
CASTRO DE VAL		SAN CRISTOVO DE CEA	
CELANOVA	311	SANDIÁS	243
CENLLE	18	SARREAU	20
COLES	737	TEIXEIRA, A	63
CORTEGADA	6	TOÉN	
CUALEDRO		TRASMIRAS	
CHANDREXA		TRIVES	268
ENTRIMO	415	VEREA	30
ESGOS	3	VERÍN	267
GOMESENDE	230	VIANA DO BOLO	472
IRIXO, O		VILAMARÍN	504
LAROUCO	207	VILAMARTÍN	694
LAZA		VILAR DE BARRIO	79
LEIRO	300	VILAR DE SANTOS	1
LOBEIRA	399	VILARDEVÓS	
LOBIOS	130	VILARIÑO DE CONSO	
MACEDA	249	XINZO DE LIMIA	82
MANZANEDA	23	XUNQUEIRA DE AMBÍA	
MASIDE	543	XUNQUEIRA DE ESPAÑAREDO	
MELÓN	551	TOTAL	20.515

Villarino de Súa (CEDA): 82.814; Andrés Amado y R. de Villebardet, de Renovación Española: 82.600; Antonio Taboada Tundidor (Centro): 80.664; Fernando Ramos Cerviño (Centro): 72.126; Justo Villanueva Gómez (Radical): 63.128 (*Boletín Oficial de la Provincia de Orense* do 29 de febreiro de 1936).

Ningún dos membros da lista luguesa era comunista. A pouca presenza do Partido Comunista nesta provincia, tal e como vimos, facía deste grupo político unha forza marxinal e sen interese para a FP de Lugo.

Tampouco na candidatura da Coruña os comunistas tiveron representantes entre os trece candidatos, aínda que, parece ser, non sen certa polémica³⁹⁶. Emilio González López conta nas súas *Memorias* cómo foi enviado a Madrid polo propio Casares Quiroga para defender unha lista frontepopulista composta por dez republicanos e tres socialistas, fronte á pretensión da esquerda de que a proporción fose de oito republicanos, tres socialistas, un comunista e un representante doutras forzas de esquerda. O Comité Electoral Central inclinouse, finalmente, pola tese máis desfavorable para o PCE (González, 1988: 313-314).

5.4. Eleccións de compromisarios (abril de 1936)

A FP mantivo a unidade nas eleccións de compromisarios para a elección de Presidente da República que tivo lugar o 28 de abril 1936. A FP tamén mantivo a proporción de candidatos nas listas, segundo acordou o seu Comité Electoral Central³⁹⁷. O PCE enviou dous compromisarios por Galicia³⁹⁸. Pola súa banda, as dereitas non presentaron candidaturas.

A lista da capital do Lérez estaba formada por Enrique Peinador Lines, Maximiliano Pérez Prego, Ramiro Paz Carvajal, Eduardo Araujo Conde, José Adrio Barreiro, Antonio Blanco Solla, Telmo Bernárdez Santomé, Ramón Alonso Martínez, Demetrio Bilbatúa, José Echeverría, Francisco Barbado Mazuelas, Gerardo Álvarez Gallego e Amadeo Brumbeck Ferrería³⁹⁹. O representante comunista, Francisco Barbado, conseguiu resultar elixido con 63.885 votos⁴⁰⁰.

Benigno Álvarez presentouse como candidato e foi elixido compromisario por Ourense. Segundo o *Boletín Oficial* da provincia de

³⁹⁶“Candidatura del Frente Popular de Izquierdas”, *La Voz de Galicia*, 11 febreiro 1936. Vid., Grandío, 1999.

³⁹⁷*El País. Diario republicano*, 17 de abril de 1936.

³⁹⁸Por Pontevedra foi elixido Francisco Barbado; por Ourense, Benigno Álvarez (Álvarez, 1985: 176).

³⁹⁹*El País. Diario republicano*, 25 de abril de 1936.

⁴⁰⁰*El País. Diario republicano*, 2 de maio de 1936.

Ourense, os 85.996 votos que obtivo quedaron moi próximos ós 93.979 de Manuel Suárez Castro, o candidato máis votado⁴⁰¹. Tampouco nesta ocasión houbo candidatos comunistas nin pola Coruña nin por Lugo⁴⁰².

Fagamos a seguir unha breve análise dos resultados electorais pondo en relación os votos conseguidos co número de militantes. O seguinte cadro resume os resultados electorais comunistas e os datos de militancia nas datas en que os coñecemos:

RESULTADOS ELECTORAIS E AFILIACIÓN COMUNISTAS (1931-1936)

s/c: sen candidatos; s/d: sen datos

	A CORUÑA		LUGO		OURENSE		PONTEVEDRA	
	Votos	Afiliado	Votos	Afiliado	Votos	Afiliado	Votos	Afiliado
Xuño 31	2.513		0		14		533	
Xuño 33		268		13		144		377
Nov. 33	6.756		2.301		3.198		Sen datos	
Ago. 35		180		144		500		569
Feb. 36	Sen candidato		Sen candidato		20.515		81.905	
Mar. 36		562		200		1.450		1.000
Abri 36	Sen candidato		Sen candidato		85.996		63.885	

Podemos afirmar, ata onde os datos o permiten, que hai un certo avance electoral; o cal é dicir bastante pouco, dados os míseros resultados de que se parte.

Cómpre explicar, incialmente, varios feitos. En primeiro lugar, o declive dos comunistas da Coruña malia que comezaron cuns resultados electorais importantes e tiveron un crecemento salientable en 1933 (de 2.531 en 1931, a 6.756 votos en 1933), non conseguiron colocar nas listas da FP ningún candidato, proba evidente de que tiñan escasa posibilidades de conseguir un escano e da súa representatividade fronte ó resto dos partidos coaligados. ¿A que se debeu? Podémolo atribuír ós problemas de organización que tivo o raio da Coruña ós que nos referimos noutros lugar. De feito, o da Coruña é o único caso en que diminúe a

⁴⁰¹Boletín Oficial de la Provincia de Orense, 9 de maio de 1936.

⁴⁰²Para as listas de compromisarios da Coruña e de Lugo, vid. *La Voz de Galicia*, 24 e 25 de abril e 5 de maio de 1936.

milancia entre xuño de 1933 (268) e agosto de 1935 (180), o que tamén pode ser atribuíble á represión posterior á Revolución de 1934.

Lugo tamén coñeceu un certo crecemento electoral, pero foi, sen dúbida ningunha, a provincia cunha organización comunista máis feble. Temos que pensar que a xuño de 1933 tan só temos rexistrados trece militantes, que se converterán en 200 en marzo de 1936. Finalmente, en Ourense houbo un importante crecemento electoral, parello ó da milancia.

Hai que destaca-lo salto existente en tódalas circunscricións galegas nas eleccións de febreiro de 1936, semellante ó que se produciu noutras partes do país. Os comunistas acadaron cifras respectables nas dúas provincias en que presentaron candidatos, Ourense e Pontevedra. Aínda que a milancia estaba a crecer, cremos que se pode dicir que ese salto respondeu máis ó feito de iren acochados polas siglas da FP ca ó desenvolvemento da organización. Antes ben, o proceso é o contrario: foi a organización comunista a que se beneficiou do avance electoral.

Resulta chocante o crecemento electoral comunista entre febreiro e abril de 1936. Os máis de 60.000 votos de diferenza poden responder a que non se presentaron candidaturas alternativas á da FP, do que se beneficiaría o candidato comunista Benigno Álvarez. Pola contra, en Pontevedra houbo un retroceso de 22.000 votos, atribuíble, quizais, a que o candidato a compromisario foi Francisco Barbado, menos coñecido ca Adriano Romero.

Chegados a este punto, cremos que xa temos analizados os elementos necesarios para coñece-la realidade organizativa dos comunistas galegos. Como estes consideraban a súa terra como nacionalidade, estudiaremos de seguir a súa relación coa cuestión nacional.

6. O PCE E A CUESTIÓN NACIONAL (1920-1936)

Ó longo de todo o período estudado, o PCE mantivo unhas posicións programáticas sobre a cuestión nacional constantes: resúmense na afirmación do dereito dos pobos á autodeterminación ata a separación⁴⁰³. Esta consigna, como outras moitas, viña marcada polas teses da Rusia Soviética e da Internacional Comunista. Prestáronlle os comunistas españois especial atención á situación de Cataluña, e, nun segundo termo, ás do País Vasco e Galicia. Esta orde explicábase dende o punto de vista comunista polo desenvolvemento económico de Cataluña. A maior concentración obreira de toda España estaba nesa zona, co que as posibilidades de revolución tamén eran maiores. Como veremos, dende finais dos anos vinte, a literatura comunista chegou á conclusión de que o problema nacional xurdía naqueles territorios nos que predominaban pequenos propietarios de terra (Cataluña, País Vasco e Galicia), polo que as cuestións agraria e nacional empezaron a ser tratadas como temas inseparables.

O comezo da República vai presenta-lo problema nacional na súa verdadeira magnitude. O PCE seguiu a mante-los mesmos esquemas teóricos. Sen embargo, no maio de 1931 o Partido recibiu unha dura crítica a toda a súa política por parte da Internacional que, entre outras cousas, acusaba á dirección comunista española de non ter comprendido a liña da IC sobre a cuestión nacional e de se limitar a facer proclamas teóricas que non tiñan repercusión ningunha na realidade. En verdade, a dita carta, que foi o principio da “viraxe” que o PCE daría despois do seu IV Congreso (1932), non tivo grandes consecuencias nos postulados teóricos da organización comunista, que seguiría a mante-los mesmos principios. Dende o punto de vista do desenvolvemento organizativo, a viraxe puido ter certa influencia na creación do Partido Comunista de Cataluña e, algo despois, do Partido Comunista de Euskadi. No caso de Galicia, pouca cousa.

Como é ben sabido, a solución que a República ideou para o problema nacional en España foi a concesión de estatutos de autonomía. O PCE adoptou, xa

⁴⁰³Poucos días despois do triunfo bolxevique, Lenin e Stalin asinaban un documento que dicía que o Estado soviético apoiaría “the right of the peoples of Russia to free self-determination, even to the point of separation and the formation of an independent state” (*Declaration of the Rights of the Peoples of Russia*, citado en Connor, 1984: 46). Atoparemos esta expresión, literalmente recollida, nas distintas proclamas, programas e declaracións do Partido Comunista de España.

dende 1931, unha postura de clara oposición a eles, por considerar que non respectaban as aspiracións nacionais dos pobos hispánicos. Neste terreo si que se produciu unha auténtica viraxe, pero non como froito da anteriormente citada Carta da Internacional, senón como resultado de dous elementos: por unha banda, o fracaso da Revolución de Outubro de 1934, que significou un retroceso na política autonómica da República; pola outra, a nova liña defendida pola IC, as Frontes Populares, o que, en España, implicaba unha aproximación dos comunistas ós partidos burgueses nacionalistas e, xa que logo, o máis incondicional dos apoios ós estatutos de autonomía.

6.1. As posicións programáticas do PCE

Como dicíamos ó principio, o PCE mantivo basicamente as mesmas concepcións teóricas sobre a cuestión nacional ó longo deste período. Nos anos vinte, e no que se refire á documentación consultada, non se lle prestou unha atención particularmente intensa, limitándose, ademais, á repetición da mesma doutrina.

¿Cal era o reflexo destas posicións nos documentos programáticos do Partido? Na escasa documentación que se conserva dos primeiros anos da historia dos comunistas españois non atopamos ningún tipo de referencia ó problema nacional nin á distribución territorial do Estado. É o caso do I Congreso do Partido Comunista Español, o Partido que xurdiu directamente da escisión do PSOE en 1920, e dos dous primeiros Congresos do Partido Comunista de España⁴⁰⁴.

Tampouco na prensa do Partido recibirá este tema un gran espacio. Así, por exemplo, nos anos que median entre 1921 e 1931, período no que *La Antorcha* foi o voceiro do Partido, atopamos menos dunha ducia de artigos sobre o particular. Haberá que esperar á metade da década dos anos vinte para ver reflectida na literatura comunista a cuestión nacional. Moitos dos artigos limitábanse a describir algún aspecto relacionado coa configuración do Estado, por exemplo, a situación do concerto económico do País Vasco. O acordo entre as Vascongadas e o Estado español caducou en 1926, polo que se reabiron as conversas que culminaron nunha

⁴⁰⁴“Bases y tesis que han de discutirse en el próximo Congreso de Partido Comunista Español”, *El Comunista*, 1 de maio de 1920, AHPCE. Documentos 1920. Cartafol 1.

prórroga de vintecinco anos. O articulista manifestábase a prol da autonomía dos vascos, entre os que incluía os navarros, pero denunciaba que tamén servía para converte-los alaveses, ós guipuscoanos e ós viscaínos en “manadas amedrentadas por las amenazas caciquiles”⁴⁰⁵.

Poucos meses despois, nas páxinas dun número de *La Antorcha* que incluía un dossier sobre Galicia, Eugenio Urtaza insertía un artigo que pretendía ser resposta ós numerosos escritos que dende había “una pequeña temporada” estaban aparecendo na prensa galega. Baixo o expresivo título de “Nuestro nacionalismo”, Urtaza recoñecía o impacto que a dita campaña estaba a ter entre os traballadores galegos, que corrían o risco de seren “víctimas de esos cantos de sirena”. Recollía as teses oficiais do terceirismo e afirmaba que no comunismo desaparecerían tódalas loitas das nacionalidades, ó ser garantidos “el alma y el sentimentalismo de los pueblos” tal e como xa ocorrera na URSS. Os comunistas eran “amantes” dun “regionalismo” baseado no respecto ó “carácter etnográfico de cada raza”, da súa arte e da súa cultura; na liberdade ilimitada para que cada pobo se autoadministrase e na oficialidade do seu idioma. Isto non contradecía o espírito internacionalista dos comunistas, que significaba solidariedade entre os pobos. Remataba o autor dicindo que “quizá el bolchevismo aparezca sin cuchillo entre los dientes, y con gran sorpresa de Castelao y del prosista Vicente Risco. Cuando venga, vendrá también hablando gallego”⁴⁰⁶.

Ou ben a posición do Partido non quedaba suficientemente clara ou ben non tiña unha grande credibilidade, pois pouco tempo despois volvía aparecer no voceiro comunista un artigo establecendo a relación entre comunismo e nacionalismo nuns termos moi semellantes ós de números anteriores. Distinguía o autor entre nacionalismo de Oriente, onde a nación era unha realidade conservada a través dos milenios, e o nacionalismo de Occidente, onde se confundían nación e estado, sendo este a expresión xurídica da nación na súa concepción burguesa e, xa que logo, unha realidade histórica accidental. En Occidente, se a nación existise como tal, os estados duplicaríanse:

⁴⁰⁵Rafael Marín, “Las Vascongadas y su concierto económico”, en *La Antorcha*, 184, 12 de xuño de 1925 e *La Antorcha*, 187, 3 de xullo de 1925.

⁴⁰⁶Eugenio Urtaza, “Nuestro nacionalismo”, en *La Antorcha*, 204, 30 de outubro de 1925. A referencia a Castelao está relacionada coa viñeta do político galeguista aparecida en *A Nosa Terra*, 109, 1 de xaneiro de 1920, páx. 4.

España, por exemplo, debería establecer separación entre vascos, castellanos y andaluces por la raza; entre castellanos, aragoneses, asturianos, navarros y catalanes por la historia; entre el sector situado más arriba de la cordillera que se extiende desde Gerona hasta Finisterre, los comprendidos hacia abajo, hasta la cordillera Carpetovetónica, y de aquí al Estrecho y al Mediterráneo, por su posición topográfica⁴⁰⁷.

Concluía Palacios que entre o nacionalismo de Occidente e o comunismo existía unha contradicción por se-lo primeiro unha expresión da burguesía. Pola contra, os comunistas haberían de vigoriza-lo nacionalismo en Oriente como forma de debilita-lo capitalismo⁴⁰⁸.

A chegada da dictadura de Primo de Rivera fora analizada polo PCE como froito da conxunción de tres causas: en primeiro lugar, a necesidade do réxime alfonsino de non enfrontarse ás responsabilidades do desastre de Annual; en segundo lugar, o interese en proseguir-la guerra de Marrocos e, finalmente, o intento da destrución dos movementos obreiro e separatista⁴⁰⁹. Neste contexto, os comunistas fixeron varias chamadas ós nacionalistas e ós “obreiros separatistas” a loitaren contra o réxime primorriverista⁴¹⁰. Segundo conta José Bullejos, os dirixentes nacionalistas cataláns Maciá e Gassol pediron colaboración ó Partido Comunista para preparar unha insurrección nacionalista en Cataluña (Bullejos, 1972: 64 e ss.). A Comisión Española da Comintern celebrou unha xuntanza o 13 de novembro de 1924 na que se abordou esta cuestión. Trala lectura da carta do PCE sobre a probable sublevación nacionalista contra a dictadura de Primo, na que se pedían instrucións sobre a táctica e as posibilidades dunha alianza, a Comisión

⁴⁰⁷Luis G. Palacios, “Nacionalismo y comunismo”, *La Antorcha*, 230, Extra, 1 de maio de 1926.

⁴⁰⁸*Ibidem*.

⁴⁰⁹A cuestión de Marrocos foi tratada dende a creación do Partido nunha dobre perspectiva interrelacionada: a) Dende o punto de vista antibelicista. Ver, por exemplo, *¡Abajo la guerra de Marruecos. Madrid!, julio 1921*. AHPCE. Microfilme I) Como un exemplo máis do imperialismo español, tratado xunto ós problemas de Cataluña, País Vasco e Galicia: “Tesis de política general”, en PCE, *Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, Madrid, M. Tutor, páx. 28; ver tamén o manifesto asinado polo PCE e as Xuventudes Comunistas, *A Abd-el-Krim*, AHPCE, Microfilme I. Nembargantes, no IV Congreso Bullejos pronunciouse “contra el retiro de las fuerzas de Marruecos, porque ese territorio será ocupado inmediatamente por otro imperialismo”, o que lle foi criticado anos máis tarde, unha vez producida a súa expulsión.

⁴¹⁰*Conferencia antialcohólica por el doctor Ernest Bermann (El Partido Comunista ante el momento actual)*, París, Le Peuple, 1927, AHPCE. Microfilme I. Tamén en *Obreros separatistas de Vizcaya. Llamamiento del PCE*, AHPCE. Microfilme I.

optou por responder aclarando a postura da IC sobre a cuestión nacional, xa que “d’après la forme avec laquelle est posée la question, il est certain que le PCE n’a pas compris la tactique et les thèses du 2-ème congrès sur la question nationale”⁴¹¹.

Os comunistas españois deberían aclarar se o movemento separatista era un movemento de masas e cáles eran as súas razóns sociais e económicas. De calquera xeito, concluía a Comisión, polos datos que posuía, parecía que a citada sublevación era unha provocación⁴¹².

Os comunistas, fieis á súa posición de considera-la sorte dos obreiros de Cataluña unida á do resto dos proletarios do Estado español, transmitiron ós nacionalistas de *Estat* “la inconsistencia de sus planes, y que para triunfar la revolución en Cataluña, precisaba el apoyo de toda España”, así como o seu convencemento de que as condicións para unha revolución non eran as axeitadas. A pesar disto formaron un Comité Revolucionario (Bullejos, 1972: 66). Este redactou un manifesto, titulado *Al pueblo*, asinado polo Partido Comunista, pola Federación Nacional das Xuventudes Comunistas, o “Partido Separatista Estat catala”, o “Partido Separatista de Vasconia Aberri”, a Confederación Nacional del Trabajo e os sindicatos autónomos adheridos á Internacional Sindical Vermella.⁴¹³ Comezaba facendo unha valoración do golpe de estado do 13 de setembro como un “atracó a mano armada”, desmentindo que fose froito da vontade xeral en loita cos seus gobernantes. Consideraba que as causas do golpe de estado foran dúas fundamentalmente: o desastre de Annual e o renacer dos movementos obreiro e separatista (este último, ó que se lle prestaba un considerable espazo no documento, en Cataluña, Vasconia e Galicia). O Comité Revolucionario facía da dictadura de Primo o réxime representante dos intereses dos grandes terratenentes e dos magnates das finanzas e da industria fronte ás clases obreiras e campesiñas, os pequenos propietarios e as clases medias. Para os asinantes, que recoñecían que a súa alianza non era permanente senón circunstancial, tódolos problemas contra os que pretendía loita-lo réxime de Primo pervivían, polo que era necesaria unha acción revolucionaria conxunta de todo o pobo español que tivese como meta os seguintes obxectivos: o derrocamento da dictadura e da monarquía, o abandono de

⁴¹¹Referíase ó II Congreso da Internacional celebrado no ano 1920. A tese sobre a cuestión nacional está exposta máis arriba.

⁴¹²*Reunion de la Commission Espagnole du 13.11.1924*, AHPCE. Documentos 1924, Cartafol 5.

⁴¹³*Al Pueblo*, AHPCE. Microfilme I.

Marrocos, a amnistía, a expropiación e reparto dos latifundios, a recuperación das liberdades, a constitución dunha república federativa popular e o recoñecemento para Cataluña, Vasconia e Galicia do dereito á independencia⁴¹⁴. O “complot” foi finalmente abortado en Francia sen ningunha repercusión para o réxime de Primo⁴¹⁵.

No mes de decembro de 1925 o Partido Comunista celebrou a súa Conferencia Nacional en Bordeos. O delegado de Galicia falou da existencia dun “mouvement national d’intellectuels sans contact avec les masses et qui prétendent préférer la République des Soviets à la situation actuelle”. Rigault, representante do Partido Comunista Francés, indicaba no seu informe que, á parte dos membros do Comité Executivo e do delegado de Levante, “S”, delegado de Galicia, era o único militante de valía na Conferencia. Probablemente referíase a José Silva Martínez, a quen nun futuro atoparemos como membro do Comité Executivo do Partido Comunista de España⁴¹⁶.

Non volveremos atopar novas referencias á cuestión nacional ata o III Congreso do Partido Comunista de España que se celebrou no ano 1929. O punto 6º da súa orde do día era a tese agraria, base dunha resolución que contiña algunhas referencias a Galicia. Segundo a dita resolución, o trazo característico da agricultura de toda España era a “supervivencia de vastos e importantes vestigios feudales”, xa que a maior parte da terra pertencía á aristocracia latifundista, á Igrexa e ó Estado. Os obreiros agrícolas como os pequenos arrendatarios, os

⁴¹⁴*Ibidem*.

⁴¹⁵Un documento de abril de 1926, que se refire ó “complot separatista abortado estos días en Perpignan”, fala extensamente da fin da Guerra de Marrocos, das relacións con Francia, da situación do país baixo a dictadura de Primo, da situación económica, da loita obreira, etc. Recoñece a imposibilidade do proletariado español de loitar por si mesmo en contra da burguesía, dado o baixo nivel de desenvolvemento industrial de España e o seu carácter eminentemente agrario. Entre os sectores nos que o proletariado debía apoiarse (organizacions obreiras, movemento campesiño, pequena burguesía) atopábase o movemento nacionalista. Sobre este di o seguinte:

El movimiento nacionalista de Cataluña y Vizcaya, de raíces principalmente campesinas, será apoyado también por el proletariado industrial no sólo porque, oprimido por el Estado central, se alza contra la dictadura de los grandes capitalistas españoles convirtiéndose de esta suerte en un factor revolucionario, sino también en nombre del principio del derecho de los pueblos a disponer de si mismos defendido por la I.C. y aplicado prácticamente en la URSS. [La situación política de España y las tareas inmediatas del Partido. Proyecto de tesis del Comité ejecutivo del Partido, AHPCE. Documentos 1926. Cartafol 7]

⁴¹⁶M. Rigault, *Conference du Parti Communiste Espagnol. Bourdeaux, 25-26 décembre 1925*, AHPCE. Documentos 1925. Cartafol 6.

aparceriros ou os colonos eran vítimas dunha explotación feudal da que a *rabassa morta* e o foro eran a súa máis destacada expresión. Remataba o documento coa consigna de “independencia de Cataluña, Vizcaya y Galicia” e a transformación do Estado capitalista nunha “República Federativa Ibérica de los obreros y campesinos españoles”, aspectos nos que insitía o Manifesto emitido polo Congreso⁴¹⁷.

A relación entre a cuestión nacional e a cuestión agraria, exposta como acabamos de ver no III Congreso, foi unha constante na literatura do PCE nos anos posteriores a 1929. *Las tareas inmediatas del Partido*, amplo escrito de finais do ano 1930 no que se marcaban os obxectivos comunistas, insistía en reclamar, unha vez máis, o dereito de Cataluña e Vasconia a proclamarense independentes, e a evacuación das colonias. Sobre este tema, unha circular anunciaba un próximo envío no que se desenvolvería a postura sobre a cuestión nacional e o problema campesiño⁴¹⁸. O escrito, baixo o título de *A todas las organizaciones y afiliados al Partido*, era un documento dividido en dúas partes que, a partir de agora, aparecerán case sempre ligadas: o problema das minorías nacionais e o movemento campesiño.

Recoñecía dende a CE do Partido o descoñecemento —e, mesmo, a incompreensión— da militancia das posturas sobre as minorías nacionais e pretendía facer ver que “la opresión económica y cultural (cuestión de los idiomas) de las masas catalanas, vascas y gallegas da lugar a movimientos de reacción de estas masas contra el imperialismo español”⁴¹⁹.

As burguesías deses territorios facíanse coa dirección deses movementos creando partidos nacionalistas cunha forza non desestimable. O documento recoñecía que o nacionalismo galego non era unha forza de excesiva importancia (en moitos casos a influencia dos intelectuais nacionalistas non pasaba do terreo literario), pero o problema podería presentarse nun futuro pois a “burguesía capitalista” capitaneada por Portela Valladares estaba empezando a controla-lo agrarismo. Os xefes nacionalistas, continuaba o Executivo, intentaban poñer as masas traballadoras das súas respectivas nacións en contra dos obreiros de

⁴¹⁷*Resolución sobre la cuestión agraria*, AHPCE. Microfilme II, 34 e *Manifesto del III Congreso del Partido Comunista de España, a los obreros y campesinos de España*, AHPCE. Microfilme II, 33.

⁴¹⁸Comité Ejecutivo del PCE, *Las tareas inmediatas del Partido*, AHPCE. Microfilme IV, 51.

⁴¹⁹*A todas las organizaciones y afiliados al Partido*, AHPCE. Microfilme IV, 51.

Andalucía, Castela, Asturias.... Por iso, as federacións rexionais do Partido nestas zonas debían manifestar con toda claridade o dereito de Cataluña e Vasconia a dispor de si mesmas ata a súa separación. Pola súa banda, as Federacións catalana e vasca tiñan que envía-la mensaxe de que a súa liberación non sería efectiva ata que se producise a revolución obreira e campesiña. Ademais, para o Comité Executivo comunista, o problema nacional en España dábase naquelas zonas nas que había unha importante porcentaxe de pequenos campesiños, polo que habería de prestárselle unha atención especial a este problema.

A chegada da II República foi recibida polos comunistas españois e galegos cunha boa dose de sectarismo. Os programas electorais presentados no ano 1931 non recollían novidade ningunha respecto ó tratamento das nacionalidades: a represión do proletariado, do campesiñado e das minorías nacionais por parte da burguesía; a denuncia do imperialismo español proclamando o dereito de Cataluña, de Vasconia e de Galicia (ás que se podería engadir Portugal) a dispor de si mesmas ata a súa separación, co horizonte da súa federación como repúblicas independentes na República Obreira e Campesiña. Neste senso, o programa electoral de abril de 1931 falaba explicitamente dunha “Unión Federativa Ibérica de las repúblicas obreras y campesinas de Cataluña, Vasconia, Galicia, España y Portugal”, fórmula que non en tódolos textos aparecía. Para Elorza e Bizcarrondo

La aplicación del criterio leninista tenía por objeto infiltrarse en los movimientos nacionalistas, con la promesa de la autodeterminación y la denuncia de los estatutos en cuanto falsas soluciones burguesas y también utilizar ese potencial de ruptura de la cuestión nacional para desgastar al máximo la resistencia del Estado burgués. [Elorza, 1999: 179]

Por outra banda, e como novidade, cabe destacar polo seu significado de concreción do proxecto nacional comunista, que o Partido invitaba ás ditas nacionalidades a loitaren polo recoñecemento e o emprego das súas linguas como idiomas oficiais nas escolas, nos actos oficiais, nos tribunais, no exército e en toda a vida pública. A proposta para Marrocos era semellante, no senso de reclama-lo seu dereito á independencia⁴²⁰.

⁴²⁰*Ante las elecciones legislativas de 1931, el Partido Comunista de España presenta su programa*, AHPCE. Microfilme IV, 61. En termos semellantes ós discursos anteriores pronunciábase o programa do partido nas eleccións a Cortes Constituíntes. Ver *El Partido Comunista de España ante las Constituyentes. Programa electoral*. Madrid, 1931. AHPCE.

Os ataques ós partidos nacionalistas de Cataluña, Galicia e Euskadi contidos nos documentos anteriores son outra constante ata 1936. Non podía ser menos nun Partido membro da III Internacional. Ataques á *Esquerra Republicana de Catalunya*, ó Partido Nacionalista Vasco, ou ós nacionalistas galegos (Casares Quiroga, fundamentalmente). O argumento, que se mantivo ó longo do tempo, é parte da concepción marxista que sustenta a ideoloxía do Partido Comunista: os partidos nacionalistas son representantes das burguesías autóctonas e, xa que logo, non buscan a verdadeira liberación das masas traballadoras. O interese de clase prima sobre o interese nacional co que os partidos burgueses nacionalistas acabarán por traizoa-lo proxecto de liberación nacional. O PCE sería, así pois, a única organización que defendería verdadeiramente a liberación nacional e social dos pobos oprimidos polo imperialismo español⁴²¹.

A devandita posición está intimamente relacionada cos prexuízos existentes en certos sectores do Partido Comunista fronte ó problema das nacionalidades e explica a falta de concreción política dos postulados sobre autodeterminación contidos en tódolos programas. Dende as páxinas da revista *Bolchevismo*, publicación teórica do PCE da que tan só saíron á luz tres números, denunciaba o comunista galego José Silva eses prexuízos⁴²². Partía o canteiro compostelán da

Microfilme IV, 61. O seguinte texto resume perfectamente o dito anteriormente sobre a posición do Partido. Considerámolo interesante porque implica o rexeitamento da Constitución de 1931, e, xa que logo, da saída que a República lle deu á cuestión das nacionalidades, os estatutos de autonomía:

Discurso que un diputado comunista hubiera pronunciado en las Cortes al aprobarse la constitución. [...]. Liberación de Marruecos, Cataluña y otros pueblos. El régimen soviético liquida también otra herencia de explotación y opresión: la desigualdad entre diversas poblaciones, la opresión de un pueblo por otro. La España soviética libertará definitivamente y sin ninguna vacilación al pueblo de Marruecos. Ya no habrá política imperialista de España, esa política que tantas vidas ha costado al pueblo para procurar beneficios tan sólo a las clases dominantes. La España soviética libertará también a todas las regiones dotadas de particularidades propias, concediéndolas libertad absoluta, incluso la separación. Estoy seguro de que este es el verdadero medio para asegurar la unidad de España, porque las regiones liberadas se unirán, sin duda, en una federación. Los obreros y campesinos de Cataluña, Castilla, Vizcaya y tras regiones podrán vivir, no lo dude nadie, perfectamente unidos y en paz. [*Mundo Obrero*, 22, 9 de decembro de 1931]

⁴²¹Ver, por exemplo, de Aurelio Aranaga, “La demagogia de los jefes del Partido Nacionalista Vasco”, *Mundo Obrero*, 23 (69), 26 de decembro de 1932 e “Los defensores de la liberación nacional”, *Mundo Obrero*, 170 (215), 16 de xuño de 1933. Tamén, “La realidad de la autonomía. Cataluña bajo la bota del imperialismo español”, *Mundo Obrero*, 31 (77), 4 de xaneiro de 1933.

⁴²²José Silva, “La revolución y el movimiento nacionalista”, en *Bolchevismo. Revista teórica del Partido Comunista de España. S.E. de la I.C.*, 1, 11 de marzo de 1932, páxs. 23-25. José Banque, futuro dirixente do PSUC, narra unha anécdota ó respecto. Promovido por militantes comunistas, en 1931 creouse en Reus (Tarragona) o Centro Marxista. Este pediu ó CCPCE o envío dun

consideración de que a explotación capitalista non producía unicamente loita de clases, senón que tamén se daba un conflito constante entre os estados imperialistas e os pobos sometidos, elemento este “que los comunistas hemos de tener en cuenta como un factor importantísimo de la revolución proletaria”. Esa contradicción existía non soamente entre metrópoles e colonias porque tamén se detectaba que “dentro de las naciones constituídas se levantan minorías contra el Estado central, reclamando la independencia económica y cultural y en muchos casos la separación política del Estado central”⁴²³.

Era o caso de España. Sen embargo, no seu artigo, Silva insitía na “incomprensión grande sobre el problema nacionalista” que existía entre algúns militantes, referíndose a un debate no que algúns comunistas afirmaban que o movemento nacionalista en Cataluña era artificial. Decía Silva que se trataba dunha tendencia que

debemos combatir implacablemente, haciendo comprender a todos los camaradas la necesidad de luchar al lado de las masas nacionalistas de Vasconia Galicia y Cataluña por su independencia. Ponerse frente a la política del Partido negando la existencia de un movimiento nacionalista en España es volver la espalda a la realidad⁴²⁴,

o que, sen dúbida ningunha, era un perigo para a marcha da revolución. Con toda seguridade, o debate no PCE viña dado polas críticas que a dirección do Partido estaba a recibir por parte dos delegados da IC. Crítica que culminaría coa “viraxe” comunista tralo IV Congreso (1932) e a expulsión do grupo dirixente de Bullejos.

A Carta Aberta da IC consideraba que a loita nacional de Cataluña, Vasconia e Galicia se convertera nun dos factores máis importantes do desenvolvemento da revolución democrática española. Os erros na liña política marcada ata ese momento, a incomprensión da cuestión nacional e a inactividade neste terreo, explicaban o crecemento do Bloque Obreiro e Campesiño (BOC) de Maurín así como “la extrema debilidad de nuestro Partido en Cataluña, que después

camarada para dar unha conferencia sobre o problema nacional. A charla foi pronunciada a principios de 1932 por Barbado, membro del CC. Banque narra cómo Barbado “dio una conferencia que en nada ayudó al desarrollo del Partido, diciendo que en el problema nacional sólo estaba interesada la burguesía y que al proletariado no le debe preocupar la solución del mismo” (José Banque, *Comunistas y catalanes. Memorias*, Moscú, 1963, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias, 30, 93).

⁴²³José Silva, “La revolución y el movimiento nacionalista”, en *Bolchevismo. Revista teórica del Partido Comunista de España. S.E. de la I.C.*, 1, 11 de marzo de 1932, páxs. 23-25.

⁴²⁴*Ibidem*.

de diez años de existencia posee un grupo totalmente débil en Barcelona, el principal centro proletario de España”⁴²⁵.

Continuaba dicindo que a miopía dos comunistas neste terreo levará a que nos tres primeiros números do *Mundo Obrero* aparecidos despois do 14 de abril, nada se dixera sobre o problema nacional en xeral nin “sobre el conflicto surgido entre Madrid y Barcelona por la proclamación de la República Catalana (e) el retroceso y la vergonzosa capitulación de Maciá”. Cumpría, xa que logo, dar un cambio radical na política do Partido cando, ademais, Cataluña e Biscaia, onde a explotación obreira e a opresión nacional ían unidas, eran os dous centros proletarios máis importantes de España. A actitude do PCE debía cambiar para non limitarse a repetir mecanicamente a consigna do dereito de Cataluña, Vasconia e Galicia a dispor de si mesmas ata a separación. Debía defender activamente ese dereito entre os obreiros de España para vence-la súa hostilidade cara ós nacionalismos catalán, vasco e galego. Entre as masas traballadoras das nacionalidades oprimidas, o Partido debía emprender unha campaña para que os obreiros e os campesiños comprendesen que a súa liberación nacional estaba ligada á sorte dos revolucionarios de España e non ás “vacilaciones y capitulaciones” dos nacionalistas, tendo sempre como horizonte a “libre federación ibérica de repúblicas obreras y campesinas de Cataluña, Vasconia, España, Galicia y Portugal”⁴²⁶.

Na mesma liña crítica, Codovilla, delegado da Internacional Comunista, analizaba a revolución en España⁴²⁷. Partía da idea de que os traballos das Cortes constiuíntes non estaban a darlles solución ós principais problemas da revolución democrática burguesa: a reforma agraria, a separación Igrexa-Estado e o problema nacional, no que a vía autonomista tiña como obxectivo “donner une certaine satisfaction aux masses et eviter que celles-ci débordent les dirigeants nationalistes-petit-bourgeois”. En realidade, o Estatuto de Cataluña non era senón un acordo entre a burguesía catalana e o imperialismo español para mante-las masas traballadoras nun estado de submisión.

⁴²⁵“Al Comité Central del Partido Comunista de España. Carta abierta de la IC. Mayo 1931”, *La lucha por la bolchevización del Partido. Cómo el grupo sectario ha preparado su lucha contra la I.C. y el P.C. de España*, Madrid, s/a. AHPCE. Microfilme V, 80.

⁴²⁶*Ibidem*.

⁴²⁷“En Espagne, la démocratie republicaine socialiste fraye le chemin au fascisme” e “Une nouvelle étape du développement de la Revolution Espagnole” V. Codovilla, *Informes sobre el desarrollo de la revolución en España*, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias, 17/2.

Agora ben, continuaba Codovilla, se a política republicana non se caracterizaba, como era de esperar, por facilita-la liberación das nacionalidades oprimidas, tampouco a política dos comunistas era a axeitada, pois abandonaran a loita pola independencia ós partidos pequeno-burgueses (a *Esquerra* de Maciá) e ós maurinistas (o BOC). Mesmo, afirmaba o informante, os anarquistas comenzaran unha “oportunista” campaña a prol da independencia de Cataluña. Se así ocorría, era polo carácter revolucionario da loita pola liberación nacional de Cataluña, unha loita na que participaban as “masas laboriosas”, que se sentían explotadas coma unha colonia polo goberno de Madrid.

Criticaba Codovilla que en lugar de se presentar como un partido defensor do dereito da autodeterminación ata a independencia, o PCE redactara un Estatuto alternativo ó oficial, segundo o cal a independencia de Cataluña era

seulement possible sous un régime soviétique. C’est-a dire, la meme position sectaire qui soutenant la gauche russe vis-à-vis de la question nationale contre la ligne de Lénine et de Staline sur la question nationale⁴²⁸.

Na segunda metade de 1932 publicáronse unha serie de folletos baixo o título de *Los problemas de la revolución española*. Un deles, o dedicado ó problema nacional, volvía afirmar que tódalas cuestións relacionadas coa opresión que sufrían Cataluña, País Vasco e Galicia eran problemas da revolución burguesa democrática⁴²⁹. O movemento nacional en España non era socialista, senón que tiña os caracteres propios da loita contra o xugo feudal e nacional. Non se loitaba polos intereses socialistas do proletariado senón pola emancipación nacional, a liquidación dos latifundios e a destrución do imperialismo español, o que provocaría conflitos cos partidos burgueses. Insistía o documento en que o erróneo enfoque dado polo PCE a esta cuestión estaba en íntima relación coas equivocacións sobre o carácter democrático-burgués da revolución, que provocaran unha actitude falsa fronte ós campesiños. O problema nacional era unha cuestión campesiña porque aínda que as nacionalidades oprimidas (Galicia, como rexión agrícola, constituía unha excepción) eran os distritos máis adiantados no dominio industrial, en todas elas existía un sector considerable de latifundistas, representante da España imperialista e, por iso,

⁴²⁸*Ibidem*.

⁴²⁹*Los problemas de la revolución española. La cuestión nacional y el movimiento nacional revolucionario*, Barcelona, Edeya, s/a.

en Galicia el movimiento agrario de los campesinos por la liquidación de la propiedad latifundista es al propio tiempo un movimiento nacional de los campesinos. Por otra parte, en las nacionalidades oprimidas, tanto en la atrasada Galicia como en la Cataluña industrial, existen pesadas cargas feudales y formas de arrendamiento semifeudales. [...] Hay que añadir el peso extraordinario de los impuestos que recaen sobre las nacionalidades, en primer lugar sobre las masas campesinas y de la pequeña burguesía urbana⁴³⁰.

Probablemente o artigo de Silva da revista *Bolchevismo*, anteriormente citado, fose un reflexo de moitas das críticas da Comintern⁴³¹. Comezaba o comunista galego afirmando que na sociedade capitalista se daba non soamente a loita de clases senón tamén a explotación dos pobos sometidos por parte dos estados imperialistas. Non só nos países coloniais e semicoloniais senón tamén dentro das nacións constituídas aparecían movementos de rebeldía que os comunistas, dicía Silva, habían de ter en conta como un

factor importantísimo de la revolución proletaria. [...] De ahí que los Partidos Comunistas incluyan entre sus consignas la de “derecho de las nacionalidades oprimidas a disponer de sus destinos libremente hasta proclamarse independientes”, poniéndose sin reservas al lado de las minorías nacionales y pueblos coloniales para luchar contra el imperialismo⁴³².

Agora ben, continuaba Silva, ese apoio ós movementos de liberación e ós movementos separatistas tiña que estar ligado ó movemento revolucionario dos traballadores. Exposta a cuestión en España, o deber do proletariado consistía en apoia-los movementos de liberación de Cataluña, País Vasco e Galicia, evitando que caesen na influencia dos pequenoburgueses e dos intelectuais, que o poñerían ó servizo do imperialismo. Isto non era incompatible co internacionalismo proletario; ó contrario. O internacionalismo habería de se realizar na unión libre das nacións, nas relacións fraternais de tódolos pobos. Como ben se pode apreciar, non había neste escrito posición doutrinal novidosa ningunha, senón repetición das posicións mantidas pola IC e, xa que logo, polo PCE.

⁴³⁰*Ibidem*.

⁴³¹José Silva, “La revolución y el movimiento nacionalista”, en *Bolchevismo. Revista teórica del Partido Comunista de España. S.E. de la I.C.*, 1, 11 de marzo de 1932, páxs. 23-25.

⁴³²*Ibidem*.

O IV Congreso non contiña un apartado específico para aborda-lo tema nacional na súa orde do día⁴³³, pero a cuestión non debeu pasar desapercibida, pois recoñeceuse que era unha das maiores debilidades do traballo en tódolos campos. Limitouse o PCE a facer declaracións programáticas en defensa do dereito de autodeterminación pero sen realizar acción concreta ningunha⁴³⁴.

Ata este momento, é dicir, ata 1932, o Partido Comunista centrou case toda a súa atención no nacionalismo en Cataluña. Ben é certo que tanto o País Vasco como Galicia aparecían en tódalas declaracións como nacións ás que habería que recoñece-lo dereito de autodeterminación; pero tamén é un feito que o problema se presentaba fundamentalmente en Cataluña, onde a implantación e a influencia do Partido era moi limitada pola competencia doutros partidos (o BOC de Maurín e a *Esquerra* de Maciá). Nembargantes, a pesar da escasa atención que se lle prestaba a Galicia dende o punto de vista nacional, algúns documentos do momento dedicaban algún espazo ás características de Galicia que obrigarían ou deberían obrigar ó PCE a adoptar unha política específica. ¿Cal serían, pois, as consignas en torno ás que debía xira-la política comunista en Galicia? En primeiro lugar, a abolición dos foros e a derogación do decreto de redención de Primo de Rivera, que daba dereito ó forista a desafiuza-lo labrego que non redimise o foro con anterioridade á data de xullo de 1931. Unha segunda consigna sería a loita contra os impostos, principalmente os de consumo. Ademais, o Partido debería esixi-la anulación do estatuto do viño e pronunciarse a favor da libre importación de grans. Outra reivindicación de grande importancia era a da construción do ferrocarril A Coruña-Ourense-Zamora, obra pública que favorecería a creación de postos de traballo para miles de desempregados. Finalmente,

debemos también desarrollar una campaña intensa contra el Estatuto Gallego, presentando el nuestro en frente, desenmascarando a los tipos que lo patrocinan, pues [...] la Autonomía ha despertado muchas ilusiones entre

⁴³³A orde do día tiña os seguintes puntos: “1.Situación política de España y tareas inmediatas del Partido. 2.Tareas de organización para la transformación del partido en un partido de masas. 3. La revolución agraria y las tareas del Partido. 4. Las luchas económicas del proletariado, el paro forzoso y la política sindical del Partido. 5. El Partido y las Juventudes. 6. Elección del comité Central” (*Bolchevismo. Revista teórica del Partido Comunista de España (S.E.I.C.)*, 1, 11 de marzo de 1932, páx. 63). Unha crónica desta asemblea en *El Liberal*, Sevilla, 12-22 de marzo de 1932.

⁴³⁴Documentos posteriores á celebración do Congreso poñen de manifesto por referencias que o tema foi tratado. Ver, por exemplo, *A los Comités Regionales del Partido. 2 de agosto de 1932*, AHPCE, Microfilme V, 75.

los campesinos y en muchos obreros revolucionarios. Para esta campaña hay que tener en cuenta que los que llevaban la voz cantante por la Autonomía de Galicia son los del Partido de Casares Quiroga⁴³⁵.

Aínda que, sobre todo a partir de 1934/35, se atemperaron as posicións do PCE tanto na súa relación cos partidos nacionalistas como no referente ós estatutos, o tratamento da cuestión nacional non coñeceu cambios ata o ano 1936: o dereito da autodeterminación foi defendido en tódolos documentos do Partido: artigos de prensa, programas electorais, etc.⁴³⁶, atopando o PCE moitas dificultades para penetrar nas nacionalidades oprimidas⁴³⁷. Non insistiremos máis sobre esta cuestión, pero faremos unha referencia a un artigo aparecido no voceiro da Federación Balear do PCE no ano 1935 —reproducido da revista valenciana *Nueva Cultura*—, por estar redactado en termos pouco frecuentes nos informes comunistas⁴³⁸. Tras afirmar que o concepto de patria era inseparable do concepto de nación, dicía que esta non era “a supervivencia de una máquina estatal coactiva y uniformista, llena de resabios imperialistas, sino un modo original de vida, un carácter espiritual autóctono y una cultura y una lengua distintas”⁴³⁹, realidades

⁴³⁵Galicia. *Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88. Desgraciadamente non fomos quen de atopar ese estatuto alternativo.

⁴³⁶A lista dos documentos que recollen estas consignas vai parello ós principais sucesos acaecidos durante a República: Programa electoral de 1933; *Programa del poder soviético del PC de España*, AHPCE. Documentos 13; “Sostenemos el derecho a la autodeterminación de los pueblos”, en *Mundo Obrero*, 28 de agosto de 1934; *Bolívar en el Parlamento. Editado por la Comisión Nacional del Partido Comunista de España*, AHPCE. Documentos 16. Intervención parlamentaria de Cayetano Bolívar, primeiro deputado comunista, elixido por Málaga nas eleccións de novembro de 1933; *Llamamiento del CC del PCE. ¡Por el triunfo del Bloque Popular! ¡A luchar y a vencer! ¡A los obreros, campesinos y antifascistas, al pueblo laborioso!*, AHPCE. Documentos 17; *Programa municipal del PCE. (...) ¿Por qué lucharán los concejales comunistas?*. Recollido de *Mundo Obrero*, 23 de marzo de 1936. AHPCE. Documentos 17; *Carta del PCE a la CE del Partido Socialista*, AHPCE. Documentos 17; José Díaz, “La España revolucionaria. Discurso pronunciado en el Salón Guerrero, de Madrid, el 9 de febrero de 1936”, *Tres años de luchas*, Bucarest, Colección Ebro, 1974.

⁴³⁷Aínda en 1935 o PCE seguía a formularse os mesmos problemas de penetración en Cataluña e País Vasco. Durante a preparación do VII Congreso da Internacional Comunista, a dirección comunista enviaba un documento a tódalas organizacións do Partido, no que propuña unha serie de cuestións para discutir como, por exemplo, as perspectivas da revolución en España, o papel do PSOE, a actitude dos anarquistas, o fracaso da consigna de fronte única a pesar da simpatía das masas, etc. No seu punto 9 formulaba a seguinte cuestión:

9.- ¿Qué impide al Partido penetrar dentro del movimiento nacional y dirigir las luchas de las masas populares, de Cataluña y Vasconia especialmente? ¿Qué táctica y qué consigna debemos emplear? E igualmente, ¿cuáles frente al problema colonial? [*Resolución del Buró Político del PCE sobre la preparación del VII congreso de la Internacional Comunista*, AHPCE. Documentos 16]

⁴³⁸“Las minorías nacionales”, *Nuestra Palabra. Organo del Comité de la Federación Balear del Partido Comunista de España (SE de la IC) y portavoz de los sindicatos partidarios de la Unidad sindical*, 123, 20 de febreiro de 1936.

⁴³⁹*Ibidem*.

contra as que nada poderían face-las negacións nin as coaccións. Podemos ver neste concepto de nación, elementos das teses estalinistas pero tamén, e dalgunha maneira, trazos que coinciden cos postulados que o ourensán Vicente Risco plasmou na súa obra *Teoría do nacionalismo galego* (1920). Risco, que chegou a pensa-la nación como un dos eixes da historia, consideraba que era unha realidade natural e, xa que logo, independente da vontade dos seres humanos e capaz de xerar un “espírito nacional”⁴⁴⁰.

Pois ben, o articulista atacaba ós creadores dunha tradición que renacía periodicamente na historia española e

que inventó el lema de “tranquilidad viene de tranca” (toda una infinita promesa de humanidad y de cultura), propagadores de la espiritualidad cristiana hincándola a cristazo limpio en las cabezas rebeldes. Ahora, ante la definitiva y arrolladora aparición de las colectividades espirituales sometidas durante siglos a una metódica y vejatoria sofocación, intentan una vez más imponer el uniformismo, que es su mórbida obsesión ancestral. Una sola región, una sola lengua, una sola (o mejor ninguna) idea. Y todo esto impuesto brutalmente, mediante una coacción física, a gritos, a palos, a coces, con infinito desprecio al hombre y a las creaciones y realidades que emanan de su espíritu. Que así es, bajo el signo fascista, la característica de nuestros días, de acuerdo con la aguda definición de Malraux: el tiempo del desprecio de toda dignidad humana⁴⁴¹.

Esa escura tradición, ademais, manipulaba o “sentimiento ingenuo y limpio que tienen de la patria las masas campesinas y urbanas del Centro” para enfrontalos ós seus irmáns “de cadena, de servidumbre” da periferia. Continuaba proclamando a diversidade existente nunha Península que non estaba

poblada por hombres que hablen un solo idioma, ni presenten una uniforme característica espiritual. Galicia forma una unidad anímica con Portugal, y ni ella, ni Euskadi ni Cataluña, con los pueblos hermanos de Valencia y Mallorca, pueden ser constreñidos al modelo espiritual castellano, sin cometer un crimen de lesa humanidad, que gritará justicia a lo largo de la Historia [...]. Porque en nosotros está presente la profunda verdad de la

⁴⁴⁰Vicente Risco insistía en elementos como o da raza, dos que non hai trazas neste traballo. Segundo o profesor Beramendi, a idea de nación acuñada por Risco podería esquematizarse do seguinte xeito: raza+terra=volkgeist=etnicidade (lingua+cultura). Sobre a obra de Risco, véxase Beramendi, 1981.

⁴⁴¹“Las minorías nacionales”, *Nuestra Palabra. Organo del Comité de la Federación Balear del Partido Comunista de España (SE de la IC) y portavoz de los sindicatos partidarios de la Unidad sindical*, 123, 20 de febreiro de 1936.

sentencia de John Dos Passos, el viajero por estas Iberias: desde la famosa entrada de Fernando e Isabel en Granada, tan cacareada, la historia de España ha sido un esfuerzo continuo para encajar un taco cuadrado en un agujero redondo.

Y el día que la convivencia, basada en el respeto y el la estima de todos los valores ampliamente humanos, arraigue en las tierras tendidas al Sur de los Pirineos, con el libre resurgir de las nacionalidades hoy oprimidas y menospreciadas, la cultura peninsular volverá a poseer aquella riquísima variedad y pujanza, tumultuosa de vida, que conoció antes de la deformación cesarista, exótica, de los Austrias y Borbones, cuando los pueblos de Iberia mostraban reflejada en ellos la auténtica verdad humana⁴⁴².

En definitiva, toda unha declaración de intencións que volvía sobre a mil veces repetida consigna do dereito de autodeterminación ata a separación, e que se repetiría ata os tempos da Fronte Popular.

Despois da Revolución de Outubro, a piques de se produci-la viraxe da Fronte Popular, José Díaz pronunciaba un discurso en Madrid no que se lanzaba o programa da chamada Concentración Popular Antifascista que, entre outros aspectos, volvía falar da “liberación de los pueblos oprimidos por el imperialismo español” para o que era necesario acabar co goberno reaccionario e dar paso a unha coalición de comunistas, socialistas, anarquistas, sindicalistas e republicanos de esquerda (Díaz, 1970).

Poucos días antes das eleccións de febreiro de 1936, o secretario xeral do PCE dicía nun mitin:

Queremos que las nacionalidades de nuestro país —Cataluña, Euzkadi, Galicia— puedan disponer libremente de sus destinos ¿por qué no? y que tengan relaciones cordiales y amistosas con toda la España popular. Si ellos quieren librarse del yugo del imperialismo español, representado por el Poder Central, tendrán nuestra ayuda. Un pueblo que oprime a otros pueblos no se puede considerar libre. [Díaz, 1974: 75-76]

Pero vexamos a continuación cómo se traducían eses principios en dúas cuestións da práctica política do Partido: a súa propia estrutura interna e a súa posición fronte ós Estatutos de Autonomía.

⁴⁴²*Ibidem*.

6.2. Teoría e práctica

Cando falamos do Partido Comunista, estamos a referirnos a unha organización que dende as súas orixes recoñeceu a existencia de varias nacións dentro do Estado español e que apoiou a súa libre autodeterminación, pero que tardou moitos anos en trasladar eses principios teóricos á súa propia organización interna: ata os tempos da II República en Cataluña e en Euskadi (ata 1968 no caso de Galicia) non naceron unhas organizacións comunistas propias, que tiveron, ademais, unha autonomía limitada.

Estes feitos explícanse polo modelo no que se inspiraba o Partido Comunista de España: a Internacional Comunista e o partido bolchevique. Trotski, que afirmara que a política de Lenin sobre as nacionalidades era patrimonio da humanidade, dicía que aquela tiña un aspecto aparentemente contradictorio na estrutura do partido bolchevique porque

en el marco del partido, y en general de las organizaciones obreras, el bolchevismo aplicaba el más riguroso centralismo, luchando implacablemente contra todo contagio nacionalista susceptible de enfrentar o dividir a los obreros. [...] El bolchevismo estimaba al mismo tiempo como una tarea sagrada ligar en un gran todo a los trabajadores de diferentes nacionalidades mediante una disciplina de clase voluntaria. Así se rechazaba pura y simplemente el principio nacional federativo de la estructura del partido. Una organización revolucionaria no es el prototipo del estado futuro, es únicamente el instrumento para crearlo. La herramienta debe ser adecuada para la fabricación del producto, pero de ningún modo debe asimilarse a él. Únicamente una organización centralista puede asegurar el éxito de la lucha revolucionaria incluso cuando se trata de destruir la opresión centralista sobre las naciones. [Trotski, 1985, 265-269]

O modelo do comunismo español vén marcado, xa que logo, por un forte centralismo que, partindo da Internacional Comunista, chegaba á célula; un centralismo adxectivado como democrático e explicado polas necesidades ás que debían facer fronte os comunistas, pero centralismo, a fin de contas.

Hai que recordar que para que un partido estivese adherido á IC tiña que acepta-las condicións de admisión aprobadas no II Congreso da Comintern. Dende o punto de vista da organización interna dos partidos, a condición 12 dicía que estarían organizados sobre o principio do centralismo democrático, única forma na

que podería sobrevivir nunha “época de guerra civil”, mantendo un organismo central con amplos poderes e exercendo unha autoridade incuestionable.

Dende o punto de vista da relación coa IC, tódolos partidos comunistas eran considerados como sección da III Internacional:

16.- [...] todas las decisiones de los congresos de la Internacional Comunista, así como las del Comité Ejecutivo, son obligatorias para todos los Partidos afiliados a la Internacional Comunista [...].

17: [...] todo Partido que desee adherirse a la Internacional Comunista debe llamarse. Partido comunista de... (sección de la III Internacional). [Estruch, 1978, 134-138]

Loxicamente, esta situación reflectía xa nos Estatutos do I Congreso do PCE, que recoñecían que o Partido se constituía de acordo coas normas da Terceira Internacional e os seus congresos⁴⁴³. A pertenza á IC e, xa que logo, o centralismo democrático manifestouse na estrutura do Partido, dividido territorialmente nunhas agrupacións (raios, federacións rexionais e o propio PCE) que tiñan unha estreita marxe de autonomía pois eran simples transmisores das decisións tomadas polo órgano inmediatamente superior. Por isto, as liñas políticas xerais dos comunistas en Galicia viñeron, *grosso modo*, marcadas dende os órganos centrais.

A organización do Partido Comunista Español, nado en abril de 1920, baseábase nunhas agrupacións que formaban raios que, asemade, constituían un comité provincial. É dicir, dende o punto de vista territorial, o PCE aceptaba a división en provincias; por riba delas, os comités rexionais⁴⁴⁴.

O I Congreso do Partido Comunista español rexeitou, xa que logo, todo federalismo como forma de organización:

El partido político sólo puede cumplir su misión en la época revolucionaria si está fuertemente centralizado. El federalismo, en tales momentos es una manera disimulada de negación y disolución del partido, puesto que en realidad lo paraliza. La organización económica, como la organización política del proletariado, exige una fuerte centralización. El federalismo en

⁴⁴³Partido Comunista de España. Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922, AHPCE. Documentos, 1922. Cartafol 3.

⁴⁴⁴“Organización general del Partido Comunista Español (Sección Española de la IC”, *El Comunista*, 7 de agosto de 1920. AHPCE. Documentos1920. Cartafol 1.

las organizaciones económicas hace imposible la acción unificada de los obreros. El Partido Comunista Español rechaza todo federalismo⁴⁴⁵.

O Partido Comunista de España, nado dous anos máis tarde, seguiría as liñas xa marcadas. Os seus estatutos establecían que o Partido se organizaba sobre a adhesión individual á agrupación comunista da localidade na que se residise (artigo 2)⁴⁴⁶. Tódalas agrupacións dunha rexión formaban unha federación rexional e recaía sobre o Comité Central a responsabilidade da división rexional do país (Art. 5).

As federacións rexionais tiñan por obxecto “coordinar y desarrollar la acción del Partido en los asuntos propios” da rexión (Art. 21). Para “examinar el orden del día y para aplicar los acuerdos adoptados” polo Congreso Nacional, a federación rexional debería reunirse dúas veces ó ano, tratando na segunda desas xuntanzas os asuntos concernentes á rexión e elixindo o Comité Rexional, o que tiña que ser aprobado polo Comité Central (Art. 22).

Ademais, o Comité Rexional

entiende en primera instancia sobre todas las cuestiones políticas emanadas de las diferentes colectividades de la región y sobre los asuntos de índole personal y local (Art. 25) [...].

La interpretación y la ejecución de los acuerdos del Congreso Nacional pertenecen a las facultades de este Comité; sus decisiones serán, por tanto, obligatorias para todos los afiliados y para todos los organismos (Art. 32)⁴⁴⁷.

No II Congreso do Partido houbo unha modificación dos estatutos, pola que as federacións incrementaban a súa participación na toma de decisións do Comité Central, pois dende ese momento estarían representadas nel a través dunha persoa elixida por referendo⁴⁴⁸.

⁴⁴⁵“Bases y tesis que han de discutirse en el próximo Congreso del partido Comunista Español”, *El Comunista*, 1 de mayo de 1920. AHPCE Documentos 1920. Cartafol 1.

⁴⁴⁶*Partido Comunista de España. Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso Nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*, AHPCE. Documentos 1922. Cartafol 3.

⁴⁴⁷*Ibidem*.

⁴⁴⁸*La Antorcha*, 27 de xullo de 1923.

O seguinte cadro pon de manifesto o sistema centralizado ó que estaba sometido o PCE:

ESQUEMA DE ORGANIZACIÓN EN 1932 (CRUZ, 1984: 231)

NIVEL INTERNACIONAL	
Congreso mundial da Internacional Comunista	
Comité Executivo da Internacional Comunista	
Buró político para os países latinos	
NIVEL NACIONAL	
Congreso nacional	
Conferencia nacional	
Comité Central Delegados IC; Aparato militar; Órgano prensa	Comité Executivo: Secretario xeral Secretario agrario Secretario interior Secretario exterior Secretario sindical Secretario administrador Secretario financeiro
NIVEL REXIONAL	
Congreso rexional	
Comité rexional	
NIVEL LOCAL	
Agrupación local (10 membros mínimo)	
Grupos de afiliados (10 membros máximo)	

Ó longo do período republicano non variou substancialmente esta situación. No ano 1932, o secretario da organización, Manuel Hurtado, redactaba un pequeno manual sobre o Partido, segundo o cal estaba este baseado nos principios leninistas de organización: a militancia activa, a disciplina, o papel fundamental das células, o papel do PCE como director de tódalas grandes organizacións obreiras e o centralismo. ¿Como definía Hurtado o centralismo democrático?:

El centralismo democrático está basado, de una parte, en la subordinación de los organismos inferiores a los superiores, siendo el Comité Central del Partido la más alta representación, al cual se subordinan todas las organizaciones. De otra parte, ese centralismo es democrático porque los organismos del Partido, de abajo arriba, son todos electivos. Todas las organizaciones locales son autónomas en sus cuestiones locales, es decir, que tienen la posibilidad de desarrollar el máximo de iniciativas dentro de los límites de las directivas generales del Partido, suministradas por los organismos superiores⁴⁴⁹.

⁴⁴⁹Manuel Hurtado, *Normas de organización y estructura del Partido Comunista*, Madrid, Editorial Mundo Obrero, s/a.

O mesmo documento definía o Comité Central como a máxima autoridade da organización, que administraba tódalas actividades do Partido. En consecuencia, o Comité Rexional, antes de entrar en funcións, debía recibila aprobación do CC. O “esquema de subordinación, de responsabilidade sobre todas as decisións do partido” era o seguinte: o congreso nacional, o comité central, as conferencias rexionais, o comité rexional, as conferencias provinciais, o comité provincial...⁴⁵⁰ Catro anos máis tarde, en 1936, os principios e a organización eran basicamente idénticos⁴⁵¹.

ORGANIZACIÓN DO PCE EN 1932 (CRUZ, 1984: 232)

NIVEL INTERNACIONAL	
Congreso mundial da Internacional Comunista	
Comité Ejecutivo da Internacional Comunista	
Buró político para os países da Europa Occidental	
NIVEL NACIONAL	
Congreso nacional	
Conferencia nacional	
Comité Central Comisión Central de Control; Órgano de prensa	Comité Ejecutivo: Secretario xeral Secretario agrario Secretario antimilitarista Secretario feminino Secretario sindical Secretario organización Secretario axit-prop
NIVEL REXIONAL	
Congreso rexional	
Comité Rexional	
NIVEL DE RAIÓ (LOCAL)	
Conferencia	
Comité de raio	
NIVEL CÉLULA	
Reunións plenarias	
Comité de célula	

Pero, a pesar do mantemento do principio do centralismo democrático, algo ocorreu no PCE. Referímonos á aparición de dous partidos comunistas en Cataluña e Euskadi ligados ó PCE na época da República. En Galicia non pasou o mesmo,

⁴⁵⁰Sirva como exemplo da capacidade da intervención que o Comité Central tiña sobre os distintos comités rexionais a substitución do Secretario Político da organización de Vigo, Garrote, como xa se viu noutro apartado.

⁴⁵¹Pedro Checa, *Qué es y cómo funciona el Partido Comunista (algunas normas de organización). Con los Estatutos del P.C. de España*, Madrid, Ediciones Mundiales, 1936.

pero hai certos indicios de que tamén houbo proxectos para crear un Partido Comunista propio.

Pódese afirmar que ese feito está relacionado con tres elementos: un, a aparición de partidos nacionalistas —algúns deles de esquerda—, que estaban a “roubar” ó PCE un espacio político que este consideraba como propio; en segundo lugar, ese fenómeno estaba a provocar uns resultados electorais moi malos, fundamentalmente en Cataluña, territorio considerado polos comunistas como unha das claves da revolución española. En terceiro e último lugar, esta situación explicaba a crítica que a Internacional lle fixo ó Partido nos anos 1931-32, que se traducía nunha acusación de incomprensión do comunismo español sobre o traballo nas nacionalidades. Non era unha coincidencia, pois, que fose o IV Congreso o que propuxera, parece que a instancias da Comintern, a necesidade de constituír partidos comunistas en Cataluña e Euzkadi (Comín, 1965: 509).

¿Que pasou cos estatutos de autonomía? Como xa comentamos, a actitude comunista fronte ós estatutos de autonomía sufriu un cambio ó longo dos anos da República. Nunha primeira etapa, que podería rematar en 1934, o recoñecemento do dereito da autodeterminación ata a independencia levaba consigo o rexeitamento da vía estatutaria proposta polo Réxime do 14 de abril ou, polo menos, o rexeitamento dos textos que estaban en discusión. Pero a Revolución de Outubro e a nova política de frontes populares fixo que o PCE se convertese nun dos máis firmes apoios da devolución do Estatuto a Cataluña e da reivindicación de autonomía para Euskadi e Galicia. Non podemos esquecer que o programa do PCE para as eleccións de febreiro de 1936 recollía o restablecemento do Estatuto de Autonomía de Cataluña:

20.- Restablecimiento en toda su integridad del Estatuto de Cataluña, aprobado por las Constituyentes. Reconocimiento a los pueblos de su propia personalidad a través del derecho de autodeterminación. [Juliá, 1979: 213]

Tamén o Pacto da Fronte Popular facía unha referencia á política estatutaria no mesmo senso:

Los partidos coaligados repondrán en su vigor la legislación autonómica votada por las Cortes Constituyentes y desarrollarán los principios autonómicos desarrollados en la Constitución. [Juliá, 1979: 222]

Repasaremos a seguir a postura do PCE no caso dos Estatutos de Cataluña, Euskadi e Galicia, posto que foron as tres nacionalidades para as cales o Partido viña esixindo o dereito de autodeterminación ata a separación⁴⁵². Cabe destaca-lo feito de que cando, xa en 1936, a dereita propuxo redactar estatutos para tódalas rexións, o PCE denunciou a manobra como unha forma de rebaixa-las aspiracións dos nacionalismos catalán, vasco e galego. Así lemos en *Mundo Obrero*:

Los Sotelo y Goicoechea. Los Robles y Aizpún. Toda esta taifa presidible que ha tenido aherrojadas las libertades del pueblo trata ahora de crear una atmósfera antiestatutaria, pretendiendo situar a estas nacionalidades en zonas de privilegio por la obtención de los Estatutos. Hablan cínica y procazmente de crear un Estatuto para todas las regiones [...]. Venir a crear una dificultad de tal calibre como la que ellos pretenden al envolver en la vorágine de un patrón estatutario para todos los pueblos, con la pretensión del que no quiere reconocer la personalidad propia de cada nacionalidad y región es sencillamente un insulto, un atentado contra la libertad de estos mismos pueblos. ¿Es que la autonomía de estos pueblos, a través de sus peculiares Estatutos, supone situación de privilegio sobre los demás pueblos? ¿Es que no se señala en el programa del Frente Popular la concesión de autonomía para aquellas regiones que lo soliciten? ¿A qué vienen ahora, pues, a hurgar sobre un problema que ya está claramente planteado, y del cual han sido sus mayores enemigos? Pero no. No lo conseguirán. Las nacionalidades tendrán su autonomía. Las regiones, también. Con sus características propias⁴⁵³.

⁴⁵²O PCE denunciou, con argumentos semellantes ós utilizados nos casos catalán, vasco e galego, os intentos da Asemblea Provincial de Sevilla de promover un Estatuto de Autonomía. Unha das causas fundamentais da súa posición era a de que a devandita Asemblea estaba

tratando la cuestión de la liberación de Andalucía, sin contar con las amplias masas trabajadoras, que son las que más interesadas están en la liberación. Aquí se sigue la misma línea que se ha seguido en Cataluña; es decir, la confección de un Estatuto Regional que representa la más vil claudicación al Poder Central y el engaño a los obreros y campesinos, donde se ha traicionado y se traiciona el afán de liberación de las masas revolucionarias, donde con una plataforma demagógica se lleva a cabo una falsa autonomía. [...] No puede haber liberación nacional de Andalucía mientras no desaparezcan las formas feudales y semif feudales de la tierra. [...]. El tercer artículo de las bases presentadas está en completa contradicción con todo lo que venís hablando de autonomía de Andalucía, pues en él se dice que la organización gubernativa de la región dependerá del Gobierno de la República, y esto significa el sojuzgamiento y la opresión por parte del Poder Central. [“El Estatuto de Andalucía”, *Mundo Obrero*, 47 (93), 23 de xaneiro de 1933]

Ver tamén, “En Córdoba. La asamblea sobre el Estatuto andaluz”, *Mundo Obrero*, 54 (100), 31 de xaneiro de 1933.

⁴⁵³“La autonomía de las nacionalidades y de las regiones”, *Mundo Obrero*, 115 (823), 16 de maio de 1936. Ver tamén “Maniobras antiestatutarias”, *Mundo Obrero*, 123 (831), 26 de maio de 1936.

Volveremos sobre o problema estatutario posteriormente. Cómpre agora analizar se as posturas programáticas do PCE sobre a cuestión nacional tiveron proxección na propia organización e estruturación do Partido.

6.2.1. O *Partit Comunista de Catalunya*

En Cataluña, o Partido Comunista de España conseguiu uns pobres resultados electorais, mentres que os partidos comunistas cataláns que non pertencían á Internacional (caso do Partido Comunista Catalán, do grupo de Maurín ou o de Nin) acadaban máis sufraxios durante a República.

A liquidación do grupo Bullejos tivo un inmediato resultado no ámbito catalán pois,

en el terreny polític constiuïa el primer símptoma positiu d'aproximació efectiva a la qüestió nacional. A més, obligava al desenvolupament d'una propaganda pròpia que enfoqués de manera específica la política catalana. [Martín, 1977, 81-83]

O documento polo que a nova dirección do PCE facía pública a súa crítica ó grupo expulsado optaba, entre outros labores, por afortala-lo Partido Comunista de Cataluña⁴⁵⁴.

Foron José Díaz e Antonio Mije os que, durante unha visita a Barcelona, en 1932, anunciaron que o Comité Central discutira o problema catalán, considerando necesaria a creación dun PCC. Esta é a narración feita por José Banque, membro do primeiro Comité Central desta organización:

José Díaz añadió además que mientras los comunistas catalanes no tuviéramos nuestro propio Partido Comunista de Cataluña, con una dirección compuesta por comunistas catalanes, nos sería muy difícil penetrar en las masas productoras y nacionales que tan desarrollado tienen su sentimiento nacional. Esto no quiere decir, añadió, que los partidos comunistas de España y Cataluña tengan que separarse, al contrario, deben

⁴⁵⁴¡Contra la contrarrevolución y la reacción fascista! ¡Por la tierra, el pan y la libertad! Resolución del Bureau Político del Comité Central del Partido Comunista de España Sección española de la I.C. Enero-febrero de 1933, Madrid, Mundo Obrero, s/a. AHPCE. Documentos 14.

luchar hermanados voluntariamente como así estar libremente unidos los pueblos de España y de Cataluña⁴⁵⁵.

O 29 de outubro de 1932 o Secretariado Político da IC optou polo recoñecemento do Partido Comunista de Cataluña como partido independente do PCE, o que servirá de base para a posterior situación do PSUC:

Aceptada la propuesta del camarada Wasiljew: para asegurar una mejor dirección de la lucha de clases revolucionaria del proletariado catalán y de la lucha de clases revolucionaria de las masas obreras de Cataluña, el Secretariado Político acuerda: que es necesario que la organización regional catalana del PCE se constituya como Partido Comunista de Cataluña, que debe quedar respecto del PCE del mismo modo que los partidos de Bielorrusia y Ucrania occidental pertenecientes al Partido Comunista de Polonia⁴⁵⁶.

O I Congreso do PCC non se celebrou ata principios de 1934. Vicente Uribe, enviado polo Comité Central ó Congreso, redactou un informe sobre el que sería publicado nas páxinas de *La Correspondencia Internacional*⁴⁵⁷. Uribe reflectía no seu artigo a preocupación do PCE pola forte influencia dos anarquistas en Cataluña que, segundo el mesmo, estaban fortemente impresionados pola celebración dun Congreso que evidenciaba “la compenetración con la línea política del Partido Comunista de España y su Comité Central y la Internacional Comunista”.

Continuaba o informante sinalando o interese do Congreso noutras dúas cuestións indisolublemente unidas: o problema nacional de Cataluña e a cuestión agraria. Recoñecía Uribe que

por primera vez nuestro Partido ha puesto el problema del papel del Partido en el movimiento de liberación nacional y social de Cataluña. La discusión ha mostrado que el partido y su conjunto hace grandes esfuerzos para comprender justamente el problema y ponerse al frente del movimiento de

⁴⁵⁵José Banque, *Comunistas y catalanes. Memorias*, Moscú, 1963, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias, 30.

⁴⁵⁶Resolución transcrita dos arquivos do PCUS, citada por Elorza, 1995. *Vid.*, tamén, Elorza, 1999: 180.

⁴⁵⁷*La Correspondencia Internacional*, 32, 8 de xuño de 1934, páxs. 667-668.

liberación nacional y social, contra el imperialismo español y la burguesía y terratenientes catalanes y su Gobierno de la Generalidad⁴⁵⁸.

As análises do Congreso sobre o problema nacional eran un fiel reflexo da política da IC nesta etapa: a Fronte Única. A dita política levaba a denuncia-los partidos pequeno-burgueses nacionalistas como inimigos da clase obreira e o Estatuto de Autonomía como unha traizón⁴⁵⁹.

Un paso máis cara a unha maior capacidade dos comunistas cataláns foi o xurdimento do Partido Socialista Unificado de Cataluña, nado o 23 de xuño de 1936 como froito da nova liña de unidade dos partidos obreiros promovida pola Internacional. O PSUC presentábase como o partido revolucionario da clase obreira en Cataluña, como a sección catalana da IC⁴⁶⁰. Era “portaestandarte” e guía dos intereses do pobo “en su lucha por la independencia de los pueblos de la Península Ibérica, frente a la invasión del fascismo extranjero”⁴⁶¹.

¿Cal foi a postura dos comunistas ante o Estatuto de Cataluña? Basicamente, respondeu ós criterios que xa vimos noutro lugar. Estudiarémola agora con máis detalle.

A finais de 1932 os comunistas fixeron pública a súa oposición ó Estatuto de Cataluña. Partindo do recoñecemento do problema nacional como un dos importantes da revolución española, consideraba que a solución adoptada no Pacto de San Sebastián fora tomada “de espaldas del pueblo de Cataluña”. O proxecto estatutario era considerado como a “negación del derecho de Cataluña de disponer

⁴⁵⁸*Ibidem*.

⁴⁵⁹Para os traballos do Congreso, pódese consultar tamén “I Congreso del Partit Comunista de Catalunya”, en García-Nieto, 1974: 289-293.

⁴⁶⁰Para Caminal, a aceptación do PSUC como sección catalana da IC debeuse non tanto ó recoñecemento da realidade nacional catalana como a se-lo primeiro exemplo de creación dun partido único do proletariado:

Dimitrov argumentà que el PSUC era fruit d’una unificació històrica, socialista i comunista, expressió dels objectius aprovats en el VII Congrés de la Internacional, en la perspectiva del Partit únic del proletariat. La integració del PSUC en la Internacional a través del PCE, mentre el Partit únic del proletariat non fos una realitat a Espanya, hauria estat com anullar la unificació realitzada a Catalunya. De la mateixa manera, no hi havia cap dubte que el PSUC s’integraria en el partit únic del proletariat a Espanya quen aquest fos una realitat, formant un sol cos orgànic. Es reconeixia, donc, el partit unificat, no el partit nacional. [Caminal, 1985: 17]

⁴⁶¹“Normas de organización del PSUC”, en García-Nieto, 1974: 159.

libremente de sus destinos”; era unha traizón dos xefes nacionalistas de mutuo acordo cos representantes do capitalismo español. Os comunistas afirmaban que o pobo catalán, como tódalas nacionalidades oprimidas, “sólo obtendrán la independencia dentro de un estado obrero y campesino”⁴⁶².

O estatuto, continuaba a mesma declaración, non daba solución a problemas como o da reforma agraria. As concesións ó autogoberno do Estatuto estaban moi restrinxidas “pues los nombramientos de gobernadores pertenecen al Gobierno, y el ejército está en manos del gobierno, como la policía y todas las organizaciones armadas”. A única vía que tiñan os obreiros e os campesiños de Cataluña, se desexaban conquista-lo dereito á independencia, era unirse ós do resto de España⁴⁶³. Para os comunistas non se podía segrega-la loita nacional da loita de clases, e denunciaban que as forzas da reacción estaban azurrando nas masas traballadoras de España uns aires españolistas en contra de Cataluña para rompe-la unidade de clase que debía prevalecer⁴⁶⁴. O PCE reflectía todas estas ideas nun estatuto propio, alternativo ó oficial⁴⁶⁵.

A oposición comunista ó texto da autonomía levou ó Partido a convocar na praza de touros de Madrid un mitin antiestatutista e a prol do dereito de independencia (27 de xullo de 1932)⁴⁶⁶. O reflexo do acto na “prensa burguesa” e a interpretación que da súa liña política se estaba a facer obrigaron ós dirixentes do PCE a recoñece-los erros cometidos na política nacional. Insistían en que, ademais da denuncia do Estatuto como unha claudicación, o verdadeiramente importante era destacar que o Partido estaba a prol do dereito de autodeterminación ata a separación⁴⁶⁷.

⁴⁶²“El problema de Cataluña”, *Mundo Obrero*, 33, 22 de decembro de 1931.

⁴⁶³*Ibidem*.

⁴⁶⁴Ver “El Estatuto significa la sumisión de Cataluña”, *Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 1, 11 de xuño de 1932. M. Adame, “La situación del Estatuto”, *Frente Rojo*, 5, 22 de xullo de 1932.

⁴⁶⁵O texto do estatuto comunista en M. Adame, *¿Qué es el Bloque Obrero y Campesino?*, Madrid, Mundo Obrero, AHPCE. Documentos 13, febreiro de 1932. Ver ademais, José Bullejos, “El problema del Estatuto, gran maniobra política y negra traición”, *Las Masas*, 20 de maio de 1932, en Arnau, 1974: 277-279; “Declaración del Partido Comunista de España y de la Unión Nacional de Juventudes Comunistas ante la discusión del Estatuto de Cataluña por la Cortes de la Republica”, *Las Masas*, 20 de maio de 1932, en Arnau, 1974: 274-276.

⁴⁶⁶“Los obreros madrileños responden en masa al llamamiento de nuestro Partido para protestar contra el mítin antiestatutista y para manifestarse por el derecho de independencia de Cataluña”, *Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 6, 30 de xullo de 1932.

⁴⁶⁷A los Comités Regionales del Partido. 2 de agosto de 1932, AHPCE. Microfilme V, 75.

Despois da aprobación definitiva do texto autonómico nas “Cortes de la contrarrevolución”, os comunistas fixeron a súa valoración sobre o “Estatuto de capitulación”. Non había ningunha novidade nas descualificacións con que se despachaba Hurtado, autor do artigo: o ataque ás forzas nacionalistas de Cataluña, o ataque ós socialistas polo seu apoio ó Estatuto, a necesidade de creación de comités de defensa social e nacional, etc⁴⁶⁸. Nunha liña semellante manifestouse o I Congreso do Partido Comunista de Catalunya, celebrado en maio de 1934.

A suspensión do Estatuto de Cataluña tralo fracaso da Revolución de 1934 e o triunfo da Fronte Popular modificaron radicalmente as posicións. Unicamente queremos poñer como exemplo o editorial do *Mundo Obrero* do día 26 de febreiro de 1936. O seu título, “Exigimos la inmediata devolución del Estatuto al pueblo catalán” é suficiente comentario da viraxe que o PCE deu neste tema:

Cataluña ha votado por la restitución del Estatuto, de sus libertades secuestradas, de sus legítimas autoridades, de todo cuanto poseían antes del 5 de octubre de 1934 y que les fue arrebatado villanamente. [...]

Mañana mismo puede tener el pueblo catalán su Estatuto y sus legítimas autoridades. Este será el primer paso para conseguir más amplias aspiraciones. Es decir, su pleno derecho a regirse sin injerencias extrañas a la voluntad de su pueblo, el pleno derecho de autodeterminación de los pueblos, que es por lo que lucha el Partido Comunista para Cataluña, Euzkadi y Galicia⁴⁶⁹.

Como veremos a continuación, o proceso que os comunistas seguiron no País Vasco tivo grandes semellanzas co de Cataluña.

6.2.2. O Partido Comunista de *Euzkadi*

Tampouco a postura dos comunistas do País Vasco respecto á cuestión nacional non foi moi distinta á dos seus camaradas doutras nacionalidades. Atoparemos elementos moi parecidos ós doutras zonas de España para explicar tanto a súa posición fronte ó estatuto coma fronte o nacemento do Partido Comunista de Euskadi.

⁴⁶⁸Manuel Hurtado, “Un Estatuto de capitulación”, *Frete Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 15, 1 de outubro de 1932.

⁴⁶⁹“Exigimos la inmediata devolución del Estatuto al pueblo catalán”, *Mundo Obrero*, 48 (796), 26 de febreiro de 1936.

As posicións comunistas respecto á cuestión nacional en Euskadi poden ser divididas, segundo o profesor Elorza, en tres etapas (Elorza, 1977). A primeira delas abranxe os anos que van do 1921 ó 1932, época na que predomina a herdanza socialista de acusado antinacionalismo e a subordinación á política española. A segunda etapa comezaría con anterioridade á expulsión de Bullejos (1932) e é cando se xesta o PC de Euskadi. A terceira e derradeira fase (outubro de 1934-1935) corresponde ó momento da fundación do novo Partido, da aceptación do Estatuto e dunha certa aproximación ós nacionalistas⁴⁷⁰.

A pesar de que, como dicíamos, os comunistas vascos recibiran boa parte do antinacionalismo legado polo PSOE, os nacionalistas vascos potenciaron a presenza comunista para debilita-la implantación socialista, hexemónica no movemento obreiro. Os comunistas tan só controlaban a Federación Local de Sociedades Obreras de San Sebastián, que tería como secretario a Jesús Larrañaga, quen, non por casualidade, proviña da militancia nacionalista⁴⁷¹. Ademais dende 1921 os nacionalistas de *Aberri* deran a súa benvida á posición soviética fronte ó problema nacional. Estes factores contribúen a explicar algúns contactos que entre nacionalistas e comunistas se produciron dende 1921⁴⁷².

Foi en 1926, durante a dictadura de Primo de Rivera, cando o País Vasco tivo que anova-lo seu concerto económico co Estado español. A pesar dese antinacionalismo do que estamos a falar, a prensa do PCE non viu con malos ollos as posibilidades que para o pobo vasco ofrecía o concerto económico. Considerábase que a autonomía que o concerto lles outorgaba a Araba, Guipúscoa e Biscaia podería servir para mellora-las súas condicións económicas e, así mesmo, para fortalece-la súa personalidade política. O problema radicaba en que as institucións vascas, as institucións que administraban eses concertos, estaban controladas por caciques que procedían dos “campos políticos más reaccionarios:

⁴⁷⁰O esquema, coa salvidade da inexistencia dun partido comunista propio, pode ser aplicado, *grosso modo*, a Galicia.

⁴⁷¹Sobre Larrañaga, *vid.* Egido, 1994.

⁴⁷²Un documento probablemente redactado por Jesús Larrañaga dicía:

El año 1923 se celebró en Bilbao un congreso de las juventudes vascas [...] y en este congreso se acordó organizar la lucha armada contra el imperialismo español, ponerse al habla con los comunistas de Vizcaya, que empezaban a contar grandes simpatías entre nosotros por haberse declarados partidarios del derecho de vasconia a su independencia y que presentaban la revolución rusa resolviendo el problema de las nacionalidades. [*Del Movimiento Nacional Vasco*, AHPCE. Microfilme IV, 64]

del carlismo, del integrismo, del nacionalismo comunista y de las diversas ramas monárquicas”⁴⁷³. Volveremos sobre esta cuestión un pouco máis adiante.

Os ataques ós nacionalistas vascos durante a segunda etapa (1932-1934), sobre todo ó PNV, responderon á política de clase contra clase na que estaba inmersa a Internacional Comunista. Acusábanos de demagogos, pois atraían as masas traballadoras explotando nelas os sentimentos con “cantos y más cantos a la patria vasca”. Demagoxia que non denunciaba as verdadeiras causas da opresión do pobo vasco, pois os intereses da burguesía de Euskadi eran coincidentes cos do imperialismo español. Por iso, o Partido Comunista chamaba á creación dos “Comités de loita pola liberación nacional e social”⁴⁷⁴.

Tamén atopamos referencias á necesidade de crear eses comités de loita pola liberación social e nacional no documento “Del Movimiento Nacional Vasco” citado anteriormente. Larrañaga, o seu autor, recoñecía a capacidade de implantación dos nacionalistas vascos nos sectores populares e a incapacidade do PSOE e a UGT para comprenderen que tiñan que atraer á súa loita non soamente os obreiros industriais senón tamén ós campesiños. Recoñecía a mesma incapacidade dos comunistas, que tampouco comprenderan a importancia do problema nacional, polo que remataba dicindo: “Sobre todo es preciso acabar con nuestra política palabrera y de ausencia práctica en el problema de las nacionalidades”⁴⁷⁵.

Nesta segunda etapa produciuse o rexeitamento das posibilidades que ofrecía a vía estatutaria. En xuño de 1931, por iniciativa de nacionalistas vascos e carlistas, aprobouse un anteproxecto de estatuto, coñecido como Estatuto de Estella. Rexeitado este por socialistas e republicanos, naceu o Estatuto das Xestoras que, sometido a plebiscito popular o 5 de novembro de 1933, recibiu unha esmagante aceptación⁴⁷⁶. ¿Cal foi a posición dos comunistas vascos? O Estatuto foi

⁴⁷³Rafael Marín, “Las Vascongadas y su concierto económico”, en *La Antorcha*, 187, 3 de xullo de 1925.

⁴⁷⁴Aureliano Aranaga, “La demagogia de los jefes del Partido Nacionalista Vasco”, *Mundo Obrero*, 26 de decembro de 1932.

⁴⁷⁵*Del Movimiento Nacional Vasco*, AHPCE. Microfilme IV, 64.

⁴⁷⁶Para o referendo do Estatuto Vasco, *vid.* Adolfo Hernández Lafuente, “Los referendums de autonomía en la II República”, en *Revista de Estudios Políticos*, 5, 1978, páxs. 97-119.

considerado coma un “nuevo engaño” ó pobo de Euskadi⁴⁷⁷. Tratábase dun intento de solución ó problema vasco nun momento no que

por un lado, el movimiento nacional vasco se extiende incesantemente. Grandes núcleos de campesinos y de obreros industriales se suman al movimiento, adquiriendo éste vastas proporciones de masas. [...]. Por otra parte, el desarrollo de la crisis económica en Vasconia toma proporciones agudísimas y particularmente en Vizcaya [...]. En esta situación el gobierno Largo-Azaña se prepara a soltar el grifo de las ilusiones y de las promesas demagógicas⁴⁷⁸.

Como xa fixera en Cataluña, o PCE presentaba unha vez máis un estatuto de autonomía como a claudicación da burguesía fronte á opresión do imperialismo español en defensa dos seus intereses de clase⁴⁷⁹. Sen entrar nunha análise pormenorizada dos seus contidos o estatuto era rexeitado polos comunistas porque as “fuerzas coercitivas del poder central” manterían o seu “poder brutal” sobre as masas populares⁴⁸⁰. Así pois, o Partido Comunista adoptou una postura abstencionista no plebiscito de 1933 (Elorza, 1977: 17).

Mais, a súa postura variará de xeito radical nos anos seguintes debido a varios factores, tanto externos como internos: a carta da Internacional á que xa nos referimos noutro lugar, o cambio na secretaría xeral do PCE, o triunfo da dereita e a Revolución de Outubro e, finalmente, a creación do Partido Comunista de Euskadi. Estes elementos, aínda que non variaron a argumentación teórica do Partido, si que fixeron evolucionar as condicións da súa aplicación, de xeito que se pasou á defensa do estatuto e a unha aproximación á base nacionalista (Elorza, 1977: 7), coincidindo coa viraxe frontepopulista.

⁴⁷⁷El Estatuto Vasco, un nuevo engaño”, *Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)*, 15, 1 de outubro de 1932.

⁴⁷⁸*Ibidem*.

⁴⁷⁹“Estatuto de la claudicación” era o título duns artigos aparecidos en *Euskadi Roja* en outubro de 1933 (citado en Fusi, 1979: 133). Na mesma tónica, Aurelio Aranaga, “La lucha del nacionalismo en Vasconia”, *Frente Rojo*, 15, 22 de novembro de 1932; Aurelio Aranaga, “Por la liberación nacional y social. Las masas populares vascas, contra la represión del imperialismo español”, *Mundo Obrero*, 18 (64), 20 de decembro de 1932. Para o proceso estatutario vasco nos primeiros anos da República, *vid.* José Luis De la Granja, “Los problemas de la autonomía vasca en el primer bienio republicano”, José Luis Delgado (ed.), *La República española. el primer bienio*, Madrid, Siglo XXI, 1987.

⁴⁸⁰Aurelio Aranaga, “Alrededor del Estatuto vasco. Sólo la acción revolucionaria de las masas dará la libertad al pueblo vasco oprimido”, en *Mundo Obrero*, 31 de xaneiro de 1933.

Xa antes da súa expulsión, uníronse ás críticas á dirección de Bullejos, realizadas pola carta de Manuiski, outras novas. O grupo dirixente do PCE tivo que escoitar numerosas voces discordantes no Congreso da Federación Vasco-Navarra, celebrado nos días 13 e 14 de marzo de 1932. Ademais de constata-lo escaso avance da organización, a Federación recrimináballe á dirección madrileña a súa incapacidade para encabeza-lo movemento nacionalista en Euskadi. O profesor Elorza relaciona estas críticas mailas realizadas no congreso do PCE coa aparición dun artigo asinado por Luis Zapirain. O traballo, titulado “Del movimiento nacionalista vasco”, “marca el punto de inflexión en la valoración del problema vasco” (Elorza, 1977: 14). Zapirain partía do recoñecemento da forza do movemento nacionalista vasco e do seu potencial revolucionario porque “debilita y disgrega el poder del imperialismo español”. O problema radicaba en que ese movemento estaba encabezado polos sectores máis reaccionarios da sociedade vasca, que foran capaces, “explotando el sentimiento racial”, de atraer a amplos sectores dos obreiros e dos labregos. Así pois, o Partido Comunista debía “conquistar la dirección del movimiento nacionalista”⁴⁸¹.

Pero, aínda que é certo que ese artigo pode significar un punto de inflexión na postura do PCE ante o problema vasco, tamén podemos dicir que a tradución práctica dese cambio tardou aínda uns anos, tal e como se puxo da manifesto na paralización do proceso estatutario vasco provocada polo triunfo da CEDA nas eleccións de novembro de 1933. Recordemos que o chamado Estatuto das Xestoras fora aprobado no referendo do 5 de novembro, é dicir, dúas semanas antes das eleccións xerais que deron o triunfo ás dereitas que paralizaron o trámite parlamentario do Estatuto.

O PCE manifestábase ante o que estaba a ocorrer nun artigo publicado no seu órgano de expresión, daquela *Mundo Obrero*. O encabezamento do artigo, “Ni Comisiones Gestoras ni Concierto Económico. ¡Liberación nacional y social de Euskadi!”, puña de manifesto que o cambio de actitude dos comunistas aínda estaba por chegar. O *Mundo Obrero* explicaba unha vez máis os verdadeiros intereses das masas populares do País Vasco, os cales non pasaban nin polos concertos, nin polo estatuto senón pola liberación social e nacional. O significado desa liberación non

⁴⁸¹Luis Zapirain, “Del movimiento nacionalista vasco”, en *Bolchevismo*, 3, xullo de 1932, páxs. 24-27.

coincidía cos intereses da gran burguesía, da pequena burguesía, dos socialistas e dos republicanos de esquerda⁴⁸².

Neste contexto xurdiu a idea da creación dun partido propio para o País Vasco, relanzada trala expulsión do secretario xeral do PCE. O novo Buró Político, encabezado por José Díaz, decidía en xaneiro de 1933 examinala posibilidade de crealo “Partido Comunista de Vasconia”⁴⁸³. Tratábase, xa que logo, dunha idea alomenos inducida dende fóra do País Vasco. Non en van *La Correspondencia Internacional*, o voceiro da Comintern, recollía nas súas páxinas que “en Vasconia, es necesario, después de una preparación política en las masas, crear el PC de Euzkadi, que como el Partido catalán, será una parte integrante del PCE”⁴⁸⁴.

No mes de marzo de 1935, o *Boletín Interior de Guipúzcoa del Partido Comunista* incluíu unha nota do Comité Rexional pola que se convocaba o congreso de constitución do Partido Comunista de Euskadi. A devandita nota recoñecía o atraso do Partido no País Vasco, especialmente no eido sindical. Engadía o documento que

el exacerbamiento del sentimiento nacionalista de las masas obreras y campesinas de Euskadi especialmente después del movimiento revolucionario de Octubre y la misma idea que anima la celebración de nuestro Congreso de constitución del Partido Comunista de Euskadi, nos impone igualmente un viraje hacia las masas nacionalistas y una mayor atención al problema nacional⁴⁸⁵.

Continuaba afirmando que o fracaso da Insurrección de Outubro non se tería producido no caso de que fora o Partido Comunista o que encabezara as masas traizoadas tanto polos gobernantes da *Generalitat* catalana como polo apoio do nacionalismo vasco ó “gobierno imperialista” de Madrid. Segundo a análise comunista, Outubro puxo de manifesto, unha vez máis, a incapacidade da pequena

⁴⁸²“Centrando el problema. Lo que interesa a las masas populares de Euskadi”, en *Mundo Obrero*, 16 (702), 9 de agosto de 1934.

⁴⁸³¡Contra la contrarrevolución y la reacción fascista! ¡Por la tierra, el pan y la libertad! Resolución del Bureau Político del Comité Central del Partido Comunista de España (Sección española de la I.C.). Enero-febrero de 1933, Madrid, Mundo Obrero, s/a. AHPCE, documentos 14, xaneiro de 1933, 51.

⁴⁸⁴A. Briones, “La acentuación de la crisis revolucionaria en España y las tareas del PC”, *La Correspondencia Internacional*, 12, decembro de 1933, páxs. 24-25.

⁴⁸⁵*Boletín Interior de Guipúzcoa del Partido Comunista*, 5, marzo de 1935, AHPCE. Microfilme XI, 147.

burguesía para dirixi-lo movemento de liberación nacional ata as súas últimas consecuencias, porque “los intereses de la burguesía vasca están ligados indisolublemente a los del imperialismo español”. Cumpría, pois, prestarlle unha maior atención ó problema nacional vasco para enchelo de contido revolucionario⁴⁸⁶.

Celebrouse o Congreso de constitución do Partido Comunista de Euskadi en xuño de 1935. O documento *Qué es y cómo funciona el Partido Comunista. Algunas normas de organización. Con los Estatutos del PC de Euzkadi* é unha copia practicamente literal do publicado polo PCE para explica-lo funcionamento da súa propia organización. Partindo da definición estalinista de que o Partido era o estado maior do proletariado e baseándose no marxismo-leninismo, o PC de Euskadi era a vangarda da clase obreira vasca.

Cinco eran os seus principios de organización:

1. Cada membro do Partido tiña que ser un militante activo.
2. A disciplina obrigaba á minoría a acepta-las resolucións da maioría.
3. O centralismo constituía o principio organizativo básico
4. A forza do Partido estaba nas fábricas, nas que se formarían células.
5. Os comunistas tiñan que dirixir tódalas organizacións obreiras a través das súas fraccións.

Dende o punto de vista orgánico, o Partido Comunista de Euskadi tiña unha serie de organismos que actuaban a nivel nacional (congreso, conferencias, Comité Central e Buró Político). Noutros ámbitos situábanse os comités provinciais, os comités de comarca, os raios e, finalmente, as células “base de organización del Partido”. Esta estrutura territorial estaba perfectamente xerarquizada de abaixo a arriba. Os cargos unipersoais, integrados nos diferentes Burós Políticos, eran o secretario xeral e os responsables de organización, sindical, agrario, de axit-prop, de finanzas, do traballo entre as mulleres, do traballo entre os mozos e os responsables de masas. Os seus métodos de dirección caracterizaríanse por seren vivos, directos, colectivos e persuasivos, “despojados de todo espírito sectario y

⁴⁸⁶*Ibidem*.

burocrático”⁴⁸⁷. É de destaca-lo feito de que o documento non inclúe ningunha referencia á relación dos comunistas vascos co Partido Comunista de España.

A acta fundacional do Partido Comunista de Euskadi partía do recoñecemento pleno da nacionalidade vasca “expresada en la comunidad de idioma, territorio, homogeneidad étnica, cultura y, sobre todo, en la voluntad decidida de la mayoría del país”, seguindo unha formulación de claras referencias estalinistas. O Partido loitaría pola liberación nacional e social do pobo vasco, solidario coas loitas das masas españolas e dos pobos oprimidos polo imperialismo español: “Cataluña, Galicia, así como Marruecos y demás colonias”. O Congreso Nacional dos comunistas vascos denunciaba a actitude do PNV, representante da burguesía, dos grandes propietarios e da Igrexa católica e partidario da aprobación do Estatuto de Estella, ó que se opuñan os comunistas vascos. Do mesmo xeito, atacaba ó PSOE, por non ter comprendido o valor revolucionario da loita pola autodeterminación, proponendo fórmulas de simple autonomía cultural.

Dada a difícil situación económica pola que estaban a pasa-las “masas laboriosas” vascas e ante os intentos de aproba-lo Estatuto de Estella, o novo Partido chamaba á creación dun amplo bloque antifascista e antiimperialista en defensa do Estatuto referendado pola inmensa maioría do pobo en novembro de 1933 “como el primer paso para la consecución total del derecho de autodeterminación”, aínda que recoñecía que tan só satisfacía unha parte mínima das aspiracións do pobo vasco⁴⁸⁸.

Así pois, aínda que na metade de 1935 o discurso teórico dos comunistas permanecía inalterado (recoñecemento de que a prioridade dos comunistas era a liberación social dos proletarios fronte á burguesía; concepción leninista do feito nacional cun recoñecemento do dereito da autodeterminación non equiparable automaticamente á separación), o PCE xa modificara a súa posición verbo da cuestión estatutaria mantida dende os primeiros anos da República. Os escritos de

⁴⁸⁷*Qué es y cómo funciona el Partido Comunista. Algunas normas de organización. Con los Estatutos del PC de Euzkadi*, Bilbao, 1937. Biblioteca Nacional de Madrid.

⁴⁸⁸*Acta fundacional del Partido de los comunistas vascos*, [xuño de 1935] AHPCE. Documentos 16.

Juan Astigarrabía, aparecidos en decembro de 1935 no voceiro do PC de Euskadi, *Euskadi Roja*, así o demostran⁴⁸⁹.

En 1936, as tornas variaron cento oitenta graos pois os comunistas declararon abertamente que querían o Estatuto aprobado pola Sociedade de Estudios Vascos, atacando ós partidos que non o apoiaban⁴⁹⁰. O deputado comunista vasco Leandro Carro, escribía en maio de 1936 un artigo chamado *Queremos el Estatuto* no que encadraba a revolución española dentro da fase democrático-burguesa como xustificación para o apoio comunista ó proxecto de Estatuto aprobado pola *Sociedad de Estudios Vascos*. Carro ataca ós grupos que non apoiaban o Estatuto pois facilitaría, agora si, a liberación de Euskadi. Unha liberación que non tería por qué supo-lo desmembramento e o desbaratamento da base económica⁴⁹¹.

Tampouco a aceptación do Estatuto tiña por qué significa-la conculcación de anteriores dereitos, polo que a disxuntiva estatuto/concerto era falsa. Así razoaba Astigarrabía, para o que o verdadeiro problema estribaba na capacidade das clases populares de reconduci-los concertos cara a unha orientación que lles fose favorable⁴⁹².

O cambio ante o Estatuto, que respondía a nova táctica frontepopulista, provocou unha nova toma de postura ante o nacionalismo vasco. Xa dende decembro de 1935, Astigarrabía viñera afirmando que unha suposta independencia de Euskadi soamente podería ser acadada co concurso dun bloque popular no que estivesen presentes o proletariado, o campesiñado e a pequena burguesía⁴⁹³.

⁴⁸⁹Juan Astigarrabía, “Después del mitin del Urumea”, *Euskadi Roja*, 3, 14 decembro 1935; “En qué consiste el derecho de autodeterminación”, *Euskadi Roja*, 4, 28 decembro 1935; estes artigos están recollidos en Elorza, 1977.

⁴⁹⁰Sobre o PCE e o Estatuto Vasco en 1936, consultar “En torno al Estatuto Vasco”, *Mundo Obrero*, 9 de maio de 1936; “La Comisión de Estatutos aprueba la validez del plebiscito vasco. Ahora hay que ir rápidamente a la discusión y aprobación definitiva del Estatuto”, *Mundo Obrero*, 15 de maio de 1936; “Navarra solicita formar parte del concierto estatutario vasco”, *Mundo Obrero*, 20 de xuño de 1936; “Los grandes actos de mañana pro Estatuto”, *Mundo Obrero*, 20 de xuño de 1936.

⁴⁹¹Leandro Carro, “Queremos el Estatuto”, *Mundo Obrero*, Especial 1 de maio de 1936.

⁴⁹²Juan Astigarrabía, “Con la hacienda hemos topado. El Estatuto de Euskadi y el Concierto Económico”, *Euskadi Roja*, 31, 20 xuño 1936; Elorza, 1977. Tamén “Hacia la autonomía de Euskadi. El concierto económico establecido con el país vasco es compatible y absolutamente necesario para la aprobación del Estatuto”, *Mundo Obrero*, 20 de xuño de 1936.

⁴⁹³Juan Astigarrabía, “El proletariado y la burguesía ante la independencia de Euskadi”, en *Euskadi Roja*, 4, 21 decembro 1935 (Elorza, 1977).

A pesar da elección de Leandro Carro como deputado por Euzkadi, o crecemento do Partido é moi limitado. Un ano despois da creación do Partido, as expectativas aínda non eran boas, segundo recoñecía Pedro Checa, secretario de organización do PCE, nunha crónica sobre o Pleno Amplado do Comité Central celebrado do 28 ó 30 de marzo de 1936:

Nuestro trabajo entre los obreros de las nacionalidades oprimidas y especialmente en Euzkadi, no responde a las necesidades actuales. Nuestro partido en Euzkadi ha hecho serios progresos en lo que se refiere al trabajo de hacer comprender a los obreros vascos la posición del Partido Comunista en el problema nacional; pero no han logrado todavía ganar orgánicamente a las masas de esos obreros para nuestro Partido y desligarlos de las organizaciones nacionalistas; no ha logrado incorporar a los obreros nacionalistas y sus organizaciones en el frente único y en la unidad de acción. El Pleno ha criticado duramente el triunfalismo autosatisfecho de algunos camaradas de la dirección central del Partido Comunista de Euzkadi, y les ha indicado la necesidad de cambiar los métodos sectarios de trabajo y de intensificar su trabajo entre los obreros vascos para ganarles para nuestro Partido y para el movimiento revolucionario⁴⁹⁴.

Vimos, pois, a existencia de trazos comúns entre a situación do PC en Cataluña e no País Vasco, pois as súas federacións transformáronse en partidos, aínda que cunha autonomía moi limitada. A evolución dos comunistas fronte á cuestión estatutaria foi tamén semellante. Malia que este último elemento foi tamén común a Galicia, non podemos dici-lo mesmo da transformación da Federación Galega no Partido Comunista de Galicia, que non se chegaría a producir neste período. É, xa que logo, o momento de entrar no estudio da situación en Galicia.

6.3. O PCE e a cuestión nacional en Galicia

Aínda que noutras partes de España, a fin deste período coincidiu coa creación de partidos comunistas de nacionalidade, non foi este o caso de Galicia. Tódalas referencias que posuímos sobre a posible creación dun partido comunista de Galicia nos anos da República son posteriores a este período. A primeira delas procede do Fondo Luís Soto, depositado no Arquivo Histórico Provincial de Ourense. Trátase dun documento sen asinar e que probablemente data dos primeiros anos da década dos corenta, titulado *El movimiento nacionalista en Galicia*. Nel

⁴⁹⁴Pedro Checa, “La reunión del Comité Central ampliado del PCE”, *La Correspondencia Internacional*, 7, 8 de maio de 1936, 163.

dise que a “sección gallega del Partido Comunista de España está siendo transformada al Partido Comunista de Galicia” en 1936⁴⁹⁵. Pola súa banda, tamén temos referencias, fundamentalmente de Santiago Álvarez, sobre as tentativas de creación do PCG, que foron abortadas polo estoupido da Guerra Civil. El mesmo afirma este extremo nun recente artigo:

La aspiración de los comunistas gallegos de constituir un partido autónomo, dentro del Partido Comunista de España, venía ya de la época de la República. Pero esa aspiración fue frustrada por la rapidez con que Galicia cayó en manos del fascismo. [Álvarez, 1995: 49]

Hai xa anos, Harmut Heine atribuíu o intento de creación dun PCG a Benigno Álvarez e Luís Soto:

También hubo intentos por parte de algunos miembros del PCE, en especial Benigno Álvarez y Lois Soto, de convencer a la dirección nacional de su partido para que accediese a la formación de un Partido Comunista de Galicia. [Heine, 1976: 21]

Mais, como xa dixemos, polo momento non podemos apoiar documentalmentemente as ditas afirmacións. De tódolos xeitos, parécenos arriscado atribuír a Benigno Álvarez, un militante comunista da Terceira Internacional, as tendencias nacionalistas que lle asignan certos autores.

Cómpre preguntarse se, no caso de que existisen realmente eses intentos, foi a Guerra Civil a causa da paralización do proxecto ou se houbo outros motivos. ¿Por que non se creou a dita organización tendo en conta que Galicia aparecía en tódalas declaracións programáticas como unha das nacionalidades con dereito da autodeterminación mesmo ata da separación? ¿Era a débil implantación da Federación Galega a que desaconsellaba a dita creación? ¿Consideraban os líderes comunistas que soamente nun país cunhas características socioeconómicas máis adiantadas se podería crear unha organización autónoma? ¿Optaron os comunistas españois pola creación de partidos autónomos exclusivamente naquelas comunidades nas que a forza do nacionalismo era considerada poderosa dabondo como para impedi-la implantación do Partido Comunista? Son interrogantes nos que haberá que afondar pero para os que, coa documentación estudiada, non hai

⁴⁹⁵*El movimiento nacionalista en Galicia*, AHPOurense. Fondo Luis Soto. Caixa 14632. Sobre 66. En termos semellantes exprésase Ramón Barros, *Galicia. Monografía con anexo de Isidoro Acevedo. 1946*, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias 64.

unha resposta neste momento. Podemos apunta-la idea de que os comunistas galegos non tiveron a suficiente capacidade de presión sobre o PCE e que tampouco esta organización se viu forzada polas circunstancias ás que estivo sometido noutros territorios como Cataluña ou o País Vasco. Cabe tamén acepta-la hipótese de que os proxectos de creación dun partido autónomo se visen frustrados polo golpe de Estado.

A evolución dos comunistas no tocante á cuestión do Estatuto de Autonomía de Galicia non foi distinta ó xa comentado nos caso catalán e vasco. Dende que comezou o proceso estatutario en Galicia en xuño de 1931 ata a constitución da Fronte Popular, os comunistas galegos atacaron o proxecto de estatuto baixo o argumento de que non recoñecía o dereito da autodeterminación⁴⁹⁶. Dende principios de 1936, a Federación Galega e o mesmo PCE efectuaron unha auténtica viraxe nesta cuestión, converténdose en férreos defensores e propagandistas do Estatuto.

Mundo Obrero recollía o rexeitamento comunista xa en decembro de 1932 e manifestábase a prol dunha Galicia soviética⁴⁹⁷. Na mesma época, informaba o Secretariado do PCE da existencia dun estatuto alternativo redactado polos comunistas galegos do que non temos outra noticia. A súa opinión sobre o texto era bastante significativa e probablemente un tanto discordante coas posicións do Partido ata ese momento: “El proyecto de Estatuto redactado por nuestros camaradas es izquierdista. Hecho para después de la revolución”⁴⁹⁸.

Fose ou non unha crítica, a realidade foi que o Partido seguiu a manter unha oposición frontal ós estatutos durante un longo período. A Carta Aberta da IC non supuxo unha aceptación da política estatutaria inaugurada pola República. Pola contra, o PCE mantivo unha posición belixerante “contra el estatuto imperialista de Cataluña y los proyectos para las Vascongadas y Galicia”⁴⁹⁹.

⁴⁹⁶Sobre o proceso estatutario galego, véxase Beramendi, 1995.

⁴⁹⁷ “Desde La Coruña. Los campesinos por el frente único”, *Mundo Obrero*, 15 (61), 16 de decembro de 1932.

⁴⁹⁸*Acta de la reunión del Secretariado celebrada el día 20 de diciembre de 1932*, AHPCE. Microfilme V, 75.

⁴⁹⁹¡Contra la contrarrevolución y la reacción fascista! ¡Por la tierra, el pan y la libertad! Resolución del Bureau Político del Comité Central del Partido Comunista de España (Sección española de la I.C.). Enero-febrero de 1933, Madrid, *Mundo Obrero*, s/a. AHPCE. Documentos 14, xaneiro de 1933.

Dende o comezo do proceso para a elaboración do Estatuto de Galicia e ó longo do ano 1933 o Partido mostrou a súa oposición. En *Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, documento da primeira metade de 1933, insistía:

Debemos también desarrollar una campaña intensa contra el Estatuto Gallego, presentado el nuestro enfrente, desenmascarando a los tipos que lo patrocinan, pues he observado durante mi estancia en Galicia que la Autonomía ha despertado muchas ilusiones entre los campesinos y obreros revolucionarios. Para esta campaña hay que tener en cuenta que los que llevaban la voz cantante por la autonomía de Galicia son los del Partido de Casares Quiroga. El Pte. de la Asamblea de Municipios es miembro de la Orga⁵⁰⁰.

Como lemos neste parágrafo, ademais do rexeitamento do texto estatutario e da referencia ó Estatuto alternativo elaborado polo PCE, o autor manifestaba outra das constantes da política comunista ata 1936: a descualificación dos partidos “pequeno-burgueses”, representados en Galicia pola ORGA⁵⁰¹.

Os cambios producidos na liña política do PCE en 1934/35 tamén implicaron modificacións no tema do estatuto e da súa relación cos partidos pequeno-burgueses. Con estas palabras resumía Santiago Álvarez a nova situación:

El cambio electoral del Frente Popular Gallego contenía el compromiso de ir al plebiscito del Estatuto. [...] Con la unidad de comunistas, socialistas, galleguista y republicanos de izquierda, el Frente Popular estableció en Galicia sólidos pilares. Estos se asentaban en una coincidencia fundamental entre las fuerzas de signo obrero, las de carácter burgués democrático general y las de signo autonomista en cuanto a la necesidad de oponerse al fascismo, de garantizar y desarrollar las libertades democráticas, de lograr para Galicia la autonomía. [Álvarez, 1984: 169]

O discurso da prensa comunista variou radicalmente, mesmo na atención que lle deu á Galicia e ó seu Estatuto. Dende febreiro de 1936 o *Mundo Obrero* vai seguir con moita atención a campaña pro-estatuto, incluíndo ademais algúns

⁵⁰⁰*Galicia. Situación del Partido desde el punto de vista de organización*, AHPCE. Microfilme V, 88.

⁵⁰¹En termos moi semellantes pronunciábase un artigo aparecido no voceiro comunista. Informaba dun mitin republicano-rexionalista. Cualificaba de fascistas ós organizadores e facía un chamamento ós labregos para que organizasen comités pola liberación social e nacional cun programa de abolición dos foros, e oposición ós impostos e contribucións. “En Muiño, Coruña. La autonomía de Galicia, defendida por los fascistas que engañan a los campesinos hambrientos”, *Mundo Obrero*, 97 (143), 22 de marzo de 1933.

“artigos de opinión”⁵⁰². Os ata entón denigrados partidos pequeno-burgueses convertéronse en aliados contra o fascismo; as masas populares que outrora se manifestaran afervoadas contra o estatuto, agora aclamábano entusiastamente.

Os comunistas pretenderon liga-la sorte do estatuto á da Fronte Popular. Así o fixeron saber, por exemplo, na xuntanza dos deputados galegos e os compromisarios na elección do novo Presidente da República, celebrada o 8 de maio en Madrid. Discutiuse na devandita reunión, a data de celebración e o carácter da campaña de propaganda a prol da autonomía. No debate interveu Francisco Barbado, que dixo que o seu Partido non poñería atrancos a unha campaña que debería ter como eixe a Fronte Popular, o verdadeiro artífice de que naquel intre se volveuse falar de autonomía (Cores, 1976: 162). No mesmo senso manifestáronse os representantes comunistas (Montero, Garrote, Araujo, Prieto e Adriano Romero) na reunión do Comité Central de Autonomía de Galicia celebrada o 17 de maio de 1936 en Santiago⁵⁰³.

Gumersindo Montero escribía nesa liña a principios de marzo. Trala victoria da Fronte Popular, expresión da unidade antifascista e proletaria, a situación política de Galicia non era fácil porque

ser gallego no quiere decir que entre nosotros no hay fronteras y, por lo tanto, lucha. Hay gallegos fascistas y gallegos antifascistas; gallegos explotados y gallegos explotadores; gallegos foreros y gallegos foratarios, gallegos que viven en la miseria.⁵⁰⁴

A loita pola consecución do estatuto, xa que logo, presentábase coma un camiño cheo de dificultades, non sería “ninguna muiñeira que vamos a bailar al mismo compás todos los gallegos”, porque representaba a loita dos antifascistas galegos, “apoyados por todos los antifascistas españoles, contra los fascistas gallegos, apoyados por los reaccionarios españoles”. Montero mantiña así vixente a

⁵⁰²O seguimento da campaña pódese analizar a través dos artigos que aparecen en *Mundo Obrero* ó longo de todo o mes de xuño de 1936.

⁵⁰³“Galicia en pro de su Estatuto”, *Mundo Obrero*, 116 (824), 18 de maio de 1936. A acta da xuntanza está recollida en Cores, 1976: 169-176. Días máis tarde, o 31 de maio, sería Modesto Pasín Moya quen participaría no Pleno do Comité Central da Autonomía (Cores, 1976: 178).

⁵⁰⁴Gumersindo Montero, “Cosas de Galicia. Bloque Popular y Estatuto”, *Mundo Obrero*, 56 (804), 6 de marzo de 1936.

tese xa tradicional no PCE de que a liberación de Galicia tiña unha vertente social e que, ademais, ía ligada á liberación dos pobos de España.

Os comunistas, proseguía Montero, loitaban xunto a tódolos partidos que contribuíran ó triunfo do Bloque Popular por un Estatuto verdaderamente democrático, que lleve el sello indeleble de la unidad de acción proletaria y la unidad de acción antifascista; que contribuya a reforzar las posiciones de los que luchan sinceramente por la liberación social y nacional del pueblo gallego.

O día antes da celebración do plebiscito, *Mundo Obrero* volvía inserir un artigo que reflexionaba sobre a autonomía, no que os comunistas se manifestaban como defensores do escrito pois significaba un paso cara á liberación nacional e social do pobo galego. Agora ben, o articulista suscitaba unha serie de consideracións polas cales o texto debía ser reformado nun sentido esquerdistista. A autonomía concedía a Galicia unha liberdade da que nunca gozara e, mesmo, elevaría o nivel de vida do pobo galego, pero de ningunha maneira significaba a súa liberación total, especialmente a do campesiñado porque

al echar una simple ojeada sobre el Estatuto, observamos que no sólo no se abordan, sino que ni siquiera se rozan los problemas vitales de Galicia. Tales son el del campo (dos millones cuatrocientos mil habitantes, o sea, más de 1.700.000 son campesinos), la pesca, (81.000 hombres), ganadería, riqueza forestal, etc., problemas todos ellos que, con sus derivados, son la base económica de Galicia.⁵⁰⁵

Os problemas máis elementais da revolución democrático-burguesa (especialmente o da terra), sempre relacionados coa situación política de España, deberían quedar solucionados dentro do propio Estatuto.

O resultado do plebiscito foi saudado polo PCE como un “triunfo indiscutible de la democracia y del espíritu progresivo de las masas laboriosas de todo el suelo ibérico”. Un saúdo no que se evidenciaba a visión comunista sobre a organización do Estado:

⁵⁰⁵“Ante el plebiscito de mañana. El Estatuto gallego y sus problemas”, *Mundo Obrero*, 151 (859), 27 de xuño de 1936.

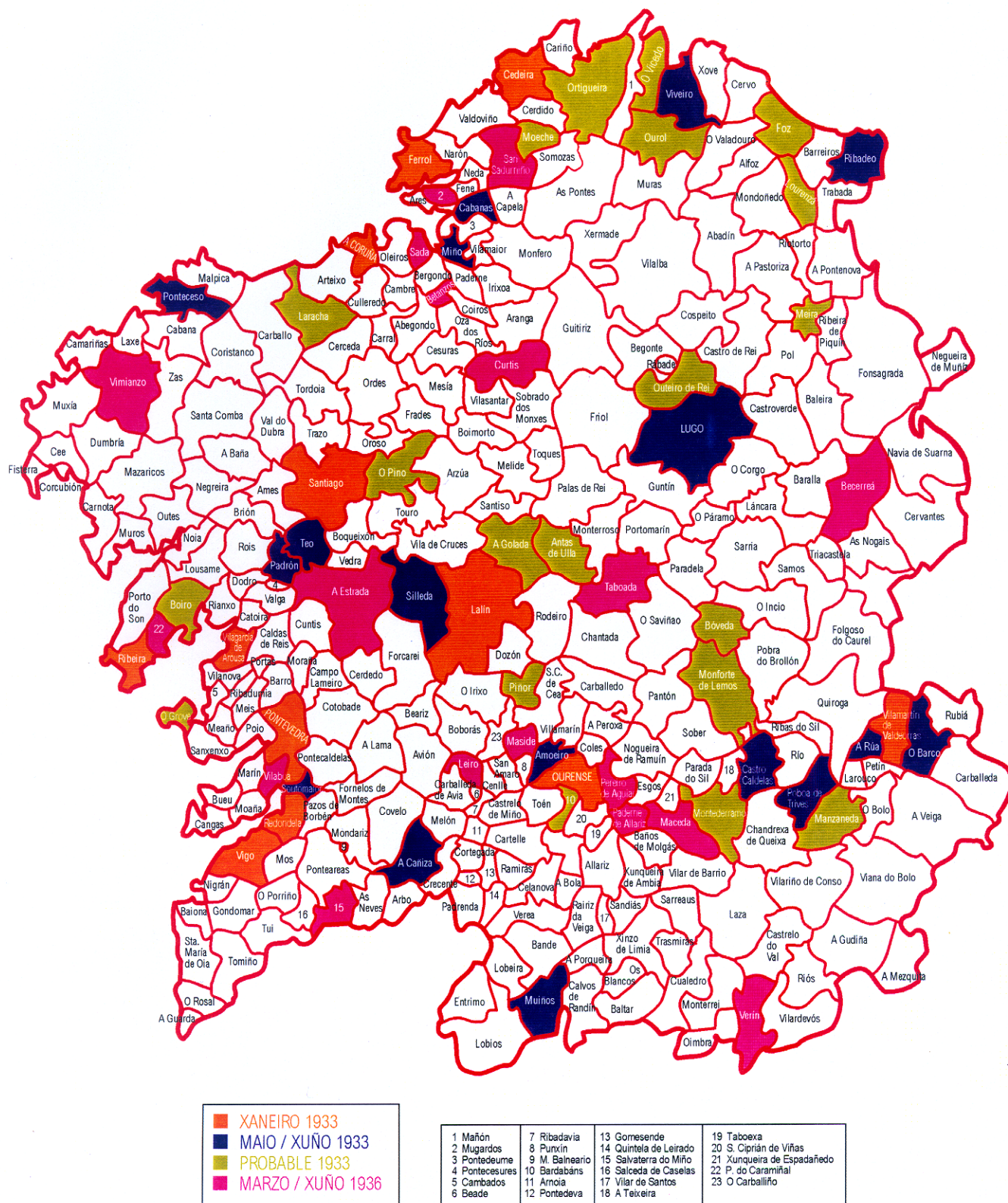
La bandera de la unidad de España, empuñada siempre por los peores enemigos de España, por los que quieren abismarla en la catástrofe, ha sido rescatada por el pueblo. No se desmembra el país ibérico porque cada nacionalidad alcance su autonomía. Los gallegos no han votado el domingo contra España. Los catalanes no se levantaron el 6 de octubre contra España. Entonces y ahora, la defensa de las libertades regionales es la defensa de la unidad de España. De la unidad, ideológica, popular, antifascista⁵⁰⁶.

Con este percorrido polas posicións comunistas ante o problema nacional rematamos este primeiro capítulo da nosa tese. Nel estudiamos, en primeiro lugar, a organización dos comunistas galegos dende a fundación do Partido en 1920, ata o estoupido da Guerra Civil en 1936. Poidemos comprobar como, en consonancia co que pasou noutras partes de España, o PCE pasou dunha política sectaria a outra máis aberta, o que facilitou o crecemento da organización dende, aproximadamente, o fracaso da tentativa revolucionaria de 1934. En boa maneira, esa cambio debeuse á viraxe frontepopulista da Internacional Comunista, organismo do que o PCE era unha Sección Nacional. Sen embargo, seguimos a soste-la idea de que esa dependencia non é automaticamente aplicable a unha organización rexional, como é o caso da agrupación comunista de Galicia.

Pois ben, mantendo a mesma estrutura, pretendemos analiza-lo PCE en Galicia na segunda etapa que nos marcamos, 1936-1954, que denominamos como “A longa Guerra Civil”.

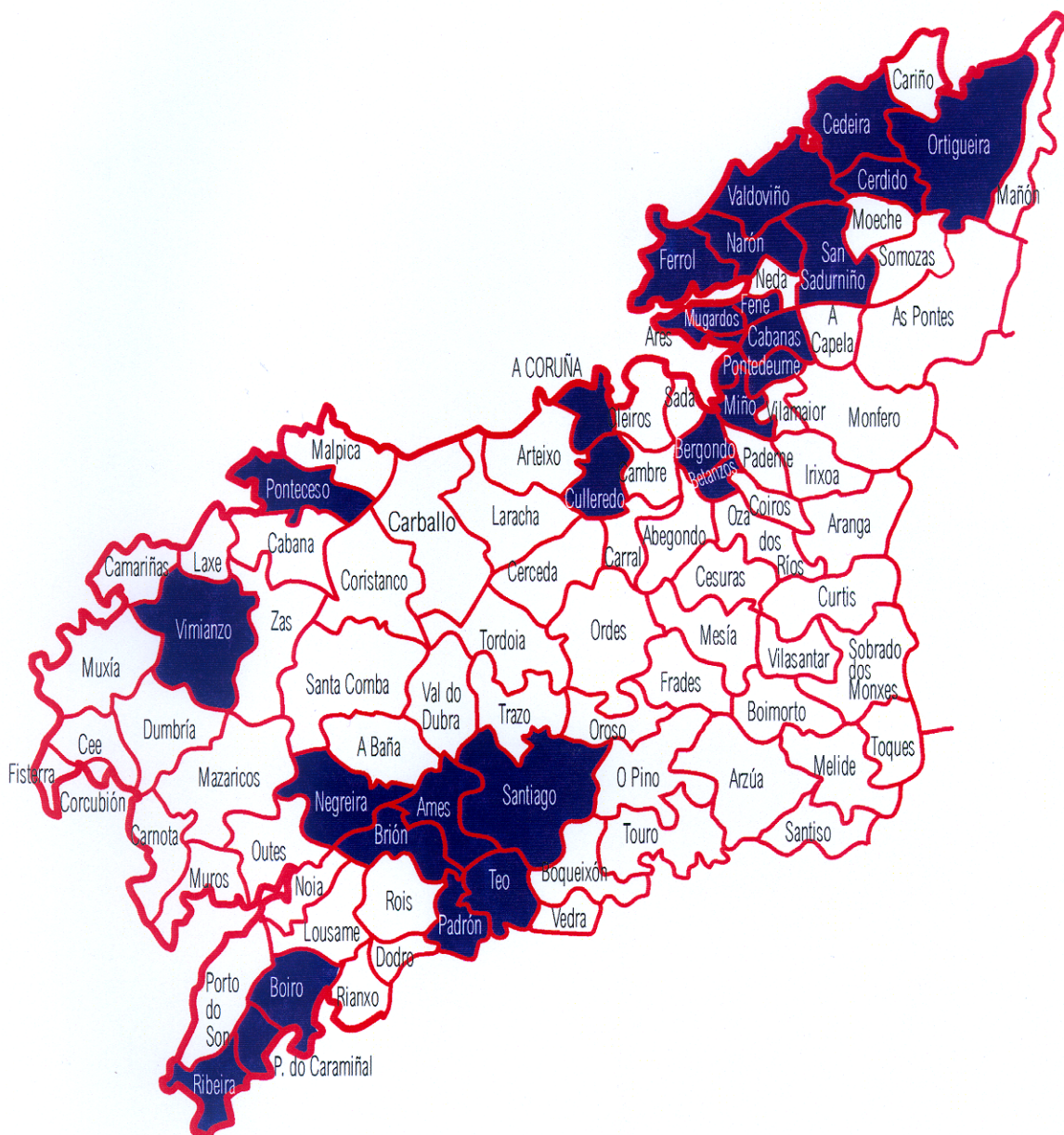
⁵⁰⁶“La libertad de Galicia”, *Mundo Obrero*, 153 (861), 30 de xuño de 1936.

ORGANIZACIÓNS COMUNISTAS 1933-1936

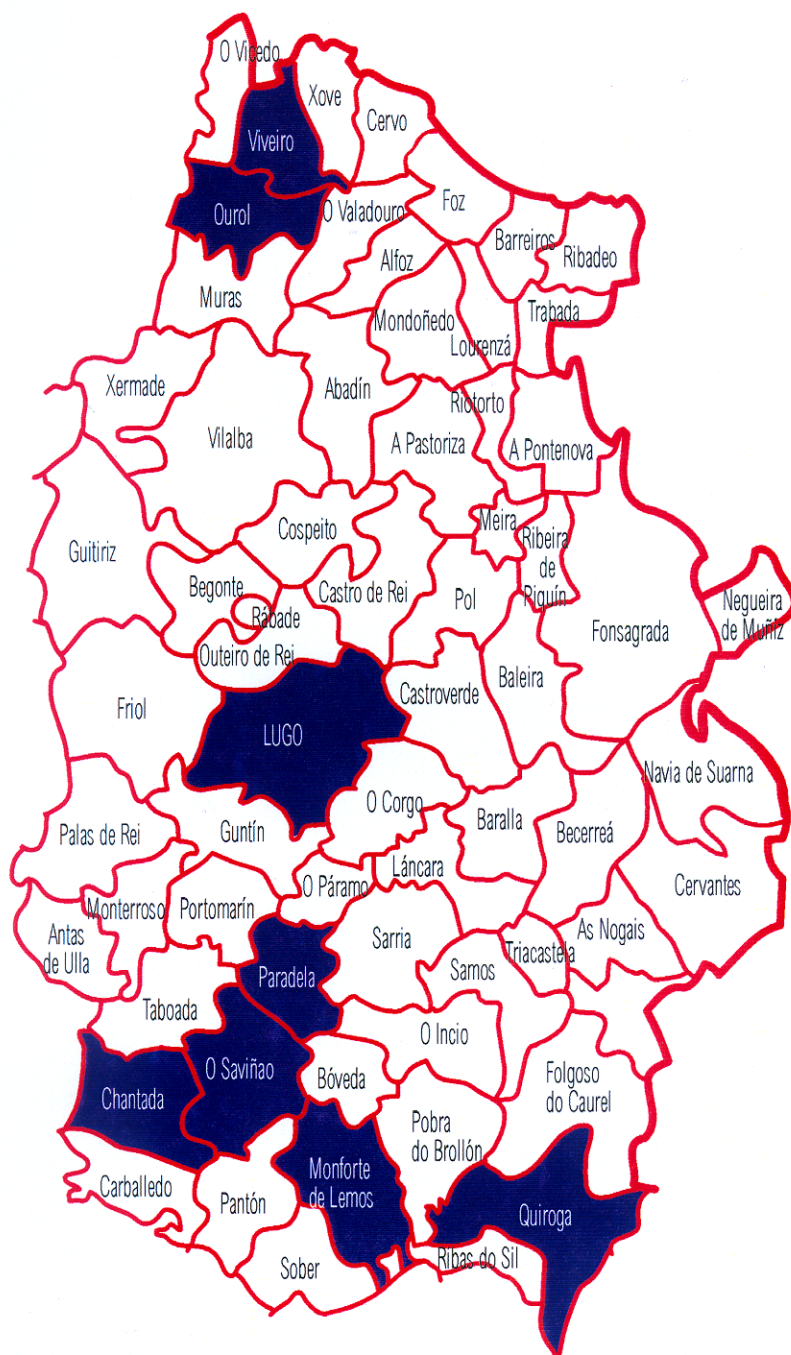
FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

A CORUÑA - VOTO COMUNISTA 1933

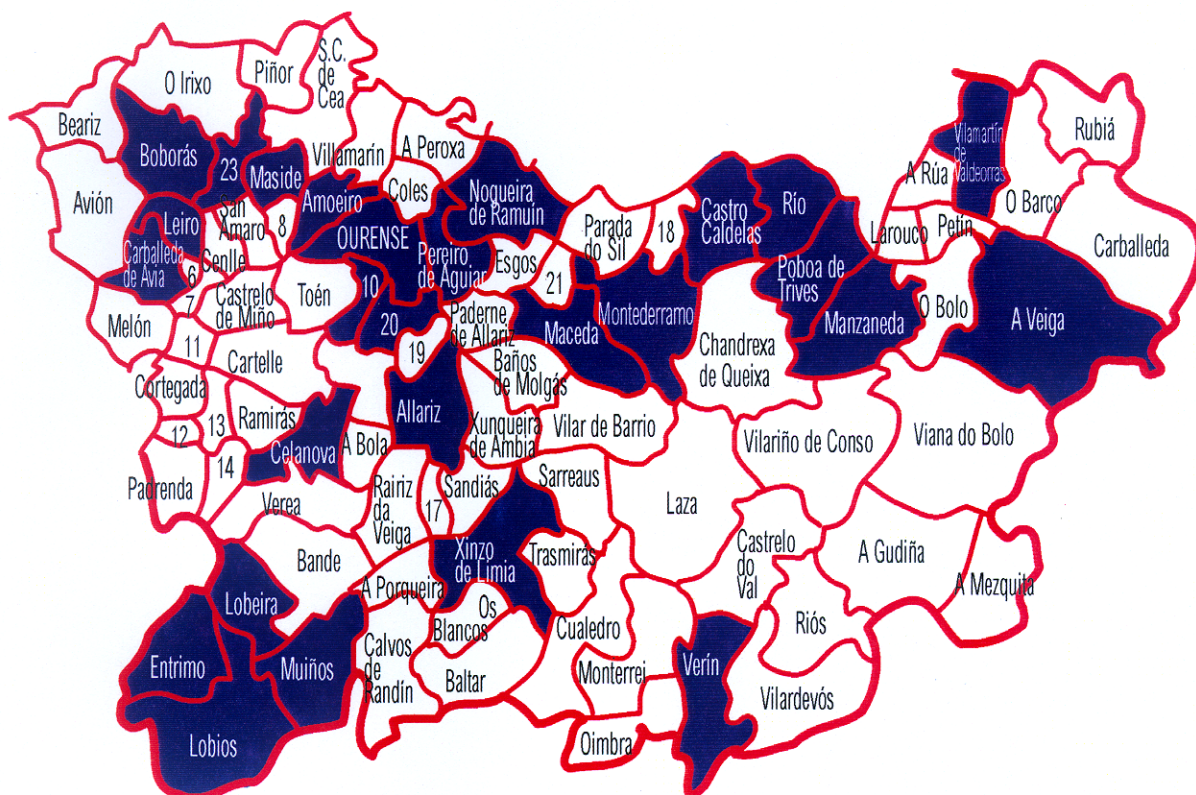
FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

LUGO - VOTO COMUNISTA 1933

FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

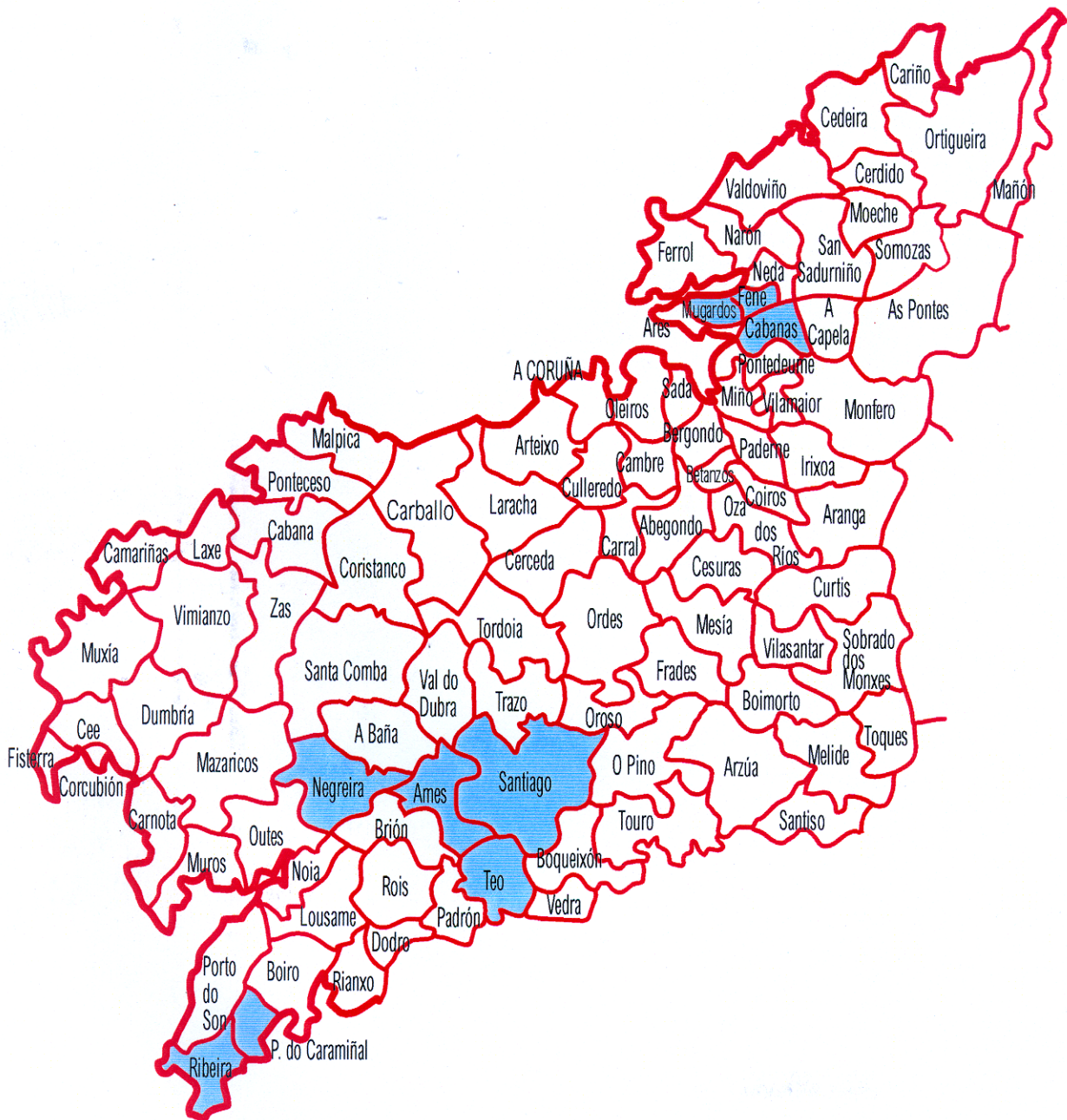
OURENSE - VOTO COMUNISTA 1933

6 Beade	14 Quintela de Leirado
7 Ribadavia	17 Vilar de Santos
8 Punxín	18 A Teixeira
10 Bardabáns	19 Taboela
11 Arnoia	20 S. Ciprián de Viñas
12 Pontedeva	21 Xunqueira de Espadañedo
13 Gomeśende	23 O Carballiño

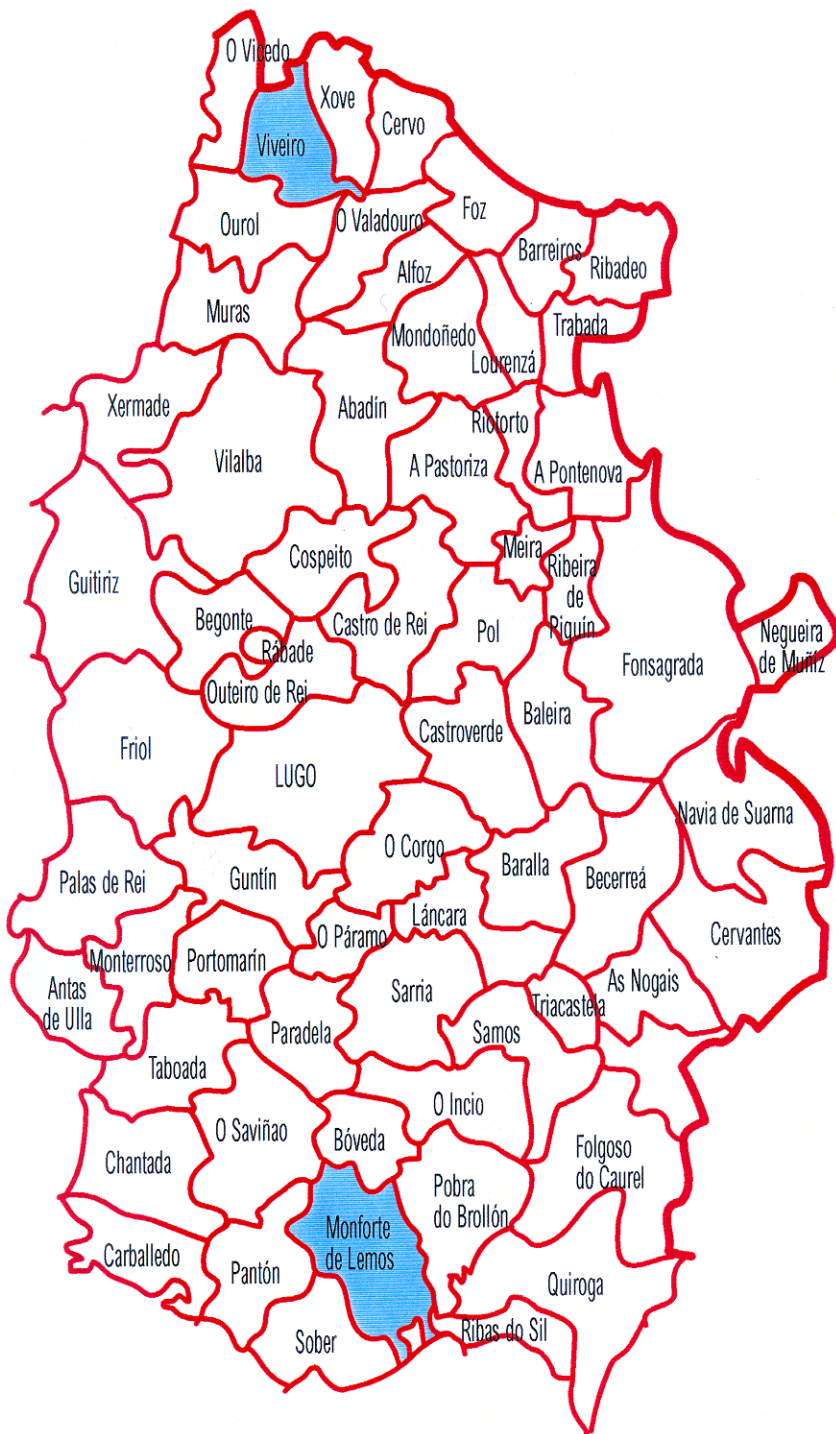
FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

**A CORUÑA - ORGANIZACIÓNS SINDICAIS
(1932)**

FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

**LUGO - ORGANIZACIÓNS SINDICAIS
(1932)**

FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

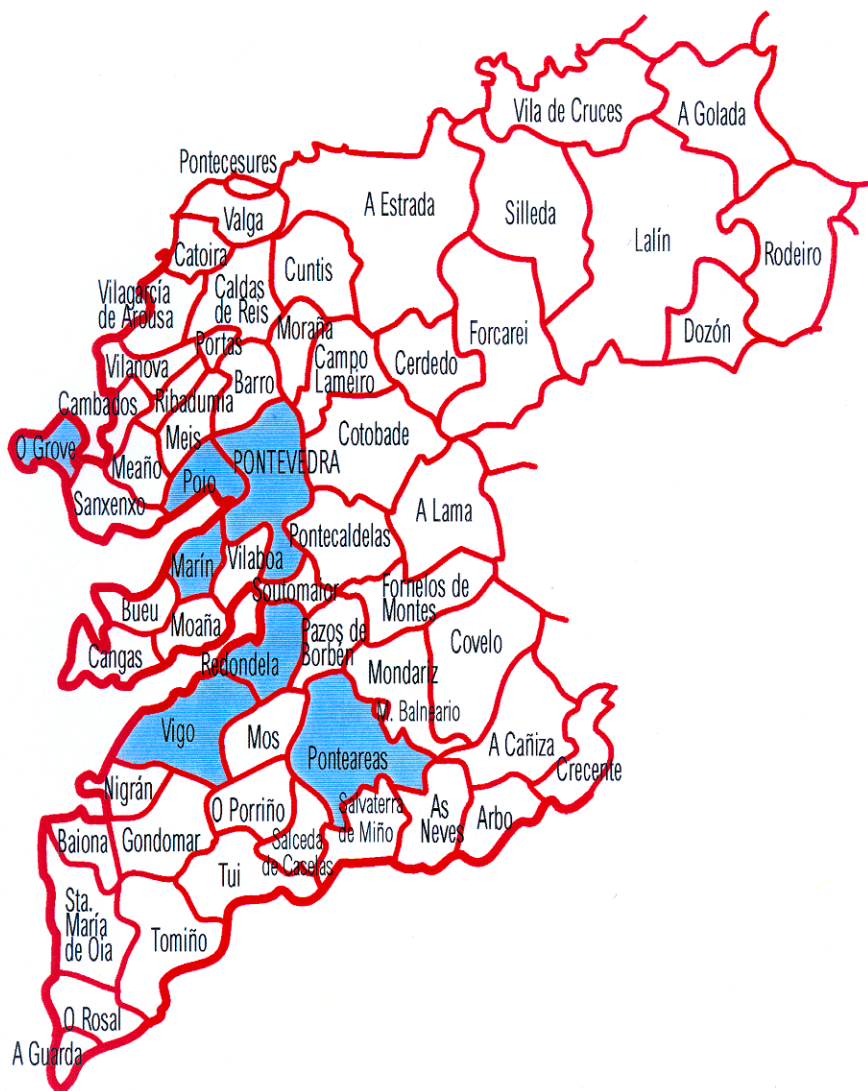
**OURENSE - ORGANIZACIÓNS SINDICAIS
(1932)**

6 Beade	14 Quintela de Leirado
7 Ribadavia	17 Vilar de Santos
8 Punxín	18 A Teixeira
10 Bardabáns	19 Taboela
11 Arnoia	20 S. Ciprián de Viñas
12 Pontedeva	21 Xunqueira de Espadañedo
13 Gomesende	23 O Carballiño

FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

**PONTEVEDRA - ORGANIZACIÓNS SINDICAIS
(1932)**

FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

DISTRIBUCIÓN DE EJEMPLARES DE *MUNDO OBRERO*
(1933)

FONTE: CRUZ: 1984, 286

CAPÍTULO II

A LONGA GUERRA CIVIL

(1936-1954)

Consideramos imprescindible comezar esta parte facendo referencia novamente ó modelo de partido no que se pode inscribi-lo PCE, o bolxevique. Non esquezamos que estamos a falar dun grupo político que se sigue definindo como Sección Española da Internacional Comunista. O PCE é, xa que logo, un partido sometido a unha autoridade superior que marca a súa estrutura, a súa estratexia e a súa táctica, etc. Esta obediencia implicará que o PCE teña que se configurar segundo o modelo bolxevique de partido, o que, entre outras cousas, suporá a adopción do centralismo democrático que na realidade impuxo unha estrutura xerarquizada.

Sobre a base desa idea de centralización, enfrontámonos ó estudio dunha organización rexional do PCE, a de Galicia. Cremos necesario analizar tódolos elementos que puidesen servir para explica-la actuación política do partido: dinámica política, militancia, expansión organizativa, traballo en organizacións sociais e participación electoral.

Posto que esta organización móvese nun territorio con características propias, abordarémo-la postura do PCE ante o problema nacional. Tamén neste eido a bolxevización significou a asunción das doutrinas marxistas-leninistas, que poden ser simplificadas coa consigna de “dereito dos pobos á autodeterminación ata a independencia”. Veremos que a translación das ditas ideas a España supuxo o recoñecemento por parte do PCE dos dereitos nacionais de Cataluña e do País Vasco, e, en menor medida, de Galicia.

1. O TRIUNFO DO FRANQUISMO E A REPRESIÓN EN GALICIA

O case inmediato éxito da sublevación do 18 de xullo de 1936 en Galicia fixo que non houbera Guerra Civil no sentido estricto do termo. O Novo Réxime comezou a substitución das autoridades republicanas e a consecuente implantación das franquistas dende practicamente o principio do Alzamento¹. Se, como afirman moitos autores, “La actividad represora es la principal estrategia de los sublevados para hacerse definitivamente con el poder” (Souto, 1998: 335), calquera investigación sobre o réxime franquista debe comezar por esta cuestión². Non pretendemos facer un estudio sobre a represión en Galicia, senón unicamente tratar aqueles aspectos que estean relacionados co noso traballo. É dicir, queremos saber ata qué punto e cómo incidiu a represión sobre a organización do PCE en Galicia, que quedaba fóra da lei como consecuencia do decreto da Junta de Defensa Nacional, ó igual que

todos los partidos y agrupaciones políticas o sociales que, desde la convocatoria de las elecciones celebradas en fecha de 16 de febrero del corriente año han integrado el llamado Frente Popular, así como cuantas organizaciones han tomado parte en la oposición hecha a las fuerzas que cooperan al movimiento nacional³.

Comezaremos cunhas reflexións de carácter historiográfico. Ata o de agora, podemos dividi-las publicacións sobre a represión en Galicia en varios apartados. No primeiro deles, incluimos aquelas obras, redactadas por ámbolos dous bandos, que datan dos anos da Guerra Civil ou do primeiro franquismo. Pese ó carácter

¹Sobre as elites franquistas, véxase Souto, 2000.

²Son xa moi abundantes os traballos sobre a represión en España. Citamos en primeiro lugar o estudio de Conxita Mir Cucó aparecido no número 33 da revista *Ayer*. Co título “Violencia política, coacción legal y oposición interior” realiza un percorrido historiográfico sobre o tema, marcando as principais liñas do estado da cuestión. Cómpre, do mesmo xeito, facer referencia ós traballos do profesor Alberto Reig Tapia, que inciden no sentido que a represión tivo no réxime de Franco, sobre todo *Ideología e Historia. Sobre la represión franquista y la Guerra Civil* (Madrid, Akal, 1984). Recentemente apareceu un libro coordinado polo profesor Santos Juliá sobre a represión na Guerra Civil: *Víctimas de la guerra civil, Madrid*, Temas de Hoy, 1999. O libro ten a enorme vantaxe de facer un compendio do problema nunha boa cantidade das provincias españolas durante a Guerra Civil —nos dous bandos— e durante o primeiro franquismo, período este no que non se limita á violencia física senón que abrangue outros aspectos como a represión económica, ideolóxica ou a loita do réxime contra a guerrilla. Sen embargo, para nós o libro ten unha eiva importante pois non estudia, agás algunhas referencias, a represión en Galicia, esquecendo, supoñemos que por problemas de datas de edición, aportacións tan importantes como a de María Jesús Souto Blanco sobre Lugo (Souto, 1999). Véxase tamén Richards, 1999.

³Decreto 108 da Junta de Defensa Nacional, dado en Burgos o 13 de setembro de 1936 (*Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, nº 22, 16 septiembre de 1936).

militante destes traballos, poden servirnos como guía para coñecer determinados aspectos da represión franquista en Galicia. Referímonos, por exemplo, a obras que simpatizaron co bando republicano e que foron escritas para denuncia-la represión franquista: *Episodes de la terreur blanche dans les provinces de Galice, rapportés par ceux qui les ont vecús* ou *O que fixeron en Galicia 1936*⁴. Pola súa parte, as revistas editadas en Madrid ou Barcelona durante o conflito, como é o caso de *Nueva Galicia*, inclúen en case tódolos seus números unha sección sobre a xustiza no bando sublevado.

Por outro banda, autores como Moure Mariño (*Galicia en la guerra*, 1940) e Silva Ferreiro (*Galicia y el Movimiento Nacional. Páginas históricas*, 1938) redactaron os seus traballos en defensa do goberno do Novo Estado.

Atopamos tamén referencias á represión franquista nas memorias dos protagonistas daqueles sucesos. O tratamento que lle hai que dar a estas fontes é semellante ó dos anteriores títulos. Xerardo Díaz Fernández é autor do libro *Os que non morreron*. Francisco González Vidal inclúe numerosas referencias e testemuños sobre a represión no Ferrol da Guerra Civil e dos primeiros anos do franquismo, coa particularidade de que inclúe algúns documentos procedentes de consellos de guerra, e finalmente, Isabel Ríos tamén se refire á represión, neste caso na cidade de Santiago de Compostela.

Unha boa parte dos traballos que ata este momento se publicaron en Galicia sobre a Guerra Civil e o franquismo, inclúen referencias e testemuños sobre a represión⁵. Teñen a vantaxe de que, en moitos casos, se trata de traballos de

⁴Existe unha edición recente desta obra a cargo de Carlos Pereira Martínez, publicada en Vigo pola editorial A Nosa Terra en 1998.

⁵Xerardo Agrafoxo (1997), *1937. A guerra Civil en Lousame e Noia. O fusilamento de David Mariño Ramos (Presidente da CNT de Portosín)*, Lousame, Edicións do Concello de Lousame; Antonio Caeiro, Juan A. González Pérez e Clara Mª Saá (1995), *Aillados. A memoria dos presos de 1936 na illa de San Simón*, Vigo, Ir Indo; Xavier Costa Clavell (1977), *Las dos caras de Galicia bajo el franquismo*, Madrid, Cambio 16; Juan A. González Pérez, (1998), *Nigrán, memoria dunha guerra, 1936-1939*, Vigo, Edicións do Cumio; Luis Lamela García (1998), *Estampas de injusticia. La Guerra Civil del 36 en A Coruña y los documentos originados en la represión*, Sada, Edicións do Castro; X. Amancio Liñares Girault (1993), *Negreira na guerra do 36*, Sada, Edicións do Castro; *Os mártires do 36* (1996), Vigo, Xerais; Xosé Manuel Suárez (1993), *O alzamento de 1936 no Norte da Coruña*, Sada, Edicións do Castro; José Antonio Tojo Ramallo (1990), *Testimonios de una represión. Santiago de Compostela (julio 1936-marzo 1937)*, Sada, Edicións do Castro; Elixio Villaverde García (1995), *Héroes e mártires. A Segunda República e a Guerra Civil no Barbanza*, Santiago, Tórculo Edicións.

carácter local, municipal, o que normalmente permite leva-lo problema ata os seus protagonistas. Pola contra, quizais pola propia natureza destas obras, non atopamos un tratamento que nos permita extraer conclusións xerais.

Sen embargo, a pesar da importancia desta cuestión para a historia de Galicia, cómpre dicir que ata datas moi recentes non se abordou o problema dunha maneira sistemática. Cremos que o primeiro traballo en facer un estudio amplo é a tese de doutoramento de María Jesús Souto Blanco, defendida en 1990. Sobre esa investigación publicou en 1998 o libro *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)* (Souto, 1998)⁶.

Souto realiza unha aproximación á militancia política dos afectados tan só no caso da represión administrativa e económica e, aínda así, reconece as enormes dificultades que ofrecen as fontes, de forma que

el perfil político del inculcado se configuraba simplemente con frase como “de naturaleza extremista”, “Izquierdista”, incluso en numerosas ocasiones se afirmaba que “no estaba afiliado a organización política alguna. [Souto, 1998: 299]

Neste caso, a represión afecta principalmente ás organizacións da clase obreira e, dentro delas en maior medida, ás organizacións que maior implantación tiñan na provincia, é dicir, ás socialistas (Souto, 1998: 300).

En definitiva, aínda que non sexamos capaces de cuantifica-las baixas que o PCE sufriu como consecuencia da represión, resulta evidente que foi unha política que conseguiu desarticula-las organizacións frontepopulistas e, en boa medida,

⁶É tamén autora de “Proceso Vega Barrera. Consejo de guerra y antecedentes”, *Unión Libre*, 2, 1997, páxs. 197-236. Mención á parte merece a represión, física ou administrativa, do corpo do maxisterio, dado que pon de manifesto os seus obxectivos. Neste terrero temos que cita-los traballos de Xosé Manuel Cid Fernández ou de Antón Costa Rico, entre outros. Vid., por exemplo, Xosé Manuel Cid Fernández, *Educación e Ideoloxía en Ourense na IIª República*, Santiago, Universidade de Santiago de Compostela, 1989; Antón Costa Rico (1997), “A chegada da dictadura. Purga e represión dos ensinantes”, *Revista Galega de Educación*, xaneiro-marzo, páxs. 88-91; X. Dasairas Balsa, (1993), “Mestres ourensáns represaliados polo franquismo”, *A Trabe de Ouro*, 14, páxs. 269-274. Dende outra óptica, son tamén de especial interese os traballos de Lourenzo Fernández Prieto: “Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942”, *Historia Social*, 15, inverno de 1993, páxs. 49-65; e o coordinado por Marc Wouters (1993), *1936. Os primeiros días*, Vigo, Xerais.

amedrenta-los seus militantes. O Partido Comunista viuse golpeado pola medidas de acoso e eliminación da súa estrutura, co que se abriu unha dinámica de represión-reconstrucción-represión que condicionou a actividade política dos comunistas durante moitos anos.

A efectividade desas medidas incrementouse, ademais, polo feito de que “fue una debilidad el no haber dejado organizado en España el trabajo ilegal”, tal e como recoñeceu Dolores Ibárruri, no V Congreso do Partido (1954), retomando o que en 1940 xa admitira Pedro Fernández Checa. O erro agravouse porque non se afrontara a posibilidade da derrota “no sólo al salir del país después de la derrota, sino antes, en el transcurso de la guerra, cuando nos veíamos obligados a abandonar pueblos y ciudades” ⁷. Así pois, se nos territorios que quedaron baixo o control da República se produciu esa situación, canto máis naqueles, como Galicia, nos que triunfou a sublevación militar de xullo de 1936.

2. OS PRIMEIROS PASOS DA RECONSTRUCCIÓN

A falta de preparación do aparato do PCE para desenvolve-la súa actividade na clandestinidade e a represión que se abateu sobre a militancia favoreceron que a política comunista nos primeiros anos da posguerra fose errática. Neste senso, son moitos os autores que explican estas viraxes sobre a base case única das necesidades da política exterior soviética (Carlés, 1997; Estruch, 1982; Morán, 1986). Sen negar este extremo, nós dicimos que, dada a escasa organización comunista existente no interior e as dificultades de comunicación nos primeiros anos da posguerra, o recurso a unha explicación externa nun estudio rexional deste tipo non sempre é de grande utilidade.

En principio, a pretensión do PCE foi a de reconstruír unha dirección centralizada en Madrid para que servise de nexo entre os dirixentes exiliados e as distintas organizacións territoriais do Partido. Segundo o testemuño de Santiago Álvarez, a finais de marzo de 1939, baixo o asesoramento do delegado da IC Palmiro Togliatti, Pedro Checa, Isidoro Diéguez, José Antonio Uribes e José Palau,

⁷*Informe de Pedro Checa sobre la situación del país del Partido. Noviembre 1940, AHPCE. Activistas 93/49/0. A referencia a Dolores Ibárruri procede do Informe del Comité Central al V Congreso del Partido Comunista de España presentado por su secretario general camarada Dolores Ibárruri. 1954, AHCCOOG. David Álvarez Carballido.*

constituíron esa dirección, na que estarían Jesús Larrañaga, Casto García Rozas, Manuel Navarro Ballesteros, Fernando Montoliú e Pinto. A primeira delegación do Comité Central que funcionou en Madrid estivo presidida por Enrique Sánchez (Álvarez, 1990: 34)⁸.

Para coñece-la organización do PCE inmediatamente despois da Guerra Civil podemos recorrer a dous informes asinados por Pedro Fernández Checa, quen se baseou en informacións de militantes recén saídos do país tralo seu paso pola cadea —concretamente un tal Dalmacio— e doutros camaradas que conseguiran saír do país⁹. A organización era moi feble, formada por comités desconectados (Madrid, Barcelona, Salamanca, Asturias, Galicia, Castellón, Sevilla, etc.) e carecía dunha dirección centralizada. O traballo dos comités do interior parece que se limitaba á solidariedade. A inmensa maioría dos militantes estaba distribuída entre Francia e África, vivindo nunhas condicións lamentables. A prioridade do partido no exterior era crear unha dirección no interior, para o que habería que se apoiar na organización de Madrid e de Asturias. Para acadar eses obxectivos, e a pesar dos problemas de comunicación, había que crear un centro de traballo en Portugal, outro en Francia e outros nos países americanos (Cuba, EEUU, Arxentina e Uruguai). Dende o comezo da II Guerra Mundial rompeuse a comunicación cos dous camaradas destacados en Portugal, un país que xa dende a Guerra Civil fora considerado como ponte para realiza-lo traballo clandestino¹⁰. O centro de Portugal orientaríase cara á reorganización do Partido en Galicia e Estremadura, fundamentalmente.

No ano 1940, os comunistas sabían da existencia de guerrillas en Asturias, León e Galicia, rexión na que existía un gran número de militantes que actuaban dende o principio da guerra. Checa, cun alto grao de optimismo, afirmaba que

⁸Sobre a fin da Guerra Civil, véxase Bahamonde, 1999.

⁹Agás indicación contraria, os parágrafos que veñen a continuación están relacionados cos seguintes documentos: *Informe de Pedro Checa*, AHPCE. Activistas 93/49/0; e *Informe de Pedro Checa sobre la situación del país del Partido. Noviembre 1940*, AHPCE. Activistas 93/49/0.

¹⁰Xa en marzo de 1937, o informe titulado *Trabajo en el campo enemigo* (AHPCE. Microfilme XIX, 197) dicía:

No conocemos las posibilidades de trabajo que pueda haber allí, por no poseer hasta ahora ningún informe concreto de la situación de dicho país, aunque nosotros creemos que a pesar de las grandes dificultades que puede haber, el trabajo se puede organizar con la ayuda del Partido portugués.

es seguro que los datos que tenemos se hallan muy por debajo de la realidad. A la vista de todos ellos se tiene la impresión de que existen organizaciones en casi todo el país y a pesar de los innumerables víctimas, un número muy elevado de militantes que han podido burlar la represión, es decir, escondidos, camuflados¹¹.

Seguía o secretario de organización afirmando que outra das características era a existencia dun número relativamente grande de grupos, pero estaban dispersos e desarticulados, “careciendo de órganos de dirección superiores y de una organización centralizada. A pesar de lo cual, en general, hay una orientación justa”. Había, ademais, unha carencia de cadros e de material político impreso.

Partindo desa situación, cumpría crear unha dirección formada con cadros do interior e outros enviados do exterior. A súa misión sería relacionar uns grupos con outros, mentres que o Partido no exterior se esforzaría por orienta-la política e os métodos de traballo do interior “que correspondan a cada situación y condiciones reales del país”. Os militantes haberían de traballar para mobiliza-los

obreros, campesinos, soldados y del pueblo en general, por sus reivindicaciones más inmediatas y elementales, en primer lugar el cese del error [...], por la amnistía, contra la explotación y el hambre, por las tierras para los campesinos, contra la entrada de España en la guerra, contra todas las formas de dictadura y opresión del franquismo y en general por las libertades y conquistas populares que representa la república popular¹².

Exposto esta especie de programa político, Checa engadía “unas normas de organización flexibles y generales para el trabajo del P. en el interior” relacionadas con:

a) organización en el lugar de trabajo, b) en los lugares de vivienda, c) en pequeñas localidades, d) órganos locales de dirección del P., e) formas de trabajo en los sindicatos de Falange, f) en su dirección, g) en los lugares de trabajo, h) en torno al problema UGT-CNT, i) sobre los grupos de solidaridad, j) contra la carestía de la vida, k) en el ejército, l) en las organizaciones fascistas, m) en las cárceles y campos, n) entre los guerrilleros, o) entre los perseguidos, etc¹³.

¹¹*Informe de Pedro Checa sobre la situación del país del Partido. Noviembre 1940, AHPCE. Activistas 93/49/0.*

¹²*Ibidem.*

¹³*Ibidem.*

O documento rubricado por Checa incluía un apartado que falaba da situación económica do Partido. Parece ser que nunha reunión na que participaron *Manu* [Manuel Delicado], José Díaz e Dolores Ibárruri decidiuse trasladar “las cosas” a “la casa”, é dicir, á Unión Soviética. A principios de 1940, o PCE contaba con 11.000-12.000 dólares, do que o cincuenta por cento se destinaba a publicacións e o resto ó país, viaxes e salarios. Había poucos días que pediran a Negrín 50.000 dólares pero “sin dejar de machacar no tenemos gran confianza. Por todo ello a partir de un año será muy difícil la situación”¹⁴.

Ademais da derrota e a conseguinte desarticulación do aparato comunista, o PCE atopouse coa sinatura, en agosto de 1939, do Pacto Xermano-Soviético, que significou, entre outras cousas, o aillamento do PCE con respecto doutros partidos. Segundo Pedro Checa, existía un forte sentimento anticomunista dende o comezo da “guerra imperialista”, aínda que había que ter en conta que tanto o PSOE como a CNT estaban fortemente divididos¹⁵. Pola súa banda, a IC desempoou a linguaxe do seu VI Congreso, é dicir, a teoría do socialfascismo¹⁶.

A situación que vivían os comunistas do interior non era moito mellor. Estaba marcada por un evidente desconcerto político incrementado pola represión policial que, por exemplo provocara a caída de Enrique Sánchez¹⁷. A carencia de contactos coa dirección exiliada, o clima de desmoralización da militancia e a desconfianza fixeron que ata o ano 1941 existisen en Madrid catro organismos que se autotitulaban “comité provincial” e que estaban á espera de contactar cunha delegación do Comité Central (Heine, 1983: 67). Esa situación produciuse coa Comisión Central Reorganizadora formada por Wajsbloom, Calixto Pérez Doñoro, Julián Vázquez¹⁸, Sanzano, Vaquerizo e *Julito* (Ruíz Ayúcar, 1976: 42), á que se

¹⁴*Ibidem*.

¹⁵*Ibidem*.

¹⁶Esa linguaxe aparece recollida en Dolores Ibárruri, “La socialdemocracia y la actual guerra imperialista”, *España Popular*, 18 de febreiro de 1940. Xa hai rastros dela en José Díaz e Dolores, *El frente único obrero, el Frente Popular*, de finais de 1939; *Llamamiento del CC del PCE*, do 1 de maio de 1940; “Manifiesto de la Internacional Comunista del Primero de mayo de 1940”, *España Popular*, 19 de maio de 1940; Vicente Uribe, “España ante la guerra imperialista”, *España Popular*, 16 de maio de 1941. Dende México xurdiron, non obstante, posturas conciliadoras como “Al pueblo español”, *Nuestra Bandera*, marzo de 1941, páxs. 68-71.

¹⁷Sobre o proceso de Enrique Sánchez no que foron fusilados Ramón Torrecilla, Alejandro Tomás González e Juan Fonseca, pódese le-lo testemuño doutro dos implicados, Antonio Buero Vallejo, en Álvarez, 1990: 49-54.

¹⁸Testemuños de Calixto Pérez Doñoro e Julián Vázquez en Álvarez, 1990: 73-76.

uniu no mes de abril de 1941 Heriberto Quiñones, que chegou a Madrid procedente de Valencia con outro militante que fora dirixente da Juventudes Socialistas Unificadas, o lugués Luis Sendín¹⁹.

Segundo algunhas fontes, Quiñones e Sendín redactaron en xullo de 1941 un documento, *Anticipo de orientación política (hasta que se redacte el anteproyecto de tesis)*, no que os dirixentes comunistas facían unha interpretación da situación política internacional e española²⁰. Con respecto á unidade das forzas antifranquistas, Quiñones excluía o socialista Prieto, a Casado e a Mera, ademais dos monárquicos e requetés como forzas organizadas, aínda que non como individuos. Segundo Heine, esta concepción da unidade supoñía unha volta á interpretación que dos trece puntos de Negrín fixera o Pleno do Comité Central celebrado en maio de 1938, esquecendo que as posicións do Partido xa variaran dende o outono de 1939 (Heine, 1983: 70-71).

Ó lado deste traballo de elaboración teórica, Quiñones desenvolveu un importante labor organizativo que chocaría coa decisión do Buró Político de tomar cartas na reorganización do interior. Parece ser que a dirección comunista no exilio decidira en 1941 crear un “posto avanzado” que permitise conectar co interior. Optouse por radicar esa avanzada en Lisboa, cidade á que foron destinados en maio de 1941 Jesús Larrañaga, Isidoro Diéguez, Eladio Rodríguez e outros. Antes de vir a España, Diéguez recibiu da Delegación de México da que formaba parte, entre outros, o secretario de organización do Partido Comunista, uns *Consejos para la organización del Partido en el interior del País*²¹. O documento recollía as consignas que deberían rexe-la actividade no interior, entre as que estaban as seguintes: contra o terror e pola amnistía; contra a explotación capitalista e do estado; a terra para quen a traballa; contra a carestía da vida, reconstrucción de vivendas; liberdades políticas e sindicais; polos dereitos da muller; pola república popular; pola liberdade para Euscadi, Cataluña e Galicia, etc. Propuña, ademais,

¹⁹Cabe destaca-la importancia que tiveron, nos momentos posteriores á derrota republicana, os militantes procedentes das Xuventudes, tanto no caso do PCE como no do PSUC. Para Cataluña, véxase Molinero, 1981: 28.

²⁰Este longo escrito está reproducido en Fundación Nacional Francisco Franco, *Documentos inéditos para la historia del Generalísimo Franco*, tomo II-2, Madrid, 1992, páxs. 186-294.

²¹Hai un resumo deste documento, sobre o que baseámo-las seguintes liñas, en Ruíz Ayúcar, 1976: 104 e ss. Cremos que os *Consejos para la organización del Partido en el interior del País* está baseado no xa citado *Informe de Pedro Checa sobre la situación del país del Partido. Noviembre 1940*, aínda que introduce algunhas adicións como a orde de crear partidos nacionais.

unha serie de medidas organizativas que incluían a creación dun centro de enlace interior-exterior en Portugal, formado por catro camaradas. Ese centro transmitiría as directrices do Partido ás tres zonas na que se dividía España, norte, centro e sur, e introduciría *Mundo Obrero*. Por outra banda, dende o centro lisboeta traballárase sen contactos co partido portugués e cos grupos de emigrados²².

Os *Consejos para la organización del Partido* insistían, ademais, na necesidade de potencia-lo PSUC, de crear partidos nacionais en Galicia e Euscadi e organizacións provinciais no resto das rexións. No relativo ás guerrillas, movemento que podería axudar á reorganización do Partido, cumpría asegura-la relación guerrilleiros-dirección a través dun compañeiro ligado ó secretariado do Partido. O documento establecía unha serie de medidas tendentes a impedi-la acción policíaica, como a de que nas reunións nunca debería participa-la dirección completa para evitar, no caso dunha caída, a desaparición de tódolos responsables. Serían estes os que, dende arriba, nomearían os comités. Nas fábricas, continuaba dicindo o texto, os grupos debían ter un máximo de cinco membros. As agrupacións de barrio terían que englobar a tódolos camaradas que non formasen parte das células de fábrica. Segundo a transcripción que deste documento podemos ler en Ruíz Ayúcar, o PCE sería consciente xa en 1941 da necesidade de aproveitalas posibilidades legais de traballo nas masas, para o cal sería necesario utiliza-los sindicatos verticais e apoia-la organización e a unidade de UGT e CNT.

O grupo de Diéguez e Larrañaga enlazou dende a capital portuguesa con Eladio Barreiro, que estaba en Vigo, onde parece que existía un Comité Rexional (Ruíz Ayúcar, 1976: 235). Mentres tanto, en Madrid traballaban Eleuterio Lobo e Carmen García Company *Irma*, delegados pola dirección comunista para entraren en contacto con Quiñones, xa que o PCE temía a autonomía que estaba adquirindo a organización interior (Ginard, 1999). Pouco despois producíronse as detencións de Lobo e García Company, o que tivo como resultado a caída do grupo de Vigo. Todos eles foron fusilados en 1942²³. Pola súa banda, Quiñones caeu nas mans da policía en decembro de 1941²⁴.

²²A caída de Diéguez e Larrañaga desbaratou o intento de crear un centro directivo en Portugal (*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952*, AHPCE).

²³Unha breve descrición de cada un dos militantes mortos en “En el tercer aniversario de la muerte de Diéguez, Larrañaga y demás camaradas”, *Nuestra Bandera*, (Toulouse), 1, xaneiro de 1945,

Mentres ocorrían estes feitos, a Alemaña nazi invadía a URSS (xuño de 1941), o que provocaba a recomposición da alianza entre as democracias occidentales e o Estado soviético. O esquema fascismo-antifascismo, propio da época das fronte populares, volveu ter vixencia a partir deste momento: os nazis foron definidos como imperialistas alemáns e a guerra pasou a ser xusta, polo que merecía o apoio dos traballadores²⁵. O PCE entraba xa no camiño da formulación da política de Unión Nacional. Vexamos cáles foron os antecedentes desta política.

3. CARA Á POLÍTICA DE UNIÓN NACIONAL

Xa atopamos referencias a unha política de “unión nacional” nos trece puntos de Negrín (abril de 1938)²⁶. Tamén as hai nos discursos pronunciados en 1938 por José Díaz, por exemplo na conferencia que pronunciou en Barcelona o 29 de novembro. Nela, José Díaz reafirmou a concepción da guerra como un conflito fronte á invasión estranxeira, co que coincidía co programa expresado nos trece puntos da República. Por iso a resposta tiña que ser a unión nacional, definida como “el agrupamiento de todo el pueblo cuando están en peligro los bienes comunes, como son la independencia del país, la integridad territorial, la existencia

páxs. 80-95. De Eladio Rodríguez di que foi oficial da XI División. Despois da guerra estivo en Francia e en América ata que en 1941 foi destinado a Galicia como secretario xeral dos comunistas galegos, organizando a folga de pescadores de Vigo. Un máis amplo esbozo biográfico deste comunista valdeorrés atópase en Álvarez, 1985: 137-145. Francisco Barreiro foi un cadro dirixente da JSU en Galicia e, posteriormente, secretario do Partido Comunista de Vigo. Segundo Estruch, Francisco Barreiro permanecerá clandestinamente en Galicia dende xullo de 1936, reorganizando a guerrilla (Estruch, 1982: 23). A derradeira carta dos encausados no proceso Larrañaga-Diéguez, asinada por Isidoro Diéguez, Jesús Larrañaga, Juan Girabau, Manuel Asarta, Francisco Barreiro Barciela e Eladio Rodríguez, pódese ler en Álvarez, 1990: 44-46.

²⁴O quiñonismo non apareceu na prensa do Partido ata 1948, cando xurdiu o problema do titismo. Segundo Santiago Álvarez, Quiñones pasou a encabezar unha delegación “que no recibe la aquiescencia de la dirección del Partido y llega a entrar en contradicción con ésta y su política general, elaborada en el exilio” (Álvarez, 1990: 40-41). Para Álvarez, “la contradicción más importante entre la Dirección del PCE en el exilio y Quiñones, se hallaba en que éste suplantó, o intentó suplantarlo, a la Dirección prevaleciéndose del hecho de que él vivía en el país y palpaba más directamente la verdadera situación. lo cual era evidente”. Por outra banda, continúa o comunista galego, as teses de Quiñones diferían das da dirección, fundamentalmente, en que era “partidario de explotar más a fondo las contradicciones entre requetés, monárquicos y falangistas” (Álvarez, 1990: 41). Os estudos máis modernos e completos sobre a figura de Heriberto Quiñoñes saen da pluma de David Ginard, realizados en parte sobre a consulta da documentación do Arquivo da Capitanía de Madrid. Véxase, por exemplo, Ginard, 1999.

²⁵“¡Más alta que nunca la lucha para derribar a Franco y al franquismo! ¡Por la República Popular!”, *España Popular*, 24 de xuño de 1941; “En este 18 de julio: La defensa de la URSS, la lucha contra el fascismo y contra el franquismo es contribuir poderosamente a liberar al pueblo español”, *Nuestra Bandera*, xuño-xullo de 1941; *Carta abierta ó PSOE*; “Hagamos de toda España un gran frente contra Franco y contra Hitler”, *Nuestra Bandera*, agosto-setembro de 1941.

²⁶O documento sobre os trece puntos do Goberno Negrín atópase en García-Nieto, 1974: 116-118.

misma de España como estado”²⁷. Por esa razón, na unión nacional “entran diferentes grupos sociales, diferentes partidos” xa que

¿Qué interés puede tener, por ejemplo, en la victoria de Franco un industrial que sienta el orgullo de su patria y que sabe que si triunfasen los invasores quedaría su fábrica en manos de éstos, más o menos tarde? ¿Qué interés puede tener un pequeño o mediano propietario agrícola que ahora mismo ve cómo los alemanes y los italianos se llevan el ganado y los principales productos, y comprende que el triunfo de Franco haría permanente esta situación? ¿Qué interés pueden tener los hombres de ideología católica en una victoria extranjera que abriría en España un sangriento período de persecuciones religiosas contra los católicos y contra la libertad de conciencia como sucede ahora en Alemania?²⁸

Por outra banda, a Resolución do Buró Político do PCE do 8 de xullo de 1939 chamada *La situación en España y las tareas actuales del Partido*, propuña a reorganización da dirección do Partido cun pequeno secretariado (non máis de cinco camaradas) que asegurase o funcionamento e a actividade dentro e fóra do país²⁹. Dada a situación existente, non era posible crear unha dirección ilegal única para todo o país no interior, senón órganos de dirección nas diferentes provincias. No documento, establecíase como unha das liñas de traballo comunista aproveitar os grupos de guerrilleiros existentes e a entrada nas organizacións de masas franquistas. Dado que o franquismo se atopaba cunha serie de factores en contra que dificultarían o seu asentamento (o sentimento democrático, o sentimento de clase, o sentimento nacional de Cataluña e Euscadi, as dificultades económicas, as tensións entre falanxistas e monárquicos, a rivalidade entre os oficiais españois e os estranxeiros, a posibilidade de que estalase un conflito internacional, etc.), a tarefa fundamental do Partido era estimular a creación dunha fronte de loita antifranquista co carácter de “alianza nacional”, buscando os contactos con tódolos partidos que formaban a FP agás o POUM e a FAI. Nese sentido, o traballo do Partido tiña que estar orientado cara ó país. Esa alianza nacional estará baseada nos seguintes puntos:

²⁷“Lo que enseña a Europa y América. Conferencia pronunciada en Barcelona, en la tribuna de la Unión Iberoamericana, el 29 de noviembre de 1938”, Díaz, 1970: 603.

²⁸*Ibidem*.

²⁹Morán atribúe a Togliatti este documento (Morán, 1986: 19). O Secretariado da IC emitira o 29 de maio de 1939 unha resolución sobre España en que se fixaron as liñas do PCE para bastante tempo (Elorza, 1999: 286).

-Restauración da república democrática sobre a base da constitución de 1931, a restauración das liberdades nacionais e os dereitos autonómicos de tódalas nacionalidades hispánicas.

-Loita contra a política de guerra e de agresión do fascismo.

-Apoio a existencia da comisión permanente das cortes e do goberno no exilio como organismos que terán un papel fundamental na creación da alianza ou fronte nacional.

-Unidade sindical de arriba a abaixo³⁰.

Despois do remate da Guerra Civil, o PCE comezou lanzar documentos nos que se pedía a unidade de “hombres representativos de todas las tendencias y profesiones”, socialistas e comunistas, republicanos, forzas sindicais, nacionalistas e, mesmo, católicos³¹. Nesa liña redactouse o chamamento para que se constituíse unha unión nacional en torno á constitución de 1931, ós estatutos de autonomía, e o goberno Negrín, que aglutínase

obreros, campesinos, pequeñoburgueses, de la burguesía media y a sectores de la burguesía española, no importa su afiliación política o religiosa, sean estos socialistas, republicanos, anarquistas, nacionalistas catalanes vascos y gallegos; católicos, masones, ugetistas, cenetistas, a todos los hombres de espíritu liberal; a los militares patriotas del ejército, la marina y la aviación; a la intelectualidad...³²

Os primeiros logros desa política de unión nacional foron o asinamento dun chamamento entre a Juventudes Socialistas Unificadas, as Juventudes Libertarias e as Juventudes de Izquierda Republicana para crear a Alianza Nacional de la Juventud Española (outubro de 1941). Meses despois, o 16 de febreiro de 1942, creábase no exilio americano a Unión Democrática Española da que participaban o PCE, o PSUC, os negrinistas, UGT, Izquierda Republicana, Unión Republicana, Partido Republicano Federal e a Unión de Rabassaires (Heine, 1983: 107).

³⁰La situación en España y las tareas actuales del Partido (Resolución del B.P. del P.C. de España). 8 de julio de 1939, AHPCE. Documentos 20. Vid., tamén, *Reorganización del Partido. Proyecto de resolución*. 1939 (sen mes), AHPCE. Documentos 20.

³¹“Al pueblo español”, *Nuestra Bandera*, 3, marzo 1941, páxs. 68-71.

³²“Llamamiento del PCE A la unión nacional de todos los españoles contra Franco, los invasores italogermanos y los traidores”, *Nuestra Bandera*, agosto-setembro de 1941, páxs. 13-23. Pola súa banda, o PSUC promovía a Alianza Nacional de Catalunya: “El PSUC crida a la Alianza Nacional de Catalunya”, *Catalunya*, 1 de agosto de 1941. Heine considera que esta política trata de axustar mecanicamente a táctica do PCE ós postulados da IC (Heine, 1983: 105).

4. O PERÍODO DA JUNTA SUPREMA DE UNIÓN NACIONAL (1942-1946)

No “Congreso de Grenoble” do verán de 1942 tivo lugar a constitución da Unión Nacional Española. As bases desta alianza partían da afirmación de que España vivía nunha situación de extrema delicadeza que se podería ver agravada no caso de que Franco entrase na guerra en apoio de Hitler. O que se estaba xogando era a mesma existencia de España e a súa independencia:

Y ante este problema vital, los españoles, que aman a España cualquiera que sea la clase social a que pertenezcan y la ideología que sustenten, desde los comunistas, socialistas, sindicalistas y republicanos, hasta las más diversas fuerzas conservadoras, deben unirse para impedir que Franco y Falange lancen a España a la matanza de la guerra hitleriana³³.

Así pois, o PCE volvía chamar a tódolos patriotas españois a se reuniren nunha “ampla fronte nacional” que, formando un goberno de Unión Nacional, defendese o seguinte programa:

- Ruptura cos países do Eixo.
- Depuración dos falanxistas do aparato do Estado, comezando polo exército.
- Liberación dos presos e retorno dos exiliados.
- Restablecemento das liberdades de prensa, reunión e opinión.
- Reconstrucción do país asegurando “el pan y el trabajo”.
- Preparación de eleccións democráticas para unha asemblea constituínte³⁴.

Probablemente para facilita-la aproximación das forzas da dereita o programa eliminaba toda referencia á República, ós trece puntos de Negrín, á constitución de 1931, á autonomía para as nacionalidades, etc. Quizais por esa razón algúns autores ven neste documento o esbozo do que sería máis tarde a política de “reconciliación nacional” (Azcarate, 1994: 284; Estruch: 1982, 75)³⁵.

³³*Manifiesto del Comité Central del Partido Comunista de España. Septiembre de 1942*, AHPCE. Microfilme XXI, 258. Tamén en “Llamamiento del CC del PCE”, *Nuestra Bandera*, 5, setembro 1942.

³⁴*Ibidem*. As bases programáticas da ANC estaban redactadas en termos moi semellantes (*Catalunya*, 34, 15 de outubro de 1942).

³⁵Segundo Estruch este chamamento respondía ás indicacións de Moscova, que necesitaba asegurarlles ás potencias occidentais, para facer fronte ó perigo nazi, que non aproveitaría a situación para promover revolucións. O dirixente comunista Gimeno dicía que este Manifesto do

A Delegación ou Comisión de Francia estaba encabezada por Carmen de Pedro, unha militante que traballara como administrativa no Comité Central durante a Guerra Civil, e por Jesús Monzón³⁶. Formaron parte dela, entre outros, Gabriel Trilla, Manuel Azcárate, Manuel Gimeno, Enrique Alegre, Sixto Agudo, Pelayo Tortajada, Joaquín Puig Pidemunt, Manuel Sánchez Esteban, Jaime Nieto y Celadas, Daniel Sánchez Vizcaíno, Nadal, Josep Miret Musté. O seu voceiro foi o periódico *Reconquista de España*, que apareceu en agosto de 1941³⁷.

Mentres isto acontecía, o Partido enviou ó interior a Jesús Carreras (xuño de 1942). Segundo Santiago Álvarez, Carreras chegou antes da caída de Quiñones e, mesmo, chegou a tivo unha entrevista con el (Álvarez, 1990: 43). Parece ser que, trala detención de Quiñones e despois dun breve interregno no que se fixeron cargo da dirección Ramón Guerreiro e mais Jesús Bayón, Carreras responsabilizouse da Delegación xunto de Luis Espinosa e Luis Alberto Quesada. Baixo o seu mandato, incrementouse a influencia dos exiliados franceses, con Monzón á cabeza, na organización do interior. En febreiro de 1943 caeu Carreras en Madrid e con el toda a organización, o que tivo importantes repercusións en Galicia, Asturias, Valladolid, etc. O seu posto foi ocupado, interinamente, polo responsable da Juventudes Socialistas Unificadas, Manuel Gimeno, o que aumentou aínda máis o control da Delegación de Francia. Segundo declaracións de Gimeno, cando entrou en España aínda non se rompera totalmente cos elementos que traballaran no período de Quiñones, pois permanecían con responsabilidade persoas como Calixto Pérez Doñoro e un tal *Peque*³⁸.

Enviado pola Delegación, Trilla chegou a Madrid para potencia-lo movemento guerrilleiro. O 15 de xaneiro de 1943 celebrouse unha primeira reunión da Delegación no interior. Na xuntanza, na que estivo presente Gimeno³⁹,

Comité Central de setembro de 1942 non constituía a base fundamental da discusión para Monzón, aínda que se reproducira para o país (*Informe sobre Jesús Monzón (De Gimeno). 14 de septiembre de 1945*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 80-81). Hai que ter en conta, non obstante, que cando se redactou este informe, Monzón xa caera en desgracia. Xa a piques de entregar este traballo no prelo, a prensa informa da próxima aparición dunha obra de Manuel Martorell sobre este personaxe: *Jesús Monzón. El líder comunista olvidado por la historia* (*El Mundo*, 20 de abril de 2000).

³⁶*Informe de Pedro Checa*, AHPCE. Activistas 93/49/0.

³⁷*Id.* Azcárate, 1994. Léase, tamén, Comín, 1957.

³⁸*Informe sobre Jesús Monzón (De Gimeno). 14 de septiembre de 1945*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 80-81.

³⁹*Ibidem*.

foi elaborado o documento *Unión Nacional para la salvación de España*⁴⁰. O informe argumentaba que a independencia de España estaba en perigo porque Franco, baixo a “careta anticomunista”, estaba ó servicio dos nazi-fascistas. Por iso, para salvar España, cumpría realiza-la unión nacional de tódolos españois, por riba de diferencias ideolóxicas, dende reaccionarios ata revolucionarios. Esa unión nacional era a única “forma eficaz de defensa del honor y el interés de todos los españoles”. Para facilitala, non se podía establecer un programa completo sobre o réxime futuro de España. Os puntos básicos do acordo estaban redactados en termos moi semellantes ós do xa citado Manifesto do Comité Central do PCE de setembro de 1942.

Dende o punto de vista organizativo, o informe da Delegación do Comité Central marcaba a consigna de que os comunistas non podían acepta-la tese de que primeiro había que asenta-la organización e pasar, despois, á loita de masas. Tratábase de dúas tarefas que había que desenvolver simultaneamente para o que sería necesaria unha política de formación de cadros⁴¹.

Segundo Gimeno, nunha das cartas que recibiu de Monzón indicábaselle que contactase cun republicano, un socialista, un cenetista e un uxetista, cos que Monzón formaría a Junta Suprema de Unión Nacional (JSUN) á súa chegada a España. A reunión tivo lugar en setembro de 1943 e, de inmediato, Monzón entregouse á creación por arriba da JSUN, organismo do que foi elixido presidente⁴². Segundo algúns autores, a JSUN era unha resposta á Junta Española de Liberación (JEL), que fora creada o 20 de novembro de 1943 por IR, PSOE, Unión Republicana, Esquerra Republicana de Cataluña. A marxinação do PCE daquela plataforma antifranquista, da JEL, foi o que levou ó Partido a promover outro organismo (Heine, 1983: 229).

⁴⁰*Unión Nacional para la salvación de España. Febrero de 1943*, AHPCE. Documentos 24.

⁴¹*Ibidem*.

⁴²*Informe sobre Jesús Monzón (De Gimeno). 14 de septiembre de 1945*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 80-81. A data de entrada de Monzón en España está tamén confirmada en *Carmen de Pedro, Opiniones de Monzón sobre la dirección del Partido*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 46-49. Para Azcárate, o proxecto de JSUN de Monzón era máis unha ilusión ca unha realidade, porque non pensaba no soporte militar e social da dictadura de Franco (Azcárate, 1994: 266 e 272). Segundo o mesmo autor, estaba inspirado na experiencia dos organismos unitarios nados nos países que loitaron contra o fascismo: Consello Nacional de Resistencia de Francia e Consello de Liberación Nacional de Italia. Resúltanos de interese esta apreciación porque consideramos que unha historia comparada dos partidos comunistas daría luz sobre a súa forma de actuación.

Segundo o mesmo autor, esta viraxe foi a primeira que non respondía á política exterior da URSS, senón ó temor a que as conversas entre monárquicos e a outra plataforma da oposición, a Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas (ANFD), desembocaran nunha saída política que non contase co PCE (Heine, 1983, 229). *Nuestra Bandera* de febreiro de 1944 chegou a incluí-lo texto dun acordo polo que os católicos entraban a formar parte da JSUN⁴³. Para outros autores, a Junta Suprema de Unión Nacional foi un organismo pantofo, caracterizado por Estruch como un *bluff* propagandístico que, en realidade, nunca existiu (Estruch, 1982, 78)⁴⁴. Segundo narra Manuel Azcárate, Negrín e Pablo de Azcárate reaccionaron en contra da JSUN, á que consideraba unha traizón porque, entre outras cousas, dinamitaba o traballo de relacións diplomáticas cos franceses:

Con el equipo que rodeaba a De Gaulle habían conseguido relaciones bastante estrechas. Cuando éste decidió restablecer la tradicional amistad franco-rusa, su colaborador Plevén, futuro jefe de Gobierno, pidió a mi padre que organizase, en casa de Negrín, una comida con el embajador soviético. [Azcárate, 1994: 272]⁴⁵

En outubro de 1943 publicouse o primeiro comunicado da Delegación do Interior. A reunión de outubro reafirma as análises sobre a situación internacional feitas no mes de xaneiro: consolidación da alianza antihitleriana, triunfos do Exército Vermello, triunfos na segunda fronte, etc.⁴⁶ Os sucesos de Italia ensinaban ó pobo español que era posible desfacerse dunha dictadura fascista como a de

⁴³“Acuerdo entre la Junta Suprema de Unión Nacional y los católicos”, *Nuestra Bandera*, febreiro de 1944.

⁴⁴Mentres tanto, a colonia galega exiliada en México creou unha Junta Gallega de Ayuda a la Junta Suprema. Formaban parte dela Benjamín Balboa, Salvador Echevarría Brañas, Manuel Domínguez Benavides, Carlos Tobío, Luis Soto, Juan Moré Esteiro, Arturo Souto, Ramón Rodríguez Prieto, Severiano Pellit Varela, Antonio Fernández Carnicero, Eugenio Souto Campos, Antonio Yáñez Pineiro, Darío Milagros Cid, Alfredo Vilar, Celestino López, José Caridad Mateo, Celso Vila, Jaime Martínez García, José Fernández Fontela, Joaquín Barreiro, Juan García Gómez, Eligio Rodríguez, Antonio Cardero Veloso, Adolfo Vázquez Humasqué e José Varela (“Se constituyó la Junta Gallega de Ayuda a la Junta Suprema”, *España Popular*, 19 de maio de 1944). A mesma fonte dá noticia, meses despois, da constitución da Comisión Gallega de Ayuda a la Junta Suprema, presidida por Benjamín Balboa; como vicepresidente actuaría Salvador Etcheverría e como vicepresidente segundo, Juan Moré Esteiro; Luis Soto era o secretario xeral, Francisco Comesaña o secretario de relacións; secretario de propaganda, Carlos Tobío; vicesecretario de propaganda, Eligio Rodríguez; tesoureiro: Darío Milagros e vocais: Luis Martín Gromás, Manuel Benavides, Antonio Fernández Carnicero, Arturo Souto, Ramón García Cerviño (“Comisión Gallega de Ayuda a la Junta Suprema”, *España Popular*, 25 de agosto de 1944).

⁴⁵¿Significaba isto que Moscova non aprobada a liña da Junta Suprema?

⁴⁶*Comunicado de la reunión ampliada de la Delegación del Comité Central del Partido Comunista de España, celebrada en octubre de 1943*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 109-110.

Mussolini, sempre que o movemento democrático traballase nesa dirección. As tarefas que se lle formulaba ó Partido resumíanse en tres consignas: Unión Nacional, axitación e loita (folgas, manifestacións), para o que cumpría reorganizarlos sindicatos clandestinos. A Delegación puxo en marcha a reestructuración de todas aquelas direccións que mantiñan unha actitude morna respecto ós labores que había que realizar.

Pero en agosto de 1944 produciuse un acontecemento que deu un xiro á política comunista. Monzón escribiu unha carta ó PCE en Toulouse cominándoo a organizar un asalto armado no val de Arán. Sobrevalorando os éxitos guerrilleiros, preparouse esa acción, que foi un rotundo fracaso. Alguén tiña que cargar coa responsabilidade do fracaso e foi Monzón; mellor dito, foi a política que el representaba, a de Unión Nacional, porque a Junta Suprema actuara con “inusitada flexibilidad” con respecto á postura oficial do PCE nos derradeiros meses de 1944⁴⁷.

Poucos días despois do Val de Arán, entre o 2 e o 5 de novembro de 1944, celebrouse o Congreso da UNE en Toulouse. Comezaba o proceso de declive, relacionado cos cambios na política internacional. Un papel clave neste proceso foi o desempeñado por Carrillo quen, recién chegado a Francia, se responsabilizara da escola de guerrilleiros de Toulouse⁴⁸. Na súa intervención ante unha asemblea comunista deu pistas de que a UNE estaba xa morta⁴⁹. Unha das primeiras críticas que Santiago Carrillo facía era que a Delegación non estaba encabezada por R. [¿Casto García Rozas?], segundo o acordado, senón por M. [Monzón], que, daquela, estaba no interior. A Delegación e, xa que logo, Monzón, non estaba aplicando a liña do Partido: subestimaba o papel da clase obreira, esaxeraba o

⁴⁷De tódolos xeitos, segundo algúns autores había daquela dúas UNE, unha dirixida polo PCE dende Toulouse, e outra, en París, que reclamaba unha declaración apoiada na constitución de 1931 (Heine, 1983: 217-218).

⁴⁸O PCE creou en Francia unha empresa, “Fernández, Valledor y Cía.”, dedicada á explotación forestal. Aproveitou as instalacións da compañía como tapadeira para adestra-los guerrilleiros que pasaban a España e para almacenar armamento. A denuncia desas actividades foi unha das razóns polas que o PCE foi ilegalizado en Francia en 1950. Atopamos referencias á devandita empresa en Comín, 1957 e Pike, 1984 e 1993. Pola súa banda, Francisco Aguado presenta algúns documentos relacionados con esta “escola de guerrilleiros” (1976: 58 e 89). O militante comunista Manuel Bravo Mariño tamén se refire á empresa nas súas *Memorias*, de próxima aparición.

⁴⁹Carrillo “Para echar del poder a Franco y Falange, unidad y lucha”. Azcárate está convencido de que Carrillo foi enviado a Europa con “intenciones perversas” respecto a Monzón (Azcárate, 1994: 285).

papel das negociacións por arriba —especialmente con líderes da dereita—, e descoidaba a vixilancia contra os provocadores. Así pois, Monzón estaba no camiño de crear con T. [¿Trilla?], P. S. e A. [¿Azcarate?] un grupo contra o Partido, polo que consideraba imprescindible que regresase a Francia para discutir de política. No caso de que se negase, recomendaba romper relacións con el e deixalo aillado⁵⁰.

Segundo Santiago Carrillo, o Partido trazou un plan de traballo para 1945 que consistía en tomar en mans do Comité Central a dirección da organización do interior, suprimindo a Delegación. En segundo lugar, trataba de reorganiza-los cadros para ter presenza en tódalas rexións. En terceiro lugar, orientábase os camaradas a asenta-las organizacións do Partido principalmente nas fábricas e nos centros de traballo, nas cidades e no campo, apoiándose nas unidades guerrilleiras. Nesta reorganización, Agustín Zorua quedou en Madrid, Clemente no País Vasco, Román en Cataluña, Roza en Asturias e Gayoso en Galicia. O fundamental do Partido estaba en Madrid, pero habería presenza en tódalas rexións⁵¹. Segundo Cossías, a chegada de Carrillo supuña un cambio de orientación baseado na instalación en Madrid dunha delegación do PCE encabezada por Santiago Álvarez e Sebastián Zapirain, que deberían reforza-los Comités Rexionais e Provinciais con cadros chegados do exterior (Cossías, 1956). Empezaríanse á mandar á Península pequenas partidas, non grandes unidades.

Zorua entrou en contacto con Monzón a finais de 1944 e pronto xurdiron as diferencias entre os dous dirixentes. Zorua, que mantiña o contacto directo con Toulouse emitiu informes negativos sobre Monzón. Este deixou de se-lo home do Comité Central no interior e “empezó una odisea por el país” que o levou a Galicia, Estremadura e Barcelona, onde foi detido pola policía en xuño de 1945 (Heine, 1983:224). Trilla optou por ficar⁵².

⁵⁰*Informe de Santiago Carrillo sobre la situación del Partido en las diferentes rexións y provincias de España. Influencias del Partido en el Movimiento guerrilleiro. Operaciones en el Valle de Arán. 6 de febrero de 1945, AHPCE. Dirixentes. Caixa 34 Cartafol 10.*

⁵¹*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952, AHPCE.*

⁵²Os ataques contra Monzón non empezarán ata anos despois, o mesmo que ocorreu con Quiñones. Eses procesos descualificadores estiveron relacionados coa paranoia antitista (Heine, 1983: 226), pois hai que ter en conta que Monzón non foi expulsado do PCE ata febreiro de 1948. Santiago Carrillo foi quen empezou os ataques dende as páxinas de *Nuestra Bandera* (“Desenmascaremos a los falsos resistentes”, *Nuestra Bandera*, xaneiro-febreiro de 1948; “A la

A principios de 1945, a dirección do PCE en Francia lanzou unha “Carta aberta de la Delegación del CC a los miembros del Partido, simpatizantes y a todos los antifranquistas en general” que algúns autores atribúen á pluma de Santiago Carrillo (Morán, 1986: 100)⁵³. No documento aparece, quizais por primeira vez, unha referencia ó quiñonismo, ó que relaciona cunha actitude que impedía abri-lo Partido a novos militantes. A *Carta abierta* situaba o problema español dentro do avance aliado que estaba a liberar unha Europa en que xurdían gobernos de unidade nacional. Atacaba os sectores do antifranquismo que predicaban a pasividade, en boa medida relacionados cos ingleses (Cipriano Mera, Sócrates Gómez, etc.). ¿Cal era a saída política que propuña o PCE para acabar coa dictadura? A insurrección nacional. Para entender esta resposta hai que ter en conta que o documento data de xaneiro de 1945, momento no que a derrota de Hitler estaba xa próxima:

luz del comunicado de Bucarest”, *Nuestra Bandera*, xuño-xullo de 1948. O máis paradoxal é que moitos deses ataques eran lanzados contra unha política que fora deseñada polo Buró Político do PCE e polo mesmo Carrillo, entre outros. Un informe do propio Partido Comunista, de agosto de 1948, reflectía coas seguintes palabras, a condena da política monzonista:

Desgraciadamente, al frente de la Junta Suprema se hallaban elementos aventureros, que sin autorización del Partido Comunista habían regresado a España y que en ligazón con servicios policíacos americanos o ingleses realizaron una política de entreguismo, ahogando la lucha y el entusiasmo que entre las masas había despertado la política de Unión Nacional y colocando al Partido a la cola de los elementos más reaccionarios de la Junta. [*Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948, AHPCE. Documentos 29*]

Algúns autores relacionan o caso Monzón coa loita polo poder dentro do PCE e, particularmente, coas tensións entre a dirección de Francia e a Delegación do interior:

A finales de 1944 la organización más importante del PCE era la de Francia, que además controlaba la actividad del partido en España. Y precisamente esa organización se había desarrollado autónomamente, sin que el Buró pudiera controlarla. Este desajuste [...] forzosamente debía provocar un proceso de recuperación del control de los resortes del partido por parte del Buró. [Estruch, 1982, 96]

Anos despois o PCE seguía acusando a Monzón de oportunismo, o que significa: diluí-la presenza do PCE como partido marxista-leninista entre o conglomerado de partidos burgueses, de forma que o PCE quedou como unha especie de “pseudopartido” ou “superpartido”; subestimáronse as accións reivindicativas da clase obreira; postergábase ós militantes máis firmes “en particular los de origen obrero” (*Historia* (1960): 226 e ss.). Segundo o testemuño de Domingo Malagón, a caída de Monzón puxo en perigo a militancia de todos aqueles que estiveran en contacto con el:

Quien fuera había abierto la veda de las depuraciones y no estaba dispuesto a clausurarla hasta meter en cintura, uno por uno, a todos los que habíamos permanecido en Europa combatiendo al fascismo. Cualquiera que hubiera tenido relación con el equipo de Monzón llevaba consigo el estigma de la sospecha. [Asenjo, 1999: 151]

⁵³Carrillo dicía en maio de 1952 que a “loita contra a provocación” comezara con esta *Carta Aberta* (*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952, AHPCE*).

Ante nosotros se presenta el espectáculo de una Europa liberada en su mayor parte del fascismo. Esta obra de liberación ha sido realizada por las Naciones Aliadas, con el apoyo de la insurrección nacional en cada país liberado. [...] El ejemplo de las naciones europeas liberadas muestra a los españoles que el único camino para la liberación es el de la insurrección nacional⁵⁴.

O texto pronunciábase por un goberno de unión nacional que restablecese a República e a legalidade constitucional. Incluía críticas á actividade no interior polo escaso traballo realizado nas loitas de masas. Criticaba, ademais, o manifesto de setembro da Unión Nacional porque puña a súa esperanza en que a liberación de España sería consecuencia de accións que se producían fóra do país en vez de ser consecuencia da loita dos españois. A Carta Aberta supuña, entre outras cousas, poñer-lle acento sobre a importancia da loita guerrilleira⁵⁵.

En marzo de 1945, Dolores Ibárruri chegou a Francia, co que o centro director da política do PCE se situou nese país. A UNE estaba sentenciada. O PCE radicalizaba as súas posturas. O 15 de maio de 1945, Carrillo falou nunha asemblea de militantes en Toulouse na que volvía insistir na República e no restablecemento da Constitución de 1931. Esta viraxe está relacionada co interese que tiña o PCE por se incorporar ó novo goberno republicano.

5. A SITUACIÓN EN GALICIA

Mentres ocorría isto, ¿cal era a situación dos comunistas en Galicia? Pedro Fernández Checa escribía nos seus informes de 1940 que había núcleos, camaradas soltos e mais grupos de guerrilleiros, como noutras zonas, que estaban en contacto con Portugal, pero dunha maneira moi superficial⁵⁶.

Recentemente tivemos coñecemento dun documento sobre Galicia incluído na Causa 109539 contra Heriberto Quiñones⁵⁷. Deste escrito, que chegou as nosas

⁵⁴“Carta abierta de la Delegación del CC a los miembros del Partido, simpatizantes y a todos los antifranquistas en general”, *Nuestra Bandera*, 1, xaneiro de 1945, páx. 30.

⁵⁵*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952*, AHPCE.

⁵⁶*Informe de Pedro Checa*, AHPCE. Activistas 93/49/0.

⁵⁷*Informe del Partido sobre la actividad de la Coruña. Causa 109539 contra Heriberto Quiñones*. Archivo General de la Capitanía de Madrid (AGCM). Documento cedido por David Ginard en xaneiro de 2000. Estes datos están recollidos en Ruíz Ayúcar, 1976: 99.

mans gracias ó historiador David Ginard, proceden os datos empregados por Ruíz Ayúcar na súa obra *El Partido Comunista en la clandestinidad*. Segundo este *Informe del Partido sobre la actividad de la Coruña*, os comunistas, baixo a dirección do “camarada Bilbao”, ocuparon os seus esforzos nos tempos inmediatamente posteriores ó golpe de Estado de xullo de 1936 en facilita-la fuga dos antifascistas. “Bilbao”, militante do que non sabemos nada, foi substituído por un “viejo camarada militante de Cuba” e, meses despois, por un tal Ángel. Dende abril de 1939, Ángel entrou en contacto con Luisa, unha comunista chegada da zona republicana, que, como outros na mesma situación, intentaba levanta-la organización na Coruña, labor que ocuparía o ano 1940 pois “Era el partido quien buscaba a los militantes y no al revés”⁵⁸. A pesar da súa escasa concreción, estes datos permítennos ratificar algunhas ideas: en primeiro lugar, a desarticulación dos militantes e o papel xogado na reconstrucción por xentes que volveron ó país (expresos, soldados desmobilizados, etc.).

Parece ser que o comité da Coruña, que en 1941 xa tiña contactos contacto con Lugo, Pontevedra, Vilagarcía e Vigo non conseguía atopa-lo Central de Madrid, polo que decidiu constituírse en Comité Central de Galicia. Nestes primeiros momentos de posguerra, e despois dunha caída que fixo romper relacións con Ourense e Vigo, a organización comunista estaba formada por uns 215 camaradas, dos que corenta eran militantes na Coruña capital e cincuenta na provincia; en Lugo capital militaban cinco persoas e había outras vinte na provincia. Os datos de Ourense e Pontevedra estaban sen confirmar: vinte e oitenta afiliados respectivamente⁵⁹.

A pesar da distancia xeográfica, Pedro Checa era coñecedor dos graves problemas que afectaban á organización en Galicia, entre os que destacaba a inexistencia de dirección centralizada e, sobre todo, a falta de axuda do exterior porque “desde la caída de Barreiro no hubo dirección regional. Además fue la región a la que menos propaganda y ayuda de la Delegación llegó”, o que provocara unha imperiosa necesidade de cadros, feito que foi unha constante ó longo de todo este período⁶⁰. Nesos mesmos termos exprésase o autor do anterior *Informe del Partido sobre la actividad de la Coruña*.

⁵⁸*Ibidem*.

⁵⁹*Ibidem*.

⁶⁰*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

¿Como comezou a recuperación da organización comunista? Segundo un militante chegado a Francia en 1948, o rexurdimento do PCE en Galicia partiu das minas de Silleda, sen contacto coa dirección exiliada⁶¹. Vexamos aquí algúns elementos sobre esta cuestión.

A lexislación franquista permitiu o traballo dos penados dende moi cedo. Este traballo podía ser requirido polas empresas sempre que se tratase de reclusos condenados a penas inferiores a doce anos e un día. O labor realizábase fóra das prisións, cando os presos eran traballadores especializados que ían a localidades en que existían cárceres e nas que o empresario ofrecía garantías de vixilancia e de seguridade. Por outra banda, era obrigatorio que os reclusos pasasen a noite na prisión, aínda que podían comer no traballo, quedando prohibido todo contacto con outro tipo de obreiros. En 1943 existían 11.554 reclusos nesta situación en toda España. En Galicia estaban concentrados en tres centros: cen traballaban para a empresa “A. Mallorquín”, en Tuiriz (Lugo); quince estaban destinados no destacamento do Seminario de Ervedelos (Ourense), a cargo do Bispado e, finalmente, había 250 no destacamento de Silleda, en Fontao-Carbia, a cargo da empresa “D.L. Pastora” (Sabín, 1996: 193)⁶². Nas minas de volframio de Casaio tamén houbo traballadores penados.

A concentración de prisioneiros políticos nesas colonias foi aproveitada por eles para se reorganizaren valéndose da relativa liberdade de movementos da que gozaban. Este extremo non está soamente confirmada para o caso de Galicia, senón tamén para Asturias e para as Illas Baleares. García Piñeiro afirma que nos destacamentos penais de Asturias a organización clandestina estaba máis avanzada ca no exterior, ata o punto de que “la cristalización del PCE en los años cincuenta se efectuará en torno a un grupo de mineros que había redimido pena en la Colonia del Fondón”. Ademais os reclusos estableceron relacións cos grupos guerrilleiros, nos que se integraban no caso de escaparen da colonia (García Piñeiro, 1990: 73-74). Pola súa banda, a colonia penitenciaria de Formentera tamén tivo un núcleo

⁶¹José Ángel Fernández Meis (*más conocido por Meis*) (14 de setembro de 1948), AHPCE. Filme Galicia 520-526. José Fernández Meis morreu en Nantes en 1999 (“José Fernández Meis”, *Mundo Obrero*, 92, maio de 1999: 62).

⁶²Sobre a incidencia do “trabajo forzado” no mercado de traballo nos primeiros anos do franquismo, véxase, Babiano, 1998: 31-32. Existen algunhas narracións noveladas sobre o traballo nas minas de Silleda: José Fariña Jamardo, *La balada del wólfam*; Ramón de Valenzuela, *Era tempo de apandar* e, do mesmo autor, *Non agardarei por ningún*.

comunista relativamente importante. A saída dalgúns presos facilitou a reorganización que se produciu a partir de 1942-43 (Ginard, 1998: 18).

Pois ben, segundo fontes comunistas, antes de outubro de 1941 estiveran nas minas de Silleda Dionisio Suárez e o asturiano Candas, onde foron responsables da reconstrucción do Partido, tarefa na que non tiveron moito éxito⁶³. Coa chegada de José Ángel Fernández Meis formouse a primeira célula, á que se unirían despois Eugenio Rueda e Arias Cachero, un socialista de León que ingresara no PCE na prisión de Celanova⁶⁴. Pouco despois, había xa un raio con oito células de seis camaradas encabezados por Belarmino Álvarez como secretario xeral, José Ángel Fernández Meis (secretario de organización), e Candas como responsable administrativo e de propaganda. A través de Antonio Armada, de Rivadavia, e de Antonio López, de Bandeira, que traballaban nas minas, contactouse con Bandeira e con outras vilas, de forma que a organización do Partido chegou ata Lalín “creando las bases para la constitución del Comité Provincial y del Comité Regional de Galicia, cosa que se realizó mucho después”⁶⁵.

Efectivamente, en xuño-xullo de 1943 o Partido estaba organizado nas minas de Silleda, en Silleda mesmo, en Bandeira, en Cruces, na Estrada e en Lalín. En decembro de 1943 chegou ás minas un militante procedente de Santiago, Isidro Díaz, quen xunto doutro camarada chamado *Tino* (Ourense), empezou a reconstruí-lo Rexional, que non quedaría definitivamente constituído ata a aparición de Víctor García Estanillo, *Brasileño*, personaxe de que falaremos polo miúdo máis adiante. A mesma fonte infórmanos da composición do **Comité Rexional de Galicia** en abril-maio de 1944: Víctor García (secretario xeral), *Tino*, Isidro Díaz, Belarmino Álvarez e José Cerberó⁶⁶.

Pero sabemos dos comezos doutras localidades. Dende principios de 1942 existía na Coruña un grupo de comunistas formado ó redor de Alberto Puente. Consequiron entrar en contacto cun emisario enviado dende Madrid por Heriberto Quiñones. Pero cando se produciu a caída deste, a da Coruña foi de seguido. A

⁶³A recuperación da actividade comunista a partir da concentración de militantes en colonias penitenciarias está estudada para o caso estremeño en Vila, 1986: 44-45.

⁶⁴José Ángel Fernández Meis (*más conocido por Meis*). 14 de setembro de 1948, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

⁶⁵*Ibidem*.

⁶⁶*Ibidem*.

consecuencia foi a formación dun consello de guerra no verán de 1943, no que foron condenados a morte os responsables coruñeses Alberto Puente, Antonio Veira Catrufo, José Camín, Marino Granda e Marcelino Eirín. Segundo a versión dun militante chegado á cidade pouco despois da caída do grupo de Alberto Puente, a traizón foi obra dun infiltrado, un tal Castellanos, que durante a Guerra Civil fora miliciano da cultura no Exército do Centro, unidade da que San Isidro fora comisario (Álvarez, 1990: 53-73).

Julio San Isidro, que permaneceu desterrado na Cidade Herculina entre xaneiro e decembro de 1943, fai unha descrición do seu grupo. Gracias á mediación doutro militante co que combatera na guerra, Faustino Rubio Fernández, empezou a traballar na Constructora Vázquez, empresa na que coincidiu cun militante palentino. Dende alí enlazou con Gervasio García de Cos, ex-suboficial do Corpo Auxiliar da Armada, Manolo *El vigués*, Leonor Marta, e Victoria Pintos, militante da Fábrica de Cerillas. Esas dúas comunistas conseguiron afiliar varias mulleres da fábrica de calzado Senra, ademais de conseguir facerse cunha multicopista e unha máquina de escribir coas que “fiel a mi propósito de desvincular la propaganda del resto de la organización montamos el aparato en una finca de un hermano de Leonor cerca de Vilaboa” (Álvarez, 1990: 70).

Entre xullo e agosto de 1943, a organización coruñesa engadiu seis ou sete militantes máis nos Talleres Bohenen Burger, e outros dous nunhas empresas de Cuatro Caminos. O grupo intentou conectar co *Brasileño*, que daquela xa residía en Vigo, o que conseguirían despois de moitos traballos. En agosto de 1943 recibiron a visita de José Carretero, procedente de Madrid, quen viña a Galicia en relación con problemas do movemento guerrilleiro. Por outra banda, principiaron relacións co líder da CNT, Manuel Vázquez. Cos socialistas, as relacións foron peores. Un mes despois, o Partido Comunista coruñés enlazaba con Ourense e Lugo⁶⁷.

Noutras localidades da provincia da Coruña, a reorganización tamén estaba en marcha. Isabel Ríos narra nas súas memorias cómo, cando saíu do cárcere, en marzo de 1943, marchou para a súa casa de Curtis, onde apareceu *Foucellas* para saber se estaba disposta a traballar no Partido (Ríos, 1986: 204 e ss.).

⁶⁷Testemuño de Julio San Isidro en Álvarez, 1990:53-73.

Pola súa banda, un militante compostelán, Antonio Silva *Chuvieiras*, que xa comezara a se reorganizar na súa cidade no ano 1944, tivo contactos con José María Urquiola *Chema*. Urquiola, que estivera organizando o PCE en Asturias e chegara a Galicia en outubro de 1944, falou con *Chuvieiras* da necesidade de organizar unha fronte de loita armada contra o franquismo. A continuación, *Chuvieiras* enlazou con Isabel Ríos de Curtis⁶⁸. Levantábase, a modo, unha rede de contactos en cadea que substituíu o sistema de células: “Ahora se modifica totalmente su estructura, se organiza en cadena. Es decir, yo conozco al que me incorpora y conoceré solamente a aquél con que me ponga en contacto” (Ríos, 1986: 204-205).

Unha boa fonte para coñece-la organización de **Lugo** é a causa 75/1946 que deu lugar a un proceso que

demuestra la existencia en la plaza y provincia de Lugo de una organización comunista creada con el propósito de derrocar el Régimen político. Para conseguirlo ganaba prosélitos, extendía su organización por los pueblos y sostenía contacto estrecho con las partidas de malhechores que nutridas por elementos huídos existían en la provincia y a los que con el nombre de guerrilleros, encuadró en su organización⁶⁹.

Parece ser que un dos principais contactos co grupo de Lugo foi o realizado polo líder da guerrilla, *Marrofer*, a comezos de 1944, quen posteriormente foi substituído nesa tarefa por José Mª Urquiola *Chema*. Despois de enlazar con Ourense e Pontevedra, tomou parte na formación do comité provincial de Lugo e “con objeto de mantener relaciones con los demás comités subordinados y con las partidas de bandoleros, o guerrillas, establece un sistema de enlaces y estafetas”⁷⁰. O provincial estaba formado por Julio Nieto Gómez, como secretario xeral, un tal *Pepe Pin* á fronte das finanzas, e Gaspar Antonio Castro López como encargado de axit-prop. En febreiro de 1945, foi detido este último, polo que foi necesario reconstruí-lo comité: Julio Nieto Gómez encargouse de axit-prop, José Vicente Rodríguez *Vigo*, do aparato político, e Enriqueta Otero, de organización e finanzas. No mesmo mes de febreiro tamén foi detido Julio Nieto Gómez e foi substituído

⁶⁸*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994.

⁶⁹Causa 75/1946, xullo de 1946. Unha fotocopia da sentenza desta causa atópase no AHCCOOG. Fondo Santos Costa.

⁷⁰*Ibidem*.

por Emilio Golas. Despois da caída de febreiro de 1945, o Comité de Lugo quedou encabezado por Julio Nieto, substituído posteriormente por Enriqueta; Ramón Vivero encargouse de organización e Enriqueta Otero de axit-prop. Como enlaces do provincial traballaban Golas, *Nené* e Julio López⁷¹.

Antes de cae-lo 7 de xaneiro de 1945, Urquiola conseguira reconstruír unha rede de comités comarcais na provincia de Lugo. O da capital quedou constituído por José Temblás (secretario xeral), Ramón Vivero (responsable de organización e propietario dun bar que foi centro de reunións e punto de encontro) e Emilio Golás *Villa* (finanzas). Cando este pasou a formar parte do comité provincial, o novo comité de Lugo capital quedou integrado por Andrés González Rodríguez (axit-prop), Jesús Sánchez García (organización-finanzas) e Guillermo Lozano (secretario xeral).

Co desenvolvemento da actividade na capital, a cidade de Lugo foi dividida en sete sectores encabezados por Salvador Somoza Rivas, José Pedrouzo Burgo, Guillermo Arenas Casal, Ramón García Cal, Antonio Ventosa Fernández e Manuel Gómez Mejide. Houbo, ademais comités comarcais en Ribadeo (Fernandino Varela Cabado, César Alonso Álvarez, Ángel Juan Eleuterio Pérez Fernández), do que dependía o raio de Vegadeo (Maximino Veiga Ortas); en Ribeira de Piquín (Antonio Díaz Fernández e Avelino Otero Gómez); en Monforte (Carlos Álvarez) e en Becerreá (Marcelino Villares Santiago e Ángel Ansareu). Nesta comarca había tamén un raio en Cervantes (Antonio Fernández Fernández) e outro en Baralla (Siro Fernández Fernández, Alfonso López Calderón, Pedro Calderón Pérez, Antonio Frey Rodríguez e Valentín Méndez González). A organización provincial de Lugo contaba, finalmente, coa Juventud Socialista Unificada encabezada por Raúl Ferreiros.

Pola súa banda, os comunistas de **Ourense** empezaran a reconstruí-lo seu comité provincial no verán de 1942, sen ter conexión ningunha coa dirección de Madrid. Juan Novoa Campos foi nomeado secretario xeral e Teófilo Fernández Carral, de Barbadáns-Ribadavia, quedou encargado das relacións cos fuxidos da provincia (Heine, 1980: 77-78). No comité ourensán, ó que tamén pertencían

⁷¹Ramón Chaves Albo. *Informe complementario. Toulouse, 1 de marzo de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 210.

Ricardo Docampo Pousa *Romakoff* e Francisco Rey Drox, correspondeulle a Simón Fernández a responsabilidade de mante-las relacións cos fuxidos en Portugal, polo que conectou cun dos encargados do centro do PCE en terras lusas, Víctor García Estanillo *Brasileño*, comunista que se trasladou a fins do ano 1943 a Vigo. Dende alí enlazou coa Coruña e Lugo co obxectivo de formar un comité para toda Galicia.

En 1944-45, o xa citado Fernández Meis marchou ó Grove, onde foi incorporado á dirección do comarcal da **Ría de Arousa**, formado por Daniel Domínguez (secretario xeral), Meis (secretario de organización), Antonio Camaño (secretario administrativo) e Marcelino Soutullo (axit-prop). O comarcal da ría de Arousa englobaba A Pobra do Caramiñal, Ribeira, Castrelo, Vilaxoán, Vilagarcía, Vilalonga, Cambados, Dena, Palmeira e Meaño. Meis estaba encargado de Ribeira (José Fernández, secretario xeral; Ricardo Alonso, secretario de organización), Vilaxoán (Ezequiel), Vilagarcía, Corón, San Miguel, Cambados (Galiñares), Palmeira (Eduardo Oliveira), e A Pobra do Caramiñal (Manuel Lampón Pazós). Finalmente, existía un raio no Grove formado por sete células con cinco ou sete camaradas cada unha delas (Otero Barral (secretario xeral), Antonio Devesa (secretario de organización); Torres (axit-prop); José María Álvarez (secretario sindical)⁷².

Así pois, en decembro de 1944 había uns 7.000 militantes organizados no interior e controlados pola Delegación. Deles, 2.000 estaban en Madrid, 279 en Asturias e 240 en Cataluña. A mesma fonte non nos ofrece o número de militantes existentes en Galicia, pero si a súa distribución. Así, o Comité Provincial de Ourense contaba dez comarcais (Ourense, Cortella, Trives, Os Peares). En Vigo había tres raios, con presenza na fábrica de Álvarez e na empresa de Tranvías. Existían tamén contactos en Pontevedra capital, Marín, O Grove, Vilagarcía, A Estrada, e Bandeira. Na Coruña, o Partido tiña presenza, ademais de na capital provincial, en Santiago, Ordes e Santa Comba. Finalmente, no que se refería a Lugo, había quince ferroviarios en Monforte, e militantes en Sarria e Chantada⁷³.

⁷²José Ángel Fernández Meis (*más conocido por Meis*). [14 de setembro de 1948], AHPCE. Filme Galicia 520-526.

⁷³*La organización del Partido. Noviembre de 1945*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 3. Segundo un informe de Santiago Carrillo, ós poucos meses da súa chegada a Francia, había en Galicia unha dirección rexional que controlaba o provincial de Ourense (dez comarcais), Pontevedra (tres raios e cinco células en vilas; sete comarcais, dous deles na zona mineira). Existían, ademais, dúas organizacións de ferroviarios en diferentes vilas (*Informe de Santiago Carrillo sobre la situación del Partido en las diferentes rexións y provincias de España. Influencias del Partido en el*

Así era a organización que tiña que facer fronte á persecución policial, ó golpe de abril de 1945 que desartellou plenamente o Partido, tanto en Madrid como en Galicia. As súas causas en Galicia foron a “provocación encabezada por García” [Víctor García Estanillo] e Tino, e os seus catastróficos métodos de traballo. Segundo os informes oficiais do Partido, García aproveitou a situación para reconstruí-la organización sementando desconfianza cara á Delegación e o Comité Central. García intentou desprestixiar a Rivas, quen tiña controladas as organizacións de Lugo e A Coruña⁷⁴. Naquel momento, Galicia levaba catorce meses sen contacto co Partido⁷⁵.

Pero, ¿quen era Víctor García Estanillo *Brasileño*?

6. O CASO DE VÍCTOR GARCÍA ESTANILLO *BRASILEÑO*

As memorias de Francisco González Vidal recollen algúns datos biográficos de Víctor García Estanillo, de quen se nos di que foi un emigrante asturiano que volveu do Brasil antes do 18 de xullo de 1936. Participou na Guerra Civil, acadando o emprego de comisario político das Brigadas Internacionais⁷⁶. Nos anos do conflito Estanillo coincidiu co que despois foi o líder guerrilleiro socialista, Marcelino Fernández Villanueva *Gafas*, quen coñecía a Víctor García “desde la cárcel en la época 1934/36 y además fue alumno de la Escuela de Comisarios de Santander”⁷⁷. Segundo outras informacións, durante a Guerra Civil foi comandante no batallón Sangre de Octubre, en Asturias⁷⁸. Despois da caída de Asturias, estivo nos Pirineos co *Esquinazao*, e posteriormente foi a Portugal, dende onde pasou a Galicia, da que foi responsable do seu Comité Rexional⁷⁹. Segundo Heine, Víctor García presentárase ós comunistas de Ourense antes do remate da Guerra Civil para

Movimiento guerrillero. Operaciones en el Valle de Arán. 6 de febrero de 1945. Caixa 34. Cartafol 10).

⁷⁴Rivas pode ser Avelino Rivas Pombo *Edelmiro* quen a finais do 45 foi a Madrid para conectar coa Delegación (*Situación Partido Galicia. Informe de marzo 1946*, AHPCE. Filme Galicia 507. *Situación Partido en Galicia*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 514).

⁷⁵*Información facilitada por el evadido Julio Sánchez sobre hechos acaecidos en Galicia. París, 20 de junio de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55.

⁷⁶Non conseguimos comprobar este dato por fontes de arquivo. Probablemente sexa o libro de Heine o que primeiro afirmou este extremo.

⁷⁷Testemuño de Marcelino Fernández Villanueva *Gafas* en Serrano, 1988: 233-234.

⁷⁸*Informe de Julio sobre Víctor García Brasileño. Diciembre de 1944-45*, AHPCE. *Movimiento guerrillero. Pasos. Informes sobre camaradas*. Sig. 828. Vid. tamén Heine, 1980 e B. Máiz, 1988.

⁷⁹*Ibidem*.

localizar e rescata-lo deputado comunista Leandro Carro, a quen o conflito atopou en viaxe de Bilbao á Coruña [Heine, 1980]. Localizado, Carro foi evacuado a América⁸⁰.

O *Brasileño* traballou nas guerrillas en León e Zamora para, finalmente, marchar a Portugal. Alí volveu ter contactos con Marcelino Fernández Villanueva, quen o cualifica como delegado da Internacional Comunista para España e Portugal⁸¹. Polo que nos conta Pedro Fernández Checa, Estanillo debía ter unha certa “confusión” sobre as súas responsabilidades

pues en París se les confió la doble misión de organizar el Partido en Portugal primero y en el país después, además de que por conversación tenida con Luis se hicieron la idea de que eran delegados de la IC y no debían dar cuenta de su misión más que a la IC y no a nosotros⁸².

Non parece, pois, que Estanillo e os seus camaradas fosen realmente delegados da IC. O que si sabemos é que Víctor García xogou, nos primeiros anos despois da guerra un papel destacado dentro do importante centro de operacións que o PCE tivo en Portugal. O secretario de organización do PCE, Pedro Fernández Checa, aporta outros datos que poden servir para aclarar-la situación do *Brasileño*⁸³. Insistía Checa en que a prioridade do Partido no exilio era crear unha dirección no interior, para o que habería que apoiarse na organización de Madrid e na de Asturias. Para conseguir ese obxectivo, había que montar un centro de traballo en Portugal, outro en Francia e outros nos países americanos (Cuba, EEUU, Arxentina e Uruguai). Segundo Checa, a situación internacional convertía o centro de Portugal no de primeira importancia, porque o seu traballo estaba encarreirado cara á creación da dirección no interior, á creación de centros de traballo fronteirizos, ás relacións España-América e á confección de materiais para o país. Era, así pois, un punto clave dentro da estratexia reorganizativa do PCE. En Portugal estaban destinados catro camaradas dos que o responsable era Teixeira, un militante que carecía, segundo as fontes, das características axeitadas para o seu traballo. O encargado da edición de *Mundo Obrero* era Castro, o responsable das

⁸⁰*España Popular*, 25 de febreiro de 1940.

⁸¹Testemuño de Marcelino Fernández Villanueva *Gafas* en Serrano, 1988: 233-234.

⁸²*Informe de Pedro Checa sobre la situación del país del Partido. Noviembre 1940*, AHPCE. Activistas 93/49/0.

⁸³*Ibidem*.

relacións co sur de España era Silvino Morán e o do norte, Víctor García Estanillo⁸⁴.

Entre 1942 e 1943, García Estanillo debeu ser enviado ó interior do país, segundo xa comentamos. Parece que permaneceu nas minas de Silleda ata maio de 1944. No mes de xuño houbo unha forte represión naquela zona, e para evita-la súa caída, García marchou —segundo algúns informes, por decisión propia—, a Vigo, onde fixou a súa residencia para potencia-los contactos cos distintos comités existentes. Dende alí enviou unhas cartas ós enlaces solicitando contactar coa Delegación; entre esas misivas había dúas asinadas por un falso Comité Central do Partido Comunista Portugués, que os camaradas portugueses relacionaban coa policía e que foron utilizadas como proba de que Estanillo era un infiltrado⁸⁵.

A partir deste momento perdémolles a pista ó *Brasileño*, feito que coincide coa loita na cúpula do PCE en Galicia entre este personaxe e outro chamado Rivas, ó que xa nos referimos noutro lugar. O conflito resolverase coa chegada de Gayoso, Seoane e Manuel Blanco en abril de 1946 e coa eliminación física de Estanillo: un “Por fin lo cazamos” é significativo abondo do destino final de Víctor García Estanillo⁸⁶.

¿Cales foron as razóns polas que Víctor García caeu en desgracia? Dende logo, as datas nas que se produciu esa loita polo poder en Galicia, coinciden co caso Monzón no PCE. Son os meses nos que se produciu a fallida invasión do val de Arán, que fora iniciativa de Jesús Monzón e da Delegación de Francia. Coinciden tamén estes feitos coa chegada a Francia dos dirixentes procedentes de América (Santiago Carrillo) e da Unión Soviética (Dolores Ibárruri) e a conseguinte substitución desa Delegación. Tamén foi o momento en que a dirección optou por enviar novos cadros ó interior. Non é de estrañar, así pois, que haxa autores que relacionen o caso do *Brasileño* co de Monzón (Heine, 1980; B. Máiz, 1988). Tamén Francisco González Vidal considera que “la dirección encabezada por Víctor García Estanillo *Brasileño* era afín a las tesis de Jesús

⁸⁴*Ibidem*.

⁸⁵No Partido Comunista Portugués existían dúas direccións autotituladas Comité Central. Unha delas, segundo a considerada oficial, estaba formada por trostkistas e espías, e con eles estaba en contacto o *Brasileño*. *Informe de Julio sobre Víctor García Brasileño. Diciembre de 1945, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas*. Sig. 828).

⁸⁶*Carta de Galicia*. 23-4-48, AHPCE. Filme Galicia 556.

Monzón Reparaz. Estaba enfrentada a la política oficial del PCE” (González Vidal, 1999: 70). Por outra banda, a documentación interna do PCE asegura que “en el período de Monzón, este canalla había contado con la confianza de la Delegación”⁸⁷. Así pois, caído un, a caída de todos aqueles que estivesen identificados coa súa política parecía obrigada.

A loita contra o *Brasileño* xustificouse cos mesmos argumentos utilizados noutros casos semellantes. Acusárono de ser unha especie de axente dobre, un infiltrado da policía española que, asemade, estivera en contacto cos servicios secretos aliados na rede de evacuación dos pilotos aliados derribados na fronte europea e que, dende Francia, cruzaban por Galicia cara a Portugal⁸⁸.

Víctor García foi reo das tradicionais acusacións de trotskismo, para o que se recorría a que procedía de Portugal. A súa desconfianza partía do feito de que, despois dunha caída en España, o *Brasileño* foi detido pero, ó pouco tempo, apareceu de novo en Portugal⁸⁹.

Por outra banda, foi acusado de realizar “la política de mantener al Partido en Galicia encerrado en su propia concha, no dando ingreso en el más que a los viejos militantes”⁹⁰. Sobre Víctor García caeron tamén as acusacións de actividade fraccional porque

al verse desenmascarado intenta crear un Partido Comunista autónomo en Galicia. Esto ya pudimos deducirlo de una carta que había enviado hace meses al C. Provincial de Lugo, confirmado luego por los socialistas quienes nos dijeron que a ellos se presentó, pero no como PC, sino como P. independiente de Galicia⁹¹.

Á marxe dos argumentos utilizados, a realidade foi que Víctor García Estanillo se converteu nun inimigo da dirección do PCE, polo que foi eliminado. Vexamos cómo foron os feitos.

⁸⁷*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

⁸⁸Tanto Heine como Máiz e Serrano falan da existencia dunha rede de evacuación de pilotos aliados que ten nas súas orixes o cónsul británico Alexander Eaton.

⁸⁹*Cuestiones tratadas en la entrevista con el camarada Duarte*. s.d, AHPCE. Emigración política. Caixa A 90.

⁹⁰José Ángel Fernández Meis (más conocido por Meis). [14 de setembro de 1948] AHPCE. Filme Galicia 520-526. A información do número de xullo de 1946 de *Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, apunta no mesmo sentido.

⁹¹*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

A principios de xullo de 1946 iniciouse a campaña contra o *Brasileño*. Conseguiron sacarlle o control do comarcal de Pontevedra, Álvarez de Vigo e Ourense⁹². Despois da caída de febreiro de 1946, da que foi acusado o *Brasileño*, o Partido centrou a súa atención na liquidación de García, para o que “fue enviado Rivas a Vigo, con la sola misión de eliminar a este elemento”⁹³. Julio Sánchez, chegado do exterior, intentou concertar unha cita co *Brasileño* en Vigo “fiado en que me conocía por haber estado el año 1935-1936 presos juntos”. García non soamente non apareceu, senón que enviou a unha persoa para que liquidase a Julio Sánchez. Ademais Víctor García lanzou unha circular no que se daban os nomes e apelidos de Julio Sánchez, a quen denunciaba como axente da policía. Por esa razón, Julio Sánchez subiu á IV Agrupación no mes de xuño⁹⁴. Por fin, o *Brasileño* foi liquidado nas proximidades de Lalín en xaneiro de 1946 (Heine, 1980), data confirmada na *Memorias de Paco Balón*, quen escribe que “se cumplió su ejecución y la de su cómplice, Teófilo Fernández, en el mes de enero de 1946, en un monte de la aldea de Moade, cerca de Lalín (Pontevedra)” (González Vidal, 1999: 72)⁹⁵.

Sen embargo, esa data non coincide cos informes que nós atopamos. Estes din que cando entre abril e xuño de 1946 chegaron a Galicia os membros do novo Comité Rexional (Gayoso, Seoane e Manuel Blanco), García tiña a súa sede en Vigo e controlaba as organizacións de Pontevedra e de Ourense. Para o novo equipo directivo

la lucha con García y su grupo, su liquidación política y física es nuestra mayor preocupación. [...] está atrincherado en el monte cerca de Vigo con un grupito de auténticos bandoleros [...] ⁹⁶.

De ser certo, a eliminación do *Brasileño* sería obra da dirección encabezada por Gayoso. Vistos estes datos, volvamos agora ó estudio da táctica do PCE.

⁹²*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

⁹³*Información facilitada por el evadido Julio Sánchez sobre hechos acaecidos en Galicia. París, 20 de junio de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55.

⁹⁴*Ibidem*.

⁹⁵É posible que a data, non o destino final, estea equivocada, porque outras fontes dalgúns meses despois seguen a se referir a Víctor García Estanillo (*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513).

⁹⁶*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

7. DISOLUCIÓN DA UNE E CAMBIO DE ORIENTACIÓN

En outubro de 1944 constituíuse en Madrid a Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas (ANFD), na que participaron republicanos, socialistas e cenetistas. A declaración fundacional da ANFD comprometía ó goberno provisional a adherir a España á Carta do Atlántico. Unha cláusula secreta consideraba caduca a Constitución de 1931 e apostaba pola apertura dun período constituínte⁹⁷.

Coa aparición desta Alianza, o antifranquismo quedou dividido. Parecía que os comunistas estaban perdendo a partida, polo que manobraron, temerosos de quedaren á marxe da actividade do resto dos partidos republicanos no exilio. Na reunión de Cortes celebrada en México o 17 de agosto de 1945, foi elixido presidente da República Diego Martínez Barrio, que encargou a formación dun goberno a Giral, fronte ó candidato do PCE, Juan Negrín. Como consecuencia deste feito, non foi nomeado ministro ningún comunista neste executivo. Interesado en evitar esa situación, o PCE non practicou unha política de oposición sistemática, antes ben, procedeu á disolución da Unión Nacional en Francia.

Xa no discurso de Santiago Carrillo no mitin celebrado en Toulouse o 1 de abril de 1945, houbo algúns indicios de que a estratexia do PCE estaba a cambiar. Pero foi, probablemente, no Pleno do PCE de finais de 1945 (Toulouse, 5-8 de decembro) cando se iniciou o cambio que levou á desaparición da Unión Nacional⁹⁸. No Pleno non estiveron presentes figuras importantes do PCE durante a guerra, uns pola súa desaparición, outros polo seu abandono ou expulsión do PCE: Pedro Martínez-Cartón, Adriano Romero, Manuel Delicado, Pedro Checa, Isidoro Diéguez, José Antonio Uribes, José Duque, Arturo Giménez, Jesús Rozado, Margarita Nelken, Jesús Hernández.

O informe de Dolores Ibárruri dicía que o PCE apoiaría un goberno de coalición nacional formado por forzas de esquerda, monárquicos, católicos e militares. Sería a través dun plebiscito como se determinaría a forma do novo estado. Non obstante, o PCE facía público o seu programa estratéxico, que establecía unha reforma agraria baseada na supresión dos latifundios, en que os

⁹⁷Sobre a Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas pódese consulta-la seguinte bibliografía: Heine, 1983, Marco, 1982 e Tusell, 1977.

⁹⁸Intervencións recollidas en *Nuestra Bandera* (Toulouse), 6, abril-maio 1946.

propietarios non vencellados ó franquismo recibirían unha indemnización. A supresión dos monopolios, a nacionalización da banca, as minas e os transportes, e o recoñecemento dos dereitos nacionais de Cataluña, Galicia e Euscadi dentro dunha federación de pobos hispánicos, entre outros, formaban parte deste programa.

Así pois, a principios de 1946, o PCE dissolveu a UNE e pediu o ingreso na ANFD⁹⁹, paso previo para entrar no goberno republicano presidido por Giral. En marzo de 1946, Carrillo converteuse en ministro sen carteira. Tamén o nacionalista galego Castelao e o republicano Sánchez Guerra entraron no goberno¹⁰⁰.

A disolución da UNE e a entrada no goberno de Carrillo coincidiron con algúns cambios que se produciron no movemento comunista internacional. Entre 1945 e 1947, os partidos comunistas occidentais coñeceron unha época de relativa apertura debido ó clima de unidade que vivían as súas militancias como consecuencia da experiencia resistente e a derrota do nazismo. Nese ambiente de unidade, a ONU condenaba o réxime franquista o 9 de febreiro de 1946. No mesmo ano, Dimitrov envioulle unha carta ó líder laborista británico Harold Laski na que falaba da necesidade de fusión de comunistas e socialistas. Pola súa banda, Togliatti propugnou a “Svolta de Salerno”, a creación dun partido novo con estruturas máis abertas, disposto a se integrar no goberno de concentración nacional de Badoglio. Na Francia de De Gaulle, o comunista Thorez tamén estivo presente no gabinete. O PCE recollía as novas orientacións do comunismo internacional nun artigo de Fernando Claudín chamado “La unidad de socialistas y comunistas, problema fundamental de la lucha por la libertad”, artigo ó que o

⁹⁹A los comités del PC de Galicia, al CN de Euzkadi. *Carta de la Delegación del CC del PCE notificándoles la decisión de integrarse en el Alianza Democrática*. 5 de febreiro de 1945, AHPCE. Documentos. Cartafol 27. *El Partido Comunista entra a formar parte de la Alianza Democrática. Comunicado del CC del PCE*. 10 de febreiro de 1946, AHPCE. Documentos. Cartafol 27. “Comunicado del Comité Central sobre el ingreso del PCE en Alianza Democrática”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 5, marzo de 1946. Vid., tamén, Partido Comunista de España. Comité de Galicia, *A los militantes del Partido en la Federación Guerrillera Galaico-Leonesa*. 1 de outubro de 1946, en Aguado, 1976 b: 400-408.

¹⁰⁰“En este 7 de noviembre, unidad combativa en torno al gobierno republicano del Dr. Giral”, *Mundo Obrero*. Comité de Galicia del PCE. 7 de novembro de 1946.

PSOE respondeu rexeitando calquera tipo de alianza cos comunistas no seu congreso de maio 1946¹⁰¹.

Con data do 5 de febreiro de 1946, a dirección comunista en Francia comunicáballe ó Comité do “Partido Comunista de Galicia” o ingreso do PCE na ANFD sobre a base do programa da Alianza Nacional que non foron quen de cambiar. Ese paso dábase en prol da unidade. A dirección informaba por pedimento do Comité Nacional da ANFD que “no debéis hacer público en materiales, aunque si comunicarlo al Partido, nuestro ingreso en Alianza, hasta tanto no lo publiquemos nosotros”¹⁰².

Probablemente, en Galicia creouse o Comité Regional da Alianza no mes de abril de 1946. Ó longo dese ano, pero con bastantes dificultades, apareceron outros comités, por exemplo, en Ourense e na Ría de Arousa¹⁰³.

Con motivo da formación dun novo goberno republicano en febreiro 1947, encabezado por Llopi, o PCE ocupou a carteira de economía na persoa de Vicente Uribe. Pouco despois, no mes de marzo de 1947, o PCE celebrou o seu III Pleno que, no terreo programático, non supuxo demasiadas novidades respecto ó de 1945. De feito, o programa de seis puntos confeccionado daquela seguía a se-lo que se citaba constantemente. Tódalas intervencións insistiron na unidade antifranquista e na unidade de socialistas e comunistas. Dolores Ibárruri entrevistou argumentando que, dado que no goberno do socialista Llopi estaban representados os comunistas e outras forzas antifraquistas, non había ningunha razón para que non se formase un “frente republicano, democrático e antifranquista” no exilio, de tódolos partidos e organizacións democráticas que apoiasen o goberno. Certo era que xa existía a ANFD, pero carecía de representantes de tódalas forzas republicanas. Sen nega-lo seu papel, cumpría crear un organismo máis sólido, máis amplo no exilio. No interior, era o momento de crea-lo Consello Central da Resistencia¹⁰⁴. Sería o

¹⁰¹Vicente Uribe, artigo en *Nuestra Bandera*: Antonio Mije, Francisco Antón, *Carta dirigida por el CC del PCE al II Congreso del PSOE en Francia*. Toulouse, 22 de mayo de 1946, AHPCE. Documentos. Cartafol 27.

¹⁰²A los Comités regionales. Al Comité del Partido Comunista de Galicia. 5 de febrero de 1946, AHPCE. Documentos 27. Vid. tamén, Comité de Galicia del Partido Comunista de España, *Circular interna*. Del grupo García. Junio de 1946, AHPCE. Documentos 27.

¹⁰³Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista, 1 de xaneiro de 1947.

¹⁰⁴Dolores Ibárruri, “Por una España republicana, democrática e independiente”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947. Vid., no mesmo sentido, “La Agrupación Guerrillera de Levante y

organismo encargado de dirixi-la loita en España, en estreito contacto do executivo republicano. Nel estarían integrados a ANFD, o Exército Guerrilleiro, a Unión de Intelectuales Libres, Mujeres Antifascistas...¹⁰⁵.

Polos informes existentes, non parece que a utilidade destes organismos fose grande. En Galicia, por exemplo, aínda non se constituíra o Consello Nacional da Resistencia en febreiro de 1949, e os poucos consellos locais creados non tiñan vida propia¹⁰⁶. O Comité de Galicia recibía información sobre a orientación dese organismo de carácter unitario. Esa unidade sería fundamental para mobiliza-lo mundo rural e suporía explotar ó máximo as boas relacións con republicanos e galeguistas. As cúpulas socialista e cenetista volvían ser tratadas como inimigos mentres que cumpría establecer relacións coa militancia nas fábricas¹⁰⁷.

Pero os proxectos unitarios das forzas republicanas parecían quedar aparcados. A misión do novo goberno era chegar a un acordo cos monárquicos. A entrevista entre Franco e o herdeiro da coroa, Juan de Borbón, produciu a disolución do goberno Llopi e a constitución dun novo executivo, o presidido por Álvaro de Albornoz, integramente formado por republicanos.

Para algúns autores, segundo avanza a Guerra Fría o PCE perde autonomía na súa política, que queda supeditada ás esixencias do movemento comunista internacional: a “loita mundial pola paz”. Houbo un xiro esquerdista do Partido que supuxo o abandono da liña defendida dende 1942 e un endurecemento ideolóxico que se traduciu nun regreso ás consignas do socialfascismo, na loita contra o titismo, e a creación do Movemento de Partidarios da Paz, como instrumento para

Aragón, a todas las fuerzas de la resistencia antifranquista, al pueblo español”, *España Democrática*, 10 de xuño de 1948.

¹⁰⁵*Manifiesto del Partido Comunista al pueblo español. 15 de agosto de 1946*, AHPCE. Documentos 27. Hai referencias ós Consellos de Resistencia nos artigos de Carrillo sobre o cambio táctico aparecidos en *Nuestra Bandera*; “La unidad de la clase obrera y las masas a través de los Consejos de la Resistencia”, *Mundo Obrero*, 170, 19 de maio de 1949; “Tarea fundamental de los guerrilleiros: instruir y organizar políticamente a las grandes masa campesinas”, *Mundo Obrero*, 173, 9 de xuño de 1949.

¹⁰⁶Partido Comunista de España. Comité de Galicia, *A los militantes del Partido en la Federación Guerrillera Galaico-Leonesa. 1 de octubre de 1946*, en Aguado, 1976 b: 400-408. Vid. tamén *Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949*. De Diego, AHPCE. Filme Galicia 536-537

¹⁰⁷*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30. Vid. tamén *Carta a Galicia, 28 de junio de 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 34.

rompe-lo illamento dos comunistas e apoia-la política da URSS, que sería identificada coa loita antifranquista¹⁰⁸. Vexamos cómo se reflicte toda esta actividade no interior do país.

8. O PERÍODO DE GAYOSO (1946-1948)

Dende 1946, o Comité de Galicia tivo como responsable do seu organigrama a José Gómez Gayoso, o secretario de organización foi Eusebio García e á fronte do movemento sindical estaba Blanco Bueno. Este comité foi ampliado con Manuel Crespo e Antonio Seoane *Jorge* nas guerrillas, José Chantada e, finalmente Segovia, personaxes estes dous últimos dos que non temos ningunha outra información¹⁰⁹. Gayoso entrevistouse en Madrid con Narciso Julián para que enlazase coa dirección en Francia. Abriuse unha canle de comunicación entre Galicia e París a través de Juan Romero Ramos en Pamplona (Heine, 1980). Sen embargo, parece que dende a chegada de Gayoso en abril de 1946 ata dous anos despois non volverá aparecer por Galicia ningún enviado de Francia. O primeiro que o faga, segundo informa Gayoso, será un tal *Chicho*¹¹⁰.

Sabemos, segundo fontes internas, que dos 18.981 militantes organizados no interior do país, 16.626 pertencían ó Partido Comunista de España, e 2.355 ó PSUC. Respecto ós primeiros, na rexión Centro (Toledo, Cidade Real, Zamora, Valladolid, Burgos, Ávila, Guadaluara) había 4.236 militantes; en Madrid, 3.058; en Levante (Valencia, Alacante, Baleares, Murcia, Albacete) 5.330 militantes; outros 2.678 estaban en Andalucía, 1.332 en Asturias e 800 en Canarias. En Galicia había 947 militantes, dos que 347 eran da Coruña, 85 de Lugo capital, 42 de Pontevedra e 500 de Ourense. Seguía explicando a mesma fonte que dos 582 guerrilleiros que loitaban en toda España, 84 facíano en Galicia coa seguinte distribución: A Coruña, 35; Pontevedra, 30; Lugo, 16 e Ourense, 3¹¹¹.

¹⁰⁸Pódese segui-la nova liña do PCE en: Félix Montiel, “España fue República Popular y volverá a serlo”, *Nuestra Bandera*, decembro de 1947; “Por la defensa de la soberanía nacional, la democracia y la República”, *Mundo Obrero*, 108, 11 de marzo de 1948.

¹⁰⁹*Galicia* [¿Agosto de 1946?], AHPCE. Filme Galicia 520. Parece que ser que os membros da nova dirección chegaron a Galicia apoiados por un tal *Raúl el Alicanteño* (*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526). Fixo de enlace no país o pai de Ramón Mendezona, Juan Pitz, comunista alemán casado na Arxentina cunha emigrada galega (Aguado, 1976 a: 678).

¹¹⁰*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹¹¹*Datos sobre organización del Partido en el interior. Meses V, VI, VII. Junio de 1946*, AHPCE. Documentos. Cartafol 27.

Xa en agosto de 1946, Gómez Gayoso e Blanco Bueno asinaban o seu primeiro informe, que dicía que a súa chegada, meses antes, tan só trinta militantes estaban controlados por Rivas. O resto estaba en poder do *Brasileño* que tiña a súa sede en Vigo e controlaba, ademais, Pontevedra e Ourense. A situación do PCE era a seguinte. Na Coruña, a organización vírase afectada pola caída de Enriqueta Otero e as da provincia da Coruña, polo que quedara reducida ó núcleo do Arsenal de Ferrol e a algúns contactos con Pontedeume. En Lugo, despois do encarceramento de Enriqueta Otero, había numerosos militantes en Monforte pero sen dirección. Os informantes falaban de dez comarcais na provincia de Ourense, cun total de 500 militantes, cifra que parece a todas luces esaxerada. Finalmente, en Vigo había cinco células na empresa de louza Álvarez (vinte militantes) ás que, en poucos meses, se engadiron outras tres máis dúas células de barrio (doce militantes). O resto de Pontevedra tamén estivera controlada por García e, a pesar de que “la organización de aquí era de las más fuertes de esta tierra [...] ni se ve ni se siente al Partido por ningún lado”¹¹².

Pero os problemas da organización comunista non parecían derivar soamente do conflito con Víctor García. O cerco ó que o PCE estaba sometido polas forzas policiais provocara na primeira metade de 1946 varias caídas que puxeron de manifesto, ademais de erros organizativos, tensións entre os distintos líderes locais. Era o caso do golpe de Lugo en febreiro de 1946 que deu paso á causa 75/1946, á que xa nos referimos noutro lugar. Sabemos da existencia dun enfrontamento entre Enriqueta Otero e Julio Nieto, quen acusaba á primeira de certos erros na seguridade do Partido¹¹³. Ademais, cando en febreiro de 1946 foi capturada a dirección de Lugo, caeu en poder da policía o arquivo da organización, o que permitiu a desarticulación de case todo o PCE na provincia. Os detractores de Enriqueta Otero acusábana de se-la responsable da confección e custodia do devandito arquivo, formado por fichas de cada militante nas que “se daban pelos y señales...”¹¹⁴. A caída dese arquivo, que pesaba de corenta a corenta e cinco quilos,

¹¹²*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

¹¹³*Marcelina Otero Blanco. Biografía informe. Toulouse, 10 de junio de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55. Esta versión coincide basicamente coa reproducida en *Domingo Villar. Toulouse, 16 de enero de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 211. Domingo Villar foi unha das persoas que fuxiron en barco dende O Vicedo ata Francia en decembro de 1946. Á súa chegada a territorio francés, e xa en contacto coa organización comunista, redactou este informe.

¹¹⁴*Domingo Villar. Toulouse, 16 de enero de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 211.

foi a pegada que puxo a policía franquista detrás das persoas da causa de 15/1946. Parece ser que a documentación pasou de casa en casa ata que foi

llevado a casa de un médico falangista, de donde la policía sacó una copia, volviendo a dejar el original en la citada casa. Golás, que era el que lo había llevado allí, decía que lo había hecho por orden de Enriqueta y ésta decía que no era cierto [...]¹¹⁵.

Neste marco comezou Gayoso a traballar. Unha das primeiras medidas tomadas foi o lanzamento dun *Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, que baixo o significativo título de *Orientación* marcaba as pautas coas que levanta-la organización comunista¹¹⁶.

Despois dos moitos reveses sufridos nos anos anteriores, o novo Rexional insistía na necesidade de respecta-las normas de traballo clandestino e a xerarquía dos órganos de dirección: Os contactos e a reorganización debíanse facer seguindo a estrutura provincial—comarcal—local, sempre respectando as normas da clandestinidade. Dada a experiencia cos axentes provocadores —o *Brasileño*, particularmente— recomendábase non dar ingreso no Partido a xentes sen antecedentes coñecidos, o que, por outra banda, non debía ser incompatible coa necesidade de afiliar xentes novas:

No debemos tener vacilaciones en colocar al frente de organizaciones y comarcales a camaradas que aún siendo jóvenes y carecen de experiencia en los métodos orgánicos, tienen en cambio espíritu combativo¹¹⁷.

Ademais, a forma de supera-la falta de relación existente entre os chanzos superiores e os de base era a autonomía das organizacións: non se podía espera-la chegada dunha consigna para comezar unha acción. Por iso, cumpría asegura-la vida política no interior do Partido, é dicir, estudio e discusión.

¹¹⁵Ramón Chaves Albo. *Informe complementario. Toulouse, 1 de marzo de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq, 210.

¹¹⁶*Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, xullo de 1946. *Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 3, novembro 1946.

¹¹⁷*Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 3, novembro 1946.

Era necesario prestar grande atención ó nomeamento das direccións de cada unidade, procurando que os dirixentes dos comités provinciais e comarcais, así como os das grandes empresas, non fosen os de épocas anteriores, xa moi coñecidos. Había que fortalece-las direccións dos órganos inferiores para que funcionasen autonomamente, aínda que recibirían axuda dos superiores. Os comarcais traballarían sobre a idea da célula, distribuíndo o traballo, favorecendo a discusión. As células debían ter entre tres e cinco militantes, debía procurarse a súa descentralización e evitarse que os militantes se mesturasen. Todo isto tiña como obxectivo o de favorece-lo contacto dos comunistas coas masas porque “Es un profundo error pensar que como mejor se preserva al P. es manteniendo simplemente unos contactos personales o el llamado sistema de la cadena”¹¹⁸.

Sen embargo, as normas de organización non deberon ser fielmente seguidas, ben pola febleza da propia organización, ben polo acoso policial a que estaba sometida. O caso é que aínda en 1948, as cartas enviadas ó interior pola dirección comunista en Francia insistían nos mesmos preceptos¹¹⁹.

Coa chegada de Gayoso e Seoane, o comité provincial da **Coruña** quedou formado por Vicente Peña, Benigno Fraga Pita *Alejandro* mais Avelino Rivas Pombo *Edelmiro*¹²⁰. Tal e como estaba a pasar noutras zonas de España, había intentos de penetración nas forzas armadas. Na Coruña, Gayoso intentara gañar adeptos entre os membros do exército e conseguiu o apoio de Carlos Allegue Caruncho, un militar profesional que alentaba a adhesión de membros do Tercio Norte de Infantería de Marina. Nos sabemos máis nada neste eido.

Despois da chegada de Manuel Blanco e a liquidación de Teófilo Fernández, o Comité provincial de **Ourense** quedou formado por Federico Lloria Novera, Jesús Nieves e José Gómez (Heine, 1980):

Aquí [Ourense] había un trío de dirección de lo más raro y sospechoso, compuesto de un sabueso fiel del brasileño, un médico que no pintaba nada y otro. El más peligroso era el sabueso, pue por ser viejísimo

¹¹⁸*Ibidem*. Como xa dicimos noutro lugar deste traballo, Isabel Ríos confirma nas súas *Memorias* a substitución do método dos contactos (Ríos, 1986: 204-205).

¹¹⁹*Vid.*, por exemplo, *Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.

¹²⁰*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

militante, clásico cacique, conocía al P. del primero al último militante, tenía cierta influencia entre la masa del Partido, debido a sus métodos rastreros y a la propia debilidad del P. tuvimos que, con mucho tacto, contemporizar con él un par de meses, sacarle el P. y después... a criar malvas¹²¹.

Por causas descoñecidas, a finais de 1946 houbo unha reorganización do Comité Rexional. Segundo os informes desta época, nunha reunión na que estiveron presentes L [Gayoso], B [Blanco], E [Eusebio García] e S [Soto] constituíuse un novo Comité Rexional do que Gayoso seguiu a se-lo secretario xeral. Manuel Blanco Bueno ocupou a secretaría de organización, ademais de se ocupar das organizacións da Coruña e Ferrol. Eusebio García foi nomeado secretario de masas (sindical). Soto responsabilizouse de Ourense e Lugo, e formaba con Antonio Seoane *Jorge* a Xefatura de Guerrillas¹²².

Pero pronto se puxeron de manifesto os problemas. Noutra reunión, celebrada en casa de Gayoso, houbo críticas ó traballo de organización desenvolvido por Manuel Blanco, polo que foi substituído na secretaría, da que se responsabilizou Eusebio García. Segundo a mesma fonte, dende ese momento acentuáronse os métodos de traballo sectario, porque tódalas decisións foron tomadas por Gayoso e por Eusebio García¹²³.

Inmediatamente antes da caída de abril de 1947, a organización era a seguinte. A organización coruñesa estaba centrada en torno a dous puntos clave: a Fábrica de Armas da capital e o Arsenal de Ferrol, onde había trinta e cinco células. Na Coruña había tamén células en Vilaboa, Pontedeume, San Pedro de Nos e Santiago. Na provincia de Lugo, había dez militantes na capital, cen en Viveiro e algúns en Quiroga¹²⁴.

¹²¹*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹²²*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535. Os datos coinciden con *Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹²³*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

¹²⁴*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526. Como noutros casos, cremos que os datos de militancia non son plenamente fiables pois están inchados.

Antes de pasar á descrición da organización noutra provincia, queremos facer unha incursión sobre a Fábrica de Armas da Coruña. Nos anos corenta o Partido Comunista deulle unha grande importancia á súa organización na Fábrica de Armas, como á do Arsenal de Ferrol, tanto pola concentración de obreiros que existía como polo carácter estratéxico da súa produción. En determinados momentos, as células de ámbolos dous centros chegaron a depender directamente do Comité Rexional¹²⁵.

Da Fábrica de Armas sabemos que o 22 de agosto de 1940 se abriu un expediente existente no seu arquivo, que di que aparecera un máuser agochado. Non se conseguiu demostra-la existencia de posibles relacións con grupos da oposición (Pereira Martínez, 1998: 70). Dende 1944, segundo Heine, un grupo de traballadores da fábrica facilitaba armas á guerrilla. Ese grupo foi desarticulado en agosto. Despois da desaparición dese grupo apareceu outro novo ligado ó PCE, no que militaba José Otero González, que entrara a traballar despois da Guerra Civil. Con motivo dunhas protestas sobre as vivendas dos traballadores da empresa, Lisardo Núñez puxo en contacto a José Otero cun “asesor laboral”, que resultou ser un militante comunista pontevedrés, Alejandro Gama Casalderrey *El Viejo*. A partir dese momento, organizouse unha célula na empresa (José Otero González, Severino Pan Cupeiro e Agustín) encargada fundamentalmente de sacar armas defectuosas da fábrica, escamotear munición e aportar información sobre armamento. Sen embargo, en xaneiro de 1947, a policía deu coa célula, e celebrouse un consello de guerra¹²⁶.

Continuaremos agora coa organización noutra provincia. En Ourense existía un comité provincial, o máis importante, con 500 militantes organizados en dez comarcais. Só na capital das Burgas as Juventudes Socialistas Unificadas (JSU) contaban con vinte militantes. Un deles, Camilo de Dios, conta cómo entrou nas JSU a través do contacto que o seu irmán fixo na Academia Rubén de Ourense. Alí tamén empezaron a militar Rey Durán, Barreiro, Máximo Novoa, Pallares, Manuel

¹²⁵*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.

¹²⁶Cincuenta e seis persoas foron detidas entre finais do 46 e principios do 47 (a lista de encausados pódese atopar en Pereira Martínez, 1998: 113-114). Foron xulgados en Consello de Guerra no verán de 1947, presidido polo coronel de enxeñeiros Juan Noriega Etchevarría, na Agrupación de Sanidad Militar nº 8 da Coruña (Entrevista a José Otero González realizada por Víctor M. Santidrián na Coruña, 20 de xaneiro e 15 de xullo de 1999).

Novoa e Servando Cudeiro entre outros. O seu labor militante era de axitación: colocación de bandeiras, realización de pintadas en días sinalados como o 14 de abril, etc. Para estas actividades roubaban os materiais necesarios, o que puxo a policía tralas súas pegadas. Para evita-la súa caída, todos eles pasaron á guerrilla¹²⁷.

Na provincia de Pontevedra había catrocentos militantes, pero faltaba recupera-lo contacto con Lalín, A Estrada, Pontecesures, Vilagarcía e Marín. A capital pontevedresa e as localidades próximas contaban con 180 persoas do Partido e setenta das Juventudes Socialistas Unificadas. Pola súa banda, no Grove había uns setenta militantes e vinte das Xuventudes. O comité provincial residía en Vigo e contaba con oitenta militantes nas Juventudes Socialistas Unificadas en Vigo e células en Tránvías (45 militantes), Barreras (20) e Álvarez (35). Existían, ademais, raios no Berbés (17), Guixar (20), Val Miñor (17), O Porriño (35), Redondela (100) e Ponteareas (9)¹²⁸. Sabemos, por outras fontes, que con anterioridade á súa caída en 1948, en Vulcano existía un grupo duns doce comunistas: Manuel Rey, Ponteareas, Eligio, Nieto, Luis *Migallas*, Ferrol, *Bomba Volante*. A súa actividade limitábase a mante-lo contacto con outros afiliados en Vigo, Redondela e Ponteareas (Bragado, s.d.).

En abril de 1947 produciuse unha nova caída na que a organización sufriu considerablemente. Na Coruña, o Partido quedou desarticulado. As redadas comezaron por Santiago e continuaron pola capital¹²⁹. Ademais do golpe policial, a organización foi descabezada porque o seu líder, Segovia, fuxiu¹³⁰. Parece que tan só Ferrol saíu ben parado, pero meses despois, en decembro de 1947, esa comarca recibiu outro golpe¹³¹. En Vigo, “nos han destrozado el P.”¹³² pero parece que en Pontevedra se libraron porque tiñan noticias do que se aproximaba. As repercusións desa caída provocaron a dunha parte do aparato de Ourense, cidade na que foron detidas ata 112 persoas, entre as que se atopaban Amadeo e Manuel

¹²⁷Entrevista a Camilo de Dios realizada por Víctor M. Santidrián en Sandiás (Ourense), o día 5 de agosto de 1999.

¹²⁸*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹²⁹*Ibidem*.

¹³⁰*Información facilitada por el evadido Julio Sánchez sobre hechos acaecidos en Galicia. París, 20 de junio de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55.

¹³¹*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535. *Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹³²*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

Carnicero, Ramón Gómez Sanz, Francisco Rev Droe, José Salcedo Cesón, etc.¹³³. Non obstante, aínda que a dirección ourensá foi tocada, o Partido non saíu mal parado.

Despois da caída de abril de 1947, o reparto de responsabilidades na dirección rexional, quedou do seguinte xeito. Gómez Gayoso seguiu á fronte da secretaría xeral a pesar de que pola súa actividade e as continuas viaxes que se vía obrigado a facer para conectar coas organizacións cada vez era máis coñecido. [Eusebio] García foi o secretario de organización, mentres que Soto se viu responsabilizado do traballo sindical e de xuventude. Antonio Seoane *Jorge*, quen insistía na necesidade de deslinda-los aparatos político e militar, tamén seguiu coa súa anterior responsabilidade: as guerrillas¹³⁴.

No que se refire ó Partido, a situación era a seguinte. Ferrol seguía sendo outra das zonas cunha forte implantación comunista, sobre todo no Arsenal, que contaba co 90% da militancia, pero a súa dirección era “floxísima politicamente” e estaba formada por militantes cun par de anos de veteranía. O comité ferrolán parecía vivir envorcado cara á guerrilla tarefa na que cometía o grave erro de mestura-los aparatos político e militar¹³⁵. Ademais, a principios de 1948 houbo outra caída, que deu lugar ó proceso 40/1948, na que se viron implicados cincuenta e catro homes e tres mulleres, na súa maior parte membros da extinguida ANFD¹³⁶.

Na capital lucense había quince militantes. En Quiroga, Viveiro e Monforte estíbense traballando. Pero, en xeral, en Lugo,

la reconstrucción del P. aquí fue y es cuestión muy seria. Pues aquella etapa nefasta de Enriqueta dejó huellas difíciles de borrar. El P. estaba infectado de elementos aventureros, la policía metida hasta el tuétano [...] ¹³⁷.

¹³³Trátase da causa 36/1947 da que González Vidal escribiu varias páxinas baseadas no testemuño do seu principal protagonista, Manuel Blanco Bueno (González Vidal, 1999). Un relato do xuízo da causa 36/1947, no que Manuel Blanco Bueno foi condenado a cadea perpetua, da que cumpriu 15 anos na prisión de Burgos, pódese ler en *El Ideal Gallego* do 5 de maio de 1948.

¹³⁴*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹³⁵*Ibidem*.

¹³⁶González Vidal, 1999: 77 e ss. Hai referencias en *Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

¹³⁷*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

A dirección intercomarcal de Pontevedra transformouse en provincial. Nela había un metalúrxico, un carpinteiro, un electricista e un mestre, o maior dos cales tiña vintecinco anos; o secretario xeral contaba tan só con vintedous. A organización provincial estaba dividida en seis comarcas e dezasete raios, cun total de 300 militantes, dos que o 75% eran campesiños cun moi baixo nivel político. O Grove seguía tendo unha agrupación numerosa.

A situación dos comunistas galegos a principios de 1948 debía ser bastante dramática, tanto polos repetidos cambios na dirección como pola febleza organizativa. Pero o máis grave estaba aínda por chegar. Produciuse en xullo de 1948, momento no que os dous principais líderes, Gayoso e Seoane, foron detidos pola policía¹³⁸. Sobre a caída de Gayoso, Soto apunta o axudante de Seoane, Rueda, como infiltrado. Rueda estivera nas guerrillas de Revuela, “aqueles que marcharon a Francia”. Despois marchou a Pontevedra onde estivo ligado ó *Brasileño* ¹³⁹. Melchor di de Rueda:

Este elemento hacía parte del grupo de guerrilleros que estaba por la parte de Pontevedra. Era asturiano y se encontraba huido desde que empezó el movimiento en aquella zona. [...] era de la banda del *Brasileño*, pero que cuando este fue eliminado tuvo una buena posición, poniéndose al lado del P. y ofreciéndose incluso para eliminarle¹⁴⁰.

González Vidal escribe que a versión que sobre a súa caída deu o propio Gayoso ben podería ser errónea. O secretario xeral dos comunistas galegos escribíralle unha carta á súa muller o 6 de setembro de 1948 segundo a cal a súa detención fora “consecuencia de la traición de un canalla, que era ayudante del Jefe

¹³⁸Como consecuencia das caídas de 1948 —as de máis sona foron as de Gayoso e Seoane— foron detidos sesenta militantes en Pontevedra e once na provincia da Coruña. A lista completa está en *Relación de detenidos en Pontevedra y La Coruña*. S.f, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas. Sig. 564. As detencións deron lugar á causa 370/1948, é dicir, ó proceso polo que Gayoso e Seoane foron condenados a morte. Este proceso pódese seguir en *El Ideal Gallego* do 19 de outubro de 1948. O ex-guerrilleiro Camilo de Dios fala dun intento fracasado de liberar a Gayoso na prisión da Coruña (Entrevista a Camilo de Dios realizada por Víctor M. Santidrián en Sandiás (Ourense), o día 5 de agosto de 1999).

¹³⁹*Informe del Comité Regional de Galicia. Al Comité Central del Partido Comunista de España. Febreiro de 1949. De Soto*, AHPCE. Filme Galicia 532-533.

¹⁴⁰*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

del Ejército Guerrillero de Galicia”, José Rodríguez Campos *Pedreira*¹⁴¹. Pois ben, González Vidal di que

al poco tempo de salir de la cárcel de Burgos, Juan Romero nos confesó a Paco F. Filgueiras y a mí, que tal vez Gayoso estivera equivocado en la acusación porque la filtración a la policía se pudo haber producido por otra vía. La brigadilla de la Guardia Civil tenía mucha información por lo que probablemente tendría localizada la casa donde estaba una persona sospechosa como era Antonio Seoane y también conocería la fecha de una reunión, dato que sólo sabían Seoane, Gayoso y el propietario de la vivienda, Luis García Jiménez. [González Vidal, 1999: 95]

Ben puido ser que esta persoa, temerosa pola súa detención, se prestase a colaborar coa policía notificando a data da reunión entre Seoane e Gayoso. Para González Vidal, a proba máis clara da súa implicación foi a leve pena —un ano e seis meses de prisión menor— á que foi condenado.

Con Gayoso e Seoane detidos, o secretario de organización, Eusebio García, viuse obrigado, primeiro, a subir á IV Agrupación de guerrillas, e, posteriormente, á agrupación de Ourense¹⁴². Constituíuse provisionalmente un novo Rexional, no que se incorporou *Moncho*, procedente da IV Agrupación de Guerrillas. Os novos responsables analizaron a situación e tomaron as seguintes decisións:

1. Coger el P. en Lugo y Orense.
2. Organizar el P. en Coruña, Ferrol, Pontevedra y en el campo.
3. Organizar los C. de la R.
4. Dar vida a los organismos de masas.
5. Hacer cursillos de capacitación.
6. Levantar el aparato de propaganda.
7. Dotar al P. de cuadros que nos permita estar ligados al pueblo y conocer sus aspiraciones.

¹⁴¹Esta carta, xunto a outra de José Gómez Gayoso, foi difundida a través das distintas publicacións do PCE. Tamén está recollida no libro *Héroes de Galicia y de España*, Bos Aires, 1949, páxs. 13-20.

¹⁴²Segundo versión de Soto [Manuel Fernández Soto, *coronel Benito*] recollida en *Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554. Segundo varias versións recollidas por Diego, Eusebio García quixo fuxir nun enfrontamento coa Garda Civil polo que o seu compañeiro, Raúl, matouno (*Informe del Comité Regional de Galicia. Al Comité Central del Partido Comunista de España. Febreiro de 1949. De Soto* [Manuel Soto], AHPCE. Filme Galicia 532-533). Diego insiste en que esta versión debe ser certa porque procede de distintas fontes (*Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febreiro de 1949. De Diego*, AHPCE. Filme Galicia 536-537).

8. Necesidad de enlazar rápidamente con el B. político y evitar si acaso lo hubiera, dos C. regionales y nos preste ayuda política que tanto necesitamos en estos momentos

9. Mantener dentro de las posibilidades la tirada de *Mundo Obrero* y *El Guerrillero*.

10. Discutir con todo el P. las causas del golpe.

11. Evitar que el golpe se extienda a las A. Guerrilleras¹⁴³.

Dada a frecuencia coa que se producían caídas, fundamentalmente en zonas industriais, a finais de xuño de 1948, a dirección do PCE lanzou a recomendación de que as direccións rexionais se instalasen nas zonas guerrilleiras próximas a aquelas. Deste xeito garantíase a continuidade do traballo, aínda cos perigos que iso podería implicar, por exemplo, que o Comité Rexional acabase transformándose en guerrilla¹⁴⁴. A nova dirección galega conseguiu o contacto co Buró Político do Partido para que se incorporasen ó Comité Rexional dous camaradas enviados dende Francia, un para Vigo —probablemente o que a documentación chama *Diego*— e outro para Ourense¹⁴⁵. ¿Quen é Diego? Cremos que *Diego* e Melchor Díaz poden se-la mesma persoa polas seguintes razóns. Sabemos que Melchor Díaz chegara a Galicia, antes da caída de Gayoso, para se incorporar a un provincial, a Vigo. Tras voltar a Francia, regresou ó interior do país á metade do ano 1949. Foi nese momento cando se incorporaron a Galicia dous camaradas enviados polo Buró, dos que a documentación —o citado *Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia* de febreiro de 1949— non dá os nomes. Un deles foi para Ourense —quizais Valentín FernándezVíctor¹⁴⁶— e o outro para Vigo, probablemente *Diego*, é dicir, Melchor Díaz. Así pois, Manuel Fernández Soto (Soto ou *coronel Benito*), *Moncho* e *Diego* foron os tres dirixentes de Galicia na etapa que seguiu ó período de Gayoso¹⁴⁷.

¹⁴³*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

¹⁴⁴*Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948*, AHPCE. Documentos 29. Vid. *Carta a Galicia, 28 de junio de 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 34.

¹⁴⁵*Carta a Galicia, 10 de abril de 1949* (AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 36-37) informaba de que os contactos estaban xa renovados por primeira vez dende a caída de Gayoso e Seoane.

¹⁴⁶*Galicia. Camaradas caídos en la lucha*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 462-469.

¹⁴⁷*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

Soto levaría provisionalmente a secretaría xeral do Rexional e *Diego* a de organización¹⁴⁸.

9. PERÍODO DE *MONCHO* E DE SOTO (1948-1949)

A caída de Gayoso e Seoane e os problemas existentes na dirección do Partido Comunista en Galicia coincidiron, como vemos noutro apartado, coa entrevista Stalin-PCE en Moscova, na que o líder soviético formulou a necesidade dun cambio de táctica para se introducir nos sindicatos verticais e outras organizacións de masas do réxime. Tratábase de aproveita-la posibilidades legais que ofrecía a lexislación franquista combinándoas coas vías ilegais. Por outra banda, co comezo da Guerra Fría, a URSS lanzou unha das súas campañas pola paz e contra o imperialismo norteamericano, que foi asumida polo PCE. A tradución española desas campañas afirmaba que Franco era a representación dese imperialismo polo que a loita contra os EEUU era a loita contra Franco.

A pesar de que foi o período Gayoso-Seoane o de maior brillantez da guerrilla en Galicia, tampouco se viu libre de situacións de tensión. O grao de clandestinidade, imposto como defensa ante a represión, provocaba problemas de desinformación que traían consecuencias graves. Proba disto é o seguinte exemplo. Francisca Herraiz, militante que facía historia dos servicios prestados ó Partido na época da guerrilla nun informe de 1953, dicía “no saber quien era López [Gayoso, é dicir, o secretario xeral do Partido en Galicia], pero si que era un camarada responsable de la organización de Galicia”. Continuaba Francisca Herraiz engadindo opinións pouco favorables sobre o secretario xeral do Comité Rexional de Galicia, quen polo seu “temperamento irresponsable” cometía “burradas e irresponsabilidades”¹⁴⁹. Outros informantes mostraban tamén unha gran desconfianza cara a Gayoso e a Seoane porque o seu método de traballo era personalista e carente de seguridade, porque Seoane dirixía as guerrillas dende A Coruña, etc.¹⁵⁰.

¹⁴⁸*Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949. De Diego, AHPCE. Filme Galicia 536-537.*

¹⁴⁹*Informe de Francisca Herraiz, AHPCE. Activistas 93/49/47.*

¹⁵⁰*Información facilitada por el evadido Julio Sánchez sobre hechos acaecidos en Galicia. París, 20 de junio de 1947, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55*

Pero, parece ser, que esta situación se agravou despois da morte dos dous dirixentes, co que o cambio de táctica coincidiu con graves problemas dentro da dirección do PCE en Galicia. Resulta clarificadora a incapacidade dos membros da cúpula comunista para consensuar un documento único, polo que cada un redactou o seu. Ademais, foron enviados por distintas canles sen que uns autores coñecesen os contidos dos outros documentos:

Acordamos enviar un informe al cual cada uno aportamos los datos que creíamos necesarios, que pudieran ilustrar lo mejor posible la verdadera situación que había. [...] Os diré que tanto el informe, como todo lo demás que pueda mandar el camarada Soto, no he visto nada, aunque en principio habíamos quedados en que él leería el mío y yo el suyo. El mío ha sido leído por él¹⁵¹.

Segundo Diego, Soto adoptara unha actitude de preocupación que o tiña “envuelto en una niebla que le impide ver con claridad”. Esa néboa era consecuencia dun informe que sobre el mandara Gayoso á dirección do Partido en Francia¹⁵². Pola súa banda, Melchor escribiu en varias ocasións sobre a existencia dun enfrontamento entre *Moncho* e Soto no que o informante tomaba partido en contra de Soto, a quen presenta como un personaxe bastante violento: “Soto me dice que el día que estuvieron en el monte notó algo raro en él [Eusebio] y que esa noche estuvo por eliminarle y sacarle los cuartos y que ahora le pesaba no haberlo hecho”¹⁵³.

Sabemos da celebración dunha reunión os días 7 e 8 de maio de 1949 para analiza-la situación creada polo labor realizado “por el que hasta entonces fue considerado Jefe del Ejército Guerrillero de Galicia”. Aínda que non é citado polo seu nome, cremos que se trata de Soto, ó que se acusou de provocador ó estilo de Tito, razón pola que se decidiu facer todo o posible para que non controlase ningunha parte da organización¹⁵⁴.

¹⁵¹*Informe de Diego. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949, AHPCE. Filme Galicia 531.*

¹⁵²*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa, AHPCE. Filme Galicia.*

¹⁵³*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.*

¹⁵⁴*Informe de la reunión tenida por los jefes y comisarios de la 3ª y 4ª Agrupaciones Guerrilleras de Galicia. 12 de mayo de 1949, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 198.*

Pola súa banda, algúns informes cualificaban a Soto como unha persoa ambiciosa:

Parece ser que este [Soto] aprovecha la combatividad de los camaradas quizá para escalar; me contaba Diego que para los camaradas del monte el camarada que va enviado por la Dirección para ellos es algo así como todopoderoso; los camaradas además de saber que Soto había sido enviado por la Dirección desde el exterior saben también que ha venido de la Casa Grande¹⁵⁵.

Mentres tanto, Melchor acusábo de desencadear unha ofensiva contra *Moncho* e contra o mesmo Melchor ata o punto de planear acabar coa vida deste. Soto tivo que dar marcha atrás cando se deu de conta de que a posición de Melchor estaba reforzada, polo que comezou a dirixi-los seus ataques contra *Moncho*¹⁵⁶. Noutra ocasión, nun dos desprazamentos nos que Melchor “subiu” á IV Agrupación na que se atopaba Soto, este

me propuso cambiar el texto de la carta de los camaradas Gayoso y Seoane dirigida a la IV, considerando que no era justo y que era una debilidad de estos camaradas el haberla enviado a la IV solamente porque las demás también habían trabajado. Me dijo que ellos (los camaradas de esta agrupación) se habían dado cuenta de eso y lo había planteado. Me opuse a ello, primero porque era un documento histórico que nosotros no podemos cambiar su texto, máxime había sido publicada por la radio y era de suponer que por el P. y segundo porque ese era el estímulo al movimiento guerrillero a seguir el ejemplo de la IV¹⁵⁷.

Mentres tanto, Soto acusaba a *Moncho* dos problemas que había na IV Agrupación, de que estaba apachorradado, de que soamente pensaba en estar coa súa compañeira, de que non controlaba os destacamentos, de que freaba a loita, de que non estudiaba, etc.¹⁵⁸. A pesar de que na IV tamén se facían críticas á actuación de *Moncho*, Melchor di que procurou “fortalecer lo más posible la autoridad del camarada *Moncho*, haciéndoles ver siempre que suponía fortalecer el P.”.

Tras un enfrontamento da agrupación de Monforte coa Garda Civil (20 de maio de 1949), no que morreron catro guerrilleiros (Roces, Guillermo, Guardañas e

¹⁵⁵*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa, AHPCE. Filme Galicia 538.*

¹⁵⁶*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.*

¹⁵⁷*Ibidem.*

¹⁵⁸*Ibidem.*

Gregorio), Soto desapareceu¹⁵⁹. Melchor organizou dúas reunións coas guerrillas (Dopico, *Pancho*, Riqueche, Gallego, Temblas, Cortiñas, *Moncho*) para trata-lo tema de Soto. Por exemplo, Riqueche dicía: “Las cosas que yo veía, no me atrevía a plantearlas, porque, la verdad, temía al tiritito. Esta política de que hay que picar ha llegado a profundizar”¹⁶⁰.

Finalmente, Melchor optou por *Moncho* como xefe do Ejército Guerrillero e da IV dado que “Soto había dejado de ser lo que había sido considerado y estar emplazado como un enemigo del P. y del pueblo”¹⁶¹. Foi Soto quen perdeu a confianza do Partido. E non soamente a confianza, porque Soto morreu en xuño de 1949 a mans dun infiltrado (Heine, 1980) ou, segundo outras versións, foi asasinado polo propio PCE (Aguado, 1976 a: 711)¹⁶². Non tería nada de estrañar que esta segunda versión fose a real porque, segundo reconece a documentación do PCE, os enfrontamentos entre guerrilleiros xeraron un clima de desconfianza que facía ver frecuentemente traidores e provocadores. Un informante destacaba en 1949 que se difundira o “sistema de los tiritos”. Melchor insistía en que a política do “tiritito” callara entre os militantes, de forma que non se atrevían a expoñer as súas opinións polo que cumpría “borrar ese concepto del tiritito de la mentalidad de todos los camaradas”¹⁶³. Ademais, nunha carta ós guerrilleiros de Galicia datada o 23 de xaneiro de 1950, Carrillo, cualificou a Soto de “traidor” por denunciar a varios camaradas¹⁶⁴. Soto foi responsabilizado de tódolos fracasos da guerrilla e, mesmo, os testemuños de guerrilleiros como Manuel Zapico Terente e de Francisco Martínez *Quico* apuntan a posibilidade de que fose un infiltrado. Por exemplo, Zapico Terente escribe:

[...] Facíanse pasar por grandes cadros do Partido; que viñan da Coruña e os arredores de Ourense, onde se incorporarán ás guerrillas. [...] O famoso *coronel Benito* —ou Manuel Soto— e Saúl, empezaron por coller á parte, un por un, ós guerrilleiros, someténdoo a unha chea de preguntas tocante á actividade e o comportamento dos demais xefes guerrilleiros, e

¹⁵⁹*Ibidem*.

¹⁶⁰*Ibidem*.

¹⁶¹*Ibidem*.

¹⁶²O *Informe sobre Galicia que facilita (536) (729) Recibido 18 octubre de 1952* (AHPCE. Represión franquista. Cárcel de Burgos. Caixa 38), redactado polo enlace comunista Juan Vázquez, reconecía a posibilidade de que Soto fora executado polos seus compañeiros.

¹⁶³*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

¹⁶⁴Carta de Santiago Carrillo ós guerrilleiros de Galicia en Aguado: 1976 b: 427-433.

collendo nota das respostas de cada quen. O que deu lugar a que Roberto López e máis eu lle désemo-lo nome de Congreso Confesional.¹⁶⁵

Pola súa banda *Quico* di: “A vinda de Benito logo da morte de Gayoso e Seoane presentábanos unha sorte de dúbidas. Acordamos cortar todo contacto e informar ó Partido por outros medios”¹⁶⁶.

Exemplo desta forma de actuar foi o chamado “caso Pedreira”, xefe militar nas partidas de Lugo. *Moncho* acusaba a Soto, cando este voltou de Viveiro, de fusilar a Pedreira¹⁶⁷. Soto xustificaba esa orde argumentando que Pedreira era un provocador da CNT, un infiltrado, un indisciplinado¹⁶⁸. *Moncho*, pola súa banda, dicía: “Es verdad que procedía del campo anarquista, pero decía no explicarse como no había ingresado antes en el P., porque pensaba igual que nosotros”¹⁶⁹.

En definitiva, a vida do Comité Rexional que substituíu a Gayoso estivo marcada polas tensións entre Soto, por unha banda, e o resto do Comité Rexional, por outro. Así o testemuñan os documentos consultados, que reflicten unha serie de acusacións cruzadas, ás que nos referimos noutros apartados, algunhas das cales resultan chocantes —ou quizais non— nunha organización política acosada pola policía. Pasemos agora á seguinte etapa.

10. PERÍODO DE RICARDO E A FIN (1949-1954)

A morte de Soto non solucionou os problemas. A organización seguía, en febreiro de 1949, escasamente estruturada en Pontevedra, Marín, Vigo e Monforte¹⁷⁰. Resulta curioso que sexa este o momento —cunha organización feble para a que o seu único baluarte é a guerrilla— cando os informes falen do cambio táctico, da penetración nos sindicatos, da nova orientación.

¹⁶⁵Refírese ó que Zapico chama Primeiro Congreso das guerrillas comunistas, celebrado en Albarellos en marzo de 1949. Testemuño de Manuel Zapico Terente en Álvarez, 1991: 78.

¹⁶⁶Testemuño de Francisco Martínez *Quico* en Álvarez: 1991, páx. 136.

¹⁶⁷*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

¹⁶⁸*Ibidem*.

¹⁶⁹*Ibidem*. Sobre Pedreira Vid. Heine, 1980: 197 e 239, González Vidal, 1999: 94-95 e Ramón Máiz, 1988: 179.

¹⁷⁰*Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949. De Diego*, AHPCE. Filme Galicia 536-537.

O encargado de transmitir á dirección as novas formas de traballo ás que nos referimos anteriormente foi Julián de la Rosa Zamorano, que chegou a Galicia na primavera de 1949¹⁷¹. Pero a responsabilidade máxima recaeu sobre José Sevil *Ricardo*. As súas prioridades foron a seguridade do Comité Rexional e, en segundo lugar, a formación de cadros políticos, fundamentalmente a partir dos guerrilleiros¹⁷². Parece que o éxito acompañou a esta segunda directriz porque, segundo se recoñecía nunha carta: “La mayor parte de los camaradas designados para formar esos órganos del Partido son miembros de la Agrupación Guerrillera. Todos ellos han hecho un curso político bajo la dirección de Sevil”¹⁷³.

De tódolos xeitos, a carencia de cadros con experiencia e de preparación política, realidade padecida pola organización dende había moitos anos, continuaron existindo. Esa situación obrigaba, en demasiadas ocasións, a concentrar responsabilidades nun reducido número de camaradas, cos conseguintes riscos organizativos e políticos que iso implicaba. Para facer fronte a esas debilidades, que non soamente se daban en Galicia senón en toda España, o Partido víase na necesidade de enviar constantemente cadros ó interior, onde en 1948 xa entraran 658 camaradas. O problema quizais era máis grave en Galicia, pois na emigración non había cadros galegos e os militantes eran poucos¹⁷⁴. Por esa razón, a principios da década dos cincuenta xa se falou de que había que converter en cadros os camaradas que estiveran en Galicia¹⁷⁵. Probablemente por iso, se decidiu que Moncho, a súa compañeira Marita, Veiga, Tocho e Freire e *Foucellas* fosen a Francia¹⁷⁶. Mesmo, o Buró Político recomendou que *Foucellas*, un militante con

¹⁷¹Pode que Julián de la Rosa Zamorano apareza na documentación do AHPCE como *Losa*. Losa, como Soto, estivo na URSS, probablemente na Academia Frunzé. Na páxina 4 do *Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa*, AHPCE. Filme Galicia 538, Losa informa de que Soto necesita xente da profesión de Losa, radista, que é o alcume que Máiz dá a Julián de la Rosa (Máiz, 1988). En varios informes Soto falaba desta necesidade. Isto pode facernos pensar que Losa é Julián de la Rosa *Radista*. Julián de la Rosa caeu posteriormente e foi condenado a longos anos de cadea. De ser certo, Losa volveu a Francia, dende onde escribe o informe, e volvería a entrar no país.

¹⁷²*Carta a Galicia, enero de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 43-44.

¹⁷³*Carta a Dolores... Sobre el Partido en Galicia. Marzo 1951*.

¹⁷⁴*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30; *Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948*, AHPCE. Documentos 29.

¹⁷⁵*Carta a Galicia, mayo de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48.

¹⁷⁶*Carta a Galicia, enero de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 43-44. *Carta a Galicia, mayo de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios.

magníficas cualidades a pesar dos seus defectos, pasase unha temporada en Francia para realizar un curso de formación¹⁷⁷.

Respecto á organización, un documento, supoñemos que elaborado por Ricardo, marcaba unhas pautas que parecían recomendar un inicial fortalecemento do Partido para, a continuación, retoma-lo traballo coas masas:

En relación con la situación existente nuestra tarea central sigue siendo: dedicar nuestros mayores esfuerzos a consolidar lo que tenemos de Partido y a intensificar nuestro trabajo de organización; a acelerar la aparición de *Mundo Obrero* a imprenta como nuestra mejor ayuda en el trabajo de organización. Mientras no demos pasos serios en la organización del Partido no podremos movilizar a las masas¹⁷⁸.

O Comité Rexional (CR) quedou formado por Sevil como responsable xeral e do periódico; [Melchor] Díaz, responsable de organización; Víctor [Valentín Fernández], responsable do traballo no exército e na mariña¹⁷⁹; e [Julián] De la Rosa non formaría parte do CR pero tería responsabilidades de axitprop¹⁸⁰.

Ricardo explicaba que cumpría empezar a crear comités nos lugares onde xa houbo militantes. Sabemos que pouco despois da caída do Comité de Gayoso, había 1.199 comunistas controlados en Galicia, cifra que non contabilizaba os datos da Coruña nin de certos comités locais. Hai que ter en conta que había, aproximadamente, uns 20.000 militantes organizados en España, a maior parte

Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48. *Carta a Dolores... Sobre el Partido en Galicia. Marzo 1951. 34/26.*

¹⁷⁷“El camarada Foucellas sigue haciendo de las suyas y es indisciplinado especialmente por causa de las mujeres” dicía o documento *Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia*. [¿Marzo de 1950?], AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1.

¹⁷⁸*Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia* [¿Marzo de 1950?], AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1.

¹⁷⁹Víctor: Valentín Fernández (*Galicia. Camaradas caídos en la lucha*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 462-469).

¹⁸⁰Tódolos datos de organización de 1950-1951 proveñen de: *Proyecto de resolución sobre el trabajo del P.C. de España en Galicia* [¿1951?], AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 449-451. *Carta a Dolores... Sobre el Partido en Galicia. Marzo 1951. 34/26. Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia*. [¿Marzo de 1950?], AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1. A composición do Comité Rexional segundo Heine, é lixeiramente diferente: Melchor Díaz *Pepito*, organización; Francisco Rey *Moncho*, axit-prop; Delegado de Ferrol: *Pancho*; Delegado da Coruña: José Antonio Cortiña Blas; Delegado de Pontevedra: *O fondista*; Delegado de Vigo: *o Madrileño*; Prensa: José Blanco Núñez *Ferreirín*; Lugo-Ourense: Víctor (Heine, 1980: 241). Parécenos un organismo excesivamente amplo e que sae da liña tradicional dos organismos dirixentes comunistas compostos por tres persoas.

deles en centros urbanos¹⁸¹. De ser correcta esta cifra, polo menos no que a Galicia se refire, estaríamos próximos ó potencial militante con que os comunistas contaban despois de outubro de 1934, aínda que nun contexto político no que a represión constituía un elemento estrutural do novo réxime e no que a afiliación, pola mesma causa, estaba case desarticulada e máis amedrentada.

¿Como se distribuía xeograficamente esa militancia? Na Coruña había un comité dirixido por Cortiñas, axudado por Blanco e Miguel; os tres procedían de guerrillas. O de Curtis tiña a Valeiro como responsable, e tamén estaban Villar e un labrego. En Ferrol, localidade coa que non se perdeu contacto ata entrado a ano 1950, o comité quedou formado por Pancho como responsable, Leopoldo, en organización e Bastida na guerrilla. Na Cidade Departamental contabilizábanse vintetrés camaradas, a maior parte deles con profesións individuais e algúns de Astano. Para entrar no Arsenal había dificultades.

Existía un subsector ou comité comarcal da Capela (Paco, Picobello e Vidal, os tres guerrilleiros) que traballaría ata a zona de Pontes de García Rodríguez. En Betanzos había una célula de cinco camaradas; no Burgo: un camarada; en San Pedro de Nós, unha célula de cinco persoas, tres no Cebreiro, un en Bribes, catro en Aranga, dous en Cecebre, un en Abegondo, dous en Alvedro, sete en Mugar dos e catro camaradas en Ares. O comité de Ordes estaba formado por Ramiro e Couto, de guerrillas.

En Vigo, despois da custosa localización dos camaradas vellos, formouse un Comité Local dirixido por un militante enviado dende Francia. En Pontevedra, había grupos comunistas na Policía e na Garda Civil¹⁸². O seu comité local estaría dirixido por un camarada chamado Celso, de Trolebuses. En Marín, o Partido podía contar con varios traballadores na empresa de Trolebuses e na Electro Gallega.

¹⁸¹*Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948, AHPCE. Documentos 29.*

¹⁸²Polo menos dende xullo de 1949, a documentación comunista fala da existencia de células na Garda Civil e na Policía Armada en Pontevedra, o que resulta bastante sorprendente (*Carta de Vicente Uribe, Antonio Mije, Antón y Carrillo a Dolores Ibárruri sobre la actividad del Partido en España. 15 de julio de 1949, AHPCE. Dirixentes 34/23*). Por outra banda, Galicia é, xunta de Valencia e Barcelona, a única zona na que o Partido ten presenza nas forzas armadas (*Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948, AHPCE. Documentos 29*).

Finalmente, descoñecía-se o que pasaba en Ourense e Lugo.

No informe apuntábase a importancia que tiña a organización política dos comunistas na cadea. Aqueles que saían de prisións nas que non había organización, non eran recuperables para a militancia. Pola contra, os camaradas que saían de cárceres onde había vida política, estaban dispostos a calquera tipo de actividade. Nese sentido, hai autores que afirman que a verdadeira organización do PCE está nos cárceres (Morán, 1986), particularmente no de Burgos, cousa que confirman algúns documentos internos e testemuños dalgúns reclusos¹⁸³.

Como forma de traballo optouse pola táctica de contactos individuais e a loita contra a provocación, aínda que non se trataba de ver inimigos en tódalas partes. Nese sentido, dende o Buró Político chegaba unha crítica ó Comité Rexional de Galicia, especialmente a Melchor Díaz, por non respectar suficientemente as normas de seguridade¹⁸⁴.

A pesar dos éxitos obtidos durante o mandato de Sevil, criticábaselle a súa exclusiva dedicación a potenciar un partido sen comprender que “el Partido sólo puede desarrollarse y organizarse, trabajando entre las masas y planteando sus problemas”. Á marxe da cantidade de militantes, existía un grave problema de comunicación entre as organizacións e o rexional debido a que “en la práctica, sobre todo Sevil, ha estado encerrado en el monte en la base guerrillera [...]. Esta pérdida de la perspectiva había llevado a Sevil a graves confusiones políticas”¹⁸⁵.

Dende marzo de 1951 xa se estudiaba a posibilidade de realiza-la súa substitución. A resolución sobre o traballo en Galicia de marzo de 1951 propuña como obxectivo traslada-lo centro da actividade do Partido dende a zona campesiña

¹⁸³*Carta-informe de Santiago Carrillo. El Partido en diferentes rexións. Septiembre de 1953, AHPCE. Dirixentes 35/14.* A idea de Burgos como “universidade” do Partido Comunista está repetida por case tódolos militantes que pasaron por ese penal. Todos eles falan da magnífica organización comunista nos diferentes cárceres polos que pasaron, sobre todo na década dos cincuenta. *Vid.*, por exemplo, testemuños orais de Camilo de Dios (Entrevista realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, en Sandiás (Ourense), o 5 de agosto e 1999) e de José Otero González (Entrevista realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias. 20 de xaneiro e 14 de xullo de 1999).

¹⁸⁴*Carta a Galicia, mayo de 1950, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48.*

¹⁸⁵*Informe sobre a situación española, a situación do Partido en Cataluña, Madrid, Levante e Galicia. 5 de xaneiro de 1951, AHPCE. Activistas 92. 35/1.*

e a IV Agrupación Guerrilleira ós núcleos vitais da rexión¹⁸⁶. O propio Sevil recoñecía que o Partido estivera demasiado centrado en guerrillas, sector no que se puxeran tódalas esperanzas, o que fixo que se abandonase o traballo coas masas. Parece que Ricardo foi substituído despois “del golpe de las bases [18 de xullo de 1951], primero de los que se han sucedido desde junio de 1950”¹⁸⁷. Ricardo non debeu quedar demasiado convencido das súas faltas porque lle remitiu unha carta a Santiago Carrillo na que se defendía daquelas acusacións, que facían del o único responsable da situación na que estaba o Partido en Galicia¹⁸⁸. Analizarémola máis adiante.

Dende principios da década dos cincuenta, é dicir, coa fin da guerrilla organizada e os últimos golpes da policía, dá a impresión de que o Partido Comunista queda ó *ralentí*. Cómpre dicir que unha parte dos informes existentes no AHPCE están cifrados, polo que a información non resulta accesible. De tódolos xeitos, parece que, insistimos, a actividade e a organización está reducidos a expresións mínimas, situación na que estarán en toda a década dos anos cincuenta¹⁸⁹. Varias son as causas que podemos aducir para explicar esta situación: os repetidos golpes policiais que sufriu a organización, o que impediu a substitución da militancia anterior á Guerra Civil por cadros que non viviran esa experiencia; a inestable situación na que vivía a dirección comunista no exterior, tanto dende o punto de vista organizativo (enfrentamento de Vicente Uribe e os “mozos” do Partido que proviñan das Juventudes Socialistas Unificadas), como estratéxico (aposta pola vía da reconciliación nacional) e, finalmente, o período de transformacións aberto na URSS como consecuencia da morte de Stalin.

Os cambios ocorridos en Galicia encaixaban dentro dos que estaban tendo lugar no Buró Político, relacionados con acontecementos acaecidos no interior e no exilio. Entre os primeiros, destacaban os xérmolos de descontento producidos en España en 1951, dos que o máis coñecido é a **folga de tranvías** na Barcelona de

¹⁸⁶*Carta a Dolores... Sobre el Partido en Galicia. Marzo 1951. 34/26.*

¹⁸⁷*Carta de Ricardo [¿1951?]* AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 500-501. O golpe das bases guerrilleiras de Camanco-Ares, Tellado-Fene e San Pedro-Coruña, ocorrido o 18 de xullo de 1951, está descrito en *Informe sobre la caída. 26 de julio de 1951*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 445.

¹⁸⁸*Carta de Ricardo. [¿1951?]*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 500-501.

¹⁸⁹Alguns dos informes son de militantes “legais” que entran no país e realizan contactos que teñen un contido primordialmente informativo, que buscan darlle a coñecer á dirección en Francia a existencia de núcleos de militantes existentes pero completamente desorganizados.

marzo de 1951. Houbo outras manifestacións no País Vasco e en Madrid. Polo que sabemos, esta onda conflictiva non tivo ningún reflexo en Galicia. A análise comunista situaba a orixe das folgas na liberación de prezos dos produtos básicos que, ó mesmo tempo, provocara un incremento dos seus custos. O proceso estaba relacionado coa fin das sancións votada na ONU e os créditos americanos a Franco¹⁹⁰. O malestar da poboación española era tal, seguían argumentando os comunistas, que se o réxime non caía era debido a traizón dos socialistas e dos anarquistas, que propugnaban a pasividade e pactaban cos monárquicos¹⁹¹.

Por outra banda, a ilegalización do PCE en Francia (7 de setembro de 1950) fixo que a dirección comunista quedase dividida en tres centros, un en Moscova (Dolores Ibárruri e Fernando Claudín), outro en Praga (Enrique Lister) e un terceiro en Francia (Francisco Antón, Santiago Carrillo, Manuel Delicado e Cristóbal Errandonea)¹⁹². O Buró Político viviu unha reestructuración da súa actividade. O seu obxectivo era reforza-la toma de decisións de tódolos seus compoñentes para potencia-lo traballo colectivo, así como mellora-lo estudio e a formación¹⁹³.

Foi daquela cando se celebrou unha serie de reunións para revisa-lo traballo dos comunistas dende a Guerra Civil. Un fito importante foi o informe de Dolores Ibárruri, *Por la paz, la independencia nacional y la democracia*, pronunciado o 25 de outubro de 1951¹⁹⁴. A futura secretaria do PCE denunciaba o anticomunismo de moitos sectores republicanos, entre eles socialistas, trostquistas e anarquistas. Na liña do que viña sendo a política de unidade comunista, o seu Partido promovía agora un Frente Nacional Antifranquista (republicanos e partidos obreiros, organizacións sindicais e democráticas, grupos antifranquistas civís e militares, do

¹⁹⁰*Queridos camaradas* [1951], AHPCE. Documentos 32. Dolores Ibárruri, *La lucha del pueblo español contra el franquismo. Octubre de 1951*, AHCCOOG. Fondo Manuel Bravo.

¹⁹¹*Ibidem*. A conflictiva situación de 1951 obrigou ó goberno a da-lo seu primeiro xiro en política económica (Molinero, 1998).

¹⁹²Pouco despois produciuse a caída en desgracia de Antón, sobre a que Carrillo escribe: “En este período se extrema la aplicación del centralismo democrático. [...] Yo publico algún artículo de redacción en *Mundo Obrero* con críticas al método” (Carrillo, 1993: 434). Un primeiro fito na discusión cos métodos de dirección e traballo de Antón fóra a *Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes. Julio de 1952* (AHPCE. Documentos 33).

¹⁹³*Resolución* [Outubro de 1951], AHPCE. Documentos 32. Neste sentido hai que entende-la reaparición de *Nuestra Bandera* en Francia

¹⁹⁴Dolores Ibárruri, *Por la paz, la independencia nacional y la democracia. Informe pronunciado el 25 de octubre de 1951*, AHCCOOG. Manuel Bravo.

interior e do exterior, xentes sen partido). O carácter da revolución española non era socialista senón democrático. Esa revolución poderíase transformar con paso do tempo en socialista, en función da capacidade do Partido do proletariado.

O editorial de *Nuestra Bandera* de febreiro de 1952 popularizaba para a militancia o discurso de Dolores Ibárruri, e puña de manifesto que a táctica do Partido non era ben entendida entre certos sectores. Para reafirmar-la recorría ós argumentos de autoridade de Lenin e Stalin. Afirmábase que a revolución democrático-burguesa estaba inconclusa, polo que o obxectivo era derroca-lo franquismo. A táctica do Partido debía ser consecuente con esa realidade polo que tiña que se adaptar á cada situación concreta aínda que dentro da súa política de unidade. Tamén era certo que as folgas de 1951 supuxeran un paso adiante, pero a táctica comunista non debía estar baseada tan só nas grandes accións. Había que empregar tódalas formas de loita, estar onde estivesen as masas (por iso a consigna de entrar no Sindicato Vertical de 1948). Había que conectar coas preocupacións das masas, que eran o salario mínimo vital móbil e a xornada de oito horas¹⁹⁵.

De tódolos xeitos, as normas marcadas xa no Informe de Dolores e na conseguinte *Resolución* de outubro de 1951¹⁹⁶ tardarían aínda moitos meses en se aplicar¹⁹⁷. Parece que ó longo de 1952 seguiu o período de debate sobre as formas de organización e de actuación comunistas. A discusión culminou coa publicación de dous documentos, unha *Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes* (xullo de 1952) e unha *Resolución sobre la organización del Partido en el país* (19 de novembro de 1952)¹⁹⁸.

Como dicimos, o debate celebrado en maio de 1952, foi unha revisión da actividade comunista dende 1939. Sobre a base dos documentos elaborados pola secretaría xeral do PCE anteriormente reseñados, pasouse revista á fin da guerra, á loita guerrilleira, á táctica sindical e ós problemas organizativos. Tras recoñecer

¹⁹⁵“Editorial. Sobre nuestra táctica”, *Nuestra Bandera*, 7, febreiro de 1952, páxs. 3-11.

¹⁹⁶AHPCE. Documentos 32.

¹⁹⁷*Resolución sobre la organización del Partido en el país*, do 19 de novembro de 1952 (AHPCE. Documentos 33) recoñece ese atraso na aplicación das directivas de organización de outubro de 1951.

¹⁹⁸*Discusiones en torno a los problemas de la pérdida de la Guerra Civil. Reorganización del PCE. Mayo de 1952*, AHPCE. Documentos 33; *Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes. Julio de 1952*, AHPCE. Documentos 33; *Resolución sobre la organización del Partido en el país. 19 de noviembre de 1952*, AHPCE. Documentos 33.

que o Partido non se preparara para a derrota e que, xa que logo, nos primeiros anos actuara dunha maneira errática, afirmou-se que as directrices iniciais de reconstrucción dos sindicatos de clase foran erróneas e que a loita guerrilleira non dera os resultados desexados.

Parécenos de especial interese, dada a personalidade do autor, o informe que Carrillo presentou nese debate, redactado nun ton profundamente autocrítico co labor comunista dende a derrota bélica. Ese período era dividido en tres etapas: a primeira, ata a fin da Guerra Mundial; a segunda, 1945-48 e a terceira, 1948-51¹⁹⁹. Respecto ó primeiro período, Carrillo recoñecía a inexistencia dun imprescindible documento orientador para os militantes. Probablemente, os camaradas que quedaron á fronte do Partido en Francia en 1940 non eran os axeitados para ese labor, polo que resultaban explicables as actuacións de Quiñones e de Monzón. Foi este, xunta de Trilla, quen dirixiu o Partido no interior en 1944 e 1945, aplicando unha liña política que fixo desaparecer-lo Partido dentro das organizacións de Unión Nacional. Tamén foi responsable da “provocativa invasión” do Val de Arán.

Os comunistas cometeran en todos aqueles anos dous graves erros de apreciación no seu traballo: por unha banda, desprezaron, ata 1948, as posibilidades de traballo legal que ofrecía o réxime e, pola outra, sobrevaloraron a actividade guerrilleira. O primeiro deses erros levou ó Partido a realizar unha política sindical baseada no intento de reorganiza-la UGT, o que non fixo senón duplica-las estruturas do Partido, afastarse das masas e provocar choques por arriba con militantes doutras forzas. Ademais, e debido á “propensión a la impaciencia” por acabar con Franco que reinaba entre os comunistas, intentaron promover numerosas folgas, o que xerou un sentimento de “folgamanía”.

Os anos de 1945 a 1948 estiveron marcados por unha sobrevaloración das posibilidades da actividade guerrilleira, condicionada pola existencia dun ambiente favorable ó Partido gracias ó papel dos comunistas na derrota de Hitler. Pero unha vez que desapareceron esas condicións obxectivas, debido á ruptura da fronte aliada, a situación volveuse en contra do Partido e das guerrillas. Sen embargo, non

¹⁹⁹*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952, AHPCE.*

se iniciou o repregue. Probablemente por esas razóns déronse as caídas de 1946, 1947 e 1948, a pesar do magnífico labor realizado por moitas agrupacións. Por outra banda, se era ben certo que ó longo de 1947 houbo un incremento das forzas guerrilleiras debido ó paso ás agrupacións de moitos perseguidos polo franquismo, tamén o era que o PCE non se decatou de que, en realidade, era un proceso que debilitaba a súa actividade, pois supuña a perda de puntos de apoio e, xa que logo, a perda de contactos sociais.

Os erros cometidos por algúns dos guerrilleiros non bastaban para explicalo fracaso. Certo era que nalgúns momentos non se respectaran as normas de seguridade e que, mesmo, algúns xefes guerrilleiros actuaron como “verdaderos reyezuelos, verdaderos caciques”²⁰⁰, converténdose en traidores e inimigos do Partido. Esa realidade non empañaba o magnífico labor de moitas partidas.

Unha boa dose da responsabilidade cargábase ás costas dos responsables da selección dos guerrilleiros —Carrillo entre eles— dado que, en moitos casos, primou a valentía sobre a formación política dos enviados. O Partido apoiábase nese momento en militantes da emigración, que estaban desconectados da realidade das masas. Non se ideou un sistema de rotación para impedir que os camaradas se “queimasen”.

Os enviados ó interior eran, ademais, militantes que proviñan, sobre todo, de Francia, onde foran influenciados por Monzón. Eran persoas maioritariamente afiliadas ó Partido durante a guerra e que, xa que logo, non coñecían a vida política “normal”. Por outra banda, estaban organizados en agrupacións territoriais da emigración, que non tiñan actividade nas empresas. En boa medida, estes criterios de selección estaban condicionados pola idea de dirixir toda a organización cara ó interior dada a presunción da rápida caída de Franco. Isto fixo que fose necesario un recrutamento masivo de cadros para o interior. Sobreestimouse a súa preparación para a vida en clandestinidade, coñecida por moitos deles na loita do maquis francés, experiencia que non se podía trasladar mecanicamente a España, porque aquela loita fora un movemento moi amplo no que participaron xentes de moi diferentes condicións sociais. En definitiva, os criterios de selección dos camaradas enviados ó interior esqueceron a necesidade do traballo estritamente

²⁰⁰*Ibidem.*

político porque “Sin duda hubiera sido más justo enviar algunos organizadores y hombres con perspectiva política a las zonas donde actuaban las agrupaciones, que grupos de guerrilleros, como en su maior parte enviamos”²⁰¹.

Así pois, en 1948 a organización do Partido en España estaba debilitada; o Partido non estaba suficientemente asentado nas fábricas. Non callara entre a militancia a necesidade imperiosa de crear unha rede de comités de fábrica. Ademais, os problemas económicos da clase obreira (salarios, carestía da vida, etc.) non foran ben empregados polos comités. Neste contexto tivo lugar “La ayuda política que nos dio el [¿Stalin?] en agosto de 1948 fue capital para el partido”²⁰², a pesar de que aínda pasarían varios anos ata que se aplicaran as directices marcadas.

Cumpría, xa que logo, ter paciencia e aplicar “nuevos métodos de trabajo”, facer realidade o emprego das posibilidades legais de traballo combinadas coas ilegais. Por iso, o labor comunista recaería, sobre todo, nos cadros e militantes do interior, cara ós cales habería que facer un esforzo de formación política: “Debemos establecer el principio de que la fuente principal de los cuadros de la organización está en el interior, y no en la emigración, como prácticamente ha sucedido en todo el período anterior”²⁰³.

Ademais, o traballo do Partido non podía estar baseado en decisións unipersoais senón nos comités de Partido, máis eficaces para a loita de masas. O Partido tiña que se organizar nas fábricas, nos barrios, para o cal era preciso crear comités, atentos sempre ás reivindicacións das masas. A traducción destas propostas para os militantes do interior, segundo o documento resumo destas discusións de maio de 1952, era a consigna de que cumpría favorecer a descentralización das organizacións do Partido como paso previo á creación de organismos provinciais: “Deberemos llegar —dicía S.—, y esta debe ser la perspectiva a tener direcciones provinciales y una dirección central en el país; pero

²⁰¹*Ibidem*.

²⁰²No documento que estamos reseñando aparece un espacio en branco que, supoñemos, hai que encher co nome de Stalin (*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952*, AHPCE). Referíase á entrevista entre os dirixentes españois e o dictador soviético de agosto de 1948.

²⁰³*Ibidem*.

todo esto vendrá tras un proceso”²⁰⁴. Evidentemente, a descentralización non debía ser contradictoria co papel que o centralismo democrático había de xogar no Partido e que presupuña “la existencia de una autoridad superior en el Partido, cuyas decisiones son obligatorias para todas las organizaciones y militantes”²⁰⁵.

Quizais por iso, algúns autores afirman que tralo declive da guerrilla e a ilegalización do PCE en Francia (1950), os comunistas optaron por elimina-los Comités Rexionais e a Delegación no Interior para potenciar unha relación directa entre o país e a dirección no país veciño. O obxectivo principal era protexe-la organización e crear estruturas nas fábricas (Ruíz Ayúcar, 1976: 277). Deste xeito, os enlaces xa non serían organizadores, senón pontes entre a dirección e os novos grupos clandestinos.

As conclusións do debate de 1952 foron tres. Por unha banda, confirmábase o cambio táctico de 1948, é dicir, o abandono dos sindicatos clandestinos para aproveita-las posibilidades legais. En segundo lugar, e en consonancia co anterior, había que desenvolver “organizaciones del Partido en las grandes fábricas de las zonas industriales del país”. Por último, para que eses obxectivos puidesen ser acadados, cumpría mellora-la formación dos cadros: xa non se trataba de introducir no país militantes que estivesen no exilio, senón de formar camaradas que vivisen en España²⁰⁶.

As directrices marcadas nestes debates foron transmitidas a través dunha *Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes* de xullo de 1952 na que se cominaba á militancia a fortalece-la chamada “frente ideolóxica”, contra o franquismo, e a incrementa-lo estudio individual.

Pero volvamos á realidade galega. Xa dixemos que trala caída das bases en xullo de 1951, José Sevil *Ricardo* foi retirado da secretaría xeral. Xunta con *Moncho* e mais Melchor Díaz *Pepito*, marchou a Francia para informar ó Buró Político. Melchor Díaz regresou de Francia para se quedar como secretario xeral.

²⁰⁴Discusiones en torno a los problemas de la pérdida de la Guerra Civil. Reorganización del PCE. Mayo de 1952, AHPCE. Documentos 33.

²⁰⁵Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes. Julio de 1952, AHPCE. Documentos 33.

²⁰⁶Discusiones en torno a los problemas de la pérdida de la Guerra Civil. Reorganización del PCE. Mayo de 1952, AHPCE. Documentos 33.

Coa morte de Víctor nun enfrontamento coas forzas franquistas, tivo que se apoiar tan só en *Pancho, Vidal, Cortiñas, Darío e Ferreirín*²⁰⁷.

O traballo realizado polos dirixentes galegos foi sometido á revisión segundo os criterios aprobados en Francia. José Sevil *Ricardo* debeu recibir unha boa reprimenda, da que se defendeu nunha carta enviada a Santiago Carrillo. A resposta a esa misiva debeu ser outro severo toque de atención, porque en abril de 1952 Sevil redactaba un novo escrito, magnífico exemplo da autocrítica dos tempos stalinistas²⁰⁸. A súa carta anterior demostraba, segundo Ricardo, que seguía atrincheirado no “defendismo personal”. Tamén puña de manifesto o seu descoñecemento dos métodos do Partido, así como a existencia de conceptos pequenoburgueses e socialdemócratas:

En esta actitud mía existe una porción tal de autosuficiencia, engreimiento y resistencia a aceptar la crítica, que me hace colocarme en situación de víctima y pensar en escribir a Santiago una carta con causas y razones que me descarguen. [...] Por mi imaginación no ha pasado la idea de hacer ninguna crítica a la Dirección ni a ninguno de sus miembros, simplemente porque no tengo razones para ello. Si las tuviera lo hubiera hecho en forma clara y concisa, sin ningún rodeo [...]. El camarada Santiago vino a verme con un enfado justificado porque mi carta refleja una falta de atención a sus intervenciones y un tanto de desconsideración [...] Fue del camarada Santiago de quien recibí toda la ayuda para centrarme en las discusiones [...] ²⁰⁹.

Continuaba Sevil:

El hecho de que yo no supiera interpretar la ayuda de la Dirección del Partido y desde mi llegada me haya atrincherado tras un defensismo personal que ha sido el obstáculo mayor para aclarar la situación del P. en Galicia, es lo que más siento y estoy dispuesto a remediar en la medida que pueda y tenga posibilidad. Pero, anturalmente, con esto no podemos dar por terminado el asunto y debemos hallar la raíz... ²¹⁰

Sevil preguntábase cómo era posible que chegasen a aniñar esas concepcións (“la literatura burguesa y reaccionaria se me indigesta e imposible de

²⁰⁷Valentín Fernández Víctor morreu nun enfrontamento coa Garda Civil en febreiro ou marzo de 1951 (*Galicia. Camaradas caídos en la lucha. ¿1951-1952?* AHPCE. Galicia. Jacq. 435-438).

²⁰⁸*Galicia. Carta de Ricardo. Al Buró Político del P.C. de España. 1 de abril de 1952*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 502.

²⁰⁹*Ibidem*.

²¹⁰*Ibidem*.

leer”), nunha persoa de raíz proletaria coma el. Responde que se debe á súa fachenda porque recibiu formación polo Partido (“El Partido ha hecho de mi, de un madero, un hombre con conocimientos, con experiencia y una educación que jamás hubiera podido adquirir no siendo militante de nuestro P.”). Ademais, durante longos períodos de tempo, ocupou cargos e non foi militante de base. Para poñer solución a esta situación,

Yo pido al BP que tome las medidas que estime necesarias para curarme de esta enfermedad que me hace andar a tropezones y me permite sugerirle que un trabajo más activo y una vida de Partido más activa, además que eliminaría prácticamente los grandes defectos existentes en mi, haría imposible que otros, en caso de nacer, desarrollaran como los actuales, gracias a la vigilancia constante de los camaradas, de todo el P. y de la Dirección²¹¹.

Os dirixentes galegos intentaron organizar unha xornada de protesta para o mes de xullo de 1951, paralela a que se produciría en toda España. Ferrol foi o punto de partida en Galicia (Aguado, 1976 a: 715). A acción estaba relacionada coa campaña pola paz promovida dende a URSS²¹² que desembocara na reunión de Varsovia do Buró de Información dos Partidos Comunistas e Obreiros e a conseguinte resolución do Buró Político do PCE do 15 de decembro de 1949²¹³.

²¹¹*Ibidem*.

²¹²Coincidindo coas datas nas que se decide o cambio táctico, comezan a aparecer as primeiras consignas antianquis, relacionadas cos inicios da Guerra Fría e a campaña pola paz que lanza a URSS (*Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de febreiro de 1948; “España en los planes de preparación de guerra de los imperialistas”, *Nuestra Bandera*, agosto de 1948; “Declaración do Buró Político del PCE”, *Nuestra Bandera*, agosto de 1950). Cando as relacións URSS/EEUU se fixeron máis tensas, a inclusión de noticias internacionais converteuse en habitual. Véxase, por exemplo: “Una declaración del Comité Central del Partido Comunista de España”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de abril de 1949; “El pueblo gallego se adhiere al llamamiento y resolución del Comité Permanente de Partidarios de la Paz...”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 6, maio de 1950; “La lucha por la paz es lo decisivo”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 15 de xuño de 1950; “Franco es la guerra. Luchemos por la paz”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 11, 15 de xullo de 1950.

²¹³A resolución, que aparece no número 8 de *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE* (1 de xuño de 1950) estaba xa redactada en termos inmersos na linguaxe da Guerra Fría (existencia de dous campos enfrontados, o democrático antiimperialista, da URSS, e o antidemocrático imperialista; deber de movemento obreiro internacional de promove-la loita pola paz, papel de España nos plans americanos, etc.). O documento, no que non se atopa referencia ningunha á loita guerrilleira, facía unha difícil conexión entre a consigna lanzada en Varsovia, a loita pola paz, e a loita antifranquista, posto que consideraba que aquela se fortalecía na “lucha por las reivindicaciones inmediatas de la clase obrera y de las masas trabajadoras”, nunha alusión directa á necesidade de que os comunistas entrasen no Sindicato Vertical. Resulta sorprendente, por outra banda, o feito de que mentres que a edición francesa de *Mundo Obrero* dá conta inmediata da resolución do Buró Político do PCE sobre a reunión de Varsovia (*Mundo Obrero*, 15 de decembro de 1949), a edición galega non o faga ata seis meses despois; sorprendente porque houbo, polo

Houbo unha recollida de sinaturas en toda España en apoio ó Manifesto de Estocolmo pola paz. Galicia foi, xunto Cataluña e Levante, a zona onde se conseguiron máis apoios²¹⁴. Quizais este tipo de actividades —como tamén o era a recollida de sinaturas en apoio dos presos políticos, primeiro traballo militante do ferrolán Francisco González Vidal (González Vidal, 1999: 154)— marcaba o inicio dun novo modo de entende-la militancia comunista.

Melchor Díaz permaneceu no país ata a súa caída, xunto con José Blanco Núñez *Ferreirín* pouco despois, en xullo de 1952 o que significou a fin da loita armada e o comezo dunha nova etapa²¹⁵.

11. MILITANCIA

11.1. A militancia como fe no Partido

O 18 de xullo de 1936 comezou un período de persecución do PCE e de tódalas organizacións antifranquistas. A clandestinidade que, como xa vimos noutro lugar, non era allea á historia dos comunistas, forxou un tipo de militancia caracterizada pola súa total entrega á organización e á causa que defendía. Empregando a terminoloxía de Panebianco, nesta etapa hai un claro predominio dos incentivos colectivos sobre os selectivos porque ¿que podía gañar un militante que arriscaba a súa vida senón o sentimento do deber cumprido?

O Pleno do PCE celebrado en Toulouse do 5 ó 8 de decembro de 1945, definiu con claridade o significado da militancia dun comunista, para quen a súa

menos, seis números de *Mundo Obrero*. *Comité de Galicia del PCE* editados entre decembro de 1949 e a data da aparición da resolución, o 1 de xuño de 1950.

²¹⁴*Queridos camaradas* [1951], AHPCE. Documentos 32. As sinaturas, con nome suposto, recollíanse nunhas follas de papel nas que estaba impresa a Declaración de Estocolmo (*Informe sobre Galicia que facilita* (536) (729) [Juan Vázquez]. *Recibido 18 octubre de 1952*, AHPCE. Represión franquista. Cárcere de Burgos. Caixa 38). Referencias á recollida de sinaturas a prol do movemento pola paz tamén aparecen en *Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla*. 3 de Mayo 1952, AHPCE. Véxase “Manifesto del Partido Comunista a todos los españoles y a la opinión democrática mundial”, *Mundo Obrero*, xaneiro de 1951.

²¹⁵Segundo informes de Juan Vázquez, Ferreirín caeu e converteuse nun delator. Morreu por disparos da Garda Civil, que lle aplicou a lei de fugas (*Informe sobre Galicia que facilita* (536) (729) [Juan Vázquez]. *Recibido 18 octubre de 1952*, AHPCE. Represión franquista. Cárcere de Burgos. Caixa 38).

vida “no termina en un lugar de tortura, no termina incluso ante los pelotones de ejecución”, porque “la vida de los comunistas es el Partido, y el Partido, por encima del terror franquista, sale victorioso”²¹⁶. O dirixente Manuel Azcárate explica este sentimento, que se pode definir como fe porque “ser comunista nos dotaba de un lugar especial en la historia”, porque o militante comunista tiña a misión de empuxa-la humanidade cara a un mundo feliz pero, non de forma individual, senón dentro do Partido Comunista e baixo a dirección da Unión Soviética, “que era la primera encarnación dese mundo feliz” (Azcárate, 1998: 54-55)²¹⁷. Non é casual que algúns estudiosos consideren que o Partido

ha sido la iglesia de todos aquellos que no la tienen, con sus santos —sus grandes antepasados—, sus héroes-mártires, sus asambleas-ceremonias, sus mitines-rituales, sus manifestaciones-procesiones, sus militantes-fieles, sus dirigentes-sacerdotes y su lenguaje-latín. [Cruz, 1999 b: 37]

Anos depois, en 1950, a prensa comunista seguía a insistir nesa mesma concepción da militancia que era “un honor y una gran responsabilidad” porque o comunista “es a los ojos de la clase obrera y del pueblo sinónimo de combatiente abnegado y valeroso, es un ejemplo y orientador de masas, es un organizador y dirigente”²¹⁸.

Nin sequera as condicións de ilegalidade xustificaban que o comunista deixase de sentirse militante do Partido porque

siempre hay posibilidad de conocer la línea política del Partido, bien por la prensa clandestina o por Radio España Independiente. El aislamiento orgánico no dispensa pues al militante comunista de cumplir sus deberes [...] ²¹⁹.

Sen dúbida ningunha, a militancia no Partido Comunista esixía unha renuncia á vida privada. Así, xa en 1932, Dolores Ibárruri afirmaba que “Para mi

²¹⁶Santiago Carrillo, “Somos el Partido de la destrucción del franquismo y también el Partido de la reconstrucción de una España grande y democrática. informe ante el Pleno”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 6, abril-maio de 1946.

²¹⁷Tamén do mesmo Azcárate, *vid.*, por exemplo, a páxina 220 do seu primeiro libro de memorias (Azcárate, 1994).

²¹⁸“El deber del militante comunista” *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 8, 1 de xuño de 1950.

²¹⁹*Ibidem*.

no existen amistades, afectos, familia ni amigos; no existe más que el Partido y la revolución, y en aras de esto sacrificio todo lo demás”²²⁰.

Quizais co obxectivo de reforza-lo sentimento militante, o PCE dedicou non poucos esforzos á creación dunha serie de mitos que exemplificaban tódalas virtudes do comunista. A creación destes mitos está relacionada, dende o noso punto de vista, co fenómeno do culto á personalidade, que é un trazo máis da irradiación do estalinismo emanado dende Moscova²²¹. Cada cabodano de José Díaz, os xornais comunistas inserían artigos sobre a vida do que fora secretario xeral do PCE durante a República e a Guerra Civil²²². Tamén é frecuente atopar adhesións e felicitacións a Dolores Ibárruri no día do seu aniversario²²³.

O tratamento que a prensa comunista lles deu ós procesos contra os militantes caídos nas mans da policía tiveron outra función ademais de impedi-lo cumprimento das condenas de morte. As campañas contribuíron á creación deses

²²⁰A cita está recollida en Cruz, 1999 b: 168. Referencias á supeditación da vida persoal ás esixencias da organización pódense atopar en case tódalas memorias redactadas por militantes comunistas. Véxase, por exemplo, o libro de Domingo Malagón (Asenjo, 1999: 168-169).

²²¹Unha anécdota narrada nas Memorias de Domingo Malagón exemplifica con claridade o que significaba o culto á personalidade e a mitificación da ideoloxía comunista. Con motivo do 70 aniversario de Stalin, o PCE regalou un álbum repuxado en coiro no que cada páxina representaba un episodio da loita dos comunismos soviético e español. O traballo foi supervisado pola dirección:

En una de esas visitas fiscalizadoras se produjo la anécdota protagonizada por Antón, que percibió mal, e ingirió por el otro conducto, la escena de la cubierta que abría el volumen: el pie de campesino, que con una hoz acompañaba al obrero y dirigía a las amplias masas, estaba a la misma altura que el del proletario, lo que podía motivar a confusión sobre quién era el genuino dirigente de todo el pueblo. A Antón le parecía que el pie del campesino le estaba haciendo una zancadilla al del obrero. Tuve que corregir el detalle dándole un quiebro hacia atrás a la pierna del campesino, labor extra que supuso un importante transtorno que hubimos de subsanar a base de más café para cumplir con el plazo de ejecución. [Asenjo, 1999: 174]

²²²*Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 5, abril de 1950.

²²³Constitúe un magnífico exemplo de culto á personalidade a resposta que *Mundo Obrero* (“Sobre la justa crítica de la Camarada Dolores Ibárruri a la redacción de Mundo Obrero”, *Mundo Obrero*, 198, 1 de decembro de 1949) deu á “reprimenda” que Dolores Ibárruri fixo ó periódico comunista pola súa incomprensión da táctica de combina-las posibilidades legais e as ilegais (“Carta de la camarada Dolores Ibárruri a la Redacción de Mundo Obrero. 17 de octubre de 1949”, *Mundo Obrero*, 196, 17 de novembro de 1949). Son tamén mostras do culto ós dirixentes a aparición de noticias sobre o aniversario ou a saúde da líder comunista. Vid. tamén “Nuestra estrella polar. Correspondencia entre los guerrilleiros gallegos y Dolores Ibárruri *Pasionaria*”, en *Héroes de Galicia y de España*, Bos Aires, 1949. “En tu 51 aniversario”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 9 de decembro de 1946; *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de decembro de 1946. Especialmente curiosa resulta o poema que Lorenzo Varela lle dedicou a “A Dolores Ibárruri en Francia” (*España Popular*, 23 novembro 1945). Unha análise sobre a figura de Dolores Ibárruri en Cruz, 1999 b.

mitos ós que estamos a referirnos, e fortalecieron a unidade en torno ó Partido. Son moitas as referencias que atopamos na prensa: os casos de Agustín Zorúa, Santiago Álvarez e Sebastián Zapiraín son algúns deses exemplos²²⁴.

A creación deses mitos podía ser, ademais, unha vía a través da cal o Partido Comunista podía conectar cos intelectuais galegos, que serían os encargados de “cantar en gallego las hazañas de los guerrilleros, la leyenda de un Ponte, de un Vilaboy, de un Manolito Bello [...]”²²⁵. A esas e a outras figuras (Urtaza, Manuela Sánchez, etc.) dedicáronselles non poucas páxinas na prensa e un libro enteiro, *Héroes de España y Galicia*²²⁶.

Héroes de España y Galicia reproducía escritos dalgúns guerrilleiros e as cartas enviadas dende a prisión da Coruña polos que foran líderes do Comité Rexional de Galicia do Partido Comunista de España: Gayoso e Seoane²²⁷. Desá publicación entresacámo-las seguintes ideas. Son documentos que presentan a uns militantes na cadea que fan profesión das súas crenzas, da súa confianza no futuro e no seu Partido, que fan gala dunha gran fortaleza a pesar de que están na antesala do pelotón do fusilamento. Son, evidentemente, un modelo para imitar por tódolos militantes. Ponse de manifesto o sacrificio persoal do comunista que non dubida en deixar todo, en separarse da súa familia, para acepta-lo honor concedido pola dirección de loitar no interior do país. O guerrilleiro preso é capaz de aguanta-la tortura para non delata-los seus compañeiros, é digno do seu “título de comunista” porque “el triunfo de nuestra causa es seguro y la hora de la victoria se aproxima”. Como escribe Gayoso:

²²⁴Véxase, por exemplo, “Salvemos a Agustín Zorúa”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 10 de novembro de 1946; “¡Salvemos a nuestros luchadores! ¡Una movilización que derrote el terror franquista!”, *España Popular*, 21 de setembro de 1945; E. Líster, “¡Hay que salvarlos!”, *España Popular*, 5 outubro 1945.

²²⁵*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.

²²⁶“Urtaza y Vilaboy, asesinados por Franco”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 10 de xaneiro de 1948; “La vida podreis quitarme pero no la dignidad”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de xaneiro de 1948; *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 4, marzo de 1950; *Héroes de Galicia y de España*, Buenos Aires, 1949.

²²⁷Unha carta do 10 de abril de 1949, asinada por “Santiago” [Carrillo] e dirixida a Soto, Diego e Moncho xa recomendara populariza-las súas figuras como símbolo da loita antifranquista (*Carta a Galicia, 10 de abril de 1949*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 36-37).

He procurado que se aplicara fielmente la línea política de nuestro Buró político y clavar en la mente de cada militante y en su corazón el cariño hacia nuestros dirigentes, y principalmente hacia nuestra querida camarada Dolores [...], el jefe querido, la que me educó en la entereza y fidelidad a los principios del marxismo-leninismo. Ella fue la que me dio ánimo y fuerza para aguantar las torturas.

A forxa destes mitos carrega a creación de contramitos, os militantes caídos en desgracia dentro da organización: Heriberto Quiñones, Jesús Monzón e outros tantos. No caso de Galicia xa nos referimos noutro lugar a Víctor García Estanillo *Brasileño*²²⁸.

11.2. Orixe social da militancia

Como en épocas anteriores, neste período mantívose a desconfianza cara ás persoas que non procedían da clase obreira. Por exemplo, Azcárate escribe que “en el Buró Político del PCE hay una opinión negativa de Monzón; lo consideran demasiado señorito, de una familia rica de Navarra, y con demasiada confianza en sí mismo” (Azcárate, 1994: 218). Recomendábase que nos órganos dirixentes, dende arriba ata abaixo, se evitase a presenza de “artesanos, oficinistas, empleados liberales, etc.” porque “las direcciones deben estar compuestas fundamentalmente por obreros y campesinos firmes, fieles al Partido, ligados a las masas de los trabajadores y que trabajen”²²⁹.

Probablemente, tamén como na década dos trinta, a realidade obrigaría a que en moitas ocasións se esquecera esa máxima. A pesar da ambigüidade das categorías profesionais coas que se clasifican vinteun dos trinta e tres militantes encausados no proceso 75/1946 contra a organización comunista luguesa, non parece que o Partido evitase a presenza de artesáns, oficinistas, empregados liberais nin pequeno-burgueses: dous ebanistas, dous comerciantes, unha mestra, un propietario e un practicante, estaban nas filas do PCE na posguerra, como se pode ver no cadro axunto. O que si podemos afirmar é que predominan as profesións manuais.

²²⁸Unha magnífica análise destes procesos ós que nos estamos referindo é a de Vázquez Montalbán, 1995.

²²⁹*Consejos para la organización del Partido en el interior del País* en Ruíz Ayúcar, 1976: 104 e ss.

A ORGANIZACIÓN COMUNISTA EN LUGO SEGUNDO O PROCESO 75/1946

	Idade	Profesión	Cargo	Residencia
Alonso Álvarez, C.	33	Ebanista	Comité Ribadeo	Ribadeo
Álvarez, C.	35		Comité Monforte	Pobra do Brollón
Ansareu, Á.			Comité Becerreá	
Arenas Casal, G.	30		Comité Lugo	Lugo
Calderón Pérez, P.	38	Comerciante	Raio Baralla	Neira de Rei
Castro López, G.A.	40	Dependente	Provincial (axitprop)	Parada de Abaixo
Díaz Fernández, A.	44	Labrego	Comité Ribeira de Petín	Ribeira de Petín
Fernández Fernández, A.	53	Industrial	Raio Cervantes	Cervantes
Fernández Fernández, S.	44	Propietario	Raio Baralla	Neira de Xusá
Ferreiros, R.	21	Peón	JSU	Lugo
Frey Rodríguez, A.	28	Industrial	Raio Baralla	Ponte de Cobas
García Cal, R.	31	Niquelador	Comité Lugo	Lugo
Golás, E.			Provincial (finanzas)	
Gómez Mejide, M.	42	Ebanista	Comité Lugo	Lugo
González Rodríguez, A.	25	Empregado	Comarcal Lugo (axitprop)	Lugo
López Calderón, A.	38	Labrego	Raio Baralla	Neira de Xusá
Lozano, G.			Comarcal Lugo (secretario)	
Méndez González, V.	45	Comerciante	Raio Baralla	Baralla
Nieto Gómez, J.	39	"Radista"	Provincial (S.X.-Ax.)	
Otero Gómez, A.	40	Labrego	Comité Ribeira Piquín	Ponte de Sa. Xurxo
Otero, E.	35	Mestra	Provincial (organizaci ón)	Lugo
Pedrouzo Burgo, J.	45	Mamposteiro	Comarcal Lugo	Lugo
Pérez Fernández, Á.J	39	Labrego	Comité Ribadeo	Castropol

Rodríguez, J.V.			Provincial (reponsable político)	Lugo
Sánchez García, J.	25	Peón	Comarcal Lugo (organización)	Lugo
Somoza Rivas, S.	46		Comarcal Lugo	Lugo
Temblás, J.			Comarcal Lugo (S.X.)	
Urquiola, J.M^a	40	Metalúrxico		
Varela Cabado, F.			Comité Ribadeo	
Veiga Ortas, M.	56	Practicante	Radio Vegadeo	Lugo
Ventosa Fernández, A.	40		Comité Lugo	Agra do Granxeiro
Villares Santiago, M.	31		Comité Becerreá	Cereixal
Vivero, R.	37		Comité Lugo Provincial	Lugo

Fonte: Causa 75/1946, xullo de 1946 (Unha fotocopia da sentenza desta causa atópase no AHCCOOG). Cadro de elaboración propia.

11.3. Veteranía da militancia

Algúns estudos establecen unha certa continuidade entre o movemento obreiro da II República e os grupos da oposición dos anos corenta. Esa continuidade dábase non só no terreo organizativo senón mesmo no persoal porque “els principals dirigits de l’aparell clandestí del PCE foren antics quadres mitjans sortits de la presó en la inmediate posguerra” (Ginard, 1998: 21).

No caso de Galicia tamén se pode falar desa continuidade. Os primeiros informes da dirección encabezada por Gayoso dicían que o cincuenta por cento dos camaradas, algúns deles cadros, éranos dende antes da Guerra e a outra metade ingresara nos dez anos seguintes²³⁰. As porcentaxes incrementábanse ata o oitenta ou noventa por cento da militancia ingresada á altura de 1948²³¹. Pero esta situación, que en principio podería ser entendida como un factor que asegurase a

²³⁰Informe de Galicia. Agosto de 1946, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

²³¹Informe del Comité Regional de Galicia al Comité Central del Partido sobre la situación de aquella Región y trabajos realizados por todo el Partido. Enero 1948, AHPCE. Filme Galicia 526; Informe de Galicia primeros de marzo del 48, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

continuidade entre os anos trinta e corenta, tivo dous grandes problemas. Por unha banda, parece que os cadros antigos “ningún resultado han dado”²³² e, ademais, “los viejos militantes, unos están muy quemados y otros por los golpes que hemos sufrido, están poco decididos y solo a la fuerza de mucho hablar con ellos, se consigue ir haciendo carrera de ellos”²³³.

A situación de persecución a que estaba sometida a oposición antifranquista provocou en moitos militantes veteranos un receo ante o ingreso no Partido de xentes sen experiencia. Francisco Antón, secretario de organización do PCE, víase na necesidade de facer un chamamento para abrir, con precaución, o Partido a novos membros superando o sectarismo “especialmente en viejos camaradas, dentro y fuera del país” que vían fantasmas en tódolos sitios²³⁴.

Os delegados chegados de Francia afirmaban ter mellores resultados con militantes que se achegaban por primeira vez á organización comunista. Como adoeían de preparación política era necesario que os vencellasen a un camarada experimentado, normalmente un cadro chegado do exterior. Os veteranos serían os encargados de facer supera-las incomprensións, por exemplo,

sobre el papel jugado por el Komintern y las causas de su disolución, como también las causas de la creación del Kominform. [...] porque en Galicia no se comprende bien debido a que la Reforma Agraria creen que obedece a que aún hay que repartir las tierras a los pequeños propietarios como así mismo hay que explicarles que la Reforma Agraria no consiste solo en eso²³⁵.

As carencias na **formación política** da militancia foi unha preocupación continua nesta década dos corenta²³⁶. Para paliar ese defecto, a dirección

²³²*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

²³³*Informe de Galicia. Al Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949*. De Diego, AHPCE. Filme Galicia 536-537. Vid., no mesmo sentido, *Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

²³⁴Francisco Antón, “Fortalecer el partido y mejorar todo su trabajo”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947, p. 276.

²³⁵*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554; *Informe del Comité Regional de Galicia al Comité Central del Partido sobre la situación de aquella Región y trabajos realizados por todo el Partido. Enero 1948*, AHPCE. Filme Galicia 526.

²³⁶*Informe-resumen de Vicente Uribe ante la reunión de cuadros del Partido, celebrada en París en el año 1948*. 34/20. *Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia*, AHPCE.

recomendaba o estudio dunha serie de materiais enviados dende Francia, como os programas e chamamentos do PCE, o *Manifiesto Comunista*, algúns traballos de Lenin (*A infirmitade infantil do esquerdismo no comunismo*) e, sobre todo, a *Historia do Partido Comunista (b) da URSS*²³⁷. Tamén se insistiría en que a prensa comunista debería prestarlle maior atención á formación política²³⁸. Finalmente, xa dende finais dos anos corenta comezara a estudiarse a posibilidade de que militantes do interior fosen enviados a Francia para recibir un curso de tres ou catro meses²³⁹.

Un problema máis agravaba a carencia de preparación da militancia comunista: a súa procedencia política. Francisco Antón escribía que sobre un total de 819 altas no Partido en Francia, 65 correspondían a antigos socialistas; 172 procedían da UGT, e 104 do anarcosindicalismo²⁴⁰.

A situación en Galicia era semellante. Unha parte da militancia ingresada no PCE despois da Guerra Civil nunca pertencera a ningún partido. Outros, como ocorría na Coruña, eran antigos cenetistas. Sabemos que algúns traballadores de procedencia anarquista comezaron a facer un traballo de concienciación cos aprendices de Bazán, moitos dos cales ingresarían no Partido Comunista (González Vidal, 1999). Algo semellante puido pasar na factoría Vulcano de Vigo, na que nos anos corenta sobreviviron algúns núcleos de militantes antifranquistas procedentes da CNT e do PCE, aínda que cunha moi escasa actividade. Algúns dos confederais pasarían a engrosar as filas comunistas (Bragado, s.d.). En Pontevedra, o PCE alimentouse de republicanos e galeguistas²⁴¹. Tamén a inoperancia do PSOE fixo que moitos visen no PCE a única forza organizada e capaz de loitar contra o réxime²⁴². Por esta razón, cremos que a caracterización da militancia comunista

Nacionalidades. Cartafol 76/1. *Carta a Galicia, mayo de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48.

²³⁷*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30. *Informe de Manuel de un viaje a Galicia para enlazar con varios camaradas. 18 de septiembre de 1949*, AHPCE. Informes sobre viajes. Sig. 250. *Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia*, AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1.

²³⁸*Informe-resumen de Vicente Uribe ante la reunión de cuadros del Partido, celebrada en París en el año 1948*. 34/20.

²³⁹*Carta a Galicia, mayo de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48.

²⁴⁰Francisco Antón, "Fortalecer el partido y mejorar todo su trabajo", *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947, páx. 274.

²⁴¹*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

²⁴²*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

feita por David Ginard para Mallorca, tamén é aplicable a Galicia: “Ja en els anys quaranta el perfil del militant comunista mallorquí s’aproximà més al d’un lluitador antifranquista que al d’un admirador de la Rússia soviètica” (Ginard, 1998: 21).

11.4. Captación de novos militantes

Aproximámonos a este fenómeno a través dun caso concreto, o do militante ferrolán Francisco González Vidal *Paco Balón*, quen nas súas *Memorias* narra cómo espertou a súa conciencia política. Supoñemos que non se trata dun caso aillado senón que se pode facer extensivo a outros militantes. Trátase dun militante de familia humilde que entrou na Escola de Aprendices de Bazán, lugar onde o contacto con “operarios con cierto nivel cultural, supervivientes de la Guerra Civil” —algúns deles de procedencia anarquista— lle abriu os ollos a determinadas realidades: “Comenzaban a desempolvar los libros que tenían escondidos desde que estaban perseguidos. Fueron para mí padres y amigos a la vez” (González Vidal, 1999: 152).

Eses traballadores, a pesar de estaren dezmadados pola Guerra Civil, “fueron el fermento que posibilitó las actividades que habían quedado interrumpidas”. Eran obreiros “conscientes de que había que recuperar el tiempo perdido” polo que, de forma clandestina, comezaron a traballar cos aprendices “por la cultura, a través de literatura que estaba prohibida [...]. La literatura era variada, de escritores selectos y escogidos”. Valíanse para realizar este labor das súas pequenas bibliotecas, que tiñan agachadas nos diferentes talleres e oficinas (González Vidal, 1999: 153).

Eses primeiros contactos facilitaron que “nos identificábamos los unos a los otros. Íbamos conociendo, quién era quien y en qué orilla nos encontrábamos”. Engade *Paco Balón* que antes dos anos cincuenta

se hacían conferencias entre grupos reducidos de trabajadores, en locales y en camarotes de los buques en construcción. Se comentaban las emisiones de la BBC, Radio París y Radio España Independiente, y sobre ello se discutía y se aprendía a debatir y razonar. Madariaga y el Padre Olaso eran con frecuencia tema de duros debates. [...] La discusión se transformaba en un acontecimiento social. La vida allí se vivía como una universidad para los jóvenes. [González Vidal, 1999: 154]

Francisco González Vidal ingresou no PCE a principios da década dos cincuenta con poucas lecturas sobre marxismo e escaso coñecemento sobre o que era o PCE pero “la experiencia adquirida por lo que había visto y vivido con las personas comprometidas en la lucha por la libertad, la justicia y la democracia, me obligó a coger la bandera que ellos ya no podían tremolar”. ¿A que se refire o autor? *Paco Balón*, como outros militantes da zona, sabían da existencia de traballadores que, dunha maneira ou doutra, colaboraran coa guerrilla ou que participaran na primeira protesta obreira ocorrida despois da Guerra Civil, a “folga do aceite”, da que se fala noutro lugar.

Foi outro obreiro de Bazán, de maior idade que *Paco Balón*, o que se fixou nel cando “los jóvenes recién incorporados al trabajo [...] nos sentábamos en los banquillos del Cantón de Molins a las horas del mediodía, después de mal comer, y hablábamos de la problemática de la juventud y de política. Alguien mayor que nosotros nos observaba polemizar y debatir y, de vez en cuando, participaba”. Tratábase de Francisco F. Filgueiras.

11.5. O problema das “xeracións comunistas”

Así pois, o estudo da militancia comunista na década dos corenta axuda a comprende-los erros e acertos do PCE pero, ó mesmo tempo, pon as bases da explicación da súa actividade futura, máis concretamente nos anos sesenta. Será entón cando se poña de manifesto a existencia de “xeracións comunistas”; unha cuestión que, probablemente, dea luz á historia do Partido Comunista²⁴³.

Os informes do interior dos anos cincuenta recolleron a existencia de diferencias entre as persoas que viviran a República e a Guerra Civil e as xeracións de xente moza. O diálogo entre elas non era fácil. Deste xeito, o informe dun antigo militante, datado en 1955, recoñecía que perdera a comunicación contacto cos mozos:

El mundo de la juventud es distinto al nuestro, no piensan igual. Dicen cosas como éstas: “Es natural que vayas en el tranvía y te quedes media hora parado sin electricidad, siempre ocurrió así”. “Es natural que exista el voltímetro en la radio por las alzas y bajas de la corriente” [...] Tienen problemas: Ven como cosa fabulosa, como paraíso perdido, el que

²⁴³Sobre a idea das xeracións comunistas *vid.* Santidrián, 1998.

sus padres cuando se fueran a casar no tuvieran el problema de la vivienda²⁴⁴.

Por esa razón, dende 1958, hai análises dentro do PCE que falan da existencia de xeracións comunistas que, ás veces, conviven ignorándose. Son, *grosso modo*, os que fixeron e os que non fixeron a guerra. Na xeración que non fixo a guerra é, precisamente, onde o partido debe recrutar a súa militancia²⁴⁵. En *Libertad y socialismo*, o secretario xeral do PCE, Santiago Carrillo, suxería a convivencia entre as “fuerzas veteranas y las fuerzas nuevas” dentro do Partido entre as que había diferencias de idade e de mentalidade. Baixo a denominación de xeración veterana referíase ás xentes formadas baixo a influencia da Revolución de Outubro e a xeración da República e da Fronte Popular. Xunto a eles están os novos, aqueles comunistas formados na dictadura franquista²⁴⁶. Son xentes, as nadas antes da Guerra Civil, que, en palabras de Vázquez Montalbán, “iban a vivir un siglo tan cruel como prodigioso y sus vidas fueron expropiadas por la Historia” (Vázquez Montalbán, 1996: 13). Este problema da diferenza de mentalidade farase máis agudo na década dos sesenta como resultado da aparición dunha nova militancia que xa non coñeceu a Guerra Civil. Sobre esta cuestión voltaremos máis adiante.

11.6. Axitación, propaganda e prensa

Cremos que podemos afirmar sen demasiadas dúbidas que as actividades de axitación e propaganda foron as máis importantes das desenvolvidas pola militancia comunista destes anos. Estes labores desenvólíanse con maior intensidade en torno ás datas de especial relevancia na cultura obreira, tanto internacional como española: 14 de abril, 1º de maio, 18 de xullo, 7 de novembro, etc.²⁴⁷. A dinámica de cada unha destas conmemoracións era semellante:

²⁴⁴Documento depositado no AHPCE e recollido por Gómez Roda, 1999: 116.

²⁴⁵Santiago Carrillo, *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958)*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

²⁴⁶Santiago Carrillo *Libertad y socialismo*, París, Éditions Sociales, 1971, páxs. 70 e ss.

²⁴⁷Sobre este particular pódese consulta-la seguinte documentación: *Galicia, mayo 1946*, AHPCE. Filme Galicia 529; *Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia, 508-513; “La conmemoración del 18 de julio”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. Agosto de 1946; “El 7 de noviembre. Galicia reafirmó su tradición republicana”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 20 de novembro de 1946.

distribución dun manifesto, pegada de bandeira vermellas, colocación de bandeiras republicanas, etc.

Por outra banda, os comunistas crearon, supoñemos que con escaso éxito, os chamados “mécores da resistencia”, nos que os antifascistas debían absterse de acudir a cinemas, teatros e bares como forma de expresa-lo seu descontento ante o réxime. Non temos constancia do éxito destas iniciativas. Paralelamente, crearíanse comités de solidariedade para recadar diñeiro, roupa e alimentos para os presos²⁴⁸.

Queremos facer mención ó interese que demostran moitos dos informes comunistas pola axitación nas **forzas armadas**, obxectivo prioritario marcado no xa citado *Proyecto de organización del trabajo en la zona invadida*, documento que engadía que á troika dirixente se lle sumaba un responsable dedicado ó traballo no exército. As directrices de organización indicaban que os camaradas que traballasen no exército debían ser considerados bos soldados. Así pois, “El trabajo en el ejército debe considerarse como la primera y fundamental tarea del Partido en toda la zona invadida”²⁴⁹.

A finais da década dos corenta insistíase na necesidade de entrar nas Forzas Armadas. O interese comunista neste eido levou ó PCE a publicar unha revista: *Ejército Nacional Democrático*. Sen embargo, polo menos no que a Galicia se refire, os resultados deste labor foron limitados pois tan só fomos quen de localizar algunha presenza comunista na Mariña en Ferrol e nas Forzas da Orde Pública en Pontevedra.

Indisolublemente unida á axitación estaba a actividade de propaganda, que denunciaba a carestía da vida, o terror franquista, etc. As pintadas e o lanzamento de octavillas eran o sistema empregado para realizala, para o que cumpría dispor de medios materias de impresión, dun aparato de propaganda²⁵⁰. En toda a documentación consultada está patente o interese dos comunistas de se dotaren

²⁴⁸“Los miércoles de la resistencia”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de setembro de 1946.

²⁴⁹*Proyecto de organización del trabajo en la zona invadida*, AHPCE. Microfilme XVIII, 223.

²⁵⁰Antonio Silva Chuvieiras narra cómo en 1944 xa saían a facer pintadas en Santiago de Compostela (*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994).

dunha imprenta e de asegura-la súa seguridade²⁵¹. No caso de non facerse cunha multicopista ou cunha imprenta, calquera outro sistema era válido como o de confeccionar “una de madera, con un trozo de organdí como tela y un rodillo de goma. Con una de estas, se pueden tirar fácilmente dos mil manifiestos en un día”²⁵².

Pero se nin sequera ese sistema era factible, cunha máquina de escribir podíanse facer en poucas horas “unos cientos de octavillas, pasquines y manifiestos”. Ademais,

con un simple trozo de fieltro (si no hubiera fieltro con un trozo de manta) empapado en tinta de tampón, sobre el cual se coloca un cliché y con un rodillo de madera de los de la cocina, se pueden tirar decenas de materiales.

Como se ve, o optimismo militante non tiña límites. Entre agosto de 1946 e abril de 1947 non foi necesario recorrer a ese infinito optimismo militante porque se adquiriu unha multicopista coa que se tiraban 500 exemplares de *Mundo Obrero* e outros tantos de *Galicia* e do mensual *Orientación*. O aparato do Partido, pola súa banda, era capaz de tirar 9.000 exemplares semanais de *Mundo Obrero*, probablemente con multicopista²⁵³. Sen embargo, a necesidade de mellora-lo traballo obrigou a baixar á Coruña, en novembro de 1946, a imprenta que estaba en poder dunha guerrilla capaz de imprimir semanalmente 800 exemplares de *El Guerrillero*. Con aquela máquina lanzouse, en decembro de 1946, o primeiro *Mundo Obrero*²⁵⁴.

²⁵¹“La agitación y propaganda del Partido”, *Orientación. Boletín interno del Comité del Galicia del P. Comunista*, 2, agosto de 1946.

²⁵²Os parágrafos que aparecen a continuación proceden de *Orientación. Boletín interno del Comité del Galicia del P. Comunista*, 2, agosto de 1946.

²⁵³A impresión do *Mundo Obrero* “central” fíxose unhas veces en Francia, outras en Madrid e outras en Galicia, dependendo da capacidade do Partido Comunista. Ás veces chegaban as pranchas e outras os xornais xa impresos. Por exemplo, dende comezos da década dos cincuenta, o PCE empezou a tirar *Mundo Obrero* en Madrid, remitindo as pranchas a Galicia e ós outros territorios para reproducilos alí cunha Minerva, aínda que co obxectivo de descentraliza-la edición (AHPCE. Activistas 92.35/1).

²⁵⁴*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. filme Galicia, 508-513; *Informe del Comité Regional de Galicia al Comité Central del Partido sobre la situación de aquella Región y trabajos realizados por todo el Partido. Enero 1948*, AHPCE. Filme Galicia 526; *Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

Unha carta de abril de 1948, probablemente redactada por José Gómez Gayoso, ofrécenos algúns datos máis sobre as tiraxes da propaganda comunista. Sabemos que houbo unha primeira edición de 2.000 exemplares da *Carta de Dolores ós Guerrilleiros* e que esperaban facer entre seis e oito mil exemplares máis. Os comunistas galegos pretendían realiza-la impresión masiva dun manifesto do Comité Central do que recibiran por estafeta corenta exemplares, pero atopábanse co problema de que “las placas fotográficas especiales que se utilizan no las encontramos ni aquí ni en Madrid”²⁵⁵. Se os datos son correctos, as cifras non son desprezables.

Como acabamos de dicir, a seguridade do aparato de propaganda era vital para a actividade do Partido. Por iso, o aparato non debía estar centralizado: dende as provincias ata as células debía de se dotar de medios, o que facilitaría a reprodución de materiais e impediría que unha caída desbaratase todo o sistema²⁵⁶. Así, en Ourense, dispuñan xa dunha multicopista a principios de 1947 coa que se imprimía o *Mundo Obrero* provincial e *Juventud*²⁵⁷.

Non foron poucas as cabeceiras creadas polos comunistas. Podemos clasifica-la prensa comunista en catro grupos. En primeiro lugar, existen as publicacións do PCE, que chegaban a Galicia por distintos medios. Son, fundamentalmente, *Mundo Obrero* e *Nuestra Bandera*. Ó lado destas convivían as publicacións do interior, que hai que dividir entre os xornais editados pola guerrilla en Galicia (*Senda guerrillera. Órgano de combate del destacamento M. Eive, Tras dos penedos. Órgano mural guerrillero del Destacamento A. Cortizas, Vida guerrillera* e *Xuntanza. Órgano mural guerrillero del Destacamento M. Bello*) e as publicacións do PCE en Galicia²⁵⁸.

Dúas son as revistas editadas en Galicia ou que tiñan Galicia como destinataria específica. Estamos a referirnos á *Publicación do Comité de Galicia del PCE*, subtítulo do *Mundo Obrero* galego. Coñecémo-los números publicados entre 1946 e 1950, nos que son constantes as noticias sobre a guerrilla, o

²⁵⁵*Carta de Galicia*. 23-4-48, AHPCE. Filme Galicia 556.

²⁵⁶“La agitación y propaganda del Partido”, *Orientación. Boletín interno del Comité del Galicia del P. Comunista*, 2, agosto de 1946.

²⁵⁷*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

²⁵⁸Existen exemplares depositados no AHPCE. Vid. tamén B. Máiz, 1989.

descontento dos labregos, as folgas, o estraperlo, as chamadas á reconstrucción de UGT e de CNT, as noticias internacionais, etc. Case sempre aparece un apartado chamado “Pote gallego”, que inclúe en forma de poesía unha crónica sobre algún acontecemento. A segunda publicación galega, un *Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, recibiu o nome de *Orientación*. Existen soamente catro números que van dende febreiro de 1946 ata xaneiro de 1947.

Finalmente, atopámo-las publicacións da emigración, unhas veces redactadas polos comunistas galegos e outras polo PCE. Todas estas contiñan unha boa cantidade de materiais referentes á situación en Galicia. Entre as primeiras está o *Boletín Galego de Información*, publicación bilingüe editada en México D.F., onde, segundo Bernardo Máiz, foi creada por Luís Soto. Coñecemos catro, todos eles de 1941.

Existen tres números de *Galicia. Órgano de Alianza Nazonal-Galega*, publicación editada en México: o número 1, de 5 de decembro de 1943; o 2, do 10 de febreiro de 1944; e o 10, do 10 de setembro de 1946. *Galicia* preséntase como publicación de tódolos grupos galegos ou españois, sempre que fosen antifascistas, aínda que nela “nuestros camaradas colaboran activamente”²⁵⁹.

Tamén en México D.F. apareceu a revista *España Popular*. Naceu o 18 de febreiro de 1940 e foi dirixida por militantes comunistas como Josep Renau e Jesús Izcaray. Malia que nos seus primeiros anos tivo un ton unitario, a partir de 1946 adquiriu un evidente carácter partidario. Aínda que era unha publicación dos comunistas españois, incluía unha ampla relación de temas sobre Galicia, como a información sobre a Junta Gallega de Ayuda a la Junta Suprema, a Alianza Nazonal Galega e o Bloque Republicano Nacional Galego, os conflitos laborais en Galicia, etc. Tamén son frecuentes as sinaturas de galegos como Santiago Álvarez, Manuel Benavides, Francisco Comesaña, Luís Seoane, Luís Soto, Lorenzo Varela, etc.

Por último, respecto á emisora comunista Radio España Independiente, *Pirenaica*, hai que destaca-la súa importancia como orientadora da propaganda

²⁵⁹Resolución asoptada por la Delgación en torno a los periódicos Asturias y Alkartu, editados por el Partido, y Galicia en el que participan miembros del Partido, AHPOurense. Caixa 14622. Sobre 5.

confeccionada no interior do país. Como xa vimos noutro lugar, Galicia pasou longas temporadas sen recibir a visita de enviados de Francia, polo que, segundo recoñece a documentación comunista, “nuestra propaganda [estaba] orientada en lo fundamental por lo que se cogía de Radio Pirenaica”²⁶⁰. Aí debía acabar a función desta emisora nos anos corenta pois a radio era “un artículo de lujo para nuestro pueblo”. Os comunistas eran conscientes de que por esa razón resultaba moi extraño atopar familias obreiras que dispuxeran dun receptor²⁶¹.

Estudiada a militancia comunista e as súas actividades de axitación, é o momento de entrar na análise dos dirixentes do PCE.

12. O CÍRCULO DIRIXENTE

A Guerra Civil descabezou ó Partido Comunista en Galicia. Despois do remate do conflito habería que esperar dous anos para que o PCE comezase a enviar dirixentes ó interior, xa que “La Internacional Comunista, después del pacto con Hitler, se dedicó a sistemáticamente a vaciar Europa occidental de todos los principales dirigentes comunistas para llevarlos a Moscú” (Azcárate, 1994: 202).

Desde 1941-42 e durante a década dos corenta, tódolos dirixentes máximos da organización galega serán militantes chegados dende o exterior: *Brasileño*, Cerveró, Urquiola, Gayoso, Seoane... Todos eles foran combatentes durante a Guerra Civil. Algúns pasaran un tempo na Unión Soviética, en “la Casa Grande”, o que lles confería un gran prestixio. Foi o caso de Soto do que se escribe:

Para los camaradas del monte el camarada que va enviado por la Dirección para ellos es algo así como todopoderoso; los camaradas además de saber que Soto había sido enviado por la Dirección desde el exterior saben también que ha venido de la Casa Grande²⁶².

²⁶⁰*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febrero de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

²⁶¹*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 541-554. Vid., por exemplo, “Escucha Radio España Independiente”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 10 de novembro de 1946.

²⁶²*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa*, AHPCE. Filme Galicia.

Daremos, a continuación, unhas pinceladas biográficas sobre algúns dirixentes comunistas deste período²⁶³.

Francisco Barreiro foi un cadro dirixente das Juventudes Socialistas Unificadas en Galicia e secretario do Partido Comunista de Vigo²⁶⁴. Despois da súa caída en 1941, o PCE tardou bastante tempo en reconstruí-la dirección rexional²⁶⁵.

Manuel Blanco Bueno: Natural de Ferrol. Entrou voluntario na Armada, na que prestaba servizo no momento da sublevación do 18 de xullo. Ingresou no Partido Comunista en 1937. Cando rematou a contienda refuxiouse en Francia, onde recibiu cursos de formación e loita guerrilleira. Foi enviado ó interior co equipo encabezado por José Gómez Gayoso, como responsable militar de organización e propaganda. A súa caída produciuse na primavera de 1947, dando lugar ó sumario 36/1947, polo que foi condenado a cadea perpetua; cumpriu quince anos no penal de Burgos²⁶⁶.

José Cerberó: Segundo Heine, chegou a Galicia no outono de 1943 por ordes da dirección, para enlazar cos fuxidos de Santander, Asturias e Galicia (Heine, 1980).

Manuel Fernández Soto coronel Benito: Naceu en Mugardos en maio de 1912. Entrou voluntario na Mariña. Ingresou no PCE en 1937. Despois da Guerra Civil, tralo seu paso por un campo de concentración, foi enviado á URSS, onde estivo traballando nunha fábrica de automóbiles. Participou nas guerrillas

²⁶³Non incluímos nestas notas biográficas as de Víctor García Estanillo *Brasileño*, José Gómez Gayoso e Antonio Seoane, pois deles falamos noutros apartados deste traballo. Con motivo do cincuenta aniversario da morte destes dous últimos líderes comunistas, apareceron na prensa algunhas referencias biográficas: Xesús Alonso Montero, “Garrote vil”, *La Voz de Galicia*, 6 de novembro de 1998; Carlos Fernández, “Muerte de dos maquis gallegos”, *Los Domingos de La Voz. La Voz de Galicia*, 8 de novembro de 1998; Xosé Luis Méndez Ferrín, “Todos os guerrilleiros”, *Faro de Vigo*, 6 de novembro de 1998 e Santiago Prol, “Gayoso e Benigno: xunguidos pola traxédia”, *A Nosa Terra*, 855: 34.

²⁶⁴“En el tercer aniversario de la muerte de Diéguez, Larrañaga y demás camaradas”, *Nuestra Bandera*, 1, xaneiro de 1945, páxs. 80-95.

²⁶⁵*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

²⁶⁶Datos sobre Manuel Blanco en González Vidal 1999: 72-76. *Vid. tamén: Informe sobre la detención de Blanco en Vigo* [S.f], AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas. Sig. 562; *Biografía de Manuel Blanco Bueno*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas. Sig. 755.

soviéticas contra a invasión nazi²⁶⁷. Despois da caída de Gayoso entrou en conflito con *Moncho*. Probablemente foi executado polos mesmos guerrilleiros²⁶⁸.

Enriqueta Otero *María de los Dolores*: Mestra nada en 1910 na provincia de Lugo, tomou parte activa nas Milicias da Cultura durante a Guerra Civil. Cando rematou o conflito, puido refuxiarse en Lugo, onde contactou coa guerrilla e coa organización do Partido. Chegou a ser responsable da organización provincial. Caeu en mans das autoridades franquistas en febreiro de 1946, e foi condenada a morte na causa 75/45, pena que lle foi conmutada pola de trinta e catro anos de cadea. Quedou libre en 1965²⁶⁹.

José Mª Urquiola Iglesias *Chema* ou *Pepe*: dende o ano 1942 actuou de enlace cos comunistas asturianos (Serrano, 1988: 208). Sufriu unha detención o 7 de febreiro de 1945. Conseguiu escapar da Dirección General de Seguridad de Madrid e marchou a Ponferrada e entrou en contacto coa guerrilla. Participou na creación da Federación de Guerrillas de Galicia e León. Despois de caer nas mans da policía en febreiro de 1946, quedou aillado do resto dos presos comunistas na prisión da Coruña porque o acusaban de ser un dos responsables das detencións²⁷⁰.

José Sevil *Ricardo*: foi comisario político na XI División. Participou na defensa de Moscova durante a II Guerra Mundial. Chegou a Galicia en xullo de 1949 segundo o seu propio testemuño. Marchou de Galicia no verán de 1950 (Álvarez, 1991: 211).

Julián de la Rosa: Durante a Guerra Civil trasladouse á URSS para face-lo curso de piloto. Durante a etapa de aprendizaxe sufriu un accidente. Fixo un curso de radio na URSS²⁷¹. Caeu en novembro de 1951²⁷².

²⁶⁷*Autobiografía de Manuel Fernández Soto. Toulouse, 22 de mayo de 1946, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas. Sig. 820.*

²⁶⁸*Informe sobre Galicia que facilita (536) (729) [Juan Vázquez]. Recibido 18 octubre de 1952, AHPCE. Represión franquista. Cárcere de Burgos. Caixa 38.*

²⁶⁹Pódense consulta-las seguintes referencias sobre Enriqueta Otero: “Ayer con Enriqueta Otero”, *El Progreso*, 14 de xuño de 1985; “Bajo el imperio de Pluto (Enriqueta Otero)”, *El Progreso*, 29 de xaneiro de 1987; Rodrigo, 1996: 307-323; Manuel Rodríguez, “Enriqueta Otero, una vida de lucha por un ideal”, *Vanguardia Obrera*, 14-22 de xaneiro de 1987.

²⁷⁰*Marcelina Otero Blanco. Biografía informe. Toulouse, 10 de junio de 1947, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55. Vid. tamén González Vidal, 1999.*

²⁷¹*Autobiografía e informes sobre Julián de la Rosa. 20 de agosto de 1947, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas. Sig. 1043.*

Rivas: Segundo un informe da Delegación, chegou a Galicia procedente de Arxentina. Segundo Zoroa, a finais de 1944 perdeuse o contacto con el. Parece ser que, segundo un informe de “Santiago”, tomou contacto coa familia sen ter autorización. O seu traballo estaba limitado pola acción de *Brasileño* e de Tino Posada. Era coñecido en Vigo por socialistas e galeguistas. Non tomou medidas para evita-la extensión da caída. Detido pola policía, saíu en liberdade. En decembro de 1945 estaba nunha aldea mineira de Galicia, apartado da organización²⁷³. Segundo outros documentos, foi responsable da organización da Coruña, onde actuou con pouca intelixencia, permitindo a entrada de provocadores e realizando moitas “barbaridades”, ata o extremo de que pensaban liquidalo. Rectificou o seu comportamento, polo que foi destinado como instructor a un destacamento no que morreu en combate coa Garda Civil en 1947²⁷⁴.

O seguinte cadro recolle os nomes dos dirixentes comunistas dende 1936 a 1950.

DIRIXENTES DO PCE EN GALICIA (1936-1954)

	S. Xeral	Organización	Sindical	Guerrilla
1936-39				
1939-41	Barreiro			
1942				
1943				Urquiola
1944	Brasileño	Tino, Isidro Díaz, Belarmino Álvarez		Cerberó Crespo
1945	Brasileño- Rivas			
1946	Gayoso	Segovia Blanco Bueno	García (¿Eusebio García?)	Marrofer Seoane
1947	Gayoso	García	Soto	Seoane
1948	Soto	Diego	Moncho	
1949				
1950	Ricardo	Víctor , Pepito		

Fonte: Elaboración propia a partir de datos de arquivo.

²⁷²*Informe sobre Galicia que facilita (536) (729) [Juan Vázquez]. Recibido 18 octubre de 1952, AHPCE. Represión franquista. Cárcere de Burgos. Caixa 38.*

²⁷³*Informe sobre Rivas. S.f, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Pasos. Informes sobre camaradas. Sig. 975.*

²⁷⁴*Informe de Galicia primeros de marzo del 48, AHPCE. Filme Galicia 520-526.*

13. As finanzas da organización

Coñecemos moi poucos datos sobre o financiamento da actividade comunista no interior, nos primeiros anos despois da Guerra Civil. Sen embargo, non é moi difícil imaxinar que, dada a situación de desarticulación do Partido e a súa falta de actividade, as cantidades manexadas non serían moi elevadas. Basta con dicir, por exemplo, que o aparato do PCE en México, país no que vivía o responsable de organización, estaba formado por tan só tres profesionais, un secretario e unha mecanógrafa. O resto dos dirixentes distribuídos polos distintos países latinoamericanos, aínda que ás veces necesitan axuda, tiñan a súa vida profesional²⁷⁵.

Despois deses primeiros anos, e cunha actividade moito máis desenvolvida, a situación financeira no interior non era desesperada. É máis, en determinados momentos polo menos, a organización galega autoabastecía tanto de armas como de diñeiro. O que sempre se estaba a pedir era o envío de cadros, de militantes formados, pero non axuda económica²⁷⁶.

Era a IV Agrupación a que tiña as súas finanzas máis saneadas, ata o punto de lle transferir diñeiro ó resto das organizacións²⁷⁷. Non obstante, parece que dende Francia se realizaron envíos de axuda económica, “aunque decís no necesitala”²⁷⁸. Así, sabemos que en 1946 enviáronse 23.606 francos, 25.867 en 1947 e 15.555 nos seis primeiros meses de 1948²⁷⁹. Teñamos presente que as cifras que barallamos no seguinte cadro corresponden ós anos de maior actividade dos comunistas galegos, é dicir, ó período de Gayoso e Seoane.

²⁷⁵Como dato de referencia, podemos dicir que o custo de cada viaxe realizada dende América a Portugal, país dende onde se daba o salto para entrar na España de Franco, estaba estimado nuns 500 dólares (*Informe de Pedro Checa*, AHPCE. Activistas 93/49/0).

²⁷⁶*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa*, AHPCE. Filme Galicia.

²⁷⁷*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554. *Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

²⁷⁸*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.

²⁷⁹*Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948*, AHPCE. Documentos 29.

**INGRESOS E GASTOS DO COMITÉ REXIONAL DE GALICIA DO PCE
(1947-1948)²⁸⁰**

	1947	1948	xan-xul 1948
Ingresos	707.532	1.008.720	585.497
Entregado ó PC	174.000	251.000	51.000
Propaganda	6.266	7.824	6.174
Instalacións	3.643	10.035	9.614
Efectos eléctricos	2.300	4.856	3.226
Armas	7.500	10.975	10.050
Alimentación	364.650	498.765	340.148
Vestimenta	43.768	74.957	53.719
Calzado	9.000	11.375	8.550
Tabaco	18.413	22.321	16.943
Transporte	7.783		
Varios	975	1.368	769
Perdas	14.000	30.650	11.150
Axudas familias	7.408	92.00	6.550
Aseo persoal	17.087	10.072	3.969
Farmacia	6.486	6.700	5.432
Traslados	17159	19.900	
Utensilios		12.800	4.914
Enlaces		10.049	84.16
Axudas a presos		1.900	2.500
Saldo	7.094	13.973	43.073

A procedencia dos ingresos eran as cotizacións dos militantes, a recadación da prensa do Partido, as achegas de solidariedade e as “sancións a elementos fascistas complicados con el régimen”²⁸¹. Segundo o ex-guerrilleiro Camilo de Dios, dos golpes económicos que daba a guerrilla, o cincuenta por cento quedaba na unidade e o resto pasaba á organización do Partido²⁸².

Polo que podemos ler no cadro de datos, a dirección de Francia podía funcionar como unidade de centralización e compensación económicas, pois, malia ser certo que enviaba diñeiro ás organizacións do interior, parece que estas tamén cedían parte dos seus ingresos á dirección, xa que, como podemos observar, hai unha cantidade que se transfere ó Partido. De calquera xeito, o balance anual é sempre positivo.

²⁸⁰*Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia* [¿Marzo de 1950?], AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1.

²⁸¹*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554. *Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

²⁸²Entrevista a Camilo de Dios realizada por Víctor M. Santidrián en Sandiás (Ourense), o día 5 de agosto de 1999.

Os gastos de maior calado son, nos tres anos dos que dispoñemos datos, os que se destinan á alimentación, que nalgún momento supoñen máis do cincuenta por cento dos ingresos. Isto, como o resto dos capítulos, permítenos supoñer que as cantidades que reflicte este cadro refírense tanto ós profesionais do aparato como ós membros da guerrilla.

Outros capítulos tamén reseñables son os relacionados coa adquisición de roupas, aseo, traslados e tabaco. Resulta curioso, por outra banda, que nin as axudas ós presos nin as axudas ás familias nin a propaganda ocupen os primeiros lugares nos gastos realizados.

O cadro financeiro para os anos 1949 e 1950 é algo menos preciso. Destaca, en primeiro lugar, que desapareceu o capítulo de transferencias ó Partido e que tan só se reseñan as cantidades que se reciben do PCE. Hai que ter en conta que estamos xa nun momento de clara decadencia da actividade guerrilleira, e que os golpes económicos, quizais unha das máis importantes vías de financiamento, tenderon a desaparecer. Se os datos son completos, podemos afirmar que esas axudas externas son a xustificación de que o saldo sexa positivo; é máis, nalgún momento parece que son a única vía de mantemento económico da organización.

GASTOS DO COMITÉ REXIONAL DE GALICIA DO PCE (1950)²⁸³

	Suma anterior	Recibido do PC	Gastos
Agosto 1949	46.340	45.000	39.516
Setembro 1949	51.823	52.800	67.881
Outubro 1949	39.096		33.920
Novembro 1949	5.176	100.000	37.751
Decembro 1949	67.424	100.000	38.890
Xaneiro 1950	128.544	375	25.892

A previsión de gastos do PCE en Galicia, a principios da década dos cincuenta estaba en 1.000/mes para os camaradas que non tiñan desprazamentos, 5.600 para os camaradas do “llano” con desprazamentos e 2.000 para a edición de 2.000 exemplares de *Mundo Obrero* e mailo correo. Isto supuña 31.600 pesetas mensuais que habería que contabilizar como gastos fixos. Gastos extras eran consideradas as 1.000 pesetas para o transporte da imprenta, 18.000 para o traslado e mantemento de seis familias durante dous meses; 4.000 para a compra de dous

²⁸³*Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia* [¿1951?], AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1.

aparells de radio e 9.000 para tres máquinas de escribir. Tamén dentro do apartado de gastos extraordinarios estaba a compra de roupa de trece camaradas do “llano” (26.000 pesetas), 3.000 pesetas para as viaxes de *Moncho* e *Marita* a Francia, 30.000 para montar seis casas e unhas 23.000 pesetas para lles facer fronte ás posibles débedas de camaradas. Así pois, os gastos extras poderían ascender ás 113.000 pesetas²⁸⁴.

Chegamos así á fin da nosa análise da organización comunista na década dos corenta. Nela tratamos cuestións como a táctica deseñada pola dirección exiliada e as súas repercusións en Galicia, o tipo de militancia, as actividades de axitación, etc. A seguir abordaremos os campos de traballo nos que o PCE desenvolveu a súa “loita de masas”. E faremos comezando pola guerrilla, a maior aposta comunista nestes momentos.

14. A ACTIVIDADE GUERRILLEIRA

14.1. Antecedentes da guerrilla: os fuxidos

Dende o comezo da Guerra Civil ata principios dos anos cincuenta desenvolveuse o fenómeno da resistencia armada contra o réxime franquista. É a época da guerrilla, tema sobre o que non pretendemos facer un estudio exhaustivo pois constitúe por si mesmo o obxecto doutro traballo. Centrarémonos, pois, nalgúns cuestións que nos sirvan para poñer de manifesto que foi a principal das actividades desenvolvidas polos comunistas en Galicia ó longo da década dos anos corenta e que, xa que logo, condicionou a reconstrución do Partido en Galicia. Queda fóra do noso interese a narración das accións bélicas e dos aspectos militares que non incidan directamente no estudio da organización do PCE.

Como na maior parte dos territorios nos que triunfou o alzamento militar do 18 de xullo de 1936, en Galicia “botáronse ó monte” xentes de tódalas ideoloxías que fuxían da represión. Descoñecemos a cantidade de persoas que adoptaron esta decisión, aspecto sobre o que temos a referencia dun fuxido ourensán, Ramiro Losada, quen falaba de entre 20.000 e 30.000 escapados na zona de Lugo-Ourense-

²⁸⁴*Proyecto de resolución sobre el trabajo del P.C. de España en Galicia*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 449-451.

León. Aínda que o cifra nos parece esaxerada, destacámo-la idea de que o informante insistía en que se trataba de persoas de procedencia ideolóxica moi variada, que tiñan a pretensión de marchar a Portugal para se salvaren da represión²⁸⁵. Pola súa situación xeográfica, Galicia será paso para republicanos doutras zonas (Asturias e León) de camiño a terras lusas. Eses escapados aproveitaron as redes de contrabando preexistentes e a “forte corrente solidaria e popular” que os apoiou (Reigosa, 1993)²⁸⁶. Como veremos máis adiante, o fracaso das tentativas de fuxida estivo na base de que algúns militantes permanecesen en latitudes galaicas e organizaran auténticas guerrillas. Os fuxidos, galegos ou chegados de fóra, promoveron, dunha maneira espontánea, a súa defensa armada contra as forzas franquistas; defensa que, co paso do tempo converteuse en resistencia armada organizada. O carácter espontáneo destas primeiras formas de loita foi recoñecido mesmo pola propia historia oficial do PCE:

El movimiento guerrillero se había formado espontáneamente en diversas regiones de España al ser éstas ocupadas por las tropas franquistas. [...] El Partido apoyó con todas sus fuerzas al movimiento guerrillero²⁸⁷.

Durante a Guerra Civil, a prensa galega publicada na zona republicana, concretamente *Nova Galicia* e *Nueva Galicia*, deu noticias da existencia deses escapados, ós que xa denominou guerrilleiros²⁸⁸. Nin esa información nin ningún outro tipo de testemuños permiten dicir que os fuxidos gozaron do apoio do Goberno da República, que tan só en abril de 1938, cando Negrín ocupou o Ministerio da Guerra, organizou o XIV **Corpo de Guerrillas**, unidade mandada

²⁸⁵*Informe del evadido Ramiro Losada, comunista, presidente de la Casa del Pueblo de Orense*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Cartafol 2. Parte deste documento está reproducido e comentado en Álvarez, 1991.

²⁸⁶Unha descrición da fuxida dun republicano valdeorrés, Florencio Delgado Gurriarán, a través da fronteira portuguesa en Gurriarán, 1999: 132. Este autor afirma que unha parte do financiamento destas actividades, nas que participaban galeguistas e comunistas “con Lister á cabeza”, debeuse ás sociedades galegas en América. A esta cuestión tamén se refire Camilo de Dios (Entrevista a Camilo de Dios realizada por Víctor M. Santidrián en Sandiás (Ourense), o día 5 de agosto de 1999).

²⁸⁷*Historia del Partido Comunista de España* (versión abreviada), París, Editions Sociales, 1960, pág. 219.

²⁸⁸“Partidas de guerrilleiros”, *Nova Galicia*, 1, 5 de abril de 1937; “En Galiza tamén están en pé. Manoel González Fresco”, *Nueva Galicia*, 2, 23 de maio de 1937; Domingo Mateo, “Relato de un guerrilleiro” *Nueva Galicia*, 38, 25 de abril de 1938; “Nuestros guerrilleiros en las montañas gallegas”, *Nueva Galicia*, 50, 31 de agosto de 1938.; *Nueva Galicia*, 53, 7 de novembro de 1938.

por Domingo Ungría e Pelegrín Pérez e que non actuou en Galicia²⁸⁹. Sen embargo, segundo escribe Santiago Álvarez, houbo intentos de organiza-la guerrilla xa en tempos da Guerra Civil, opinión avalada polo historiador Blanco, quen di que, por iniciativa do Quinto Regimiento, se intentou organiza-los grupos refuxiados nos montes de Galicia (Blanco, 1993, 170). Estas afirmacións poden estar relacionadas cun discurso do secretario xeral do PCE, José Díaz, quen nun Pleno Ampliado do Comité Central do PCE de marzo de 1937, se referiu ós pequenos grupos que realizaban sabotaxes na retagarda inimiga:

Hay que impulsar la formación de grupos guerrilleros que ya están a espaldas del enemigo y que son la expresión del descontento de la población campesina frente a la política criminal y de despojo de los fascistas. Tenemos noticias de que existen grupos de gentes armadas que se echaron al monte antes de someterse a los fascistas. Hay que buscar los medios para establecer contacto con esos grupos, ayudarlos con víveres, armas y municiones, y enviarles hombres capaces de dirigirlos. [Díaz, 1937: 370]

O que fora comisario político no V Regimiento, Santiago Álvarez, vai máis lonxe, porque afirma que en novembro-decembro de 1936, no 4º Batallón da 1ª Brigada (as antigas Milicias Galegas) houbo unha corrente de opinión favorable a deixa-la fronte madrileña e desembarcar nas costas galegas para ir loitar en Galicia. A idea, aínda que desatinada, foi obxecto de discusión en certos ambientes galeguistas (Álvarez, 1986: 487).

De calquera forma, no caso de que estes intentos pasaran a se converter en realidade, non deberon de ter ningún éxito polo que os fuxidos tiveron unha sensación de abandono. Por iso, os primeiros comunistas do exterior enviados anos despois da Guerra Civil para, agora si, organiza-la guerrilla, atoparon certas reticencias, como informaba unha militante en 1947:

Comprobé la reacción de algunos huidos como Abelardo y otros (en las guerrillas de Lugo están actualmente) que decía haber pasado muchos años sin que las organizaciones se ocuparan de ellos [...]. Hubo necesidad de un gran esfuerzo y de una labora de años...²⁹⁰.

²⁸⁹Referencias ó XIX Corpo de Guerrillas en Álvarez, 1991: 25; B. Máiz, 1988: 96; e Ruíz Ayúcar, 1976: 15.

²⁹⁰Marcelina Otero Blanco. *Biografía informe. Toulouse, 10 de junio de 1947*, AHPCE. Informes do interior. Jacq. 55. Nada máis remata-la guerra recoñecía o grande erro cometido polo goberno

Sobre a localización das primeiras partidas armadas, nos anos da Guerra Civil, non coñecemos outra fonte de información que o libro de Aguado, a quen, por riba do seu nesgo ideolóxico, hai que recoñece-la utilización de informacións fidedignas procedentes dos servicios da Garda Civil (Aguado, 1976 a). Segundo este autor, no mapa de fuxidos destacaba, xa en xullo de 1936, unha partida na zona de Páramo-Tui, dirixida por un tal Azulmendi. Tamén en 1936 houbo tres partidas nas proximidades de Vigo (Lavadores, Bembibre e Candeán), unha delas formada por elementos comunistas. O mesmo autor recolle a existencia, en 1937, de grupos armados en Gondomar e Pontearreas e, en 1938, en Redondela e Vigo. Houbo actividades subversivas na Coruña dende 1938, concentradas en dúas comarcas: a de Ortigueira-Ferrol-Pontedeume-Monfero-Betanzos-As Pontes, onde actuaron os grupos de José Neira Fernández e o de *Patitas*-Carbón (Manuel Eive e Ramiro Carbón Fornos); e, a outra zona, aparecida un pouco máis tarde, en Arzúa-Ordes-Curtis. Alí estaba Benigno Andrade *Foucellas*, militante comunista do raio de Curtis durante a República, que se botou ó monte en 1941 e organizou unha partida na zona de Sobrado-Arzúa á que, anos despois, se lle uniría Lisardo Freijo *Teniente Freijo*²⁹¹.

Outros autores debuxan un mapa de fuxidos do que nos interesa destaca-la existencia dunha certa coincidencia entre as zonas nas que se concentraron os anti franquistas e aquelas nas que houbo raios comunistas no período da República (Becerreá, Maceda-Barco-Verín, NE de Lugo, Mugardos, Cabanas-Ferrol, Viveiro. etc.) (Heine: 1980 e Reigosa: 1988: 18). Con esa coincidencia non queremos dicir que as guerrillas galegas estaban formadas dende as súas orixes por militantes comunistas pois, como afirman tódolos testemuños e xa dixemos máis arriba, os fuxidos eran xentes de tódalas ideoloxías. É máis, como veremos a continuación, a constitución real das guerrillas como forza organizada foi dirixida por militantes socialistas. O que queremos dicir é que o período no que a guerrilla galega foi hexemonicamente comunista, isto é, a partir de 1945, non se pode explicar soamente pola chegada de delegados comunistas do exterior capaces de se faceren

da Fronte Popular porque non fixo traballo ningún na ratagarda do campo inimigo (Togliatti, 1939: 301).

²⁹¹O de Benigno Andrade *Foucellas* podería ser un exemplo de “guerrilleiros autóctonos” dos que fala Mercedes Yusta (Yusta, 1999: 91). Moitos destes guerrilleiros autóctonos, fenómeno que non é particular de Galicia (é o caso de Bernabé en Asturias, Serafín Fernández Ramón en León e Francisco Serrano Iranzo no Maestrazgo) tiveron un certo sabor lendario e así pasaron á memoria popular. Sobre este tema remitimos a Soutelo Vázquez e Varela Sabas (1995).

co mando das partidas. O que queremos dicir é, sinxelamente, que o traballo destes homes tivo que se apoiar na existencia previa de militantes comunistas nos grupos de fuxidos.

Habrá que esperar, así pois, ó remate da Guerra Civil para que as partidas se articulen coerentemente, segundo os plans elaborados polos anarquistas ou polos comunistas. Ruíz Ayúcar reproduce unha cita literal dos *Consejos para la organización del Partido en el interior del País* (abril de 1941), documento atribuíble ó secretario de organización Pedro Fernández Checa, na que se pon de manifesto a preocupación dos comunistas por evitaren que os numerosos grupos de fuxidos que daquela existían nas montañas españolas

degeneren en bandidaje perdiéndose para la organización del movimiento revolucionario. La orientación esencial debe ser la utilización de esta cantera de hombres [...] para ayudar a la organización del Partido. Estos grupos de guerrilleros deben estar de hecho dirigidos por la organización del Partido²⁹².

No caso de Galicia, a organización da guerrilla estará unida ós sucesos que se desenvolveron en terras leonesas, onde tamén existían **fuxidos** de distinta procedencia ideolóxica dende en 1936 (Serrano, 1988: 111 e ss.).

²⁹²Cita literal de *Consejos para la organización del Partido en el interior del País*, abril de 1941, copiada por Ruíz Ayúcar.

	Xefatura	Congresos	Organización	
1936-39	Fuxidos			
1939-41				
1942		I (abril)	Federación de Guerrillas de León-Galicia	
1943	Urquiola	II (xuño) III (set)		
1944	Cerberó Crespo	IV (out.)	Ejército Guerrilleiro de Galicia	
1945		V Congreso		Creación da IV Agrupación
1946	Marrofer Seoane	Reunificación (xullo)		
1947	Seoane			
1948	Seoane			
1949	Soto Moncho			

Fonte: Elaboración propia a partir de datos de arquivo.

14.2. A creación da guerrilla organizada

As dificultades de comunicación entre os distintos grupos de fuxidos, a falta de comunicación co exterior, a represión, a desarticulación total na que se atopaban as organizacións políticas antifranquistas e, probablemente, a desorientación das direccións no exterior sobre a táctica que habería que desenvolver contra o réxime, son algunhas das razóns polas que se tardou tanto en dota-las partidas de fuxidos dunha organización. Como dixemos, ó remata-la Guerra Civil, os dirixentes do Partido Comunista eran conscientes da necesidade de aproveita-los grupos de guerrilleiros existentes na loita antifranquista pero, evidentemente, non deberon de dispor de posibilidades para realizar esta tarefa²⁹³.

No interior, o proxecto de dotar dunha estrutura ós grupos de fuxidos naceu en 1942, gracias á inspiración dos militantes socialistas Marcelino Fernández Villanueva, *Gafas*, César Ríos e Mario Morán, que tiñan a súa base de operacións na Serra do Eixe, nos montes de Casaio (Heine, 1980 e Serrano, 1988). Estes tres

²⁹³*La situación en España y las tareas actuales del Partido (Resolución del B.P. del P.C. de España). 8 de julio de 1939, AHPCE. Documentos 20.*

personaxes están na orixe da chamada Federación de Guerrillas de León-Galicia, movemento guerrilleiro de carácter unitario. Parece ser que os contactos co cónsul británico Alexander Eaton (o *Inglés*) que, a cambio de apoia-las redes de evasión dos pilotos aliados, prestou axudas de diverso tipo á guerrilla, aceleraron a consolidación da Federación. O peso dos comunistas foi, nos momentos iniciais, moi reducido.

A primeira xefatura da Federación, coñecida como “dirección ambulante”, estaba formada por Marcelino Fernández Villanueva, *Gafas*, mais Manuel Girón Bazán. Foron eles os encargados de convoca-lo **primeiro congreso da Federación**, celebrado en abril 1942. Asistiron vintecatro guerrilleiros, dos que catro eran de CNT, cinco do PSOE, seis da UGT, catro do PCE, e outros cinco sen filiación partidaria. Segundo Serrano, a Federación daquela estaba formada maioritariamente por mineiros, labregos e xornaleiros. (Serrano, 1988: 186). En palabras do dirixente César Ríos recollidas polo mesmo autor, o seu obxectivo non era a derrota armada do franquismo, senón apoia-la loita do antifranquismo coa mirada sempre posta nunha esperada intervención estranxeira (Serrano, 1988: 190). Non tiñan o proxecto de crear unha federación de guerrillas fóra do seu ámbito xeográfico, o NO de España (León occidental, leste de Ourense e SL de Lugo); é dicir, non pretendían se-lo modelo para unha posible federación de ámbito español. Así pois, se as características que Serrano asigna á Federación de Guerrillas nas súas orixes son correctas, é certo que non se axustaría ó modelo guerrilleiro postulado polo PCE.

Estes primeiros pasos da loita guerrilleira coinciden coa aparición de *Nuestra Bandera*, revista teórica do Partido Comunista, que, xa nos seus primeiros números, dá cabida a varios artigos relacionados coa loita armada. Neles faise un paralelismo entre as guerrillas antinapoleónicas e a antifranquista: se aquelas foron o brazo armado das Juntas Supremas de 1808, a guerrilla antifranquista o é da Junta Suprema de Unión Nacional²⁹⁴.

²⁹⁴Pódense consultar, por exemplo, os seguintes artigos: Luis Soto, “La tradición guerrillera de España en sus luchas por la libertad”, *Nuestra Bandera* (México), 2, 29 de febreiro de 1944; Luis Soto, “El papel de las guerrillas ante las grandes luchas decisivas contra el franquismo”, *Nuestra Bandera* (México), 10, 31 de outubro de 1944. Vid. tamén Enrique Líster, “Balance y experiencias del Movimiento guerrilleiro en estos últimos meses”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 6, abril-maio de 1946, páxs. 45-52. e Juan Modesto, “Acciones guerrilleras”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 12, novembro de 1946, páxs. 25-30.

Serrano insiste na súa tese de que esta primeira guerrilla é inicialmente unitaria e xustifícao aludindo á falta de contacto coas direccións dos partidos no exterior. De feito as relacións con esas organizacións políticas “tendrá como primera consecuencia su inoperancia [da Federación] y, más tarde, su disolución definitiva” (Serrano, 1988: 224). Pola nosa banda, non nos atrevemos a realizar unha afirmación tan tallante, pero o que si cremos é que coa aparición dos comunistas como forza organizada comezará unha loita polo control das guerrillas que levará, a partir dun determinado momento, á hexemonía comunista. A disolución definitiva do movemento guerrilleiro terá, como veremos máis adiante, outras razóns.

Dado o carácter da documentación consultada, non resulta fácil marcar fitos que nos permitan confeccionar unha cronoloxía polo miúdo da loita armada contra o franquismo. Neste terreo existe unha certa coincidencia entre os estudos da Garda Civil²⁹⁵ e os informes do propio Partido Comunista²⁹⁶. A diferenza radica en que os primeiros están baseados en análises que se limitan á realidade española (tanto á loita antiguerrilleira como á propia evolución interna do fenómeno), mentres que os documentos do Partido Comunista relacionan guerrilla e relacións internacionais.

A *Reseña general del problema del bandolerismo*, traballo redactado en 1957 polo garda civil Eulogio Limia Pérez, divide en dous períodos os anos nos que se produciu a loita armada²⁹⁷. A primeira etapa, a dos fuxidos, ía dende a Guerra Civil ata 1945, sendo case imposible contabiliza-lo número de persoas que formaban as partidas. Pola súa parte, os comunistas recoñecen que a loita armada neste período tivo un carácter en gran parte espontáneo, con formas de organización moi primitivas, polo menos ata o ano 1942. Por outra banda, non

²⁹⁵Referímonos a Eulogio, *Reseña general del problema del bandolerismo en España después de la Guerra de Liberación*. Madrid, 23 de julio de 1957, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 3/2 e *Resumen de la lucha guerrillera en España de 1945 a 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 2/21.

²⁹⁶Parécenos especialmente representativo pola data na que está redactado o documento *Sobre el Movemento guerrilleiro en España*. Marzo de 1948, AHPCE. Teses, manuscritos e memorias. Caixa 33.

²⁹⁷Eulogio Limia Pérez, *Reseña general del problema del bandolerismo en España después de la Guerra de Liberación*. Madrid, 23 de julio de 1957, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 3/2.

parece que o problema, agás en Asturias, adquirise as dimensións suficientes como para ser unha gran preocupación para o franquismo (Munilla, 1968: 57)

Os primeiros pasos na reconstrucción do Partido no interior, a política de Unión Nacional e a evolución da II Guerra Mundial, co que de cambio supuxo a batalla de Stalingrado, deron paso a unha segunda etapa, que se prolongaría ata 1945/1946. Sería nestes anos cando se produciu a extensión do movemento guerrilleiro da cidade e o monte ó campo co conseguinte incremento tanto das accións como do número de partidas; estas comezaban, agora si, a ter unha organización maior. No que se refire a Galicia, a súa agrupación estaría no terceiro posto por actividade, detrás de Andalucía e a zona Centro.

Sobre esta base, cremos que se pode establecer, *grosso modo*, o seguinte esquema: Entre 1936 e 1942 atopamos unha primeira fase da loita armada contra o franquismo caracterizada pola carencia de organización: é a etapa dos fuxidos. En segundo lugar, entre 1943 e 1946, creáronse as guerrillas *stricto sensu*, dotadas dunha estrutura orgánica: é a fase da formación da xa citada Federación e do comezo da penetración dos comunistas como forza organizada. Finalmente, 1946 e 1951/52 marcan os límites da hexemonía comunista e a disolución do movemento guerrilleiro.

Polo que respecta a Galicia, Aguado resalta as tempranas relacións entre o PCE e o movemento guerrilleiro (Aguado, 1976 a). Nese sentido establece un arranque plenamente comunista para unha boa cantidade de guerrillas, concretamente as das zonas de Vilagarcía-Pontevedra-Vigo-Tui, de Ortigueira-Pontedeume-Betanzos-A Coruña e de Ponferrada-Quiroga-Castro Caldelas-Puebla de Sanabria; socialistas serían as orixes das partidas de Ordes e Lugo e anarquistas —e delincuentes comúns— as de Celanova-Verín. Cremos que para valorar axeitadamente as opinións deste autor hai que ter presente a súa obsesión anticomunista nunha obra que zumeza tódolos clixés anticomunistas de época de Franco, o que, posiblemente, lle fixera sobrevaloralas importancia numérica do PCE. Aguado considera que 1943 pode se-lo momento axeitado para data-los comezos das relacións entre o PCE e a guerrilla, baseándose nunha documentación capturada no campamento guerrilleiro dos montes de Casaio en xuño de 1946. Daquela, a Garda Civil fíxose cun documento que se refería ó

congreso de abril de 1943, do que falaremos máis adiante, no que se podía ler: “Como sabéis camaradas, el partido comunista fue el primero que hallamos en Madrid y traído a estas zonas por nosotros, en junio de 1943...” (Aguado, 1976 a: 656).

Da lectura do documento pódese deducir que nas súas orixes a guerrilla gozou dunha certa pluralidade ideolóxica e que se atopaba aillada das direccións dos partidos. Segundo este documento, foron os guerrilleiros os que buscaron a esas forzas políticas atopando, en primeiro lugar, a metade de 1943, o Partido Comunista. A partir “dun momento histórico que cabalga entre 1945 e 1946” (Álvarez: 1991: 27) a hexemonía comunista na guerrilla será clara. Vexamos, pois, que pasou nese tempo.

14.3. A hexemonía comunista no movemento guerrilleiro (1946-1952)

A derradeira etapa abrangue o período que cobre dende o ano 1946 ata a fin do fenómeno. Para Limia Pérez é a etapa da guerrilla comunista, caracterizada pola creación das seguintes agrupacións²⁹⁸:

AS AGRUPACIÓNS GUERRILLEIRAS			
	Nº bandoleiros	Supervivintes	Baixas
1ª (Centro-Estremadura)	220	9	211
2ª (Cidade Real e zonas limítrofes)	100	23	77
3ª (Córdoba, sur de Badaxoz)	170	13	157
4ª (Galicia)	160	40	120
5ª (Zona leste de Ciudad Real, sur de Cuenca)	70	5	65
Granada-Málaga	340	37	303
Fermín Galán	50	6	44
Levante-Aragón	280	137	143
Asturias-Santander-León-Palencia	250	107	143
Outras	250	19	96
Total	1755	396	1359

²⁹⁸*Ibidem*.

Así pois, entre 1945 e 1952, o momento de hexemonía comunista na etapa da guerrilla comunista, actuaron 1.755 “bandoleiros”²⁹⁹, dos que 160 pasaron pola IV Agrupación, a de Galicia³⁰⁰. Pola súa banda, a documentación comunista relaciona o auxe da actividade coa conxuntura internacional marcada pola fin da Guerra Mundial e a ofensiva das forzas “reaccionarias” en contra da URSS, a intensificación das loitas dos movementos populares, etc. Galicia-León pasou a ocupa-lo segundo posto en accións de toda España, moi cerca de Andalucía; e dentro de Galicia, A Coruña foi o centro de operacións principal³⁰¹. As fontes comunistas da época fannos un resumo das accións desenvolvidas en 1945, 1946 e 1947. As cifras son consideradas por esas mesmas fontes como aproximadas e incompletas³⁰²:

²⁹⁹*Ibidem*.

³⁰⁰*Ibidem*.

³⁰¹A documentación comunista á que nos referimos aquí é *Sobre el Movimiento guerrilleiro en España. Marzo de 1948*, AHPCE. Teses, manuscritos e memorias. Caixa 33. *Resumen de la lucha guerrillera en España de 1945 a 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 2/21.

³⁰²*Sobre el Movimiento guerrilleiro en España. Marzo de 1948*, AHPCE. Teses, manuscritos e memorias. Caixa 33.

Zona	Acción	1945	1946	1947
Andalucía	Total	81	345	300
	Sabotaxes	19	33	41
	Combates	28	74	102
	Abastecemen	34	238	157
	Baixas inimigo	51	59	100
Estremadura	Total	79	60	50
	Sabotaxes	22	4	4
	Combates	33	20	18
	Abastecemen	24	36	34
	Baixas inimigo	73	8	10
Centro	Total		148	100
	Sabotaxes		13	12
	Combates		34	37
	Abastecemen		101	50
	Baixas inimigo		23	20
Galicia-León	Total	66	113	114
	Sabotaxes	29	20	60
	Combates	21	31	29
	Abastecemen	16	62	25
	Baixas inimigo	57	36	50
Norte	Total	45	66	20
	Sabotaxes	22	14	6
	Combates	10	17	19
	Abastecemen	3	35	
	Baixas inimigo	9	19	20
Levante	Total	14	45	168
	Sabotaxes	3	7	64
	Combates	7	14	80
	Abastecemen	4	24	24
	Baixas inimigo	8	10	269
Cataluña	Total	44	20	33
	Sabotaxes	20	3	15
	Combates	12	8	11
	Abastecemen	12	9	
	Baixas inimigo	35	7	10
Total España	Total	330	814	800
	Sabotaxes	115	96	260
	Combates	112	200	300
	Abastecemen	103	518	300
	Baixas inimigo	241	166	380

As accións continuaron en 1949 e 1950, aínda que cun maior contido político e en menor número debido á represión, ó incremento da “provocación”, á actividade dos socialistas de dereita e dos anarquistas en contra da guerrilla, e á nova orientación que os comunistas lle deron ó fenómeno, intentando facer de cada guerrilleiro un organizador político, un dirixente campesiño³⁰³.

OS CONGRESOS DA GUERRILLA GALEGA

	Heine 1980	Serrano 1988
1942		I Congreso (abril)
1943	I Congreso (abril) II Congreso (xuño)	II Congreso (xuño) III Congreso (set)
1944	Congreso (outubro)	IV Congreso (outubro)
1945	III Congreso (feb-marzo)	V Congreso
1946	Reunificación (xullo)	Reunificación (xullo)

Ó longo dos anos da súa existencia, a Federación de Guerrillas de León-Galicia celebrou unha serie de congresos ós que se refiren os dous principais traballos sobre este tema, o de Heine e o de Serrano, aínda que con diferencias respecto a súa numeración. Non atopamos documentación ningunha sobre eses congresos no AHPCE, pero o libro *El maquis en España. Sus documentos* de Francisco Aguado, recolle algúns dos textos congresuais.

No I Congreso (II segundo Serrano), celebrado en abril de 1943, estableceuse un estado maior, reforzouse a disciplina e creáronse redes de enlace (as chamadas “milicias pasivas” ou servicio de información republicano). Segundo o relato de Serrano, no seguinte congreso, celebrado en xuño [¿setembro?] de 1943-43, comezou a fractura da Federación pola intervención dun enviado do PCE, José María Urquiola Iglesias, *Chema* ou *Pepe*, que dende o ano 1942 actuara de enlace cos comunistas asturianos (Serrano, 1988: 208). Por iniciativa de Urquiola, a Federación adheriuse á UNE (Heine, 1980: 53; Serrano, 1988: 208).

No **IV Congreso**, que tivo lugar en setembro-outubro de 1944, apareceu como representante da UNE outro militante comunista, **José Cerberó**.

³⁰³*Resumen de la lucha guerrillera en España de 1945 a 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 2/21.

Probablemente polas súas directrices, a Federación transformouse no Corpo de Guerrillas de León-Galicia ou I Corpo da Federación Nacional de Guerrillas, o que puña de manifesto a influencia do PCE que, como dixemos anteriormente, desexaba organizar un exército guerrilleiro en toda España. A acta de constitución do Corpo de Guerrillas de Galicia e León, datada o 1 de setembro de 1944 na “Cidade da Selva” (Ourense), daba fe da creación desta unidade que, integrada na suposta Federación Nacional de Guerrillas, estaba dirixida por Mario Fernández, M. de la Parra e Mario Morán. Na mesma xuntanza, o Cuerpo de Guerrillas proclamou a súa adhesión á Junta Suprema de Unión Nacional e a súa autonomía dos grupos políticos³⁰⁴. Creouse, ademais, a I Agrupación de Guerrillas encabezada por César Ríos, Abel Ares e M. Girón e potenciouse a rede de enlaces (“milicias pasivas” ou “milicias del “llano”)³⁰⁵.

Un acontecemento tivo unha grande importancia sobre a organización comunista. En outubro 1944, o PCE promoveu un intento de invasión de España polo **val de Arán**³⁰⁶. Tódolos testemuños apuntan na dirección de que a idea de crear unha cabeza de ponte no Pirineo foi de Jesús Monzón³⁰⁷. Naquel momento, Carrillo chegou a Francia dende o seu exilio americano e, tras decatarse de que nin a xefatura de guerrillas española nin os comunistas franceses estaban de acordo coa acción, ordenou a retirada³⁰⁸. Aínda que rematado nun fracaso, a penetración guerrilleira foi aproveitada polo Partido Comunista para colocar en territorio español algúns dos seus cadros. Ademais, como xa vimos noutro lugar, é o momento no que Santiago Carrillo implantou unha nova orientación tanto na organización do Partido como no movemento guerrilleiro, baseada no modelo da Agrupación de Guerrilleros Españoles en Francia³⁰⁹.

³⁰⁴*Federation Nationale de Guerrillas. I Corps. 1 septembre 1944*, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 61.

³⁰⁵Federación Nacional de Guerrillas. Cuerpo de León-Galicia. Estado Mayor, *A Todas las guerrillas y secciones del S.I.R. 12 de octubre de 1944*, en Aguado, 1976 b: 389 e ss.

³⁰⁶Para o val de Arán, consúltase Arasa, 1984.

³⁰⁷*Informe de Santiago Carrillo sobre la situación del Partido en las diferentes rexións y provincias de España. Influencias del Partido en el Movemento guerrillero. Operaciones en el Valle de Arán. 6 de febrero de 1945*, AHPCE. Dirixentes. Caixa 34. Cartafol 10. Os libros de Cossías (1956) e as memorias de Azcárate (1994) e de Santiago Carrillo (1993) tamén falan de Monzón como responsable da orde.

³⁰⁸*Informe de Santiago Carrillo sobre la situación del Partido en las diferentes rexións y provincias de España. Influencias del Partido en el Movemento guerrillero. Operaciones en el Valle de Arán. 6 de febrero de 1945*, AHPCE. Dirixentes. Caixa 34. Cartafol 10.

³⁰⁹Non é casual, nese sentido, a inclusión en *Nuestra Bandera* do artigo “Dos trabajos de Lenin sobre la guerra de guerrillas”, *Nuestra Bandera*, 2, xuño de 1945, páxs. 45-54. Refírese a “Las

Os días 1 e 2 de marzo de 1945 celebrouse o V Congreso da Federación Guerrilleira que decidiu mante-la súa autonomía tanto respecto á ANFD como á JSUN³¹⁰. Do mesmo xeito, a asemblea prohibiu o traballo político encarreirado a conseguir adeptos para calquera partido. Sen embargo, o PCE incrementou aínda máis a penetración porque, como di a acta do Congreso, os comunistas conseguiron que o seu comisario político dentro do Estado Maior pasase a formar parte del “con responsabilidad igual a los demás miembros”³¹¹.

Para Serrano, 1945 marca o declive definitivo da Federación en favor do Exército:

1945 marcó la inflexión del discurso guerrillero: significó el apogeo, pero al mismo tiempo, los síntomas evidentes de la decadencia de la Federación [...]. Simultáneamente, se estaba produciendo en España el fenómeno guerrillero comunista, a través de las Agrupaciones, que tenderán a imponer un modelo distinto al federacionista, no subsidiario de los países democráticos, y que tratará de derrocar a Franco mediante la lucha armada. [Serrano, 1988: 230]

Segundo se aproximaba a victoria aliada na II Guerra Mundial, os comunistas viron con máis claridade a posibilidade do triunfo da loita armada e da restauración da República. Por iso, ó longo de 1945 son constantes as chamadas para crear un Exército Guerrilleiro que agruparía as forzas existentes no interior. O mando estaría concentrado nun estado maior, que tería un carácter politicamente unitario e non adscrito nin á JSUN nin á ANFD³¹²:

En este sentido, y solo en el informe, hay que plantear la ayuda recibida de la JS y del movimiento de UN. Que éste comprende la justeza de nuestra posición y manifiesta estar trabajando en la misma dirección para lo que la JS ha hecho ya proposiciones de unidad a la Comisión Nacional de Alianza Democrática³¹³.

tareas de los destacamentos del ejército revolucionario” de 1905 e a “La guerra de guerrillas” de 1906.

³¹⁰Federación de Guerrillas. *Cuerpo León-Galicia. Estado Mayor. Orden circular nº 20. Marzo de 1945*, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 63.

³¹¹Federación Nacional de Guerrillas: *Cuerpo de León-Galicia: Estado mayor. Acta* [do terceiro congreso ordinario] *1 de marzo de 1945*, en Aguado, 1976 b: 393.

³¹²Mando guerrilleiro de las Federaciones de Centro, Andalucía, Levante, Aragón y Santander, *Al Estado mayor de la Federación de Guerrilleiros León-Galicia. Marzo de 1945*: AHPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 105. Cartafol 2/7.

³¹³*Queridos camaradas. 10 de agosto de 1945*, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 63.

As normas para a creación desa forza eran claras. Antes do 15 de setembro de 1945, cada agrupación debía celebrar un congreso no que serían discutidos e aprobados os seus estatutos. Neles estarían recollidos os obxectivos políticos do movemento guerrilleiro mailas normas de organización. A dirección no exterior propuña que nos congresos se tratasen cuestións como a de facer do exército guerrilleiro a vangarda do antifranquismo, o programa político de loita baseado na reconquista da república e o restablecemento da constitución de 1931. Por outra banda, os estatutos do Exército Guerrilleiro recollerían o carácter democrático da elección de mandos, así como o problema da disciplina e a loita contra a provocación.

Cada agrupación elixiría dous representantes para acudir ó congreso, que serían os que democraticamente nomearían o estado maior e a xefatura da agrupación. Habería, ademais, un representante que pasaría a formar parte do Estado Maior Central³¹⁴.

Coñecemos dous documentos do Ejército Guerrillero de Galicia (EGG): a súa *Declaración de principios políticos* mailos seus *Estatutos provisionais*. O primeiro deles non achega demasiadas novidades respecto ó que acabamos de dicir: o EGG non estaba supeditado a ningunha forza antifranquista e aspiraba a unificar tódalas guerrillas para substituí-lo réxime de Franco pola república democrática. Pretendía acadar a colaboración política de tódolos españois, agás aqueles que tivesen as mans manchadas de sangue, independentemente de que fosen de esquerdas ou de dereitas. Eses españois estarían representados no exterior por un goberno de ampla concentración republicana e antifranquista, con presenza das tres nacionalidades. No interior habería un Consello Central da Resistencia, no que estarían integradas as forzas da ANFD, Unión de Intelectuales Libres, Agrupacións de Mulleres Antifascistas, Federacións Campesiñas, Socorro Popular Antifascista e agrupacións guerrilleiras. O Consello Central da Resistencia sería apoiado por organismos territoriais e, en Galicia, polo Consello Nacional Galego da Resistencia³¹⁵.

³¹⁴*Circular. A los jefes de las Federaciones y Agrupaciones de Guerrilleros. 10 de agosto de 1945, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 63. Queridos camaradas. 10 de agosto de 1945, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 63.*

³¹⁵*Ejército Guerrillero de Galicia. Xefatura, Declaración de principios políticos, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 140.*

Os Estatutos provisionais do EGG establecían que calquera español antifranquista, sen limitación de idade, sexo, relixión e ideoloxía podería ser guerrilleiro, sempre que aceptase os seus principios de organización e disciplina³¹⁶. Poderían tamén ingresar grupos ou unidades armadas, ós que se lles respectaría o nome e o mando. O EGG funcionaría dunha forma democrática tanto no que se refire á ideoloxía dos seus membros (“Todos los guerrilleros son luchadores por la misma causa”), como á elección de xefes nas unidades (destacamento, agrupación e exército). Os mandos estarían axudados por un Estado Maior e polo comisario político da unidade. As funcións deste eran as de asegura-la moral e a preparación política dos guerrilleiros, responsabilizárase da recepción regular da prensa clandestina así como da súa confección e, tamén, axudar ós labregos a se organizaren³¹⁷.

Por outra banda, determinados aspectos da vida guerrilleira tiñan que ser elaborados de forma centralizada. Así, existiría un plan conxunto de loita, o que non era óbice para que cada agrupación e destacamento fose a responsable de se prover de armamento. Ademais, os fondos serían administrados pola caixa do destacamento, pero unha parte deles sería entregada á Xefatura da Agrupación³¹⁸.

Os Estatutos fixaban as normas de conducta e moral do guerrilleiro, que tiña que ser consciente de que “sus actos son observados por multitud de personas que a través de ellos juzgan al conjunto del Ejército Guerrillero de Galicia y al Movimiento de Resistencia”. Por iso, non debía emborracharse, nin blasfemar nin ataca-las crenzas relixiosas da poboación. Por suposto, habería de respecta-las propiedades da poboación³¹⁹.

Así pois, o V Congreso (marzo de 1945) deu comezo, paralelamente ó declive da Federación, o período de hexemonía comunista. Coincidiu coa substitución na xefatura guerrilleira de Manuel Castro por Marcelino Rodríguez Fernández *Marrofer*, xa que “el mando de Castro no es nada afortunado”. *Marrofer* entrou en contacto, inicialmente, coa desenvolvida organización de Lugo

³¹⁶*Estatutos provisionales del Ejército Guerrillero de Galicia*, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 141.

³¹⁷Sobre a prensa, véxase o apartado “Axitación, propaganda e prensa”.

³¹⁸*Estatutos provisionales del Ejército Guerrillero de Galicia*, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 141.

³¹⁹*Ibidem*.

á que foi enviado Manuel Castro (Aguado: 1976 a: 675; Astray: 1992). Foi capaz, ademais, de captar a Benigno Andrade *Foucellas*, a Manuel Ponte, Lisardo Freijo *Teniente Freijo* e Amador Domínguez (*J.Pimentel*) e de crea-la IV Agrupación Guerrillera de Galicia, na que se incluían cinco destacamentos (Manuel del Río, Teniente Freijo, Santiago Álvarez, J. Pimentel e Líster). Así pois, baixo o mando de Manuel Rodríguez Fernández *Marrofer*, as guerrillas galegas quedaron organizadas en catro agrupacións: a I, que actuaba na zona do Barco-León; a II Agrupación movíase polo interior de Ourense; Lugo era o territorio da III Agrupación e, finalmente, a IV operaba na provincia da Coruña (Heine, 1980).

Como xa vimos, a organización galega do PCE sufriu en 1946 unha caída, que fixo necesario o envío dun novo Comité Rexional, o formado por José Gómez Gayoso, Antonio Seoane Ramos, Manuel Blanco Bueno e Manuel Fernández Soto. Comezaba así o período álxido da guerrilla comunista, un período do que algúns militantes dicían “que hoy en Galicia el movimiento guerrillero, en su 90%, es comunista”³²⁰. Á súa chegada, o novo Comité Rexional recolleu “de manos de Isasa” o que de organización había na Coruña, Ourense, Vigo, Pontedeume e Viveiro, mailos restos da Federación de Guerrillas Leonesa³²¹. Fronte ós 307 guerrilleiros existentes na zona de Aragón, ós 116 da zona de Asturias, León e Santander, ou ós 94 de Cataluña, en Galicia operaban un total de 84 persoas divididos como segue:

IV agrupación: 35
 Grupo de Pontedeume: 30
 III agrupación (Lugo): 14
 II agrupación (Ourense): 5³²²

Dado que os puntos de apoio de Vigo estaban queimados, Gayoso e Seoane decidiron asenta-la dirección rexional na Coruña, onde, segundo o seu propio

³²⁰José Ángel Fernández Meis (*más conocido por Meis*), [14 de setembro de 1948] AHPCE. Filme Galicia 520-526.

³²¹José Isasa Olaizola, *Fermín* ou *Jesús Zabala*, procedía da Arxentina e foi un dos comunistas que estivo presente na organización do movemento guerrilleiro en Cáceres a finais de 1944 (Chaves, 1996: 101). Fíxose cargo en Madrid da Xefatura Nacional de Guerrillas a finais dese ano (Aguado, 1976 a: 416). Segundo outros documentos, foi Gayoso o que encargou a Isasa tomar contacto coas guerrillas e foi tamén Isasa quen presentou ó camarada Julián como responsable político das guerrillas no CR (*Situación Partido en Galicia* [¿1946?], AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 514; e *Guerrillas*, AHPCE. Movemento Guerrilleiro. Filme 156).

³²²*Datos sobre organización del Partido en el interior. Meses V, VI y VII* [1946], AHPCE. Documentos 27.

testemuño, había moita “porquería” porque a etapa de Cerberó na Federación Guerrilleira Leonesa fora nula “y virtualmente nunca dirigió las guerrillas”³²³. Entre outros problemas, existían graves carencias de dirección e de formación política porque “si importantes son cuadros de mando, mucho más, lo decisivo, son cuadros políticos”³²⁴. Dous anos despois, Gayoso volvería insinuar en que, aínda que as perspectivas melloraran, o problema dos cadros políticos —e da falta de armas— persistía.

Pouco despois de chegar a Galicia a nova dirección comunista, tivo lugar o chamado “Congreso de reunificación” (Casaio, xullo de 1946). Coñecemos un informe do Comité Rexional de Galicia, “el primero desde que la actual dirección ha tomado el Partido de Galicia en sus manos”, no que se dan noticias desa reunión³²⁵. A asemblea foi sorprendida pola Garda Civil, que matou, entre outros, os dous líderes de Ourense (Guillermo Morán García e Evaristo González Pérez, *Recesvinto*); ambos, aínda que militantes do PCE, eran partidarios dunha guerrilla plural, non hexemonizada por ningún partido. Así pois, o que pretendía ser un congreso de reunificación supuxo, en realidade, a ruptura definitiva do movemento guerrilleiro.

Pero, ademais dos progresos e méritos que puidera realiza-lo PCE, tanto no referente a súa organización política como á da guerrilla, o labor de control dos comunistas contou cun factor alleo ó seu traballo. Estamos a referirnos ó feito de que en 1946 o socialista Prieto recomendou ós guerrilleiros que abandonasen España (Serrano, 1988: 249). Segundo o testemuño de Manuel Zapico Terente, os socialistas empezaran a prepara-la marcha cara a Francia a partir do Congreso de reunificación de Casaio³²⁶ e tentaron convencer a algúns comunistas de que se retirasen, o que foi considerado como unha “provocación”: “Últimamente, el enemigo, al alimón con los prietistas y demás capituladores, están llevando a cabo una criminal labor de desmoralización, aconsejando la huida al extranjero”³²⁷.

³²³Refírese a José Cerberó, do que falamos noutro lugar (*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526).

³²⁴*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

³²⁵Partido Comunista de España. Comité de Galicia, *A los militantes del Partido en la Federación Guerrillera Galaico-Leonesa. 1 de octubre de 1946*, en Aguado, 1976 b: 400-408.

³²⁶Testemuño de Manuel Zapico Terente en Álvarez: 1991: 54.

³²⁷*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526. Foi o caso do socialista Mario Morán, quen escribiu ó seu irmán, co comunista Guillermo Morán, instructor da Segunda Agrupación aconsellándolle “que abandone todo y se vaya con ellos al extranjero, que no

No mesmo informe que acabamos de citar, a dirección política recrimináballes ós guerrilleros comunistas a súa “falta de perspectiva” e o “poco sentido político” con que foi adoptada a resolución da ruptura, aínda que, dicía o Rexional, coñecía “la actitud de los que vosotros llamais aliancistas, y es indudable que tal actitud ha forzado a tal medida”³²⁸. A ruptura significara a desaparición dunha fronte guerrilleira unificada, pero tamén que varias partidas se lanzasen a unha acción sen dirección política. A cúpula do PCE analizaba a situación que vivían as guerrillas sobre a base das sucesivas caídas que romperan a comunicación entre o aparato político e o militar. Esa desconexión permitira que os guerrilleros non tiveran noticia da desaparición da UNE e do ingreso do PCE na ANFD. Esta era coñecida en Galicia a través dun escrito do 5 de febreiro de 1946 . O feito de que no momento do Congreso de reunificación, celebrado en xullo do mesmo ano, é dicir, meses despois daquela notificación, os guerrilleiros non coñeceran esa decisión é indicio da falta de conexión coa fronte política³²⁹. O cambio comunista nas súas alianzas era explicado así:

El Movimiento de Unión Nacional, creado con objeto de agrupar en un solo bloque a todas las fuerzas enemigas del franco-falangismo, se encontró al cabo de dos años de actuación con que enfrente se creaba otro bloque con finalidad similar: La Alianza [...]. Todos los esfuerzos de nuestro Partido y de la Junta para unificar Junta y Alianza tropezaron con la obstinación y sectarismo de las fuerzas de Alianza. Ante esta situación, nuestro Partido, dando muestras de su sentido de responsabilidad, y poniendo por encima de cuestiones de amor propio, los intereses sagrados de nuestro pueblo [...], propuso a sus aliados en la Junta autodisolverla e ingresar en Alianza³³⁰.

No informe do Comité de Galicia do 1 de outubro de 1946, a dirección galega propuña que, dado que a ANFD non tiña forza armada propia, as unidades guerrilleiras, comunistas e non comunistas, recoñecesen e apoiasen á Alianza aínda que

hay nada que hacer, que se están jugando estúpidamente la vida” (*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526). Sobre a discusión mantida co seu irmán, o guerrilleiro socialista Mario Morán, *vid.* Santiago Álvarez, 1991: 54-55.

³²⁸Partido Comunista de España. Comité de Galicia, *A los militantes del Partido en la Federación Guerrillera Galaico-Leonesa. 1 de octubre de 1946*, en Aguado, 1976 b: 400-408.

³²⁹*A los Comités regionales. Al Comité del Partido Comunista de Galicia. 5 de febrero de 1946*, AHPCE. Documentos 27.

³³⁰Partido Comunista de España. Comité de Galicia, *A los militantes del Partido en la Federación Guerrillera Galaico-Leonesa. 1 de octubre de 1946*, en Aguado, 1976 b: 404.

el futuro Ejército Guerrillero de Galicia-León no estará supeditado a ningún organismo. Sólo existe una suprema autoridad del pueblo español a quien deberá acatamiento y bajo cuya dirección actuará: el Gobierno de la República³³¹.

Para iso era necesaria a unificación de tódolos guerrilleiros nun so exército, no que se reclamaba que o PCE e o resto das organizacións puideran existir como tales. Ademais, a ANFD, o Exército Guerrilleiro e tódalas demais organizacións entrarían a formar parte do Consello de Resistencia, figura creada a instancias do Goberno Giral para que dende o interior servise de conexión co goberno republicano.

O Rexional comunista consideraba que as guerrillas galegas tiñan unha amplitude moito maior e realizaba un traballo mellor alí a onde chegara o Partido. Galicia era “la primera zona guerrillera de toda España, por su cantidad y calidad”, a pesar do cal había que seguir loitando contra as imperfeccións, contra o labor das contrapartidas, contra a provocación e para dota-las guerrillas, imprescindiblemente, dunha boa organización militar. O Comité galego recomendaba a tódolos grupos de guerrillas que incrementasen a súa mobilidade e que, asemade, desenvolvesen a vida política nas unidades, para o que era necesario que o PCE estivese presente en todas elas e que se reforzasen os vínculos entre as guerrillas e o Comité Rexional³³².

Así pois, coa chegada de Gayoso e Seoane, as guerrillas galegas recibiron un forte pulo, que se traduciu nunha nova organización formada por cinco agrupacións. A I Agrupación, dirixida por *Gafas*, actuaba na zona de Ponferrada. Ourense era o territorio do *Alicantino*, quen estaba á fronte da II Agrupación. A III, a de *Templos*, movíase na provincia de Lugo. *Marrofer* dirixía a IV Agrupación, da Coruña. Finalmente, existía unha V Agrupación en Pontevedra baixo o mando de *Xanote* (Aguado, 1976 a: 678). Vexamos, a seguir, algúns datos sobre cada agrupación, comezando pola que acadou un mellor nivel de organización, a da Coruña.

³³¹*Ibidem*.

³³²*Ibidem*.

Cando chegaron a Galicia, Gayoso e Seoane enlazaron cos dous grupos existentes na Coruña e que foron a base da IV Agrupación. De feito, cremos que esta unidade foi o soporte sobre o que o Rexional levantou a trama guerrilleira no período Gayoso-Seoane. Aínda que defectuosa tanto pola súa organización como polo seu nivel político, como o propio Gayoso recoñecía, a IV Agrupación foi capaz de ceder guerrilleiros ós outros grupos³³³. Para a súa transformación e mellora foi enviado Antonio Seoane *Jorge*, quen fixo fronte ó problema dos “provocadores” dunha maneira expeditiva: Claudio Díaz *El Manolete*, *Hardy*, *Moreno* —informantes da policía, segundo a documentación comunista, que se incorporaran á loita guerrilleira da “descuidada mano de Rivas”— foron eliminados³³⁴. Con Ponte, os dous destacamentos dos que dispuña ata entón a IV Agrupación convertéronse en sete, abranguendo toda a provincia da Coruña.

Pero non todo foron éxitos. O 26 de xuño de 1946 producíase a morte de *Marrofer* nun enfrontamento coa Garda Civil, o que sen dúbida era un duro golpe para a organización. A guerrilla preparou un contragolpe que tivese resonancia internacional. O obxectivo fixado foi o do director de *El Ideal Gallego*, Arcadio Vilela, que foi morto nunha acción realizada pola partida de Manuel Bello (Aguado, 1976 a). Nunha reunión celebrada en Bergondo-Lubre foi elixido Manuel Ponte para substituír a *Marrofer*³³⁵. Na mesma reunión tamén se decidiu que a IV Agrupación pasase a se denominar Agrupación Pasionaria, quedando formada polos seguintes destacamentos (Astray, 1992: 128):

- Destacamento Eive-Carbón, comandado por José López Caspe.
- Destacamento Arturo Cortizas, dirixido por Adolfo Allegue *Riqueche*³³⁶.
- Destacamento Líster, de Jesús Valeiro *Antonio*³³⁷.
- Destacamento Manuel Bello: J. Mª Castelo Mosquera *Doctor*³³⁸.
- Destacamento Manuel del Río, dirixido por Antonio Costa Nouche e José Remuiñán Barreiro. Formaban parte del, José Blanco Núñez *Ferreirín* e Juan Couto Sanjurjo.

³³³*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

³³⁴*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

³³⁵Aguado apunta que o encumbramento de Ponte se fixo para contrarresta-la fama que xa acadara Benigno Andrade *Foucellas*:

³³⁶ Astray di que o xefe era Alonso Gallego (Astray: 1992: 128).

³³⁷Segundo Astray, o xefe era Francisco Rey Balbís *Moncho* (Astray: 1992: 128).

³³⁸O líder era Pena Camino, segundo Astray (Astray: 1992: 128).

Ós reveses militares había que engadir, tanto na Agrupación da Coruña como no resto, o sempiterno problema da dirección política, pois “muchos llevan desde el 18 de julio en el monte sin un consejo ni una orientación”³³⁹.

A partir da Coruña, enlazouse co que quedaba do **grupo de Pontedeume**, xa que parte marchara a Francia. Estaba composto por obreiros e labregos, aproximadamente trinta, case todos da comarca. Vivían nas súas casas e non tiñan practicamente actividade política, aínda que “actualmente todo es del P.”³⁴⁰.

A organización guerrilleira sufriu un novo golpe o 21 de abril de 1947, cando resultou morto Manuel Ponte. Foi substituído por Francisco Rey Balbís, ata entón xefe do destacamento Lister e que segundo Gayoso, “no demerece en nada a Ponte. Es un magnífico camarada, valiente, que lo adoran los guerrilleros...”³⁴¹. *Moncho* estivo apoiado por Emilio Pérez Vilariño *Claudio Beas*. Superadas as dificultades, a IV Agrupación acadara a comezos de 1948 un magnífico nivel, “ejemplo de lo que se puede conseguir cuando hay trabajo”. A pesar do problema da falta de cadros políticos, estaba en condicións de destaca-los seus guerrilleiros a outras zonas para reforza-las unidades.

A **III Agrupación (Lugo)** estaba formada por doce homes que recibiron a visita de Manuel Fernández Crespo para poñer orde. Eran militantes do Partido, “de los que se desgajaron de *El Gafas*”, aínda que “políticamente, una calamidad”. Gayoso escribía que na III Agrupación existía “lo que llaman las guerrillas del “llano”, cuya misión es informarles sobre los objetivos, y por ahora sólo son dos”. Engadía Gayoso informaba de que nesta agrupación funcionaban xa dous grupos, o de Monforte (dirixido por Negrete) e o de Viveiro³⁴². Respecto a este último, o líder comunista dicía que estivera formado por quince homes, que na súa maior parte marcharon para Francia: “en todo el tiempo anterior Enriqueta [Enriqueta

³³⁹*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

³⁴⁰Agás que se indique o contrario, a descrición que aparece nos parágrafos seguintes está baseada en *Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513 e *Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526. Neste último documento o CR de Galicia realiza un repaso da situación da guerrilla galega dende a súa chegada ó país en 1946.

³⁴¹*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

³⁴²*Ibidem*.

Otero] y su panda no hizo más que utilizarlos para sacar dinero, que era dilapidado por una banda de aventureros y corrompidos que rodeaban a esa persona”³⁴³.

Para proceder á reorganización desta unidade, Agudo subiu dende xuño-xullo 46. Tivo unha desafortunada actuación polo que foi substituído por *Tomás*, da IV, un ex-delegado da CNT³⁴⁴. A principios de marzo de 1948, *Xan de Xenaro* e José Pedreira de la Iglesia *Carabana* tomaron a responsabilidade das partidas de Lugo³⁴⁵.

A **II Agrupación** actuaba na provincia de Ourense e tiña, como tódalas unidades á chegada de Gayoso, escasa actividade política. Sempre estivo desligada das directrices do Partido e, ademais, controlada por Víctor García Estanillo, *Brasileño*, razón pola cal o traballo de recomposición fora moi duro. Gayoso non conseguiría contactar cos restos da Federación de Guerrillas de León, “disuelta por la pugna entre socialistas-CNT y comunistas, por causa de alianza y UN” ata 1947³⁴⁶. Tres destacamentos formaban a II Agrupación pero, por se acaso non empezan a funcionar, Gayoso enviou cara ó sur da provincia un grupo “autónomo, al margen de la Segunda”³⁴⁷. Ademais, Mayo Méndez (*Saul*) e *Pelayo* quedaron ó mando das forzas de Ourense, formadas polo destacamento de Demetrio García Álvarez *Pedro*³⁴⁸.

Nesta situación, no verán de 1948 tiveron lugar dous feitos importantes para o futuro da guerrilla en Galicia: a caída do Comité Rexional e a entrevista mantida en Moscova entre Stalin e a cúpula do PCE.

³⁴³*Ibidem*.

³⁴⁴Este Tomás pode se-lo enviado polo “C.R. de la CNT como Delegado cuando aquella luna de miel de la Junta”, segundo o *Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

³⁴⁵*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

³⁴⁶*Ibidem*.

³⁴⁷*Ibidem*.

³⁴⁸Camilo de Dios, *Chencho*, membro dunha familia de militancia comunista represaliada, entrou na II Agrupación con a penas quince anos. A súa decisión foi tomada en 1946, xunto con outros quince membros das Xuventudes Socialistas Unificadas de Ourense para evitaren caer nas mans da policía. Infórmanos de que a base da súa unidade, “O Balneario”, estaba entre a Serra da Queixa e a de San Mamede, completamente illada. Alí pasaban épocas de descanso (Entrevista a Camilo de Dios realizada por Víctor M. Santidrián en Sandiás (Ourense), o día 5 de agosto de 1999).

14.4. O cambio táctico (1948)

Como xa comentamos, en agosto de 1948 tivo lugar na Unión Soviética unha entrevista entre Stalin e a dirección do PCE (Dolores Ibárruri, Francisco Antón e Santiago Carrillo). As versións daquel encontro que existen, a dos protagonistas, afirman que foi Stalin quen propuxo a entrada dos comunistas no Sindicato Vertical e a reconversión dos guerrilleiros nunha especie de servizo de protección dos órganos de dirección do Partido no interior, é dicir, a combinación das posibilidades legais e das ilegais como arma de loita do PCE (Carrillo, 1993: 419 e ss. Ibárruri, 1984: 126-127)³⁴⁹. O consello de Stalin foi seguido polo ex-secretario do PCE, quen escribiu o artigo “Sobre la experiencias de dos años de lucha”³⁵⁰. Este escrito foi, segundo a mesma versión, a base do cambio táctico: “A raíz del cambio planteé en la dirección la conveniencia de retirar la guerrilla. Era prácticamente imposible trabajar en los movimientos de masas y practicar la guerrilla” (Carrillo, 1993: 425).

Para Santiago Álvarez a fin da loita armada foi coincidencia das vontades do PCE e dos mesmos guerrilleiros (Álvarez: 1991: 27). Hai que ter en conta que Santiago Álvarez estivo na cadea dende 1945 ata 1954 polo que non é un testemuño directo, senón que reflicte o que foi a postura oficial do PCE. Na Historia que publicaron en 1960, os comunistas xustificaban o abandono da loita armada polos cambios da conxuntura mundial (Guerra Fría) e nacional (actitude da CNT e do PSOE). Consecuentemente “la dirección del partido, de acuerdo con los jefes del movimiento guerrillero, decidió la disolución de dicho movimiento”³⁵¹.

Un indicio do cambio de táctica, que significaba o tiro de saída para que os comunistas entrasen nas institucións franquistas co fin de traballaren dende dentro, foi a inserción en *Mundo Obrero* e *Nuestra Bandera* de numerosos artigos e noticias que enxalzaban as posibilidades das vías legais para acadar, vía sindicato

³⁴⁹Referencias a esta reunión en *Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952*, AHPCE.

³⁵⁰Santiago Carrillo, “Sobre las experiencias de dos Años de luchas”, *Nuestra Bandera*, novembro-decembro de 1948; Luis Delage publicara no número anterior da mesma revista un artigo na mesma liña (*Nuestra Bandera*, setembro-outubro de 1948).

³⁵¹*Historia del Partido Comunista de España* (versión abreviada), París, Editions Sociales, 1960, pág. 237.

vertical, logros como incrementos salariais³⁵². Significativa é, por exemplo, a aparición no número de setembro-outubro de 1948 de *Nuestra Bandera*, dun artigo de Lenin titulado “¿Deben actuar los revolucionarios en los sindicatos reaccionarios?”. A referencia ós clásicos máis parecía unha orde ca unha suxestión.

O cambio de táctica acabou impoñéndose co paso do tempo, a pesar de tódalas reticencias existentes, tanto en Francia como no interior, . Sen embargo, o PCE aínda tardará uns anos en renunciar definitivamente á loita armada, á loita guerrilleira. Santiago Carrillo escribe que

el acuerdo de retirar las guerrillas tardamos mucho en hacerlo público. Antes de publicarlo había que retirarlas. [...]. La operación de retirarles era muy difícil, suponiendo que aceptaran la decisión; algunos optaron por seguir en el monte. Lo conseguimos con la Agrupación de Levante-Aragón y parcialmente en otros casos. [Carrillo, 1993: 425]

Tódolos indicios apuntan nesa dirección polo que cremos que non se pode afirmar que houbera un abandono dos guerrilleiros no país ou que, como escribe Heine, “non houbo ningún intento de evacua-los guerrilleiros por parte dos responsables do PC” (Heine, 1980: 247). O autor alemán insiste na mesma interpretación no seu libro de 1983, concepción errónea dende o noso punto de vista porque parte de considera-lo cambio táctico como unha consigna de abandono da loita guerrilleira cando do que se tratou, en realidade, foi de transforma-las partidas armadas en grupos de autodefensa e de potencia-lo traballo legal do PCE (Heine, 1983: 469). Dáno-la impresión, do mesmo xeito, de que esa opinión está en boa maneira apoiada nas opinións de Enrique Lister, quen escribiu en *Basta*, despois de ser expulsado do Partido, que “dos años después [1950] de haberse tomado la decisión de liquidar el movimiento guerrillero y cortarle toda ayuda se le sigue incitando a que continúe la pelea ¿Qué juego era ése?”³⁵³.

Ademais da presenza constante da loita guerrilleira nos órganos de expresión do PCE entre os anos 1948-1951, tódolos documentos consultados

³⁵²Vid., por exemplo, “Resultados y experiencias de las luchas de los trabajadores desde los sindicatos verticales”, *Mundo Obrero*, 188. 22 de setembro de 1949; “Los jefes sindicales fascistas al descubierto. Unos obreros textiles de Barcelona logran aumento de salarios, pero los jefes se oponen”, *Mundo Obrero*, 189 29 de setembro de 1949.

³⁵³Enrique Lister, *¡Basta! Una aportación a la lucha para la recuperación del Partido*, s.l., s.d., páx. 136.

recollen información de que o Partido Comunista segue a enviar ó interior diñeiro, organizadores e militantes para reforza-la fronte armada. Así, por exemplo, o informe redactado por un dirixente trala súa chegada a París, di que lles explicara ós militantes do interior a nova táctica do Partido; pero, paralelamente, fala da necesidade de reorganiza-la guerrilla³⁵⁴. O mesmo ocorre co informe doutro dirixente, Melchor, remitido en xuño de 1949 á dirección do Partido en Francia. Este documento non achega ningún dato que permita afirmar que o PCE estea pensando en retirar-lo seu apoio á guerrilla, aínda que, iso é certo, empeza a se introducir moi lentamente a consigna da penetración no aparato sindical³⁵⁵. O documento do Comité de Galicia do Partido Comunista datado o 1 de xaneiro de 1950 que establecía o plan de traballo para ese ano, informaba do éxito que supuxera o mantemento da Agrupación Guerrilleira de Galicia³⁵⁶. Por outra banda, o ex-guerrilleiro Francisco Martínez *Quico* di que a partir de 1948 o PCE desenvolveu unha táctica que pretendía combinar guerrillas e penetración nos sindicatos (Álvarez, 1991: 126).

Pero aínda podemos aportar outros datos que apoian a nosa opinión. Xa na década dos cincuenta, o PCE axudou a abandona-lo país a determinados guerrilleiros como *Moncho*. Este xefe guerrilleiro insiste en que a caída de Gayoso e Seoane foi o punto a partir do cal comezou o declive da guerrilla en Galicia. O PCE comezou a retirar-los seus cadros dende 1951, para que recibisen en Francia un curso teórico con miras a traballar no seo do movemento obreiro³⁵⁷.

Tamén contamos con outro testemuño, o de Amador Martínez *Ramón*. Este militante comunista nado na zona de Monforte, traballou como enlace entre Francia e Aragón despois da Guerra Mundial. Amador Martínez, que en 1949 foi enviado a Asturias para explicar ás guerrillas a nova táctica de penetración no Vertical, conta que o PCE fixo todo o posible para retirar-los guerrilleiros.

³⁵⁴*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa, AHPCE. Filme Galicia 538. Losa pode ser Julián de la Rosa.*

³⁵⁵*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.*

³⁵⁶*Partido Comunista de España Comité Regional de Galicia. 1 de enero de 1950, en Aguado, 1976 a: 422-426.*

³⁵⁷Testemuño de Moncho en Neira Vilas, 1992: 54-55. Sobre a retirada de Moncho a Francia, pódense le-lo libro de *Paco Balón*, no que aparece unha versión semellante (González Vidal, 1999).

Por outra banda, resulta curioso que Aguado non faga ningunha referencia á retirada táctica, ó abandono da guerrilla por parte do Partido Comunista. Para Aguado, a desaparición das guerrillas (dos “bandoleiros”), non foi debida a ningunha decisión política senón sinxelamente, ó esmorecemento da organización comunista causado polas numerosas caídas (Aguado 1976 a).

O que si parece evidente é o feito de que dende 1948 se potenciou outro tipo de organización menos militarizada, que daba á loita armada un carácter moi distinto ó que ata entón tivera. Segundo un informe de Carrillo de 1952,

habíamos decidido transformar estas tres agrupaciones guerrilleras [*Levante, Galicia e Asturias*] en bases para la instalación del Comité Regional del Partido en cada lugar, y como órganos de autodefensa de dicho órgano. Habíamos decidido poner fin a las acciones armadas que no estuviesen dictadas por la necesidad de la autodefensa, y desde luego a las acciones de carácter económico. Entonces pensábamos que apoyados en los grupos de camaradas armados, los órganos de dirección del Partido, podrían organizar su trabajo político desde el monte hacia los centros obreros, en primer lugar, y hacia el campo, con más garantías de continuidad que desenvolviéndose en la ciudad. La experiencia ha sido negativa³⁵⁸.

Había que esquecer-la idea de que a guerrilla constituía a única vía de loita no agro. De feito, o movemento guerrilleiro debía estar subordinado ó fortalecemento do Partido e á resistencia no mundo agrario³⁵⁹.

Feitas estas apreciacións sobre o cambio de táctica, vexamos, pois, cál era a situación do movemento guerrilleiro en Galicia a partir de 1948.

Un informe enviado a Francia, datado en xuño de 1949 e asinado por Melchor, fai a seguinte descrición das guerrillas galegas nese momento³⁶⁰: existían catro agrupacións mailo grupo de Monforte. A I Agrupación, creada no mes de outubro do ano 1948, procedía da IV e tiña como ámbito de actuación xeográfico a provincia de Pontevedra. Estaba dirixida por Jaspe como xefe e Blanco como comisario. A II Agrupación estaba composta por dez ou once comunistas

³⁵⁸*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952, AHPCE.*

³⁵⁹*Carta a Galicia, 1948, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.*

³⁶⁰*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.*

encabezados por un guerrilleiro procedente da IV, Saúl. A III Agrupación, da que Temblas era o xefe e Dopico o comisario, tiña un bo nivel político e realizaba un traballo de interese cos labregos³⁶¹. Coma sempre, a IV Agrupación era a que se atopaba na mellor situación, cun cambio moi positivo dende xaneiro ata a visita de Melchor, debido á marcha de algúns camaradas. Referíase Melchor —aínda que sen citalo— a Soto, personaxe enfrontado ó xefe da IV, *Moncho*. Sobre este problema volveremos máis tarde. Cortiñas era o comisario desta agrupación que estaba formada por vintedous camaradas divididos en catro destacamentos (Líster, Cortizas, Eibe e Bello). Finalmente, Melchor dicía que o grupo de Monforte actuaba por libre, polo que creaba mala impresión nunha zona onde o Partido fora moi forte³⁶².

Os tres informes do ano 1949 coinciden nos mesmos pedimentos para as guerrillas: “dotar al movimiento guerrillero de una jefatura”, un radista e armas automáticas³⁶³. ¿Cales eran as necesidades económicas? Melchor informaba dos gastos necesarios para evitar que as agrupacións tivesen que “imponer sanciones”, dado que non eran ben vistas polos campesiños. Así, calculaba que un membro da dirección no “llano” gastaba, sen desprazamentos nin roupa, unhas 1.400 pesetas mensuais, mentres que un guerrilleiro necesitaba 1.450, detalladas do seguinte xeito: comida: 900 pesetas; roupa: 300; calzado: 100; tabaco: 100 e 50 máis de “Varios”. Respecto ós gastos do aparato de propaganda, da imprenta, Melchor informaba de que 1.000 cuartillas valían unhas 160 pesetas, un tubo de tinta, 40 e unha caixa de doce clixés tiña un prezo de 150 pesetas³⁶⁴.

Corresponden ás datas posteriores ó cambio de táctica, as descricións sobre a forma de vida e o funcionamento das guerrillas galegas. Aínda que segundo algún autores, a guerrilla de Galicia puido ter unha características propias “por su especial constitución geográfica, población diseminada, terreno accidentado, gran cantidade de bosques y vegetación, régimen de lluvias, etc.” (Aguado, 1976 a:

³⁶¹Parte da III Agrupación estaba en Viveiro (*Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949. De Diego*, AHPCE. Filme Galicia 536-537).

³⁶²*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

³⁶³*Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949. De Diego*, AHPCE. Filme Galicia 536-537; *Informe del Comité Regional de Galicia. Al Comité Central del Partido Comunista de España. Febrero de 1949. De Soto* [Manuel Soto], AHPCE. Filme Galicia 532-533; *Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

³⁶⁴*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

656), non atopamos grandes diferencias no seu funcionamento a respecto doutras zonas³⁶⁵: sistema de citas, enlaces, subidas e baixadas monte/“llano”, importancia da imprenta, movementos constantes dos dirixentes entre as agrupacións e as distintas localidades nas que había organización, etc. (Aguado, 1976 a: 680).

É precisamente en 1949 cando se fala de que as guerrillas, particularmente a IV Agrupación, desenvolvía a súa actividade nunhas boas condicións de vida que lles permitía, mesmo, contar con dous médicos:

Esta base [*destacamento Cortiñas, Cuarta Agrupación*] reúne unas magníficas condiciones. Tienen una barraca montada en madera con techo de lona de 7x3 con piso de madera. Está incrustada en el monte, lo que la hace invisible no siendo estando encima de ella. En su interior hay dos colchonetas que se pliegan en las horas de trabajo y se coloca un tablero en el centro en el que caben 20 camaradas para comer. Existe otra caseta donde está la intendencia y otra barraca hecha suplementaria donde dormían estos días algunos camaradas. La comida se hace con carbón de leña que no hace humo. Tienen hecho con piedra un lavadero en un riachuelo que pasa a tres metros de la barraca. Hay water con canalización subterránea. Tienen montada una ducha con una barrica de unos 30 litros la que llenan cada vez que un camarada se ducha para cambiarse de ropa. Se cambian de ropa una vez a la semana como mínimo. Todos los camaradas se afeitan cada dos días y tienen sus cepillos y pasta de dientes respectivos. Tienen una máquina de coser donde hacen las compañeras las chaquetas y pantalones. Tienen un aparato de radio miniatura de 20x10x5 que marcha con pilas secas de las lámparas³⁶⁶.

Un elemento importante na vida das guerrillas foi o proceso de militarización que, aínda que iniciado no período de Gayoso e Seoane, non daría resultados ata o ano 1948. Melchor, informado por *Moncho* dalgunhas transformacións de tipo militar que se estaban a producir a finais de 1948, falaba da existencia dun plan de militarización elaborado no mes de novembro de 1948. A súa opinión, en xuño de 1949, era que a súa aplicación era demasiado rápida e que a imposición da disciplina militar estaba provocando enfrontamentos entre os camaradas³⁶⁷. Pola súa banda, tamén *Moncho* fai recaer-la responsabilidade deste proceso de militarización sobre Manuel Fernández Soto *coronel Benito* (Neira Vilas, 1992: 54), opinión que este reconece cando di que

³⁶⁵*Ibidem.*

³⁶⁶*Ibidem.*

³⁶⁷*Ibidem.*

nos esforzamos en unificar. Hemos dado pasos progresivos [...]. Con la nueva organización los Jefes de las Agrupaciones tiene que moverse sino se quedan rezagados y los guerrilleros se dan cuenta de ello. Ahora los jefes de los destacamentos forman parte de la Jefatura de la Agrupación y de esta forma al reunirse para estudiar las operaciones forzosamente el Jefe de la Agrupación se ve obligado a recorrer las zonas. Los Jefes de Agrupaciones conmigo, forman el E.M. del E.G.³⁶⁸.

Sen dúbida ningunha, un dos símbolos externos que fixeron visible o proceso de militarización foi a vestimenta dos guerrilleiros,

que consiste en guerrera con una pequena solapa, con un escudo redondo con la estrella de cinco puntas en el centro y en letras IV Agrupación Pasionaria. En las solapas lleva entrelazadas las banderas republicana y de Galicia con una pequeña estrella de cinco puntas. El pantalón es liso y del mismo color que la guerrera. Llevan capa y un gorro con una pequeña bisera para impedir que la lluvia les caiga en los ojos, un cordoncito rojo y la estrella de cinco puntas. El color del uniforme es gris oscuro, para impedir que en la noche se perciba³⁶⁹.

Triunfase ou non este proceso de militarización, fose responsabilidade duns ou doutros, a realidade foi que trala caída de Gayoso e Seoane comezou o proceso de declive do maqui galego. Vexamos agora cómo foi esa fin.

14.5. Os problemas na dirección do Partido e a fin da loita guerrilleira

Como comentamos noutro lugar, malia que é certo que a fin da loita guerrilleira estivo relacionada co chamado cambio de táctica, tamén o é que a retirada das guerrillas coincidiu cos problemas existentes na dirección galega do PCE. Segundo algúns autores, un dos atrancos da organización clandestina do Partido Comunista nos anos corenta foi a xuxtaposición organizativa entre o aparato político e o guerrilleiro. Este solapamento de responsabilidades facilitou en numerosas ocasións o traballo policial e explica, en boa parte, as numerosas caídas que sufriron as organizacións comunistas (Ruíz Ayúcar, 1976: 137). A dinámica reconstrucción da organización-caída-reconstrucción xerou unha dinámica de descontinuidade e desconfianza na dirección do Partido e das guerrillas.

³⁶⁸*Informe del Comité Regional de Galicia. Al Comité Central del Partido Comunista de España. Febreiro de 1949. De Soto [Manuel Soto], AHPCE. Filme Galicia 532-533.*

³⁶⁹*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.*

O abandono da loita armada polo PCE coincidiu coas tensións entre Francisco Rey Balbís, *Moncho*, e Manuel Fernández Soto, *coronel Benito*, producidas na organización comunista de Galicia á morte de Gayoso e Seoane. Trala caída destes dirixentes, Soto tomara o mando e formara troica con Francisco Rey Balbís, *Moncho*, e con Melchor Díaz, *Pepito*. No conflito, unha loita polo control do Partido e das guerrillas, foi derrotado Soto.

Nese mesmo clima de desconfianza produciuse a captura doutro dos líderes guerrilleiros, Julián de la Rosa Zamorano, *Radista*, tralo cal Melchor e *Moncho* remitiron a Francia un amplo informe ó Comité Central no que daban contas da difícil situación na que se atopaba o movemento guerrilleiro en Galicia. Dende o país veciño foi enviado José Sevil, *Ricardo*, quen, segundo o seu propio testemuño, chegou a Galicia en xullo de 1949 (Álvarez, 1993: 211). José Sevil *Ricardo* intentou reorganiza-lo PCE a pesar de que, segundo Carrillo, volveu atopa-los “fuertes elementos de caciquismo, de ambición personal” de *Moncho*, que “se las ingenió también para mantener una situación en la que Sevil mismo dependía casi enteramente para todo de él”³⁷⁰. Pero, ademais, o Comité Rexional seguiu instalado no monte, o que, dada a presenza de forzas da orde inimigas, obrigounos a se organizaren en pequenos grupos, que investían unha boa parte dos seus esforzos en se abastecer, informar e defender, esquecendo a súa principal misión: organizar e dirixi-lo traballo³⁷¹.

A principios de 1951, tal e como se fixera tamén coa Agrupación Guerrillera de Levante (AGL), foron chamados a Francia unha parte dos cadros galegos (*Moncho*, Marita, Veiga, Toucho e *Foucellas*). Á fronte do Rexional, en substitución de José Sevil, foi destinado Melchor Díaz, decisión considerada errónea polo seu responsable, Santiago Carrillo, dado que foi detido nun breve prazo de tempo xunto a un grupo de militantes de Ferrol e A Coruña³⁷².

A opinión de Carrillo en 1952 era que o PCE non debía xa “distraer sus energías en el mantenimiento de grupos guerrilleros”, o que non significaba que

³⁷⁰*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952, AHPCE.*

³⁷¹*Ibidem.*

³⁷²Carrillo acusaba en maio de 1952 a Melchor Díaz de se desmoralizar e ter un comportamento “indigno” ante a policía (*Ibidem*).

naqueles lugares nos que quedasen grupos armados as organizacións comunistas próximas non lles prestasen a súa solidariedade³⁷³. A fin da guerrilla organizada estaba xa próxima: a caída de Melchor Díaz maila de *Ferreirín*, en xullo de 1952, marcou a de Galicia. Quedaban tan só algunhas partidas coas que o Partido, segundo unha carta-informe de Santiago Carrillo, rompería lazos porque a súa actitude non era de fiar: “Hemos roto también deliberadamente el contacto con el grupo de guerrilleros que queda en Galicia, porque después de lo sucedido allí no nos merece confianza”³⁷⁴.

Girón, líder da guerrilla no Bierzo, caeu o 2 de maio de 1951³⁷⁵, *Foucellas* foi executado tras un consello de guerra (26 de xullo de 1952) e *Pancho* morreu o 31 de decembro de 1954. Mentres tanto, unicamente *Piloto* seguiu actuando aínda que por libre, “no quería supeditarse al P.”, “nunca habían podido hacer carrera de él”. Foi abatido o 3 de marzo de 1965³⁷⁶. Noutras partes de España, estaban pasando cousas semellantes. A fin da AGL, a mellor organizada e implantada, está fixada no ano 1952 (Cossías, 1956)³⁷⁷.

En definitiva, ¿que conclusións podemos sacar deste fenómeno? Varios autores destacan insistentemente as características que diferencian o movemento guerrilleiro galego fronte ás guerrillas do resto de España (Heine, 1980; B. Máiz, 1988). Sen embargo, pensamos que esas diferencias non son tan acusadas porque o

³⁷³*Ibidem*. Pola súa banda, no mesmo ano de 1952, Dolores Ibárruri consideraba que houbera unha sobreestimación das posibilidades guerrilleiras —do que se acusaba ó monzonismo— probablemente debido á euforia provocada polo curso da Guerra Mundial (Dolores Ibárruri, *Carta informe a Vicente Uribe sobre un informe realizado por Santiago Carrillo sobre el final de la Guerra y la actuación del Partido. Sobre el Movimiento guerrilleiro. Junio de 1952*. Caixa 31. Cartafol 9/4).

³⁷⁴*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952*, AHPCE. Algúns informes da época acusan a *Foucellas* de indisciplinado e mullereiro, o que creaba problemas nos puntos de apoio (*Informe sobre Galicia que facilita (536) (729) [Juan Vázquez]*. Recibido 18 octubre de 1952, AHPCE. Represión franquista. Cárcel de Burgos. Caixa 38). No mesmo sentido apunta a *Carta-informe de Santiago Carrillo. El Partido en diferentes rexións. Septiembre de 1953*, AHPCE.

³⁷⁵Despois da morte de Girón (abril de 1951), os seus compañeiros adoptaron a medida de cesar na loita armada “ó ver que ían tomando forza as organizacións clandestinas entre as masas, e particularmente nas Comisións Obreiras”. No mes de setembro de 1951 decidiron marchar ó estranxeiro. Testemuño de Manuel Zapico Terente en Álvarez, 1991: 106.

³⁷⁶*Informe de Galicia. De Melchor. 21 de junio de 1949*, AHPCE. Filme Galicia, 541-554.

³⁷⁷Ruíz Ayúcar fala da retirada de vinte e seis guerrilleiros valencianos en 1952 como o único caso no que se produciu un repregue disciplinado. A fin do resto das agrupacións “no fue tanto el resultado de la decisión del partido como el de la represión policial y militar franquistas” (Ruíz Ayúcar, 1985: 20).

movemento guerrilleiro da posguerra española foi, en tódolos sitios, unha resposta á represión franquista e unha forma de loita contra o réxime nado o 18 de xullo. Eses autores presentan a guerrilla galega cos seguintes trazos. En primeiro lugar, argumentan que o goberno da República desperdiciou durante a Guerra Civil a oportunidade de transforma-lo fenómeno dos fuxidos galegos nun auténtico movemento guerrilleiro. Hai que recoñecer que é certo que a República non organizou a loita armada en Galicia no período 1936-1939, como tampouco o fixo en ningún outro territorio controlado polas tropas franquistas agás o moi serodio intento de crear un Corpo de Guerrillas³⁷⁸.

En estreita relación con esa primeira característica aparece a segunda. Autores como Bernardo Máiz presentan o movemento guerrilleiro en Galicia como un feito autóctono nas súas orixes, como un fenómeno que se desenvolve sen relación ningunha co que pasa noutros lugares (B. Máiz, 1988). Se, como acabamos de comentar, o goberno da República non fomentou a resposta armada nos territorios controlados polo goberno de Burgos, resulta evidente que o xurdimento de calquera movemento guerrilleiro se produciu de forma autónoma. Isto foi unha realidade que se deu non unicamente en Galicia senón en tódolos territorios nos que apareceu, posto que houbo fuxidos en moitos lugares: Galicia, Andalucía, Asturias, Extremadura, León (Aguado, 1976 a, Chaves, 1996; Pancorbo, 1988; Vila, 1986). Isto é certo nos tempos da Guerra Civil e tamén nos primeiros anos da posguerra, posto que as forzas políticas leais, polo menos o PCE, non prepararon as súas estruturas para a derrota.

A terceira das diferencias teoricamente singularizadoras da guerrilla galega estaría relacionada co proceso, xa no franquismo, mediante o cal os fuxidos se converteron en guerrilleiros. Heine presenta como un trazo distintivo da guerrilla galega

a concienciación política dos fuxidos e a súa lenta transformación en resistentes activos. Un proceso inverso ós que tiveron lugar na maioría dos movementos guerrilleiros contemporáneos, nos que adoita se-lo home politizado e ideoloxicamente definido o que se bota ó monte pra se converter en político armado. [Heine: 1980, 17]

³⁷⁸Unha das zonas de actuación do XIV Corpo de Guerrillas foi Extremadura. Para a súa relación coa loita armada no franquismo en Cáceres, véxase Chaves, 1996.

Probablemente, segundo Heine, os grupos de fuxidos estarían despolitizados de non ser pola chegada de resistentes asturianos, como o socialista Marcelino Fernández Villanueva *Gafas*. Moitos deses militantes apareceron en Galicia, especialmente despois da caída da fronte norte en 1937, camiño da fronteira portuguesa. Parece lóxico pensar que polo menos unha parte dos fuxidos se vería obrigada a se converter en tales pola persecución á que estaban sometidos. É dicir, moitos fuxidos non tiveron que espera-la chegada de instructores para adquiriren conciencia política, pois xa a tiñan. Outra cousa distinta é que a transformación dos fuxidos en auténticos guerrilleiros se vise impulsada polos socialistas asturianos. Neste sentido hai que apuntar que a partir de 1943, comezaron a chegar ó país “instructores” e dirixentes con destino á guerrilla, algúns deles formados na loita contra as tropas nazis no país soviético.

En Galicia, e tamén en territorios como Aragón (Pancorbo, 1988; Yusta, 1999), houbo unha estreita relación entre o fenómeno guerrilleiro e o que estaba a pasar en Francia. Os avatares ocorridos no exilio sufríronse na guerrilla (por exemplo, as tensións entre socialistas e comunistas), aínda que ás veces con atraso. Tamén os acontecementos internacionais influíron no fluxo e reflujo da actividade das guerrillas.

O estudio de Mercedes Yusta sobre o maquis no Maestrazgo aragonés é particularmente revelador das semellanzas con Galicia (Yusta, 1999). Temos que ter en conta que esa zona presenta unhas de características parecidas ás de Galicia como a existencia dunha orografía esgrevia e poboación moi dispersa, con numerosos pequenos propietarios:

Por sus características tanto geográficas como sociales, el Maestrazgo fue escenario de numerosos hechos protagonizados por el maquis; lo abrupto del paisaje y la existencia de una población diseminada en masías enclavadas en el monte proporcionaban a los guerrilleros la posibilidad de crear infraestructuras y redes de suministro con vistas al desarrollo de un movimiento de lucha armada. [Yusta, 1999: 23]

Sen embargo, a comparación con Galicia non se pode facer dunha maneira mecánica porque tamén hai diferencias de importancia. Non podemos esquecer que o Maestrazgo permaneceu nas mans da República ata moi avanzada a Guerra Civil, polo que non se deu o fenómeno dos fuxidos e, ó mesmo tempo, permitiu que na

zona se desenvolvesen as colectivizacións anarquistas. Claro está que esta experiencia foi a causa da durísima represión que o novo réxime desatou na comarca, o que explica o arraigo do maquis. Desta maneira, unha característica que diferencia inicialmente o Mestrazgo e Galicia tivo unhas consecuencias que aproximan ámbalas dúas realidades: a relación entre o fenómeno guerrilleiro e a represión. Por outra banda, tanto no Mestrazgo como en Galicia foi o PCE, que o hexemonizou o movemento guerrilleiro a pesar de que, en ámbolos dous casos, os comunistas partían dunha implantación relativamente feble³⁷⁹.

Finalmente, apuntámo-la importancia da guerrilla galega, tanto pola súa temperá organización como pola súa capacidade. Así se puxo de manifesto na preocupación que as autoridades franquistas mostraron para conseguir reprimi-lo fenómeno. Outra cousa é a valoración que a elección da estratexia comunista lles mereza ós historiadores³⁸⁰.

Analizadas as características e o alcance das guerrillas galegas —a principal fronte de loita dos comunistas na década dos corenta— é o momento de se aproximar ó papel do PCE no movemento obreiro.

³⁷⁹No caso aragonés, Mercedes Yusta escribe:

Puede considerarse [o maquis] en gran medida una resistencia frente a condiciones intolerables (las impuestas por la implantación del franquismo en la zona), resistencia que es canalizada por el PCE para la organización de una estructura guerrillera. La represión franquista en la zona objeto de nuestro estudio fue muy dura, respondiendo a la situación revolucionaria que se había producido previamente; por ello, el maquis encontrará un terreno abonado para su implantación. [Yusta, 1999: 34]

³⁸⁰Di Guinard que a guerrilla: “Es revelà com una tàctica totalment inadequada per a les condicions del país, ja que ocasionà una intensificació de la repressió que produí grans perjudicis a l’organització clandestina del partit” (Guinard, 1998:44).

Pola súa banda, Heine considera que:

Lejos de completar al Partido Comunista y al Movimiento de la oposición en general y de asistir a su reforzamiento, la guerrilla creció a costa de estos últimos hasta contribuir finalmente a su destrucción. Las decenas de cuadros que, tras envío desde el extranjero o después de una intensa labor en el interior, hallaron la muerte en la guerrilla, significaron para el PCE [...] la pérdida de unos recursos humanos que se tardaría décadas en reemplazar. [Heine, 1983: 440]

15. A ACTIVIDADE SINDICAL

Tódolos documentos emitidos pola dirección comunista nos anos inmediatamente posteriores á derrota na Guerra Civil, marcou como orientación de traballo no movemento obreiro, “que los comunistas y obreros revolucionarios ingresen en las organizaciones de masa creadas por el fascismo, con el fin de utilizar las posibilidades legales que ellas ofrecen”³⁸¹.

As “normas de organización flexibles y generales para el trabajo del P. en el interior” que redactou Pedro Checa en novembro de 1940, estaban relacionadas, entre outros aspectos, coas “formas de trabajo en los sindicatos de Falange”³⁸². No mesmo sentido apuntaban as *Normas para la organización clandestina*, que falaban da necesidade de aproveita-las posiblidades legais de traballo nas masas, particularmente os sindicatos verticais. De feito, Heine apunta a iniciativa da secretaría sindical do comité de Madrid en 1940 “de procurar un ejemplar de los estatutos del sindicato vertical (CNS) para examinar qué posibilidades se ofrecían a los comunistas para actuar desde dentro del sistema, acto de enorme clarividencia” (Heine, 1983: 64).

Sen embargo, esta liña, que non era incompatible co mantemento clandestino dos sindicatos clandestinos³⁸³, foi modificada na primeira metade dos anos corenta. A argumentación empregada para varia-las orientacións sindicais foron múltiples. Por unha parte, “hay que reconocer que en esa dirección no conseguimos resultados”, é dicir, non foi posible desencadear ningún movemento folguístico. Pero, ademais, o “odio” de obreiros e xornaleiros agrícolas cara ás estruturas sindicais fascistas facía difícil esa vía. A terceira razón aducida era

el peligro de que los socialistas y los anarquistas apoyándose en las Embajadas, trataban de reorganizar y tomar en sus manos los sindicatos clandestinos de clase con el fin de utilizarlos contra nosotros³⁸⁴.

³⁸¹*La situación en España y las tareas actuales del Partido (Resolución del B.P. del P.C. de España). 8 de julio de 1939, AHPCE. Documentos 20. Tamén Informe de la Delegación del Buró Político del Comité Central al Comité Central del PC (b) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948, AHPCE. Documentos 29.*

³⁸²*Informe de Pedro Checa sobre la situación del país del Partido. Noviembre 1940, AHPCE. Activistas 93/49/0.*

³⁸³*El trabajo en la España invadida. Marzo de 1939, AHPCE. Documentos 20.*

³⁸⁴*Informe de la Delegación del Buró Político del CC al CC del PC (B) sobre la situación política y el Partido. 5 de agosto de 1948, AHPCE. Documentos 29.*

Con este panorama, o Partido Comunista optou por abandona-la penetración no Sindicato Vertical e pola reorganización da UGT, dotándoa dunha estrutura áxil que fose eficaz na clandestinidade³⁸⁵. A reconstrucción uxtetista comezaría pola base, primeiro nas empresas ou grupos de empresas para pasar, logo, ós sindicatos comarcais, provinciais e federacións. O traballo debía facerse partindo da unidade cos socialistas dentro da UGT e coa CNT, creando comités de enlace. A dirección de cada un dos chanzos propostos debía estar formada por un socialista, un comunista e un republicano-sen partido, aínda que era conveniente que a secretaría xeral fose ocupada por un comunista. Os contactos realizaríanse, precisamente, entre os secretarios xerais. Os sectores nos que se incidiría eran construción, metal, artes brancas, transporte, ferroviarios, campesiños, artes gráficas, madeira, hostelería, dependentes de comercio e auga-gas-electricidade. O obxectivo primordial era a mellora das condicións de vida e as reivindicacións económicas, ás que se engadía a loita contra o terror, e a solidariedade. Para levantar esas reivindicacións “debemos hacernos en todos los lugares de trabajo con los llamados enlaces sindicales, a través de los cuales y bajo presión del conjunto de obreros y de nuestros sindicatos clandestinos”.

Os pedimentos faríanse na empresa e ante os xerarcas sindicais³⁸⁶. Como complemento, habería que boicotea-la celebración das eleccións sindicais, convocadas por primeira vez en 1946³⁸⁷.

³⁸⁵*Delegación del Comité Central del PCE, A todas nuestras organizaciones*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 68. No mesmo senso, *A todos los CR, CP, CL. A todos los cuadros y militantes del Partido. Carta de la Delegación del PCE. Comisión Sindical. Octubre de 1945*, AHPCE. Documentos 26. Sobre a reorganización da UGT pódese ler “Nuestras tareas en orden al trabajo sindical”, *Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 2, agosto 1946. *Vid.*, do mesmo xeito, “La reconstrucción de los sindicatos clandestinos, tarea de honor para la clase obrera”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de decembro de 1946.

³⁸⁶*Delegación del Comité Central del PCE, A todas nuestras organizaciones*, AHPCE. Caso Monzón. Jacq. 68.

³⁸⁷“Todos unidos, hagamos fracasar las elecciones sindicales”, *Euskadi Roja*, novembro de 1946.

15.1. Os primeiros brotes de conflictividade

A protestas obreiras ocorridas nos primeiros anos do franquismo tiveron un carácter individual³⁸⁸. A condición de derrotada que a clase obreira adquiriu en 1939 prolongouse polos anos de represión e polas duras condicións de vida á que foi sometida. Esta situación non impediu, sen embargo, certas formas (pasivas) de rechazo do réxime. Nos primeiros momentos, predominaron actitudes individuais de rexeitamento ós regulamentos de traballo debido ás duras condicións de vida e de traballo.

Entre os primeiros brotes de conflictividade colectiva temos referencias dun posible conflito dos pescadores de Vigo, no mes de outubro de 1944, por reivindicacións económicas³⁸⁹. Sen embargo, as primeiras accións de envergadura datan de 1946 e centráronse en Cataluña e no País Vasco, comunidade esta na que o descontento laboral tamén tivo un certo nivel de politización. Algúns autores falan da existencia de conflitos noutras rexións como o País Valenciano e Andalucía. Os investigadores atribúen á situación económica e laboral as causas destes conflitos (Molinero, 1998: 33 e ss.).

³⁸⁸Aínda que non é obxecto directo do noso estudio, na maior parte dos traballos sobre as organizacións obreiras e a conflictividade laboral no franquismo hai abundantes referencias ó PCE: J. Babiano (1995), *Emigrantes, cronómetros y huelgas: Un estudio sobre el trabajo y los trabajadores durante el franquismo (Madrid, 1951-1977)*, Madrid, Siglo XXI-Fundación 1º de Mayo; Sebastian Balfour (1994), *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El Movimiento obrero en el Área de Barcelona (1939-1938)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1994; Carmen Benito del Pozo (1993), *La clase obrera asturiana durante el franquismo. Empleo, condiciones de trabajo y conflicto (1940-1975)*, Madrid, Siglo XXI; Ramón García Piñeiro (1990), *Los mineros asturianos bajo el franquismo (1937-1962)*, Madrid, Fundación 1º de Mayo; José Gómez Alén (1995), *As CC.OO. de Galicia e a conflictividade laboral durante o franquismo*, Vigo, Xerais; Pedro Ibarra Güell (1987), *El Movimiento obrero en Vizcaya, 1967-1977*, Bilbao, Universidad del País Vasco; Carme Molinero e Pere Ysas (1981), *L'Oposició antifeixista a Catalunya (1930-1950)*, Barcelona, La Magrama; Carme Molinero e Pere Ysas (1985), *Patria, Justicia y Pan: Nivell de vida y condicions de treball a Catalunya, 1939-1959*, Barcelona, La Magrama; Carme Molinero e Pere Ysas (1998), *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI. Álvaro Soto Carmona (dir.) (1994), *Clase obrera, conflicto laboral y representación sindical (Evolución socio-laboral de Madrid, 1939-1991)*, Madrid, Ediciones GPS; Rubén Vega García e Begoña Serrano Ortega (1998), *Clandestinidad, represión y lucha política. El Movimiento obrero en Gijón bajo el franquismo (1937-1962)*, Gijón, Ayuntamiento de Gijón.

³⁸⁹“Carta abierta de la Delegación del Comité Central a los miembros del Partido, simpatizantes y a todos los antifranquistas en general”, *Nuestra Bandera*, 1, xaneiro de 1945, páx. 12.

Normalmente, a bibliografía sobre as folgas obreiras na España franquista non recolle, agás Gómez Alén³⁹⁰, a existencia dalgúns conflitos temperáns en Galicia como foron a “folga do aceite” de Ferrol, as protestas de Álvarez e Vulcano en Vigo e as folgas da construción en Pontevedra e Lugo³⁹¹. Aínda que cremos que non se pode establecer unha relación, hai que destacar que a documentación do PCE fala dunha pequena organización nas fábricas de Vigo, concretamente cinco células existentes na Fábrica de Loza Álvarez (vinte militantes) e no Arsenal de Ferrol. No que se refire ó conflito da construción en Lugo os informes comunistas recoñecen que o seu partido non xogou ningún papel³⁹². Vexamos con algo máis de detención as causas destes problemas.

O detonante da coñecida como “folga do aceite”, que tivo lugar na empresa Bazán de Ferrol no mes de xuño de 1946, foi o descontento polo racionamento. Na resolución do conflito, que produciu varios centenaes de despedimentos, tomou parte o mesmo director xeral de seguridade. Segundo *Paco Balón*, a organización desta folga estivo nas mans das persoas que compoñían a ANFD de Ferrol, “socialistas, anarquistas, comunistas, republicanos y gentes sin partido” entre os que estaban Segundo Vilaboy, Francisco Martínez, Francisco Graña, José Díaz, José Beceiro, Juan Abeledo, José Piñón, Antonio Pérez, José Ríos, Genaro Morado, etc. (González Vidal, 1999).

Aínda que a prensa comunista recolle esta manifestación de descontento como auténticos tremores dos piares do réxime, nalgúns momentos recoñécese a súa escasa incidencia así como o feito de que a folga carecía dunha “sólida dirección unificada”³⁹³. Ademais, cando a prensa comunista escribía que había que

³⁹⁰José Gómez Alén é, sen dúbida, quen máis e mellores estudos leva feito ata o de agora sobre o movemento obreiro galego e a conflictividade sociolaboral no franquismo: *A Empresa Nacional Bazán 1947-1972. Condicións de traballo e conflictividade laboral (Unha aproximación histórica)*, Santiago, Fundación 10 de Marzo, 1992; “La nueva conflictividad laboral. La experiencia de Galicia”, en Isidro Sánchez, Manuel Ortiz e David Ruíz (coords.) (1993), *España franquista. Causa general y actitudes sociales ante la dictadura*, Universidad de Castilla-La Mancha; “Las Comisiones Obreras de Galicia y la oposición al franquismo (1962-1978)”, en David Ruíz (dir.) (1993), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI; José Gómez Alén (1995), *As CC.OO. de Galicia e a conflictividade laboral durante o franquismo*, Vigo, Xerais.

³⁹¹A única referencia que atopamos sobre este conflito de Lugo aparece en *Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513

³⁹²*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

³⁹³“La huelga del Arsenal del Ferrol. Ejemplo y estímulo para la clase obrera y el pueblo”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. Agosto de 1946. Outras referencias en “Se prolonga la huelga de los astilleros de El Ferrol pese a todas las coacciones”, *Mundo Obrero*, 22, 11 de xullo

potencia-las loitas parciais, estaba recoñecendo que os motivos da folga de aceite estaban relacionados, como nos conflitos de Cataluña, Madrid, Levante e Euscadi, con “la justa exigencia de sueldos, mayor racionamiento, mejoras en las míseras condiciones de vida impuestas en la actualidad a la clase obrera”³⁹⁴. Non parece, así pois, moi desatinado considerar este plante case como unha folga de subsistencia, tal e como Balfour califica os acontecementos de 1946-1947 (Balfour, 1994: 28).

Independentemente da valoración que fagamos dos sucesos ferroláns, hai que recoñecer que o estaleiro da Cidade Departamental foi un dos focos ó redor do que o Partido Comunista relanzou a súa organización e a súa actividade. Cómpre agora preguntarse polas razóns. No seu estudio sobre as “dislocacións” no mercado de man de obra provocadas pola Guerra Civil e a represión, Babiano recolle a idea de que a carencia de traballadores cualificados provocou que nalgúns empresas, mesmo nas de carácter estratéxico, o réxime se vira obrigado a excarcarar e rehabilitar a traballadores depurados pola súa militancia esquerdista. Foi o caso de Contrucciones Aeronáuticas en Getafe (Madrid) (Babiano, 1998: 28). Descoñecemos se esta especie de amnistía tamén se produciu nunha empresa como Bazán, un estaleiro dedicado ás construcións militares. Pero, o que si sabemos é que a presenza deses obreiros de orixes políticas subversivas estivo na base da reconstrución do antifranquismo. Cando se produciron despedimentos desta empresa ferrolá, algúns traballadores foron aceptados en Astano (García Vidal, 1999)³⁹⁵.

O outro foco de conflictividade que aparece recorrentemente na prensa comunista está centrado na factoría Álvarez de Vigo, e tamén está relacionado co problema do racionamento. Nesta ocasión son as nosas fontes directas as que consideran o conflito como unha folga de subsistencia: “Vea usted estos motores. Si no tiene grasa no funcionan. Pues a nosotros nos pasa lo mismo. Si no comemos,

de 1946 e “La huelga del arsenal de El Ferrol”, *Galicia. Órgano de Alianza Nazonal-Galega*, 10, 1 de setembro de 1946.

³⁹⁴“5000 obreros en huelga en el Ferrol”, *Mundo Obrero*, 21, 4 de xullo de 1946.

³⁹⁵Pola súa banda, García Piñeiro afirma que, aínda que o abandono do posto de traballo podía ser interpretado como unha negativa individual ó acatamento da disciplina laboral, en ocasións eran os patróns os que os fomentaban para captar traballadores especializados (García Piñeiro, 1990: 64). Parece, así pois, que pode existir un certo divorcio entre os intereses políticos do réxime e as necesidades empresariais.

no podemos traballar” son inequívocas frases que reproduce *Mundo Obrero* nesa dirección³⁹⁶.

Por suposto, a victoria na folga de Álvarez, como en tódolos enfrontamentos, foi “resonante y completa”. Tódolos conflitos foron sistematicamente interpretados como un paso cara á fin do franquismo, porque eran susceptibles de seren ampliados, xa que a fame ameazaba a toda a clase traballadora. Ferramenta fundamental nesa tarefa era a reconstrucción da UGT, da CNT e dos Solidarios Vascos, así como a unidade dos traballadores³⁹⁷. Logo, ¿cales eran os efectivos cos que contaba o Partido Comunista para mobiliza-los traballadores? A pesar de tódalas declaracións de boa vontade, as perspectivas non debían ser moi boas porque o mesmo PCE consideraba que o traballo sindical era “la mayor laguna del Partido”³⁹⁸, polo que “no estaba enclavado en lugares de traballo”³⁹⁹. Acabamos de facer unhas referencias á existencia de células en Álvarez (Vigo) e nos estaleiros de Ferrol. Ámbolos dous puntos son as factorías que se repiten nos documentos desta década dos corenta. E pouco máis.

A principios de 1947, parecía haber trinta e cinco militantes en Álvarez, corenta e cinco en Tranvías e vinte en Barreras⁴⁰⁰. Sabemos por outras fontes da existencia, tamén en Vigo, dun grupo duns doce comunistas en Vulcano que a penas desenvolvían actividade sindical. Do mesmo xeito que o grupo de anarquistas que había na factoría, optaron por rexeita-lo Vertical (Bragado, s.d.). No que se refire á provincia da Coruña, existían dous puntos clave: a Fábrica de Armas e Ferrol⁴⁰¹. Os golpes sufridos pola organización comunista en 1946 e 1947 foron de importancia e, as organizacións dos estaleiros de Ferrol e das conservas de Vigo aínda non se recuperaran en xaneiro de 1948⁴⁰².

³⁹⁶“Huelga de brazos caídos en Vigo. Victoria de los obreros de la fábrica de vidrios Álvarez e Hijos”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 15 de setembro de 1946; “Una huelga en Galicia”, *Mundo Obrero*, 47, 1 de xaneiro de 1947.

³⁹⁷“En el camino de la liberación, las huelgas y la lucha avanzan”, *Mundo Obrero*, 47, 1 de xaneiro de 1947.

³⁹⁸*Informe del Comité Regional de Galicia al Comité Central del Partido sobre la situación de aquella Región y trabajos realizados por todo el Partido. Enero 1948*, AHPCE. Filme Galicia 526.

³⁹⁹*Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

⁴⁰⁰*Informe de Galicia primeros de marzo del 48*, AHPCE. Filme Galicia 520-526.

⁴⁰¹*Ibidem*.

⁴⁰²*Informe del Comité Regional de Galicia al Comité Central del Partido sobre la situación de aquella Región y trabajos realizados por todo el Partido. Enero 1948*, AHPCE. Filme Galicia 526.

15.2. O cambio de táctica (1948)

Foi no ano 1948 cando se produciu o coñecido “cambio de táctica” que supuxo o abandono da reconstrucción dos sindicatos clandestinos para comeza-la penetración no Sindicato Vertical⁴⁰³. A viraxe foi precedida dun debate do que temos coñecemento gracias a dous documentos⁴⁰⁴. Hai que ter en conta que o cambio foi radical, porque aínda en marzo de 1948 o Comité Central do PCE manifestábase a prol dos sindicatos clandestinos de clase e do fortalecemento da UGT⁴⁰⁵.

Vicente Uribe recoñecía que a táctica de reconstrucción dun potente movemento sindical clandestino non tivera éxito. Dese fracaso eran responsables os membros do Buró Político, individual e colectivamente. A causa desa errónea táctica sindical foi a análise sobre a situación de España realizada despois da Guerra Civil. Trala derrota, a clase obreira quedou case descabezada, os seus líderes desaparecidos. O réxime levou a campesiños a traballaren nas fábricas para substituí-la man de obra desaparecida, o que supuña un cambio cualitativo na composición da man de obra. Ademais, miles de traballadores que non coñeceran a loita da guerra, estaban incorporándose á vida laboral por idade. Eran obreiros sen experiencia sindical e sen formación política⁴⁰⁶. Nestas circunstancias, non resultaba posible crear un movemento sindical de masas independente. Tampouco

⁴⁰³Aínda no ano 1948 envíase unha carta *Carta a Galicia* na que se dan directrices sobre a organización da UGT, neste caso non por ramas de actividade ou por provincias senón nas fábricas, nos centros de traballo, que é onde están os problemas da clase obreira (*Carta a Galicia*, 1948, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30).

⁴⁰⁴Trátase de *Informe-resumen de Vicente Uribe ante la reunión de cuadros del Partido, celebrada en París en el año 1948*, AHPCE. Dirixentes 34/20 e *Resume del camarada Uribe en la reunión de cuadros celebrada en París en el año 1948*, AHPCE. Dirixentes 34/19. Os mesmos argumentos destes documentos serían reproducidos por Dolores Ibárruri no seu *Informe del Comité Central al V Congreso del P.C. de España*, de 1954 (AHCCOOG. David Álvarez Carballido). Unha das primeiras manifestacións públicas da nova orientación foi o artigo de Luis Delage, “Algunos problemas fundamentales de la clase obrera española y nuestra tareas en esta situación” (*Nuestra Bandera*, 30, setembro-outubro de 1948, páxs. 737-748). Nel afirmábase que “Los comunistas no deben vacilar en emplear todos los medios que sirvan para enlazar con las masas y vivir entre ellas”.

⁴⁰⁵*Por la defensa de la soberanía nacional, la democracia y la República*, AHPCE. Documentos 29. Un ano antes, en marzo de 1947, Santiago Carrillo escribía un artigo a prol da reconstrucción da UGT “en el lugar de trabajo” e polo enfrontamento coa “burocracia sindical fascista” (Santiago Carrillo, “La clase obrera de nuestro país no se ha doblegado ante el fascismo”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947).

⁴⁰⁶É o caso, por exemplo, de Francisco González Vidal *Paco Balón* (González Vidal, 1999).

favoreceu en nada a actitude de socialistas e anarquistas, que non desexaban a unidade. Por outra banda, a táctica de creación de sindicatos clandestinos foi acompañada dunha certa “folgamanía” que, dadas as circunstancias políticas e económicas, estaba necesariamente abocada ó fracaso.

Continuaba Uribe dicindo que a dirección comunista levaba xa varios meses estudando este problema. Paradoxalmente, a discusión non partiu da análise do traballo no mundo obreiro senón do campesiño. Os comunistas decatáronse de que os labregos non se podían desentender das Hermandades porque eran as institucións encargadas de aspectos —como o das cotas— vitais para a súa actividade económica:

En consecuencia, decidimos que no podíamos oponernos a que los campesinos participaran en dichas Hermandades, y aconsejamos a nuestros camaradas que entraran en ellas para defender a los campesinos... Aun en este caso, y se refería a una región concreta, a Galicia, no fuimos hasta el fondo de la cuestión y quedamos prácticamente a mitad del camino...⁴⁰⁷

A conclusión era que o Partido Comunista tiña que estar alí onde estaban as masas, é dicir, os sindicatos e outras organizacións de masas creadas pola Falange (organismos da xuventude, organizacións de mulleres, etc.). Había que destinar a ese obxectivo camaradas firmes que non fosen coñecidos como comunistas. Entrar no sindicato vertical permitiría ó Partido, ademais, coñecer mellor a situación da clase obreira⁴⁰⁸. Por iso, non se trataba de ir ó sindicato franquista para alenta-las folgas se estas non estaban na mente dos traballadores: “No vamos a combatir las huelgas; pero tampoco vamos a poner las huelgas en el frontispicio diciendo: si no hay huelgas no hay nada”⁴⁰⁹. Opinión que podía significar un cambio na acción sindical que se intentara desenvolver ata ese momento e que podería contribuír a estender unha actitude favorable ás futuras propostas comunistas no terreo laboral.

⁴⁰⁷*Informe-resumen de Vicente Uribe ante la reunión de cuadros del Partido, celebrada en París en el año 1948*, AHPCE. Dirixentes 34/20.

⁴⁰⁸O traballo dos comunistas no Sindicato Vertical non supuña o abandono doutras formas de actuación. Temos exemplos de que os comunistas estaban dispostos a negociar directamente con aqueles empresarios que preferían aforra-lo paso polo sindicato fascista (*Informe sobre Galicia. Abril 1954*, AHPCE. Rexións e nacionalidades. Informes político-económicos. Caixa 76/1).

⁴⁰⁹*Resumen del camarada Uribe en la reunión de cuadros celebrada en París en el año 1948*, AHPCE. Dirixentes 34/19.

Tratábase de entrar no Sindicato Vertical para agudiza-las contradicións, para facer que os obreiros chocasen cos xefes sindicais, para facer comprender que a protesta do obreiro ía en contra do réxime. Loxicamente, este cambio de orientación supuña, “como es natural, que la UGT va a desaparecer en estos momentos en el interior como organización”⁴¹⁰. Pero, “de ninguna manera se puede pensar que este cambio de táctica pueda influir en un sentido desfavorable entre nuestros camaradas de las guerrillas”⁴¹¹.

¿En que se traduciron estas directrices na información que ofrecía *Mundo Obrero*? Na aparición, cada vez máis frecuente, de noticias nas que se insistía en que os traballadores españois estaban empezando a presenta-las súas protestas ante o Vertical ou nas empresas⁴¹². O traballo do Partido debía uni-la clase traballadora e educala: ¿Pódese interpretar como a necesidade de pasar da protesta individual á colectiva? Por exemplo, *Mundo Obrero* dicía que

los trabajadores comunistas [...] deben orientar [en cada centro de trabajo] a los demás obreros a fin de ponerlos en condiciones de formular sus exigencias más apremiantes, presentarlas a empresas y sindicatos y defenderlas unidos⁴¹³.

⁴¹⁰Informe-resumen de Vicente Uribe ante la reunión de cuadros del Partido, celebrada en París en el año 1948, AHPCE. Dirixentes 34/20.

⁴¹¹Resume del camarada Uribe en la reunión de cuadros celebrada en París en el año 1948, AHPCE. Dirixentes 34/19.

⁴¹²En *Mundo Obrero* de 1949 son bastante frecuentes as noticias e artigos sobre a utilidade do emprego das vías legais, particularmente os incrementos salariais vía sindicato vertical (*Mundo Obrero*, 189, 29 de setembro de 1949; *Mundo Obrero*, 192, 20 de outubro de 1949, etc.).

⁴¹³“Para impulsar la creciente acción de la clase obrera”, *Mundo Obrero*, 183, 18 de agosto de 1949. Un dos exemplos das dificultades de comprensión da nova táctica comunista foi a “polémica” que desatou un artigo de *Mundo Obrero* no que se afirmaba que a penetración no Sindicato Vertical permitiría que os traballadores elixiran os seus representantes, como se a OSE fose unha organización na que o desenvolvemento da democracia fose posible (“Los Jerarcas sindicales fascistas al descubierto. Unos obreros textiles de Barcelona logran aumento de salarios, pero los jerarcas se oponen”, *Mundo Obrero*, 189 29 de setembro de 1949). O escrito foi respondido cunha carta da mesma Dolores Ibárruri que acusaba á redacción de non comprende-la esencia fascista do Sindicato Vertical (“Carta de la camarada Dolores Ibárruri a la Redacción de *Mundo Obrero*”, *Mundo Obrero*, 196, 17 de novembro de 1949). A resposta de *Mundo Obrero* non se fixo esperar no sentido de recoñece-la “la justa crítica de la camarada Dolores Ibárruri” (“Sobre la justa crítica de la camarada Dolores Ibárruri a la Redacción de *Mundo Obrero*”, *Mundo Obrero*, 198, 1 de decembro de 1949).

Coñecemos varias referencias á necesidade de formación política para afrontar as novas directrices do Partido⁴¹⁴. Losa contactou con Diego en Vigo o 16 de xaneiro de 1949 e informouno da “nueva táctica del Partido” que

era desconocida por ellos y observé que era acogida esta con entusiasmo; observó las ventajas de esta táctica especialmente en el seno de las comunidades campesinas por tratarse de una región agrícola; yo le remarqué la necesidad de la educación política de las amplias masas como arma fundamental para el desarrollo ininterrumpido y progresivo de la lucha así como la necesidad de difundir extensamente el programa del Partido respecto a la República. Diego me dijo que el programa le conocían y trabajaban ya en esta dirección; respecto a los sindicatos y demás organizaciones, excepto las comunidades, me dijo que habría alguna dificultad debido a la deficiencia de la organización del Partido⁴¹⁵.

O informe engadía que era necesario que se lles facilitasen exemplares de escritos de Lenin —concretamente de *A enfermidade infantil do esquerdismo no comunismo*, polas súas referencias ó traballo dos comunistas nas organizacións de masas, mesmo nos sindicatos reaccionarios—. Tamén dicía que foran ben acollidas as novas consignas:

En algunos talleres ya habían sido elegidos algunos de nuestros camaradas, como delegados en el mismo por los mismos obreros para que les defendieran sus propios problemas. Estos desempeñaban el cargo sin ningún interés y en contra de su propia voluntad. Ahora se trata de orientarles con justeza, para que valiéndose de esa confianza que han depositado los obreros en ellos, sean capaces de ir creando las condiciones para luchar por mejoras de salarios, etc.⁴¹⁶

Foi Santiago Carrillo quen, a través dunha carta, notificou ós guerrilleiros de Galicia a nova orientación do movemento comunista e as consecuencias que tiña para a loita no país, insistindo en que había que converte-la devandita resolución no centro do traballo do PCE (Aguado: 1976 b: 431). Pouco tempo despois de ser reproducida esa resolución no *Mundo Obrero* de Galicia, apareceu un artigo no que se explicaba en ton pedagóxico cómo reorganiza-lo Partido sobre a base das

⁴¹⁴*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa, AHPCE. Filme Galicia 538.*

⁴¹⁵*Ibidem.*

⁴¹⁶*Informe de Galicia. A la Dirección del Partido Comunista de España. Febrero de 1949. De Diego, AHPCE. Filme Galicia 536-537.*

células, o que pode significa-lo interese por reforza-lo aparato “civil” do PCE fronte á organización guerrilleira⁴¹⁷.

En definitiva, nesta primeira década do réxime franquista podemos falar da existencia dunha conflictividade moi limitada e escasamente documentada. Quizais o dato que nos parece máis salientable é o da continuidade desa conflictividade respecto ó período da Guerra Civil, tanto no que se refire a localidades como a factorías. E, como poderemos comprobar nas páxinas que veñen despois, esa coincidencia prolongouse tamén ó longo da década dos sesenta a pesar da paréntese que foron os cincuenta. Pero, antes de dar un salto no tempo. Vexamos cál foi o traballo dos comunistas no mundo rural.

16. OS COMUNISTAS E OS CAMPESIÑOS

Pódese falar de dúas etapas no desenvolvemento dos movementos campesiños durante o franquismo. Atopamos unha primeira fase na que se produciron dous fenómenos paralelos: a represión do sindicalismo tradicional⁴¹⁸ e a creación das estruturas sindicais do Novo Estado. Quizais por estes dous procesos, as protestas existentes estiveron pouco articuladas. Despois da “seca” organizativa dos anos cincuenta comezou unha segunda etapa moito máis fructífera, sobre todo a partir do conflito de Castrelo de Miño do ano 1966.

Pese a todo, ó longo dos anos corenta e da década dos cincuenta, podemos atopar exemplos de resistencia campesiña á política do Goberno, aínda que sempre caracterizados pola falta de organización e de conexión⁴¹⁹. É a literatura comunista —por se-lo PCE o máis activo na oposición ó franquismo nestes momentos e pola súa experiencia nas organizacións campesiñas en determinadas zonas de Galicia—, a que nos ofrece algunha información sobre eses casos de resistencia labrega. O PCE recomendou, dende moi cedo, a organización do campesiñado aproveitando a

⁴¹⁷*Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 11, 15 de xullo de 1950.

⁴¹⁸Para Fernández Prieto, a represión do entramado societario agrarista marca o pulso da intensidade represora en Galicia pois non soamente se prohibiron as sociedades afectas á Fronte Popular, coa eliminación física de moitos dos seus dirixentes, senón que, ademais, se controlaron as sociedades agrarias que tiñan un carácter máis técnico e, sobre todo, se espallou a idea de que “asociarse es peligroso” (Fernández Prieto, 1993: 52). Na mesma liña dos traballos de Fernández Prieto podemos cita-los de Pereiro e Soutelo Vázquez.

⁴¹⁹Un estudio sobre esta política en Carlos Barciela (1989), “La España del estraperlo”, *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, Siglo XXI.

experiencia dos sindicatos e das sociedades de agricultores⁴²⁰. Experiencia societaria sobre a que, non podemos esquecerlo, recaeu o peso da represión dende 1936.

Nesta época son frecuentes os artigos e editoriais da prensa comunista que dan noticias sobre a política agraria do réxime: o estraperlo, a escaseza de alimentos, a política de montes, etc⁴²¹. Tamén son abundantes as referencias a accións campesiñas contrarias á entrega dunha parte das colleitas, as cotas⁴²². Atopamos, do mesmo xeito, moitas narracións sobre detencións de campesiños en Galicia —e noutras partes do Estado— que se negaban a entrega-las colleitas, razón pola que a Fiscalía de Taxas publicaba “con alarmante regularidad listas de sanciones aplicadas a pequenos comerciantes y campesinos en todas las provincias españolas”. O PCE chamaba o campesiñado para que “oculten sus cosechas, que se nieguen a declarar lo recogido y arrojen del campo violentamente a los ladrones de las Comisiones de Requisa falangistas”⁴²³. De seren reais estas formas de

⁴²⁰*Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 1 de xaneiro de 1947.

⁴²¹Por exemplo, *Galicia (Lucha: guerrilleiros, obreros, mujeres, etc.)*. *Datos recopilados de prensa por Aurorina Álvarez. Octubre de 1946*, AHPCE, Movemento guerrilleiro, Caixa 106, Cartafol 6. Ese descontento non está só recollido na propagandística prensa comunista senón tamén nos seus epistolarios internos: *Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30. *Carta a Galicia, mayo de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48.

⁴²²“Enérgica protesta de los campesinos de Lugo contra la rapiña falangista”, *Mundo Obrero*, 25 de marzo de 1948. “Galicia. Motín de campesinos contra la Fiscalía de Tasas y la Guardia Civil”, *Mundo Obrero*, 6 de maio de 1948.

⁴²³A maior parte dos artigos aparecidos na prensa comunista está redactada en semellantes termos a este parágrafo extraído de “Las listas diarios de multas y expoliaciones”, *Mundo Obrero*, 20, 27 de xuño de 1946. Outros exemplos na mesma liña en: “Los campesinos contra Franco, con la clase obrera y el pueblo”, *Mundo Obrero*, 12, 1 de maio de 1946; “El régimen prepara el robo de la cosecha de trigo”, *Mundo Obrero*, 17, 6 de xuño de 1946; “La razzia franquista contra los campesinos”, *Mundo Obrero*, 18, 13 de xuño de 1946; “Los campesinos se niegan a entregar su trigo a Franco”, *Mundo Obrero*, 62, 17 de abril de 1947; “Responder al terror en el campo organizando la lucha por las reivindicaciones de los obreros agrícolas y campesinos”, *Mundo Obrero*, 63, 24 de abril de 1947; “Combatir el terror en el campo mediante la lucha organizada y unida de los obreros agrícolas y campesinos pobres”, *Mundo Obrero*, 65, 8 de maio de 1947; “Mientras disminuya la ración de pan los falangistas recrudecen los saqueos en el campo”, *Mundo Obrero*, 68, 29 de maio de 1947; “Enérgica protesta de los campesinos de Lugo contra la rapiña falangista”, *Mundo Obrero*, 110, 25 de marzo de 1948; “Galicia. Motín de campesinos contra la Fiscalía de Tasas y la Guardia Civil”, *Mundo Obrero*, 116, 6 de maio de 1948; “La trágica situación del campo. Millones de trabajadores agrícolas ante la alternativa: luchar o morir de hambre”, *Mundo Obrero*, 168, 5 de maio de 1949; “Millones de obreros agrícolas sin un pedazo de pan que llevarse a la boca. Es menester prepararles intensamente para la lucha por sus reivindicaciones”, *Mundo Obrero*, 169, 12 de maio de 1949; “La tremenda ruina de los campesinos pobres en la España franquista”, *Mundo Obrero*, 170, 19 de maio de 1949.

resistencia, serían movementos de protesta individual, semellantes ós primeiros brotes de conflictividade industrial.

De feito, o Partido proclama en varias ocasións que o mundo labrego debía ser campo de traballo prioritario para os comunistas galegos porque telos a favor era ter Galicia⁴²⁴. Non podemos esquecer que en 1950 a maior parte da poboación activa de Galicia estaba ocupada no sector primario⁴²⁵. Había que, xa que logo, traballar para gañala súa confianza, tarefa na que a explicación do que a República —unha República que tivo como ministro do ramo precisamente a un comunista: Vicente Uribe— fixera polos labregos era clave. E, ademais, había que respecta-los sentimentos católicos dos campesiños galegos e supera-las posturas sectarias que antano facían dos traballadores “gentes retardatarias, aliados de la reacción”⁴²⁶; idea que, por suposto, rexeitaban os comunistas. Agora ben, se nalgún momento o campesiñado xogara ese papel conservador foi pola escasa atención que se lles prestou dende as forzas democrático-republicanas, que deixaron vía libre para a actividade da demagogia e o traballo dos sectores reaccionarios⁴²⁷.

Así pois, unha das tarefas que se marcaron os comunistas galegos —partindo das “condiciones minifundistas del agro gallego” e da “psicología de los propios campesinos”⁴²⁸— era a organización da masa campesiña. Unha organización que non tiña por qué seguir ningún plano rixido, senón formas diversas, “desde los Sindicatos y Sociedades de Agricultores, que ya cuentan con una gran tradición, hasta la creación de Alianzas, Comités de Defensa Campesina o cualquier otro organismo”⁴²⁹.

⁴²⁴*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30. *Carta a Galicia, mayo de 1950*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 47-48.

⁴²⁵Gómez Alén afirma que tan só o 13,6% dos traballadores estaban encadrados no sector secundario nesa data (Gómez Alén, 1995: 33).

⁴²⁶*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535. Xa dende 1946 os informes apuntan nese mesmo sentido: *Informe de Galicia. Agosto de 1946*, AHPCE. Filme Galicia 508-513.

⁴²⁷“Las tareas de los comunistas gallegos al empezar el año 1947”, *Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 1 de xaneiro de 1947.

⁴²⁸*Informe al Comité Central del Partido enviado por el Comité Regional de Galicia. Febreiro de 1949*, AHPCE. Filme Galicia 534-535.

⁴²⁹“Las tareas de los comunistas gallegos al empezar el año 1947”, *Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 1 xaneiro 1947.

Ese “calquera outro organismo” poderían ser, co paso dalgún tempo, as propias organizacións franquistas, é dicir, as Hermandades de Labradores. De feito, xa vimos noutro lugar cómo a discusión sobre o chamado “cambio de táctica” comezou cando o PCE se fixo consciente de que os labregos non podían estar ausentes das institucións vitais na súa actividade; e, foi, precisamente en Galicia, onde empezou o intento de penetración nas Hermandades⁴³⁰. Quizais co optimismo xa tradicional nos informes dos dirixentes comunistas falábase da posibilidade real, “si trabajamos bien en este sentido”, de converte-las Hermandades en organismos de loita contra a Falange⁴³¹. Como no mundo obreiro, a táctica non debeu ser entendida e acollida con facilidade, polo que había que reforza-la educación política das masas⁴³². Agora ben, esta orientación “no se contradice, antes al contrario, se complementan, con la organización clandestina de los sindicatos agrarios”⁴³³.

Por outra banda, a conflictividade agraria que reflicten as fontes permite entrever un certo apoio do campesiñado ás guerrillas. A situación de descontento na que vivían os labregos era a clave para explica-la ligazón das masas campesiñas ás accións guerrilleiras para xustifica-lo apoio que, segundo os comunistas, as guerrillas atopaban no agro galego⁴³⁴. ¿Que podemos dicir acerca deste respaldo social á guerrilla en Galicia? ¿Era o campesiñado galego un sector axeitado para soportar e apoiar un movemento de guerrillas, dadas as difíciles condicións da década dos anos corenta?

Como xa comentamos noutro lugar, un dos mellores traballos que coñecemos sobre o fenómeno guerrilleiro é o de Mercedes Yusta, centrado na zona do Maestrazgo (Yusta, 1999). O libro ten, dende o noso punto de vista, un interese

⁴³⁰*Informe-resumen de Vicente Uribe ante la reunión de cuadros del Partido, celebrada en París en el año 1948*. 34/20.

⁴³¹*Informe del Comité Regional de Galicia. Al Comité Central del Partido Comunista de España. Febreiro de 1949. De Soto [Manuel Soto], AHPCE. Filme Galicia 532-533.*

⁴³²*Informe de Galicia. París 10 de marzo de 1949. De Losa, AHPCE. Filme Galicia.*

⁴³³*Carta a Galicia, 1948, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.*

⁴³⁴“Los guerrilleros, instructores políticos y organizadores de los campesinos”, *Mundo Obrero*, 155, 3 de febreiro de 1949; “Tarea fundamental de los guerrilleros: difundir las soluciones que a los problemas del campo da nuestro programa”, *Mundo Obrero*, 157, 17 de febreiro de 1949; “El auge la la lucha guerrillera. Mayor valor político de las acciones y constante defensa de los campesinos”, *Mundo Obrero*, 163 31 de marzo de 1949; “Tarea fundamental de los guerrilleros: instruir y organizar políticamente a las grandes masas campesinas”, *Mundo Obrero*, 170, 9 de xuño de 1949.

dobre. En primeiro lugar, esa comarca aragonesa ten unhas características parecidas ás de Galicia (orografía abrupta, poboamento disperso, abundancia de pequenos propietarios agrícolas, etc.). Por outra banda, Yusta estudia o fenómeno dende unha perspectiva que supera a súa faceta estritamente militar para intentar afondar noutros aspectos como a relación do maquis aragonés coa experiencia francesa⁴³⁵ e, o que máis nos interesa nesta ocasión, os seus vínculos co marco social no que se incardina, o mundo rural do Maestrazgo. A autora chega á conclusión de que existiu unha relación entre fenómeno guerrilleiro e campesiñado, condicionada pola simpatía (non sempre política, ás veces tamén sentimental) ou polo temor. En boa medida, esa simpatía pódese explicar como unha reacción dos labregos á represión e á creación de mecanismos de control social que acompañaron a edificación do franquismo.

Pois ben, o ton da prensa comunista e dos seus propios informes é sempre optimista respecto ás relacións entre guerrilleiros e campesiños. Un dos puntos salientables da información de *Mundo Obrero* é, precisamente, a unidade que establece entre a guerrilla e a cuestión campesiña⁴³⁶. Os argumentos desenvolvidos nestes escritos son sempre moi semellantes, independentemente da data na que sexan redactados. Todos eles destacan, ademais, os logros acadados nos combates, “venero inagotable de heroísmo y combatitividad”. Os guerrilleiros, que deixan “una estela de admiración y cariño” entre os labregos, non deben ser soamente combatentes, senón que deben insistir no seu papel de propagandistas e instructores políticos, “organizadores de los campesinos”. Pero, ademais, se os guerrilleiros teñen os seus principais apoios entre os labregos é porque son capaces de conectaren con eles, coas súas preocupacións, denunciando a política da fiscalía de taxas, as cotas e a contrarreforma agraria realizada polo goberno franquista⁴³⁷. A

⁴³⁵A orixe da guerrilla comunista está en Francia e “no es sino una transposición de las organizaciones creadas por los españoles durante la etapa de su participación en la Resistencia francesa” (Yusta, 1999: 29).

⁴³⁶*Mundo Obrero*, 12, 1 de maio de 1946; 65, 15 de maio de 1947; 56, 6 de marzo de 1947; 57, 13 de marzo de 1947; 60, 3 de abril de 1947; 189, 29 de setembro de 1949; 192, 20 de outubro de 1949, etc.

⁴³⁷As citas están extraídas de “Los guerrilleros, instructores políticos y organizadores de los campesinos”, *Mundo Obrero*, 155, 3 de febreiro de 1949. Na mesma liña poden ser consultados os seguintes artigos: Manuel Gimeno, “Los campesinos contra Franco, con la clase obrera y el pueblo”, *Mundo Obrero*, 12, 1 de maio de 1946; “Tarea fundamental de los guerrilleros: difundir las soluciones que a los problemas del campo da nuestro programa”, *Mundo Obrero*, 157, 17 de febreiro de 1949; “Editorial: El auge de la lucha guerrillera. Mayor valor político de las acciones y consante defensa de los campesinos”, *Mundo Obrero*, 163, 31 de marzo de 1949; “Tarea

opinión actual dun ex-guerrilleiro da II Agrupación, Camilo de Dios, pode ser determinante para coñece-lo apoio social á guerrilla na súa xusta medida:

En principio ben, en principio ben, últimamente mui mal xa, mui mal, porque había habido moitas caídas, moita xente no cárcere, moitas represalias, queimaban [as contrapartidas] as casas dos puntos de apoio que se descubrían, collían e queimábanllas, metían a xentiña na cárcel, pegábanlles grandes palizas delante do pueblo, xa os machacaban alí, y a xente, tiña moito medo, ultimamente tiña moito medo⁴³⁸.

Sen embargo, dende a óptica do PCE, a implantación no mundo rural debíase, entre outras cousas, á importancia que se lle daba o campesiñado: habemos de ter en conta que, polo menos ata os anos sesenta, o Partido Comunista presentou o franquismo como un réxime monopolista con fortes residuos feudais (en Galicia, os foros) e que, na loita contra ese modelo habería que contar co mundo labrego. Sen embargo, no momento de facer balance da experiencia de guerrillas, Santiago Carrillo afirmou:

Es verdad que no conseguimos nunca que la lucha guerrillera fuese una lucha de masa, en la que los campesinos tomasen una participación activa, labrando la tierra de día y empuñando la armas de noche. Tampoco conseguimos que las guerrillas creasen en torno a sí verdaderas organizaciones de Partido⁴³⁹.

Quizais para rompe-lo aillamento das guerrillas, o PCE intentou compaxina-las accións guerrilleiras coas loitas populares urbanas, poñer en relación o mundo campesiño e guerrilleiro coas loitas obreiras⁴⁴⁰. O resultado deste desexo parécenos lonxe de ser un éxito.

fundamental de los guerrilleros: instruir y organizar políticamente a las grandes masas campesinas”, *Mundo Obrero*, 170, 9 de xuño de 1949.

⁴³⁸Entrevista a Camilo de Dios realizada por Víctor M. Santidrián, o día 5 de agosto de 1999 en Sandiás (Ourense).

⁴³⁹*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla. 3 de Mayo 1952*, AHPCE.

⁴⁴⁰Santiago Carrillo, “Las tareas del Movimiento guerrilleiro en el Nuevo Año”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 10 de xaneiro de 1947. Véxase, tamén: *Seis meses de acciones y combates guerrilleiros en España*, AHCCOOG. Amador Martínez. Cartafol “Movimiento guerrilleiro”; *Lucha del pueblo gallego contra el franquismo y por la República*, AHCCOOG. Amador Martínez. Cartafol “Movimiento guerrilleiro”. Para algúns autores un dos principais erros da táctica de guerrillas foi a de non trasladar-la loita ás cidades, onde xa estaban os centros de decisión en España (Serrano, 1988).

Referencia á parte merece ó papel de apoio á guerrilla xogado pola muller. Sabemos que a súa participación en termos numéricos non foi importante, polo menos noutros territorios. Das 281 persoas que pasaron pola Agrupación Guerrillera de Levante, soamente cinco foron mulleres. Sen embargo, o prezo pagado pola súa colaboración directa ou indirecta foi moi elevado (Yusta, 1999). E foi precisamente esa colaboración indirecta a que tivo máis importancia. Sobre este tema coñecemos un traballo de Julio Prada que lles asigna ás mulleres varias funcións como a de servir de enlaces para aprovisionamento dos fuxidos ou soporte dos familiares detidos (Prada, 1991).

Rematamos aquí o percorrido por numerosos elementos relacionados coa organización do Partido Comunista de España na nosa Comunidade ó longo de toda a posguerra. Agora é o momento, do mesmo xeito que fixemos no capítulo anterior e como faremos nos seguintes, de analiza-la postura do PCE sobre a cuestión nacional en Galicia.

17. O PCE E A CUESTIÓN NACIONAL (1936-1954)

17.1. O discurso

Podemos afirmar que, dende o punto de vista teórico, as análises comunistas non aportaron ningunha novidade sobre este problema, dado que o seu punto de partida seguiron sendo as reflexións de Stalin. De aí, por exemplo, que se reproducise na prensa do Partido o artigo “Cómo entiende a socialdemocracia o problema nacional”, escrito polo dictador soviético en 1904⁴⁴¹. Aínda que co paso dos anos as referencias ó xeorxiano irán diminuindo, segundo avance o proceso de desestalinización do Partido Comunista, a concepción de nación vixente seguiu sendo a elaborada polo político soviético. Por outra banda, o modelo por seguir tamén foi a URSS, exemplo de “estado socialista multinacional, baseado sobre la colaboración fraternal de todas las naciones, sobre la amistad sincera de los pueblos”⁴⁴². Haberá que esperar ós anos sesenta para que se produza unha

⁴⁴¹José Stalin, “Como entiende la socialdemocracia el problema nacional”, *Nuestra Bandera*, 3, agosto de 1940, páxs. 11-25. Os argumentos de Stalin aparecen recollidos por Ignacio Gallego, en “Stalin y la cuestión nacional y colonial”, *Nuestra Bandera*, Extra, decembro de 1949, páxs. 217-236.

⁴⁴²Alexandrov, “La victoria del leninismo y la democracia soviética”, *Nuestra Bandera*, 6, abril-maio de 1946: 77. Véxase tamén I. Stepanov, “El advenimiento del comunismo en la URSS”,

elaboración teórica propia sobre a cuestión nacional, máis axeitada á realidade española.

Como dicimos, os artigos sobre o problema que nos ocupa saídos da pluma dos dirixentes españois, xiraron sobre o elaborado por Stalin. Un dos exemplos disto que estamos a dicir son os escritos de Santiago Álvarez, quen, en 1957 e en 1967, con motivo do aniversario da Revolución de Outubro, publicaba senllos artigos sobre a cuestión nacional. Reproducíanse neles argumentos semellantes: a abolición da propiedade privada e a instauración do socialismo carrexan o punto final de todo tipo de explotación, incluída a nacional⁴⁴³. O carácter socialista da Revolución foi o que permitiu dar solución ó problema nacional en Rusia, onde o recoñecemento do dereito de autodeterminación foi tan só o punto de partida da súa política. Modelo de resolución dos problemas nacionais nun Estado tan complexo como o soviético foi a constitución federal da URSS, que, segundo Santiago Álvarez, asentabase nun pacto entre partes iguais que gozaban do dereito de autodeterminación.

Partindo destes argumentos, recorrentes nas páxinas redactadas polos comunistas españois, o PCE elaborou o seu discurso. Como noutros moitos terreos, a súa postura evolucionou dende un férreo seguidismo respecto ó Partido Comunista da URSS ata posicións máis autónomas.

Os anos corenta e a década dos cincuenta estiveron marcados pola Guerra Fría, que condicionou unha boa parte das accións dos partidos comunistas, entre eles o español. A necesidade de xustifica-lo reparto das esferas de poder entre as dúas superpotencias, no que o movemento comunista internacional defendeu a posición dos soviéticos, tinguiu todo tipo de argumentos. Por exemplo, a guerra civil en **Grecia** foi analizada como unha guerra de independencia nacional na que o

Nuestra Bandera (Madrid), 8, s.d., páxs. 47-64; P.N. Pospelov, “El XXX Aniversario de la muerte de V.I. Lenin”, *Nuestra Bandera*, 11, s.d., páxs. 55-71; Dolores Ibárruri, “Por la paz, la independencia nacional y la democracia. Informe pronunciado el 25 de octubre de 1951, ante un grupo de Dirixentes del Partido”, *Nuestra Bandera*, 7, febreiro de 1952, pág. 35; Dolores Ibárruri, “El leninismo, bandera de la lucha por la independencia nacional y por las libertades democráticas”, *Nuestra Bandera*, 9, 1953, páxs. 18-25.

⁴⁴³Santiago Álvarez, “La revolución socialista de Octubre y la cuestión nacional”, *España Popular*, 1 de novembro de 1957; “Octubre y el problema nacional”, *Nuestra Bandera*, 55, outubro de 1967.

que estaba en xogo era o dereito de autodeterminación dun pobo⁴⁴⁴. Un caso máis próximo para o PCE, polas repercusións que tivo, foi o de **Iugoslavia**. Como é ben sabido, a opinión dos comunistas españois sobre o país balcánico, particularmente sobre Tito e o seu réxime, foi moi cambiante⁴⁴⁵. Estivo condicionada polas relacións entre Belgrado e Moscova de forma que se pasou de facer eloxiosas referencias ás duras condenas redactadas na linguaxe propia da época stalinista⁴⁴⁶.

Un magnífico exemplo da linguaxe empregada para denigra-lo réxime de Belgrado foron os artigos aparecidos na década dos cincuenta. Comparábase a Tito con Franco argumentando que os réximes creados por ámbolos dous personaxes venderan os seus países ó imperialismo norteamericano. Dos titistas dirase que estaban infiltrados nas Brigadas Internacionais e que eran os inspiradores dos provocadores que existiron no Partido Comunista de España: Heriberto Quiñones, Jesús Monzón, Jesús Hernández, Joan Comorera, Enrique Castro, Del Barrio, etc. Ademais, o réxime de Tito foi acusado de “socialismo nacional”⁴⁴⁷.

Pois ben, ¿como traducía o Partido Comunista de España este discurso de defensa do dereito de autodeterminación cando se trataba de España, un estado no que os comunistas recoñecían a existencia de problemas nacionais?

Non pretendemos facer aquí unha análise pormenorizada dos casos catalán e vasco por varias razóns. En primeiro lugar, porque xa hai algúns estudos que o

⁴⁴⁴Sobre Grecia, poden ser consultados os seguintes artigos: “Derecho de autodeterminación para el pueblo griego”, *España Popular*, 15 de decembro de 1944 e Antonio Cordón, “La lucha del pueblo griego por la independencia nacional y las libertades democráticas”, *Nuestra Bandera*, 26, abril de 1948, páxs. 209-222.

⁴⁴⁵Referímonos ó coñecido como “caso Comorera”, o secretario xeral do PSUC, acusado de titismo e, xa que logo, purgado. O mellor estudo sobre este escuro problema na historia dos comunistas españois é o de Caminal (1984).

⁴⁴⁶Aparecen escritos laudatorios en, por exemplo, *Nuestra Bandera*, 12, novembro de 1946, páxs 21-22. A prensa comunista chegou a inserir nas súas páxinas artigos asinados polo mariscal iugoslavo: Tito, “La característica fundamental de la lucha de liberación y de transformación revolucionaria de la nueva Yugoslavia”, *Nuestra Bandera*, 20, agosto de 1947; *Nuestra Bandera*, 21, setembro de 1947.

⁴⁴⁷Vicente Uribe, “La penetración imperialista norteamericana pone en grave peligro la independencia nacional de España”, *Nuestra Bandera*, 29, agosto de 1948, páxs. 589-617; Ignacio Gallego, “La lucha contra el titismo es un deber revolucionario de los comunistas”, *Nuestra Bandera*, 4, febreiro-marzo de 1950; Ignacio Gallego, “Los franquistas y los titistas, chacales de la misma camada”, *¡Por una paz duradera, por una democracia popular!*, 47, 24 de novembro de 1950; Vicente Uribe, “Desenmascarar sin piedad a los espías y traidores titistas”, *¡Por una paz duradera, por una democracia popular!*, 32, 10 de agosto de 1951.

fixeron en profundidade, sobre todo para Cataluña⁴⁴⁸. Ademais, porque consideramos que o discurso nacional non varía nin respecto ó xa apuntado para períodos anteriores nin respecto ás posicións referidas a Galicia: recoñecemento de Cataluña e Euscadi⁴⁴⁹ como nacións, recoñecemento do seu dereito á autodeterminación ata a separación, aposta comunista polo mantemento da unidade do Estado español, etc.

Agora ben, no período que estamos a tratar xurdiron aspectos novos condicionados polo marco no que se desenvolveu a actividade comunista. Así, por exemplo, despois da Guerra Civil haberá que ter en conta que xa existían dous

⁴⁴⁸Referímonos, sobre todo, ó libro de Caminal, 1984. Véxase tamén Juan Comorera, “Cataluña es una nación”, en *Nuestra Bandera*, 4-5, outubro 1940, páxs. 25-38. Rafael Vidiella, “La lucha del proletariado catalán contra el régimen franquista”, *Nuestra Bandera*, 6, abril-maio 1946, páxs. 81-85. Ramón Soliva, “Once Anos del existencia del PSU de Cataluña”, *Nuestra Bandera*, 20, agosto de 1947, páx. 665. Wenceslao Colomer, “La lucha de la clase obrera y del pueblo de Cataluña por la República”, *Nuestra Bandera*, 23, decembro de 1947. José Román, “El Partido Socialista Unificado en la lucha por la liberación de Cataluña”, *Nuestra Bandera*, 27, maio de 1948. Emiliano Fábregas, “El auge del Movimiento nacional en Cataluña y la lucha del PSU de Cataluña por la unidad de la clase obrera y del pueblo”, *Nuestra Bandera*, 10, 1953. Fernando Claudín, “En defensa de la cultura catalana y de su idioma”, *Mundo Obrero*, 10, 15 de xuño de 1960. “Una declaración del Comité Ejecutivo del PSU de Cataluña”, *Mundo Obrero*, 7, 1ª quincena de abril de 1964. J.B., “Notas. El desarrollo del Movimiento nacional en Cataluña”, *Nuestra Bandera*, 39, abril de 1964, páxs. 45-48. L.V. Ponomariova, “Formación del PSU de Cataluña”, *Nuestra Bandera*, páxs. 51-52, cuarto de trimestre 1966. Albert Roca, “Reflexiones en torno *Los otros catalanes* de Francisco Candel”, *Nuestra Bandera*, cuarto de trimestre 1966, páxs. 91-95.

⁴⁴⁹No que se refire ó País Vasco, coñecemos os traballos do profesor Elorza. As referencias na documentación son múltiples: Luis Zapiain, “Euzkadi en la situación actual”, en *Nuestra Bandera*, 1, xuño 1940, *Nuestra Bandera*, 1, xuño de 1940, páxs. 72-77; “Por la unidad antifranquista de Euzkadi. Pacto de Bayona”, *España Popular*, 6 de xullo de 1945; Ramón Ormazábal, “La unidad de los pueblos de España en la lucha por la República”, *España Popular*, 7 de setembro de 1945; Dolores Ibárruri, “¡Por la libertad de Euzkadi!”, *España Popular*, 23 de novembro de 1945; Vicente Uribe, “El Partido Comunista de Euzkadi en la lucha contra el fascismo”, *Nuestra Bandera*, 8, xullo de 1946, páxs. 12-21; “El Gobierno Autónomo Vasco, reorganizado, lanza un documento”, *España Popular*, 20 setembro de 1946; “Una gran Conferencia del Partido Comunista de Euzkadi, en Bayona”, *España Popular*, 13 de decembro de 1946; Cristóbal Errandonea, “La situación del pueblo vasco y la Conferencia del Partido Comunista de Euzkadi”, *Nuestra Bandera*, 13, decembro de 1946, páxs. 29-38; “La Conferencia del P.C. de Euzkadi en Bayona”, *Mundo Obrero*, 42, 28 de decembro de 1946; Cristóbal Errandonea, “Luchamos por la libertad de Euzkadi en el marco de una Federación Democrática de pueblos hispánicos”, *Mundo Obrero*, 46, 25 de decembro de 1946; Vicente Uribe, “La huelga general de Vizcaya y el PC de Euzkadi”, *Nuestra Bandera*, 18, 1947; Cristóbal Errandonea, “Las fuerzas combatientes vascas y el Consejo Central de la Resistencia”, *Nuestra Bandera*, 29, agosto de 1948, páxs. 629-638; “Contestación de la dirección del Partido Comunista de España a la carta enviada por un grupo de nacionalistas vascos”, *Nuestra Bandera*, 7, febreiro de 1953; Ramón Ormazábal, “El Movimiento nacionalista vasco en la lucha contra la dictadura”, *Nuestra Bandera*, 28, outubro de 1960, páxs. 55-66; Francisco Lecuona, “La unidad en Euzkadi”, *Nuestra Bandera*, 29, xaneiro de 1961, páxs. 36-46; “Ante la muerte del Presidente Aguirre. Una carta del PCE al PNV”, *Mundo Obrero*, 6, 15 de abril de 1960.

partidos nacionais: o PSUC e o Partido Comunista de Euscadi; e, por outra banda, haberá que ter presente que os comunistas consideraron dende 1939 a cuestión nacional como un elemento máis da loita contra a dictadura⁴⁵⁰. Sobre algúns destes aspectos novidosos (o carácter federal do Estado que substituiría a dictadura, o papel dos partidos nacionais comunistas e as relacións cos nacionalistas) falaremos máis adiante cando nos refiramos a Galicia. Pero, antes, vexamos cómo foi tratado este problema durante a Guerra Civil.

17.2. A cuestión das nacionalidades na Guerra civil

Como non podería ser doutro xeito, a cuestión nacional non foi para os comunistas o problema principal. Nos anos bélicos, a prioridade foi gaña-la guerra. A partir dun determinado momento, o PCE presentou o conflito como unha loita pola independencia de España. Fronte á mensaxe nacionalista dos sublevados, os partidos e sindicatos da Fronte Popular elaboraron unha liña de reivindicación da españolidade e de definición da guerra como guerra de independencia nacional⁴⁵¹. Pero, dende os principios da guerra e despois dela, foi o PCE o partido que máis afondou nese discurso, que algúns autores denominan “xiro nacional” do PCE relacionado coa viraxe frontepopulista da IC⁴⁵².

Situémo-las orixes desa postura antes ou despois, a realidade é que o PCE a mantivo alomenos dende o comezo da Guerra Civil. Así, o Manifesto do Comité Central do PCE do 18 de agosto de 1936 xa declaraba que “la independencia de España está en peligro” tese que mantería ó longo de todo o conflito e mesmo despois⁴⁵³. A revista *Nueva Galicia. Portavoz de los antifascistas gallegos*, periódico no que a influencia comunista é manifesta, presentaba o conflito como

⁴⁵⁰Ignacio Gallego, “Stalin y la cuestión nacional y colonial”, *Nuestra Bandera*, Extra, decembro de 1949, páx. 221.

⁴⁵¹Isabel Gómez Rivas ofrece algúns exemplos da anarquista *Solidaridad Obrera* falando da Guerra Civil como guerra pola independencia (Gómez Rivas, 1995).

⁴⁵²Mandel falaba do rumbo nacional dos partidos comunistas dende o triunfo do socialismo nun so país (citado por Babiano, 1992; esta cuestión tamén é tratada por Blanco, 1993, 57 e ss.).

⁴⁵³Comité Central del PCE, “Manifiesto del PCE”, *Mundo Obrero*, 18 de agosto de 1936. Babiano cita para soste esta afirmación dous documentos: José Díaz, “Por la unidad, hacia la victoria. Discurso sobre el primer punto del orden del día: Frente Popular y unión de todos los españoles y de los pueblos de España para ganar la guerra”, *Pleno ampliado del CC del PCE celebrado en Valencia los días 5, 6, 7 y 8 de marzo de 1937*, Ediciones del PCE. Comisión de Axit-Prop, 1937; Palmiro Togliatti (1980), “Manifiesto del CC del PCE del 18 de marzo de 1939, *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Grijalbo.

auténtica “guerra de independencia” contra as potencias fascistas⁴⁵⁴. Xa no número 2 publicábase un artigo chamado “Liberemos a Galicia de la dominación extranjera”. *Nueva Galicia* incluíría co tempo unha sección chamada “Epistolario da Guerra da Independencia Hespánica”. Tamén no mesmo número 2, datado o 23 de maio de 1937, incluíase un poema no que se establecía un paralelo entre o Madrid antinapoleónico e o da Guerra Civil. O poema dicía:

Así fue un héroe
el Manzanares
contra soldados
de Bonaparte

e seguía:

El moro no lo venció
ni el legionario, el fascista,
el requeté y el teutón.

En *Nueva Galicia* irán aparecendo outras noticias sobre a presenza xermano-italiana tanto en Galicia coma no resto do territorio controlado polas tropas franquistas⁴⁵⁵.

A caracterización da Guerra Civil como guerra pola independencia de España tamén ten o seu reflexo no terreo educativo-cultural do campo republicano durante os anos 1936-39. Non esquezamos que Jesús Hernández foi Ministro de Instrucción nos anos do conflito. Hai autores que falan da tendencia do PCE ó “cacicato cultural”, o que provocou que programas culturais e educativos estivesen tinguidos das posicións e concepcións do PCE (Mayordomo, 1993: 19).

Paralelamente, as publicacións bélicas con influencia comunista (*El Miliciano Gallego*, *Nueva Galicia*) fixeron emprego do mito celta —ás veces

⁴⁵⁴Este periódico pódese consultar na edición facsimilar publicada por Edicións do Castro no ano 1997.

⁴⁵⁵*Vid.*, igualmente, Santiago Álvarez, “Los gallegos en la lucha por la independencia”, *Nueva Galicia*, 10, 25 de xullo de 1937; Dialco, “Facetas de nuestra lucha. El pueblo español logrará su independencia”, *Nueva Galicia*, 14, 22 de agosto de 1937, etc.

reforzado con poemas de Ramón Cabanillas— para unir vontades galegas en torno ó antifascismo, relacionando os sucesos do Monte Medulio e a situación de guerra na que vivían os milicianos:

 Todol-os fillos de Galiza están na obriga, n-estes intres hestérecos,
de poñerse ó servizo da causa, si despóis queren que éla os cobexe baixo a
súa fartura.

 A Raza celta ten nos seus fillos o expoñente máis firme da súa
potenza creadora. Todo o que teña de celta somentes un anaco, sentirá no
seu peito o anxeio da liberdade pra todol-os irmáns de raza⁴⁵⁶.

Agora ben, ¿como compatibilizaba o Partido Comunista este discurso da unidade e da independencia nacional española co da defensa das nacionalidades? Xa en novembro de 1936, Palmiro Togliatti caracterizaba a revolución española como unha “guerra nacional revolucionaria” que buscaba defende-lo país do dominio estranxeiro e na que as nacionalidades oprimidas loitaban polas súas liberdades (Togliatti, 1936). Na mesma liña, o **Pleno do Comité Central do PCE** (Valencia, marzo de 1937) indicaba que entre as súas tarefas atopábase a de “consolidar las relaciones con las nacionalidades de Cataluña, de Euzkadi y de Galicia y mantener una política justa, reconociendo la igualdad de derechos de estas nacionalidades”⁴⁵⁷.

Para o máximo órgano do PCE, a República democrática e parlamentaria de novo tipo, nada da revolución española, permitiría o desenvolvemento das nacionalidades e garantiría unha vida de irmandade entre elas. Esas nacionalidades, en contrapartida, tiñan que comprender que só a súa unión co goberno central e co resto dos pobos de España permitiría crea-la unidade que aseguraría a victoria e, xa que logo, a forxa da nova España⁴⁵⁸.

O PCE buscou achega-los combatentes republicanos de distintas nacionalidades mediante un mellor coñecemento mutuo, como unha forma de

⁴⁵⁶“Os deberes son sagros”, *Nueva Galicia*, 12, 8 de agosto de 1937, citado en Gómez Rivas, 1997: 119-122.

⁴⁵⁷“Resolución del pleno ampliado del CC del PCE sobre el informe hecho por el camarada Díaz, el 5 de marzo de 1937”, *Pleno ampliado del CC del PCE celebrado en Valencia los días 5, 6, 7 Y 8 de marzo de 1937*, Ediciones del PCE. Comisión de Axit-Prop, 1937, páx.12.

⁴⁵⁸*Ibidem*. Véxase, no mesmo sentido, “Galicia como objetivo: Una Galicia Libre encuadrada en el marco de una generación democrática y de pueblos hispanos”, *El Miliciano Gallego*, 25 decembro de 1936 citado en Tuñón, 1979: 122.

fortalece-la unidade antifascista. Tratábase de recoñecer-la autonomía dentro da unidade, especialmente nas condicións de guerra nas que se atopaba o país. Como exemplo desa política, a Sección de Milicias da Cultura do Comisariado do V Corpo de Exército editou, durante a batalla do Ebro, un folleto bilingüe —castelán e catalán— para que

los no catalanes, que procedentes de distintas regiones de España luchan en nuestras filas, conozcan mejor Cataluña, para que así se sientan unidos a esta tierra gloriosa que hoy defienden en nuestras trincheras. Que los catalanes, conociéndola aún mejor, amen con más fuerza su idioma, sus costumbres, su tierra [...] No es otra cosa lo que nos proponemos. Que amando Cataluña, unos y otros, cada día defendamos con más firmeza, con más amor, la libertad y la independencia de España. [Álvarez, 1989: 369]

Por outra banda, o desenvolvemento da Guerra Civil e a dinámica política que viviu o bando republicano durante a contenda puxeron sobre a mesa os problemas de articulación dun Estado no que coexistían varios gobernos. Así, Companys afirmaba que “como consecuencia del levantamiento España era un estado federal en el que la posición de Cataluña como unidad independiente era una realidad irreversible”⁴⁵⁹. Isto tiña as súas consecuencias sobre os problemas militares, comezando polo da dirección efectiva do conflito, o que se denominou o problema do mando único. A posición do Partido Comunista foi a seguinte.

O xa citado Pleno do CC do PCE de marzo de 1937 estivo centrado no problema da unidade. Interveu o secretario xeral comunista, José Díaz, facendo fincapé neste tema para soste que

para algunos, el mando único significa que Cataluña tenga su mando, Euzkadi el suyo, que Asturias lo tenga también, que haya un mando en el Sur y otro en el Norte, y que todos estos mandos estén en una relación más o menos estrecha con el Ministerio de la Guerra. Esto no es un mando único⁴⁶⁰.

O Pleno emitiu unha resolución na que o PCE definía a súa postura sobre o mando único. Para os comunistas, a República tiña que facer fronte ó exército sublevado —un exército de profesionais cun mando centralizado— coa unidade de mando e de operacións en tódalas fronteas, acabando co sistema de direccións

⁴⁵⁹Citado por Blanco, 1993: 142. Sobre o problema do mando único, véxase tamén Álvarez, 1993: 485 e ss.

⁴⁶⁰Citado en Álvarez, 1993: 155.

separadas e case independentes “como ocurre hasta ahora en el Estado Mayor Central con los mandos de Cataluña, Euzkadi, Asturias, etc.”. A xefatura de cada unha destas zonas debía dirixi-las operacións a partir da adaptación das ordes emanadas dende o Estado Maior Central, que estaría formado de tal modo que “ofrezca plenas garantías también a los pueblos de Cataluña y Vasconia” (García-Nieto, 1974: 177).

Ademais, no seu discurso no pleno de marzo de 1937 José Díaz tamén insistía na necesidade de **coordinación económica**, de coordena-la produción da industria de guerra existente en Cataluña, Euscadi e Levante de xeito que se producise “no para un determinado frente, no para que una región [...] sino para todas en general, debiendo ser el Estado Mayor, el gobierno, quien pueda disponer de esa industria de guerra”, polo que resultaba imprescindible un acordo entre os gobernos central e os executivos catalán e vasco: “Sólo mediante la unión del pueblo español y mediante la alianza fraternal de los pueblos de Cataluña y Euzkadi, es posible ganar la guerra”⁴⁶¹.

Xunto destas medidas e declaracións contemporizadoras cos feitos nacionais, e do mesmo xeito que en períodos anteriores, o PCE atacou o “nacionalismo pequeno burgués”. Por exemplo, en 1938 Togliatti acusaba os dirixentes do PSUC de estaren influenciados polo nacionalismo pequenoburgués, de xeito que as posicións dos comunistas cataláns estaban esvarando cara ó separatismo, o que, segundo Togliatti, ocultaba “la tendencia a la traición y el compromiso con el fascismo” (Togliatti, xaneiro de 1938: 180). Insistía o comunista italiano en que os comunistas cataláns aínda non entenderan que, “al plantear la cuestión nacional, una de sus tareas consiste en la lucha contra el nacionalismo y contra la ideología y el movimiento separatistas” e acababa afirmando que “Los camaradas del PSUC repiten, en proporciones menores, el error cometido por los camaradas del partido vasco, que fueron a remolque de los nacionalistas” (Togliatti, xaneiro de 1938: 180).

⁴⁶¹José Díaz, “Por la unidad, hacia la victoria. Discurso sobre el primer punto del orden del día: Frente Popular y unión de todos los españoles y de los pueblos de España para ganar la guerra”, *Pleno ampliado del CC del PCE celebrado en Valencia los días 5, 6, 7 Y 8 de marzo de 1937*, Ediciones del PCE. Comisión de Axit-Prop, 1937, páx. 35.

Mentres se producían todos estes feitos, a guerra continuaba; e con ela os cambios nos gobernos republicanos. En abril de 1938 houbo unha reorganización do executivo presidido por Negrín. Segundo algúns autores, o Comité Central do PCE creou unha comisión, encabezada polos delegados da Internacional Comunista, Togliatti e Stepanov, para redacta-lo programa do novo goberno, que, despois de ser sometido á aprobación dos outros partidos, foi publicado o 30 de abril. Este programa representaba o paso da fronte popular á fronte “nacional” (Carr, 1986, 93). O documento, coñecido como **os trece puntos de Negrín**, establecía a formación dun Goberno da Unión Nacional, que tiña como obxectivo de guerra a defensa da independencia e da integridade de España, declaradas compatibles co “respeto a las libertades regionales sin menoscabo de la unidad española”. Isto que significaba unha declaración a prol da

protección y fomento al desarrollo de la personalidad y particularidades de los distintos pueblos que integran España, como lo imponen un derecho y un hecho histórico, lo que, lejos de significar una disgregación de la Nación, constituye la mejor soldadura entre los elementos que la integran⁴⁶².

A revista *Nueva Galicia*, por exemplo, aplaudiu os seus contidos no seu editorial⁴⁶³. Afondando na mesma cuestión, un artigo do número 41 (26 de maio de 1938), titulado “Las libertades regionales”, comentaba o punto 5: a postura do Goberno era xusta pois a República respectaría os dereitos das nacionalidades que a compuñan, Galicia entre elas. Ademais, a personalidade de Galicia reforzaría a unidade da República española (editoriais dos números 44, 45). A preocupación pola cuestión nacional agudizouse nos últimos números de *Nueva Galicia*. Así, o artigo de portada do 10 de setembro de 1938 (51), titulado “Líneas generales. En torno al problema de las nacionalidades en España”, comezaba facendo referencia a un folleto do dirixente comunista Vicente Uribe, chamado “El problema de las nacionalidades en España a la luz de la guerra popular por la independencia de la República española”⁴⁶⁴. Uribe, que representaba a posición do PCE sobre esa cuestión, dicía que os problemas nacionais de Cataluña, Galicia e País Vasco estaban intimamente relacionados coa sorte da República no conflito. Estes

⁴⁶²Os trece puntos do Goberno Negrín en García-Nieto, 1974: 116-118.

⁴⁶³*Nueva Galicia*, 40, 17 de maio de 1938.

⁴⁶⁴Vicente Uribe, *El problema de las nacionalidades en España a la luz de la guerra popular por la independencia de la República española*, Barcelona, Publicaciones del Partido Comunista de España, s.d.

argumentos serán repetidos, case nos mesmos termos, no editorial do número 52, aparecido a piques de remata-lo enfrontamento civil, así como na época de Franco.

17.3. Franquismo e liberdades nacionais

Coa derrota republicana de 1939, comezou para moitos unha longa etapa de represión, exilio e clandestinidade. Os comunistas tentaron reorganiza-las súas forzas co obxectivo fundamental de derroca-lo franquismo. O seu discurso antifranquista, que co paso dos anos se fixo máis elaborado, incluíu moitos aspectos da realidade española, entre os que se atopou o da cuestión nacional. Así, xa nos primeiros documentos elaborados para facer fronte á nova situación creada pola derrota, afirmábase que cumpría incita-lo odio contra os invasores —como veremos a continuación seguía a se mante-lo discurso da Guerra Civil como guerra pola independencia—, e “mantener vivo el sentimiento nacional [...] fomentando todas las tendencias separatistas y desarrollando la campaña por conseguir la autodeterminación total”⁴⁶⁵.

A tarefa fundamental do Partido sería estimula-la creación dunha fronte de loita antifranquista co carácter de “alianza nacional”. Os sentimentos democrático e de clase estaban arraigados nos pobos de España, pero tamén o sentimento nacional de Cataluña e Euscadi, e constituían elementos clave que dificultarían o asentamento do réxime fascista⁴⁶⁶. Así pois, o problema nacional en España sería un elemento da loita antifranquista e, xa que logo, un elemento da democratización do país, sempre e cando se unise á loita da clase obreira polas súas reivindicacións económicas, polas súas liberdades democráticas e polo derrubamento do réxime franquista⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵*El trabajo en la España invadida. Marzo de 1939*, AHPCE. Documentos 20. Anos despois, sen embargo, Pere Ardiaca propuña volver levanta-la consigna da República Catalana. Vicente Uribe non aceptou a idea porque podería ser entendida como unha fórmula separatista, o que non resultaba operativo porque daquela significaba unha entrega do Partido Comunista ós nacionalistas (*Resume del camarada Uribe en la reunión de cuadros celebrada en París en el año 1948*, AHPCE. Dirixentes 34/19).

⁴⁶⁶*La situación en España y las tareas actuales del Partido (Resolución del B.P. del P.C. de España). 8 de julio de 1939*, AHPCE. Documentos 20.

⁴⁶⁷Dolores Ibárruri, “Por la paz, la independencia nacional y la democracia. Informe pronunciado el 25 de octubre de 1951, ante un grupo de Dirixentes del Partido”, *Nuestra Bandera*, 7, febreiro de 1952, pág. 35; “El problema de la nacionalidades como factor revolucionario antifranquista”, *Mundo Obrero*, 18, 15 de agosto de 1952; “Problemas de la democratización de España”, *España Popular*, 27 de agosto de 1954; “El problema nacional, poderoso fermento antifranquista”, *Mundo Obrero*, 23, 31 de outubro de 1954.

Ademais, loita polas liberdades, defensa de independencia patria e mais problema nacional eran elementos constantemente conxugados na historia de España. Nese sentido, dende moi cedo os comunistas elaboraran un discurso historiográfico que perviviu durante bastantes anos. Partía dos Reis Católicos como “base fundacional” da unificación española, que “no sólo no acrecentó o impulsó el desarrollo progresivo de España, sino que lo frenó y mató en embrión”. Despois duns anos nos que España foi o país máis poderoso da terra, converteuse nunha potencia de terceira categoría da man de Austrias e Borbóns, nun proceso de deterioro que culminou no reinado de Alfonso XIII. Sen embargo, o século XIX deu síntomas de revitalización nacional, gracias á aparición dunha “burguesía progresiva”, que tivo uns intereses coincidentes cos do país en “oposición flagrante” coa monarquía feudal. Esa loita democrática tivo un dos seus máis brillantes momentos nas Cortes de Cádiz e a súa constitución, a primeira democrática de España⁴⁶⁸.

Neste discurso historiográfico tiña encaixe a Guerra de Independencia de 1808, que enlazaba co mantido na Guerra Civil. Algúns autores, por outra banda, sinalan a coincidencia desta análise co discurso sobre o sentimento patriótico ruso que Stalin promoveu durante a II Guerra Mundial na URSS⁴⁶⁹.

Seguindo esta liña, Luis Soto foi o encargado, nestes primeiros anos do exilio, de darlle forma literaria ó discurso nacional do PCE nas páxinas da súa revista teórica, *Nuestra Bandera*. Soto puxera como exemplo de guerra pola independencia a de 1808, o que, por outra banda, lle valía para alenta-la loita guerrilleira⁴⁷⁰. Nas guerras modernas, o pobo español creara as guerrillas, tradición que seguiu anos despois, nas loitas contra Napoleón, experiencia que segundo Soto podía ser trasladada á España de 1944.

⁴⁶⁸Dolores Ibárruri, “Por la República y por la democracia”, *Nuestra Bandera*, 7, xuño de 1946, páxs. 3-16.

⁴⁶⁹Xa Trostky relacionara o xiro nacional do PCE co momento no que o PCUS está a falar das “hazañas del príncipe Alexandre Nevski, al heroísmo del ejército de Souvoro—Rymnilski o de Koutouzov—Smolenski” (Babiano, 1992: 25-34).

⁴⁷⁰Aínda en 1986 Santiago Álvarez seguía a manter ese paralelismo entre a Guerra Civil e a Guerra de Independencia. *Vid.* Álvarez, 1986: 486. Para a utilización da Guerra da Independencia como “piedra angular de la mitología con la que se aureoló el naciente Estado-nación liberal en España”, *vid.* José Álvarez Junco, “La invención de la Guerra de la Independencia”, *Claves de razón práctica*, 67, novembro de 1996, páxs. 10-19.

Existía, ademais outra razón para evoca-la Guerra de Independencia: podía ser utilizada como un soporte ideolóxico da loita contra Franco, de forma que esta non fose vista como un obxectivo exclusivamente comunista. Da mesma maneira que en 1808 xurdiran as Juntas de Gobierno e a Junta Suprema, na loita contra a dictadura franquista existía a Junta Suprema de Unión Nacional (JSUN)⁴⁷¹. O manifesto deste organismo aparecera —non por casualidade— na revista *Reconquista de España*, con motivo —tampouco por casualidade— dos días 1 e 2 de maio de 1944⁴⁷². O escrito referíase á “epopeya” do 2 de maio de 1808, unha data na que o pobo se unira para recobra-la súa independencia e na que el alcalde de Móstoles, El Empecinado, Agustina de Aragón no fueron requeridos ni necesitaron preguntar al General Palafox, a los oficiales Daoíz y Velarde ni al cura Merino sobre sus ideas políticas o religiosas⁴⁷³.

1808 e 1944 eran para Soto momentos nos que a loita da guerrilla daba os seus froitos

única y exclusivamente, por el camino de la Unión Nacional, que forma la base política indispensable para que ese patriotismo combativo contra el enemigo encuentre su cauce justo y pueda desarrollarse debidamente⁴⁷⁴.

Para o comunista ourensán, o combate pola independencia expresaba “la personalidad soberana y libre de España” que

⁴⁷¹Vid. Luis Soto, “Las Juntas de Unión Nacional en la primera guerra de independencia y en el momento actual”, *Nuestra Bandera*, 8, 31 de agosto de 1944, páxs. 71-80.

⁴⁷²Xa o chamamento que facía o PCE en agosto de 1941 a prol da formación dunha Unión Nacional que aglutinase amplos sectores da poboación española referíase á necesidade de acadar un goberno que devolvese a autonomía ás nacionalidades (*Nuestra Bandera*, agosto-setembro de 1941).

⁴⁷³“Manifiesto de la Junta Suprema de Salvación Nacional”, *España Popular*, 25 de agosto de 1944. En palabras moi semellantes relacionárase a Guerra Civil coa Guerra da Independencia en 1937:

La segunda fecha histórica nos pertenece también. El pueblo que derrotó a los invasores, es el que combate ahora, valerosamente orta vez en defensa de su libertad. El genio heroico de Daoíz y Velarde, del teniente Ruiz, de Malasaña encarnan los soldados de las trincheras madrileñas. Castaños el Empecinado, los defensores de Zaragoza y Gerona anteceden históricamente a nuestros jefes militares de hoy. Es la misma causa, puesta en valoración de honor por el mismo pueblo. [“Nuestras dos fechas históricas”, *Mundo Obrero*, 3 de maio de 1937]

⁴⁷⁴Luis Soto, “La tradición guerrillera de España en sus luchas por la libertad”, *Nuestra Bandera* (México), 2, 29 de febreiro de 1944, páxs. 4-5.

se manifiesta con caracteres imperecederos desde las luchas indomables de los pueblos ibéricos contra el Imperio Romano, período en que hacen su aparición los primeros héroes defensores de las tierras y ciudades ibéricas nacientes⁴⁷⁵.

Ese espírito hispánico que loitaba pola súa independencia seguía a se manifestar na resistencia contra a invasión árabe e na Idade Moderna, “cuando ya [...] aparece formada la fisonomía histórica de España con el conjunto de sus nacionalidades y constituyendo un Estado homogéneo”. Os pobos hispánicos loitarán contra dinastías estranxeiras pola conservación das súas liberdades nacionais e populares como demostran os exemplos das Comunidades, Xermanías e Irmandades⁴⁷⁶. Moitos destes argumentos permaneceron no discurso comunista.

Quizais un dos primeiros actos nos que a dirección colectiva do PCE comezou a funcionar despois da derrota de 1939, foi o **I Pleno do Comité Central**. O acto celebrouse na localidade francesa de Toulouse no mes de decembro de 1945. A reunión, celebrada segundo o ritual deste tipo de asembleas, contou cun informe presentado por Dolores Ibárruri no que expuxo o que durante varios anos sería o programa de mínimos do Partido Comunista de España⁴⁷⁷. No documento recollíanse unha serie de elementos que o Partido mantivera dende había xa tempo: a reforma agraria, a supresión dos monopolios, a realización dunha política que servise para supera-los sufrimentos pasados, a creación dun exército nacional forte, a liberdade de conciencia e de cultos, etc.. No que facía referencia ó problema nacional, o punto tres do programa escudaba a xa tradicional posición comunista, isto é, o recoñecemento da personalidade nacional dos pobos de Cataluña, Euscadi e Galicia no marco dunha Federación democrática dos pobos hispánicos⁴⁷⁸, elemento este que Carrillo, no mesmo Pleno, destacou como un dos

⁴⁷⁵*Ibidem*.

⁴⁷⁶*Ibidem*.

⁴⁷⁷A “Carta del Comité Central a todas las organizaciones y militantes del Partido” (*Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 7, 15 de maio de 1950) volvía incluí-lo programa de seis puntos no que se fala, entre outras cuestións, do recoñecemento da personalidade das nacionalidades.

⁴⁷⁸Dolores Ibárruri, “Para acabar con el franquismo: un gobierno de coalición nacional que organice una consulta democrática al pueblo. Informe ante el Pleno del PCE”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 5, abril-maio de 1946, páx. 18. O resto dos documentos deste Pleno están recollidos no mesmo número extra de *Nuestra Bandera*. Tamén aparecen en *Mundo Obrero*, 160, 10 de marzo de 1949 e *Galicia. Revista de orientación antifranquista*.

puntos fundamentais do programa comunista⁴⁷⁹. A tradución política deste postulado era a integración de representantes das tres nacionalidades no goberno de coalición nacional, xunto as forzas políticas e sociais antifranquistas (republicanos, forzas obreiras e os seus partidos socialista e comunista, católicos, monárquicos e militares).

A resolución do Pleno apuntou nesa dirección, polo que Dolores Ibárruri enviou unha misiva ós dirixentes republicanos. Nela propuña unha consulta popular organizada por un goberno de coalición nacional no que estivesen representadas tódalas forzas e representantes de Cataluña, Euscadi e Galicia⁴⁸⁰. A esta carta referímonos noutro lugar.

A dirección comunista tentou populariza-lo programa establecido no Pleno de Toulouse mediante a inclusión na prensa comunista de toda unha serie de artigos que o comentaban e explicaban. Destaca o asinado polo secretario xeral da delegación do PSUC en México, García-Lago, quen aseguraba que o recoñecemento da personalidade das nacionalidades non era un formulamento novo no PCE. Sen embargo, destacaba a proposta a prol dunha república federativa porque consideraba que, por primeira vez no republicanismo español, se facía un posicionamento franco e categórico que implicaba o recoñecemento do carácter multinacional de España. García-Lago recoñecía a existencia de recelos históricos no republicanismo español cara á cuestión autonómica pero consideraba que a experiencia autonomista fora positiva, polo que “no hay porqué temer a una etapa superior”⁴⁸¹.

Dous anos despois, celebrouse o **III Pleno do PCE** en Francia (19-22 de marzo de 1947); como veremos a continuación, non hai demasiadas novidades programáticas respecto ó de 1945. De feito, o programa de seis puntos confeccionado daquela seguiu a se-lo punto de referencia que se citaba constantemente. A “secretaría xeral” comunista fixo unha chamada á “audacia revolucionaria” para dar solución ó problema nacional, “sin dejarnos impresionar por las estridencias del nacionalismo pequeñoburgués”, nunha clara referencia ás

⁴⁷⁹Santiago Carrillo, “Somos el Partido de la destrucción del franquismo y también el Partido de la reconstrucción de una España grande y democrática. Informe ante el Pleno”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 5, abril-maio de 1946, páx. 69.

⁴⁸⁰*España Popular*, 28 de decembro de 1945.

⁴⁸¹L. García-Lago, “La Federación democrática de pueblos hispánicos”, *España Popular*, 25 de xaneiro de 1946.

críticas feitas ós comunistas españois dende as ringleiras nacionalistas por manter “la personalidad de cada pueblo y nuestros esfuerzos por unir en un solo Partido marxista-leninista-stalinista a la clase obrera de todas las nacionalidades que forman el Estado español”⁴⁸².

No seu informe, Ibárruri mantiña a idea de que no porvir, cando as condicións o permitisen, PSUC e PCE formarían un só partido que, xunto a galegos e vascos, dirixiría o desenvolvemento da democracia “en la Federación de pueblos hispánicos a la que aspiramos como base del progreso y de la grandeza de España”⁴⁸³. Nesa mesma liña afondaría o discurso de Francisco Antón, quen, despois de canta-las marabillas do informe de Dolores Ibárruri, falou sobre as diferencias entre o funcionamento do Partido Comunista de Euscadi, que formaba parte do PCE como organización vasca, e o do PSUC, estatutariamente independente aínda que chamado a formar “un todo orgánico con el PCE”, segundo o principio leninista de que a un estado habería de lle corresponder un só partido comunista. Para Antón, tratábase dun problema político capital porque

la existencia de un solo Partido Comunista de todos los pueblos hispánicos será el basamento de granito y acero sobre el que se asentará la España democrática del futuro, esa Federación de pueblos hispánicos a la que [...] aspiramos [...], Federación de la cual Cataluña será uno de los principales pilares⁴⁸⁴.

⁴⁸²Dolores Ibárruri, “Por una España republicana, democrática e independiente”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947, páx. 225. Na conferencia que Carrillo dictou en Toulouse, en novembro de 1944, dixo:

Es necesario que el PSUC tenga su organización independiente como tal partido catalán [...]. Esta separación orgánica no significa que en la lucha y en el trabajo la unidad deje de ser, no ya tan estrecha como antes, sino mucho más. [Santiago Carrillo, *Para echar del poder a Franco y Falange, unidad y lucha* (Ediciones España Popular, novembro de 1944. Citado en Caminal, 1985: 214).

⁴⁸³*Ibidem*, páx. 226.

⁴⁸⁴Francisco Antón, “Fortalecer el partido y mejorar todo su trabajo”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947, páx. 286. Parece ser que Comorera respondeu afirmando que a unidade orgánica sería o feito máis glorioso do PSUC, pero que sería decidida por un congreso deste partido (Caminal, 1985: 214). Pola contra, segundo Caminal, na conferencia que Carrillo deu Toulouse no mes de novembro de 1944, o dirixente comunista afirmara que “Es necesario que el PSUC tenga su organización independiente como tal partido catalán [...]. Esta separación orgánica no significa que en la lucha y en el trabajo la unidad deje de ser, no ya tan estrecha como antes, sino mucho más” (Citado en Caminal, 1985: 214). Anos despois, volveron escoitarse voces para que os partidos nacionais, PSUC e PC de Euscadi, aparecesen coa súa propia fisionomía, como cando un dirixente vasco afirmaba que “no podemos ver las cosas de nuestro Partido como una recta general. Debemos ver las particularidades que presentan en este caso el PC de Euzkadi y el PSUC (“Intervención de Cristóbal”, *Discusiones en torno a los problemas de la pérdida de la Guerra Civil. Reorganización del PCE. Mayo de 1952*, AHPCE. Documentos 33. Na mesma liña, *Resolución* [Outubro de 1951], AHPCE. Documentos 32).

No Pleno interveu Líster por Galicia para lamentar que os galegos non estivesen directamente representados no goberno republicano presidido polo socialista Rodolfo Llopis. Para o comunista de Calo, “El pueblo gallego no es separatista; le une con los demás pueblos de España la voluntad de salir de la tragedia actual”⁴⁸⁵.

Por estas mesmas datas, a dirección comunista envioulle unha carta ó Comité Rexional de Galicia na que se lles pedía que non tratasen a cuestión nacional coa timidez coa que o estaban facendo pois cumpría subliña-lo papel dos comunistas na defensa das liberdades autonómicas⁴⁸⁶.

De forma paralela ás súas propostas sobre as nacionalidades no Estado español, o PCE reforzou o discurso de defensa da independencia de España, que foi unha constante ata ben entrada a década dos cincuenta. A **sinatura do Pacto norteamericano** foi o acontecemento que reavivou este argumento.

Ó remate da II Guerra Mundial, desaparecido o perigo nazi-fascista, recuou a mensaxe da independencia de España. O enfrontamento entre Estados Unidos e a Unión Soviética trasladouse ó discurso do PCE, que se situou —non podía ser doutra maneira— ó lado da patria do socialismo. EEUU ocupaba o papel de potencia invasora que antano tiveran Alemaña e Italia. As mensaxes a favor da defensa da independencia de España elevaron o ton segundo o réxime franquista iniciou unha aproximación ó estadounidense.

A argumentación comezaba coa denuncia de que o franquismo estaba a vende-la economía española ós intereses norteamericanos⁴⁸⁷. Ademais, os Estados Unidos pretendían utiliza-lo territorio peninsular como cabeza de ponte en Europa

⁴⁸⁵*Galicia en la lucha contra el régimen de Franco y por la República*, AHPCE. Serie Dirixentes 23/3.3.2. Tamén en *Nuestra Bandera*, 21, setembro de 1947. Está reseñado en *Mundo obrero* 59, 27 de marzo de 1947 e *Mundo obrero*, 60, 3 de abril de 1947. O periódico *Mundo Obrero* editado polo *Comité de Galicia del PCE* tamén recollía a formación do goberno presidido polo socialista Rodolfo Llopis (“El Consejo de la Resistencia y las nacionalidades Hispánicas”, España Democrática, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*, 4, 16 de febreiro de 1947).

⁴⁸⁶*Carta a Galicia, 1948*, AHPCE. Movemento guerrilleiro. Varios. Anos 40. Varias rexións. Jacq. 25-30.

⁴⁸⁷Tomás García, “Franco entrega al imperialismo americano el control de la industria textil española”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 22, outubro-novembro de 1947, páxs. 907-922.

na súa carreira cara á terceira guerra mundial. A Guerra Fría xa estaba en marcha⁴⁸⁸.

Para apoiar a argumentación antinorteamericana, os dirixentes do PCE non dubidan en apelar, unha vez máis, á historia; esta vez, había que se retrotraer ó 98. É Dolores Ibárruri quen recorre por primeira vez, nos cincuenta anos da guerra hispanonorteamericana, ó 98, cualificada como “guerra de agresión pérfidamente iniciada”⁴⁸⁹. Aquela foi a “primera guerra imperialista del siglo pasado”, feita polos norteamericanos contra España; unha guerra que foi “toque de llamada a la defensa de la Patria, clarín que sonó en 1808 y en 1936”⁴⁹⁰. Esas dúas datas e a loita contra o imperialismo ianqui tiñan en común a defensa da independencia española. Aínda que moi longas, as dúas citas que veñen a continuación explican por si mesmas a mensaxe do Partido Comunista:

La Voz del Honor Nacional. ¡Españoles! ¡Recordad la tradición gloriosa de nuestro pueblo en la lucha por la soberanía y la independencia nacional! ¡Oíd!:

¡La patria está en peligro! ¡Españoles: levantaos para salvar la nación! (Alcalde de Móstoles, 1808).

Paz con los demás pueblos y desconocimiento del derecho de intervención (Contestación de las Cortes liberales de Riego a la amenaza de la Santa Alianza).

¿Ignoras lo que es la honra de la patria, que vale más que la propia honra? (Benito Pérez Galdós, Episodios nacionales).

Pienso en España vendida toda, de río a río, de monte a monte, de mar a mar (Antonio Machado, durante la guerra de independencia contra el franquismo y el nazismo).

Los españoles no aceptan la esclavización de España por los yanquis y no están dispuestos a que nuestro país sea convertido en campo de desolación y muerte (Dolores Ibárruri)⁴⁹¹.

⁴⁸⁸Unha longa lista de artigos da prensa comunista recollen estas posturas. *Vid.*, por exemplo,: “Por la defensa de la soberanía nacional, la democracia y la República”, *Mundo Obrero*, 108, 11 de marzo de 1948; Dolores Ibárruri, “España, cabeza de puente del imperialismo americano en Europa”, *Nuestra Bandera*, 26, abril de 1948; Ángel Álvarez, “La penetración del imperialismo norteamericano en España y la lucha del pueblo español por la soberanía y la independencia nacional”, *Nuestra Bandera*, 26, abril de 1948, páxs. 163-174; “Editorial: España en los planes de preparación de la guerra de los imperialistas yanquis”, *Nuestra Bandera*, 29, agosto de 1948, páxs. 577-588; Vicente Uribe, “La penetración imperialista norteamericana pone en grave peligro la independencia nacional de España”, *Nuestra Bandera*, 29, agosto de 1948, páxs. 589-617.

⁴⁸⁹Dolores Ibárruri, “España, cabeza de puente del imperialismo americano en Europa”, *Nuestra Bandera*, 26, abril de 1948.

⁴⁹⁰“El Partido Comunista en la lucha por la independencia y la salvación de España”, *Nuestra Bandera*, 25, marzo de 1948, páxs. 131-139.

⁴⁹¹*España Popular*, 23 outubro 1953.

Aínda máis gráfica resulta a recuperación da figura do “alcalde de Móstoles” nunha poesía de César M. Arconada:

Grave, solemne, divisando mundo,
rostro de surcos y calor de peña,
con la vara de borlas en la mano
y el corazón ardiente de pelea,
salió al balcón consistorial y dijo
ante España inclinando la cabeza:
¡Españoles, la patria está en peligro,
alzaos a la lucha y defendedla!

Hoy otros invasores nos asaltan
agitando las llagas de la guerra.
¡Buen alcalde de Móstoles, tu grito
con nueva voz resuena en nuestra tierra!⁴⁹²

As críticas son máis abundantes segundo se aproxima o asinamento do pacto hispano-americano, momento no que se acusa a Franco de “antiespaña” e ó seu Ministro de Asuntos Exteriores, Martín-Artajo, de “vendepatrias”. Porque, pese ás novas formas supranacionais, o concepto de patria non estaba superado nin era contradictorio co internacionalismo proletario⁴⁹³. O pacto coincidiu no tempo coa convocatoria dos **Congresos dos Pobos pola Paz**, celebrados en Viena a iniciativa dos soviéticos e que fixeron constantes apelacións á “independencia nacional de todos los Estados [como] garantía suprema de la paz”⁴⁹⁴.

Os comunistas resolvían as posibles contraccións que poderían xurdir entre o mantemento deste discurso e a defensa das nacionalidades hispánicas recorrendo

⁴⁹²César M. Arconada, “El alcalde de Móstoles”, *España Popular*, 29 de xaneiro de 1954. Con termos moi semellantes, este discurso pode ser seguido na prensa comunista destes anos. *Vid.*, por exemplo: “La lucha por la independencia nacional es inseparable de la lucha por la paz”, *España Popular*, 30 de xaneiro de 1953; “Unidad por la salvación de la patria”, *España Popular*, 25 de setembro de 1953; Juan Rejano, “Grito por la independencia nacional”, *España Popular*, 2 de outubro de 1953; “Todos los españoles patriotas contra la venta de España”, *España Popular*, 12 de febreiro de 1954; Juan Rejano, “Entonces y ahora. El 2 de mayo y la independencia española”, *España Popular*, 7 de maio de 1954.

⁴⁹³Antonio Mije, “El pacto de traición a España”, *Nuestra Bandera*, 10, 1953, páxs. 2-16.

⁴⁹⁴*España Popular*, 23 de xaneiro de 1953. O Chamamento do Congreso está publicado no nº 8 (1952) de *Nuestro Tiempo. Revista Española de Cultura* editada en Bucarest. Na mesma liña aparecen os seguintes artigos: “La lucha por la independencia nacional es inseparable de la lucha por la paz” *España Popular*, 30 de xaneiro de 1953; “Unidad por la salvación de la patria”, *España Popular*, 25 de setembro de 1953: sobre os acordos España-USA; Juan Rejano, “Grito por la independencia nacional”, *España Popular*, 2 de outubro de 1953; Juan Rejano, “Entonces y ahora. El 2 de mayo y la independencia española”, *España Popular*, 7 de maio de 1954.

ós formulamentos tradicionais e xa ben coñecidos para nosoutros: “Somos marxistas, leninistas, stalinistas y ya sabemos que la independencia nacional es la base de todas las libertades [...]. Sabemos que no hay pueblo libre en nación esclava”⁴⁹⁵.

Aquí rematámo-la análise do discurso nacional comunista. Con esta bagaxe, os militantes do PCE encararon a súa comunicación cos galeguistas.

17.4. As relacións cos galeguistas

O diálogo dos comunistas cos nacionalistas cataláns, galegos e vascos despois de 1939 non sempre foron fáciles⁴⁹⁶. Cremos que os comunistas entendían que os nacionalistas debían formar parte, co resto das forzas republicanas, da ampla fronte antifranquista chamada a acabar coa dictadura. Dende ese punto de vista, cremos que as súas relacións con estas forzas políticas estiveron sempre condicionadas pola súa postura de mante-la unidade do Estado español, aínda que este debía ser definido como multinacional e debía recoñecer-lo dereito de autodeterminación dos territorios que o compuñan.

Veremos, a seguir, cómo foron as relacións do comunistas cos nacionalistas galegos concretamente, aínda que faremos algunhas referencias a cataláns e vascos cando o consideremos necesario.

Unha vía que os comunistas galegos barallaron para lle dar saída ó problema nacional, antes de 1943 foi, segundo unhas sorprendentes palabras de Santiago Álvarez, a posibilidade de que a militancia comunista ingresase no Partido Galeguista. Aínda que un pouco longa, queremos reproducir-la cita do líder valdeorrés sobre esta cuestión:

Este problema lo discutimos y yo en uno de los viajes que éste hizo a La Habana desde México [...]. No se trataba, en absoluto, de entrar en

⁴⁹⁵“Editorial. El Partido Comunista en la lucha por la independencia y la salvación de España”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 25, marzo de 1948.

⁴⁹⁶Son frecuentes as descualificacións das posicións nacionalistas por seren froito dunha ideoloxía burguesa, allea á clase obreira. Neste sentido, parécenos que as relacións cos nacionalistas vascos foron particularmente difíciles. Véxase, por exemplo, “Las posiciones de clase que defienden los Dirixentes nacionalistas vascos”, *Mundo obrero*, 152, 13 de xaneiro de 1949; “Contestación de la dirección del Partido Comunista de España a la carta enviada por un grupo de nacionalistas vascos”, *Nuestra Bandera*, 7, febreiro de 1953, páxs. 43-49.

dicho partido para hacer en él una labor de submarino. La entrada debía realizarse de acuerdo con los dirigentes galleguistas, aceptando la línea y la disciplina del Partido, pero con el objeto de dinamizar la labor respecto a Galicia. [...] En principio no fui muy entusiasta a favor de la idea, probablemente porque pensé que el ingreso en el Partido Galleguista podía relegar a segundo plano la creación del PCG, objetivo este que había quedado pendiente desde 1936 y que había que traducir en hechos, en el momento en que se diesen condiciones para ello. [Álvarez, 1984: 81-83]

Santiago Álvarez insinúa que esa medida, que non se chegou a levar adiante, puido ser unha proposta da Internacional Comunista. Pola nosa banda, queremos resaltar que a única referencia que coñecemos sobre esta cuestión é a das *Memorias* de Álvarez. De calquera xeito, ámbalas dúas opcións —creación dun PCG e militancia no Partido Galeguista— quedaron aparcadas ata que, en 1968, naceu o Partido Comunista de Galicia.

Durante os primeiros anos do exilio, houbo puntos de desencontro nas relacións do Partido Comunista cos galeguistas. Un dos primeiros puido se-la participación na **guerrilla antifranquista**, que o Partido Galeguista non aprobou. En efecto, de lle facer caso a unha epístola que, con data do 6 de outubro de 1947, Castelao remitía a Manuel de Irujo, o líder de Rianxo non mostraba unha excesiva admiración pola guerrilla. Na carta dicía:

En los montes gallegos andan muchos lobos organizados en manadas, y las gentes del “llano” los temen y suelen identificarlos con los políticos desterrados, incluso con los que dimos pruebas de sensatez. Yo pienso en esas manadas de lobos... pues si Franco no los extermina de raíz, será porque le conviene dejar latente esa muestra del peligro oriental⁴⁹⁷.

Pero Castelao non representaba o conxunto dun Partido Galeguista que, nestes primeiros anos de posguerra, mostraba algunhas divisións. Así, hai autores que falan de contactos de galeguistas coas guerrillas comunistas, se ben a título individual (Beramendi, 1995: 174).

No terreo das alianzas políticas, xa na posguerra, tamén houbo diverxencias, tanto dende a parte comunista como dende a galeguista. A pretendida

⁴⁹⁷A cita procede de *Castelao. As cartas de América*, A Nosa Terra, Vigo, 1990. Recollémola de Castelao, 1992: 43.

política unitaria do PCE, representada pola Unión Nacional Española (UNE), foi cuestionada por Castelao, quen nunha carta do 28 de novembro de 1944, dirixida ó vasco José Antonio Aguirre, escribía que “los comunistas solo trabajan para colocar ceros a su derecha, y todo lo manchan y ensucian desde que inventan consignas por no recibirlas de Moscú”⁴⁹⁸.

Pola contra, en 1943, Ramón de Valenzuela estaba intentando reorganiza-lo PG na órbita da Unión Nacional, o que lle parecía obrigado, dado o peso que previsiblemente ía te-la Unión Soviética na Europa de despois da guerra (Casares, 1991). E, parece ser, o PCE foi apoiado na UNE polo galeguista exiliado en Francia, Xoán Xosé Pla⁴⁹⁹, persoa vetada por Castelao (Fernández del Riego, 1990: 176) porque o “consideraba demasiado ligado ó Bloque Nazonal Galego, do que formaban parte os comunistas” (Casares, 1991: 101). Diso falaremos un pouco despois. Antes, referirémonos á chamada Alianza Nazonal Galega

O Partido Comunista tamén foi capaz de convivir co galeguismo dentro da **Alianza Nazonal Galega** (ANG), constituída o día 6 de setembro de 1942 na cidade de México. Alí estaban representadas as delegacións dos grupos uxetista, cenetista, republicano, socialista, comunista e galeguista. A ANG —que se proclamaba a representación auténtica da Galicia no exilio, vinculada ós pobos que loitaban contra o fascismo— emitiu un documento, as *Bases políticas*, que propuña a restauración da legalidade republicana e da Constitución de 1931 así como a posta en vigor do Estatuto da “Nazonalidade galega”⁵⁰⁰.

As relacións dos comunistas cos galeguistas dentro da ANG foron boas. O PCE conseguiu que tódolos grupos republicanos do exilio mexicano, agás o socialista, votaran a favor de que a Alianza se adherise á Junta Suprema de Unión Nacional. Segundo a documentación, acadaron o apoio dos galeguistas “que son hoy tan defensores como nosotros de la Junta Suprema”⁵⁰¹. Finalmente, a ameaza socialista de rachar coa Alianza no caso de que esta optase por se unir á Unión Nacional, obrigou ó PCE a retirar a súa proposta.

⁴⁹⁸*Ibidem*.

⁴⁹⁹*Información de asuntos gallegos recibida por conducto de Pla*, AHCCOOG. Amador Martínez. Cartafol Movements unitarios e galeguismo.

⁵⁰⁰O documento, asinado por A. Barreiro Curtada, como presidente e S. Pellit Varela como secretario, está custodiado no AHP Ourense. Fondo Luis Soto. Caixa 14622. Sobre 1.

⁵⁰¹Documento sen título, AHP Ourense. Fondo Luis Soto. Caixa 14633. Sobre 83.

A colaboración das forzas políticas permitiu a creación dun órgano de expresión, *Galicia*. Para acadalo desenvolvemento deste periódico, “la Comisión Gallega del PC de España no ha tenido inconveniente en sacrificar su órgano *Loita*”⁵⁰².

A **constitución do Consello de Galiza** en novembro de 1944 foi un motivo de desencontro⁵⁰³. Xa o 18 de maio de 1944, a ANG lanzara un manifesto que saía ó paso de “posiciones separatistas impolíticas e incongruentes” defendidas por certos sectores do galeguismo sudamericano “porque se olvida de señalar la indispensable colaboración con los organismos democráticos españoles”⁵⁰⁴. Ademais, cando se faga público o documento de creación do Consello de Galiza, a ANG non recoñecerá representatividade ós seus catro asinantes (Antonio Alonso Ríos, Daniel R. Castelao, Ramón Suárez Picallo, Elpidio Villaverde), para se constituír como representación dun “seudo Gobierno del pueblo gallego”. Ademais, para a ANG eses deputados non foran elixidos a título individual senón como candidatos duns partidos políticos que formaban parte da Fronte Popular. Os representantes da Alianza consideraban que a iniciativa de Castelao e os seus compañeiros estaba moi lonxe dos problemas do país, facía caso omiso das loitas que o pobo galego estaba a desenvolver. Finalmente, aínda que recoñecía a posición antiseparatista declarada por Castelao, non facía o fincapé suficiente na indispensable colaboración dos galegos cos organismos democráticos españois na procura do mantemento da legalidade republicana e pola defensa do Estatuto de Autonomía⁵⁰⁵. Parécenos interesante reproducir, pola personalidade do autor, unhas palabras de Lorenzo Varela sobre este problema:

⁵⁰²*Algunas de las actividades desarrolladas por la Comisión Gallega del P.C. de España* [Maio-xuño 1944], AHPOU. Fondo Luis Soto. Caixa 14632. Sobre 67.

⁵⁰³Sobre a constitución do Consello de Galiza, Beramendi, 1995: 177 e ss.

⁵⁰⁴Asinan o documento Salvador Etcheverría como presidente e como secretarios Celestino López (IR), Juan García Gómez (PG), Carlos Tobío (PG), José Caridad Mateo (PG), Celso Vila (socialista), Joaquín Barreiro (comunista), Luis Soto (UGT), Alfredo Vilar (JSU), Juan Moré Esteiro (republicano). “Manifiesto de Alianza Nazonal Galega a los gallegos de todo el mundo”, *España Popular*, 1 de xuño de 1944. O mesmo documento en AHP Ourense. Fondo Luis Soto. Caixa 14633. Sobre 79. Pódese consulta-la carta non asinada dirixida a Castelao con motivo da creación do Consejo Nacional de Galicia e redactada a partir dun artigo publicado en *A Nosa Terra* de decembro de 1944 (AHPOU. Fondo Luis Soto. Caixa 14633. Sobre 79). Tamén “Alianza Nacional Gallega contra el separatismo”, *España Popular*, 13 de outubro de 1944.

⁵⁰⁵“Manifiesto de Alianza Nazonal Galega a los gallegos de todo el mundo”, *España Popular*, 1 de xuño de 1944.

¿Busca el entendimiento con las demás fuerzas antifalangistas, españolas, para reconquistar el derecho del pueblo español a manifestarse? Castelao no habla de esto. [...] A pesar de los esfuerzos que hace Castelao, hay un punto que es hoy en España el verdadero punto de dolor en el que Castelao es separatista, doblemente separatista aunque diga lo contrario. En primer término, está separado de los anhelos de libertad de su pueblo, al no participar en su lucha como debiera. En segundo lugar, al separar políticamente en la emigración a Cataluña, Galicia y Vasconia del resto de España, formando un frente de nacionalidades —sin importarle monarquía o república [...]»⁵⁰⁶.

Efectivamente, as relacións entre comunistas e galeguistas agreáronse co motivo da creación do Consello de Galiza. Nas datas nas que este organismo se creou, Santiago Álvarez estivo en Bos Aires, etapa intermedia antes de entrar clandestinamente na España de Franco. Conta que, daquela, non conseguiu entrevistarse con Castelao, quen, segundo parece, xa se vira cos comunistas Fernando Claudín, Luis Cabo Giorla e Sebastián Zapirain (Álvarez, 1984: 146). Segundo o relato de Álvarez, as relacións de Castelao cos comunistas non pasaban polos seus mellores momentos, quizais pola creación do Consello de Galicia, quizais pola loita que se estaba producindo polo control da Federación de Sociedades Galegas na Arxentina.

Pola contra, en Francia e no interior as relacións parecían máis fluídas. Segundo fontes comunistas, as forzas nacionalistas coordinadas en Galeuzka recoñecían “la justa posición de nuestro Partido [PCE] en relación con las nacionalidades”, baseada no Programa exposto no Pleno do Comité Central do PCE de decembro de 1945. Con ese punto de partida os comunistas de Euscadi e Galicia debían establecer de forma inmediata relacións con tódalas forzas antifranquistas do seus territorios para acadar acordos⁵⁰⁷.

Outro punto de encontro e desencontro foi a composición dos gobernos republicanos no exilio. En agosto de 1945 formouse o primeiro gabinete, presidido por **José Giral**, no que non estaban presentes nin comunistas nin galeguistas, entre

⁵⁰⁶*En torno a unas declaraciones de Castelao. ¿Contra el pueblo? Por Lorenzo Varela, AHP Ourense. Fondo Luis Soto. Caixa 14633. Sobre 79.*

⁵⁰⁷*A los Comités regionales. Al Comité del Partido Comunista de Galicia. 5 de febrero de 1946, AHPCE. Documentos 27.*

outros. A pesar dos seus intentos, Giral non conseguiu que o PCE accedera a entrar no gabinete⁵⁰⁸.

En relación coa formación do Goberno Giral e como mandato do I Pleno do Comité Central (decembro de 1945), Dolores Ibárruri enviou unha carta ós dirixentes dos partidos no exilio⁵⁰⁹. Propuña unha consulta popular, unha vez expulsados do poder Franco e a Falange. Esa consulta, na que o pobo decidiría a forma do Estado, estaría organizada por un goberno de coalición nacional no que habería representantes de tódalas forzas republicanas e de Cataluña, Euscadi e Galicia. Na organización desa consulta poderían funcionar gobernos autónomos en Cataluña e Euscadi con iguais características có goberno nacional⁵¹⁰.

Pero antes de ver cómo foi a entrada de comunistas e galeguistas no goberno Giral, cómpre estudia-lo que estaba a pasar co exilio republicano en Francia. Seguindo as pautas da citada Unión Nacional Española, creárase en Francia un organismo unitario, o Frente Libertador Gallego. Esta fronte dissolveuse para dar paso ó Bloque Republicán Nazonal Galego⁵¹¹. O 12 de decembro de 1945, unha comisión convocara para os días 21 e 22 do mesmo mes unha conferencia de unidade galega co obxectivo de crear un “movimento unitario republicano, baseado en la República constitucional de 1931 y Estatuto Gallego de 1936”⁵¹². Desa convocatoria nacería o Bloque Republicán Nazonal Galego (BRNG), organismo que se declaraba aberto a galegos e españois que tivesen intereses vinculados a Galicia sempre que fosen republicanos, antifascistas e autonomistas⁵¹³. O BRNG manifestaba a necesidade de manter

⁵⁰⁸Sobre a política dos partidos antifranquistas no interior e no exilio, *vid.* Heine, 1983.

⁵⁰⁹“Carta de Dolores Ibárruri”, “Contestación de Castelao a *La Pasionaria*” e “Telegrama del Presidente Aguirre a Jesús Leizaola” en *A Nosa Terra*, Bos Aires, xaneiro de 1946.

⁵¹⁰*España Popular*, 28 de decembro de 1945.

⁵¹¹*Galicia. Monografía por Ramón Barros. Anexo al informe por Isidoro Acevedo 1946*, AHPCE. Manuscritos, teses e memorias, 64.

⁵¹²A comisión organizadora estaba formada por Manuel Portela Valladares (republicano independente), Santiago Casares Quiroga (Izquierda Republicana), Manuel Martínez Risco (Izquierda Republicana), Manuel Varela Ferro (Izquierda Republicana), Antonio Núñez (Izquierda Republicana), José García López (Unión Republicana), César Alvajar (Unión Republicana), Luis Vázquez Rodríguez (PSOE), Placeres Castellanos (PSOE), Juan José Pla (Partido Galeguista), Enrique Líster (Partido Comunista), José Antonio Paz (Partido Comunista) e Luis Vidal (UGT). *Comisión de Organización de la Conferencia de Unidad Gallega. Toulouse, 12 de diciembre de 1945*, AHCCOOG. Amador Martínez.

⁵¹³*Proyecto de bases para la constitución del Bloque Republicano Autonomista Gallego*, AHCCOOG. Amador Martínez. Cartafol Movements unitarios e galeguismo.

una actitud de estudio de nuestras leyes fundamentales que deberán ser transformables a través de unas Cortes Constituyentes capaces de solucionar a fondo los problemas nacionales españoles y capaces de dar cabida a una solución federal la única que, a nuestro juicio, puede resolver definitivamente los problemas de las nacionalidades españolas⁵¹⁴.

Por outra banda, o BRNG postulaba a unidade das forzas galegas xunto do resto das forzas republicanas na loita contra Franco e a creación dun *Consejo General de Galicia*. A dirección do Bloque Republicán Nazonal Galego quedou encabezada por Manuel Portela Valladares, a quen postularon para ocupar unha carteira no goberno Giral. Como conselleiros figuraban César Alvijar (Unión Republicana), Manuel Martínez Risco (Izquierda Republicana), Santiago Casares Quiroga (Izquierda Republicana), Enrique Líster (Partido Comunista), Luis Vidal (UGT) e Luis Vázquez Rodríguez (PSOE). Eran nomeados secretarios José Antonio Paz (Partido Comunista), Juan José Pla (Partido Galeguista), Antonio Núñez Vázquez (Izquierda Republicana) e José García López (Unión Republicana)⁵¹⁵

Castelao e as forzas do interior consideraban necesaria a presenza dun ministro galego. Pero o seu candidato era outro. Ramón Piñeiro, quen dende finais de 1943 formaba parte do comité executivo galeguista no interior, puxérase en contacto con vascos e cataláns co obxectivo de coordina-las súas políticas (Casares, 1991: 55). A principios de 1945 chegouse a un acordo en Barcelona que establecía un programa común: restablecemento da legalidade republicana, reinstauración das tres autonomías e goberno de ampla coalición que convocase cortes constituíntes para a fundación dun réxime federal (Fernández del Riego, 1990: 144-145). Por outra banda, Partido Galeguista, CNT, PSOE, UGT e Federación Agraria constituíron en Santiago unha Xunta Galega da Alianza Democrática⁵¹⁶. O candidato deste organismo para formar parte dun goberno republicano no exilio sería Castelao. Designouse a Ramón Piñeiro, “un mozo galeguista de moito valer

⁵¹⁴*Conclusiones*, AHCCOOG. Amador Martínez. Cartafol “Movements unitarios e galeguismo”.

⁵¹⁵*Galicia. Monografía por Ramón Barros. Anexo al informe por Isidoro Acevedo 1946*, AHPCE. Manuscritos, tesis y memorias, 64. Vid. tamén, “Un buen paso de unidad. Se crea en Francia el Bloque Republicano Nazonal Galego”, *España Popular*, 18 de xaneiro de 1946; “Completa unidad de los republicanos gallegos en Francia”, *España Popular*, 8 de marzo de 1946.

⁵¹⁶*Informe do Comité Executivo do Partido Galeguista* [xaneiro de 1945], AHCCOOG. Amador Martínez. Galeguistas. Véxase Fernández del Riego, 1990: 143 e ss.

[...] representante de tódalas forzas orgaizadas no interior de Galiza”, en palabras de Castelao, como interlocutor para realiza-los trámites⁵¹⁷. Así pois, iniciáronse as conversas cos membros da ANFD e cos comunistas, que non formaban parte dela, pois “Piñeiro pensaba que non debían quedar á marxe da negociación” (Casares, 1991: 60) ⁵¹⁸.

Un primeiro atranco foi que o Bloque Republicán postulaba a Portela Valladares como ministro, tamén candidato do vasco José Antonio de Aguirre. Piñeiro marchou a Francia en febreiro de 1946. Alí falou, entre outros, con Lister e co galeguista Xoán Xosé Pla, membros ámbolos dous do Bloque Republicán. Houbo acordo porque, finalmente, Giral, co apoio dos ministros da CNT e cos de Cataluña e Euscadi, anunciou a entrada no gabinete de Castelao, do que tamén pasaría a formar parte un comunista, Santiago Carrillo⁵¹⁹. Dende México, por exemplo, os grupos exiliados galegos (Partido Republicano Galego, Partido Socialista, Partido Galeguista, Grupo Galego da UGT, Comisión Galega do PCE, Sección Galega de Unión Republicana, Juventudes Socialistas Unificadas) saudaron a ampliación do goberno Giral coa inclusión de Castelao, a quen vían como “fiel representante de nuestros ideales comunes de República y Autonomía”. Ó mesmo tempo, aprobaban unha resolución na que se facía un chamamento para redobra-los esforzos de unidade da oposición antifranquista, proceso do que o Bloque Republicán Nazonal Galego era exemplo⁵²⁰. De feito, os comunistas

⁵¹⁷Carta de Castelao a Manuel Portela Valladares do 21 de febreiro de 1946, en Portela Valladares, 1988: 249. Véxase tamén Fernández del Riego, 1990: 158.

⁵¹⁸Aínda que se debeu chegar a algún tipo de acordo, as negociacións entre os galeguistas e a ANFD non foron fáciles, segundo a documentación do PCE. Os comunistas, que coñecían estas conversas, explicaban esas dificultades “por la obstinación de las fuerzas de Alianza en mantener intangible su viejo programa sin querer introducir modificaciones relativas al reconocimiento de la personalidad de las nacionalidades de España” (*A los Comités regionales. Al Comité del Partido Comunista de Galicia. 5 de febrero de 1946*, AHPCE. Documentos 27).

⁵¹⁹“En este 7 de noviembre, unidad combativa en torno al gobierno republicano del Dr. Giral”, *Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE*. 7 de novembro de 1946. A opinión de Castelo sobre o goberno Giral en Camilo Noia, “Documentos de Castelao sobre a caída do goberno Giral”, *A Trabe de Ouro*, 12, 1992, páxs. 113-131.

⁵²⁰*Progres la unidad republicana gallega*. 7 de xuño de 1946, AHCCOOG. Fondo Amador Martínez. Cartafol Movements unitarios e galeguismo. Este documento está reproducido en *España Popular*, 7 de xuño de 1946. Fai un chamamento para crear un Consello Xeral de Galicia sobre o que se pode consultar, por exemplo, Luis Soto, “A presenza n-o Goberno d-a República d-un representante de Galiza”, *Galicia. Órgano de Alianza Nazonal-Galega*, 10, 1 de setembro de 1946. A insistencia na creación dun organismo unitario, de concentración, o chamado Consello Xeral de Galicia, coincide coa petición comunista de crear un goberno de concentración nacional en España. Véxase “La carta de los comunistas a todos los Partidos y Organizaciones republicanas en México”, *España Popular*, 21 de xuño de 1946; “La unidad de los gallegos en marcha”,

redactaron unha carta dirixida ás organizacións galegas no exilio mexicano na que valoraban como insuficiente a presenza dun representante galego no Goberno Giral porque, ademais, a oposición galega debía ter un organismo unitario⁵²¹. Ese organismo, segundo a proposta comunista, sería o Consello Xeral de Galicia. Nos meses do verán de 1946 foron frecuentes as noticias sobre a necesidade dun organismo unitario dos antifranquistas galegos⁵²². Mesmo se nomeou en México unha comisión preparativa formada por Ramón Troncoso, J. García Becerra, Eligio Rodríguez, Luis Soto e Celso Vila⁵²³. A insistencia na creación dunha plataforma de concentración, o Consello Xeral de Galicia, coincidiu coa petición do PCE de crear un goberno de coalición nacional en España.

A vida do gabinete presidido por Giral foi efémera pois a crise do seu goberno estalou a principios de 1947⁵²⁴. O intento de unidade do exilio fracasara. Daba comezo o período de decadencia das institucións republicanas. O novo executivo contaría coa presenza dun comunista pero sen ningún ministro galego.

Pola súa banda, Castelao abandonou París para marchar á Arxentina. Entón escribiulle unha carta a Diego Martínez Barrio na que denunciaba a actitude do “grupo capitaneado por Líster”, ó que acusaba de pretender utiliza-lo seu nome “como utilizan el de cualquier persona que les convenga”⁵²⁵.

España Popular, 30 de agosto de 1946; *Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista*, 1 de xaneiro de 1947.

⁵²¹“La carta de los comunistas a todos los Partidos y Organizaciones republicanas en México”, *España Popular*, 21 de xuño de 1946.

⁵²²Consúltese, por exemplo: “Hacia a unidade republicana gallega en México”, *España Popular*, 21 de xuño de 1946; “La unidade de los antifranquistas gallegos en México”, *España Popular*, 5 de xullo de 1946; Luis Soto, “A presenza n-o Goberno d-a República d-un representante de Galiza”, *Galicia. Órgano de Alianza Nazonal-Galega*, 10, 1 de setembro de 1946; “La Comisión Gallega del PCE se dirige a todos los grupos políticos y sindicales gallegos”, *Galicia. Órgano de Alianza Nazonal-Galega*, 10, 1 setembro de 1946.

⁵²³“La unidade de los gallegos en marcha”, *España Popular*, 30 agosto 1946.

⁵²⁴Sobre a fin do goberno Giral: Noia, 1992.

⁵²⁵Carta datada o 24 de novembro de 1947. As citas epistolares proceden de *Castelao. As cartas de América*, A Nosa Terra, Vigo, 1990. Están recollidas en Castelao, 1992.

CAPÍTULO III

DOUS PASOS ADIANTE, UN PASO ATRÁS

(1954-1968)

O período que abordamos neste apartado está dividido en dúas etapas: 1954-1960 e 1960-1968. A primeira delas está marcada pola febleza organizativa, consecuencia das caídas ocorridas nos anos anteriores. Ademais, parece que o Partido no interior —polo menos en Galicia— funciona ó “ralentí”, quizáis porque as orientacións políticas que comezaron a darse a finais da década dos corenta non prendían. Haberá que esperar a que madure unha nova xeración de militantes para que as novas directrices se fagan realidade, xa na década dos sesenta

Como en capítulos anteriores, comezarémo-lo noso estudio atendendo ás cuestións máis xerais relacionadas coa liña política do PCE para ir aproximándonos a elementos máis relacionados coa organización do Partido. Remataremos cada unha das dúas etapas cunha referencia á postura dos comunistas ante o problema nacional.

1. OS ANOS ESCUROS (1954-1960)

Como dixemos, a febleza organizativa caracteriza ó período e tamén, xa que logo, a escaseza de actividade entre 1954 e 1960. Ámbolos dous fenómenos están directamente relacionados co escaso número de militantes, moitos dos cales ingresaran no Partido antes da Guerra Civil. Esa febleza organizativa manifestouse, por exemplo, na incapacidade dos comunistas para promover folgas, aínda que a conflictividade obreira e campesiña non desapareceu neste período que estamos estudiando. As folgas tiveron lugar, fundamentalmente, en Cataluña, País Vasco e Asturias, tanto en 1953 como en 1956, datas nas que apareceron as primeiras

comisións de traballadores¹. Sen embargo, non temos referencias de conflictividade en Galicia (Gómez Alén, 1995). Tamén resulta significativa a carencia de prensa comunista editada na nosa Comunidade².

Por outra banda, a situación que o Partido estaba a vivir non foi allea ós acontecementos que convulsionaron o mundo comunista. Referímonos, fundamentalmente, á morte de Stalin en 1953 e á celebración do XX Congreso do Partido Comunista da Unión Soviética en 1956. Como é ben sabido, eses feitos supuxeron un certo intento de renovación do movemento comunista, traducido na crítica ó culto á personalidade e no reforzamento dos chamados métodos colectivos de dirección.

Parécenos de moito interese a opinión de Marcial Carlés cando afirma que

[A condea de Stalin polo XX Congreso] Sólo significó para el PCE la quiebra de uno de los cuatro pilares (el liderazgo carismático) en los que se sustentaba el movimiento comunista. Los otros: el culto a la URS como encarnación concreta del ideal comunista, la concepción según la cual el “internacionalismo proletario” equivalía a la alienación de todos los Partidos comunistas tras un único centro dirigente y la “ciencia marxista-leninista” en el plano doctrinal, habrían de subsistir por mucho tiempo. [Carlés, 1997: 485]

Agora ben, cremos que as consecuencias foron de maior profundidade, aínda que os cambios tardarían en saír á superficie dada as pesadas inercias das estruturas comunistas. O Partido Comunista de España viuse sacudido por estes acontecementos que podemos relacionar —e que quizais foron aproveitados como excusa por un sector da dirección— co conflito entre o sector dos “mozos” (o que procedía da JSU) e o dos “vellos” do Comité Central. A loita polo control da organización acabou cun certo relevo nos órganos dirixentes, co triunfo do sector “mozo” (Carrillo foi o seu principal expoñente) sobre o “vello” (Vicente Uribe foi o

¹Segundo algúns estudiosos, a conflictividade, explicada sobre todo polas condicións de vida e de traballo, obrigou ó goberno a aceptar subas salariais e a deroga-lo decreto de xaneiro de 1949 polo que se prohibían incrementos salariais pactados entre traballadores e empresarios á marxe das reglamentacións laborais. Por outra banda, o réxime intentou canaliza-la protesta obreira a través do Sindicato Vertical, para o que José Solís foi nomeado Ministro Secretario Xeral do Movemento e da OSE. Ademais, creáronse estruturas horizontais no sindicato oficial (Molinero, 1998).

²As directrices e a liña política do Partido foi difundida a través dos órganos centrais do PCE pero, sobre todo, por Radio España Independiente, emisora que xogou un papel clave segundo os camaradas do interior [Véxase, por exemplo en *Informe recogido del camarada 1 de su viaje a 2. AHPCE. Rexións e nacionalidades; Informes político-económicos; Caixa 76/1*].

gran perdedor). Os cambios afectaron tamén á táctica do Partido (política de reconciliación nacional) e á mesma composición da militancia, que se abriría a novos sectores sociais e, sobre todo, ás novas xeracións. Pero haberá que esperar ós anos sesenta para que eses cambios dean os seus froitos.

Comezarémo-lo estudio deste período por outro feito fundamental, a celebración do V Congreso, o primeiro dende 1932.

1.1. O V Congreso (1954)

En 1954 celebrouse o V Congreso do Partido Comunista de España, acontecemento de especial relevancia pois había máis de vinte anos que esta organización non celebraba un. O comezo da Guerra Civil abortara o proceso congresual que daquela estaba en marcha e, segundo xustificacións do PCE, a situación de clandestinidade que se vivía dende 1939 imposibilitara unha nova convocatoria.

Nunha primeira lectura do **Informe do Comité Central**, que foi presentado por Dolores Ibárruri, destaca o escaso número de veces nas que se cita a Stalin, falecido poucos meses antes da celebración do Congreso³. Curiosamente, unha das poucas referencias ó camarada Stalin está relacionada coa cuestión nacional.

Dolores Ibárruri comezaba a súa intervención facendo unha análise do cambio que se estaba producindo na situación mundial, caracterizada polo enfrontamento entre o imperialismo norteamericano e o bloque soviético, que demostraba constantemente a súa superioridade. Nesa política de bloques os aliñamentos estaban claros: mentres o campo imperialista, os EEUU, representaban a agresión, o campo socialista, a URSS, era a loita pola paz. España estaba xogando un papel dentro desa política de bloques ó servicio do imperialismo americano. Iso explicaba a militarización da industria española, a decadencia da agricultura, a caída do comercio exterior, o caos das finanzas franquistas, o poder dos monopolios e o descenso do nivel de vida popular; é dicir, todo.

³Dolores Ibárruri (1954), *Informe del Comité Central al V Congreso del P.C. de España presentado por su Secretario General, camarada Dolores Ibárruri*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

Ibárruri recoñecía os erros que, ata 1948, se manifestaron na táctica comunista, relacionados coa falta de combinación do traballo ilegal coas posibilidades legais, “es decir, el trabajo dentro de la organizaciones de masas del franquismo”. Outro erro da directiva foi o de constituir sindicatos obreiros e organizacións campesiñas clandestinas. Deste xeito, cargárase sobre o Partido un triple traballo: o de organización, o sindical e as guerrillas. Parecía que os debates e as orientacións que se estaban producindo no Partido dende finais dos anos corenta ían tomar, finalmente, natureza congresual⁴, e para facelo, o Partido Comunista presentaba o seu **Programa**⁵.

No programa, partíase da situación de España baixo a dictadura fascista de Franco, caracterizada con tintes case apocalípticos. Un dos primeiros trazos destacables, que relacionaban o contexto internacional coa situación española, era a supeditación dos intereses de España ó imperialismo ianqui, exemplificado na sinatura do pacto hispanonorteamericano de setembro do 1953.

O imperialismo americano estaba contribuíndo a agudiza-las contradicións en España que nas análises programáticas comunistas se concretaban na supervivencias feudais no mundo rural. Pero, ó mesmo tempo, estíbese producindo unha tendencia á concentración do capital monopolista. Fronte ós grandes latifundistas e ós capitalistas monopolistas, levantábanse os intereses da maioría do pobo español: clase obreira, labregos, pequena buguesía e burguesía non monopolista. Deste xeito, o que estaba en xogo en España non era a revolución socialista: “El verdadero dilema es tiranía fascista o democracia, vasallaje de España o independencia nacional, guerra o paz”⁶. Por iso, o obxectivo fundamental dos comunistas era a creación dun amplo **Frente Nacional Antifranquista** que tería como obxectivo derrocar a Franco e establecer un goberno provisional baseado na seguinte plataforma:

⁴*Ibidem*.

⁵V Congreso del PCE. *Programa del PCE en la lucha por la independencia y la democratización de España, por el mejoramiento radical de las condiciones de vida del pueblo español* [1954]. AHCCOOG. David Álvarez Carballido. Vid. tamén *Por la democratización de España. Proyecto de programa del PCE. 15 de mayo de 1954*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido. Vicente Uribe foi o ponente do Programa: *V Congreso del Partido Comunista de España. Informe sobre el programa del Partido*. AHCCOOG. Enrique Veira.

⁶V Congreso del PCE. *Programa del PCE en la lucha por la independencia y la democratización de España, por el mejoramiento radical de las condiciones de vida del pueblo español* [1954]. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

- Restablecemento das liberdades democráticas, de asociación, de reunión, de prensa, de palabra, de manifestación e de folga.
- Liberación dos presos políticos. Retorno dos exiliados.
- Medidas de urxencia para paliar as malas condicións de vida.
- Derogación do pacto hispanonorteamericano.
- Restablecemento de todo tipo de relacións con todos os países.
- Lei electoral proporcional que dea dereito de voto aos maiores de 18 anos.

Hai que recordar que a consigna da Fronte Nacional —considerada continuación da política de unidade iniciada na Fronte Popular e de continuidade da Unión Nacional— xa fora lanzada no Pleno do Comité Central de 1947, baixo a forma de Fronte Nacional Republicana e Democrática⁷. Sen embargo, co paso dos anos, e fundamentalmente debido ás análises das folgas de 1951, nas que o PCE viu un cambio de actitude de certos sectores das dereitas españolas, os comunistas consideraron que sería necesario substituír esa consigna pola de Fronte Nacional Antifranquista para permitir que se achegasen todas as forzas antifranquistas, incluídas as monárquicas⁸. Xa en xuño de 1952, Dolores Ibárruri lanzaba un escrito no que falaba de Fronte Nacional Antifranquista, no que estarían presentes republicáns e partidos obreiros, organizacións sindicais e democráticas, grupos antifranquistas civís e militares, do interior e do exterior, e xentes sen partido⁹. Porque o carácter da revolución que se plantexaba en España como consecuencia da caída do franquismo non era socialista senón democrático. Calquera outra posición era un esquerdismo infantil. O que buscaba o PCE era unha saída democrática ó problema de España, a formación dun goberno provisional de coalición que restablecese as liberdades democráticas, que preparase unha consulta popular sobre o réxime, que defendese os intereses da clase obreira, dos campesiños e das clases modestas¹⁰. Así pois, a Fronte Nacional Antifranquista definíase como

⁷Dolores Ibárruri, “Por una España republicana, democrática e independente”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 16, marzo de 1947.

⁸Dolores Ibárruri, *La lucha del pueblo español contra el franquismo. Octubre de 1951*, páxs. 62-63, AHCCOOG. Fondo Manuel Bravo. Vide tamén Dolores Ibárruri, *Por la paz, la independencia nacional y la democracia. Informe pronunciado el 25 de octubre de 1951*. AHCCOOG. Fondo Manuel Bravo; e *Queridos camaradas*. [1951]. AHPCE. Documentos 32.

⁹Dolores Ibárruri, *Por un frente nacional antifranquista. Aclarando posiciones*. Xuño de 1952. F10M. AHCCOOG. Fondo Manuel Bravo.

¹⁰*Ibidem*.

una coalición de fuerzas que abarcará desde la clase obrera hasta la burguesía no monopolista, en el que participarán creyentes o no creyentes, republicanos y monárquicos, nacionalistas y anarquistas, comunistas y socialistas, sindicalistas y gentes sin adscripción política definida¹¹.

Sen embargo, o Partido Comunista de España seguía proclamándose partidario dunha República democrática que recoñecería a libre autodeterminación das nacións, nos termos habituais nos que o PCE abordaba esta cuestión. Clarificados os problemas da táctica e da forma do Estado, o Programa facía fronte ó que os comunistas consideraban a primeira contradicción do capitalismo español: o problema agrario, a pervivencia de rasgos feudais na agricultura española. A solución pasaba polo establecemento dunha ampla reforma agraria que contemplaba, en primeiro lugar, a confiscación de latifundios e o reparto de terras, en plena propiedade, a xornaleiros e campesiños pobres. Ademais, habería que abolir calquera outro tipo de restos feudais como os foros galegos, asturianos e leoneses e a *rabassa morta*. O Programa incluía outra serie de medidas coma o respecto da propiedade productiva dos campesiños acomodados e ricos, a devolución de terras confiscadas en 1939, a concesión de créditos baratos, a axuda estatal para a constitución de cooperativas, a liberdade de comercio para os labregos e a potenciación do comercio exterior de produtos agrarios.

Para os xornaleiros agrícolas pedíase unha xornada de oito horas cun salario mínimo legal, un día de descanso semanal, aloxamento e transporte gratuíto nos casos de desprazamentos e seguros sociais. Pola súa banda, os arrendatarios disfrutarían dunha revisión de contratos e dunha diminución da renda. Tamén no ámbito do sector primario, propúñase a nacionalización dos bosques e recursos hídricos, a repoboación forestal, a construción de canles e pantanos para regadío e a creación de escolas agrarias.

Os comunistas aspiraban a nacionaliza-lo Banco de España como banco do Estado e a establecer control público sobre o resto da banca e as compañías de seguros. Tamén serían nacionalizadas as grandes empresas de auga, gas,

¹¹Luis Zapirain, “Un camino seguro de salvación: el Frente Nacional Antifranquista”, *Nuestra Bandera*, 12, 1954. No mesmo sentido, “Primero de mayo de 1954. Llamamiento del PCE a la clase obrera y a todas las fuerzas antifranquistas”, *Mundo Obrero*, 11, 30 de abril de 1954. Segundo Morán, o PCE mantivo a formulación de Frente Nacional Antifranquista, ata o Pleno do Buró Político de abril-maio de 1956. Nesa reunión, Dolores Ibárruri dixo: “Tenemos que salir del atasco del Frente Nacional Republicano” (Morán, 1986: 277).

electricidade e a riqueza mineiría que estivese en mans do capital estranxeiro; ademais, a presenza deste na industria estaría limitada. A política de industrialización estaría baseada nunha especial atención á electricidade, carbón, aceiro, ferro, cemento, maquinaria e química, é dicir, á industria pesada, mentres que a lixeira recibiría apoio estatal do mesmo xeito que as industrias da pesca. O sector ferroviario sería reorganizado. Por outra parte, o fisco reformaríase sobre a base da supresión dos impostos indirectos e do establecemento dun imposto progresivo.

O capítulo VII do Programa abrangía todos aqueles aspectos necesarios para unha “mejora radical” da vida dos obreiros, como o salario mínimo vital, a xornada de oito horas con escala móbil, e vacacións anuais pagadas de quince días a un mes; tamén se consideraría o que atinxira ó principio de igualdade de salarios para traballos iguais, e a creación de escolas de aprendices a cargo do Estado. A seguridade social sería custeada polo Estado e polos patróns, cun sistema de xestión no que participasen os traballadores, cubriría ademais a asistencia médico-farmacéutica, así como os subsidios de paro, enfermidade, vellez e maternidade e tamén axudas para as familias numerosas. Por outra parte, pedíase o fomento de construción de vivendas dignas e a incautación estatal dos bens do Sindicato Vertical.

A instrución pública, a cultura e as artes serían apoiadas a través dunha política de construcións escolares e do establecemento do ensino obrigatorio e gratuito ata os catorce anos, paralelamente á loita contra o analfabetismo. Os traballadores recibirían subvencións para que os seus fillos poidesen cursa-lo ensino secundario. En ámbolos dous casos, os planos e sistemas de ensino serían reformados. Prestaríase especial atención á situación profesional dos docentes, á investigación, á literatura, á arte, á cultura física e ó deporte.

No tocante ás relacións Igrexa-Estado, o PCE manifestabase a prol da súa separación, aínda que o Estado, por respecto ás crenzas dunha grande parte da poboación, subvencionaría as necesidades do culto católico, aínda que se establecería unha completa liberdade relixiosa.

Por outra banda, os **Estatutos** aprobados no V Congreso do PCE dividíanse en sete capítulos que abranguían a definición e os obxectivos da organización, os dereitos e deberes dos seus membros, a estrutura xeral do Partido presidida polo concepto do centralismo democrático, os órganos superiores, a organización en agrupacións territoriais, as células como organización de base e, no derradeiro apartado, as directrices do traballo nas organizacións de masas¹². Estes estatutos estaban redactados pensando nas condicións de clandestinidade nas que desenvolvían a súa actividade os militantes do interior, o que lles confería un carácter de excepcionalidade. Así, por exemplo, na ponencia de Estatutos se diría que na situación do país, non se podían prever no documento final tódalas formas posibles de organización e de traballo¹³.

Respecto ó primeiro punto, o Partido Comunista de España era definido como o partido político da clase obreira española —imbuída no espírito do internacionalismo proletario— que, baixo a ideoloxía marxista-leninista, agrupaba tamén ós campesiños e ós intelectuais, co obxectivo de acadar-la transformación socialista da sociedade e o comunismo. Sen embargo, no período que se estaba vivindo, os seus obxectivos inmediatos eran o derrocamento da dictadura franquista, a liberación de España do imperialismo norteamericano e a independencia nacional.

En principio, podería ser membro do PCE todo aquel que aceptase o seu programa e estatutos, estivese encadrado nunha das súas organizacións e pagase as cuotas (art. 2). Os deberes dos militantes establecíanse no artigo 3: a defensa da unidade da organización, a propagación dos seus obxectivos e a captación de novos adeptos, o mantemento dos segredos organizativos, sobre todo no período de clandestinidade, “ser sincero y honrado ante el Partido”, estudar-los principios del marxismo-leninismo e observar-la disciplina do Partido “que es igual para todos los militantes, independientemente del puesto que ocupen”.

No capítulo de dereitos, os afiliados podían participar na elaboración da política do Partido e criticar ós órganos dirixentes, órganos que podería elixir e para

¹²*Estatutos del Partido Comunista de España aprobados en su V Congreso*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido. Véxase, no mesmo sentido, Santiago Carrillo (1954), *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos del Partido presentado por el camarada Santiago Carrillo*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

¹³Santiago Carrillo (1954), *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos del Partido presentado por el camarada Santiago Carrillo*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

os que podería ser elixido e que eran, ademais, instancias de apelación (art. 4). Sen embargo, as condicións de clandestinidade obrigaban a aplicar medidas de carácter conspirativo que restrinxían os dereitos da militancia en favor dunhas maiores atribucións dos órganos de dirección (art. 19).

Para ingresar no Partido Comunista de España compría ser avalado por dous militantes. A conducta política e moral do aspirante sería examinada pola organización na que fose quedar encadrado e ratificada polos organismos autorizados polo Comité Central (art. 5). No caso de que se propuxeran excepciónais ingresos colectivos, o problema sería directamente resolto polo Comité Central, ou polo Buró Político (art. 6 e 7).

Como non podía ser doutra maneira, o artigo 9 dos Estatutos prevía a posibilidade de sancións (amonestación, voto de censura, destitución do cargo, privación do dereito a ocupar cargos e, mesmo, expulsión), aínda que sen entrar na descrición das faltas nin, por exemplo, na duración das penas. Isto, ó noso entender, confería unha certa discrecionalidade á organización á que pertencía o militante encausado, quizais explicable polas condicións de clandestinidade pero, tamén, pola propia tradición dos partidos comunistas. A esa situación tamén respondía a idea de que nin o carácter electivo de abaixo arriba, nin a rendición de contas dos organismos superiores ante os inferiores, estivesen completamente asegurados pola clandestinidade (arts. 12 e 13), o que confería ós órganos superiores unha capacidade de manobra moi grande. Ademais, como proba de respecto á estrutura do Partido, un militante que fose membro dun órgano superior do Partido, non sería sancionado pola súa organización de orixe (art. 10). Por outra banda, os acordos dos órganos superiores eran obrigatorios para os inferiores, e as fraccións estaban prohibidas.

O Partido estaba dividido en organizacións rexionais, provinciais, comarcais, locais e de distrito (art. 14). A elas dedicaríanse os artigos 28, 29 e 30, é dicir, todo o título V dos Estatutos. A autoridade superior de cada unha delas era a conferencia, celebrada por decisión do Comité Central, e da que saía elixido o comité. As organizacións territoriais debían asegura-lo cumprimento das decisións dos órganos superiores, ós que tiña que manter informados.

Existían dous territorios cunha característica especial: Euscadi e Cataluña. No primeiro caso, existía o Partido Comunista de Euscadi como parte integrante do Partido Comunista de España, e gozaba de autonomía para aplica-la política do Partido nas condicións concretas do País Vasco, fórmula que adoptará o Partido Comunista de Galicia cando sexa creado. Elixía, ademais, o seu propio Comité Central (art. 15).

Pola súa banda, en Cataluña existía o Partido Socialista Unificado, que tiña o mesmo status que o PCE, co que mantiña relacións de profunda compenetración, baseadas nos principios marxista-leninistas, e na mesma liña política xeral e métodos de organización (art. 16).

A dirección do Partido, a calquera nivel, debía estar guiada polo principio leninista de dirección colectiva, o que conlevaba o método da crítica e da autocritica como sistema de mellora-lo traballo (arts. 17 e 18). Será este aspecto xa apuntado —e sobre o que volveremos máis adiante— un problema sobre o que insistirán tódolos documentos do PCE a partir deste momento. Trátase dun precepto básico esquecido durante todo o período estalinista e que se tratou de recuperar dende a morte do dictador. Así, o plenario do Comité Central do Partido Comunista da Unión Soviética de xullo de 1953, subliñou a importancia da dirección colectiva, tal e como se encargou de recorda-lo líder soviético Iakolev nun artigo aparecido na revista soviética *El Comunista* e reproducido no número 12 de *Nuestra Bandera*. Este mesmo volume incluíu outro artigo, este asinado por Jesús Izcaray, no mesmo senso¹⁴.

Expoñente máximo da dirección colectiva era o congreso do Partido, órgano supremo da organización, que sería convocado cada tres anos (art. 21), precepto que será sistematicamente violado ó longo dos anos. O congreso elixiría o Comité Central, máximo órgano entre congresos; o Comité Central celebraría reunións plenarias coa regularidade que as condicións permitisen (art. 24). Neste caso, o precepto estatutario se respectará pois, dende 1954, a práctica dos plenarios é moi regular.

¹⁴F. Iakolev, “La dirección colectiva, principio supremo de la dirección del Partido”, *Nuestra Bandera*, 12, 1954, páxs. 79-95.; Jesús Izcaray, “El inminente ejemplo de Stalin en la defensa de los principios y la unidad del Partido”, *Nuestra Bandera*, 12, 1954, páxs. 49-61.

Do Comité Central saírían o Buró Político, encargado de asegura-la dirección nos intervalos das reunións do Comité Central (art. 25), e o Secretario Xeral. Finalmente, os asuntos cotiáns serían controlados polo Secretariado, saído do seo do Buró Político (art. 26).

Capítulo fundamental destes Estatutos era o VI (arts. 31, 32 e 33) que definía a célula como organización de base do PCE, “eslabón fundamental de la ligazón del Partido con las masas”. As células creábanse nas empresas, fábricas, talleres, centros de ensino, barriadas, vilas, aldeas, etc.; para a súa constitución necesitábase un mínimo de tres militantes. A autoridade superior da célula era a reunión da mesma, que elixía o seu comité que, xunto co secretario, tiña que ser ratificado polos organismos superiores “en las presentes condiciones”.

Na célula difundíase a política do Partido; organizábanse e dirixíanse as loitas polas reivindicacións inmediatas das masas e polos obxectivos do Partido, aproveitando tódalas posibilidades legais e ilegais; espallábase a prensa do Partido; desenvolvíase a axit-prop; realizábase o estudio, etc.¹⁵

O Partido desenvolvía a súa actividade nas organizacións de masas aínda que estivesen controladas polos falanxistas (Título VII): sindicatos, irmandades, cooperativas, montepíos, asociacións profesionais, culturais, artísticas, deportivas, recreativas, etc. Debían utilizar para iso tódalas formas e medios legais (art. 35).

Para rematar, o articulado dos Estatutos finalizaba cunha referencia ó financiamento do Partido, baseado nas cotas e aportacións dos militantes e na axuda económica das masas (art. 36).

Vexamos agora con qué efectivos contaban os comunistas galegos para facer fronte ós mandatos do seu V Congreso.

¹⁵Respecto a esta última función, o ponente do proxecto de Estatutos, Santiago Carrillo, recomendaría que cada organización formase unha pequena biblioteca marxista-leninista (Santiago Carrillo (1954), *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos del Partido presentado por el camarada Santiago Carrillo*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido).

1.2. A situación en Galicia

As primeiras informacións sobre a organización galega datan de abril de 1954, e refírense a Pontevedra e á Coruña pois, como xa viña sendo tradicional dende había algúns anos, en Ourense (agás no Barco de Valdeorras, zona na que vivía un tal Esteve) e Lugo non había ningún contacto¹⁶. O autor do documento, do que descoñecemos a súa identidade, recoñecía que o obxectivo da súa estancia en Galicia e en Asturias non fora a creación de ningún tipo de comité, nin local nin provincial, para evitar distraerse da consigna clave: o traballo nas factorías. O panorama organizativo non era excesivamente halagüeño e resumíase nas seguintes localidades: En Redondela había tres camaradas cos que habería posibilidades de comezar a traballar. Eran Barros, un camarada albanel disposto a orienta-lo seu traballo cara as fábricas de calzado e de conserva; Freire, un antigo dirixente do Partido que estivo en Moscova antes da Guerra Civil e que pasara polos penais de Burgos e El Dueso e, finalmente, un tal Bonzas¹⁷.

En Vigo traballaban Felipe Rodríguez e Sergio Gallego na empresa Álvarez, factoría na que había relación cun dirixente da CNT e na que as perspectivas de se introducir nas distintas seccións eran reais. Por outra parte, polos moitos anos que o leonés Sergio Gallego levaba en Vigo, coñecía a camaradas que traballaban en Barreras. Tamén na Cidade Olívica se contaba con Jesús Carreras Barreiro, perito industrial nun depósito de xabóns, “El Moro de Málaga”, e que coñecía a un grupo de intelectuais; ademais, Carreras vivía en Pontevedra, onde traballaría ligado a Rogelio González Suárez. Finalmente, en Vigo tamén había contactos cun tal Caneda, que foi comisario de Brigada no Exército do Centro, e con López Esperón.

En Pontevedra capital contábase co xa citado Rogelio González Suárez, militante do Partido dende 1928 que fora presidente do Sindicato da Madeira e coñecía algúns campesiños camaradas en Salcedo. Finalmente, tamén na cidade do Lérez vivía o ex-alcalde de Pontevedra na época da Fronte Popular, Manuel García Filgueira. Estivo agochado no monte, xunto con Rogelio González Suárez, ata que se presentou ás autoridades a raíz dun indulto. Pero, malia o moito prestixio do que García Filgueira gozaba na súa cidade, vivía bastante retraído, feito que se

¹⁶*Informe sobre Galicia. Abril 1954.* AHPCE. Rexións e nacionalidades. Informes político-económicos. Caixa 76/1.

¹⁷*Ibidem*

agudizara a raíz dun extraño atropello do que quedou coxo¹⁸. Para rematar, na provincia pontevedresa había dous camaradas en Marín e outros dous no Grove¹⁹.

Tampouco eran excesivamente optimista a realidade da provincia da Coruña, onde os militantes cos que había contacto eran limitadísimos: dous na capital (Pedro Montero Seoane e La Corte)²⁰. En resumidas contas, parece que a militancia a principios de 1954 era escasa e con bastantes anos dunha dura experiencia política que, en moitos casos, a alonxaba da actividade. Ademais, as dificultades da clandestinidade condenaban a moitos afiliados á soedade de xeito que “esperan que exista el Partido para trabajar”, incapaces de tomar iniciativas pola súa conta²¹. Así pois, a situación do Partido non parecía a máis axeitada para levar adiante as moitas tarefas encomendadas polo seu V Congreso.

Un ano despois da celebración do Congreso, a situación en Galicia non mellorara ostensiblemente. Para maior desgracia, en Vigo, López Esperón acababa de ser detido e outro dos militantes, Rogelio González, acababa de morrer. Con este panorama non aparecía ningún camarada capaz de reagrupar ós militantes existentes. Na Coruña, as esperanzas estaban postas en cinco ou seis afiliados (Gervasio García de Cós, Jaime Palomino, Jesús, Cheto, Joaquín o *panadeiro*), varios deles militantes dos tempos da Guerra Civil ou encausados nalgún dos procesos dos anos corenta²².

Os dirixentes no interior, dos que descoñecémo-los seus nomes, eran conscientes da súa situación e recomendaban ter moita paciencia para reconstruí-la Partido. Como en épocas xa pasadas, había que recomenzar traballando con cada militante individualmente, un por un, de forma que cada un deles “en el radio de sus

¹⁸*Partido Comunista de España. Comité Regional de Galicia. ¿Marzo de 1950? AHPCE. Nacionalidades. Cartafol 76/1. Véxase, tamén, Galicia. Información facilitada por el camarada Garrido. Su padre ha estado unos días en Francia recientemente. Recibido el 14 de noviembre de 1953. AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 503.*

¹⁹*Sobre O Grove, véxase Galicia. Información facilitada por el camarada Garrido. Su padre ha estado unos días en Francia recientemente. Recibido el 14 de noviembre de 1953. AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 503.*

²⁰*Tódolos datos de abril de 1954 citados proceden de Informe sobre Galicia. Abril 1954. AHPCE. Rexións e nacionalidades. Informes político-económicos. Caixa 76/1.*

²¹*Informe sobre Galicia. Abril 1954. AHPCE. Rexións e nacionalidades. Informes político-económicos. Caixa 76/1.*

²²*Informe de 1 sobre Galicia. Agosto 1955. AHPCE. Rexións e nacionalidades. Cartafol 76/1.*

amistades, lugar de traballo o camaradas que coñezca, debe moverse para crear as condicións de ir al reagrupamiento y desarrollo del Partido”²³.

1.3. Cambios nas alturas

Mentres tanto, na dirección do Partido apareceron algúns problemas. Poucos meses despois da celebración do V Congreso, chegou a París o que fora dirixente das Juventudes Socialistas Unificadas, Fernando Claudín. Foise configurando na dirección do Partido un grupo de “mozos” (Santiago Carrillo, Fernando Claudín, Ignacio Gallego, Jorge Semprún, etc.) (Tomás, 1981: 312). Segundo o propio Carrillo:

sobre 61 miembros del Comité Central [elixidos no V Congreso], 19 provienen de las JSU y 16, aún no siendo jóvenes de edad, han ingresado en el partido durante la guerra. Es decir, 35 camaradas, la mayoría del Comité Central pertenecen a los que con ese criterio no justo habría que considerar fuerzas nuevas²⁴.

Este grupo enfrontarase ó que daquela tiña a dirección efectiva do Partido, o grupo dos “vellos”, encabezado por Vicente Uribe²⁵. A loita, que se saldou coa victoria dos “mozos”, xirou fundamentalmente en torno á aplicación dos métodos colectivos de dirección segundo o modelo leninista de Partido teóricamente reforzado a raíz do V Congreso e, sobre todo, da celebración do XX Congreso do PCUS. Así, a Resolución dos comunistas españois sobre ese Congreso afirmaba que o PCE

sabrá aprovechar la experiencia y las enseñanzas del PCUS para aplicar, desde el Comité Central y su Buró Político, hasta las organizaciones de base,

²³*Ibidem*.

²⁴As palabras de Carrillo, pronunciadas no Pleno do Buró Político do PCE celebrado entre o 5 de abril e o 12 de maio de 1956 están recollidas en Morán, 1986, pág. 270. O ex-dirixente do Partido Comunista insiste nas súas *Memorias* en que foi no V congreso cando comezou ese proceso de renovación da dirección comunista (Carrillo, 1993: 438). Foi el, efectivamente, quen dende a súa ponencia de organización e estatutos insitiu na necesidade de superar antigos sectarismos que impedían ingresar no Partido a xente nova ou procedente doutras tradicións políticas [Santiago Carrillo, *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos del Partido*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido].

²⁵Uribe residía en Praga, cidade na que tamén habitaban Enrique Líster e Antonio Mije, Morán, 1986, pág. 253.

el principio de la dirección colectiva, para poner término a los métodos caciquiles, de ordeno y mando...²⁶,

nunha clara alusión a Vicente Uribe, un dos perdedores nesta loita polo poder. Evidentemente, en 1956 o modelo de partido no que estaba inspirado o PCE seguía a se-lo PCUS. Pero no Pleno do Comité Central de agosto de 1956, sobre o que volveremos máis adiante, Santiago Carrillo atreveuse a dicir que xa chegara o momento de mirar tamén a outros partidos coma o italiano ou o francés²⁷. Non esquezamos que cando o futuro secretario xeral pronunciou esas palabras, xa se publicara a entrevista concedida polo líder comunista Palmiro Togliatti á revista *Nuovi Argomenti*, na que falaba da súa proposta de “policentrismo” no movemento comunista internacional²⁸. Así pois, parece que a xeración dos “mozos” pretendía distanciarse das propostas máis tradicionais do comunismo e do seu centro rector, Moscova. Non obstante, o proceso será moi lento pois, por exemplo, o Partido Comunista se aliñará coa URSS cando se produza a invasión de Hungría en 1956²⁹.

Tamén foron motivo de fricción as formas organizativas do Partido, ás que se lles imprimiría unha maior flexibilidade para dar entrada no PCE á diversidade de sectores sociais —en moitos casos mozos que non viviran a Guerra Civil— que empezaban a dar mostras de inqueda política no interior; e, en segundo lugar, a posta en marcha con convecimento da táctica de aproveitamento das posibilidades legais, isto é, fundamentalmente a entrada no Sindicato Vertical, feito relacionado co primeiro, xa que nas factorías empezaban a moverse traballadores que tampouco padeceran persoalmente a Guerra Civil. Son tendencias que non se consolidarán ata

²⁶“Resolución del Buró Político del PCE sobre el XX Congreso del PCUS”, *Mundo Obrero*, maio-xuño de 1956.

²⁷Santiago Carrillo, *La situación en la dirección del Partido*. Agosto de 1956. AHCCOOG. Enrique Veira.

²⁸“La entrevista con *Nuovi Argomenti*” en Togliatti, 1971, páxs. 348-371. Creemos que podería ser de interese estudar as relacións entre os comunistas italianos e os españois dende, polo menos, a metade dos anos 50, pero sobre todo dende os 60. A influencia de Palmiro Togliatti pode ser decisiva na evolución ideolóxica do PCE. *Vid.*, por exemplo, o apartado “Roma y los intelectuales” no segundo volume das memorias de Manuel Azcárate (Azcárate, 1998: 83 e ss.). Pola súa banda, Solé Tura realiza bastantes referencias á influencia dos comunistas italianos sobre o PSUC e en menor medida sobre o PCE, dende os anos 60 (Solé, 1999: 135 e 335).

²⁹Quizais para restañar as feridas, en novembro de 1957 celebrouse a primeira reunión de partidos comunistas e obreiros, coñecida como “Conferencia dos 68 partidos”. A raíz desta xuntanza, na que flotaban no aire a intervención soviética en Hungría e o concepto de policentrismo de Togliatti, creouse a revista *Problemas de la paz y el socialismo*, que trataba de unificar os criterios do movemento comunista internacional. Santiago Álvarez foi enviado a Praga para colaborar na revista.

a década dos anos sesenta, coincidindo coa chegada de Santiago Carrillo á Secretaría Xeral do PCE a partir do seu VI Congreso.

Exemplo do enfrontamento entre os dous sectores foi o debate xerado pola **admisión de España na ONU** (decembro de 1955)³⁰. A dirección do Partido reunida en Bucarest redactou unha nota que condenaba a entrada de España na ONU, radicalmente diferente da escrita por Carrillo. Este, con apoio do grupo de París, optou por publicala na prensa do Partido. O artigo, que apareceu en *Nuestra Bandera*, recoñecía que o apoio da URSS á aspiración española supuña un cambio na súa política ante un feito que non constituía unha cuestión de principios. Ademais, a conxuntura internacional cambiou respecto ós anos corenta porque Franco xa non estaba illado como no pasado, dado que tiña o apoio do campo imperialista. Por outra banda, o ingreso de España na ONU era un paso cara á coexistencia pacífica, un triunfo da URSS e do campo dos partidarios da paz. Era, xa que logo, unha derrota do sector imperialista no que estaba encadrado Franco. A entrada de España en Nacións Unidas favorecería a evolución de certos sectores da burguesía española a favor do restablecemento de relacións coa URSS —algo xa recollido no Programa do PCE do V Congreso— e a creación dunha Fronte Nacional Antifranquista³¹.

A publicación do escrito asinado por Carrillo fixo que fose chamado a Bucarest, onde Dolores o acusou de facer actividade fraccional cos dirixentes que proviñan da JSU. A reunión tivo lugar cando se coñeceu o Informe de Jruchev no XX Congreso do PCUS (febreiro-marzo de 1956), o que fixo varia-las posturas respecto á condena de Carrillo. Finalmente, o que quedou malparado foi Uribe (Carrillo, 1993)³².

Sobre a base deste enfrontamento, o PCE rectificou a súa liña, iniciando a chamada “**política de reconciliación nacional**”, elaborada no Pleno do Buró Político de abril-maio de 1956 e no do Comité Central de xullo-agosto. Ante a

³⁰Unha descrición do debate xerado por este problema pode ser lida en Morán, 1986: 253 e ss.

³¹Santiago Carrillo, “Sobre el ingreso de España en la ONU”, *Nuestra Bandera*, 15. Tamén pode ser consultado no Fondo Manuel Bravo do AHCCOOG.

³²A Resolución do Pleno do Comité Central sobre a situación na dirección do Partido e os problemas do seu reforzamento, así como a ampliación do Buró Político adaptadas en agosto de 1956, son a mellor proba do triunfo das teses de Carrillo [*Mundo Obrero*, 8, agosto-setembro de 1956].

proximidade do XX aniversario do 18 de xullo de 1936 e dados os cambios habidos na situación mundial e na española, os comunistas españois consideraban que eran xa moitas as opinións existentes no campo dos derrotados sobre a necesidade da reconciliación nacional entre os dous bandos enfrontados na Guerra Civil. Aínda que os cambios na situación internacional —que está dando os primeiros pasos cara o desxeo— e no Partido Comunista da URSS —XX Congreso— deberon ter un peso importante nas consideracións dos dirixentes comunistas españois, parécenos un pouco esaxerado facer da política de reconciliación nacional unha simple “traducción hispana de las tesis Jruschovianas de coexistencia pacífica” (Carlés, 1997: 485). Cremos que os factores da situación interna do país contribuíron de maneira definitiva ó cambio de orientación.

Os comunistas recoñecían que as transformación vividas no país nos vinte anos posteriores ó comezo da Guerra Civil facían posible un cambio pacífico de réxime que permitise a reconciliación entre os dous bandos outrora enfrontados. Reconciliación non significaba ningún tipo de aceptación do réxime de Franco; antes ben, compría a unidade das forzas da dereita e da esquerda para facilita-lo cambio pacífico da dictadura á democracia, unidade que implicaba chegar a acordos, parciais ou non, entre as organizacións políticas.

No país apareceran novas forzas políticas coas que existía posibilidade de chegar a acordos: a “terceira forza monárquica” (Rafael Calvo Serer), o movemento liberal (Pedro Laín Entralgo, Dionisio Ridruejo, Gregorio Marañón) e a democracia cristiana. Do mesmo xeito, o réxime de Franco xa non era un bloque monolítico pois tamén no seno da Falange, da Igrexa e do Exército existían favorables á reconciliación nacional.

Así pois, o PCE chamaba a tódolos españois, monárquicos, democristianos, liberais, republicáns, nacionalistas vascos, cataláns e galegos, cenetistas e socialistas para acada-lo obxectivo do cambio pacífico³³. O PCE seguía a declararse republicán pero mostrábase partidario

³³Dous anos despois de lanza-la Política de reconciliación nacional, Carrillo falará da creación dun “centro político nacional” no que converxerán tódalas forzas antifranquistas, de esquerda e de dereita (Santiago Carrillo (1958), *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958)*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido).

de que el pueblo español resuelva libremente qué régimen político debe instaurarse en España una vez liquidada la dictadura. Si el pueblo, con todas las garantías de libertad para pronunciarse, lo hace por la Monarquía, nosotros —que en tanto que comunistas somos republicanos— nos inclinaremos ante el veredicto popular y lucharíamos por nuestros principios dentro del régimen democráticamente establecido³⁴.

As forzas de oposición estaban a loitar pola amnistía, a supresión da censura, o funcionamento democrático dos sindicatos e das irmandades de labregos, a supresión do réxime de partido único, etc.³⁵

O Pleno de agosto de 1956, ademais de reforza-las teses da política de reconciliación nacional, marcou as liñas de organización e de actuación que o Partido debía desenvolver. Foi Santiago Carrillo o encargado de presentala ponencia sobre *La situación en la dirección del Partido*³⁶. Ademais, estableceuse unha nova composición do Buró Político coa que se reforzou a posición do antigo líder da JSU.

Carrillo argumentaba que, polo menos dende principios da década dos cincuenta, xa se detectaran erros nos métodos de traballo. Púxose de manifesto no discurso de Dolores Ibárruri de outubro de 1951, na Carta do CCPCE do ano 1952 ás organizacións e militantes do Partido, e nas resolucións do V Congreso. Malia que todos eses documentos propuñan reforza-los métodos de dirección colectiva e o centralismo democrático, seguiron vixentes as tendencias do culto á personalidade. Era o momento, xa que logo, de facer realidade os mandatos congresuais, aínda que as condicións de clandestinidade e o feito de que a dirección traballase na emigración, provocarían defectos na apreciación da situación do interior.

Carrillo pedía, ademais, unha certa flexibilidade nas formas organizativas. Recoñecía a existencia de grupos de militantes por todo o país que estaban

³⁴Dolores Ibárruri, *III sesión plenaria. del Comité Central del Partido Comunista de España 7, 8 y 9 de septiembre de 1957. Informe de Dolores Ibárruri*, páx. 25, AHCCOOG. Enrique Veira.

³⁵*Declaración del Partido Comunista de España por la reconciliación nacional, por una solución democrática y pacífica del problema español. Junio de 1956*, AHCCOOG. Manuel Bravo. Parécenos unha interpretación forzada facer da política de reconciliación nacional unha simple translación á situación española dos desexos soviéticos de chegar a unha coexistencia pacífica cos Estados Unidos (Estruch, 1982: 228).

³⁶Santiago Carrillo, *La situación en la dirección del Partido*. Agosto de 1956. AHCCOOG. Enrique Veira.

orgánicamente relacionados co Comité Central, pero había outros que non o estaban porque temían que ese vencello fora perxudicial, ou que estaban apartados da actividade por algunha caída. O obxectivo do Partido era recuperar a todos eses grupos para a loita con flexibilidade organizativa; ademais, podía ser necesario, por cuestións de seguridade, que algúns militantes non estivesen encadrados en células, aínda que esta fose a unidade básica segundo os mandatos do V Congreso. Carrillo chegará a afirmar que quizáis fosen necesarias outras formas, aínda que non estivesen previstas nos estatutos³⁷. Por outra banda, non se podía estar pechado á idea da creación de organización para, despois, saír ó contacto coas masas, porque era ese contacto, precisamente, o que permitía crear organización.

Por esas razóns, a forza do PCE non se podía medir unicamente polo seu número de militantes, senón pola súa capacidade para mobilizar, por iso había que dar paso ás novas xeracións ata o punto de afirmar que as persoas que contaban entre 18 e 35 anos tiñan que constituí-lo groso da militancia e cadros medios. Eran persoas

que no participaron en la guerra, pero que luchan como pueden contra la dictadura, y que deben encontrar abiertas de par en par las puertas del Partido sin ninguna reserva, no sólo para militar en sus filas sino para ocupar puestos de responsabilidad³⁸.

Outro camiño de se abrir era acadar unha aproximación a sectores sociais distintos do obreiro, especialmente ós intelectuais, porque o Partido Comunista tiña que reforza-la súa fronte ideolóxica³⁹. Mesmo “se puede ser afiliado de la CNT y ser miembro del Partido Comunista”⁴⁰. Sen embargo, a apertura non era fácil

³⁷Santiago Carrillo (1958), *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958)*, AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

³⁸Dolores Ibárruri, *III sesión plenaria. del Comité Central del Partido Comunista de España 7, 8 y 9 de septiembre de 1957. Informe de Dolores Ibárruri*, páx. 70, AHCCOOG. Enrique Veira.

³⁹O PCE comeza nesta época a estudar os distintos problemas da sociedade española sobre bases máis científicas. Foi na III sesión plenaria do Comité Central do Partido Comunista de España (septiembre de 1957), cando Juan Gómez [Tomás García] presentou o seu coñecido estudo sobre o problema agrario en España.

⁴⁰Santiago Carrillo, *La situación en la dirección del Partido*. Agosto de 1956, páx. 62, AHCCOOG. Enrique Veira. Neste mesmo sentido insistirá Dolores Ibárruri no seu Informe á *III sesión plenaria. del Comité Central del Partido Comunista de España 7, 8 y 9 de septiembre de 1957. Informe de Dolores Ibárruri* (AHCCOOG. Enrique Veira). Véxase, tamén, Santiago Carrillo (1958), *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró*

porque, de feito “Han surgido y se han desarrollado, ignorándose entre ellas, tres organizaciones del Partido”⁴¹. Unha desas tres organizacións —explicaba Santiago Carrillo— estaba formada por camaradas veteráns, “muy firmes, muy abnegados, pero encerrados en un círculo demasiado estrecho de relaciones, pensando, en la práctica, que cubrirse del enemigo es aislarse de las masas”.

O segundo grupo era o dos intelectuais, artistas e estudantes e, o terceiro, o dos traballadores novos. A falta de relación entre estes sectores non estaba baseada en ningunha diverxencia política senón que era un “fenómeno de crecimiento” ante o que o Partido tiña que mante-la súa orientación⁴².

Os comunistas debían facer uso das posibilidades legais e extra-legais xa que “no están separadas por ninguna muralla china”⁴³. Un dos resquicios legais que se estaba abrindo no réxime era a autorización de que moitos emigrados, mesmo comunistas, volvesen legalmente ó interior. De feito, coñecemos un documento, de xullo de 1955, no que se dá conta da decisión do Partido de que un grupo de militantes, despois dun indulto concedido polo goberno de Franco, regresara ó país. Nese momento estaba en tramitación a viaxe de 107 camaradas procedentes de Francia, dos que 19 quedarán definitivamente, 17 volverían a Francia pero con perspectivas de quedar e 71 para ir e voltar. Desas 107 persoas, 26 irían a Castilla, 28 a Cataluña, 21 a Andalucía, 14 a Levante, 7 a Extremadura, 6 a Aragón, 2 a Galicia, 1 a Euscadi e 1 a outra provincia. A maior parte destes militantes eran membros de Comités Provinciais (26), de comarca ou sector (30), ou activistas (31)⁴⁴.

A pesar de que as accións de masas tiñan que englobar a tódolos sectores sociais antifranquistas, para os comunistas o movemento obreiro era a clave, como non podería ser doutro xeito; e empezaban a xurdir cambios nas súa composición e nas súas formas de loita: por unha banda, aparecían novas tendencias coas que

Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958), AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

⁴¹Santiago Carrillo (1958), *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958)*, páxs. 40-41. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

⁴²*Ibidem*.

⁴³*Ibidem*.

⁴⁴*Informe sobre los viajes legales al país. Julio de 1955*. AHPCE. Activistas 92/11.

habería que contar; as correntes tradicionais xa non tiñan o peso que tiveron no pasado e, ademais, había sectores do sindicalismo católico moi combativos que nada tiñan que ver cos vellos sindicatos amarelos. Por iso, o PCE debía traballar con elas e “superar toda reserva sectaria en este orden y proceder con audacia e iniciativa”⁴⁵.

Había que protexe-las novas formas de organización ilegal que estaban aparecendo, as comisións de traballadores, convertíndoas en organismos estables, arroupados pola legalidade, é dicir, polas estruturas do sindicato vertical⁴⁶. A participación nas eleccións sindicais era unha das claves da táctica do Partido, porque permitirían coordena-las accións de masas. Os enlaces e os xurados de empresa podían servir para estende-lo proceso de loita ás industrias dunha rama, á localidades enteiras, etc. Partindo da loita polas reivindicacións económicas inmediatas, poderíanse chegar a incluír nas plataformas os obxectivos políticos, por exemplo, a democracia sindical⁴⁷. Sabemos polo testemuño dalgúns protagonistas que nesta década dos cincuenta xa nalgúnhas empresas galegas, como Vulcano, se fixeron en 1954 listas de posibles membros do xurado de empresa e que houbo brotes de conflictividade como protestas contra as veladas. Nestes casos, os traballadores chegaron a nomear unha comisión para negociar⁴⁸. Sen embargo, deberon ser casos moi illados nos que máis valor debeu te-lo activismo de determinados traballadores cá estrutura partidaria que os poidese apoiar.

A participación nas eleccións sindicais, convocadas o derradeiro trimestre de 1957, sería un medio para fundirse coas masas traballadoras, e permitiría desenvolver accións de loita, “palanca poderosa que acelera el desarrollo de los acontecimientos hacia nuevas conquistas democráticas, hacia la supresión de la dictadura del general Franco”⁴⁹.

⁴⁵Dolores Ibárruri, *III sesión plenaria. del Comité Central del Partido Comunista de España 7, 8 y 9 de septiembre de 1957. Informe de Dolores Ibárruri*, páx. 44, AHCCOOG. Enrique Veira.

⁴⁶Recordemos que en documentos anteriores xa se propuñan algunhas destas ideas. Véxase, por exemplo, *Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes. Julio de 1952*, AHPCE. Documentos 33.

⁴⁷Santiago Carrillo (1958), *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958)*, p. 14 e ss., AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

⁴⁸Testemuño de Waldino Varela Martínez (*A forza da palabra*, 1999: 97 e ss.).

⁴⁹*Declaración del Partido Comunista de España por la reconciliación nacional, por una solución democrática y pacífica del problema español. Junio de 1956*, AHCCOOG. Manuel Bravo.

Algo empezaba a moverse no interior. En febreiro de 1956 tiveron lugar os sucesos estudiantís na Universidade de Madrid e, un ano despois houbo mobilización na capital estatal e tamén en Barcelona. O PCE analizaba estes feitos como unha evidencia da crise do réxime e do proceso de descomposición da Falange, así como un triunfo da política de reconciliación nacional. O que se estaba producindo non era unha simple crise de goberno senón da esencia mesma da dictadura. Para saír desa situación, para favorecer-la transición pacífica á democracia, o PCE estaría disposto a apoiar calquera goberno (composto por elementos liberais de diverso matiz) que fose capaz de da-los pasos necesarios nesa dirección; para acadar ese obxectivo os comunistas mostrábanse dispostos a chegar a un acordo, mesmo por separado, coas forzas de oposición. Ó mesmo tempo, seguía sendo necesaria a loita da clase obreira polo salario mínimo vital, contra a carestía da vida, o que actuaría como fío de unidade doutros sectores sociais⁵⁰.

Por esa razón, a III sesión plenaria do Comité Central do PCE, celebrada en setembro de 1957, resolvía a preparación dunha “Xornada de reconciliación nacional”, que iniciaba unha táctica que aspiraba a acabar coa dictadura a través dunha acción de masas. A xornada tería a súa continuación noutra convocatoria, a da Folga Nacional Política do 18 de xuño de 1959. Ningunha das dúas experiencias tivo os resultados esperados, nin en España nin en Galicia⁵¹. En Galicia, polo menos, non debeu significar nada máis cá detención de varios camaradas coruñeses na preparación da Xornada de Reconciliación Nacional do 5 de maio de 1958⁵². Quizáis por iso o informe do 26 de outubro de 1958 recollía a opinión de dous camaradas da provincia de Pontevedra, na que a Xornada non tivo repercusións visibles. Garrido e López Esperón, facéndose eco do sentir dos militantes do interior, dicían non confiar en que a política de xornadas fose capaz de acabar co Réxime⁵³. O fracaso é interpretado por algúns autores como

⁵⁰*Declaración del PCE. 9 de febreiro de 1957*, AHCPE. Documentos 38.

⁵¹Sobre as optimistas declaracións públicas do PCE a cerca do resultado destas xornadas, remitímonos ás memorias de Jordi Solé Turá. O ex-comunista catalán foi convecido para que fixera unha análise positiva da Xornada de Reconciliación Nacional, xustificando a postura dos dirixentes do PCE como unha proba de lume ante os sectores máis stalinistas do Partido, aqueles que non aceptaran a política de reconciliación nacional, nin a caída de Uribe (Solé, 1999: 122).

⁵²*Al Buró Político. ¿1959?* AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 15-16

⁵³*Informe recogido del camarada 1 de su viaje a 2*, AHPCE. Rexións e nacionalidades; Informes político-económicos; Caixa 76/1.

importantes errores de percepción de los dirigentes de las organizaciones obreras antifranquistas, así como que la mayoría de los trabajadores no secundaban convocatorias lanzadas por directorios políticos, desvinculadas de reivindicaciones concretas sobre las condiciones de vida y de trabajo. [Molinero, 1998: 42]

Poderíamos engadir, ademais, que as carencias das estruturas organizativas comunistas no país impedían, probablemente, este tipo de accións.

A Folga Nacional Política, convocada para o 18 de xuño de 1959, desenvolveuse no marco do Plan de Estabilización promovido polo goberno, que supuxo importantes cambios na estrutura económica española. Con ese telón de fondo, o goberno promulgou a lei de convenios colectivos, que intentaba evitar “que el conflicto se produjera entre los trabajadores y el Estado, como sucedía en la etapa anterior a 1958, lo que les facilitó la consecución de una parte de sus reivindicaciones” (Molinero, 1998: 63).

Paralelamente, en xaneiro de 1959, os comunistas celebraban unha reunión sobre o movemento obreiro da que saíu a idea de converti-la Oposición Sindical Obrera (OSO) nunha organización (Morán, 1986: 322). Inicialmente, o PCE promovera a OSO como unha “forma organizativa paralela ás Comisións Obreiras que se converterían en instrumentos estables da OSO e esta, a súa vez, no xérmolo da futura Central Sindical” (Gómez Alén, 1995: 62). Finalmente, os comunistas decidiron abandoa-lo proxecto e concentrarse nas comisións que “eran la nueva forma que tomaba el movimiento obrero democrático y de clase en las condiciones de la dictadura”⁵⁴.

Pero aínda era cedo para que as novas formas organizativas e de loita que se estaban a desenvolver comezasen a dar froitos. Desta maneira, tampouco a Folga Nacional Pacífica (FNP) do 19 de xullo de 1959 acadou “las proporciones que sus organizadores y el pueblo esperaban”, a pesar de que estivera promovida por varias forzas de oposición (Frente de Liberación Popular, Acción Democráticas, PSOE interior, CNT interior, etc.), feito recoñecido por primeira vez polo Partido Comunista⁵⁵. Unha das razóns dos resultados obtidos foi que a unidade por arriba non cristalizou por abaixo: despois de tódolos fracasos unitarios anteriores, as masas

⁵⁴Das memorias de Marcelino Camacho, citado en Gómez Alén, 1995: 63.

⁵⁵*Declaración del PCE sobre la Huelga Nacional. Julio de 1959, AHPCE. Documentos 40.*

non confiaban nestas experiencias. Ademais, non se aceptara a proposta do Partido de crear un comité ou unha xunta que aparecese ante a poboación como a responsable da convocatoria⁵⁶.

Houbo algunhas accións en Madrid, Barcelona, Alicante, Santander, Guipúzcoa, Sevilla e Aragón. O paro debeu ser importante no campo de Andalucía e Extremadura, onde os traballadores fixeron a folga non acudindo ós seus centros de traballo. Era esta unha idea nova dentro do repertorio de confrontación barallado polos comunistas que, dende había anos, propuñan “acudir a los lugares de trabajo y, una vez allí, iniciar la huelga”⁵⁷.

En Galicia non tivo repercusión ningunha⁵⁸, quizais pola debilidade da organización e polo escaso número de militantes existentes. No ano 1959, dous comunistas dos que non coñecemos máis datos sobre a súa identidade, Sabino González e Moreno parecen se-los responsables do Partido en Galicia⁵⁹. O traballo de Sabino González e Moreno aínda se baseaba nos militantes vellos, moitos deles asustados pola represión. O informe propuña substituír ós dous responsables e iniciar unha política de achegamento á xente nova. Habería que comezar a reorganización enviando a París a dez ou quince camaradas para discutir con eles a situación. Ademais, deses militantes saírían os representantes para o VI Congreso do Partido.

Os contactos nas distintas localidades galegas dos que falaba o informe de 1959 resúltannos, efectivamente, coñecidos⁶⁰. Así, en Pontevedra capital estaban López Esperón, García Filgueira e Gallego. O Comité de Vigo estaba formado por Sabino Fernández, Rogelio González e Ernesto Duval, éste como responsable político; eran tamén militantes na Cidade Olívica Caneda, Felipe, Montero, Herrera, Ernesto, Nazario Lozano, panadero de Cabral, Peleteiro (na factoría Barreras) e García Méndez. En Redondela podía contar con Barros, Freire, Bouzas e “O peixe”. En Marín había tres ou catro camaradas. En Cangas militaba Agustín e no

⁵⁶*Ibidem*.

⁵⁷*Ibidem*.

⁵⁸*Ibidem*.

⁵⁹*Al Buró Político. ¿1959? AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 15-16.*

⁶⁰*Ibidem*.

Grove, Garrido. Na zona de Lalín vivían Alberto e Blanco *El Maño* (propietario da confitería homónima).

No que se refire á Coruña capital, non existía relación orgánica cos camaradas (Joaquín González, *El Panadero*, José María Díaz, Cuenca, Emilio Aguiar, Pedro Alcón, Cheto, Castro, Caridad), algúns dos cales, recordemos, caíron na preparación da Xornada de Reconciliación Nacional do 5 de maio de 1958. No resto da provincia o panorama tampouco era moi prometedor: en Negreira vivía o avogado Baltasar García *Sarito*; en Santa Comba, García Puente e Cancela; en Fene, García (fillo de *Sarito*)⁶¹.

En Ourense tampouco debían existir contactos orgánicos, pois a información dispoñible procedía da histórica militante exiliada Jesusa Prado. Na capital contábase con Benjamín Silva, Juan Novoa e José Díaz; no resto da provincia estaban Antonio González (Allariz), Jesús Carreras e Eugenio “el confitero”⁶².

En Lugo non había contactos na capital nin na provincia, concretamente en Sober, existía a posibilidade de empregar como contacto ó irmán do camarada Martínez de París, que vivía e traballaba en Sober⁶³. A seguinte táboa resume todos estes datos:

⁶¹*Ibidem*.

⁶²*Ibidem*.

⁶³O camarada Martínez é Amador Martínez *Ramón*, que será persoa clave na reconstrución comunista dende 1960. Volveremos atopalo máis adiante.

A MILITANCIA EN GALICIA⁶⁴

	1954	1955	1959
A CORUÑA CAPITAL	Pedro Montero Seoane, La Corte	Gervasio García de Cós, Jaime Palomino, Jesús, Cheto, Joaquín o panadeiro	Joaquín González El Panadero, José María Díaz, Cuenca, Emilio Aguiar, Pedro Alcón, Cheto, Castro, Caridad
FENE			García (fillo de Sarito)
SANTA COMBA			García Puente, Cancela
NEGREIRA			Baltasar García Sarito
LUGO CAPITAL	Sen contacto		Sen contacto
SOBER			Martínez
OURENSE CAPITAL			Benjamín Silva, Juan Novoa, José Díaz.
ALLARIZ			Antonio González
BARCO DE VALDEORRAS	Esteve		
OUTROS DE OURENSE			Jesús Carreras, Eugenio "el confitero"
PONTEVEDRA CAPITAL	Rogelio González Suárez, Manuel García Filgueira	López Esperón (detido). Rogelio González (falecido)	López Esperón, García Filgueira, Gallego
CANGAS			Agustín
O GROVE	Dous militantes		Garrido
LALÍN			Alberto, Blanco El Maño
MARÍN	Dous militantes		Tres ou catro militantes
REDONDELA	Barros, Freire, Bouzas		Barros, Freire, Bouzas, "O peixe"
Vigo	Felipe Rodríguez, Sergio Gallego, Jesús Carreras Barreiro		Sabino Fernández, Rogelio González, Ernesto Duval, Caneda, Felipe, Montero, Herrera, Ernesto, Nazario Lozano (panadeiro de Cabral), Peleteiro, García Méndez

⁶⁴Cadro de elaboración propia con datos procedentes de: *Informe sobre Galicia. Abril 1954*. AHPCE. Rexións e nacionalidades. Informes político-económicos. Caixa 76/1; *Informe de 1 sobre Galicia*. Agosto 1955. AHPCE. Rexións e nacionalidades. Cartafol 76/1 e *Al Buró Político*. ¿1959? AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 15-16.

Así pois, haberá que esperar á celebración do VI Congreso e ós acontecementos dos primeiros anos da década dos sesenta —principalmente as folgas de Asturias— para que se produza unha auténtica reconstrucción do Partido Comunista e a súa consolidación como partido de masas. Pero antes vexámo-la postura do PCE ante a cuestión nacional.

1.4. A cuestión nacional (1954-1960)

A continuación analizaremos unha serie de intervencións e de documentos emanados do **V Congreso** nos que o PCE tomou postura ante a cuestión nacional. Cómpre, en primeiro lugar, facer referencia ó informe presentado por Dolores Ibárruri, en calidade de secretaria xeral, quen falou dos cambios que se produciran na situación mundial dende o remate da Guerra; estes cambios estaban condicionados pola irrupción do agresivo imperialismo norteamericano, que impuxera unha política de bloques na que o ámbito soviético, paladín da loita pola paz, estaba demostrando a súa superioridade. O goberno franquista, coa súa política de submisión ó imperialismo americano, fixera perde-la independencia a España.

Respecto á cuestión nacional *stricto sensu*, destacámo-lo feito de que unha das poucas referencias a Stalin, que morrera o ano anterior, está relacionada precisamente coa reivindicación da concepción que o líder soviético tiña deste problema. Por outra banda, Dolores Ibárruri convertía a cuestión nacional nun elemento da loita antifranquista, elemento ó que habería que prestar unha maior atención, esixindo o recoñecemento do dereito de autodeterminación para Cataluña, Euscadi e Galicia. O problema acadaba unha dimensión aínda maior nos casos catalán e vasco, dado que eran os territorios coas maiores concentracións proletarias de todo o país, nos que a burguesía nacionalista utilizaba a cuestión nacional como un elemento de discordia na clase obreira. O proletariado debía toma-lo problema como unha loita propia, aínda que a solución definitiva non chegaría ata que non se instaurase o socialismo⁶⁵.

⁶⁵Ibárruri, Dolores (1954), *Informe del Comité Central al V congreso del P.C. de España presentado por su Secretario General, camarada Dolores Ibárruri*, AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

Dous aspectos do problema nacional resultaron polémicos neste V Congreso comunista: o primeiro, relacionado co carácter federal da república á que se aspiraba e, o segundo, sobre o Partit Socialista Unificat de Catalunya.

O Proxecto de Programa, datado en maio de 1954 e defendido por Vicente Uribe, insistía en repetidas ocasións no carácter federativo da república que se instauraría en España despois da caída do dictador. O punto II do Proxecto chamábase, precisamente, “República democrática federativa. Respeto a la libre autodeterminación de las naciones”⁶⁶. Houbo voces discordantes con este punto porque “compromete la posición del Partido en cuanto a la estructura futura del Estado, sin que parezca suficientemente claro que responde a una necesidad imperiosa de la realidad política”⁶⁷.

Unha das voces discrepantes foi a dun delegado galego, o “camarada Paco”, quen consideraba máis concreto e eficaz que se deixase para o futuro a cuestión do carácter federativo da república, “pues nuestros maestros nos enseñan que la solución de la cuestión nacional sólo es posible en conexión con las condiciones históricas tomadas en su desarrollo”⁶⁸.

Finalmente, Uribe admitiu que o Programa se posicionase únicamente pola república democrática, deixando a un lado o seu carácter federativo:

Hemos reconsiderado la cuestión y hemos llegado a la conclusión de que tales observaciones son justas y, por lo tanto, proponemos suprimir del Proyecto la idea federativa de la República. [...] Bien entendido que nuestra posición de principio sobre el problema de Cataluña, Euzkadi y Galicia no sufre la menor modificación⁶⁹.

Polo demais, non haberá diferenza entre o Proxecto e o Programa aprobado, que se manifestaba a favor dunha república democrática na que se respectaría a libre autodeterminación das nacións, base dunha unidade estatal que non podería ser

⁶⁶*Por la democratización de España. Proyecto de programa del PCE. 15 de mayo de 1954, AHCCOOG. David Álvarez Carballido.*

⁶⁷Vicente Uribe *V Congreso del Partido Comunista de España. Informe sobre el programa del Partido*, AHCCOOG. Enrique Veira.

⁶⁸“Intervención del camarada Paco, de la delegación de Galicia en el V Congreso do PCE”, AHPCE, *Actas del V Congreso*, páxs. 711-720.

⁶⁹Vicente Uribe, *V Congreso del Partido Comunista de España. Informe sobre el programa del Partido*. AHCCOOG. Enrique Veira.

sólida e democrática se supuña a negación dos dereitos nacionais: “Sostendremos, pues, el derecho de los pueblos de Cataluña, Euskadi y Galicia a decidir libre y democráticamente su destino”⁷⁰.

A segunda cuestión sobre a que houbo polémica foi sobre o PSUC pois un dos seus dirixentes, Rafael Vidiella, pediu que o partido catalán pasase a ser parte do PCE. Carrillo pediu no Pleno que a enmenda fose retirada porque non era aínda o momento para dar ese paso que, ademais, lle correspondería ó propio PSUC. O plantexamento do futuro secretario xeral foi o que finalmente se aceptou⁷¹.

Entre as novidades destacables ocorridas neste V Congreso está a participación, por primeira vez, de Santiago Álvarez, quen, en liberdade despois de case dez anos nos cárceres franquistas, encabezaba a delegación galega⁷². Álvarez fixo unha ampla intervención na que, despois de face-las tradicionais louvanzas á secretaria xeral e ó seu informe, describiu a situación na que se atopaba Galicia: difíciles condicións de vida da clase obreira, persistencia do problema dos foros e dos abusivos impostos que mantiñan ó campesiñado na miseria, etc. Fronte a esta situación de inxustiza, o pobo galego sempre fixera gala do seu antifranquismo, do que foi expresión o movemento guerrilleiro, que era manifestación da tradición liberal da historia de Galicia. A partir desta idea, Álvarez facía un percorrido pola historia do país que, como veremos máis adiante, recollería en traballos posteriores. Para Álvarez, a historia de Galicia estaba marcada por unha “línea divisoria que separa al pueblo gallego de la minoría de sus esclavizadores y de sus verdugos seculares”. O proceso estaba marcado por unha serie de fitos como o movemento irmandiño, considerado como exemplo de loita anti-feudal e revolucionaria, derrotado cando se produciu unha coalición de nobres casteláns e portugueses en axuda da nobreza galega. A loita irmandiña enlazaría directamente coa guerra de

⁷⁰*Programa del PCE en la lucha por la independencia y la democratización de España, por el mejoramiento radical de las condiciones de vida del pueblo español* [1954]. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

⁷¹Santiago Carrillo, (1954), *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos del Partido presentado por el camarada Santiago Carrillo*. AHCCOOG. David Álvarez Carballido. Despois do Congreso, as discusións mantidas e o programa do Partido foron popularizadas a través da prensa do PCE. No que se refire o problema nacional, atopamos, por exemplo, artigos como “El problema nacional de España. Conferencia del camarada Antonio Ballesteros”, *España Popular*, 27 de maio de 1955 e “Nuestro programa. El derecho de autodeterminación de los pueblos”, *España Popular*, 8 de abril de 1955.

⁷²A intervención de Santiago Álvarez neste acto está recollida en *Actas del V Congreso*, vol.2, AHPCE.

independencia contra Napoleón e a revolución “liberal antiisabelina y nacionalista pequeno-burgués de 1848”, a República e a Fronte Popular, para desembocar no antifranquismo.

Na liña programática de unidade que os comunistas viñan defendendo dende había xa bastantes anos, Santiago Álvarez insistía na necesidade de redobra-los esforzos de achegamento a tódolos sectores antifranquistas, mesmo ós católicos, tivesen ou non unha organización política. Referíase o líder valdeorrés ó especial interese que para os comunistas galegos tiñan as relacións cos galeguistas que, aínda sen unha organización formal no interior, non desapareceran do panorama político: “sería un error pensar que [...] han desaparecido de la vida política”. As diferencias entre os galeguistas e os comunistas respecto o problema nacional non podía ser un atranco para que seguisen a ser aliados como o foron durante moito tempo. Certamente, o galeguismo era “expresión de amplios sectores de la pequeña y media burguesía gallega y de círculos intelectuales”; pero tamén eran defensores das liberdades nacionais de Galicia, “uno de los principales factores dela lucha de las masas contra el franquismo”.

Non importaba que a cuestión nacional non acadara en Galicia a mesma forza que en Cataluña e Euscadi; non importaba que o sentimento nacional non estivese tan desenvolvido, porque “Galicia es una nación” baseada na comunidade de idioma, de territorio, de vida económica e de psicoloxía. Tamén seguindo a Stalin, Santiago Álvarez continuaba dicindo que os contidos do movemento nacional en Galicia estaban unidos á “liquidación de los restos del feudalismo, a la cuestión de los impuestos, es decir, a cuestiones de carácter social”, pero tamén á loita polas liberdades democráticas, coma o dereito a expresarse en galego, a desenvolve-la súa cultura. Así pois, a liberación nacional de Galicia, segundo Santiago Álvarez, viría da man da liberación social para o que había que seguir dous camiños: por unha banda, o trazado pola “gloriosa Unión Soviética y [...] las demás democracias populares” e, por outro, polo camiño da unidade con tódolos pobos de España na súa loita contra o franquismo⁷³. Sobre as propostas de Santiago Álvarez, volveremos máis adiante.

⁷³Tódalas citas proceden da intervención de Santiago Álvarez no V Congreso do PCE en *Actas del V Congreso*, vol.2, AHPCE.

Os cambios que estaban producíndose no Movemento Comunista Internacional tiveron repercusións noutros factores relacionados co dereitos dos pobos a se gobernar. Así, unha vez que morra Stalin e na Unión Soviética se produzan síntomas de desxeo, o PCE adoptará unha postura menos belixerante respecto a Iugoslavia⁷⁴. Pero os síntomas de cambio consecuencia da desestalinización e do XX Congreso do PCUS, sufriron un primeiro revés coa invasión de **Hungría** en 1956. Sen embargo, a unanimidade fronte a este suceso non foi a tónica no movemento comunista internacional, oíronse algunhas voces a favor do respecto ás vías nacionais de construción do socialismo. Estamos a referirnos a Palmiro Togliatti, para quen o XX Congreso do PCUS provocara “no sólo la necesidad sino el deseo de una autonomía de juicio cada vez mayor” nos partidos comunistas de xeito que

El conjunto del sistema se vuelve policéntrico y en el mismo movimiento comunista no puede hablarse de una guía única, sino más bien de un progreso que se realiza siguiendo caminos a menudo diferentes. [Togliatti, 1956: 370-371]

Se facemos referencia ás opinións de Togliatti non é porque o Partido Comunista de España fixera ningunha condena da invasión de Hungría que, de feito foi condenada, a razón é que pensamos que o PCE vai entrar, moi lentamente, pola vía apuntada polo líder italiano. Será, xa nos anos sesenta, cando os comunistas españois empecen a falar de vía española ó socialismo. Trátase dun lentísimo proceso que terá un dos seus momentos clave cando en 1968 as tropas do Pacto de Varsovia invadiron Checoslovaquia, poñendo fin á “primavera de Praga” e ós intentos de crear un “socialismo de rostro humano”. Era a primeira vez que o PCE condenaba unha decisión do Partido Comunista da Unión Soviética, do Partido que rexía a “Patria do Socialismo”. Como é ben sabido, a decisión do PCE provocou fortes tensións no seu seno que desembocaron en expulsións e abandonos do partido de militantes históricos⁷⁵. Agora ben, preguntámonos se ese desexo de autonomía

⁷⁴“Declaraciones de los gobiernos de la URSS y de la República Popular Federativa de Yugoslavia”, *Nuestra Bandera*, 14, 1955; “Sobre el VII Congreso de la Unión de Comunistas de Yugoslavia”, *España Popular*, 16 xuño 1958; Marino Carreras, “El programa de la Liga de Comunistas de Yugoslavia. ¿Nacionalismo burgués o internacionalismo proletario?”, *España Popular*, 16 de xullo de 1958; Juan Diz, “Sobre el revisionismo yugoslavo”, *Nuestra Bandera*, 21, xullo de 1958.

⁷⁵A posición do PCE sobre a invasión de Checoslovaquia pode lerse en “Declaración del Comité Ejecutivo sobre Checoslovaquia”, *Nuestra Bandera*, 62, terceiro trimestre de 1969, páx. 102. A negativa de E. García e A. Gómez a condena-la invasión costoulles a expulsión do PCE

sería válido tan só para cada partido comunista dentro do movemento internacional e para os estados constituídos, ou se sería tamén aplicable para as nacionalidades existentes dentro dun estado. Volvamos, así pois, a situación española.

Dous anos despois do V Congreso, tivo lugar a celebración da primeira sesión plenaria do Comité Central. A importancia desta reunión na historia do PCE, e de todo o antifranquismo, é grande, pois foi nela onde se aprobou a chamada política de reconciliación nacional. O punto primeiro da orde do día foi abordado pola secretaria xeral do Partido quen, despois de analiza-la evolución económico-política do Réxime e de falar da situación internacional respecto a España, recoñecía que, a pesar da represión franquista, se estaba producindo un rexurdimento dos movementos nacionais en Cataluña, Euscadi e Galicia; isto non era alleo á política dos comunistas desas nacionalidades. Por outra banda, estábanse atemperando as posicións anticomunistas dos partidos nacionalistas vascos (PNV) e cataláns (Esquerra Republicana) polo que o reforzamento das relacións do PCE con eles era posible e necesario. Cataluña e Euscadi debían volver a gozar de autonomía e o pobo galego “debe tener también la posibilidad de decidir libremente su destino”⁷⁶.

O 26 de xullo de 1956 interveu o catalán Rafael Vidiella quen, entre outras cuestións, falou da necesidade de reforza-la atención á cuestión nacional en Cataluña. Por exemplo, a información de Radio España Independiente debería emitirse en catalán e habería que realizar unha campaña para que o problema catalán se comprendese mellor en toda España. No Pleno de 1956 tamén se discutiu o problema de Navarra, que segundo Dolores Ibárruri non podía considerarse como parte integrante del País Vasco. Rafael Vidiella respondeu dicindo que non era o

(“Comunicados sobre E. García e A. Gómez”, *Nuestra Bandera*, 62, terceiro trimestre de 1969, páx. 102). A posición de Líster sobre a invasión de Checoslovaquia, entre outras causas, está tamén na base da súa expulsión algún tempo despois (“Resolución política del Pleno Ampliado del Comité Central del PCE”, *Mundo Obrero*, 30 de setembro de 1970; “Enrique Líster informa al Partido”, separata de *Mundo Obrero*). Vid. tamén, Enrique Líster, *¡Basta!*, Madrid, 1978 (Fundación 10 de Marzo. Biblioteca. Doazón de Manuel Bravo). Trala súa expulsión, Enrique Líster creou o Partido Comunista Obrero Español que reingresaría no PCE anos despois (*Mundo Obrero*, 382, 24-30 de abril de 1986).

⁷⁶“Los cambios en la táctica del Partido para lograr la reconciliación de los españoles y acelerar la caída del la dictadura del general Franco por la vía pacífica. Informante: Dolores Ibárruri. 25 de julio de 1956” en *Actas do Pleno do CC do PCE celebrado del 25 de julio al 4 de agosto de 1956*. AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE, páx. 53-55.

momento de propoñer esa cuestión. Pola súa banda, Modesto defendeu a postura do informe e preguntábase

¿por qué motivo Navarra puede tener menos derechos que otras de las nacionalidades españolas? Yo creo también, teniendo en cuenta la situación del país, que nos va a crear una situación posiblemente delicada con el movimiento nacionalista vasco, porque ellos opinan hacer de Navarra su cuarta provincia⁷⁷.

Santiago Álvarez, membro do Comité Central do PCE dende 1954, interveu na IV sesión deste Pleno, a celebrada o día 28 de xullo de 1956. O comunista valdeorrés defendeu a idea enunciada por Dolores Ibárruri da existencia dun rexurdimento do sentimento nacional en parte relacionado coa actividade dos comunistas. Para Santiago Álvarez, o PCE debía facer do problema da autonomía unha bandeira de loita relacionada, por suposto, coa situación global que estaba a vivi-lo país. Respecto ó problema de Galicia, foi Santiago Álvarez quen pediu que se incluíse no informe final unha referencia ó Estatuto de Galicia porque, aínda que recoñecía que o sentimento nacional non era tan forte como en Cataluña ou Euscadi, tamén existía e había que ligalo ó recordo do Estatuto *non nato*⁷⁸. Un ano despois, no Pleno celebrado no mes de agosto de 1957, escoitáronse palabras semellantes sobre Galicia. “Antonio Moreno” interviña para defende-la idea de que a xuventude galega escollía a militancia comunista como o camiño que daba unha “clara conciencia a sus sentimientos de gallegos”⁷⁹.

A resolución, a *Declaración del Partido Comunista de España por la reconciliación nacional*, chamaba a tódolos españois, monárquicos, democristianos, liberais, republicáns, nacionalistas vascos cataláns e galegos, cenetistas e socialistas a se unir para loitar pola amnistía, a supresión da censura, o funcionamento democrático dos sindicatos, das irmandades, a supresión do réxime de partido único, etc. A liberdade de prensa e de expresión, incluía tamén “la libertad de escribir y

⁷⁷*Ibidem*.

⁷⁸Intervención de Santiago Álvarez en *Actas del Pleno del CC del PCE celebrado del 25 de julio al 4 de agosto de 1956*. AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE.

⁷⁹*Actas del Pleno del CC del PCE celebrado del 15 al 20 de agosto de 1957*. AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE, páx. 120.

expresarse en los idiomas de las nacionalidades”, única referencia á cuestión nacional que, finalmente, recolleu este documento⁸⁰.

Unha das consecuencias da política de reconciliación nacional foi a idea de que o Partido Comunista, o partido da clase obreira, debía abri-la súa política —e as súas portas— a outros sectores sociais. Non podemos esquecer que en torno a esas datas comezara unha apertura ós intelectuais para lanza-la loita contra o franquismo. Aquelas datas foron o momento da entrada no PCE de Jorge Semprún, que tivo entre as súas tarefas o desenvolvemento da fronte intelectual. Lembremos, do mesmo xeito, que tamén foi o momento no que tiveron lugar os conflitos estudiantís de Madrid (febreiro de 1956).

Esta fronte de traballo quería traducir en militancia de intelectuais pero tamén en produción de discurso, en produción de ideoloxía contra o réxime. Pois ben, un dos elementos dese discurso antifranquista foi a cuestión nacional, sobre a que comezaron a aparecer numerosos artigos, pois como dixera Dolores Ibárruri en setembro de 1957

Necesitamos, y esto va siendo también urgente ante el desarrollo de la situación, una elaboración más profunda y concreta de los términos del problema nacional en nuestro país, que ofrece aspectos muy contradictorios en los que aún no hemos penetrado suficientemente⁸¹.

Cremos que o traballo clave, porque promoveu o estudo da cuestión nacional nun terreo concreto, foi o artigo que Santiago Carrillo asinaba a principios de 1958 co título “La lucha del proletariado por la dirección del movimiento nacional”⁸². Aínda que se manteñen as posicións tradicionais sobre este particular, Carrillo pediu que se baixasen á realidade concreta das nacionalidades. O obxectivo deste artigo non era “estudiar la historia del desenvolvimiento nacional de Cataluña, Euskadi y Galicia, sus particularidades, sus diferencias” porque xa había outros camaradas que o estaban facendo dende puntos de vista marxistas; o que o futuro secretario xeral comunista plantexou foron as liñas de traballo, presentadas como

⁸⁰*Declaración del Partido Comunista de España por la reconciliación nacional, por una solución democrática y pacífica del problema español. Junio de 1956. AHCCOOG. Manuel Bravo.*

⁸¹Dolores Ibárruri, *III sesión plenaria. del Comité Central del Partido Comunista de España 7, 8 y 9 de septiembre de 1957. Informe de Dolores Ibárruri*, páx. 84, AHCCOOG. Enrique Veira.

⁸²Santiago Carrillo, “La lucha del proletariado por la dirección del movimiento nacional”, *Nuestra Bandera*, 20, marzo de 1958, páxs. 2-21.

unha cuestión de loita ideolóxica, intelectual, que permitisen arrancar á burguesía a bandeira da cuestión nacional instrumentalizada pola burguesía durante as primeiras décadas do século XX como unha arma en contra da oligarquía terratenente de Castela. En canto conseguíu unha cota de poder e se deu conta do perigo que supuña o proletariado, esa burguesía esqueceu as súas reivindicacións nacionalistas para se aliar con aquela oligarquía terratenente.

Para acadar ese obxectivo había que romper unha visión da historia de España baseada na idea de que a creación dun estado unitario polos Reis Católicos significara a desaparición das diferencias nacionais. Recoñecido este feito, os comunistas debían tomar unha posición de vangarda na loita polo rexurdimento nacional dos pobos, polo recoñecemento da personalidade nacional e do dereito de autodeterminación. Non se trataba de alenta-la destrución do Estado ou de apoia-los movementos separatistas; era, simplemente, unha transformación do Estado.

A cuestión tiña moita máis actualidade en Cataluña, polo que Carrillo pedía á “intelectualidad del PSUC” que comezase o estudo da súa historia dende o punto de vista marxista, como historia da loita de clases. Compría, do mesmo xeito, potencia-los traballos filolóxicos sempre co obxectivo de situar ós comunistas no centro da loita ideolóxica en torno á cuestión nacional ligada “a las tareas generales de la lucha contra la dictadura, de la lucha contra la omnipotente oligarquía monopolista y las supervivencias feudales, a las tareas generales de la revolución democrática y de la perspectiva socialista”⁸³.

¿Que consecuencias tácticas tiveron todas estas consideracións ideolóxicas? En primeiro lugar, Carrillo defendía a idea clásica da súa tradición marxista, que considera que a clase obreira debe mante-la solidariedade de clase, que ten como obxectivo fundamental a desaparición da dictadura, tarefa para a que debe estar tacticamente aliado a tódolos antifranquistas; que os comunistas defendesen a idea do recoñecemento do dereito de autodeterminación ata a separación para Cataluña, Euscadi e Galicia. Aínda que o PCE non fose partidario de que esa ruptura se chegase a producir, consideraba que debían se-los cataláns, vascos e galegos quen decidisen por si mesmos o tipo de relación que desexaban manter co resto dos pobos

⁸³*Ibidem*, páx. 20.

de España: “estructura orgánica del Estado español debe ser resuelta libremente por todos los pueblos que la integran”⁸⁴.

Como dicíamos máis arriba, consideramos que o ambiente de apertura cara ó intelectual e este artigo, son os pistoletazos de saída para que os comunistas comecen a producir literatura sobre o problema nacional. Neste sentido, non é casualidade a aparición do número 1 de *Nuestras Ideas* en maio-xuño de 1957, revista de *Teoría, política e cultura* na que apareceron, entre outros, varios artigos relacionados co problema que nos ocupa. Nun deles, no número de setembro de 1965, escribía un tal Juan Paredes sobre o pensamento contrarrevolucionario español, que foi consecuencia da primeira guerra civil, da guerra carlista⁸⁵. Tivo esta un marcado carácter de clase, pois supuxo un ataque contra a Igrexa que veu o seu poder feudal en perigo polas medidas desamortizadoras. A Igrexa tiña unha gran influencia en rexións “constitutivamente minifundistas”, como Galicia, Cataluña e Euscadi, a través da organización parroquial, polo que entre vascos, cataláns e galegos prendeu un rexionalismo foralista, de carácter campesiño, que será xérmolo de loitas futuras encabezadas pola burguesía na búsqueda do dereito de autodeterminación “naciones incluídas forzosamente en el Estado plurinacional castellano [que] poseían cada una una completa comunidad de idioma, de territorio y de psicología (manifestada en una cultura nacional, fundamentalmente popular)”⁸⁶.

Continuaba Paredes argumentando que, como consecuencia da guerra carlista, a oligarquía cedeu unha parte do seu poder á burguesía; pero, sen embargo, a sociedade española conservou un carácter semifeudal. Foi cando se deron os primeiros pasos cara ó capitalismo —sobre todo en Cataluña e as Provincias Vascongadas— cando a industrialización acelerou a conversión desas “naciones virtuales” en reais. Ata comezos do século XX, a burguesía, nova clase ascendente, oscilou entre a loita pola independencia ou a alianza coa burguesía agraria do centro. A partir dese momento, a vía tomada foi a da autodeterminación, polo que o foralismo se transformou en nacionalismo burgués. Sen embargo, remataba o autor,

⁸⁴*Ibidem*, páx. 16.

⁸⁵Juan Paredes, “Los supuestos histórico-sociales del pensamiento contrarrevolucionario español”, *Nuestras Ideas*, 2, setembro de 1975, páxs. 39-51.

⁸⁶*Ibidem*.

“el carácter burgués de la lucha por la autodeterminación no es óbice para que el proletariado y las clases populares participen en esa lucha”⁸⁷.

Atoparemos en *Nuestras Ideas* outros artigos sobre a cuestión nacional⁸⁸. Un dos encargados de estudia-lo tema, tanto dende o punto de vista xeral como dende o galego, foi Santiago Álvarez, que tamén desenvolveu as súas posicións sobre a cuestión nacional na mesma revista. Dedicáremoslle un apartado posterior.

Da época á que nos referimos data tamén o **proceso de descolonización**, os movementos de liberación nacional, apoiados pola Unión Soviética e, xa que logo, polo PCE. Un deles, a guerra de Alxeria, tivo un eco especial no discurso dos comunistas españois debido, en boa medida, á repercusión que tivo sobre as colonias españolas no norte de África⁸⁹.

A política do PCE respecto a **Marrocos** foi continuación da mantida dende o nacemento do Partido: o PCE manifestouse constantemente a prol da independencia do país norteafricano. A análise do fenómeno estivo baseada na concepción do mesmo como unha expresión do imperialismo colonialista español, que foi adaptando diversas facianas relacionadas coa evolución dos acontecementos da política internacional (Guerra Fría, movementos de liberación nacional, etc.), como da política española.

Como dicimos, dende os anos corenta a situación do Marrocos español foi cualificada como un caso de colonialismo, ante o que os comunistas se manifestaron contrarios apoiando as accións do pobo marroquí “contra la opresión franquista y por la conquista de un futuro que le exima de la ignominiosa esclavitud colonial”⁹⁰. Esa loita conduciría á colonia á súa independencia, pero mentres esta non fose acadada, Marrocos gozaría das mesmas liberdades democráticas, sociais e nacionais

⁸⁷*Ibidem*.

⁸⁸Véxase, por exemplo, Francisco de Oarsa, “En torno a algunas cuestiones de interés para la lengua vasca”, *Nuestras Ideas*, 8, xullo de 1960, páxs. 11-20; Alberto Prats, “Los 25 años del PSU de Cataluña”, *Nuestras Ideas*, 12, xullo de 1961, páxs. 95-104.

⁸⁹Hai tamén, numerosas referencias á guerra de Vietnam, sobre todo na década dos setenta: Santiago Álvarez, “Una tarea histórica: ayudar a Vietnam”, *Nuestra Bandera*, 54, segundo trimestre de 1967.

⁹⁰Juan Modesto, “Problemas del Marruecos español y la lucha contra el franquismo”, *Nuestra Bandera*, 27, maio de 1948, pág. 395. Vid. tamén Manuel Hurtado, “Algunos aspectos de la situación del Marruecos español”, *Nuestra Bandera* (Toulouse), 14, xaneiro de 1947, páxs. 67-75; “El franquismo y la situación en Marruecos”, *España Popular*, 9 decembro de 1955.

que o PCE defendía para os pobos que formaban o Estado español⁹¹. Quizais por esa razón, a declaración a prol dun Marrocos unificado, independente e soberano foi subscrita o 9 de marzo de 1956 polo PCE mailo PSUC e o Partido Comunista de Euscadi⁹².

Afondando na mesma posición, os comunistas saudaron a independencia da colonia española en 1956, acontecemento que foi visto non como unha concesión do réxime franquista, senón como unha capitulación ante a “prolongada y heroica resistencia del pueblo marroquí”⁹³. Pero a derrota do colonialismo franquista non fora completa en 1956, como se puxo de manifesto na guerra de Ifni, na que Franco se negaba a recoñecer los dereitos marroquíes sobre os territorios en conflito⁹⁴.

A guerra de Alxeria puxo de manifesto segundo o PCE, unha vez máis, que o réxime de Franco non rematara o proceso de descolonización. A independencia de Alxeria, “victoria de la causa de la paz y de la lucha contra el imperialismo”, axudaría a Marrocos na súa loita pola liberación de Ceuta, Melilla, Ifni, Sequet el Hamra e Río de Oro⁹⁵. De nada lle valerían á dictadura franquista as súas manobras políticas —a provincialización das colonias en África— que non conseguirían outra cousa que comprometer las relacións futuras entre España e Marrocos⁹⁶.

⁹¹*Programa del PCE en la lucha por la independencia y la democratización de España, por el mejoramiento radical de las condiciones de vida del pueblo español* [1954]. AHCCOOG. David Álvarez Carballido.

⁹²“Declaración del PCE, del PSUC y del PC de Euzkadi ante los acontecimientos de Marruecos”, *España Popular*, 6 de abril de 1956.

⁹³*Declaración del Partido Comunista de España por la reconciliación nacional, por una solución democrática y pacífica del problema español. Junio de 1956*. AHCCOOG. Manuel Bravo.

⁹⁴Sobre a guerra de Ifni hai múltiples noticias en *España Popular* dende decembro de 1957. Véxase tamén “Declaración común del PCE y del PC Marroquí”, *Nuestra Bandera*, 20, marzo de 1958, páxs. 64-68. Tamén en “Declaración común del PCE y del PC de Marruecos”, *Mundo Obrero*, 7, 15 de marzo de 1958; Fernando Claudín, “España y Marruecos”, *Nuestra Bandera*, 21, xullo de 1958.

⁹⁵Fernando Claudín, “Hacia la independencia de Argelia. Una gran victoria de la causa de la paz y de la lucha contra el imperialismo”, *Mundo Obrero*, 7, 1 de abril de 1962. “Los problemas del colonialismo franquista”, *Nuestra Bandera*, 29, xaneiro 1961, páxs. 62-67.

⁹⁶Fernando Claudín, “Una política peligrosa”, *Mundo Obrero*, 8, 15 abril de 1962. Véxase tamén “La lucha contra el colonialismo franquista y salazarista”, *Nuestra Bandera*, 33, primeiro trimestre de 1962, páxs. 71-73. Sobre o caso de Guinea, “Neocolonialismo franquista de España”, *España Popular*, 15 de marzo de 1964.

2. A FORZA DO ANTIFRANQUISMO (1960-1968)

Despois da longa travesía do deserto que representou unha boa parte da década dos cincuenta, o Partido Comunista de España conseguiu relanza-la súa actividade nos anos seguintes. Para explicar este cambio, podemos acudir á nova situación na que vivía España, un país que despois dunha longa posguerra, comezaba a entrar na vía do crecemento económico. Paralelamente, as xeracións de españois para as que a Guerra Civil non era senón un recordo paterno, chegaban a súa maioría de idade.

O PCE tamén coñecía unha renovación dos seus cadros dirixentes. Os “mozos”, aqueles militantes que pertenceran á JSU durante a guerra, acadaban os postos de maior responsabilidade na xerarquía comunista; con eles, instaurábanse de xeito definitivo na táctica do Partido as novas formas de loita, exemplificadas, sobre todo, na aparición do novo movemento obreiro, as comisións obreiras. Símbolo da renovación foi o acceso de Santiago Carrillo á Secretaría Xeral do PCE no VI Congreso desta organización.

2.1. No período do VI Congreso (1960-1965)

O VI Congreso celebrouse entre decembro de 1959 e xaneiro de 1960⁹⁷. O **Programa** aprobado nesta reunión, considerado como o resultado do estudo marxista-leninista da realidade española, definía o réxime español como capitalismo monopolista⁹⁸. Dende as primeiras décadas do século XX, España era un país capitalista medio, con residuos feudais, cunha forte presenza de capital estranxeiro, pero cun grande obstáculo para a súa expansión: a reducida dimensión do mercado interior. Para o capital monopolista era indispensable forza-lo ritmo de crecemento, é dicir, accelera-lo proceso de concentración e centralización del capital, o que soamente se conseguiría mediante a intervención drástica do poder público, mediante o capitalismo monopolista de Estado. A dictadura de Primo de Rivera foi o primeiro intento nesa dirección, pero a revolución democrático-burguesa que en 1931 derrubou a monarquía, puxo freo a esa tendencia. Sen embargo, a febleza dos

⁹⁷Segundo Morán, entre os des non houbo representantes do interior de varias zonas, entre elas Galicia (Morán, 1986: 334).

⁹⁸VI Congreso do Partido Comunista de España (28-31 de Enero de 1960). Programa do Partido Comunista de España, AHCCOOG. Enrique Veira.

partidos republicanos e socialista, maila confabulación golpista da aristocracia terratenente, o capital financeiro español e o capital monopolista estranxeiro impediron levar a bo porto a experiencia republicana.

A derrota de 1939 permitiu, gracias á instauración da dictadura fascista, reanuda-lo proceso de concentración de capital, agora a unha escala moito maior. Iso supuxo a creación dun modelo económico terriblemente prexudicial para as masas traballadoras e as capas medias. Ademais, a acumulación produciuse pero cuns límites claros, como o fracaso do proceso industrializador puxera de manifesto. Así, o Plan de Estabilización de 1959 viña recoñece-la estreiteza do mercado interior e a falta de mercados exteriores: en España consumíase pouco. Por outra banda, o sistema estaba lastrado polos gastos de mantemento da máquina militar, represiva e burocrática, e polas pervivencias feudais na economía española.

Nestas circunstancias, a contradicción fundamental da realidade económico-social en España era a que enfrontaba intereses da oligarquía monopolista financeira e terratenente ós das clases e capas sociais explotadas, que eran dende a clase obreira —que actuarían como vangarda— ata a burguesía non monopolista. Se desexaban derrota-lo capitalismo monopolista, as clases explotadas terían que facer fronte ó seu principal apoio: a dictadura fascista do xeneral Franco.

A conxunción de intereses de tan amplos sectores de poboación estaba facilitada porque mesmo unha boa parte das clases que combateran xunto a Franco tamén se vían afectadas polo capitalismo monopolista. As feridas da Guerra Civil estaban case cicatrizadas e desexábase crear un clima de convivencia civil, proceso ó que as novas xeracións contribuíran decisivamente.

O PCE prevía que a revolución española pasaría por dúas etapas. Na primeira delas, o carácter da revolución sería antifeudal e antimonopolista. Buscaba a liquidación das supervivencias feudais, a limitación do poder dos monopolios, a instauración e o fortalecemento dun réxime democrático e a defensa da independencia nacional e da paz. A segunda fase, a da revolución socialista, suporía a transformación radical da sociedade. De acordo con esas etapas, o Partido Comunista dividía o seu programa en dúas partes: obxectivos inmediatos e obxectivos finais.

Entre os primeiros, destacaba a necesidade de acabar coa dictadura fascista de Franco por medio da folga nacional pacífica. Nunhas posteriores eleccións constituíntes o pobo español escollería o réxime que preferise, que aseguraría tódalas liberdades, proclamaría unha amnistía xeral, melloraría as condicións de vida da poboación e basearía a súa política exterior na coexistencia pacífica. Para acadar estes obxectivos, o Partido Comunista apoiaría un goberno de transición — formando parte del ou dende fóra— que se comprometese a realizar unha política inspirada neste programa.

Derrocada a dictadura, o PCE defendería unha política internacional de paz na procura do desarme, o que carrexaría a negativa a que España formase parte de calquera alianza militar e, xa que logo, a revisión dos tratados de 1953 cos EEUU. Restableceríanse as relacións diplomáticas cos países socialistas, procederíase á anulación do Pacto Ibérico e esixiríase o cumprimento por España dos acordos con Marrocos no máis estricto respecto pola súa independencia. Ademais, o PCE declaraba a súa frontal oposición á entrada de España no Mercado Común e na Asociación de Libre Cambio.

No terreo da política interior, os comunistas promoverían o desenvolvemento da democracia, expresada a través da redacción dunha constitución. O PCE pronunciábase pola República democrática aínda que acataría a vontade nacional libremente expresada. O parlamento sería elixido por sufraxio universal e estableceríase a autonomía da administración local, ó mesmo tempo que se defendería o dereito dos pobos á libre autodeterminación. As forzas armadas e as de seguridade serían sometidas a un proceso de democratización. O PCE tamén era partidario da unidade sindical da clase obreira nunha soa central, independente do Estado e dos partidos políticos. Por outra banda, o Estado sería separado da Igrexa e proclamaríase a máis completa liberdade de cultos, sin prexuízo de que, en recoñecemento da importancia dos sentimentos relixiosos do pobo español, o erario público contribuiría ás necesidades do culto.

Por outra banda, o PCE comprometíase a loitar pola elevación do nivel de vida dos traballadores, das capas medias e dos campesiños (salario mínimo vital con escala móbil, semana de corenta horas, seguros sociais, de vellez, de desemprego, etc.). Este programa sería irrealizable se non fose acompañado dalgunhas reformas

estructurais, tres fundamentalmente: en primeiro lugar, a reforma agraria, baseada na expropiación *con* indemnización dos grandes latifundios da aristocracia absentista e das grandes fincas incultas para seren distribuídas gratuitamente entre os campesiños sen terra, a concentración parcelaria, a realización dun plan de regadíos e unha política de repoboación forestal.

Outra gran reforma estrutural nacería da loita contra os monopolios, que se verían debilitados coa desaparición da dictadura. Ademais, reforzariáase coa reforma fiscal, a nacionalización da banca e das industrias básicas e o control democrático dos organismos estatais de xestión e planificación económica. Finalmente, a terceira reforma estrutural proposta polos comunistas españois estaba relacionada co ensino, a ciencia e a cultura, propoñendo a súa ampliación e democratización.

Asentadas as liberdades, o país entraría na senda da revolución socialista, que era a que indicaba os obxectivos finais do programa comunista. Pero esa vía tan só estaba asegurada no caso de que a clase obreira actuase como vangarda, agrupando ó redor dela a tódalas forzas progresistas. Porque, consolidada a democracia, o país tería dous camiños: ou socialismo ou volta ó fascismo. A clase traballadora contaría cunha vantaxe: as circunstancias internacionais eran favorables ó socialismo, gracias á consolidación dese réxime nunha boa parte do mundo.

O Partido Comunista enunciaba no seu Programa a súa intención de facer todo o posible para camiñar cara ó socialismo a través dunha vía pacífica e parlamentaria. Porque, o Estado socialista que propuñan sería un sistema parlamentario, con pluralidade de partidos políticos e representantes das diversas clases interesadas na realización do socialismo.

O réxime socialista sería unha democracia de traballadores manuais e intelectuais, na que a propiedade privada capitalista sobre os medios de produción fundamentais sería abolida. O parlamento sería elixido por sufraxio universal, garantiríase plenamente o dereito de autodeterminación das nacións catalana, vasca e galega, e habería unha completa liberdade relixiosa.

Os Estatutos aprobados no Congreso presentaron algúns cambios respecto ós vixentes dende 1954⁹⁹. Só comentaremos as novidades deste texto que, ó noso entender, pretenden consolida-las liñas manifestadas nos anos anteriores: o método colectivo de dirección, unha maior flexibilidade nas formas de organización, a apertura a novos sectores sociais, etc.

Son grandes as modificacións referidas ós órganos superiores do Partido, sobre todo no que se refire á aparición da figura do Secretariado, organismo encargado de asegurar diariamente a aplicación das decisións do Comité Central e do Comité Executivo —simbólica substitución da anterior denominación, Buró Político— (art. 25). O mesmo artigo creaba a figura do Presidente do PCE, cargo do que non se enumeraban as funcións. Finalmente, o Congreso do Partido, que seguía a se-lo máximo órgano do Partido, *era* convocado polo Comité Central cada tres anos, fronte ó “debe ser” da redacción anterior, un xesto que pretendía reforza-los procedemento de dirección colectiva pero que, unha vez máis, non pasou das boas intencións.

Probablemente no mesmo senso apuntaban as modificacións relacionadas coa organización territorial comunista, porque ás xa tradicionais de rexión, provincia, comarca e localidade engadíanse as de “barriada e industria”, nun intento declarado de fortalece-la presenza comunista entre as masas, sobre todo, nas organizacións legais. Pero, máis importante aínda era o reforzamento dos comités, “espina dorsal del Partido”, encargados da “aplicación creadora” da liña política nas condicións concretas do seu ámbito. Tñan a obriga de se reuniren regularmente para discutir e tomar decisións, organiza-la actividade e asegurar que os militantes coñecesen a política da organización (art. 29).

En realidade, o intento de crear unha rede de comités non era ningunha novidade. Tratábase dunha consigna que xa aparecera, polo menos dende os anos cincuenta, acompañada do consello de que había que evitar unha excesiva centralización orgánica que paralizase os comités inferiores mentres esperaban as

⁹⁹*Estatutos do Partido Comunista de España aprobados en su VI Congreso (1960)*, AHCCOOG. Manuel Bravo.

consignas dos superiores¹⁰⁰. Será na década dos sesenta cando esta consigna se faga realidade.

A potenciación dos comités habería de ter repercusións sobre o funcionamento da organización. Foi *Federico Sánchez* [Jorge Semprún] o responsable de explicalas¹⁰¹. Na época da reconstrución, o Partido vírase obrigado a emprega-lo “sistema de contactos”, mediante o cal un reducido número de dirixentes desenvolvían o seu traballo sobre a base dunha enorme multitude de entrevistas individuais. Estas citas diarias impedían calquera outro tipo de actividade e limitábanse a ser meros intercambios de opinións e informacións, empobrecendo a vida política dos grupos de partido. Isto, ó mesmo tempo, dificultaba a incorporación de novos militantes porque os contactos se realizaban con camaradas antigos que, en moitos casos, xa pasaran pola cadea.

Pero, segundo o dirixente comunista, sobre todo dende as accións de 1958 e 1959, a organización estaba enriquecéndose coa incorporación de cadros novos. O PCE xa era un partido con miles de militantes. Ademais, os traballadores xa non tiñan medo das accións nas que se sabía que os comunistas estaban detrás. De feito,

Hoy, los sectores más combativos de la clase obrera necesitan y desean tener la garantía de que, tras ésta o aquella iniciativa, tras ésta o aquella petición o reivindicación, está el Partido. Lo que antes podía ser un freno, ahora constituye un factor de movilización¹⁰².

¹⁰⁰Mesmo poderíamos remitirnos á época de Gayoso: *Orientación. Boletín Interno do Comité de Galicia do P. Comunista*, 3, novembro de 1946. Respecto ós anos cincuenta *vid.*, por exemplo, os xa citados documentos: *Carta do Comité Central do Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes. Julio de 1952*, AHPCE. Documentos 33. *Resolución sobre la organización do Partido en el país. 19 de noviembre de 1952*, AHPCE. Documentos 33. No V Congreso (1954), Santiago Carrillo pronunciou as seguintes palabras:

Los Comités do Partido, en fábricas, barriadas, localidades, provincias o regiones, constituyen la espina dorsal do Partido. [...]. La creación de una verdadera red de Comités do Partido en todo el país, y principalmente en las grandes empresas donde hay concentraciones obreras importantes; en los centros industriales y en las regiones agrarias es un paso decisivo. [Santiago Carrillo (1954), *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos do Partido presentado por el camarada Santiago Carrillo*, AHCCOOG. David Álvarez Carballido].

¹⁰¹“Intervención de Federico Sánchez”, *Nuestra Bandera*, 25, marzo de 1960, páxs. 63-74.

¹⁰²*Ibidem*, páx. 69.

Para facer fronte a esta nova situación, había que conformar unha rede de comités, dende as provincias ata os barrios, dende as fábricas ata as facultades universitarias. Porque

Lo que necesitamos hoy son comités políticos, capaces de moverse por sí mismos, aunque pierdan provisionalmente el contacto con la dirección provincial, con el Comité Central, que actúen con iniciativa, sobre la base de la línea política del Partido y las orientaciones de Radio España Independiente¹⁰³.

Como expresión desa arela de autonomía, os Estatutos introducían outra modificación: os comités e os secretarios de células serían aínda ratificados por órganos superiores pero só polo superior máis *inmediato*¹⁰⁴. Xa non tiña que pasar calquera decisión por París.

Argumentaba Semprún que non se trataba dunha forma de organización nova senón dun sistema puramente leninista que non renunciaba ás células. De feito, estas eran recoñecidas como organizacións de base no título VI dos Estatutos. Simplemente, tratábase de que as organizacións de base fosen aglutinadas polos comités para que “hagan la vida política prevista en nuestras normas tradicionales y permanentes”¹⁰⁵.

Federico Sánchez-Jorge Semprún explicaba que a conciencia de clase, a combatividade, a iniciativa e a ligazón coas masas eran os criterios básicos para que un militante formase parte dun comité. Habería, pois, que loitar contra moitos prexuízos, contra os receos cara á xente nova e non “probada”¹⁰⁶. Una vez máis, aparéceno-lo conflito entre as xeracións comunistas e os novos sectores sociais ós que o PCE pretende aproximarse. Por unha parte, nun intento de non arredar do Partido as xentes sancionadas, os Estatutos de 1960 concretaban o período máximo de privación do dereito a ocupar cargos: un ano (art. 9). Por outra banda, o conflito entre “mozos” e “vellos” resolvíase nos Estatutos cunha referencia ós “millares de jóvenes y mujeres que simpatizan con el Partido, susceptibles de ser organizados” (art. 34). Esta intención non era nada novo nos medios comunistas

¹⁰³*Ibidem*, páx. 65.

¹⁰⁴Artigo 31 dos *Estatutos do Partido Comunista de España aprobados en su VI Congreso (1960)*, AHCCOOG. Manuel Bravo.

¹⁰⁵“Intervención de Federico Sánchez”, *Nuestra Bandera*, 25, marzo de 1960, páx. 68.

¹⁰⁶*Ibidem*.

que, dende sempre, aspiraran, polo menos teoricamente, a contar nas súas filas con mozos e mulleres. O novidoso estaba na posibilidade estatutaria de que o seu encadramento se fixera “a través de formas más flexibles y amplias que las células”. No caso dos mozos había que mobilizar mediante a creación de organizacións legais ou semilegais nas empresas, centros de ensino, clubs deportivos, organizacións culturais, etc.¹⁰⁷ Pola súa banda, os grupos de mulleres, militantes ou non, debíanse orientar ás tarefas relacionadas coa loita contra o paro e a carestía, campañas pola amnistía, etc.

Para rematar esta exposición sobre os Estatutos aprobados no VI Congreso, faremos unha referencia ó seu artigo 33 porque tamén supuxo unha novidade que consolidaba estatutariamente outra tendencia preexistente. Estamos a falar da posibilidade de que determinados comunistas, pola súa actividade profesional ou por seren coñecidos pola policía, non estivesen encadrados en organizacións de base; serían considerados militantes con plenos dereitos e deberes, pero o contacto orgánico con eles sería personal. Perseguíase unha flexibilidade que achegase á organización novos militantes.

2.1.1. Orientación política

Na liña comezada coa política de reconciliación nacional, o Partido Comunista desenvolveu unha actividade baseada na posibilidade dun **cambio pacífico** de réxime, sempre e cando se deran dúas condicións: a unidade de tódalas forzas de oposición —de esquerda e de dereita— que sería a base de, en segundo lugar, accións de masas que culminarían nunha folga nacional pacífica¹⁰⁸.

A circular interna que desenvolvía a Declaración de Comité Executivo do PCE do 1 de xullo de 1960, na que se marcaban eses obxectivos, precisaba con máis detalle o seu significado. Así, por exemplo, explicaba que “vía pacífica” non implicaba a exclusión de toda violencia: “Por vía pacífica el Partido entiende la exclusión de la guerra civil, y nada más”. Non era impensable nin incompatible coa vía pacífica proposta o feito de que durante as accións de masas aparecesen “ciertas

¹⁰⁷Dende o punto de vista organizativo, foi neste período cando se procedeu á reconstrución da UJCE. O *Tercer Pleno del Comité Central del PCE*, celebrado en outubro de 1961, emitiu unha resolución en tal sentido (AHCCOOG. David Álvarez Carballido).

¹⁰⁸Comité Ejecutivo del PCE, *Declaración*. 1 de xullo de 1960, AHCCOOG. Manuel Bravo.

formas de violencia”¹⁰⁹. Por outra banda, o propio Santiago Carrillo advertía do risco dun estoupido de violencia porque nas xeracións novas, as que non sufriron a guerra, o desexo de liberdade era máis forte có temor a un enfrontamento armado¹¹⁰. Para Carrillo, existían “jóvenes intelectuales radicales” deslumbrados pola experiencia da revolución cubana, modelo que non coñecían ben e que, ademais, pretendían trasladar a España mecanicamente. O PCE non compartía ese punto de vista, que estaba baseado na idea de que era posible pasar sen solución de continuidade do réxime fascista ó socialista mediante a vía armada. Non, a revolución española non se podía facer sobre a base dun modelo foráneo. A revolución española tiña un carácter agrario e antimonopolista e permitía abrir un cambio pacífico¹¹¹. A aceptación ou non desta vía será obxecto de debate en determinados sectores do Partido e unha das causas de escisións nun futuro non moi afastado.

Na documentación destes anos é reiterativa a consigna de que os comités do Partido debían estar moi atentos á posibilidade de acadaren **acordos** con outras forzas políticas¹¹². Pero esas forzas tamén tiñan que ser conscientes de que sen os comunistas non habería posibilidade de cambio. Os promotores de camiños políticos que esquecían a mobilización popular e que daban claras mostras de anticomunismo debían saber que a súa alternativa estaba condenada ó fracaso, entre outras razóns porque os EEUU non cambiarían a súa posición de apoio a Franco agás pola existencia de presións populares¹¹³.

O acordo ó que haberían de chega-las forzas opositoras respectaría a independencia política dos diversos grupos participantes, que se comprometerían a acepta-la legalidade que os españois establecesen en eleccións libres. O PCE dicíase disposto a un goberno provisional que subscribise un programa mínimo cos seguintes puntos: restablecemento das liberdades democráticas, amnistía xeral,

¹⁰⁹Comité Ejecutivo del Partido Comunista de España, *A los comités do Partido*. Agosto de 1960, AHCCOOG. Manuel Bravo.

¹¹⁰Santiago Carrillo, *Sobre algunos problemas de la táctica de lucha contra el franquismo*. 10 de marzo de 1961, AHCCOOG. Manuel Bravo.

¹¹¹*Ibidem*.

¹¹²Comité Ejecutivo del Partido Comunista de España, *A los comités do Partido*. Agosto de 1960, AHCCOOG. Manuel Bravo.

¹¹³Santiago Carrillo, *Sobre algunos problemas de la táctica de lucha contra el franquismo*. 10 de marzo de 1961, AHCCOOG. Manuel Bravo.

abolición da pena de morte, mellora das condicións de vida, coexistencia pacífica e convocatoria de eleccións constituíntes¹¹⁴.

Dadas as condicións para a desaparición do franquismo, a **folga nacional pacífica** carecía dunha data determinada e sería froito dun proceso previo de loitas parciais, que fortalecerían a forza da oposición e a mesma organización comunista. Non era posible manter permanentemente unha tensión excesiva. Existían momentos nos que os movementos de masas non se podían manifestar a través de grandes accións. Por exemplo, os custos do Plan de Estabilización para as clases populares eran tan brutais que impedían demostracións de gran calado¹¹⁵.

2.1.2. De Galicia

Os problemas de Galicia foron expostos no VI Congreso do PCE por Santiago Álvarez¹¹⁶. Na primeira parte da súa intervención fixo unha análise por sectores sobre a situación económica de Galicia. Comezou pola agricultura nuns termos que serán semellantes ó longo desta década dos anos sesenta. A idea clave defendida polo comunista valdeorrés era a do fracaso da política económica do réxime en Galicia, política que se caracterizaba pola hexemonía do capital monopolista, que estaba capitaneado por Pedro Barrié de la Maza. O Plan de Estabilización de 1959 non estaba servindo nada máis que para incrementar ese control en detrimento da maior parte da poboación. Así pois, as “condicións obxectivas” eran semellantes ás doutras partes de España:

En Galicia se confirma plenamente la tesis, que aplicamos al conjunto del país, de que la contradicción que se halla en primer plano hoy es la que enfrenta a todo el pueblo con la oligarquía monopolística y su instrumento político: la dictadura¹¹⁷.

O país seguía sendo eminentemente agrícola, segundo Santiago Álvarez. A agricultura galega caracterizábase polo predomio do minifundio e a pervivencia de

¹¹⁴Comité Ejecutivo del PCE, *Declaración*. 1 de xullo de 1960, AHCCOOG. Manuel Bravo.

¹¹⁵Santiago Carrillo, *Sobre algunos problemas de la táctica de lucha contra el franquismo*. 10 de marzo de 1961, AHCCOOG. Manuel Bravo.

¹¹⁶“Intervención de Santiago Álvarez”, *Nuestra Bandera*, 25, marzo de 1960, páxs. 47-62.

¹¹⁷*Ibidem*, páx. 54.

trazos feudais como o foro. Con algunhas das súas mobilizacións, o campesiñado galego estaba dando mostras de rexeitamento do franquismo.

O atraso no desenvolvemento da agricultura contrastaba coa industria, na que os procesos de concentración capitalista avanzaban e a man de obra medraba. Ademais, a burguesía nacional galega, a través do Instituto Galego para o Fomento Económico e as propostas da *Revista de Economía*, expresaba a súa vontade de “ocupar un puesto bajo el sol en su propia tierra”, polo que desexaba unha maior industrialización, que se contradecía co imperio do capital monopolista: “Nosotros vemos en esta posición de la burguesía gallega algo altamente positivo. Esas aspiraciones son un importante factor de oposición antifranquista”¹¹⁸.

Por outra banda, Santiago Álvarez cría ver en determinados acontecementos (a homenaxe a Cabanillas, a lección de xubilación de Otero Pedrayo, a aparición de publicacións que recollían artigos publicados na época da República, etc.) o espertar do movemento estudantil e intelectual en Galicia e da cultura galega. Independentemente das diferencias ideolóxicas que puidesen existir con algúns intelectuais, o PCE debía apoiar esa corrente de renacer cultural.

Finalmente, na súa intervención no VI Congreso do PCE Santiago Álvarez apuntaba a idea dun aspecto fundamental da batalla ideolóxica á que o PCE debía facer fronte. Era a cuestión nacional, tarefa na que o Partido habería de popularizala súa tradicional posición de apoio ó dereito de autodeterminación.

Sobre a base dos enunciados ata aquí expostos, traballou en Galicia un militante enviado por París. Trátase de Amador Martínez *Ramón*, un comunista nado na comarca de Monforte, exiliado dende a fin da Guerra Civil. A principios da década dos anos sesenta, trala estancia no interior dun tal Antonio Núñez, a dirección do Partido (Eduardo García, Julián Grimau) propúxolle a Amador Martínez *Ramón* que traballase no interior¹¹⁹.

¹¹⁸*Ibidem*, páx. 57.

¹¹⁹Do traballo de Antonio Núñez tan só coñecemos un dos seus informes, o referido á situación do PCE en Vigo entre 1961 e 1962: *Informe do Partido sobre la caída de Vigo (Antonio)* [1963]. AHPCE. Galicia 46-51. Comentámolo no apartado que lle dedicamos a esa organización, polo que o único que diremos aquí é que da lectura do documento dedúcese a existencia dun incipiente Partido cargado de problemas, para os cales o papel de Antonio Núñez non pareceu servir de solución.

O labor de *Ramón* foi realizado en toda a xeografía galega entre 1960 e 1966, intercalando longas permanencias coas saídas a París¹²⁰. Cando chegou ó país, existían militantes dispersos, pero non había partido. Iniciou os seus primeiros contactos na Coruña gracias a Emilio Aguiar. José Díaz *Carballeira*, un camarada de Lugo que traballaba como representante de viños e que, dende 1961, se convertería en permanente do Partido, foi o punto de encontro coa Cidade das Murallas. Da súa importancia na organización comunista galega falan tódolos nosos informantes¹²¹. En Ourense, *Ramón* contactou co Albino Núñez e con Riela¹²². En Santiago, contou con Evaristo Mujico e, moi cedo, con Luis Pasín e, en Vigo, cos militantes existentes en Barreras. Pero, onde mellor organizados estaban os comunistas era en Ferrol, concretamente na Bazán, onde o traballo de Francisco Fernández Filgueira e Julio Aneiros permitira xa crear células nos distintos talleres do estaleiro¹²³.

Foi Amador Martínez un dos presentes na reunión que, no mes de xullo de 1962, celebrou o Secretariado do PCE para trata-los problemas de Galicia. Na xuntanza tamén participaron algúns militantes do interior¹²⁴ e outro histórico militante comunista, Sixto Agudo *Blanco*, quen foi destinado a Galicia entre 1926 e 1963¹²⁵.

Froito do encontro de xullo foi unha resolución que consideramos clave para entende-la estratexia do PCE en Galicia ó longo de toda a década dos anos sesenta¹²⁶. Trátase dun escrito redactado cando aínda estaban quentes os rescaldos

¹²⁰A importancia do papel de Amador Martínez *Ramón* na reorganización do PCE en Galicia dende 1960 foi posta de manifesto por primeira vez por Gómez Alén, 1995, páx. 68. Amador Martínez foi substituído en marzo de 1966 por Anselmo Hoyos (*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147). Un esbozo da súa biografía pódese atopar en Santidrián, “Amador Martínez *Ramón*”, González Vidal, 1999: 239-241.

¹²¹José Díaz *Carballeira*, “o da Trapa”, foi tamén un dos primeiros contactos para David Álvarez Carballido cando chegou da Arxentina (Santamarina, 1999). *Vid.* tamén Entrevista a Xesús Alonso Montero realizada por Víctor M. Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 22 de marzo e 27 de abril de 1994).

¹²²Segundo Sixto Agudo, a reconstrución do Partido en Ourense partiu da Academia Núñez, de Albino Núñez, pai de Carlos Núñez, futuro dirixente dos comunistas vigueses (Agudo, 1998).

¹²³Entrevista realizada por Víctor M. Santidrián Arias a Amador Martínez (Santiago de Compostela, 10 de xullo de 1997 e París, 12 e 13 de setembro de 1997).

¹²⁴*Acta do Secretariado do 24 de julio de 1962*, AHPCE. Documentos 43.

¹²⁵Coñecemos-la versión de Sixto Agudo *Blanco* sobre a reconstrución dos comités de Galicia e de Vigo nos anos 1962 e 1963 (Agudo, 1998).

¹²⁶*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones del trabajo en Galicia. 10 octubre de 1962*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

das folgas de abril e maio de 1962 en Asturias e das repercusións que tiveron en Galicia; folgas que marcaron un fito, un salto cualitativo na loita antifranquista en toda España. Da lectura do documento tirámo-la conclusión de que moitas das tácticas nas distintas fronte de traballo comunista na década dos sesenta (movemento obreiro e campesiño, intelectuais, xuventude, universidade, muller, etc.) foron trazadas neste momento. Analizaremos polo miúdo cada unha delas nos seus respectivos apartados, para centrarnos agora nas liñas xerais e nos aspectos relacionados coa organización do Partido.

O movemento obreiro seguía sendo a prioridade do Partido Comunista, que estaba en proceso de se consolidar na metalurxia e no naval dos centros industriais de Vigo e Ferrol. Eran os tempos de se abrir a novos sectores e, sobre todo, “la labor fundamental de las organizaciones del P. en Galicia deberá ser decididamente enfocada a que las luchas de la clase obrera y de las masas adquieran cada vez más un carácter político decidido y abierto”¹²⁷. O Partido Comunista aínda non se decidira a apostar polo fenómeno das comisións obreiras, que estaban a da-los seus primeiros pasos; pero a súa estrutura nas factorías será a base sobre a que se desenvolvan nos anos vindeiros.

Unha segunda fronte de loita era a campesiña, onde os comunistas recoñecían unha escasa presenza, a pesar de que un dos principais problemas de Galicia era o agrario. Cumpría dar vida a un movemento campesiño de carácter unitario, amplo e aberto, características, como veremos, que compartiría co movemento obreiro que tomaba como modelo. O punto de partida do traballo sería a elaboración e publicación dun manifesto de intelectuais en apoio dos campesiños de Galicia e das súas reivindicacións. Ese documento foi o coñecido como *Petición del campo gallego*. Volveremos sobre el máis adiante.

O traballo cos intelectuais tamén estaba dando os seus primeiros pasos. As posibilidades de crear un movemento intelectual galego de carácter antifranquista e democrático eran grandes, como tamén as de potencia-lo movemento feminino antifranquista e democrático. Este debía estar inicialmente radicado en Vigo e enlazar coas organizacións xa existentes en Madrid.

¹²⁷*Ibidem*.

Pois ben, todos estes movementos de masas e unha política de recrutamento de novos militantes axudarían a crea-las condicións para constituí-lo Partido Comunista de Galicia, a sección galega do PCE, necesidade xa sentida dende había moitos anos¹²⁸. Este Partido debía promove-la unidade coas forzas políticas que empezaban a deixar xa algunhas pegadas da súa actividade, concretamente, algúns núcleos de demócrata-cristiáns. A loita antifranquista tiña que ser unitaria e as perspectivas nese sentido tamén eran boas.

Para acometer todo este traballo o Partido Comunista tiña que poñer ó día a súa organización¹²⁹. EL [¿Enrique Líster?], CR, RM [¿Ramón Martínez?] e SA [¿Santiago Álvarez?] propoñían a creación dunha “Comisión organizadora del Partido en Galicia” que estivese directamente relacionada co Comité Executivo, responsable este dos intelectuais, da relación coas forzas políticas da oposición en Galicia e do control do Comité de Vigo. A Comisión de Galicia estaría formada por xentes que viviran permanentemente no país (C [¿José Díaz Carballeira?], F [¿Francisco Fernández Filgueira?] e M) e outros que viaxarían a París (RM, AP e CR). Esta comisión estaría tamén integrada por PL, DA (¿David Álvarez Carballido?) en Lugo, e na Coruña P¹³⁰.

Un dos obxectivos da Comisión de Galicia era promove-la creación de comités provinciais, aínda que Ferrol, Vigo e Santiago recibirían un trato especial a pesar de non seren capitais. C responsabilizárase de Lugo e Ourense. Na primeira das provincias, formaría un comité con Emilio (obreiro da contrucción), Pampín

¹²⁸O PCE lanzou en 1962 unha campaña de recrutamento co nome de “Promoción Asturias”: “Llamamiento do CE do PCE. A todos los comunistas, a los trabajadores e intelectuales revolucionarios. Sobre la campaña de reclutamiento con el nombre de Promoción Asturias”, *Mundo Obrero*, outubro de 1962.

¹²⁹Os datos relacionados coa organización proceden, mentres non se indique o contrario, de *Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia*. 10 outubro de 1962, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

¹³⁰Sixto Agudo fala dunha reunión realizada na Coruña, na que participaron Amador Martínez Ramón, Carballeira, Francisco Fernández Filgueiras, José Ruibal, Xesús Alonso Montero e o “recaudador de impostos de Lugo” (supoñemos que é Castelao, de Ribadeo). Alí quedaría constituído o Comité de Galicia formado por Amador Martínez Ramón e Carballeira por Coruña; Francisco Fernández Filgueiras e Julio Aneiros por Ferrol; José Ruibal e David Álvarez Carballido de Vigo; Carlos Núñez de Ourense e Xesús Alonso Montero e o “recaudador de impostos de Lugo”. Sixto Agudo tamén se refire en varias ocasións ó recaudador de contribucións de Lugo como unha das persoas nas que se apoiaba a organización da provincia (Agudo, 1998). Dadas as ambigüidades cronolóxicas do texto de Sixto Agudo, resulta difícil precisar se esta comisión substituíu a citada no documento que estamos empregando ou se se trata dun erro do autor.

(empresa de transportes), Leonardo Álvarez¹³¹ e algún camarada de Frigsa ou Abella¹³².

A misión de C [¿José Díaz *Carballeira*] en Ourense tamén era a de constituír un comité provincial, substituindo os camaradas Rv. e M. e buscando un camarada para que ocupase o posto do mozo Nz. [¿Carlos Núñez?] no caso de que seguise en Londres¹³³. Formarían parte do comité provincial de Ourense un camarada da construción e outro de Autos Industriales (empresa de carrozados Pegerto Caride) ou de *La Región*, xornal no que traballaba como tipógrafo o histórico Juan Novoa¹³⁴.

F [¿Filgueiras?] responsabilizábase de **Ferrol** cun comité no que traballarían F, P [¿Paco? Francisco Gozález Vidal *Paco Balón*] e A [¿Julio Aneiros?]. PL e P encabezarían o Comité Local da **Coruña**, que estaría formado, ademais, por un camarada mecánico e outro militante. Meses despois, en xuño de 1963, o Comité provincial da Coruña estaba formado por un soldador da Refinería, un tal "Villaverde", ex-presos de corenta e cinco anos, o tamén ex-presos "Enrique", de corenta anos e un tal Mariños, de vinteseis anos e con domicilio en Corme¹³⁵. Na mesma data, no Comité Local coruñés estaban un traballador da Cros, Daniel, de trinta anos; o electricista Antonio, de vintese e unha muller, Rocío, probablemente en representación das máis de vinte que cotizaban¹³⁶. En **Santiago** cumpría substituír a Ch. [¿Chuvieiras?] e aconsellábase a continuación de Evaristo [¿Mujico?].

DA [¿David Álvarez?] ocupábase de toda a provincia de **Pontevedra**¹³⁷. Aínda que a documentación é pouco explícita, parece que algúns dos membros dos

¹³¹Leonardo Álvarez Carballido, da Fonsagrada, irmán de David (*Algunos datos sobre el estado de la Organización do Partido en Galicia... Julio 63*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53).

¹³²Daquela, Xesús Alonso Montero viña de ingresar no Partido Comunista de España, segundo o seu propio testemuño.

¹³³Carlos Núñez afirma que daquela ninguén estaba en Londres, que pode ser Moscova (Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000).

¹³⁴Á empresa Pegerto Caride e a Juan Novoa refírese Manuel Peña-Rey na entrevista realizada en Santiago de Compostela o 5 de febreiro de 2000.

¹³⁵*Algunos datos sobre el estado de la Organización do Partido en Galicia... Julio 63*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53.

¹³⁶*Ibidem*.

¹³⁷A narración de Sixto Agudo coincide na asignación da responsabilidade da provincia de Pontevedra a David Álvarez (Agudo, 1998).

anteriores comités, tanto o de Galicia como o de Vigo, quedaran apartados do Partido por causas non explicitadas¹³⁸. É o caso do xa citado Sabino Fernández. En Vigo motivos de seguridade aconsellaban excluí-lo camarada Ernesto [Duval]. Sixto Agudo, enviado polo Partido ó interior, deu os seus primeiros pasos en Vigo a través de José Ruibal, o que lle permitiu contactar con Manuel Rey, militante que estivera no penal de Burgos e membro do xurado de empresa de Vulcano. Na mesma empresa traballaba Enrique Grandal, con quen falou co obxectivo de que empezasen a coordina-las súas accións para crea-lo Comité Local do Partido. A comezos de 1963 constitúese o Comité de Vigo con José Fernández como secretario político; José García Puente, traballador da construción, encargado de organización e Francisco Abalo Nieto e Ventura Arcal Navarro como secretarios sindicais (Agudo, 1998)¹³⁹.

Cremos que a imaxe que tiramos da lectura da documentación sobre o Partido en Vigo entre 1961 e 1962 pode ser estendida a outras zonas¹⁴⁰. Tratábase dunha organización incipiente, con boas perspectivas pero con moitísimas dificultades. Os permanentes do Partido (Antonio [Núñez], Amador Martínez Ramón, José Díaz Carballeira, etc.) intentaban levanta-la organización restablecendo contacto, unha vez máis, con vellos militantes, moitos dos cales traballaban en factorías nas que realizaban actividades reivindicativas pero desconectadas do Partido. A desconfianza e o secretismo presidían as relacións, situación explicable polo acoso policial; situación que, asemade, explicaba os grandes atrancos para o despegue organizativo e mesmo, as caídas. Deste modo describía o informante, Antonio [Núñez], a situación en Vigo en 1961-1962:

Confusión de los problemas de seguridad y confianza. Compadreo inaudito en sectores de la organización. [...]. Falta de un mínimo de organización de propaganda en el resto de Galicia, donde ni siquiera hay una máquina de escribir excepto en Vigo. Manía nefasta de algunos camaradas de venir con la cesta a recoger la cosecha y a picar diciendo que en la Bazán está en el Partido el 80% (¿Qué hicieron en abril y mayo?) [...]. Salvo rara excepción, increíble ignorancia ideológica y una falta de peso en los planteamientos por parte de la llamada Comisión Gallega¹⁴¹.

¹³⁸Para a situación a finais da década dos cincuenta: *Al Buró Político*. ¿1959? AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 15-16.

¹³⁹Á Enrique Grandal e José García Puente tamén se refire Santamarina, 2000.

¹⁴⁰*Informe do Partido sobre la caída de Vigo (Antonio)* [1963]. AHPCE. Galicia 46-51.

¹⁴¹*Ibidem*.

O diagnóstico final sobre os males da organización comunista era rotundo, aínda que lonxe dos argumentos propios da dialéctica marxista:

Soberbia de algunos camaradas que se creen los únicos buenos comunistas, los únicos fieles, los únicos sinceros, los únicos que quieren al Partido (Había que decirle a alguno como le decía aquella muchacha gallega a su novio: tanto me quieres que me quieres joder)¹⁴².

Unha vez realizados os primeiros contactos a través de persoas moi concretas, estas encargábanse de atraer novos militantes, moitos deles de tradición comunista. Deste xeito, creábase unha cadea e comezaban a se constituír en comités, xa existentes en Vulcano, Barreras, Teis, Calvario ou en sectores como o de camareiros¹⁴³. Segundo os cálculos de David Álvarez Carballido, antes da caída da organización viguesa, esta podía contar cuns oitenta militantes e chegou a editar un pequeno boletín (Santamarina, 1999).

Outros aspectos da organización eran a existencia de grupos da Unión de Juventudes Comunistas en Ferrol e Coruña, e o xermolo dun grupo de intelectuais dirixidos por R, B e M. Cando Carlos Núñez chegou á Cidade Olívica, a principios de 1963, nese comité de intelectuais probablemente xa estiveran presentes Antón Beiras, Fernando Alonso Amat, Alexandre Cribeiro, Celso Emilio Ferreiro, Agustín Pérez Bellas, Mercedes Ruibal e José Ruibal¹⁴⁴. O Partido da Cidade Olívica foi capaz, ademais, de realizar unha “buzonada” de 280 cartas e lanzar 1.100 octavillas sobre o asasinato de Julián Grimau¹⁴⁵.

Finalmente, recomendouse a creación de grupos de mulleres. Ante as dificultades para editar materiais no país, propúñase que Radio España Independiente emitise un programa semanal para Galicia e, mentres chegaba unha máquina de reprodución ó interior, dende París enviaríanse os documentos necesarios.

¹⁴²*Ibidem*.

¹⁴³*Ibidem*.

¹⁴⁴Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000.

¹⁴⁵*Informe do Partido sobre la caída de Vigo (Antonio)* [1963]. AHPCE. Galicia 46-51. Sobre o caso Grimau pódese ler: Comité Ejecutivo del PCE, *Ante el asesinato de Julián Grimau, 21 de abril de 1963*, AHCCOOG. Manuel Bravo; *Julián Grimau. El hombre. El crimen. La protesta*, París, 1964; Amandino Rodríguez e José Antonio Novais, *¿Quién mató a Julián Grimau?*, Madrid, 1976.

A situación do Partido en Galicia, en 1962-63, queda resumida na seguinte táboa:

NÚMERO DE MILITANTES 1962-1963¹⁴⁶

	EMPRESA	OUTUBRO DE 1962	XUÑO DE 1963
A CORUÑA CAPITAL	Aluminio		2
	Armas	sen número	2
	Burgo		6
	Castros		2
	Construcción	3	7
	Cros	6	3
	Chas		2
	Pysbe		5
	Fábrica de Tabacos		3
	Fenosa		3
	Genosa		simpatizantes
	Monelos		2
	Pasaje		2
	Refinería		4
	Xardíns concello		sen número
BETANZOS		7	10
CARBALLO			3
CORME			3
MUGARDOS			4
ORDES		sen número	
AS PONTES	Calvo Sotelo	sen número	sen número
SANTIAGO		50	
FERROL	Astano	2	6
	Bazán	89	77 + mulleres
	Concello		1
	Fábrica de bacallao	2	
	Fábrica de lapis		2
	Outros	2	
	Fenia	2	5
XUBIA			1
PONTEVEDRA CAP.	Celtia	sen número	
MARÍN		sen número	
O PORRIÑO	Matadoiro	2	
VIGO	Álvarez	2	
	Barreras	9	
	Tranvías	2	
	Vulcano	7	
	Aeroporto	sen número	
LUGO CAPITAL	Abella	11	12
	Camareiros		5
	Construcción	11	8
	Correos	1	
	Frigsa		sen número
	Madeira		7
	Mecánicos		4
	Outros	49	
	Comerciantes		5
	Tintureiros		3
	Transporte		9
A FONSAGRADA		10	

¹⁴⁶Cadro de elaboración propia a partir de *Algunos datos sobre el estado de la Organización do Partido en Galicia... Julio 63*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53.

FRIOL		1	
MONFORTE		7	
PÁRAMO		5	
PARGA		sen número	
RIBADEO		12	
VIVEIRO		sen número	
OURENSE CAPITAL	Autocares Pegerto Caride	sen número	
	Construcción	sen número	10
	La Región (Juan Novoa)	sen número	
	Renfe		1
ALLARIZ			7
PADERNE			1
VERÍN		sen número	
VIANA			4
VILAMARTÍN			1
O BARCO		sen número	

Resulta difícil extraer conclusións de tipo cuantitativo dun cadro como este, dado que ofrece unha información moi fragmentaria. Descoñecemos, por exemplo, se o feito de non aparecer unha empresa na primeira das datas, a de outubro de 1962, que si aparece na segunda (xuño de 1963), supón a inexistencia de militantes ou a imposibilidade de contactar con eles (o que, por outra parte, sería o mesmo no que a vida orgánica do Partido se refire). Pola contra, tampouco sabemos a qué responde o feito de que aparezan militantes en outubro de 1962 pero non en xuño de 1963. Son carencias da documentación que moitas veces responderían ás dificultades nas que se vivía, a clandestinidade. Así, por exemplo, os mesmos informantes discrepaban sobre a cifra total de militantes en outubro de 1962, pois mentres que uns falaban dunha cantidade próxima ós 500 militantes, para outros ese número resultaba esaxerado¹⁴⁷. De tódolos xeitos, intentaremos facer unha aproximación.

A documentación fala de que na provincia da **Coruña**, o Partido contaba cuns 100 militantes, cifra que non contabilizaba os cotizantes de Ferrol e comarca, que serían uns 130. Se sumámo-las cifras detalladas no cadro, os números aproxímanse.

¹⁴⁷As cifras de militancia comunista en Galicia contidas no documento *Algunos datos sobre el estado de la Organización del Partido en Galicia... Julio 63* (AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53) presentáronse por Santiago Álvarez na reunión de outubro de 1962 á que estamos a referirnos. Ese mesmo documento compara o estado da organización en 1962 cos de xuño de 1963.

Da Coruña capital sabemos, ademais, algunhas características sociolóxicas dos dezasete afiliados de xuño de 1963 que, na súa maior parte, son traballadores manuais. Supoñendo que para seren mobilizados na Guerra Civil necesitarían ter dezaseis anos en 1936, iso supón que os maiores de corenta e dous puideron participar no conflito. Pois ben deses dezasete militantes, oito son maiores de idade.

De particular importancia para os comunistas galegos era a localidade de **Ferrol** e, dentro de Ferrol, a Empresa Nacional Bazán constituía un auténtico niño de comunistas. Pensemos que as estimacións de militantes a mediados de 1962 acadaban o número de 117 camaradas, dos que máis de cen eran traballadores do estaleiro citado e parte deles, vinte concretamente, pertencían á Unión de Juventudes Comunistas. De Bazán, por outra banda, saíron algún dos militantes que traballaban en Astano (4). O panorama completábase cos dous afiliados de Fenia e os outros dous de Pysbe, a fábrica de bacallao¹⁴⁸.

Coñecemos con máis precisión a distribución dos militantes comunistas na Bazán, presentes, segundo información de xuño de 1963, na maior parte dos talleres da factoría. O elevadísimo número de comunistas permitía a existencia dun comité, formado por *Arcas* (Francisco González Vidal *Paco Balón*), *Julio Aneiros* e Francisco Fernández Filgueiras. Deste comité de factoría dependía o resto da organización en Bazán, distribuída, como dicimos, en case toda a fábrica. Así, en Remachadores-barrenadores había un comité con catro militantes que controlaba a outros once e mais a dúas mulleres. En Movemento-peóns, existía un grupo de cinco militantes, controlado por un técnico de radio, Eusebio, do que dependían, ademais, seis comunistas. Entre os Pintores había un total de oito militantes, dos que eran responsables *Picos* e *Cedeira*. Este último tamén mantiña contactos cos seis traballadores do Taller de tratantes de chumbo, e os dous militantes en Electricidade-manipuladores de guindastre. Caldereiría de ferro contaba con cinco militantes controlados por *Juan*, un sobriño de *Pancho*. Filgueiras era responsable doutros tres comunistas, un operario de máquinas, un canteiro e un soldador. Francisco González Vidal *Arcas* controlaba a tres camaradas de Armadores (*Segundo*, *Demetrio* e *José Fernández Pérez Molinuco*), ós tres da Sala de Garibos

¹⁴⁸*Algunos datos sobre el estado de la Organización del Partido en Galicia... Julio 63*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53.

(Capillas, Cabanas e outro) que, ó mesmo tempo, contactaban con doce máis; e, finalmente, ós dous do Taller de botes. Julio Aneiros encargábase de dez militantes, do comité de Fundición, do de Monturas e da UJC¹⁴⁹.

Semellante despregue de medios humanos permitíalles ós comunistas ferroláns manter contactos con algunhas localidades das súas proximidades como Mugardos e Xubia, vila esta da que tamén se encargaba Julio Aneiros¹⁵⁰.

Respecto a outras vilas da Coruña, cómpre destaca-lo caso de **Betanzos**, poboación con dez militantes. Tamén era de importancia o núcleo mariñeiro de **Corme**, sobre todo porque alí residía un dos membros do Comité provincial, o xa citado Mariños. Tamén formaban parte do comité local, en xuño de 1963, Alfredo (carpinteiro, de corenta e cinco anos) e Ferro (sesenta anos)¹⁵¹. Pero quizais o máis destacable sexa a enorme cantidade de militantes (cincuenta) que se lle asigna a **Santiago de Compostela**, tendo en conta que non é unha cidade na que predominasen as actividades industriais. Por esta razón, parécenos unha cifra esaxerada.

Lugo contaba en outubro de 1962 con máis de cen militantes, dos que setenta estaban na capital. Entre eles había seis veteranos e cinco intelectuais. Na provincia era moi destacable a agrupación da Fonsagrada, dirixida por Leonardo [Álvarez Carballido]. Pola súa banda, dende Ribadeo controlábanse outros comités da súa área de influencia como Trabado e Pontenova¹⁵².

O comité provincial, en xuño de 1963, estaba formado por Jorge (obreiro de Abella, trinta anos), Mourelo (Abella, trinta e un anos), Ricardo (panadeiro, trinta e oito anos) e Castelao (trinta e nove anos). No comité local lugués estaban presentes Rebolo (obreiro de Frigsa, trinta e tres anos), Manolo (viaxante, corenta e nove anos) e Emilio (albanel, cincuenta e sete anos)¹⁵³.

¹⁴⁹*Ibidem.*

¹⁵⁰*Ibidem.*

¹⁵¹*Ibidem.*

¹⁵²*Ibidem.*

¹⁵³*Ibidem.*

Por aquelas datas, na provincia de **Pontevedra** había uns cen militantes, dos que uns sesenta vivían en Vigo, cidade na que existía tamén un grupo da UJC¹⁵⁴. Sen embargo, o desagrego de datos do cadro ofrece unha cifra moi afastada desa cantidade. A maior parte dos militantes vigueses eran traballadores do sector naval concentrados en Barreras e Vulcano, con presenza tamén na empresa de louzas Álvarez e en Tranvías. Son todas elas compañías con certa tradición de loita dende os anos corenta, nas que, sobre todo como consecuencia das folgas de 1962, moitos dos traballadores mozos que acababan de comeza-la súa vida profesional ingresaron no Partido Comunista. Nas factorías entraran en contacto con militantes máis vellos de distintas procedencias ideolóxicas, algúns deles represaliados¹⁵⁵. Mención á parte merece a fábrica de automóbiles Citroën, empresa instalada en Vigo a finais dos anos cincuenta na que o papel de dinamizador foi xogado por un comunista do que a penas temos outra referencia máis có seu nome, Manuel Fernández Cachán¹⁵⁶.

De **Ourense** sabemos menos, quizais porque a implantación do PCE era menor naquel momento. Na capital, o Partido Comunista contaba con cinco intelectuais e dúas mulleres. O comité provincial estaba formada por Odilio Fernández, Delfín e Paradela (cincuenta e nove anos). A xuventude tiña unha certa influencia en asociacións culturais como o cine-clube, o coro A Ruada, etc.¹⁵⁷ Carlos Núñez cre que naqueles momentos tamén se podía contar con Clemente [Jiménez], “o zapateiro” e Carlos Díaz, profesor de inglés. Este último, que foi quen ingresou a Carlos Núñez no PCE, fora militante dende había moitos anos e participara na Guerra Civil¹⁵⁸.

En resumo, cabe destaca-lo feito de que o Partido Comunista de España tiña maior presenza nas cidades que no mundo rural, naquelas provincias nas que na súa estrutura económica o sector industrial tiña máis peso, é dicir, A Coruña e

¹⁵⁴*Ibidem*.

¹⁵⁵Sobre o desenvolvemento do movemento obreiro no Vigo dos anos sesenta, indisolublemente ligado á organización do Partido Comunista, véxase [A] *forza da palabra*, 1999.

¹⁵⁶Testemuño de Francisco Lores Santacecilia en [A] *forza da palabra*, 1999: 229 e ss. Francisco Lores afirma que se trataba dun personaxe que se levaba ben con tódolos traballadores, independentemente da súa filiación política: “Pensamos incluso se non era un axente da KGB”.

¹⁵⁷*Algunos datos sobre el estado de la Organización del Partido en Galicia... Julio 63*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53.

¹⁵⁸Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000; Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000. *Vid.*, tamén, entrevista a Clemente Jiménez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Ourense, 26 de novembro de 1996.

Pontevedra. Son militantes na súa maior parte os que poderíamos considerar como obreiros industriais, cun predominio grande do sector do metal, particularmente de estaleiros. Dentro desas provincias, a militancia tendía a se concentrar nas cidades máis industriais: Ferrol, A Coruña e Vigo. Sen dúbida ningunha, o principal bastión comunista era Ferrol, sobre todo a Bazán. Se aceptamos esa cifra de 500 militantes en toda Galicia en 1962-63, podemos afirmar que o vinte por cento eran comunistas que traballaban nos estaleiros militares ferroláns.

Rematamos este apartado cun breve comentario sobre a crise que neste momento estaba a vivi-lo PCE, en boa maneira reflexo do que pasaba no movemento comunista internacional. Por unha banda, producíronse escisións pola esquerda daqueles grupos que se identificaban coas posturas chinesas, dentro do marco do enfrontamento entre a URSS e a República Popular China. Por outra parte, tivo lugar o debate entre Fernando Claudín e mais Jorge Semprún que acabou coa expulsión dos dous militantes. Non temos referencias de que eses procesos afectaran á organización galega nin pola documentación consultada nin polos testemuños orais recollidos. Entre estes está o de Enrique Veira Pino, que naqueles momentos acababa de ingresar nas Xuventudes Comunistas da Coruña. Recordamos que nunha reunión preguntóuselle á organización herculina se estaba con Claudín ou con Carrillo. Conta este militante que, probablemente, aquel foi o primeiro momento no que el e os seus camaradas oíran falar de Fernando Claudín. A resposta foi algo semellante a “nosotros estamos con el Partido”¹⁵⁹. Pola súa banda, Carlos Núñez, comunista con importantes responsabilidades en toda Galicia, apostilla que “cuando estás haciendo labranza nueva, procuras no llevar [ó Partido] más problemas de los que tienes”¹⁶⁰. Así pois, a dirección de Galicia enviou unha carta a Francia na que rechazaba “con toda energía la capitulación expresada a lo largo de la discusión del caso Claudín y compañero de viaje, es decir, que estamos totalmente de acuerdo con el método empleado por el CE”¹⁶¹.

¹⁵⁹Entrevista a Enrique Veira Pino realizada por Víctor M. Santidrián Arias (A Coruña, 26 de xaneiro de 2000).

¹⁶⁰Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000. Véxase, tamén, Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000.

¹⁶¹*Carta de Carba... (Galicia). Febrero de 1965*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 94.

2.2. O VII Congreso do PCE (agosto de 1965)

Cando lémo-los documentos da serie Galicia-León do AHPCE que corresponden á metade dos sesenta, dá a impresión de que estamos ante unha especie de nova viraxe asumida, con maior o menor lentitude, por toda a organización. As novas directrices emanan do centro, coma sempre, aínda que parecen discutidas por outros órganos¹⁶². Quizais os problemas de aplicación desas consignas procedan dese método de traballo que está directamente relacionado co centralismo democrático:

A pesar de todas las magistrales enseñanzas de todo este rico último período, todavía hemos de hacer frente a brotes serios de subjetivismo negativo que persiste en algunos camaradas, sobre todo en Ferrol y es que el cambio de ruedas sin parar la marcha sorprende¹⁶³.

Parecen máis importantes algúns libros e artigos de Carrillo cás decisións do VII Congreso, do cal a documentación existente no AHPCE non recolle nin programa nin estatutos. Para Galicia, sen embargo, o VII Congreso foi clave, pois nel deuse natureza congresual á decisión de crea-lo PCG.

O informe congresual de Santiago Carrillo titulouse *¿Qué queremos los comunistas para España?*¹⁶⁴. Foi publicado no libro *Después de Franco, ¿qué?* prologado pola xa presidenta do Partido, Dolores Ibárruri, que escribía unhas significativas palabras sobre o que os comunistas querían para o futuro do país: “Lo que venga no debe ser ni la continuación de lo actual, ni la vuelta al pasado”¹⁶⁵. O PCE debeu considerar de importancia esta obra a teor das grandes cantidades dela que foron enviadas ó interior¹⁶⁶.

Resulta tamén significativo o emprego por parte de Carrillo da expresión “vía española ó socialismo”. Se, como xa vimos, os cambios producidos no PCE na segunda metade dos cincuenta miraban os camiños trazados por Palmiro Togliatti, agora, en agosto de 1965, o Congreso dos comunistas españois viña precedido, entre

¹⁶²Vide, por exemplo, *Carta de Vigo*. 7-9-67. AHCPE. Serie Galicia e León. Jacq. 166.

¹⁶³*Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

¹⁶⁴*Informe de Santiago Carrillo ¿Qué queremos los comunistas para España? VII Congreso do PCE (agosto 1965)*, AHPCE. Congresos.

¹⁶⁵Santiago Carrillo (¿1965?), *Después de Franco, ¿qué?*, México, Edicións España Popular. F10M. Biblioteca.

¹⁶⁶Entrevista a Enrique Veira Pino realizada por Víctor M. Santidrián Arias na Coruña, 26 de xaneiro de 2000.

outros escritos, pola publicación do *Memorándum sobre las cuestiones del movimiento obrero y sobre su unidad*. Este texto tamén coñecido como Testamento de Ialta, fora redactado pouco antes de morrer polo líder comunista italiano (Togliatti, 1964: 429-439). Unha vez máis, Togliatti reafirmaba a autonomía de cada partido comunista para facer política nas condicións concretas do país no que a desenvolvía, porque

son muy grandes las diferencias entre un país y otro. Por consiguiente, todo partido debe saber moverse de una manera autónoma. La autonomía de los partidos, acerca de la cual estamos decididamente a favor, no es solo una necesidad interna de nuestro movimiento, sino condición esencial de nuestro desarrollo en las condiciones actuales. [Togliatti, 1964: 436]

Carrillo desenvolvía no seu informe os argumentos que o Partido Comunista de España fixera públicos na súa Declaración de xuño de 1964¹⁶⁷. Neste documento, afirmábase que España estaba no inicio do camiño da desaparición das formas fascistas do capitalismo monopolista, condicionado no seu desenvolvemento pola pervivencia da gran propiedade latifundista. A situación de España caracterizábase pola contradicción existente entre as necesidades de que se producise un desenvolvemento rápido e as posibilidades que tiña a oligarquía para facelo realidade a través da reaccionaria vía monopolista. As conquistas democráticas acadadas como consecuencia das loitas dos últimos anos, particularmente nas de Asturias de 1962 e 1963 —ruptura da conxelación salarial imposta polo Plan de Desenvolvemento, recurso á folga como unha arma corrente e habitual, desintegración do Sindicato Español Universitario, desaparición do Tribunal Militar do coronel Eymar, etc.—, puxeran de manifesto as mostras de esgotamento das formas fascistas do capitalismo monopolista. Todos eses conflitos caracterizábanse por dous trazos. E primeiro lugar, pola conxunción de motivos económicos e políticos e, en segundo termo, polo feito de que os conflitos obreiros estiveron apoiados por outros moitos sectores sociais e se complementaron con outro tipo de loitas. Nese sentido, 1962 supuxera un salto cualitativo.

Pero ademais, os procesos de integración económica europea estaban intensificando as contradicións dun réxime que non podería ser homologado se mantiña os seus trazos fascistas. Por iso, certos sectores do franquismo propuñan

¹⁶⁷Declaración do Comité Ejecutivo do PCE de junio de 1964, Fundación Pablo Iglesias.

maquillalo, nunha manobra de falsa liberalización porque intentaba converte-la dictadura nun “poder forte” que sacrificaba a liberdade ó crecemento económico. Sen embargo, parecía que Carrillo deixaba unha porta aberta a eses sectores aperturistas cando afirmaba:

Reconocer que la liberalización en las circunstancias presentes, aunque su objetivo esencial sea hacer abortar las transformaciones democráticas que maduran en la entraña de la sociedad española, podría no ser una mera maniobra demagógica¹⁶⁸.

En documentos posteriores veremos xa con claridade a disposición do Partido Comunista a traballar con eses sectores aperturistas enfrontados ó grupo máis reaccionario do franquismo.

Todo isto demostraba, segundo Santiago Carrillo, que a política de reconciliación nacional fora e continuaba sendo un acerto, polo que se reafirmaba na súa consigna de folga xeral política e de folga nacional. Certo era, nunha referencia ó debate Claudín-Semprún, que a táctica do Partido sufrira en determinados momentos dun subxectivismo esaxerado, pero tamén era verdade que unha dose de subxectivismo era compoñente necesario de calquera movemento revolucionario.

A posibilidade dun cambio pacífico en España presentábase como a única vía posible aínda que, como xa se dixera noutras ocasións, non era descartable a necesidade de recorrer á violencia revolucionaria nun determinado momento. Carrillo reafirmaba este presuposto político nun momento no que o PCE viña de sofre-las escisións chinesas, que significaron a aparición do PCE (m-l) e a súa “tentación das armas”. Por outro lado, dende Italia tamén se estaba falando da posibilidade dunha vía pacífica ó socialismo¹⁶⁹.

¹⁶⁸Santiago Carrillo (¿1965?), *Después de Franco, ¿qué?*, México, Edicións España Popular. F10M-Hemeroteca.

¹⁶⁹En 1964, Togliatti escribía:

El tema de la posibilidad de una vía pacífica de acceso al socialismo nos lleva a precisar qué es lo que nosotros entendemos por democracia en un Estado burgués, cómo pueden ampliarse los límites de la libertad y las instituciones democráticas y cuáles son las formas más eficaces de participación de las masas obreras y trabajadoras en la vida económica y política. Surge, así, la cuestión de la posibilidad de la conquista de posiciones de poder por parte de las clases trabajadoras en el ámbito de un Estado que no ha cambiado su naturaleza de Estado burgués y, por consiguiente, la cuestión de si es

Había que insistir, xa que logo, na potenciación dos movementos de masas coa vista posta na folga nacional. Elemento clave deses movementos sería o obreiro, que á altura de 1965 xa tiña un nivel de desenvolvemento moi avanzado na forma das comisións obreiras. Estas estaban implantadas en determinados sectores da industria como o metal, onde ademais da creación de formas estables e coordinadas de organización, se estaba producindo o salto das reivindicacións económicas ás políticas.

Nos movementos de masas, tanto no obreiro como no resto, o Partido Comunista había de respectar e ter en conta as opinións dos seus aliados. Os movementos de masas tiñan a súa propia autonomía, o que non tiña porque ser contradictorio con papel dirixente dos comunistas, “portadores de la línea y de las soluciones justas”. O papel do PCE consistía en “hacer la síntesis” das iniciativas, integrando posturas e opinións de tódolos sectores do movemento.

O outro elemento da política de reconciliación, a unidade da oposición, tamén seguía sendo unha esixencia para derroca-lo franquismo. Carrillo prestaba especial atención ó desenvolvemento das correntes demócrata-cristiáns, quizás pola importancia que daquela os comunistas lle daban ó diálogo marxistas-católicos. Por outra banda, aínda que nese momento a forza dos socialistas non era grande, Carrillo consideraba que no futuro habería que contar con outro partido de esquerda, o PSOE.

Finalmente, o secretario xeral dos comunistas apuntaba as condicións necesarias para que se producise a eliminación efectiva das formas fascistas do poder:

1. Amnistía total para presos e exiliados.
2. Recoñecemento do dereito de folga.
3. Liberdade sindical.
4. Liberdades de prensa, de palabra e de asociación.
5. Liberdade de conciencia.
6. Recoñecemento do sufraxio universal.

posible la lucha por un tipo semejante de transformación progresista desde el interior.
[Togliatti, 1964: 435-436]

Claro que —engadía Carrillo— en dependencia de estas condiciones se plantea de maneira urgente problemas como el de la necesidade de restablecer los Estatutos de Cataluña y Euzkadi, extendiéndolos a Galicia¹⁷⁰.

Das 136 persoas que asistiron ó VII Congreso, a delegación por Galicia estaba formada por Santiago Álvarez e catro militantes cos seguintes “nomes de guerra”: José López, Andrés Pérez, Juan Pérez, Florencio Ramos¹⁷¹. Sabemos por outras fontes que un dos asistentes foi David Álvarez Carballido (Agudo, 1998: 63) e outro Carlos Núñez. Este último, pola súa banda, afirma que alí estiveron Francisco Fernández Filgueira, José Díaz Carballera, Carlos Núñez¹⁷².

Os delegados do Partido por Galicia interviñeron nas distintas sesións para informar sobre a situación organizativa. Así, “José López” falou das accións reivindicativas do campesiñado galego, baseadas na utilización das canles legais e extralegais. “Andrés Pérez” referiuse ó movemento obreiro e “Ramos” á xuventude¹⁷³. De cada unha destas intervencións damos conta nos seus respectivos apartados. Finalmente, o 10 de agosto de 1965 falou Santiago Álvarez para face-la iniciativa de crea-lo Partido Comunista de Galicia como organización galega do PCE, proposta que sería recollida nunha resolución do Congreso que aínda tardaría tres anos en facerse realidade¹⁷⁴. Vexamos qué pasou nesta etapa.

2.3. *Nuevos enfoques a problemas de hoy*

Na segunda metade da década dos anos sesenta apareceron novas publicacións que afondaron nas ideas expostas no VII Congreso. Parte das teses de Santiago Carrillo, plasmadas nun artigo aparecido a mediados de 1966 en *Mundo Obrero*, foron posteriormente recollidas na resolución de abril de 1967¹⁷⁵. Destacan

¹⁷⁰Informe de Santiago Carrillo *¿Qué queremos los comunistas para España?*, VII Congreso do PCE (agosto 1965), AHPCE. Congresos.

¹⁷¹Actas do VII Congreso, AHPCE. Congresos.

¹⁷²Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias. Vigo, 4 de febreiro de 2000.

¹⁷³Intervención de José López (Galicia). VI sesión, AHCPE. Congresos. Actas do VII Congreso, páxs. 373 e ss. Intervención de Andrés Pérez (Galicia). VIII sesión, *Ibidem*, páxs. 524 e ss. Intervención de Ramos (Galicia). IX sesión, *Ibidem*, páxs. 579.

¹⁷⁴Resolución sobre el Partido Comunista de Galicia (VII Congreso do PCE, 6-10 de agosto de 1965), AHPCE. Documentos do VII Congreso, páx. 835.

¹⁷⁵Referímonos a Santiago Carrillo, “El fortalecimiento do Partido”, *Mundo Obrero*, segunda quincena de xuño de 1966 e *Por un Partido Comunista de masas para acelerar la transición hacia*

nestes escritos varios elementos relacionados coa táctica dun partido que, como o comunista daqueles anos, pretendía converterse nunha organización de masas. Aspirábase a que “el Partido esté en todas partes”, de forma que se actuase como o motor dos movementos de masas, aínda que neles existisen outras forzas políticas. Para que esta proposta se fixese realidade, cumpría traballar nunha dobre dirección. Por unha banda, os comunistas tiñan que “salir a la superficie” e, por outra, había que incrementa-lo número de militantes.

Respecto á primeira das consignas, “salir a la superficie”, o Partido Comunista argumentaba que a situación do réxime era xa de tal debilidade que o recurso á violencia como método de represión non era tan frecuente como outrora. Por iso, “Nuestro Partido no se resigna a la clandestinidad”. Iso significaba que os comunistas debían da-la cara nas asembleas e ser unha referencia nos movementos de masas, o que, claro estaba, non significaba unha renuncia ás formas clandestinas. Desta forma, o PCE conseguiría

arrancar el lugar que le corresponde a la luz del día, en tanto que representante de un importante sector de la nación. Pero arrancar ese lugar no es ocuparlo después de haber obtenido el derecho legal. Es, por el contrario, ir ocupándolo, creando una situación de hecho; luego de esto, es cuando se nos reconocerá el derecho¹⁷⁶.

Evidentemente, a policía podería caer sobre a militancia, polo que esta táctica recibiría críticas. Fronte a elas os comunistas afirmaban que a represión tiña efectos moi negativos sobre a dictadura, pois incrementaba o sentimento de rexeitamento contra ela e facilitaba a realización de campañas de solidariedade¹⁷⁷.

En segundo lugar, tarefa fundamental das organizacións era aumenta-lo número de militantes. Había que abri-las portas do Partido a novos afiliados. Atención especial prestaríase ós enlaces e xurados elixidos nas eleccións sindicais de 1966, pero tamén a outros moitos sectores sociais, ós crentes, ás mulleres, ós estudantes, ós intelectuais, ás células de barriada, ós labregos. Tamén era o

la democracia. Resolución do Comité Executivo do Partido Comunista de España. Abril de 1967, AHPCE. Documentos 48.

¹⁷⁶Santiago Carrillo, “El fortalecimiento do Partido”, *Mundo Obrero*, segunda quincena de xuño de 1966.

¹⁷⁷*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192.*

momento de reincorporar aqueles veteranos que por seren excesivamente coñecidos non estaban organizados.

Gran repercusión tivo o libro chamado *Nuevos enfoques a problemas de hoy*, aparecido en 1967 coa sinatura de Santiago Carrillo, aínda que, a dicir da presidenta comunista, era responsabilidade de toda a dirección do Partido¹⁷⁸. Esta obra, que Dolores Ibárruri tamén cualificaba como “ortodoxamente leninista”, é definida por algúns responsables daquel momento como a “biblia” dos comunistas “por su claridad, por su carácter aglutinador”¹⁷⁹.

A idea sobre a que xira toda a argumentación de Carrillo, xa apuntada como vimos no VII Congreso, era a da existencia dunha fractura no réxime, que dividía os seus apoios políticos nun sector “ultra” enfrontado a outro evolucionista.

O resultado da Guerra Civil significara o triunfo da oligarquía financeira e da aristocracia latifundista, grupos que impuxeron un réxime “retardatario”, que estaba quedando fóra de xogo debido ó desenvolvemento do capitalismo. O gran capital intentou poñer España ó nivel dos países capitalistas máis avanzados, para o que un primeiro foi Plan de Estabilización. Este foi capaz de xerar crecemento pero non desenvolvemento, porque a economía española seguía apoiada en técnica e capital estranxeiros, nas industrias non competitivas, no crecemento dos servicios, etc. Para entrar a formar parte da área do capitalismo avanzado, ó rexime político tiña que se liberalizar e de aí o enfrontamento entre ultras e evolucionistas. O carácter representativo das Cortes, a permisividade do pluralismo político, a validez do sindicato vertical e a apertura da prensa eran os seus cabalos de batalla.

Proba dese conflito e da vía sen saída na que se atopaba o franquismo fora a convocatoria do referendo sobre a Lei Orgánica do Estado (decembro de 1966). Os dous sectores do franquismo acometeron ese plebiscito dende posicións contrarias. Para os ultras, tratábase de “movernos de sitio sin cambiar de lugar”. Para o sector

¹⁷⁸Santiago Carrillo (1967), *Nuevos enfoques a problemas de hoy*. Con prólogo de Dolores Ibárruri. A recepción e discusión do libro entre os partidos da oposición galega, comunista e non comunista, parece que foi grande a teor do recollido nalgúns documentos internos. Véxase, por exemplo, *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147 e *Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

¹⁷⁹Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000.

evolucionista era unha oportunidade de poñer as bases da sucesión franquista, preparar a entrada no Mercado Común e facilitar o desenvolvemento neocapitalista e liberal. Non parece, sen embargo, que este acontecemento supuxese un revulsivo para as organizacións galegas do PCE, segundo o que nos indican algúns testemuños orais. A opinión de Carlos Núñez é clara neste sentido:

Fue un aluvión que nos sobrepasó totalmente [...]. No hemos pasado de pintadas, de octavillas [...]. Nosotros no éramos Madrid, no éramos Barcelona. Y lo que no podíamos hacer era poner la cara ante problemas que nos iban a aplastar. Nosotros teníamos que entrar en la fábrica, teníamos que organizar a los intelectuales¹⁸⁰.

Pero, a pesar do plebiscito, o réxime non conseguiu cambiar a súa imaxe internacional e, ademais, afondáronse as diferencias entre ultras e evolucionistas. Para Carrillo, os primeiros estaban perdendo o enfrontamento e podían quedar definitivamente arredados gracias, en boa parte, á acción do movemento obreiro e democrático de masas. Evidentemente, a eliminación dos ultras sería un paso positivo. Por iso, era posible que, en determinados momentos, os sectores evolucionistas puidesen converxer coas forzas da oposición na súa confrontación cos ultras.

Os comunistas mostrábanse dispostos a colaborar con calquera goberno que defendese un programa —lixeramente modificado respecto ó aprobado no VII Congreso— cos seguintes puntos:

- 1.- Liberdade para tódolos detidos e a súa readmisión nos seus centros de traballo e estudo.
- 2.- Suba de salarios con escala móbil.
- 3.- Liberdade sindical e dereito de folga.
- 4.- Liberdades de reunión e asociación.
- 5.- Liberdades políticas.
- 6.- Amnistía para tódolos presos e exilados.

Porque, como o PCE viña dicindo dende había moitos anos, “Nadie —y menos que nadie el Partido Comunista— piensa en hacer hoy la “revolución

¹⁸⁰*Ibidem*. No mesmo sentido, Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000.

comunista” en España. La disyuntiva que se ofrece al país, es dictadura reaccionaria y fascista, o democracia”.

Para facer realidade o proceso democratizador, era imprescindible a presión do movemento antifranquista de masas, que podía converxer nunha “alianza das forzas do traballo e da cultura”, chamada a acabar coa dictadura franquista. Para iso debía conquista-lo apoio da burguesía non monopolista e avanzar no camiño da folga nacional.

A partir de aquí, o secretario dos comunistas teorizaba sobre a vía española ó socialismo. Unha vez conquistada a democracia, con pluralidade de partidos e liberdades políticas, os comunistas farían a revolución para chegar ó socialismo pola vía pacífica, partindo das condicións concretas de España, porque o modelo soviético non tiña validez en calquera coordenada espacio-temporal. Por iso, o réxime de partido único non era ningún dogma de fe. Sen embargo, a clase obreira tería a posición hexemónica aínda que o seu partido, o comunista, non gozaría dunha posición privilexiada pero si dun papel dirixente, que consistiría en definir e aplicar solucións dentro dun marco pluripartidista.

Para rematar, Carrillo insistía, unha vez máis, na necesidade de que o PCE, que era xa un partido de masas, buscasse as formas de organización apropiadas para aglutinar a tódolos militantes¹⁸¹. Unha vez máis, o secretario xeral insistía en que unha aplicación ríxida das normas estatutarias podía leva-los comunistas a estrelarse contra a realidade, a dictadura. Non se trataba de inventar ningunha forma de organización senón, sinxelamente, de estudia-lo que facían as masas e aplicalo, seguindo as pautas que xa Lenin marcara na súa obra *¿Que facer?* Dadas as condicións políticas, existían miles de militantes que estaban presentes nos movementos sociais e que non estaban encadrados en organizacións regulares. Aínda que parece contradictorio, ás veces a militancia deses camaradas era máis intensa cá daqueles que si que formaban parte de células tradicionais. Había que consideralos militantes con tódolos dereitos e deberes e planifica-lo traballo do

¹⁸¹De abril de 1967 data a *Resolución do Comité Executivo do Partido Comunista de España* chamada, precisamente, *Por un Partido Comunista de masas para acelerar la transición hacia la democracia*, AHPCE. Documentos 47.

Partido tendo en conta esta realidade, “Bien entendido que estas formas no deben entenderse como una versión moderna de las fracciones”¹⁸².

2.3.1. De Galicia 1966-67

En Galicia traballouse seguindo esas pautas. O período posterior ó VII Congreso coincidiu, *grosso modo*, coa substitución de Amador Martínez Ramón, xa localizado pola policía, por outro militante procedente de París: Anselmo Hoyos. Hoyos non chegou ata 1967, polo que entre a marcha de Amador Martínez e a presenza daquel houbo un período no que non debeu haber permanentemente ninguén de París no interior. Probablemente, os contactos foron realizados a través do asturiano Bayón e de Carlos Núñez. Para este último, “Con Anselmo, Galicia contemplábase como un todo. Anselmo era la nueva política, la nueva dinámica, el partido abierto a la sociedad”¹⁸³, aínda que, segundo outros militantes, os seus métodos caracterizáranse, por unha orientación algo máis ríxida no que á seguridade se refería¹⁸⁴.

Nestes anos centrais da década, os comunistas galegos xa dispuñan dunha especie de buró político, de funcionamento irregular. O seu cometido non era o dun órgano de decisión política senón que estaba encargado de coordena-los distintos comités dispersos por toda a xeografía. Nel estaban presentes Carlos Núñez, Rafael Pillado, Vicente Álvarez Areces, Santos Costa, Xesús Aneiros, Julio Aneiros, Francisco Fernández Filgueira, Evaristo Mujico e Francisco González Vidal¹⁸⁵.

Como consecuencia dos mandatos do VII Congreso, o traballo estivo centrado na dinamización da vida dos comités, buscando sempre que cada militante tivese unha función para “que sea rentable al Partido”, única vía de ser un partido de

¹⁸²*Por un Partido Comunista de masas para acelerar la transición hacia la democracia. Resolución do Comité Executivo do Partido Comunista de España. Abril de 1967, AHPCE.*

¹⁸³Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000.

¹⁸⁴Entrevista a Enrique Veira Pino realizada por Víctor M. Santidrián Arias. A Coruña, 26 de xaneiro de 2000.

¹⁸⁵As consideracións sobre o carácter deste “buró” en Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000 e Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000. Resulta difícil facer un listado dos membros deste órgano dado o seu carácter “informal” e, tamén a que podía haber variacións en función das condicións políticas.

masas¹⁸⁶. Ademais, na liña tradicional de entende-la militancia, por pequena que fose a súa responsabilidade, un comunista “no termina su labor cuando sale de la fábrica, el comunista está movilizado, su labor ha de proseguir en el barrio, con los amigos, en casa”¹⁸⁷.

Os comunistas galegos intentaron afondar na consigna de se converter nun partido de masas que dese cabida á clase obreira pero, tamén, a outros moitos sectores da poboación. Sen embargo, o núcleo do traballo desenvolvido polo PCE seguiu sendo o eido sindical, no que se acadaron importantes avances organizativos ó redor das comisións obreiras. Como dicimos noutro lugar, as eleccións sindicais de 1966 significaron un pulo importante pois permitiu a entrada de moitos militantes nos xurados de empresa. Así, déronse pasos para a coordinación das comisións tanto xeográfica (a nivel local e galego) como sectorialmente. Recordemos que en marzo de 1967 quedou constituída a Comisión Obreira Local da Coruña, que estendeu ós seus contactos a outras localidades de Galicia¹⁸⁸. Tamén en Vigo funcionaba unha intercomisión. Unha das eivas do traballo sindical era a excesiva identificación entre o Partido e o novo movemento obreiro, tendencia que se intentaba corrixir¹⁸⁹.

No resto das fronteiras de loita os avances foron moi lentos. Na **xuventude**, a Unión de Juventudes Comunistas contaba con organización relativamente importante na Coruña, Ferrol e Vigo. Os avances no movemento **intelectual** non permitían afirmar que o sector estivese consolidado¹⁹⁰, como tampouco o da **muller**, no que a elaboración dun programa reivindicativo sería o punto de partida para organiza-lo movemento¹⁹¹. Comezaba a dar algúns froitos o traballo entre os **pescadores**, sector de difícil penetración. A influencia dos comunistas no cabido de Ferrol, con Manuel Pillado á cabeza, ía se-lo eixe da loita¹⁹².

¹⁸⁶*Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164.

¹⁸⁷*Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

¹⁸⁸*Fragments de una cara de La Coruña do 14-3-67*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 153.

¹⁸⁹*Información de Galicia. 30-31 de agosto de 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 168.

¹⁹⁰*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

¹⁹¹*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192.

¹⁹²*Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165; *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e

Pero, cremos que o sector no que o atraso podería ter maiores consecuencias era o **campesiño**, pois o PCE sabía que se trataba dun terreo clave para Galicia. De feito, decidiuse que “hubiera un camarada, el más experto en cuestiones campesinas, [...] dedicara su actividad fundamental a ello y al que había que prestarle una gran ayuda”¹⁹³. Finalmente afirmaba que “La necesidad del PCG está sobre la mesa”¹⁹⁴.

Vexamos con qué medios humanos contaba o Partido Comunista de Galicia para realizar estas tarefas. Segundo as fontes internas, a militancia comunista ascendía en xuño de 1967 a un total de 7.529 afiliados, excluídos os encadrados no PSUC. Desá cifra, 521 correspondían a Galicia, número importante se o comparamos con outras zonas de maior implantación tradicional do PCE como Madrid (1.147) ou Asturias (753)¹⁹⁵. Hai que ter en conta, ademais, que a militancia comunista que vivía en Europa era de 1.847. Isto quere dicir que a porcentaxe de comunistas galegos respecto ó total de España non era desprezable¹⁹⁶.

A distribución provincial da militancia colocaba á Coruña no primeiro lugar (301 afiliados), seguida de Lugo (93), Ourense (89) e Pontevedra (83). Nas páxinas seguintes compararemos estes datos cos que corresponden á xuño de 1968. Vexamos agora esas cifras por localidades.

OS COMUNISTAS GALEGOS EN XUÑO DE 1967¹⁹⁷

	CTÉ	CÉL	MIL	SIN	Müller	XUV	EXPRES OS	COT	CARGO SIN	CO	MO	NB	NG
TOTAL	19	25	521	209	17	36	15		103		1100	400	392

Na **Coruña** existía, xa dende 1966, a posibilidade de crear un comité provincial, e discutíase sobre a oportunidade de que Ferrol estivese presente, “teniendo en cuenta la orientación que había de no mezclar demasiado lo del Ferrol

León. Jacq. 154-155. Un relato sobre as condicións de traballo dos pescadores en *Sobre los pescadores*. 6 de outubro de 1965, AHPCE. Galicia. Jacq. 100.

¹⁹³Informe de Martínez. 13-10-66, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

¹⁹⁴Información de Galicia. 30-31 de agosto de 1967, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 168.

¹⁹⁵A suma dos datos provinciais dá unha cifra superior á global que aporta a documentación: 572 militantes.

¹⁹⁶Datos de organización. Junio de 1967, AHPCE. Datos de organización 1-3.

¹⁹⁷Ibidem.

con los otros lugares”¹⁹⁸. Meses despois, en abril de 1967, o comité estaba xa creado e nel participaban representantes da Coruña, Ferrol e Santiago¹⁹⁹.

A ORGANIZACIÓN CORUÑESA EN XUÑO DE 1967²⁰⁰

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	NB	NG
FERROL	4	5	113	77	6	4	5	Si	29	4	225	70	70
CORUÑA	6	8	120			17		Si	30		325	130	130
PONTES			26	30				Si	10				
SANTIAGO	1	2	48	14		11		Si			150	70	70

1: Comité; 2: Células; 3: Militantes; 4: Actividade sindical; 6: Xuventudes Comunistas; 7: Expresos; 8: Cotizantes; 9: Cargo sindical; 10: Comisión obreira; 11: *Mundo Obrero*; 12: *Nuestra Bandera*; 13: *Nova Galicia*.

A metade dos anos sesenta, a militancia residente na capital herculina era elevada, pois os documentos falan de aproximadamente oitenta comunistas²⁰¹. O comité local estaba formado por Manolo [*El boxeador*], J. Luís [Seijas], José F. Armas, [Juan] Couto e Enrique [Veira]. A Xuventude Comunista posuía un sólido comité local con dezasete camaradas dirixidos por Maximino [Cacheiro], Enrique [Veira Pino], Waldo [Blanco] e Francisco, e tiña presenza nas escolas de Náutica e Maxisterio. A dicir dun dos seus máximos responsables, a organización xuvenil da Cidade Herculina estaba acadando un enorme desenvolvemento que se viu cortado pola caída que sufriu en 1967²⁰².

O movemento obreiro coruñés era de moita importancia de forma que “algo más de un cuarto de los efectivos del P. tengan hoy su credencial sindical

¹⁹⁸*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

¹⁹⁹*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²⁰⁰*Datos de organización. Junio de 1967*, AHPCE. Datos de organización 1-3.

²⁰¹Sobre a cidade da Coruña, remitímonos a *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147; *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155; *Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164; *Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165. Os datos do Comité da Coruña están contrastados coa entrevista a Enrique Veira Pino realizada por Víctor M. Santidrián Arias (A Coruña o 26 de xaneiro de 2000).

²⁰²Foi un golpe debido a que a policía seguiu a un grupo de militantes de toda España que asistiran a un curso de formación realizado na República Democrática de Alemaña. Da organización galega caeron os seguintes militantes, a maior parte deles da Coruña: Jesús Miguel Prego Veira, Manuel Ramón Núñez Rendal, Nicasio Mourón López, Enrique Veira Pindo, Antonio Pena Caridad, Manuel Bermúdez Blanco, Gonzalo Porto Vázquez, Fernando Porto Vázquez, Enrique Sanfiz Amil, Luis Alonso Álvarez, Juan María Castro Paz, José Antonio Beade López, Manuel María Lorenzo Pérez, Antonio Arias Curto, Alberto Francisco Suárez Pazos, Maximino Melchor Cacheiro Varela. As detencións deron lugar á causa 315/1967 do Tribunal da Orde Pública. *Vid. Documentación sobre o Proceso 315/1967* no Fondo Enrique Veira (Documentos persoais), depositado no AHCCOOG.

legal”²⁰³. Tamén había iniciativas concretas de traballo en ámbitos como o da muller (participación na creación da Comisión Obreira Local) e o mundo da cultura (Clube de Amigos da UNESCO, participación en asociación culturais, etc.).

O comité do Partido de **Ferrol** contaba con Francisco [Fernández Filgueiras], [Julio] Aneiros, Arcas [Francisco González Vidal *Paco Balón*] e Cabanas. Había uns cento cincuenta militantes controlados, é dicir, que cotizaban. Destacaban as organizacións da Bazán e a de Astano (Anido). Había un Comité da Xuventude (Suso [Jesús Aneiros], [Rafael] Pillado)²⁰⁴, formado polos militantes máis activos. Sen embargo, a Xuventude era pouco numerosa porque os mozos que se achegaban á organización ingresaban directamente no Partido. A idade media dos militantes era de trinta e cinco anos.

Bazán era a factoría na que o Partido era máis sólido: centro trece camaradas (noventa e catro obreiros e nove técnicos), setenta e sete “simpatizantes efectivos” (aqueles que serían comunistas en caso de apertura; sesenta obreiros, cinco técnicos, tres industriais e cinco doutros sectores) e incalculables simpatizantes. Quizáis por iso era a organización con mellor capacidade financeira.

Pola súa actividade, o labor dos comunistas ferroláns estivo claramente orientado cara ó sindicalismo, ata o punto de que, como xa dixemos noutro apartado, vintenove camaradas ocuparan postos sindicais en 1966 o que, sumando os simpatizantes, supuña o cincuenta por cento dos cargos da zona. Isto permitía que a creación dunha comisión obreira local fose xa un obxectivo viable.

Sen embargo, o traballo ferrolán superaba o campo sindical. Así, por exemplo, foi a Comisión Obreira a que estaba dirixindo o traballo cara ós intelectuais, houbo unha tentativa frustrada de abri-lo clube de Amigos da Unesco. Existía tamén un grupo de seis mulleres, traballadoras e amas de casa, e un comité de partido entre os pescadores, sector de difícil penetración²⁰⁵.

²⁰³*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²⁰⁴Os datos sobre a situación de Ferrol en 1966 e 1967 proveñen dos seguintes documentos: *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147; *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155; *Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁰⁵*Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

A militancia na localidade coruñesa das **Pontes de García Rodríguez** estaba concentrada fundamentalmente na empresa Calvo Sotelo. Aínda que o número de militantes era elevado —unhas fontes falan de cincuenta, outras de vinteseis militantes e uns trinta simpatizantes—, o seu traballo estaba lastrado por inercias do pasado, polo que se trataba dunha organización que non acababa de despegar. De feito, durante moitos anos dependerá do Comité de Ferrol²⁰⁶.

Probablemente, a cifra de militantes que as fontes comunistas asignan a Santiago de Compostela correspondan a toda a súa área de influencia (Negreira, Boiro, etc.). As características sociolaborais da cidade reflectíanse na composición do seu comité. Estaba composto por dezaseis camaradas, dos que tan só cinco eran activos; deles varios eran artesáns e pequenos comerciantes. Había catorce simpatizantes, tan activos como os camaradas. A forza do Partido no mundo sindical estudiantil baseábase en dez camaradas organizados en tres grupos. No comité universitario estaban presentes as facultades de Ciencias (Vicente Álvarez Ares, responsable da organización), a de Filosofía (responsable de organización) e a Filosofía (secretario de axit-prop)²⁰⁷.

Tamén existía Partido **noutras localidades** coruñesas como Betanzos (Ricardo, Zapatero, Juan, Beade, Luis), Corme e Ordes²⁰⁸.

A provincia de **Lugo** tiña o seu propio comité provincial, que agrupaba os militantes das zonas nas que tradicionalmente existira o Partido Comunista: A Fonsagrada (dezasete militantes), Lugo capital (vinteito), Monforte (trinta e sete) e Ribadeo (once), o que facía un total de noventa e tres camaradas. Como se pode apreciar na táboa adxunta, a súa actividade estaba volcada cara ó mundo sindical, onde os comunistas podían contar con enlaces que non eran do Partido. Destaca a súa presenza na vila de Monforte, probablemente pola concentración de ferroviarios nesta localidade luguesa.

²⁰⁶*Informe de Martínez. 13-10-66, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147; Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.*

²⁰⁷*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.*

²⁰⁸*Informe de Martínez. 13-10-66, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.*

OS COMUNISTAS LUGUESES EN XUÑO DE 1967²⁰⁹

	1	2	3	3	5	6	7	7	9	10	11	12	13
FONSAGRADA			17										
RIBADEO		1	11	9									
MONFORTE			37	46									
LUGO	1	1	28	25	4								

1: Comité; 2: Células; 3: Militantes; 4: Actividade sindical; 6: Xuventudes Comunistas; 7: Expresos; 8: Cotizantes; 9: Cargo sindical; 10: Comisión obreira; 11: *Mundo Obrero*; 12: *Nuestra Bandera*; 13: *Nova Galicia*.

Segundo a documentación interna, en **Ourense** militaban, a mediados de 1967, trinta e oito persoas. Da lectura dos datos interpretamos que esta era a provincia cunha organización máis feble.

Polas mesmas datas había xa un comité local na capital. Santos Costa, militante chegado á Cidade das Burgas un ano antes, constata o feito de que a organización ourensá estaba formada, sobre todo, por afiliados que proviñan da pequena burguesía²¹⁰. Efectivamente, foi o médico Manuel Peña-Rey o que se encargou da coordinación da capital, na que unha das primeiras células se formou a partir da tertulia que organizou o propietario da Librería Tancos, Carlos Vázquez. A esas xuntanzas acudían Antonio Tovar, Augusto Valencia, Santiago Lamas e a súa muller, Alberto Ferrer, Manuel Sánchez Aguirre e outros. Pouco despois, xa comezou a funcionar, aínda que dun xeito un tanto irregular, unha especie de comité no que estaban Santos Costa, José Díaz e Delfín e o propio Manuel Peña-Rey²¹¹.

COMUNISTAS OURENSÁNS EN XUÑO DE 1967²¹²

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
OURENSE	1	1	9		1				1		10	15	15
BARBANTE			3						1				
VERÍN	1		20										
BARCO				8									
OUTROS			6						7				

1: Comité; 2: Células; 3: Militantes; 4: Actividade sindical; 6: Xuventudes Comunistas; 7: Expresos; 8: Cotizantes; 9: Cargo sindical; 10: Comisión obreira; 11: *Mundo Obrero*; 12: *Nuestra Bandera*; 13: *Nova Galicia*.

²⁰⁹Datos de organización. *Junio de 1967*. AHPCE. Datos de organización 1-3.

²¹⁰Entrevista a Santos Costa Barroso realizada por Víctor Manuel Santidrián en Progalo (Lugo), os días 15, 16 e 20 de setembro de 1994.

²¹¹Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000.

²¹²Datos de organización. *Junio de 1967*, AHPCE. Datos de organización 1-3.

En **Pontevedra capital** a organización estaba debilitada nos anos 1966 e 1967²¹³. Ademais, o núcleo fundamental estaba formado por veteranos. Existía unha certa actividade do Partido entre os intelectuais en Pontevedra (semana de cinema, charlas sobre o Concilio, ateneo, tentativa de activa-la Asociación de Amigos del Campo, etc.) e contactos cun xornalista do *Diario de Pontevedra*, Lucina.

A ORGANIZACIÓN PONTEVEDRESA EN XUÑO DE 1967²¹⁴

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
VIGO	5	6	58		6	4	10	Si	16	4	20 0	100	10 0
PONTEVEDRA		1	25					Si	2	6			

1: Comité; 2: Células; 3: Militantes; 4: Actividade sindical; 6: Xuventudes Comunistas; 7: Expresos; 8: Cotizantes; 9: Cargo sindical; 10: Comisión obreira; 11: *Mundo Obrero*; 12: *Nuestra Bandera*; 13: *Nova Galicia*.

Sin embargo, nesta provincia, que carecía de comité provincial, destacaba o núcleo comunista de **Vigo**, que, a pesar de que a media de idade non rebasaba os trinta anos, tiña unha considerable capacidade de acción²¹⁵. Dos aproximadamente oitenta militantes existentes en toda a provincia, case sesenta eran vigueses, dezaseis dos cales tiñan algún cargo sindical. Moitos deles eran traballadores das grandes empresas do metal, o que explicaba a intensa actividade sindical na cidade. No comité da Cidade Olívica estaba Valentín Cancelo; había, ademais, un camarada por Barreras, outro por Citroën, un de Vulcano e outro da construción.

Tamén era importante a penetración comunista entre a xuventude, de forma que conseguiran formar un comité: Valentín Cancelo, Veiras (fillo) e outro camarada. Pola contra, a presenza de mulleres traballadoras era pequena. Tamén había certa actividade cultural aínda que se denegara o permiso para abri-lo Clube de Amigos da Unesco. No Cine-clube tamén estaban presentes os militantes do Partido. O prometedor futuro que se lle prevía a esta organización viuse momentaneamente frustrado pola detención de Carlos Núñez e Abalo Nieto²¹⁶.

²¹³*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155; *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147; *Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²¹⁴*Datos de organización. Junio de 1967*. AHPCE. Datos de organización 1-3.

²¹⁵Para Vigo, *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147; *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²¹⁶*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192. Para Amador Martínez Ramón puido estar relacionada polas relacións de Carlos coa Alianza (*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147).

Existían militantes **noutras localidades** como Redondela (Barros e oito camaradas máis), Lalín (Alberto), Vila de Cruces (Varela, practicante, José María, Bujanzo) e A Estrada (o contacto cos camaradas quedou cortado coa caída de David)²¹⁷.

Finalmente, cómpre dicir que en Galicia os comunistas publicaban tres **xornais**: *Acción*, *Alborada* e *Verdad* ²¹⁸. Distribuíanse, ademais, *Mundo Obrero*, *Nova Galicia* e *Nuestra Bandera*.

Estes son os datos que coñecemos sobre a organización comunista na metade do ano 1967. Os informes do ano seguinte, tamén do mes de xuño, permiten facérmolos unha idea da situación do PCE inmediatamente antes da súa transformación en Partido Comunista de Galicia.

2.3.2. A organización do PCE en Galicia no verán de 1968

Nunha reunión do Partido Comunista á que asistiron representantes das catro provincias galegas, celebrada no mes de xuño de 1968, adoptouse a decisión de que se profesionalizaría a dous camaradas, un como o encargado de organización e outro para o traballo campesiño. Eses dous camaradas, xunto co representante do Comité Central, formarían unha especie de secretariado²¹⁹. Na mesma reunión adoptouse unha resolución na que se marcaron varios obxectivos. En primeiro lugar, os comunistas optaban por dar prioridade ó reforzamento do movemento obreiro, estendendo as comisións pola base. En segundo lugar, pretendían tamén darlle unha atención especial ó campo e ó mar e, finalmente, intentaríase potencia-lo movemento intelectual²²⁰.

Nesas datas, os efectivos comunistas acadaban a cifra de 473 militantes, dos que máis da metade vivían na provincia da Coruña (283), seguida pola de Pontevedra (111), e, moi de lonxe, Lugo (60) e Ourense (19). Estes números supoñen algúns cambios respecto ó estado da organización no ano anterior. Cambios que hai que interpretar, non o esquezamos, partindo da idea da

²¹⁷*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

²¹⁸*Datos de organización. Junio de 1967*, AHPCE. Datos de organización 1-3.

²¹⁹*Primera reunión de (2) P.C. (8). 26-6-68*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 195.

²²⁰*Ibidem*.

inexactitude das fontes: a clandestinidade non favorecía en absoluto a elaboración de estatísticas.

A primeira modificación que observamos refírese ó número total de militantes, que sofre unha diminución en 1968 respecto a 1967: pásase de 521 a 473 afiliados, fronte ós cerca de 500 de 1962. Resúltanos complicado explicar esta caída, que poderíamos atribuír ás detencións policiais: foi a organización coruñesa a que máis sufriu a represión neses meses, de forma que os seus compeñentes pasaron de 301 en 1967 a 283 en 1968. De todos os xeitos, A Coruña seguiu sendo a provincia máis poderosa debido, sen dúbida ningunha, ós comunistas de Ferrol.

A orde das outras tres provincias varía. Lugo pasa da segunda á terceira posición en 1968, cunha diminución importante cifrada nunhas trinta persoas (de 93 a 60). Os 89 militantes ourensáns de 1967, pasaban a ser 19 en 1968, cifra esta que nos parece excesivamente baixa. Creemos moi estraño que non apareza consignada en 1968 a importante organización de Verín, implicada nalgúns accións campesiñas da época. Ou ben se romperon os contactos por motivos relacionados coa actividade policial, ou ben a documentación resulta incompleta. Finalmente, Pontevedra ocupa o segundo lugar en canto ó número de militantes: pásase dos 83 de 1967 ós 111 do ano seguinte.

Como acabamos de dicir, a maior forza dos comunistas galegos en 1968 estaba na Coruña, provincia na que se contabilizaban 283 militantes. Na capital provincial, había 124 comunistas, dos que 76 pertencían ás xuventudes. O número total de militantes era maior en Ferrol (138), pero deles tan só 8 o facían nas Xuventudes.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO NA CORUÑA²²¹

FÁBRICA DE ARMAS	2
AVOGADOS	2
BANCOS	1 Caixa Xeral de Aforros 1 Banco Central (Xuvenude)
BLASCAN	1
COMISIÓNS CÍVICAS	1 Conde Medín 1 Hispano Olivetti
CROS	10
DIVERSOS ILLADOS	7 mulleres 5 homes
EMESA	1
ESCOLA DE COMERCIO	1
ESCOLA NÁUTICA	1
FERTIBERIA	1 Escasa actividade
GENOSA	1 Escasa actividade
MESTRES	3
PEBSA	5 mulleres 3 homes
PETROLIBER	1 Escasa actividade
TALLISTA	sen emprego
TARENASA	1
UNIÓN CRISTALERA	1
DEDICADOS A FORMAR C.O.J.	4 en diversas empresas
CÉLULA	3 mulleres
COMITÉ	2 homes 1 muller
TOTAL DE CAMARADAS	48
TOTAL DA XUVENTUDE	76

COMITÉ LOCAL DA CORUÑA²²²

PORTO	Administrativo	Responsable	Pendente de xuízo
CARLOS	Técnico T.V.	Organización	
PILAR	Encargada Pebsa	Sindical	
CHAO	Unión Cristalera	Sindical	Pendente de xuízo
FERNANDO	Caixa de Aforros	Axitprop	
PEDRO	Emesa	Campo	Ex-preso
NICASIO	Pebsa	Construcción	Pendente de xuízo

²²¹Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

²²²Ibidem.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN FERROL²²³

ASTANO	7
BAZÁN	90
COYA	1
DIVERSOS	8
ESTADO	2
FENYA	1
HISPANIA	3 mulleres 1 home
PESCA	4
PYSBE	4
TRANVÍAS	1
CONSTRUCCIÓN	1 (Ares)
COMERCIANTES	2 (Mugardos)
PESCA	1 (Mugardos)
RENFE	1 (Pontedeume)
TOTAL CAMARADAS	130
TOTAL XUVENTUDE	8

COMITÉ LOCAL DE FERROL²²⁴

F. F. FILGUEIRAS	Obreiro Bazán	Responsable
RAFAEL PILLADO	Obreiro Bazán	Organización
MIRAMONTES	Taller familiar	Organización
J. ANEIRO	Obreiro Bazán	Sindical
PACO BALÓN	Técnico Bazán	Axitprop
JUAN	Técnico Astano	Xuventude

O resto das vilas da provincia acadaban cifras moi inferiores. Destacaba o núcleo das Pontes, con vinte persoas organizadas e outras tantas sen estalo. Cómpre tamén destaca-los vintecinco comunistas das agrupacións da zona de Santiago (Santiago, Boiro, Negreira, Cesures, etc.), ós que habería que engadi-los quince estudantes universitarios de Compostela. Betanzos (trece), Negreira (seis/oito), Corme (cinco/seis) e Carballo (dous) tamén contaban con organización do PCE.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN BETANZOS²²⁵

AXENTE COMERCIAL	1
COMERCIANTE	1
LABREGOS	2
M. RIEGO S.L.	2
OFICIAL NOTARÍA	1
RENFE	1
SERRADOIRO	1
TALLER MÁRMORE	1
TALLER ZAPATERÍA	1
VARIOS	2
TOTAL CAMARADAS	13

²²³*Ibidem.*²²⁴*Ibidem.*²²⁵*Ibidem.*

COMITÉ LOCAL DE BETANZOS²²⁶

RICARDO	Axente comercial	Reponsable
REY	Taller zapatería	Prensa-finanzas
JUAN	Comerciante	
MANOLO	Labrego	Campo
GELUCO	Oficial notaría	organización

ESTADO NUMÉRICO NOUTRAS LOCALIDADES DA CORUÑA²²⁷

CARBALLO	2 camaradas
CORME	5/6 camaradas
NEGREIRA	6/8 camaradas
ORDES	5 camaradas
SANTIAGO (SANTIAGO, BOIRO, NEGREIRA, CESURES, ETC.)	25
UNIVERSIDADE	15

A militancia luguesa estaba concentrada en dous lugares: na capital, con vinte afiliados e na Fonsagrada (dezaioito), agrupación ligada ós irmáns Álvarez Carballido. No resto da provincia habería un total de vintedous comunistas. Resulta estraña a escasa presenza en Monforte, con tan só dous militantes.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN LUGO²²⁸

ABELLA	1
AXENTE COMERCIAL	2
EMPRESA PIÑEIRO	2
EX-PRESOS	8
FRIGSA	3
TELEFÓNICA	1
VARIOS	3
TOTAL DE MILITANTES	20

COMITÉ LOCAL DE LUGO²²⁹

PACO	Administrativo	Responsable
MANOLO		Organización
JORGE	Obreiro Abella	Propaganda
RICARDO	Obreiro	Propaganda

²²⁶*Ibidem.*²²⁷*Ibidem.*²²⁸*Ibidem.*²²⁹*Ibidem.*

ESTADO NUMÉRICO NOUTRAS LOCALIDADES DE LUGO²³⁰

ESCAIRÓN	2
A FONSAGRADA	18
FOZ	1
GUITIRIZ	1
MONFORTE DE LEMOS	2
PASTORIZA	1
PORTOMARÍN	1
RÁBADE	1
RIBADEO	1
ROUPAR	1
SAN CIPRIÁN	1
SAN ROMÁN	1
SANTA EULALIA	1
SARRIA	1
VALDOURO	1
O VICEDO	1
VILACHÁ	5

De Ourense tan só sabemos da existencia dos comunistas da capital, que eran dezanove.

A documentación non informa sobre a existencia de afiliados, nin sequera illados, noutras localidades da provincia. Polos datos de arquivo comprobamos cómo nesta zona a militancia comunista non estaba presente en ambientes obreiros, senón no que a propia documentación denomina como sectores pequeno-burgueses: intelectuais, comerciantes, traballadores de banca, etc.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN OURENSE²³¹

BANCA	1
COMERCIANTE	4
CONSTRUCCIÓN	1
CORREOS	1
INTELECTUAIS	9
RENFE	1
XASTRERÍA	1
TAXISTA	1
TOTAL DE MILITANTES	19

COMITÉ LOCAL DE OURENSE²³²

LORENZO	Transportista
MANUEL PEÑA-REY	Médico
[XOSÉ] ARIAS	Labrego
PACO [PINAL]	Panadeiro

²³⁰*Ibidem.*

²³¹*Ibidem.*

²³²*Ibidem.*

O Partido non estaba organizado en **Pontevedra capital**—de feito, non había comité local— pero había boas perspectivas pola cantidade de ex-presos, que os documentos cifran en oito. Actuaba como responsable Valentín Cancelo, un camarada de Vigo que traballaba na cidade do Lérez e que fora membro do Comité de Vigo. Contábase tamén coa camarada Ana e con Tito. Falárase co avogado Quintillán, que dixo que había moi boas perspectivas de traballo no seu Colexio profesional. O seu irmán traballaba nun taller de fundición. Fixéronse xestións con Vázquez, de obras públicas e con [Manuel] Lueiro [Rey]²³³.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN PONTEVEDRA²³⁴

AVOGADO [QUINTILLÁN]	1
DEPENDENTA [ANA]	1
EX-PRESOS	8
FUNCIONARIO DE FACENDA [MANUEL LUEIRO REY]	1
FUNCIONARIO DE OBRAS PÚBLICAS	1
TÉCNICO DA CONSTRUCCIÓN	1

O **Comité de Vigo** resentírase da caída de Carlos [Núñez], o que ralentizara o seu traballo²³⁵. Para substituílo foi nomeado Rodríguez. De organización encargábanse Pepe e Pena; de Sindical, Arturo; do traballo da Muller, Pilar. González [o home de Pilar] desenvolvera o traballo de axit-prop ata que foi substituído por un camarada chegado do Brasil (¿Manolo? ¿Montero?). Esperábase a incorporación, como responsable de xuventude, de Andrade, de Barreras²³⁶.

COMITÉ LOCAL DE VIGO²³⁷

RODRÍGUEZ	Responsable (provisional)	Traballador naval
PEPE	Organización	Propietario taller
PENA	Organización	Obreiro Barreras
ARTURO	Sindical	Técnico Censa
MONTERO?	Axit-prop	Chófer
PILAR	Muller	Obreira Álvarez
ANDRADE	Xuventude	Técnico Barreras

²³³Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210.

²³⁴Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 208-209.

²³⁵Os datos sobre o Comité Local de Vigo proceden de *Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210 e de *Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 208-209. Trátase de dous documentos sen asinar, pero que parecen da mesma autoría.

²³⁶Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210.

²³⁷Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

Barreras constituía, sen dúbida, unha das maiores forzas do Partido na cidade de Vigo. Naquela factoría militaban entre oito e dez camaradas e cinco/seis da xuventude. O seu comité estaba formado por cinco camaradas, á fronte do cal estaba o prestixioso Belarmino [González Alonso]; Pena, membro do comité Local, era responsable de organización; [Higinio] Leirós, o de sindical, [Adolfo] Varela de axit-prop e, finalmente, Emilio.

En **Citroën**, os comunistas contaban con Benavides, Cuadrado e un terceiro, coñecido como *Asturiano*. Tamén eran de importancia **Vulcano** e **Álvarez**. Na **construcción** había dous ou tres camaradas pero sen organizar. Destacaba “un camarada venido de Orense, con grandes condiciones y que viene realizando un buen trabajo en Vigo y ayudándonos en el campo de Orense”, probablemente Santos Costa²³⁸.

O dos **intelectuais** era un sector con dificultades aínda que se contaba con Fernando Alonso Amat, Antía Cal, Pousada cos Pérez Bellas²³⁹. Pola súa banda, a **Xuventude** estaba formada por uns vinte militantes. O seu comité estaba composto por un estudante de Peritos e dous de centros de ensino secundario, un traballador de Barreras e outro de Vulcano. O responsable era Reverter pero, dado que marchaba a estudar a Madrid, sería substituído por Carlos Barros con “excelentes condiciones para este trabajo”²⁴⁰.

²³⁸Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210.

²³⁹*Ibidem*.

²⁴⁰*Ibidem*.

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN VIGO ²⁴¹	
A GARDIA	1
ÁLVAREZ	4 mulleres 4 homes
ASOCIACIÓN CULTURAL	4
BARRERAS	10
CANIDO	3
CENSA	3
CONSTRUCCIÓN	5
DIVERSOS	10
INTELECTUAIS	7
PONTEAREAS	3
O PORRIÑO	5
TUI	1
VULCANO	4
YARZA	2
XUVENTUDE	14
TOTAL MILITANTES	66
TOTAL XUVENTUDE	14

Catro comunistas traballaban na zona de **Redondela-Cesantes**. O responsable era un antigo militante, [Manuel] Barros. Había, ademais, unha célula de mulleres²⁴². Por outra banda, o **Comité rural de Lalín-Vila de Cruces** estaba formado por dous camaradas de Vila de Cruces (practicante e telefonista), un concelleiro e o xastre de Cachafeiro. Había un cuarto camarada en Lalín, un profesor de instituto. En **Vilagarcía de Arousa** o Partido apoiábase en Pepe, expreso. En **Ponteareas**, había un círculo da xuventude de tres camaradas. Por último, existían células en Baiona, A Guarda e Tui.

²⁴¹Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

²⁴²Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210.

MILITANTES COMUNISTAS EN VARIAS LOCALIDADES PONTEVEDRESAS²⁴³

ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN REDONDELA-CESANTES	
Empresario da construción	1
Taller de zapatería	1
Outros	2 homes 4 mulleres
ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN VILA DE CRUCES	
Practicante	1
Labrego	1 (concelleiro)
Outros	3/5 (ex-militantes)
ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN LALÍN	
Avogado	1
ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN VILAGARCÍA DE AROUSA	
Comerciante	1
ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO NA GOLADA	
Profesor	1
ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN CACHAFEIRO	
Xastre	1
ESTADO NUMÉRICO DO PARTIDO EN CERDEDO	
Banca	1

O total estimado de militantes na provincia de Pontevedra era duns 100²⁴⁴; unha cifra nada desdeñable que non estaba coordinada na realidade por un **Comité Provincial** aínda que existía nominalmente: Rodríguez de Vigo, Barros de Redondela, Valentín de Pontevedra e o practicante de Vila de Cruces. Para o informante, “Estimo que mientras los comités locales no funcionen un tanto bien, es un esfuerzo casi gratis hacer trabajar al provincial [...]. Me parece mejor empezar por abajo”²⁴⁵.

Sobre esta organización, apoiárase o traballo no movemento obreiro, para o que a década dos sesenta significou a consolidación do fenómeno das comisións.

2.4. O movemento obreiro nos anos 60

Foi a partir de 1960 cando fructificou a táctica de penetración no Sindicato Vertical, que tivo como primeiro formulamento o xa citado “cambio de táctica” de 1948. Recordemos que aquela consigna pretendía aproveita-las posibilidades legais que ofrecía a lexislación franquista, combinándoas cos métodos de traballo ilegal. Estes concretáranse, sobre todo nesta década dos sesenta, no fenómeno das comisións obreiras.

²⁴³*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.*

²⁴⁴*Ibidem.*

²⁴⁵*Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210.*

Dous feitos supuxeron un avance importante na aplicación da táctica comunista. Por unha banda, as folgas de 1962 que, aínda que con epicentro en Asturias, tiveron algunhas repercusións en Galicia. O segundo fito foron as eleccións sindicais de 1966, nas que os resultados comunistas foron realmente positivos.

Como consecuencia das folgas de abril e maio de 1962 en Asturias e do impacto que tiveron no resto do país, os comunistas propuxéronse a consolidación das comisións obreiras existentes como organismos estables, non espontáneos:

La oposición sindical debe cristalizar en la formación y continuidad permanente de comisiones o comités unitarios en los lugares de trabajo y en las empresas. Para coordinar esta la lucha entre las diferentes ramas industriales y en el plano local y provincial, son precisos, además, órganos de la oposición sindical a esa escala²⁴⁶.

O novo movemento obreiro empezaba a adquiri-la faciana que mantería ó longo de moitos anos. Eran os traballadores do sector siderometalúrxico, os traballadores do metal —e tamén os da minería— ós que actuaban como locomotora do novo movemento obreiro. Eran o exemplo que debían seguir outras industrias menos avanzadas²⁴⁷. Estamos, así pois, ante un sindicalismo de novo tipo que se desenvolve en empresas do metal de tamaño mediano ou grande. Eran empresas nas que había, xa que logo, grandes concentracións de traballadores: uns eran obreiros cualificados que outrora tiveran certa capacidade contractual, perdida a raíz da introducción dos métodos da organización científica do traballo; outros eran traballadores non cualificados que se aliaran cos anteriores en torno a plataformas reivindicativas moi sinxelas inicialmente, para ir engadindo pedimentos políticos co paso do tempo. Polo tanto, “Había sido en el gran metal donde se había configurado una nueva militancia industrial” (Babiano, 1995: 247).

Era, sen embargo, un proceso que se retroalimentaba, porque “toda idea de que las industrias avanzadas, exclusivamente con su ejemplo, van a dar el tirón de las industrias retrasadas, es irreal”²⁴⁸. Tratábase dun proceso dialéctico no que xunto ás reivindicacións comúns a toda unha industria había que “llegar hasta la precisión

²⁴⁶*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia. 14 outubro de 1962, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.*

²⁴⁷Santiago Carrillo (¿1965?), *Después de Franco, ¿qué?*, México, Edicións España Popular, páxs. 22 e ss. (F10M. Biblioteca).

²⁴⁸*Ibidem.*

en cada tajo, en cada empresa, en cada lugar de trabajo”, onde as reivindicacións particulares se ligarían coas de carácter máis xeral. Deste xeito, conseguiríase facilita-lo encontro dos núcleos máis e menos avanzados do movemento obreiro.

Nos sectores punteiros, o movemento obreiro, que partira de reivindicacións económicas —entre as que a loita contra a carestía da vida ocupaba un lugar primordial—, estaba xa mobilizándose en torno a reivindicacións políticas²⁴⁹. Ese salto dábase, segundo Santiago Carrillo, dunha forma natural, porque cando os traballadores empezaban a reclamar aumentos de salarios, comprendían axiña que esa reivindicación tiña que ir parella coa loita por un sindicato democrático, “es decir, por lo que se ha resumido en la consigna de libertad sindical. [...] Han dado un salto hacia la comprensión de las necesidades políticas”²⁵⁰. Ese paso daríase aínda con máis facilidade no caso de que se atopasen espazos de confluencia entre o movemento obreiro e o resto dos movementos de masas que se estaban desenvolvendo (labregos, estudantes, intelectuais, profesións liberais, etc.)²⁵¹.

Para a consolidación deste novo movemento obreiro foron fundamentais as eleccións sindicais de 1966 que, entre outras cousas, permitiron traballar “a la luz del día”, forzando coa súa actuación a aparición de novos espazos de liberdade²⁵². As eleccións foron preparadas nun coloquio celebrado en Francia ó que asistiron os comunistas que estaban a traballar no movemento obreiro, entre eles unha delegación galega²⁵³. Foi, precisamente, o delegado de Ferrol quen presentou a experiencia do paso de comisións de factoría ás locais e provinciais. Por outra banda, na reunión puxéronse as bases dunha plataforma común para toda España²⁵⁴.

O salto dado en 1966 permitiu que fose por esas datas cando as comisións obreiras empezaran a ser definidas como o xérmolo do futuro sindicato unitario, independente dos partidos políticos, aínda que capaz de manter posturas políticas e plural na súa composición. Sen embargo, o papel dos comunistas no novo movemento obreiro estaba chamado a ser moi importante:

²⁴⁹*Ibidem*.

²⁵⁰*Ibidem*.

²⁵¹*Ibidem*.

²⁵²Santiago Carrillo (1967), *Nuevos enfoques a problemas de hoy*.

²⁵³*Actas taquigráficas do coloquio obrero de setembro de 1966*, AHPCE. Movemento obreiro. Caixa 60.

²⁵⁴*Ibidem*.

No somos nosotros, son las propias masas quienes han creado las Comisiones Obreras. [...] El movimiento obrero no es ni comunista ni anticomunista; pertenece al conjunto de los trabajadores y es su propia creación²⁵⁵.

2.4.1. Organización e conflictividade en Galicia

Gómez Alén periodiza a conflictividade laboral en Galicia dividindo a década dos sesenta en dúas etapas (Gómez Alén, 1995). A primeira delas abrangue os anos que van dende 1959 a 1966, que é cando se produciu o nacemento das comisións obreiras. Entre 1966 e 1969 tivo lugar un incremento da conflictividade laboral, que foi parello á expansión do novo movemento dos traballadores (Gómez Alén, 1995)²⁵⁶. Pola nosa banda, dado o carácter deste traballo, preferimos manter unha cronoloxía relacionada coa historia do PCE, marcada pola celebración dos seus congresos, aínda que cremos que as pautas de todos estes anos foron moi semellantes. Pero, máis importante que establecer unha discusión sobre límites cronolóxicos, é destaca-la importancia que ó longo de toda esta época tiveron os procesos electorais sindicais para o desenvolvemento do movemento das comisións e a expansión da conflictividade sociolaboral.

2.4.2. A primeira metade da década dos sesenta

Xa o VI Congreso do PCE fixera unha chamada á participación nas eleccións sindicais de 1960. O programa para os traballadores que alí se propuxo estaría baseado nunha táboa reivindicativa que esixía aumento de salarios, a loita contra os despedimentos e contra os métodos inhumanos de traballo, a reivindicación da amnistía e de sindicatos democráticos, do dereito de organización, reunión, manifestación e folga, etc²⁵⁷.

Celebradas as eleccións, o Partido lanzou unha Declaración na que afirmaba que o goberno convocara os comicios para lle facer fronte ó descontento obreiro

²⁵⁵Santiago Carrillo (1967), *Nuevos enfoques a problemas de hoy*, pág. 22.

²⁵⁶Carme Molinero e Pere Ysàs modifican lixeiramente, respecto a Gómez Alén, as etapas nas que dividen a conflictividade laboral deste período. Sen embargo, os fitos que destacan son semellantes (Molinero, 1998).

²⁵⁷Comité Central do PCE, *Declaración do Partido Comunista sobre los resultados de las elecciones sindicales y la organización de la lucha de la clase obrera*, [Outubro de 1961], AHCCOOG. Manuel Bravo.

provocado polo Plan de Estabilización de 1959²⁵⁸. As eleccións fixéronse nunhas condicións de falla de liberdades, impedindo ós traballadores o coñemento da normativa para invalidar candidaturas, depurando as listas e suprimindo enlaces nas empresas de máis de 250 traballadores. A pesar de todo isto, o resultado electoral era moi satisfactorio para os comunistas, porque en centenaes de empresas foron elixidas candidaturas non oficiais. Unha delas foi a Bazán de Ferrol, na que se presentou unha lista que obtivo uns magníficos resultados relacionados, coa conflictividade laboral vivida na factoría en 1961 e 1962 (Gómez Alén, 1995: 68-69).

Outro aspecto positivo do período de eleccións foi a aparición do xérmolo de unidade de acción entre traballadores de tódalas tendencias, que podía ser embrión de “comisiones o comités de oposición obrera” en torno ós “enlaces honrados”. Este sería o paso previo a unha coordinación superior nos sindicatos oficiais, tanto no plano local como no provincial²⁵⁹.

Outro fito importante para o desenvolvemento do movemento obreiro en Galicia, indisolublemente ligado nestes anos ó PCE, foron as folgas de abril e maio de 1962. Foi nas empresas con presenza de militantes comunistas onde o conflito tivo repercusión. Así, por exemplo, en Vigo existía un grupo comunista en Vulcano en torno á figura do xa citado Manuel Rey (Agudo, 1998) e outro en Barreras, en torno a Manuel Rodríguez *Xaniño* (Gómez Alén, 1995: 68). Foi nestes estaleiros e noutras empresas como Tranvías, Reyman, Santodomingo e Álvarez nas que o impacto da folga de 1962 foi de certa importancia na Cidade Olívica. Respecto á Coruña, houbo accións en Calvo Sotelo e na Cros (Blanco, 1998)²⁶⁰. En todas elas, existían militantes comunistas.

As repercusións que as folgas de 1962 e as de 1963 tiveron en toda España fixeron que os comunistas cualificasen eses conflitos como un auténtico salto cualitativo no movemento antifranquista. Para o PCE, unha das novidades de 1962 foi a constatación de que, gracias á política de reconciliación nacional, as loitas

²⁵⁸*Ibidem*.

²⁵⁹*Ibidem*.

²⁶⁰O documento *Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones del trabajo en Galicia. 1o outubro de 1962* (AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22) afirmaba que a folga de Tranvías de Vigo tivera unha importancia especial.

obreiras empezaran a ser apoiadas por outros moitos sectores sociais e complementáanse con outro tipo de loitas como as nacionais de Galicia, Cataluña e País Vasco:

El Partido Comunista de España declara que la intensificación de las acciones de lucha de los obreros, los campesinos, los intelectuales y estudiantes, las capas antimonopolistas y el movimiento nacional catalán, vasco y gallego es la única vía cierta y segura hacia la democratización del país²⁶¹.

Ese salto permitiría empezar a falar da creación de comisións permanentes nalgunhas factorías como Bazán e Astano en Ferrol; Vulcano, Barreras e Tranvías de Vigo; Fábrica de Armas e Cros da Coruña; a empresa Calvo Sotelo, das Pontes de García Rodríguez e, finalmente, Frigsa e Abella, de Lugo. Estabilizadas esas comisións, o seguinte paso sería o de crear órganos de industria e de carácter local (Ferrol, Vigo, A Coruña e Lugo), e, posteriormente, formas de organización superiores²⁶².

Como noutras partes de España, en Galicia existían uns sectores obreiros máis avanzados e outros máis atrasados. Despois das folgas de abril e maio de 1962, os comunistas consolidábanse “en las empresas metalúrgicas y de la construcción naval, de los centros industriales de Vigo y Ferrol”, polo que había que se orientar ás conservas e a salgas, á construción, ós traballadores dos portos de Vigo e A Coruña²⁶³.

Xa vimos noutro apartado cómo era a distribución de militantes nas factorías galegas. Nas páxinas seguintes poderemos comprobar cómo é posible establecer unha relación directa, aínda que non automática, entre a presenza de comunistas e a aparición da correspondente comisión obreira na factoría na que traballan²⁶⁴:

²⁶¹*Declaración do Comité Executivo do PCE de junio de 1964.* Fundación Pablo Iglesias.

²⁶²*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do trabazo en Galicia.* 10 outubro de 1962, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

²⁶³*Ibidem.* Un paso máis nese proceso de consolidación foron as eleccións sindicais en 1963 nas que, por exemplo, entrou o comunista Waldino Varela no xurado de empresa de Vulcano.

²⁶⁴*Algunos datos sobre el estado de la Organización do Partido en Galicia...* Julio 63, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53.

2.4.3. A expansión das comisións obreiras e o crecemento da conflictividade sociolaboral (1966-1969)

Como xa comentamos, no seu informe ó VII Congreso comunista, Carrillo destacou o papel que estaban xogando as industrias de vangarda (siderometalúrxicas e minería) como auténticas locomotoras do novo movemento obreiro²⁶⁵. Para Carrillo xa era hora de que as reivindicacións materiais, entre as que salientaba a loita contra a carestía da vida, superasen marcos particulares. Nese proceso, o exemplo das industrias de vangarda xogaríase un papel importante para mobilizar os sectores nos que o movemento estivese menos avanzado. Ademais, declaraba que a intención dos comunistas era “elevar progresivamente todo el contenido político del movimiento”, o que non significaba que houbera un enfrontamento entre os pedimentos económicos e políticos. Finalmente, necesitábase buscar formas de coordinación entre os diversos movementos de masas. Nesa liña, redactáronse na segunda metade dos anos sesenta unha serie de documentos que facilitaron a extensión do fenómeno das comisións obreiras, cunha táboa reivindicativa que superaba as demandas estritamente salariais²⁶⁶.

Na VIII sesión do Congreso interveu por Galicia “Andrés Pérez”. Presentou a súa comunicación sobre o nivel de desenvolvemento do movemento obreiro no país, destacando dúas ideas. Por unha parte, a estreita ligazón existente entre a aparición de comisións e a presenza de militantes comunistas; en segundo lugar, recoñecía que, a pesar de que en moitas factorías había xa xurados e enlaces comunistas, o funcionamento das comisións que os apoiaban non se estabilizara pois tan só funcionaban cando existía un problema²⁶⁷.

Os datos que posuíamos sustentaban a idea de que en Galicia a creación de CC.OO. foi obra, sobre todo, do PCE. Hai unha relación directa entre a existencia de organización comunista nunha empresa e a aparición dunha comisión obreira. Con isto non queremos dicir que a presenza dun militante comunista se traduza automaticamente na creación dunha comisión; a relación que propoñemos é a

²⁶⁵Santiago Carrillo (¿1965?), *Después de Franco, ¿qué?*, México, Edicións España Popular.

²⁶⁶*Ante el futuro do sindicalismo* (Madrid, 31 de xaneiro de 1966); *¿Qué son las Comisiones?* (Madrid, xuño de 1966); *Declaración de las Comisiones Obreras de Madrid e Proyecto que Comisiones Obreras proponen a los trabajadores ante la nueva Ley Sindical*.

²⁶⁷*Intervención de Andrés Pérez (Galicia). VIII sesión*, AHPCE. Congresos. Actas do VII Congreso (1965), páxs. 524 e ss.

contraria: no caso de que non exista presenza comunista é moi difícil que apareza unha comisión ou, cando menos, que esa comisión se converta nun organismo estable.

Os lazos eran tan estreitos que na Coruña, por exemplo, afirmábase que as comisións “han salido del seno del Partido y el P. sigue siendo el alma de las mismas”. Isto provocaba un efecto non desexado polo PCE, a saber: non existían comisións onde o Partido non estaba organizado.²⁶⁸ Tratábase dun fenómeno non buscado, porque na óptica do Partido Comunista, a aparición de comisións de traballadores era en si mesmo un fenómeno de desgaste do franquismo e porque, ademais, “Las comisiones encuentran caminos abiertos que al Partido se le abrirán más difícilmente”²⁶⁹. A pesar dos intentos de supera-la relación PCE-CC.OO., en xullo de 1967 aínda se informaba de que na capital herculina, por exemplo, os progresos obreiros seguían estando directamente relacionados coa organización do Partido²⁷⁰.

A mesma análise facía “Andrés Pérez” para o caso de Vigo. O fenómeno repetíase, en Barreras e Citroën, factorías nas que as comisións existentes foran creadas polo Partido. O organismo de coordinación, a chamada Intercomisión, estaba copado polo PCE “creando así una especie de filial orgánica política, cuando las c. son en realidad apolíticas e independientes”²⁷¹.

Como en España, un acontecemento fundamental para o desenvolvemento da táctica sindical comunista foron as eleccións sindicais de 1966, nas que a participación foi masiva. Resultaron elixidos moitos traballadores non afectos ó réxime²⁷². Tódolos documentos describen estas eleccións como un punto a partir do cal se produciu o despegue das comisións obreiras, fenómeno xa posto de manifesto

²⁶⁸*Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164.

²⁶⁹*Ibidem*.

²⁷⁰*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁷¹*Información de Galicia. 30-31 de agosto de 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 168.

²⁷²A participación estímase nun 83'6 % do censo (Alén, 1995: 94).

por Gómez Alén (1995). A documentación comunista consultada chega a dicir que esas eleccións marcaron “claramente el final de una farsa sindical”²⁷³.

A masiva presenza de militantes nas factorías permitiu facer realidade a consigna de “salir a la superficie”, porque “No nos resignamos a la clandestinidad”²⁷⁴. Así, por exemplo, dados os primeiros pasos das comisións obreiras en Ferrol ó longo dos anos 1966 e 1967, unha grande parte dos seus esforzos centráronse en forza-la legalización da súa actividade²⁷⁵.

2.4.4. Organización das comisións obreiras

De forma paralela ó incremento do número de comisións, produciuse unha mellora na súa coordinación en Galicia e en España. O papel das CC.OO. de Madrid foi fundamental no proceso de articulación do movemento en toda España. De feito, con motivo da celebración das eleccións sindicais de 1966, os traballadores galegos discutiron os documentos da Comisión Obreira do Metal de Madrid que, dalgún xeito, se tomaron como exemplo²⁷⁶. Prevíase a elaboración dun escrito semellante para Galicia²⁷⁷.

Como dicimos, os resultados electorais de 1966 facilitaron o avance organizativo do novo movemento obreiro. As comisións empezaron a se converter en organismos estables e saltaron os límites das súas factorías para se coordinar con outras comisións, tanto no plano sectorial como no territorial. As Comisións Obreiras empezaban a se reunir estatalmente. No verán de 1967 tivo lugar a I Asemblea Nacional en Madrid (xuño de 1967)²⁷⁸. Dous representantes de Vigo,

²⁷³*Carta de Vigo. 29 de julio de 1966*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 132. No mesmo sentido apunta *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²⁷⁴*Por un Partido Comunista de masas para acelerar la transición hacia la democracia. Resolución do Comité Executivo do Partido Comunista de España. Abril de 1967*, AHPCE. Vid. tamén *Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164.

²⁷⁵*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁷⁶A Comisión de Enlaces e Xurados da Metalurxia de Madrid ou Comisión Obreira do metal creárase en setembro de 1964. Supuxo unha ruptura organizativa e un recambio xeracional no movemento obreiro madrileño e, en boa medida, no de toda España (Babiano, 1995: 231 e ss.).

²⁷⁷*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

²⁷⁸Aprobouse o documento *Proyecto que Comisiones Obreras proponen a los trabajadores ante la nueva Ley Sindical* (tamén coñecido como *Documento de los 500*), sobre a nova lei sindical que preparaba o goberno.

dous de Ferrol e outros dous da Coruña reuníronse en Galicia o 18 de xullo de 1967 para nomea-los delegados que asistirían á capital do Estado²⁷⁹. Dende ese momento, Galicia tería representación na Coordinadora Estatal de CC.OO. (Gómez Alén, 1995: 117). Meses despois tivo lugar a II Reunión General de las CC.OO. (decembro de 1967) e, en xullo de 1968, a III, celebrada nun momento no que, ante a intensificación da represión, a asemblea pronunciouse por facer todo o posible para evitar volver á clandestinidade.

Os avances organizativos en Galicia e os contactos estatais favoreceron a celebración de encontros das Comisións galegas, que culminaron na convocatoria da I Reunión Nacional de CC.OO. de Galicia (1968), celebrada en Bastiagueiro (Alén, 1995: 117)²⁸⁰.

Xurdirían, inicialmente, comisións en cidades e vilas, co obxectivo de crear organismos provinciais, galegos e españois. O difícil proceso de coordinación acelerouse a medida que se puxeron de manifesto as vantaxes que xeraba como, por exemplo, controla-lo Sindicato do Metal ou as empresa bacallaeiras da provincia da Coruña²⁸¹. O éxito da interrelación das distintas comisións foi tamén claro no desenlace do conflito de Pysbe, empresa na que un expediente de regulación propuña o despedimento de trescentos traballadores, a maior parte mulleres (Gómez Alén, 1995: 101). Foi no Sindicato da Coruña, controlado polos comunistas, onde primeiro se souberon os plans da empresa; das institucións foron transmitidos ós xurados da factoría, comezando así a organización da defensa²⁸².

Cabe destaca-lo feito de que neste período tivo lugar a incorporación de novos militantes, moitos deles entre os vinteún e os trinta anos. Foi resultado, sobre todo, das eleccións de 1966. Para algúns autores, a represión obrigou ás comisións a promover nos cargos de dirección a militantes moi novos, o que

²⁷⁹*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁸⁰A documentación fálanos dun encontro galego de CC.OO., que pola data supoñemos anterior a esa I Reunión Nacional, celebrado en Santiago coa asistencia de traballadores de Bazán (Ferrol), Vulcano e Barreras (Vigo) e Pebsa e Banca (A Coruña) (*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192.).

²⁸¹*Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164.

²⁸²*Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

favoreció una tendencia hacia la vertebración organizativa territorial. Por otra parte, si hasta 1967 la iniciativa en la formulación de las CC.OO. correspondió a los militantes de las empresas frente a las estructuras partidarias, fundamentalmente el PCE, a partir de 1968 esta relación se invirtió como consecuencia de la represión. [Molinero, 1998: 186]

Vexamos polo miúdo a existencia destas comisións pola xeografía galega.

2.4.5. Extensión xeográfica das comisións

En 1967 a conflictividade laboral elevouse a tal punto que as autoridades suspenderon a negociación colectiva e impuxeron a conxelación salarial en 1968 (Molinero, 1998). En Galicia tamén é perceptible ese incremento da conflictividade laboral en 1967, que tivo como efecto non desexado a caída de militantes comunistas, sobre todo na Coruña, co conseguinte estancamento na actividade sindical²⁸³. Segundo os datos estatísticos do AHPCE, os comunistas galegos eran en xuño de 1967 un total de 521 militantes, dos que 209 desempeñaban algún tipo de actividade sindical; deles, 103 ocupaban algún cargo nas estruturas do Vertical²⁸⁴.

No mes de xuño de 1967, o Partido Comunista tiña presenza en Pebsa, empresa coruñesa que contaba con 272 traballadores²⁸⁵. Segundo Gómez Alén, o traballo de Nicasio Mourón e de Pilar Valiño foi clave para o desenvolvemento da actividade comunista nesta factoría (Gómez Alén, 1995). Outro lugar onde mellores perspectivas tiña o Partido Comunista era a Fábrica de Armas, na que había seis militantes entre os 970 traballadores²⁸⁶. Os tamén comunistas Guillermo Díaz e Roberto Liñares traballaban en Genosa, que concentraba a 300 persoas (Gómez Alén, 1995), Butano (90). Por outra banda, formáronse comisións en Miguel Pascual, Cross, Fertilberia, Emesa, Isolux, Petroliber (Gómez Alén, 1995). Isto significaba que as comisións chegaban directamente a uns 2.000 traballadores dos 11.400 existentes nas fábricas da Coruña²⁸⁷.

²⁸³*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁸⁴*Datos de organización. Junio de 1967*. AHPCE. Datos de organización 1-3.

²⁸⁵*Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164.

²⁸⁶*Vid. Fragmentos de una cara de La Coruña do 14-3-67*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 153 e *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

²⁸⁷Onde, sen embargo, había cinco militantes (*Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147).

Quedaban fóra a Fábrica de Tabacos, Fenosa, aluminios e, sobre todo, o sector da construción, no que se contabilizaba a importante cifra de 8.500 traballadores²⁸⁸. Este último tiña unhas características moi particulares, porque moitos dos seus traballadores compaxinaban o traballo industrial e o campesiño²⁸⁹. Cumpría, xa que logo, realizar unha acción de “educación de clase”²⁹⁰. Sabemos que pouco despois os comunistas xa tiñan presenza nalgúñas empresas da construción como a Unión Cristalera (Gómez Alén, 1995). Tamén as pequenas empresas e os negocios de comercio radicados no polígono da Grela foron obxectivo comunista dada a alta concentración de traballadores²⁹¹.

Esta “xeografía” das comisións na Coruña permitía afirmar no ano 1967 que “algo más de un cuarto de los efectivos del P. tengan hoy su credencial sindical legal”. O PCE tiña presenza a distintos niveis do Vertical: metal, pesca, sector do combustible, químicas e, mesmo, construción e transporte²⁹². Existían xa perspectivas de accións a escala provincial como se puña de manifesto na discusión dos convenios dese ámbito en bacallaeiras e no metal²⁹³.

Foi, precisamente, A Coruña unha das primeiras localidades nas que se constituíu unha Comisión Obreira Local, o que tivo lugar nunha asemblea celebrada o 12 de marzo nunha parroquia da cidade. Asistiron, ademais do sacerdote responsable da Juventud Obrera Cristiana local, uns trinta traballadores de Genosa, Refinería, Fábrica de Armas, Pebsa, etc. Tratáronse temas como o salario de 250 pesetas diarias con escala móbil, a xornada de 44 horas semanais, a seguridade no emprego e seguro de desemprego, o dereito de folga e a liberdade sindical e atención á xuventude e á muller traballadoras. Como obxectivo a curto prazo, os traballadores propoñíanse establecer contacto coas CC.OO. de Ferrol e Vigo²⁹⁴. O resultado da reunión foi a elaboración do *Documento reivindicativo de las*

²⁸⁸*Consideraciones que el Comité Local de La Coruña presenta al Provincial. Presentado en la reunión do C.P. en Coruña el 29-6-67 por el secretario de organización (1)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 164.

²⁸⁹*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²⁹⁰*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁹¹*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²⁹²*Ibidem*.

²⁹³*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

²⁹⁴*Fragmentos de una cara de La Coruña do 14-3-67*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 153.

Comisiones Obreras de La Coruña, con data do 19 de marzo de 1967 (Gómez Alén, 1996 a: 79 e ss.).

Ferrol foi, sen dúbida ningunha, o principal bastión comunista dende principios da década dos sesenta. A metade da década, a militancia comunista nesta cidade era, con moito, a máis importante de todo o país. Acadou nalgúns momentos a cifra de cento trece persoas. Moitos factores poden servir para explicar esta situación (tradición do movemento obreiro, importancia do movemento guerrilleiro na zona, etc.), pero cremos que destaca, sobre todo, o carácter industrial desta cidade; unha industria que estaba centrada no sector naval e que tiña nomes propios: Bazán e Astano. Nestas dúas empresas dábanse tódalas condicións para que xurdira iso que noutro lugar chamamos “novo movemento obreiro”: eran empresas do metal que daban traballo a un gran número de persoas, moitas delas altamente cualificadas e outras, incorporadas ó mundo da industria en datas recentes.

Unha vez máis, o feito clave para a creación do novo movemento obreiro foron as eleccións de 1966, porque “Al preparar las candidaturas y en torno a ellas las comisiones que preparasen la batalla electoral, se dio un salto cuantitativo y cualitativo”²⁹⁵. A enorme cantidade de cargos legais obtidos polos militantes comunistas e polos seus simpatizantes favoreceu a aparición de comisións obreiras, que tiveron un desenvolvemento moi rápido. Non esquezamos que, segundo a documentación, vinte postos sindicais foron copados por comunistas, o que significaba o cincuenta por cento da representación na zona²⁹⁶.

Foi Bazán a empresa na que mellor arraigou o fenómeno das CC.OO. en toda Galicia²⁹⁷. Se a implantación do Partido Comunista en Ferrol era a máis sólida dentro do panorama galego, a presenza en Bazán tamén o era, como indica a existencia de noventa militantes en 1968, que daban vida a unha “comisión central” con setenta obreiros, mozos moitos deles. A presenza de militantes comunistas nas seccións da factoría, permitíu a creación de comisións de taller na Empresa

²⁹⁵*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

²⁹⁶*Ibidem*.

²⁹⁷A información sobre Bazán está elaborada sobre os datos aportados polos seguintes documentos: *Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192; *Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

Nacional Bazán²⁹⁸. As súas tarefas estaban compartimentadas, o que permitía xerar recambios en caso de caídas.

Pero, ademais, Bazán xogou o papel de dinamizador do movemento obreiro doutras factorías ferrolás. Foi o caso de Astano, estaleiro ó que foron traballar dous militantes comunistas procedentes de Bazán, Manuel Anido Blanco e José Fernández Pérez *Molinuco*. As razóns do seu cambio de empresa respondían ós seus intereses profesionais, pero tamén ás indicación do Partido Comunista (Gómez Alén, 1995: 93). En agosto de 1968, o Partido estaba xa presente en moitos centros de traballo: Piñón, Peninsular, Pysbe, Fábrica de Lápicos, sector da construción, da pesca, etc.²⁹⁹. Os avances foron rápidos porque, malia que en abril de 1967 se falaba da creación dunha comisión obreira local como intención³⁰⁰, no mes de xullo era xa unha realidade na que estaban presentes Bazán, Astano e Fenia³⁰¹; e, a principios de 1968, a súa complexidade era grande, pois abranguía varias ramas da produción³⁰².

Dende Ferrol tamén se coordinou o traballo con outras localidades como Ares, Mugardos e, mesmo, As Pontes de García Rodríguez. En 1966, contabilizábanse nesta última localidade vinteseis militantes e uns trinta simpatizantes con presenza no xurado da máis importante empresa da zona, a Calvo Sotelo³⁰³.

As características sociolaborais de Santiago de Compostela eran moi especiais, pola carencia dunha masa de obreiros importante. Sen embargo, isto non

²⁹⁸Sobre a distribución de efectivos comunistas por toda a fábrica dende 1963 véxase o documento *Algunos datos sobre el estado de la Organización do Partido en Galicia... Julio 63* (AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53) xa comentado noutro lugar. Este é un exemplo de cómo a presenza de comunistas non asegura automaticamente a aparición dunha comisión obreira: no caso dalgúns talleres de Bazán pasaron máis de tres anos Un acontecemento facilitou o paso organizativo: as eleccións sindicais de 1966.

²⁹⁹*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

³⁰⁰*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

³⁰¹*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

³⁰²*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192.

³⁰³*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155. O *Informe de Martínez. 13-10-66* (AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147) dá a cifra de cincuenta militantes. Dous anos despois, en agosto de 1968, as cifras eran de vinte militantes na empresa Calvo Sotelo e outros vinte, sen organizar, na vila (*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209).

impedíu ós militantes comunistas acadaren presenza sindical na sección social de Artes Gráficas e na rama da construción, etc. Tamén neste caso a preparación das eleccións sindicais supuxera un paso importante, aínda que o revulsivo máis forte fora a preparación do referendo de 1966³⁰⁴.

Temos noticia de organización do PCE noutras localidades coruñesas, pero nelas non atopamos CC.OO. ou presenza no sindicato vertical: Negreira, Corme, Ordes, etc.³⁰⁵. Mención á parte merece Betanzos, vila na que a pesar da importante cantidade de afiliados (trece), non coñecemos ningún tipo de organización sindical, quizais pola estrutura socioeconómica da poboación³⁰⁶.

Na **Cidade das Murallas** existían militantes en Correos, Frigsa, transportes, na Compañía Industrial Chacinera de Monforte e Alumnios de Galicia. A militancia comunista estaba presente en moitas localidades da provincia, pero a poboación ocupada no sector secundario era bastante escasa. Cómpre destaca-la vila de Monforte de Lemos na que había comunistas entre os traballadores de Renfe, pero tamén en vilas rurais. Mención á parte merece A Fonsagrada, vila rural cun elevadísimo número de comunistas³⁰⁷. En ningunha desas poboacións, como noutras provincias, coñecemos-la existencia de comisións obreiras. Sen embargo, a documentación afirma que ata 1965, Lugo foi unha das provincias que maiores avances sindicais coñeceu. De feito, cando se discutía o convenio provincial do transporte, o xurado traballaba cunha comisión desa rama³⁰⁸. Ademais, no mes de xullo de 1965 estaba a piques de se constituír unha Xunta Provincial de Oposición Sindical na que estarían representados un delegado de transporte, a rama da construción, o de Artes Blancas, a madeira, o sector de cárnicas e, finalmente, unha representación campesiña³⁰⁹. Pero, insistimos, a estrutura socio-profesional da zona non parece que favorecese en exceso a táctica das comisións obreiras.

³⁰⁴*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

³⁰⁵*Ibidem*.

³⁰⁶*Ibidem*.

³⁰⁷*Ibidem*.

³⁰⁸*Carta de Carballeira (Galicia). 16-6-65*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 111.

³⁰⁹*Ibidem*. A existencia desa Comisión Obreira Provincial tamén está recollida en *Intervención de Andrés Pérez (Galicia). VIII sesión*, AHPCE. Congresos. Actas do VII Congreso (1965), páxs. 524 e ss.

Tampouco a estrutura socio-profesional de Ourense favoreceu a aparición de comisións. Na capital provincial había algúns militantes comunistas entre os traballadores de Correos, Renfe e banca, pero, unha vez máis, non sabemos do desenvolvemento de ningunha comisión obreira³¹⁰. Como resultado das eleccións de 1966, nove cargos sindicais estaban próximos ás posicións comunistas ou eran militantes³¹¹.

No caso de Pontevedra, dado o escaso peso industrial da capital provincial, comezarémo-lo noso percorrido por Vigo. Moitos dos testemuños dos protagonistas daqueles feitos, que entraran a traballar nas factorías a principios da década de 1960, manifestan a importancia das folgas de 1962 para o desenvolvemento da súa conciencia político-sindical. En moitos casos, a súa militancia, tanto no Partido Comunista como na actividade sindical, comezou daquela³¹². Porque, como noutras moitas localidades de Galicia, a existencia de militantes comunistas, sobre todo nas grandes empresas do metal, foi clave para o desenvolvemento do novo movemento obreiro vigués³¹³; novo pola orixinalidade das súas formas organizativas, pero tamén pola idade dos seus militantes, cun perfil que necesariamente coincidía co do Partido Comunista; tiña a organización unha longa tradición, aínda que fora reestructurada nos anos sesenta con militantes novos, cunha media de idade que non rebasaba os trinta anos³¹⁴.

O resultado das folgas nalgunhas factorías viguesas en 1962 foi de dezaioito despedimentos³¹⁵. Era unha aprendizaxe rápida e intensiva para uns traballadores novos que procedían en determinados casos de familias represaliadas e que, noutros moitos, nunca oíran falar de sindicatos, convenios ou conflitos. Así, aínda que as características sociolóxicas destes traballadores —xuventude, escasa cualificación profesional e certo selo campesiño— foron vistas inicialmente como un atranco para

³¹⁰*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 208-209.

³¹¹*Datos de organización. Junio de 1967*, AHPCE. Datos de organización 1-3.

³¹²Neste sentido, resulta especialmente interesante a recompilación de entrevistas recollidas en *A forza da palabra*, 1999.

³¹³*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

³¹⁴*Ibidem*.

³¹⁵Entre os despedidos estaban, por exemplo, Eulogio González Vavá e Manuel Rodríguez González Xaniño. O testemuño deste último está recollido en *A forza da palabra*, 1999.

o crecemento da organización³¹⁶, os acontecementos de 1962 e as caídas de 1963, obrigaron a moitos deles a toma-lo relevo na dirección do movemento³¹⁷.

Outro fito de importancia foi a creación, en 1964, da primeira Comisión Obreira estable na cidade de Vigo. Foi a do estaleiro Barreras. Naceu da man dun traballador da factoría saído do penal de Burgos, o militante comunista Manuel Rodríguez González *Xaniño*. Ante a ineficacia dos representantes verticalistas para levar a bo porto a negociación do convenio, os traballadores decidiron en asemblea destituí-los enlaces e xurados, e substituílos por unha comisión que os representase. Foi esta recoñecida polo Sindicato Vertical e mesmo chegou a viaxar a Madrid para negociar (*A forza da palabra*, 1999: 29)

Unha vez máis, as eleccións de 1966 foron o “acelerador” para o crecemento da organización e da súa actividade, “ya que a través de ellas hemos conseguido la legalización de la actividad social de nuestros camaradas”³¹⁸. Segundo os datos da documentación clandestina, o Partido contaba con dezaseis cargos sindicais en Vigo³¹⁹. Deste xeito, foron aparecendo comisións noutras empresas como Santodomingo, Vulcano, Citroën, Álvarez, Yarza, Censa e na construción, onde se contaba con dous ou tres camaradas pero non organizados³²⁰.

Por outra banda, as comisións de empresa empezaron a se coordinar creando para iso unha intercomisión con representantes de diversas ramas. O seu obxectivo era o de abranguer toda a provincia de Pontevedra e enlazar coas comisións coruñesas, algo que como xa vimos, viña ocorrendo dende 1967. Por outra banda, a

³¹⁶*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

³¹⁷É o caso de Salvador Pérez Rodríguez, traballador de Vulcano nado en 1946 (*A forza da palabra*, 1999: 105).

³¹⁸*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

³¹⁹*Datos de organización. Junio de 1967*, AHPCE. Datos de organización 1-3.

³²⁰A aparición dunha comisión obreira en cada unha destas empresas está sempre ligada á existencia de, polo menos, un militante do PCE, que é coñecido con nome e apelidos en moitos casos. Así, en Vulcano hai que falar de Waldino Varela Martínez e Antonio Sangabriel; en Álvarez, de Augusto Docampo, Pilar Pérez Rodríguez e Margarita Rodríguez Montes. En Citroën sabemos da presenza do militante comunista Manuel Fernández Cachá; nesta empresa aparece, dentro de CC.OO., algúns militantes do grupo nacionalista Galicia Socialista como Francisco Lores Santacecilia e, algo máis, tarde, Camilo Nogueira. Véxase Gómez Alén, 1995 e *A forza da palabra*, 1999.

intercomisión aspiraba a lanza-lo seu propio órgano de prensa, *Vigo Obreiro*, do que segundo a documentación, xa se tirara algún número en 1967³²¹.

A situación en Pontevedra capital caracterizábase pola febleza organizativa, explicada pola composición socioprofesional da cidade: unha actividade industrial pouco axeitada ó modelo do novo movemento obreiro promovido polos comunistas. Sabemos da presenza dalgúns militantes na empresa madeireira Tafisa e, posteriormente, en Celulosas³²²; pero, polo menos no noso período e ata onde sabemos, esa presenza non se traducíu na creación dunha comisión obreira.

Temos constancia da existencia de organización do PCE noutras moitas localidades da provincia de Pontevedra en agosto de 1968 pero non relacionadas coa existencia de CC.OO. ou de presenza nas organizacións verticalistas³²³: Redondela-Cesantes, Vilagarcía de Arousa, Vila de Cruces, Lalín, A Golada, Cerdedo, Cachafeiro, etc.

Así pois, parece clara a relación entre a estrutura socioeconómica das localidades e a aparición do novo movemento obreiro. Non podía ser doutro xeito, porque o modelo sindical impulsado polos comunistas esixía a presenza de concentracións obreiras. Desta maneira, A Coruña e Pontevedra foron as provincias nas que o fenómeno das comisións arraigou con maior forza; eran, non por casualidade, as zonas de maior implantación do Partido Comunista de España en Galicia.

Para rematar este apartado, referirémonos ó proceso de achegamento das Comisións Obreiras a outros sectores sociais durante a segunda metade de década dos sesenta,. Así, o diálogo entre **católicos** e marxistas que o Partido Comunista viña promovendo dende había xa algúns anos cristalizou na presenza dalgúns curas

³²¹*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165. Non coñecemos ningún exemplar de *Vigo Obreiro* desas datas. O primeiro número ó que tivemos acceso data de 1972. Unha colección completa desa publicación está dispoñible na Hemeroteca da Fundación 10 de Marzo, institución que a editou en forma facsímil no ano 1997: *Vigo Obreiro. O periódico das CC.OO. de Vigo*. Edición facsímil, Santiago de Compostela, Fundación 10 de Marzo, 1997.

³²²*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

³²³*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

obreiros, sobre todo en Ferrol³²⁴. Nesta localidade, sen embargo, as organizacións obreiras cristiás eran, segundo os informes comunistas, case descoñecidas³²⁵. Algo semellante pasaba na Coruña, localidade na que os católicos actuaban no movemento obreiro a título individual³²⁶.

Respecto ó mundo da cultura, cabe destaca-lo feito de que en Ferrol foi a Comisión Obreira a que dirixiu o traballo, e fracasou na súa tentativa, de abri-lo clube de Amigos da Unesco. Por outra banda, co motivo dos sucesos estudiantís que a universidade compostelana viviu en 1968, as Comisións Obreiras solidarizáronse coa loita que se estaba a desenvolver³²⁷. Solidariedade que tamén se fixo extensiva ás loitas dos campesiños de Castrelo de Miño, pois as Comisións Obreiras de Galicia declaráronse en contra da construción do encoro³²⁸.

A preocupación pola captación da xuventude traballadora é unha teima en toda a documentación consultada. O caso dos aprendices de Bazán foi considerado como un exemplo de cómo incorpora-la xente moza á loita³²⁹. Esa preocupación cristalizaría nas Comisións Obreiras Xuvenís que lanzaron o seu primeiro programa reivindicativo a finais de 1967, baseado na obrigatoriedade do ensino ata os dezaseis anos, idade á que se habería de eleva-la entrada no mundo do traballo. Xa instalada neste, os mozos deberían ter garantías de poder continua-la súa formación. Outros pedimentos estaban relacionadas coas facilidades para adquirir unha vivenda, a redución progresiva do servizo militar, a existencia de centros xuvenís, etc.³³⁰. Finalmente, o PCE tratará de exporta-lo modelo organizativo das comisións obreiras ó mundo dos labregos. De seguir, expómo-los seus resultados.

³²⁴*Intervención de Andrés Pérez (Galicia). VIII sesión, AHPCE. Congresos. Actas do VII Congreso (1965), páxs. 524 e ss. Informe de (1). Galicia, julio 1967, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165. Gómez Alén fala dos casos de Jaime Mondoo e Nicanor Acosta, ámbolos dous militantes comunistas (Gómez Alén, 1995).*

³²⁵*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.*

³²⁶*Informe de (1). Galicia, julio 1967, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.*

³²⁷“Las Comisiones Obreras de Ferrol a los estudiantes compostelanos. 21 de marzo de 1968”, *Nova Galicia. Revista de cultura y política do Partido Comunista de Galicia*, 8, 1968. Reproducido en Gómez Alén, 1996: 93-94.

³²⁸*Al Gobierno de la Nación. Noviembre de 1966, AHCCOOG. Enrique Veira.*

³²⁹*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192.*

³³⁰“Programa reivindicativo de las Comisiones Obreras Juveniles”, *Nova Galicia. Revista de cultura y política do Partido Comunista de Galicia*, 6-7, cuarto trimestre de 1967. Reproducido en Gómez Alén, 1995: 88-90.

2.5. O PCE e o mundo rural

Xa vimos noutro apartado que o VI Congreso do PCE, como viña propoñendo dende había xa varios anos, falaba de somete-la agricultura española a unha profunda reforma baseada no principio de “a terra para quen a traballa”, cambio estrutural que iría acompañado dunha batería de medidas (concentración parcelaria, plano nacional de obras de regadío, política racional de repoboación forestal, etc.).

Sobre a cuestión agraria o PCE publicou en 1967 un suplemento da súa revista teórica, *Nuestra Bandera*³³¹. Dedicábase todo un apartado ó movemento campesiño, que os comunistas axudarían a desenvolver sobre un esquema moi semellante ó das comisións obreiras. De feito, o documento non falaba de “comisións campesiñas” senón de “comisións obreiras” no campo, “alma de la lucha en numerosos pueblos”. Do mesmo xeito que estaba a ocorrer no Sindicato Vertical, os comunistas afirmaban estaren xa presentes en numerosas seccións sociais das Hermandades, tanto a nivel local como provincial. Ademais de traballar empregando estas formas legais, cumpría potencia-las comisións, “Todo ello de manera abierta, recabando siempre la opinión del conjunto de los trabajadores y combatiendo todo intento de abordar las cuestiones de espalda a éstos”³³². Deste xeito, os obreiros agrícolas irían creando unha organización que lles permitiría pasar a grandes accións e que sería a base do seu futuro sindicato unitario, democrático e independente.

Boa parte da intervención de Santiago Álvarez, delegado por Galicia no **VI Congreso** do PCE (decembro de 1960), xirou en torno ós problemas do campo galego³³³. Apuntou unha serie de cuestións que serían desenvolvidas con maior atención en escritos e discursos ó longo dos anos sesenta. En primeiro lugar, Álvarez consideraba nociva para os labregos a política agraria franquista. A resposta do campesiñado non era de pasividade senón de rexeitamento desa política, o que explicaba as actitudes de protesta contra as expropiacións para construción de

³³¹*El Partido Comunista ante los problemas agrarios hoy*, suplemento ó 53 de *Nuestra Bandera*, primeiro trimestre de 1967. Consúltese, no mesmo sentido, o libro *Un futuro para España: Democracia económica y política*, París, Ebro, 1967.

³³²*El Partido Comunista ante los problemas agrarios hoy*, *Nuestra Bandera*, suplemento ó 53 de *Nuestra Bandera*, primeiro trimestre de 1967, páx. 22.

³³³“Intervención de Santiago Álvarez”, *Nuestra Bandera*, 25, marzo de 1960, páxs. 47-62.

encoros, contra os métodos catastrais e a política impositiva, ou en defensa dos montes comunais. De todos eses elementos, o comunista valdeorrés destacaba dous que consideraba necesarios para o desenvolvemento da agricultura galega: a concentración parcelaria e a repoboación forestal eran medidas políticas que había que promover, pero non coa orientación que lles daba o réxime.

A concentración parcelaria estaba a beneficiar exclusivamente ós grandes propietarios, mentres que en Galicia cumpría axudar ós pequenos e medianos agricultores —entre outras medidas co desenvolvemento do cooperativismo—, que eran os sectores maioritarios no mundo campesiño galego.

A repoboación forestal tamén era necesaria pero non se podía facer en detrimento dos intereses gandeiros. Ademais, en determinadas zonas habería que repoboar con árbores froiteiras³³⁴.

O **VII Congreso** reafirmou a xa tradicional consigna comunista de “A terra para quen a traballa”. Nese sentido interveu Juan Gómez (Tomás García), o autor do informe sobre o problema agrario en España de 1956. Para Juan Gómez, esa consigna puña de manifesto a política de alianzas do Partido e o carácter do poder no futuro porque

lo que se ventila hoy en España es nada menos que esto: ¿con los latifundistas y el capital monopolista, contra los obreros agrícolas y los campesinos, o con los obreros agrícolas y los campesinos contra los latifundistas y el capital monopolista?³³⁵,

e, por esa razón os comunistas non podían desprezar ou subestimar os campesiños. O papel destes na loita contra o capitalismo monopolista seguía sendo clave.

Na mesma liña que Juan Gómez, o coinforme de Ignacio Gallego dicía que o problema principal do campo español era o latifundio pero, avisaba, había que distingui-la diversidade das realidades agrícolas en España. Por iso a reforma proposta polo seu Partido “no puede ser idéntica en todas las zonas del agro

³³⁴*Ibidem.*

³³⁵*Informe de Juan Gómez en el VII Congreso. X Sesión. AHCPE. VII Congreso (1965), páxs. 621 e ss.*

español”³³⁶. Engadía, ademais, que un dos instrumentos fundamentais que a dictadura e o capital monopolista utilizaban para expoliar-lo campesiñado era a política impositiva. Elemento este, como o da diversidade de realidades agrarias, importante para as loitas que se estaban desenvolvendo e que se darían en Galicia.

Santiago Carrillo volveu insistir, por enésima vez, en que o Partido estaba na obriga de redobra-los seus esforzos cara ó campo³³⁷. En determinados casos poderíanse empregar as posicións acadadas nas Hermandades, sempre que paralelamente os labregos creasen as súas propias organizacións, as comisións de obreiros agrícolas e campesiños, ideadas segundo o modelo das comisións de obreiros industriais: os labregos reuniríanse en asembleas para elixiren comisións locais, comarcais, provinciais, rexionais e nacionais³³⁸.

Así pois, as análises congresuais do PCE sobre a cuestión agraria seguían a mesma liña cás doutros terreos. Fronte á dictadura, expresión do capital monopolista, os comunistas no campo levantaban a consigna “A terra para quen a traballa”. No terreo da práctica política, cumpría mobilizar-los agricultores empregando as posibilidades legais e ilegais sobre a base das súas reivindicacións, primeiro as económicas para incluír, despois, as políticas.

Algunhas desas propostas serán desenvolvidas neses anos. Como xa vimos noutro lugar, dende mediados do ano 1962, a dirección comunista realizou unha serie de reunións con delegados galegos do interior para establecer as **Propuestas con carácter resolutivo** do traballo no país³³⁹. Cremos que esta reunión é a clave da reactivación da conflictividade agraria —e doutros tipos— na Galicia dos sesenta. As conclusións insistían na necesidade de que o Partido tivese unha maior penetración no mundo rural, ó tempo que se tiña que crear un movemento campesiño de carácter unitario, amplo e aberto. Era esta unha aspiración que podemos considerar clásica do PCE en Galicia (e no resto de España). Xa falamos

³³⁶Coinforme de Ignacio Gallego en el VII Congreso. VIII sesión. AHCPE. Congresos.

³³⁷Informe de Santiago Carrillo ¿Qué queremos los comunistas para España?, páxs. 65 e ss. VII Congreso do PCE (1965), AHPCE. Congresos.

³³⁸Santiago Carrillo (1967), *Nuevos enfoques a problemas de hoy*.

³³⁹*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones de trabajo en Galicia. 10 outubro de 1962*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22. As propostas relacionados coa cuestión agraria poden estar baseadas nun estudo chamado *Situación de los campesinos y problemas del campo en Galicia*, de autor descoñecido, pero elaborado en París no mes de agosto de 1962 (AHPCE. Galicia e León. Jacq. 1-2).

noutro lugar da presenza comunista nas organizacións agrarias nos anos da República e da importancia que o Partido lle deu ó movemento guerrilleiro como mobilizador do mundo rural³⁴⁰. Tamén vimos cómo ó longo dos anos cincuenta, os conflitos, sobre todo os campesiños, foron moi escasos, máis aínda o foron as loitas campesiñas. Así pois, a insistencia na penetración permítenos pensar que a actividade comunista neste sector non debeu pasar de ser unha declaración de boas intencións con poucos resultados prácticos.

Sen embargo, parece que na década dos sesenta se deron algúns pasos de certa importancia. E para inicia-lo traballo cumpría elaborar “un documento-petición, en nome de los campesinos de Galicia, firmado por un grupo de abogados gallegos, y otras personalidades intelectuales o de relieve político y social”³⁴¹.

As reivindicacións deste documento servirían de base para mobiliza-los campesiños. Cómpre facer unha referencia ó método empregado para a elaboración do escrito pois parece que se partíu dun borrador inicial elaborado en París que, de se-lo caso, sería modificado polos camaradas do interior. Os “camaradas avogados de Lugo do Colexio de Avogados da Coruña” —dos que descoñecemos os nomes— prestarían todo o seu apoio, do mesmo xeito que o grupo de intelectuais de Santiago. A redacción do documento estaría terminada no outono de 1962.

Os pedimentos recollían algunhas das ideas lanzadas por Santiago Álvarez en 1960: a revisión do catastro e da política impositiva, a desaparición das medidas coercitivas para a concentración parcelaria, etc. Reivindicábase, ademais, a supresión total das prestacións persoais, a abolición definitiva dos foros, a eliminación do imposto sobre a riqueza provincial e dos impostos sobre animais domésticos e gando de labor. Era necesaria un política que promovesese prezos remuneradores para os produtos agrarios, a supresión do monopolio dos adobos minerais, a reforma do Servicio Nacional do Crédito Agrícola e a dos servizos de

³⁴⁰De feito, unha carta remitida por Carballeira á dirección de París recomendaba escribir un artigo sobre as relacións das guerrillas cos labregos, dado que aínda estaba presente o recordo daquel fenómeno (*Carta de Carballeira (Galicia)*. 16-6-65, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 111).

³⁴¹*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia*. 10 outubro de 1962, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

inspección veterinaria. A última das propostas tiña un carácter moito máis político: esixíase o libre ingreso nas Hermandades de Agricultores³⁴².

Así pois, sobre a base deses pedimentos e coa táctica do aproveitamento das posibilidades legais e ilegais, os comunistas galegos intentarían mobiliza-lo agro. E así foi porque os anos sesenta coñeceron un avance nas formas de loita e no proceso de organización campesiña.

Poderíamos considera-la **conflictividade agraria** desta década como “formas de resistencia de baixa intensidad” (Soutelo, 1998), polo menos ata os sucesos de Castrelo de Miño. Clasificarémo-los conflictos destes anos en catro grandes grupos. En primeiro lugar, houbo conflitos —que duraron ata ben entrada a década— relacionados coa política impositiva do goberno, por exemplo, a negativa a paga-la cota da Seguridade Social Agraria. En segundo lugar, poderíamos falar das reaccións contra a expropiación forzosa de terras —para a construción de encoros ou para a implantación de industrias do sector enerxético— e contra a política de repoboación nos montes veciñais (Curtis, 1965). En terceiro lugar, apareceron as loitas relacionadas coa política de prezos agrarios (folga do leite no norte da provincia de Lugo). En cuarto lugar, a marcha dos campesiños de Lugo sobre a cidade para esixir solucións ó problema escolar ou a marcha por un cooperativismo democrático no Ribeiro, onde apareceron as primeiras follas asinadas polas *Comisións Campesiñas*³⁴³.

As reivindicacións que acabamos de enumerar plasmáronse nun escrito que se deu a coñecer en 1964, dirixido ó ministro de Agricultura como ***Petición del campo gallego***. Estaba asinado por 120 intelectuais, entre os que estaban José María Castroviejo, Celso Emilio Ferreiro, Valentín Paz Andrade, Xesús Alonso Montero e Xosé Luis Méndez Ferrín³⁴⁴. O documento comezaba coa exposición da trágica situación na que se desenvolvía a vida do campesiñado galego, o que estaba

³⁴²*Ibidem*.

³⁴³*Comisiones Campesinas de Orense, julio de 1970*, AHCCOOG. Santos Costa, Caixa Movemento Campesiño.

³⁴⁴*Petición en favor do campo gallego. Galicia, 1964*. AHCCOOG. Enrique Veira. Nas conversas que os comunistas do interior mantiveron cos galeguistas ó longo de 1964, tratouse o problema do lanzamento na prensa dun documento sobre o campo galego que estaría subscrito por intelectuais (*Resumen de conversaciones mantenidas con dirigentes galleguistas. 26 de setembro de 1964*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 82).

provocando a despoboación das aldeas, a queima de montes e “protestas e resistencias que hacen lamentar hechos tan dolorosos como el ocurrido no hace mucho en Brañas de Gratiñeira, del municipio de Mazaricos, provincia de La Coruña”. Referíanse os intelectuais a unha protesta dos veciños en contra da repoboación forestal, na que resultou morto un labrego e trece foron detidos. En Santiago, houbo unha convocatoria, de orixe descoñecida, para realizar unha manifestación de protesta, que non tivo eco ningún³⁴⁵. Parece ser que á vista, celebrada nos xulgados de Santiago, asistiron numerosos campesiños, o que por parte comunista era interpretado como unha actitude de rexeitamento do réxime³⁴⁶.

Despois desta introducción, os intelectuais expoñían algunhas das medidas que consideraban necesario tomar con urxencia para resolver os problemas que dende había xa moitos anos impedían a modernización da agricultura galega. As similitudes entre os pedimentos contidos neste escrito e os once puntos da proposta comunista de 1962 exceden a mera coincidencia. Comezaban afirmando que os labregos galegos non estaban en contra da repoboación forestal, pero que esta tiña que se facer contando con eles; ademais, o froito dos bosques tiña que reverter nas comunidades, como ocorrera tradicionalmente. A concentración parcelaria, que era necesaria, debía de ser voluntaria. Outros aspectos como a abolición definitiva dos foros, a ampliación de créditos baratos para os agricultores, a potenciación dos servizos do Ministerio de Agricultura e a mellora das comunicacións eran imprescindibles para supera-la situación na que vivía o campo galego, así como a supresión das prestacións persoais por traída de augas e unha política que asegurase prezos remuneradores para os produtos do campo.

Especial insistencia facían sobre a redución das cargas fiscais, baseada na revisión do catastro de rústica, na supresión do arbitrio ou imposto sobre a riqueza provincial —xustificada teoricamente sobre a existencia de excedentes dos que, normalmente, carecían os labregos galegos— ou a modificación do imposto de dereitos reais para favorecer os pequenos e medios campesiños. Tamén na liña de revisión das cargas fiscais que soportaban os labregos galegos, citábase a supresión do pagamento da contribución agropecuaria para aqueles que non acadasen o salario

³⁴⁵Entrevista a Arturo Reguera realizada por Víctor M. Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 3 de febreiro de 2000.

³⁴⁶*Intervención de José López (Galicia). VI sesión, AHPCE. Congresos. Actas do VII Congreso (1965), páxs. 373 e ss.*

familiar, e a reforma do canon de hixiene pecuaria. Como derradeiro punto, o escrito facía unha referencia ás irmandades de labregos para que se lles imprimise un “carácter verdaderamente campesino”, o que significaba que a afiliación fose voluntaria e que as súas directivas fosen de libre elección³⁴⁷.

Sobre a base dos pedimentos incluídos neste documento, houbo algunhas mobilizacións, nas que o Partido Comunista, segundo os seus informes internos, estivo presente. Tratábase de conflitos baseados en esixencias económicas, pois esa característica tiñan a inmensa maioría dos puntos do escrito dos intelectuais. Empregáronse as canles legais³⁴⁸. A inclusión de plataformas estritamente políticas aínda tardaría en chegar.

Exemplo significativo foi o envío de instancias ó presidente da **Deputación de Lugo** para que se suprimise o arbitrio provincial. Segundo a documentación, remitíronse máis de cen sinaturas, co que conseguiron ser recibidos no organismo provincial³⁴⁹. Deterémonos brevemente na explicación do procedemento seguido na realización desta acción polo que de modélico pode ter. Os militantes coñecían de antemán que a Deputación Provincial pretendía modifica-lo arbitrio “porque lo han repercutido después por otro conducto también sobre el consumidor”. Sobre esta base, confeccionouse o borrador dunha instancia, que foi distribuído anonimamente nos lugares nos que non había Partido e, directamente, onde o había. Os escritos ían no nome dunha comisión provincial campesiña que asumía a responsabilidade do inicio dunha acción de carácter legal³⁵⁰. A pesar deste extremo, algúns alcaldes presionaron os labregos para que non asinasen. De feito, nalgúns lugares iniciouse a elaboración dun texto solicitando excusas. Desta maneira, non se acadou a cantidade desexada, polo que se redactou outro documento dirixido ó Gobernador Civil de Lugo no que se pedía que interviñese ante Facenda. Esta nova instancia, que foi

³⁴⁷*Petición en favor do campo gallego. Galicia, 1964, AHCCOOG. Enrique Veira.*

³⁴⁸*Intervención de José López (Galicia). VI sesión, AHPCE. Congresos. Actas do VII Congreso (1965), páxs. 373 e ss.*

³⁴⁹*Carta de Carba... (Galicia). Febrero de 1965, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 94.*

³⁵⁰A instancia definitiva, redactada de forma que se remitise colectivamente, supomos que é a que se pode ler en *Excmo. Sr. Presidente de la Diputación Provincial de Lugo*, AHPCE. Galicia e León. Jacq. 5. Solicita, sinxelamente, que se elimine a Ordenanza Reguladora do Arbitrio Provincial que grava os excedentes de produtos naturais suxeitos a tráfico comercial co argumento de que o 95% dos labregos non xeran eses excedentes.

distribuída anonimamente, foi asinada nalgunhas parroquias por douscentos campesiños³⁵¹.

Segundo as mesmas fontes, realizáronse outras accións con pautas similares. Nelas tamén se partiu dos pedimentos do escrito de 1964: contra a repoboación forestal e a política de montes de man común, pola creación dun corpo de mutilados civís, etc. En todas elas, o Partido Comunista, alí onde existía, asesorou os campesiños na utilización das canles legais³⁵².

Os resultados da *Petición del campo gallego* foron ben acollidos no VII Congreso do Partido Comunista (agosto de 1965), asemblea na que o informe do seu secretario xeral a iniciativa galega foi posta como exemplo do traballo no campo³⁵³.

No que se refire á política de montes, o réxime franquista caracterizouse, polo menos ata 1968, por unha lexislación que desposuíu as comunidades de veciños dos **montes de man común**. Así, a Lei xeral de montes de 1942 deixou as propiedades comunais sen apoio legal. Catro anos máis tarde, a Lei hipotecaria permitíalles ós concellos proclamárense donos dos montes veciñais. Finalmente, a Lei de montes de 1957 determinaba que os concellos serían os administradores dos montes que aínda seguisen en propiedade dos veciños. Esta política, que deixaba os labregos sen unha fonte de riqueza da que dispuxeran tradicionalmente, xerou unha resistencia latexante dende os anos corenta, convertida en moitas ocasións en conflito. A Lei de montes do 27 de xullo de 1968 recoñecía a propiedade histórica das parroquias sobre os montes, abrindo a posibilidade de que volvesen ós seus antigos propietarios ; pero non por iso desapareceu o descontento que perdurou ata ben entrados os setenta³⁵⁴. Dende a oposición esixíase que os montes retornasen ós seus propietarios tradicionais sen condicións³⁵⁵.

³⁵¹Intervención de José López (Galicia). VI sesión, AHPCE. Congresos. Actas do VII Congreso (1965), páxs. 373 e ss.

³⁵²*Ibidem*.

³⁵³Informe de Santiago Carrillo *¿Qué queremos los comunistas para España?*, AHPCE. VII Congreso do PCE.

³⁵⁴“Galicia (Lucha: guerrilleros, obreros, mujeres, etc.). Datos recompilados de prensa por Aurorina Alvarez. Outubro 1946”, AHCCPCE. Movemento guerrilleiro. Caixa 106. Cartafol 6. *Mundo Obrero*, 24 de maio de 1950.

³⁵⁵M. Conceiro, “Los montes de vecinos”, *Nova Galicia*, 9, terceiro trimestre de 1969, 26-28; “Sobre los montes de vecinos”, *Mundo Obrero*, Madrid, 15, segunda quincena de xullo de 1968.

Pero foron as protestas en contra da construción do salto de **Castrelo de Miño** (Ourense, 1965-67) as que permitiron albiscar a existencia de organizacións campesiñas no país. Esta é a súa historia.

Galicia era nos anos sesenta unha das principais zonas de produción de enerxía hidroeléctrica de toda España. Sen embargo, dábase o paradoxo de que existían numerosos núcleos de poboación sen luz eléctrica. En 1967, a produción de electricidade en Galicia, na súa maior parte de orixe hidroeléctrica, acadaba os 4.528 millóns de kw/h, sendo o total español de 40.637 millóns³⁵⁶. O consumo galego era de 1.800 kw/h, exportándose o resto da produción, o cal lles xeraba ás compañías eléctricas pingües beneficios, dos que só se reinvestía no país unha pequena parte. A construción e explotación de encoros converteríase deste xeito nun gran negocio, fundamentalmente para Fuerzas Eléctricas del Noroeste (Fenosa), sociedade fundada en 1943 polo conde de Fenosa, título outorgado polo xeneral Franco a Pedro Barrié de La Maza³⁵⁷.

A construción de encoros foi causa de numerosos conflitos sociais polas negativas consecuencias que implicaban. Foi o caso do salto de Belesar, que anegou Portomarín (Lugo). Os proxectos en Navia de Suarna (Lugo), que non se chegaron a pór en marcha, tamén provocaron protestas. Sería, sen embargo, a construción do salto de Castrelo de Miño (Ourense) o que provocaría unha maior mobilización social. Tódolos informes técnicos desaconsellaban a construción dese encoro polo forte impacto económico e social que carretaría. Así, o Informe do Ministerio de Obras Públicas dicía:

La construcción del salto de Castrelo de Miño aumenta considerablemente el problema social actual, pues el número de explotaciones que carecía de medios económicos necesarios para garantizar una renta de 60.000 pesetas, se elevaría al 73'26 por 100 del total. Esta situación provocaría un problema económico de difícil solución que repercutiría a su vez en el resto de las

³⁵⁶“Galicia exporta dos tercios de la energía eléctrica que produce”, *Chan. La revista de los gallegos*, 2, 7 de marzo de 1969. Para os beneficios de Fenosa nesta época ver, por exemplo, “La Junta General de Fenosa”, *Chan. La revista de los gallegos*, 31, xullo de 1970.

³⁵⁷Xa en 1955, *Mundo Obrero* publicaba un artigo baixo o significativo título de “El condado de Fenosa” (*Mundo Obrero*, Madrid, 15 de outubro de 1955. Costa Clavell recolle no seu libro *Las dos caras de Galicia bajo el franquismo* unha longa lista de entidades económicas nas que o Conde das Fuerzas Eléctricas do Noroeste estaba presente (Costa, 1977: 321).

actividades no agrarias, principalmente en el comercio y otros servicios de la zona³⁵⁸.

A pesar destes informes e da forte conflictividade social que xerou, a obra foi realizada.

A concesión a Fenosa databa de 1960³⁵⁹. Segundo indicaba a mesma Resolución da Dirección General de Obras Hidráulicas serviría de base á execución das obras un proxecto asinado en xullo de 1945. A relación de fincas afectadas foi publicada no *Boletín Oficial de la Provincia de Orense* dos días 29 e 30 de maio, 2, 4, 5 e 7 de xuño de 1965. O 28 de febreiro de 1966, a Comisaría de Aguas del Norte de España fixo pública a súa intención de poñer en marcha a ocupación de fincas para a construción do salto de Castrelo, o que serviu de detonante para que comezase unha campaña, con gran eco social, en contra da obra.

O Partido Comunista de España entreviu o potencial político desta mobilización, sobre a que tamén reclama protagonismo un grupo daquela recentemente creado: a Unión do Pobo Galego (UPG). Parece lóxico pensar nunha maior actividade do PCE pola tradición de loita clandestina e a súa implantación en Galicia³⁶⁰. A opinión da militancia comunista é tallante neste sentido. Santos Costa Barroso é un afiliado que ingresou no Partido Comunista estando na emigración en Francia. No ano 1962 regresou ó interior por orde do PCE, realizando o seu traballo, sobre todo, nas provincias de Lugo e Ourense. Cando chegou a esta, o conflito de Castrelo de Miño estaba xa en marcha e tomou parte activa nel. Imprimiu e botou octavillas na zona do conflito, á que se desprazaba no seu ciclomotor. Respecto ás forzas políticas participantes nos sucesos, Santos Costa afirma con rotundidade que

a UPG en relación con Castrelo non funcionaba absolutamente [...]. A UPG cando o salto de Castrelo non existía. Non existía organizado. Así é que a UPG daquela, nada, si presumen delo... Como dicía, eles estaban preparando

³⁵⁸Estudio sobre los efectos económico-sociales derivados de la construcción del salto de Castrelo de Miño (Orense) presentado por Don Marcos Martín Blanco, economista del Estado, Jefe de la Asesoría Económica del Ministerio de Obras Públicas, AHPCE. Nacionalidades e rexións. Serie Galicia. Subserie Estudios Económicos e sociais. Caixa 76. Cartafol 1/2.

³⁵⁹BOE do 25 de novembro de 1960.

³⁶⁰Os chamamentos do PCE en apoio da loita de Castrelo de Miño serán unha constante ó longo do ano 1966; véxanse os números 1, 2 e 3 de *Nova Galicia*, datados nese ano.

a súa estrutura, non tiñan nin xente pra facer como o PCG, mandala á boca do lobo, á loita contra á dictadura³⁶¹.

Manuel Peña-Rey, daquela responsable da organización comunista en Ourense, recorda o intenso traballo de Santos Costa e doutros militantes como Xosé Arias e Alonso Montero. Aínda que reconece que membros da UPG como Xosé Luis Méndez Ferrín e Bautista Álvarez participaron nos feitos, considera que “quien le dio organización fue el Partido”, o que tamén é ratificado por Carlos Núñez³⁶².

Pola súa banda, Arturo Reguera, daquela militante da Unión do Pobo Galego, reconece que a xente que se mobilizou politicamente en Castrelo era do Partido Comunista, aínda que colaboraron coa UPG. Por exemplo, o grupo madrileño desta formación enviou un panfleto polo correo a varias persoas de Castrelo, carta que non chegou ós seus destinos pois foi neutralizada pola policía. O mesmo informante afirma que o avogado ourensán Amadeo Varela, “que pasaba por se-lo home da UPG”, foi o que levou a negociación dos intereses daqueles labregos que non querían vende-las súas terras a Fenosa. Paradoxalmente, foi el quen desactivou a loita: “Aquilo foi terrible para a UPG”³⁶³.

Pola contra, o escritor Méndez Ferrín, fundador da UPG, afirma que a iniciativa do ocorrido en Castrelo foi do seu grupo e que “unha vez que viñeron [o PCE] como estábamos funcionando, quixeron tomar parte activa, pero vamos, nos non tiñamos ningún contacto nin nada que ver con eles” (Fernán-Vello, 1989: 138).

Pola nosa banda, cremos, como acabamos de dicir, que o PCE tiña naquel momento unha forza da que carecía a recentemente nada UPG³⁶⁴. Por outra banda, a táctica e os recursos empregados no conflito aseméllanse ós tradicionalmente empregados polo Partido Comunista.

³⁶¹Entrevista a Santos Costa Barroso realizada por Víctor M. Santidrián en Progalo (Lugo), os días 15, 16 e 20 de setembro de 1994.

³⁶²Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000; Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000.

³⁶³Entrevista a Arturo Reguera realizada por Víctor M. Santidrián en Santiago de Compostela, 3 de febreiro de 2000.

³⁶⁴Non esquezamos que entre 1964 e 1974 hai tan só setenta e catro militantes coñecidos da Unión do Pobo Galego (Beramendi, 1995 a).

A mobilización aproveitou, unha vez máis, as canles legais que permitía o réxime, por exemplo, as alegacións. Os recursos de alzada interpostos polos labregos cuestionaban a utilidade social dunha obra que incidiría moi negativamente sobre a economía de “la comarca más rica de la provincia”, segundo dicía a propia Memoria presentada por Fenosa, provocando a emigración da poboación alí residente. Por outra parte, as necesidades de enerxía eléctrica española, continuaban os escritos, estaban sobradamente cubertas e, ademais, “dentro de pocos años las centrales nucleares serán las que resuelvan definitivamente el suministro de energía para los usos del país”. De igual xeito, argumentaban o seus recursos baseándose na caducidade da concesión da obra, e os defectos no proceso de información pública que, entre outros erros, non incorporara ó expediente os acordos adoptados por varios concellos da zona en contra da concesión³⁶⁵.

Durante o mes de xuño de 1966 producíronse enfrontamentos entre os veciños e as forzas da Garda Civil que protexían as obras, resultando detidas varias persoas que posteriormente serían xulgadas polo Tribunal da Orde Pública (Alberte, 1990: 563-566). Os habitantes do lugar chegaron a prender lume ás oficinas da compañía³⁶⁶. Pero o proceso seguiu adiante, de forma que o Boletín Oficial do Estado do 14 de xuño de 1966 publicou unha resolución pola que se declaraba urxente a ocupación parcial dos bens afectados polas obras auxiliares para a execución do salto de Castrelo.

O impacto social do proxecto foi enorme e mobilizou a unha importante parte da sociedade galega. O 15 de maio celebrouse en Ourense unha homenaxe ó poeta Celso Emilio Ferreiro, organizada por Xesús Alonso Montero, Xosé Luís Méndez Ferrín, Luís Soto e o avogado Amadeo Varela, na que participaron numerosos intelectuais como José María Castroviejo, Celso Emilio Ferreiro, Ramón

³⁶⁵“Recurso de Alzada contra la Resolución de la Comisaría de Aguas do Norte de España [...] por virtud do cual se declara la necesidad de ocupación de fincas para la construcción do 'Salto de Castrelo de Miño'. Castrelo de Miño, 12 de maio de 1966”, AHCCOOG. Xesús Alonso Montero. A resposta administrativa ós recursos foi o silencio, o que xerou a redacción de novos escritos datados o 20 de xullo de 1966.

³⁶⁶En Castrelo queimáronse as oficinas da empresa constructora porque estaban construídas nun terreo e non se lle pediu permiso ó seu propietario. Foi este o que o fixo (Entrevista a Santos Costa Barroso realizada por Víctor M. Santidrián en Progallo (Lugo), os días 15, 16 e 20 de setembro de 1994). A acción foi atribuída polo propio Partido Comunista ós chamados Tercios de Asalto. Como consecuencia das detencións, o Partido Comunista chamou á mobilización dos labregos da zona (Partido Comunista de Galicia, *A os pobos do val de Castrelo de Mino*, AHCCOOG. Arturo Reguera).

Otero Pedrayo e Antonio Tovar. Así, escoitáronse discursos en contra do salto de auga³⁶⁷. Na súa intervención, Otero Pedrayo denunciou o "feudalismo eléctrico de Fenosa" (Soto, 1983: 283).

Un mes máis tarde, en xuño de 1966, os decanos dos colexios de avogados de Ourense, Lugo e Santiago encabezaron coas súas sinaturas un documento dirixido ó Goberno da nación; seguían as de máis de mil cincocentas persoas, moitas delas representantes de institucións galegas como a Real Academia ou o Seminario de Mondoñedo. O documento, no que aparecían Xesús Alonso Montero, Xosé Luis Méndez Ferrín e Luis Soto, entre outros, solicitaba que a construción da obra de Castrelo fose abandonada polas nefastas consecuencias socioeconómicas que tería para toda a zona³⁶⁸. Na mesma liña redactouse dende a Universidade de Santiago unha *Carta urgente a todos los gallegos* que cuestionaba a identificación do ben común con Fenosa. A misiva estaba asinada por Carlos Alonso del Real, vicedecano da Facultade de Filosofía e Letras, Enrique Vidal Abascal, vicedecano da Facultade de Ciencias, Xesús Alonso Montero, Xosé Luis Méndez Ferrín e varios alumnos (Carlos Otero Pardo, Luis Cochón Touriño, Federico Ordax Avecilla e Santiago Lamas Crego), algúns deles ligados ó Partido Comunista³⁶⁹. Tamén as Comisións Obreiras de Galicia se declararon en contra³⁷⁰.

Os prezos ofertados por Fenosa subiron das iniciais dezasete pesetas por metro cadrado ata as sesenta, mentres que as expectativas dos campesiños chegaban ás catrocentas, segundo narra Xosé Arias, campesiño que militaba no PCE e que tivo unha destacada participación na loita³⁷¹. Na desactivación do conflito tomou parte Eulogio Gómez Franqueira, mestre rural da zona e secretario da Herrmandade Local de Agricultores e Ganaderos —chegaría a ser xerente da Unión Territorial de Cooperativas de Ourense (UTECO) e procurador en Cortes— “que ayudó a Fenosa

³⁶⁷*Hoja do Lunes* de Ourense, 16 de maio de 1966.

³⁶⁸“Al Gobierno de la Nación”, *Nova Galicia. Revista de cultura e política do Partido Comunista de Galicia*, 1, outubro de 1966, páxs. 15-21.

³⁶⁹*Carta urgente a todos los gallegos*, AHCCOOG Xesús Alonso Montero. Este escrito foi contestado desde as páxinas do diario *Arriba* de Madrid (Réplica a unha reportaxe. Falan os labregos de Castrelo do Miño, AHCCOOG. Xesús Alonso Montero).

³⁷⁰*Al Gobierno de la Nación*, AHCCOOG. Enrique Veira.

³⁷¹“Xosé Arias, un campesino do Ribeiro, candidato do PCG por Ourense”, *A Voz do Pobo*, 1 de maio de 1977.

a romper la lucha”³⁷². Franqueira, José Reza, avogado do Sindicato Vertical, e Manuel Feijó chegaron a un acordo con Fenosa de cento quince pesetas por metro cadrado, co que conseguiron que a maior parte dos afectados polo salto aceptasen.

Aínda que a presa de Castrelo de Miño foi finalmente construída, entrando en funcionamento en 1969, estes acontecementos puxeron de manifesto que algo rebulía no campo galego e que sería posible a creación dun movemento campesiño, sempre que houberse formas de organización. Algúns autores afirman que estaríamos ante un caso de pervivencia da cultura agrarista das organizacións campesiñas de preguerra a través dos cadros locais da Hermandade de Labradores (Soutelo, 1998: 365). Pola nosa banda, disentimos desta análise, pois os métodos empregados no conflito de Castrelo de Miño son un exemplo de aplicación da táctica comunista de utilización das canles legais e ilegais, o que non coincide coa dos movementos de preguerra.

Tamén en 1967 tivo lugar a **folga do leite** na que os campesiños de Lugo se negaron a entrega-la produción en demanda dun maior prezo. Ámbalas dúas accións, Castrelo e Lugo, permitían a Santiago Álvarez afirmar que a unión e a mobilización era o que decidía o triunfo das accións e o que permitía, ademais, que os labregos desenvolvesen a idea da necesidade de liga-las súas reivindicacións á loita por un réxime democrático³⁷³.

Sen embargo, esta capacidade de mobilización non se traduciu en organización. Xa vimos cómo no VII Congreso Carrillo insistía na necesidade de crear unha comisión de campesiños. Na literatura comunista son frecuentes as chamadas para crear un potente movemento campesiño, *Comisións Campesiñas*, tomando as comisións obreiras como exemplo de organización e de métodos de loita:

Hay que expulsar de las Hermandades a los caciques y jerarcas, hay que poner al frente de ellas a los auténticos hombres del campo. Y sobre todo crear comisiones campesinas eligiendo para ellas los mejores y mejor

³⁷²“Comisiones Campesinas de Orense. Julio de 1970”, AHCCOOG. Santos Costa. Caixa Movemento Campesiño. Ver tamén Entrevista a Santos Costa, 16 de setembro de 1994.

³⁷³Santiago Álvarez, “El crecimiento de la lucha y la organización de las masas en los últimos meses”, *Nuestra Bandera*, 53, Madrid, primeiro trimestre de 1967.

dispuestos. Hay que organizar la lucha siguiendo el ejemplo de los obreros³⁷⁴.

Galicia informara inmediatamente antes da celebración do VII Congreso da existencia dalgunha desas comisións. Pero tódolos documentos falan das dificultades para facer realidade esa idea. Pola existencia de “ciertas características históricas que nosotros no hemos inventado”³⁷⁵, a maior parte dos obreiros galegos realizaban tamén traballos agrícolas. Por iso, na zona de Serantes-Ferrol creáranse xa comisións de labregos, presididas polo camarada *Paco Arcas* [Francisco González Vidal], un traballador industrial, concretamente da Empresa Nacional Bazán³⁷⁶. Sen embargo, as dificultades dos comunistas para se implantar no mundo rural non se debían exclusivamente ás particularidades de Galicia, porque o propio Santiago Carrillo recomendou que tódolos grupos dinámicos e renovadores do país debían concentrarse na súa axuda³⁷⁷. No mesmo sentido, nos informes galegos de mediados de 1967 se recomendaba elaborar un plan de traballo baseado no estudio inicial das condicións existentes no mundo campesiño, labor no que a colaboración dos intelectuais sería clave³⁷⁸.

Paralelamente, as comisións campesiñas intentaban expandirse por toda Galicia, sendo na provincia de Ourense onde tiñan unha maior e mellor implantación. A finais de 1969, coa chegada a Lugo de Santos Costa as Comisións recibirán un forte pulo³⁷⁹. Sen embargo, probablemente polo seu aínda escaso nivel de desenvolvemento, as Comisións Campesiñas de Galicia non estiveron presentes na primeira reunión da Coordinadora General de las Comisiones Campesinas de España (agosto de 1969), aínda que asumirán o seu programa³⁸⁰.

³⁷⁴Ansello Pereira, “Notas sobre el campo”, *Nova Galicia*, 9, terceiro trimestre de 1969, 37.

³⁷⁵*Carta de Carballeira (Galicia)*. 16-6-65, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 111. *Vid.*, tamén, *Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

³⁷⁶*Carta de Carballeira (Galicia)*. 16-6-65, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 111.

³⁷⁷Santiago Carrillo (1967), *Nuevos enfoques a problemas de hoy*.

³⁷⁸Nesa liña o PCE tratou de crear na Coruña e Vigo unha asociación chamada “Amigos do Campo” (*Informe de (1). Galicia, abril-maio-junio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165).

³⁷⁹Entrevista a Santos Costa. 20 de setembro de 1994.

³⁸⁰*A Voz do Pobo.Voceiro do Partido Comunista de Galicia*, 3, 7 outubro de 1969. Pouco despois, en maio de 1970, celebrouse a I Asamblea General de Comisiones Campesinas, na que si estivo Galicia representada, inmersa xa na loita contra a cota empresarial da Seguridade Social Agraria (*Documento final de la Asamblea General de Comisiones Campesinas*, AHCCOOG. Santos Costa. Caixa Movemento Campesiño).

2.6. Intelectuais, cultura e estudantes

Ben por convencemento, ben polas necesidades da loita antifranquista, o Partido Comunista viuse na obriga de se abrir ós intelectuais. Quizais o primeiro intento da posguerra para articular este sector foi a Unión de Intelectuales Libres, organismo de vida efémera (1946-48) formado por personaxes do interior (Morán, 1986).

Así pois, nos primeiros anos de dictadura non foron moitos os intelectuais do interior comprometidos co PCE. O cambio de tendencia non se produciu ata 1953, ano no que confluíron no traballo clandestino do ilegal Partido Comunista dúas persoas: Ricardo Muñoz Suay e Jorge Semprún³⁸¹. O seu labor, apoiado por Santiago Carrillo, deulles un forte pulo ás relacións do PCE cos intelectuais, que se traduciu na elaboración dun documento programático³⁸². A partir dese momento, o traballo na “fronte intelectual” será unha constante da política comunista.

Pero unha cousa son as declaracións de intencións e outra a realidade. As tensións e a desconfianza ás que xa nos referimos, non desapareceron nunca por completo. Quizais un dos momentos máis críticos na historia de encontros e desencontros entre o PCE e os intelectuais, tivo lugar con motivo do debate entre un sector do aparato do Partido e Fernando Claudín e Jorge Semprún, probablemente dous dos dirixentes comunistas con maior preparación intelectual. Na discusión, desenvolvida entre marzo e abril de 1964, Dolores Ibárruri chegou a manifestar que aínda que o seu partido optara pola incorporación de xentes da cultura á militancia, “ninguno puede olvidar que si no tiene el respaldo de las masas, esas charlas de tertulia o de círculos son aire, charlatanería, devaneos de intelectuales con cabeza de chorlito”. Palabras que, acompañadas doutras como “lanzar frases sonoras es una propiedad de intelectuales pequeñoburgueses desclasados, decía Lenin”, denotaban unha boa carga de receo³⁸³. A crise rematou coa expulsión de Claudín e de Semprún (Claudín, 1978). Nese momento, Manuel Azcárate fíxose cargo do traballo no

³⁸¹Hai referencias ó traballo de Jorge Semprún cos intelectuais en varias das súas obras como *Autobiografía de Federico Sánchez* (1977), *Federico Sánchez se despide de ustedes* (1993) ou *La escritura o la vida* (1995).

³⁸²*Mensaje do PCE a los intelectuales patriotas. Abril de 1954*. O proceso de relacións entre o PCE e os intelectuais despois da Guerra Civil pode ser seguido na obra de Morán 1986: 228 e ss.

³⁸³Citado en Vázquez, 1995: 488.

sector e puxo en marcha a edición de *Realidad*, publicación que, como a galega *Nova Galicia*, levaría o subtítulo de *Revista de cultura y política*³⁸⁴.

As feridas seguiron abertas. No VII Congreso do PCE, celebrado en agosto de 1965, o problema dos intelectuais foi retomado. Os informes expuxeron, unha vez máis, a dificultade que supuña dar cabida no Partido Comunista á intelectualidade, por moito que o secretario xeral, Santiago Carrillo, falase do esforzo realizado para encadrala nunhas formas organizativas flexibles, sen precedentes nos partidos comunistas (Carrillo, ¿1965?: 92). Maior éxito ca ese esforzo, tiña a recollida de sinaturas en documentos de moi diversa índole nos que se reclamaban liberdades sindicais e políticas³⁸⁵.

Mentres tanto, ¿que estaba a ocorrer en Galicia? Como xa vimos, en 1960 chegara clandestinamente ó país un militante comunista, Amador Martínez Ramón, coa misión de levanta-la organización do Partido Comunista en Galicia. Unha das consignas que traía Ramón era a de potencia-lo movemento de intelectuais, dado que, nestes anos da década dos sesenta, había xa un rexurdimento da cultura galega, manifestado, por exemplo, na exposición “Cien años de literatura gallega, 1862-1963”, celebrada no Círculo de las Artes de Lugo e organizada por Xesús Alonso Montero (Álvarez, 1968: 129). Ademais, algúns intelectuais empezaran a tomar posturas de crítica ante o réxime e a se comprometeren; porque, daquela, asinar un documento contra a represión dos mineiros de Asturias, redactar un escrito de pedimento ó ministro de Agricultura ou participar nunha homenaxe a Celso Emilio Ferreiro eran actos de compromiso³⁸⁶.

Un dos intelectuais que empezaba a “tomar Partido” foi Xesús Alonso Montero. Esa “toma de Partido” foi a militancia comunista, quizais engaiolado polo fío de paixón que lle chegaba, na voz de Dolores Ibárruri, a través do éter pirenaico (Alonso Montero, 1993: 19). A finais de abril ou primeiros de maio de 1962,

³⁸⁴A época na que Azcárate desempeñou esta tarefa está recollida en Azcárate, 1998.

³⁸⁵Documento dos 1161 intelectuais (*Mundo Obrero*, 2ª quincena de marzo de 1965 e *Realidad*, 5, maio de 1965); Documento dos 565 intelectuais (*Mundo Obrero*, 2ª quincena de marzo de 1967).

³⁸⁶O 2 de outubro de 1963, máis de cen intelectuais remitían unha carta ó ministro de Información e Turismo, Manuel Fraga Iribarne, denunciando as torturas ás que foron sometidos os mineiros asturianos en folga. Sobre este texto, *La verdad sobre Asturias*, o novelista Max Aub escribía no seu diario: “Carta de 180 intelectuales al ministro de Propaganda do general Franco. Si fuese él, sacaría el número como banderín de victoria. ¿Qué son 180 frente a los que son?” (Aub: 1998, 346).

ingreso no Partido Comunista porque ven a cazarme, polos meus artigos, un tipo ó que chamabamos *Ramón* que tiña moito contacto con Borobó. Estes comunistas levaban na carteira o meu artigo *Tragedia en dos actos de un escritor gallego* porque debían pensar que “o tipo que escribe isto é un tipo que pode ser noso”³⁸⁷.

E así, mentres o réxime franquista preparaba as conmemoracións do seus “XXV Años de Paz”, Xesús Alonso Montero estreaba militancia da man de Amador Martínez Ramón e de David Álvarez Carballido, asistindo ó Congreso Mundial da Paz celebrado na Moscova de xullo de 1962³⁸⁸.

Na reunión que os dirixentes comunistas celebraron en Francia no mes de **outubro de 1962**, para organiza-lo traballo do Partido en Galicia, estudiáronse os métodos para dinamiza-lo sector intelectual, no que existían condicións para crear unha fronte galega de carácter antifranquista e democrática³⁸⁹. As reivindicacións iniciais dese movemento, “perfiladas con el camarada Montero”, eran a suba de salarios para profesores adxuntos e auxiliares de cátedra da Universidade de Santiago —onde se prevían posibilidades para formar un grupo do Partido—, así como a potenciación dun movemento de apoio para a creación dunha cátedra de galego. Por outra banda, aspirábase a converte-la celebración do primeiro centenario de *Cantares Gallegos* nunha “acción en defensa de la literatura y de la personalidad nacional de Galicia”. Finalmente, os intelectuais galegos apoiarían as reivindicacións do movemento de intelectuais de Madrid³⁹⁰.

Para facer realidade ese movemento, comezaron a se desenvolver unha serie de conversas cos intelectuais do país, independentemente da súa adscripción ideolóxica. Houbo entrevistas con Ramón Piñeiro, Valentín Paz Andrade, Francisco Fernández del Riego, Emilio Álvarez Blázquez, Domingo García Sabell, Ramón

³⁸⁷“Tragedia en dos actos de un escritor gallego” apareceu inicialmente no periódico *La Noche* do 2 de febreiro de 1962 e como capítulo dun libro (Alonso Montero, 1963). As citas proceden da entrevista a Xesús Alonso Montero realizada por Víctor M. Santidrián en Santiago de Compostela, os días 22 de marzo e 27 de abril de 1994.

³⁸⁸Entrevista a Xesús Alonso Montero realizada por Víctor M. Santidrián en Santiago de Compostela, os días 22 de marzo e 27 de abril de 1994. *Vid.*, tamén, Santamarina, 1999.

³⁸⁹Os documentos de todos estes anos falan das grandes posibilidades de traballo que existen en Galicia de cara ós intelectuais. Sen embargo, o Partido non parecía acabar de arraigar neste sector. Véxase, por exemplo, *Actas del Pleno del CC del PCE (1-3 de noviembre de 1963)*, AHPCE. Actas de los Plenos do Comité Central do PCE.

³⁹⁰*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia. 10 outubro de 1962*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

Baltar, Francisco Porto Mella, Borobó, J. Fernández Ferreiro, M. Pillado, Isaac Díaz Pardo, Antonio Beiras, Celso Emilio Ferreiro, Alexandre Crieiro, Agustín Pérez Bellas, Mercedes Ruibal, Albino Núñez Domínguez e Luis Tobío³⁹¹. Na viaxe que no verán de 1965 fixera ó país o escritor Ramón de Valenzuela, daquela xa militante do Partido Comunista, tamén realizou varias entrevistas a intelectuais: Francisco Fernández del Riego, Jaime Isla Couto, Domingo García Sabell, Ramón Piñeiro, Ramón Otero Pedraio, Isidoro Millán, Celso Emilio Ferreiro, Alonso Montero, Leopoldo Novoa, Isaac Díaz Pardo, Gonzalo Torrente Ballester, Rodolfo López Veiga, Borobó, Antón Beiras, Luis Tobío, Santiago Montero Díaz, etc.³⁹²

A conclusión desas accións era a percepción dun descontento xeneralizado coa dictadura e unha certa simpatía cara á esquerda entre os intelectuais. Sen embargo, ese descontento traduciríase dificilmente en accións inmediatas porque a maior parte dos entrevistados pensaban que mentres Franco estivese vivo, pouco se podía facer agás prepara-lo futuro:

En una palabra, no tienen todavía la visión de que es organizando a las masas por sus reivindicaciones en todos los aspectos y proyectándolas contra la dictadura, con vistas a la huelga política general y nacional es hoy la salida que se plantea en España³⁹³.

Os avances neste eido foron moi lentos. Os informes do ano 1966 falaban do renacer do movemento intelectual en Galicia pero era un sector sen organizar, para o que non se atopaba a ninguén que se responsabilizase³⁹⁴. As chamadas a mobilizar os intelectuais son case constantes en tódolos documentos ata 1968, o que pon de manifesto que o Partido non conseguía arrancar nesta fronte. Por outra banda, témo-la impresión de que a militancia deste sector é moi distinta á do movemento obreiro. Ás veces é difícil atopa-la liña que separa a militancia dun intelectual ou o seu compromiso como “compañeiro de viaxe”. Parece evidente que a maior parte dos

³⁹¹*Resumen de conversaciones mantenidas con dirigentes galleguistas. 26 de setembro de 1964, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 82.* Nunha entrevista recollida en *A Nosa Terra*, Alexandre Crieiro fala da súa militancia no Partido Comunista ata que este celebrou o seu III Congreso, o primeiro na legalidade, no ano 1978 (“Alexandre Crieiro”, *A Nosa Terra*, 672, 4 de maio de 1995, páxs. 29-30).

³⁹²*Información de Valenzuela, antigo dirigente galleguista, hoy militante do P. Ingresó en Buenos Aires, hace un par de años. Julio y agosto de 1965, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 99.*

³⁹³*Resumen de conversaciones mantenidas con dirigentes galleguistas. 26 de setembro de 1964, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 82.*

³⁹⁴*Carta de Vigo. 27 de xullo de 1966, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 132; Informe de Martínez. 13-10-66, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.*

nomes citados neste apartado non corresponden a militantes do Partido, aínda que todos eles mostraran unha actitude abertamente antifranquista, quizáis na que máis interese tiña o PCE. O profesor Alonso Montero sinala os nomes de Celso Emilio Ferreiro, Agustín Pérez Bellas, José Ruibal, Fernando Alonso Amat, Alexandre Criebeiro como o de persoas que estiveron claramente na órbita do PCE nalgúns momentos da década dos sesenta³⁹⁵.

Quizais para aglutinar a tódalas persoas con inquiredanzas intelectuais, os comunistas crearon unha revista de cultura e política.

Dende setembro de 1964, os comunistas pensaran en crear unha revista co obxectivo de dar forma a este sector: A militancia de intelectuais como Xesús Alonso Montero, entre outros, foi o “humus” no que agromou o proxecto³⁹⁶:

Hemos examinado de cara las cuestiones que planteaba el documento del PC, la necesidad de elevar y desarrollar el trabajo e el campo intelectual en Galicia. Como se podría proyectar con más fuerza nuestra política y nuestra ideología. Hemos visto la necesidad de la revista y su salida y algunas ideas de contenido de la misma y sacarla este año sin falta. Al mismo tiempo la importancia que su aparición tiene para orientar y aglutinar a los jóvenes intelectuales gallegos.

Os comunistas galegos recuperaban como título para a publicación o de dúas cabeceiras da época da Guerra Civil: *Nova Galicia* e *Nueva Galicia*³⁹⁷. En coherencia coa súa política de aproximación ó mundo intelectual, optaron por darlle o subtítulo de *Revista de Cultura y Política*.

O primeiro número non veu a luz ata finais de 1966. Co obxectivo de ofrecer un produto con visos de legalidade, apareceu como director de *Nova Galicia* un antigo resistente e membro do Partido Comunista Francés chamado Isaac François.

³⁹⁵Entrevista a Xesús Alonso Montero realizada por Víctor M. Santidrián en Santiago de Compostela, os días 22 de marzo e 27 de abril de 1994.

³⁹⁶*Ibidem*.

³⁹⁷*Nova Galiza. Boletín quincenal dos escritores galegos antifeixistas. Edición facsimilar*, Sada, Ediciós do Castro, 1988. Edición a cargo de Xosé Lois García. *Nueva Galicia. Portavoz de los antifascistas gallegos. Edicións facsímile*, Sada, Ediciós do Castro, 1997. Edición a cargo de Víctor Manuel Santidrián Arias.

Sen embargo, a dirección efectiva recaeu sobre Santiago Álvarez, que era quen, ademais, tomaba a decisión final dos contidos da maior parte dos números³⁹⁸.

Antes de repasa-los temas tratados por *Nova Galicia*, convén que coñezamos algúns datos sobre a elaboración técnica da publicación. Aínda que a capa e o deseño de interiores foron inicialmente realizada por Carlos Núñez en Vigo, a maqueta era confeccionada, en moitas ocasións, por Amador Martínez Ramón, quen dende metade da década se instalara novamente en París. Na capital gala fabricábanse as pranchas para, a continuación, imprimi-la revista. As copias eran introducidas no país e remitidas ás “librerías democráticas”, coas que tiñan contacto os militantes comunistas³⁹⁹. Noutras ocasións, as pranchas eran enviadas ó interior nos enxeños que ideaba Manuel Bravo Mariño: carteiras de dobre fondo, coches trucados, etc. Unha vez en Galicia, procedíase á reprodución masiva nos aparellos de propaganda agachados en Vigo, Santiago, etc.⁴⁰⁰

Os contidos de *Nova Galicia* foron moitos e variados, pero responderon sempre ó seu subtítulo: manifestos, cartas abertas, recensións de libros, poemas...⁴⁰¹ Dende o punto de vista político, *Nova Galicia* é unha fonte documental imprescindible para coñece-la historia do Partido Comunista de Galicia, de Comisións Obreiras, das Comisións Campesiñas ou das plataformas unitarias antifranquistas dos anos finais da dictadura. Son moi abundantes os documentos programáticos, os chamamentos ou as crónicas desenvolvidas por esas forzas.

Dende o punto de vista cultural, en *Nova Galicia* podemos atopar dende poesías de Curros Enríquez ata crónicas do Día das Letras Galegas; dende

³⁹⁸Entrevista a Amador Martínez Ramón realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en París o 12 de setembro de 1997. A referencia de Carlos Núñez en Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000.

³⁹⁹Algunhas desas librerías democráticas foron *Tanco* en Ourense ou *Molist* na Coruña. Sobre o propietario desta última, véxase Sergio Vences Fernández (ed.) (1999), *Liber: De libros y libertades. Homenaje al librero Enrique Molist*, A Coruña, Universidade da Coruña.

⁴⁰⁰*Ibidem*. Unha descrición dos aparatos de propaganda, segundo a versión de Carlos Núñez, atópase en Gómez Alén, 1997. Véxase tamén *Prensa clandestina no franquismo*, Santiago de Compostela, Fundación 10 de Marzo-Concello da Coruña, 1998.

⁴⁰¹As datas de aparición de *Nova Galicia*, no período que nos ocupa, son as seguintes: 1: outubro de 1966; 2: decembro de 1966; 3: primeiro trimestre de 1967; 4: segundo tr. de 1967; 5: terceiro tr. de 1967; 6-7: cuarto tr. de 1967-primeiro tr. de 1968; 8: segundo tr. de 1968; 9: terceiro tr. de 1968; 10-11: cuarto tr. de 1968-primeiro tr. de 1969. A revista perviviu ata 1975 e, mesmo, apareceron dous números xa na legalidade. A colección completa de *Nova Galicia* pode ser consultada na hemeroteca da Fundación 10 de Marzo (Santiago de Compostela).

coleccións de poemas sobre o Che ata poesías de Celso Emilio Ferreiro⁴⁰². Son tamén relativamente abundantes as recensións de libros e as noticias bibliográficas, as referencias ós concertos do movemento da Nova Canción Galega, etc. Por outra banda, en moitos volumes atopamos ilustracións de autores como Isaac Díaz Pardo (números 2 e 3), Carlos Maside (10-11), Conde Corbal (9), Mercedes Ruibal (2), ou Alfonso R. Castelao (1, 2).

Para evitar algúns riscos, buscábanse certos subterfuxios cando se publicaba “a peito descuberto”. Así, por exemplo, *Nova Galicia* inseriu nas súas páxinas o resumo dunha conferencia sobre Curros Enríquez lida por Xesús Alonso Montero en París. Dado que o acto estaba organizado polos comunistas, e para lle evitar molestias ó autor, foi invitado a ler un resumo en Radio París. A noticia aparecida en *Nova Galicia* foi redactada, teoricamente, a partir do que se escoitou pola radio, sen que se producise ningún contacto entre Alonso Montero e o redactor da publicación.

Paralelamente á publicación de *Nova Galicia*, os militantes comunistas quixeron aproveitar, unha vez máis, as posibilidades legais que permitía a lexislación da dictadura. Nesa liña, intentaron promover seccións do Clube de Amigos da Unesco na Coruña, Ferrol e Vigo, pero o permiso gubernativo foi denegado nos tres casos⁴⁰³. Por outra banda, os comunistas participaron nas asociacións culturais existentes, moitas delas animadas por militantes do nacionalismo galego: O Facho, o grupo de teatro Tespis ou o cine-clube dos dominicos, da Coruña⁴⁰⁴; tamén estaban presentes no cine-clube de Vigo e no de Ferrol, cidade esta na que o traballo cara ós intelectuais estaba dirixido pola

⁴⁰²Segundo Amador Martínez, foi o mesmo Celso Emilio, a pedimento de Santiago Álvarez, quen enviou a *Nova Galicia* o poema “Contribución ao plan de desenrolo económico (Índices estadísticos)”, aparecido no número 1 de *Nova Galicia* (entrevista a Amador Martínez Ramón realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en París, 12 de setembro de 1997). Entre outras contribucións de Celso Emilio Ferreiro está o “Romancillo de la noche interminable”, incluído no número 2 de *Nova Galicia* (primeiro trimestre de 1967).

⁴⁰³A primeira noticia que coñecemos da intención comunista de organiza-lo Clube da Amigos da Unesco aparece en *Informe de Martínez. 13-10-66*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147. Véxase tamén *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

⁴⁰⁴*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155. Sobre a actividade cultural nacionalista neste período, Beramendi, 1995: 215 e ss.

Comisión Obreira⁴⁰⁵. En Pontevedra tamén houbo varias iniciativas culturais relacionadas coa semana de cinema, o ateneo, etc.⁴⁰⁶

De especial importancia foi o recital do cantautor valenciano Raimon, ó que asistiron catrocentas persoas. Falamos de “especial importancia” polo valor simbólico que tivo este acontecemento e polo feito de que é considerado por algúns autores como o arranque da Nova Canción Galega e do grupo Voces Ceibes, do que algúns dos compoñentes militaban no Partido Comunista⁴⁰⁷. Sen embargo o desenvolvemento deste movemento sae dos nosos límites cronolóxicos.

Pero, como xa dixemos, os resultados de todos estes intentos non foron os esperados, e a organización dunha auténtica fronte cultural será unha tarefa pendente para o Partido Comunista en Galicia. Esta era a situación do PCE na Universidade de Santiago de Compostela.

Dende comezos dos anos sesenta o PCE comezou a mostrar preocupación polo **movemento estudantil**, particularmente o universitario⁴⁰⁸. Xa as *Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones del trabajo en Galicia*, de outubro de 1962, falaban da necesidade de abri-la loita a novas fronteiras, entre elas a universitaria, xa que en Santiago de Compostela existía a posibilidade de crear un grupo do Partido⁴⁰⁹. Pero, como noutros moitos terreos, o traballo comunista tardou en fructificar. Así, a convocatoria dunha manifestación de protesta na Universidade

⁴⁰⁵*Ibidem*. Foi Alonso Montero quen impartiu a primeira conferencia en galego da posguerra en Ferrol, en 1967, que era o ano adicado a Curros Enríquez (De Toro, 1991: 102).

⁴⁰⁶*Informe de (1). Galicia, julio 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 165.

⁴⁰⁷Con motivo do acto foi editado o folleto *Raimon. A voz dun pobo. Primeiro recital de Raimon en Galicia. Santiago de Compostela, 9 de maio de 1967* (Arquivo particular de Benedicto García Villar). Véxase tamén S. Novo, “A voz dun pobo. Raimón en Compostela”, *Nova Galicia*, 4, segundo trimestre de 1967. A continuación da crónica do acto foi incluída unha poesía de Manuel María, “Mensaxe a Raimón”. Sobre Voces Ceibes e a Nova Canción Galega, véxase Vicente Araguas, (1991), *Voces Ceibes*, Vigo, Xerais; Benedicto García Villar, “Crónica da canción galega, 1965-1975”, *Cancións para todos nós. Crónicas de 30 anos de música galega*, Cadernos A Nosa Terra, Vigo, 1998.

⁴⁰⁸O movemento estudantil asturiano está estudiado en profundidade por Luis Alfredo Lobato (1998), *Dos décadas del movimiento cultural y universitario en Asturias (1957-1976)*, Gijón, Trea. Para o caso catalán, Solé Tura, 1988: 231-244. Unha crónica do movemento estudantil galego na década dos setenta en Carlos Morais (1996), *Crónica de Fonseca. Unha aproximación ao movemento estudantil universitario galego na dilatada década dos setenta*, Santiago de Compostela, Laiovento.

⁴⁰⁹*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones del trabajo en Galicia. 10 octubre de 1962*. AHPCE. Sección Galicia y León. Jacq. 22.

contra a morte dun labrego en Mazaricos por disparos da Guardia Civil, non foi outra cousa que unha concentración da Policía Armada⁴¹⁰.

Ata o curso 1964-65 a Universidade compostelana non empezou a dar mostras de axitación sobre a base do pulo que chegaba dende Madrid: “Los de aquí no querían quedarse atrás”. Os expedientes abertos contra varios profesores de Madrid, as manifestacións de solidariedade e a represión desataron unha onda de simpatía en tódalas universidades españolas, a de Galicia entre elas. 1965 foi o ano da loita contra a afiliación obrigatoria no Sindicato Español Universitario, loita da que a organización franquista saíu cadavre.

Segundo a testemuño de Arturo Reguera, a representación das forzas clandestinas naquela Universidade galega estaba formada por dúas persoas: Luis Cochón (Facultade de Filosofía e Letras), polo PCE, e Luis González Foz (Facultade de Químicas)), pola UPG⁴¹¹. Nalgúns sectores dos estudantes había medo a que o Partido aparecese implicado nos conflitos, porque incrementaría a represión. Sen embargo, recoñecían que a única axuda que recibían era a do PCE⁴¹².

A organización comunista foi medrando a modo. Durante o curso 1965-66, o anteriormente citado Luis Cochón estaba cumprido o servizo militar. A responsabilidade do PCE na Universidade galega recaeu en Carlos Otero (Dereito) e Carmen Nieves (Filosofía e Letras). As súas forma de traballo enfrontáronnos co resto dos militantes (Federico Ordax, Marisa Melón, Perfecto Conde, etc.), o que practicamente paralizou a actividade comunista⁴¹³. A resolución do conflito pasou pola intervención do “enviado” de París, Anselmo Hoyos Antonio, quen reorganizou a militancia en dúas células, unha baixo a responsabilidade de Federico Ordax e, a outra, de Arturo Reguera, quen , segundo recoñece, non funcionaron correctamente⁴¹⁴.

⁴¹⁰É Arturo Reguera, estudante lugués para o que o de 1962-63 foi o primeiro curso universitario, o que narra esta anécdota (Entrevista a Arturo Reguera realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela o 3 de febreiro de 2000).

⁴¹¹*Ibidem*.

⁴¹²*Informe sobre el movimiento estudiantil en Galicia, en concreto de la Universidad de Santiago. Junio de 1965. AHPCE. Intelectuais. Jacq. 448.*

⁴¹³Entrevista a Arturo Reguera realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela o 3 de febreiro de 2000.

⁴¹⁴*Ibidem*.

A actividade incrementouse no curso 1966-67, ata o punto de considerar que houbo un “cambio cualitativo muy importante en el nivel de conciencia de la vanguardia estudiantil gallega”⁴¹⁵. A chegada dun estudante asturiano, enviado polo Partido Comunista, Vicente Álvarez Areces, foi determinante. Por outra banda, segundo recoñecen fontes comunistas, a presenza de militantes da Juventud Estudiantil Cristiana era, notable ata o punto de seren os máis beneficiados dos resultados das eleccións para a Asociación Profesional de Estudiantes (APE), organización creada polo goberno para substituír ó Sindicato Español Universitario. Segundo os informes comunistas, foi un erro táctico concentrar tódolos esforzos no copo dos postos da APE, en lugar de potencia-lo Sindicato Democrático de Estudiantes (SDE)⁴¹⁶. De tódolos xeitos, cremos que a consigna de participar nas eleccións para, dende as estruturas legais crea-lo SDE, é paralela á das comisións obreiras.

Como resultado dos comicios, as candidaturas anti-APE, sobre todo en Medicina, Ciencias e Filosofía saíron fortalecidas⁴¹⁷. En Medicina, os estudantes estaban encabezados por Juanjo Revoiras. Para os comunistas a maior parte dos dirixentes desa Facultade eran maioritariamente da Agrupación Democrática de Estudiantes, de ideoloxía difusa, procedentes da JEC, que non eran capaces aproveita-las situacións que se presentaban para mobiliza-lo seu centro⁴¹⁸.

O presidente da APE de Filosofía era considerado polo PCE como unha persoa de ideoloxía claramente marxista, procedente da UPG aínda que xa non militaba⁴¹⁹. Foi ese centro o que organizou o concerto de Raimon

Pola contra, o presidente de Dereito era tildado de reaccionario; en Farmacia, o desinterese era total. En Vigo, había boas perspectivas de traballo nas Escolas de Comercio e Peritos, como ocurría nas de Maxisterio e Náutica da Coruña⁴²⁰.

⁴¹⁵*Un año de lucha en la Universidad gallega. Junio de 1967.* AHPCE. Intelectuales. Jacq. 491.

⁴¹⁶*Informe de Galicia. Abril 1967.* AHPCE. Intelectuais. Jacq. 483.

⁴¹⁷*Ibidem.*

⁴¹⁸*Ibidem.*

⁴¹⁹*Ibidem.*

⁴²⁰*Ibidem.*

Outros aspectos positivos do curso 1966-67 —en parte favorecidos pola elebración da asemblea constituínte do Sindicato Democrático de Estudiantes da Universidade de Madrid o 26 de abril— foron, en primeiro lugar, o enorme esforzo desplegado no eido da información, coa publicación de varios boletines⁴²¹. Por outra banda, era tamén salientable a asemblea do 3 de febreiro en Medicina, coa asistencia de 1.500 estudantes. Aínda que alí se deron aspectos tan positivos como o non recoñecemento de Ortega Escós como representante nacional e ningún representante superior ó distrito, perdeuse a oportunidade de proseguir nesta liña polo carácter legalista da Asociación. No mesmo curso 1966-67 tivo lugar a separación da APE e decisión de crear unha Asociación de Estudiantes, que se pretendía considar ó ano seguinte. En xeral, en tódalas facultades había unha tendencia á elaboración de estatutos baseados na autoorganización e na reestructuración do sindicato. Ademais, os representantes galegos asistiron á I Reunión Preparatoria de Valencia para o Congreso Nacional de Estudiantes, celebrada a finais de xaneiro de 1967⁴²². Finalmente, os informes comunistas destacaban a organización de actividades culturais como o xa citado concerto de Raimon ou a charla de José Luis López Aranguren no Burgo.

Por outro lado, os comunistas estaban xa presentes en varias facultades. En Económicas, Arturo Reguera e Marisa Melón. En Filosofía e Letras, Carmen Nieves, Perfecto Conde, Arturo Reverter; en Matemáticas, Vicente Álvarez Areces; en Dereito, Carlos Otero e, en Medicina, Santiago Lamas, Higinio Beiras, Josefa Román Costa, Jesús Culebras e Adriano Culebras.

Con esa organización, fixeron fronte ós sucesos do curso 1967-68, que supuxeron un paso máis na loita dos estudantes antifrancistas⁴²³. A retención do diñeiro da Asociación Sindical de Ciencias por parte das autoridades universitarias foi o desencandente das accións que se prolongaron ó longo de todo o primeiro semestre de 1968: manifestacións, folgas e unha severa represión policial

⁴²¹*Ibidem.*; *Un año de lucha en la Universidad gallega. Junio de 1967*. AHPCE. Intelectuais. Jacq. 491. Os estatutos do Sindicato Democrático de Estudiantes de la Universidad de Madrid en *Boletín Informativo (Facultad de Ciencias)*, [s.d.].

⁴²²Sobre esta asemblea, *Boletín Informativo del Departamento de Información de Distrito*, 2, 2 de febreiro de 1967.

⁴²³Os sucesos de 1968 na Universidade compostelana poden ser seguidos pola colección de Boletines editados polo Departamento de Información dos estudantes. Unha colección completa pódese consultar na Hemeroteca da Fundación 10 de Marzo. Unha crónica dos sucesos en Méndez Domenech, 1988.

acompañaron a ese conflito no que os estudantes recibiron o apoio e a solidariedade ó movemento estudiantil compostelano das Comisiones Obreiras.

2.7. Muller

Nos anos 60 o tema da muller segue a ser unha preocupación recorrente nos documentos do Partido. Por iso, o artigo 34 dos Estatutos aprobados no **VI Congreso** facía mención dos “millares de jóvenes y mujeres que simpatizan con el Partido, susceptibles de ser organizados”. Esta intención non era nova nos medios comunistas que dende sempre aspiraron, polo menos teoricamente, a contar nas súas filas con mozos e mulleres. O novidoso estaba na posibilidade estatutaria de que o seu encadramento dentro de Partido se fixera “a través de formas más flexibles y amplias que las células”.

Insistindo na mesma idea, as publicacións comunistas da época consideraban que nas barriadas obreiras “pueden estar organizadas las mujeres comunistas que se ocupan de los quehaceres del hogar (teniendo en cuenta que en ocasiones puede ser conveniente que se constituyan células únicamente de mujeres)”⁴²⁴. Insistindo no feito de que as células podían ser mixtas ou exclusivamente femininas, segundo as necesidades, apunta que “una de las actividades más importantes de las mujeres comunistas debe ser el trabajo de masas entre la mujer”⁴²⁵.

Xa nos primeiros números de *Nova Galicia* podemos atopar artigos adicados á muller galega, centrados, fundamentalmente, na súa situación laboral. Neses artigos aparece sempre destacado o traballo feminino no traballo industrial e no campo. Denúnciase a escasa presenza de mulleres en postos de responsabilidade e, sobre todo, a desigual retribución ante o mesmo traballo, o que é presentado en última instancia como un problema de explotación de clase que “no es solamente asunto privado de las mujeres, sino de todos los trabajadores”⁴²⁶.

Así pois, o traballo comunista nesta fronte, como noutras moitas, tivo varias facetas. Por unha banda, o encadramento da muller dentro do organigrama do Partido, coa creación de células de mulleres ou con formas máis flexibles. Por outra

⁴²⁴*Curso de estudio elemental 4. El Partido Comunista de España*, AHCCOOG. Enrique Veira. Serie PCE.

⁴²⁵*Ibidem*.

⁴²⁶J. Eiroa, “La mujer no es un ser inferior”, *Nova Galicia*, 1º trimestre 1967, pax.54.

banda, un labor de carácter unitario que se concretaría na formación do Movemento Democrático de Mulleres e, finalmente, o traballo entre as masas (traballadoras, amas de casa, asociacións de veciños, etc.). Así se puxo de manifesto nas propostas para o traballo do Partido Comunista, feitas na reunión de outubro de 1962⁴²⁷.

Pese a tódolas declaracións, a militancia feminina no Partido Comunista foi moi minoritaria ó longo de todos estes anos, como tamén o foi a súa presenza nos órganos de dirección. A principios da década, segundo os datos que posuímos sobre militancia, a penas atopamos algunhas mulleres en Ourense capital, onde o Partido Comunista contaba con dúas afiliadas⁴²⁸: Pola contra, a información fala da existencia de vinte mulleres que cotizaban o PCE na Coruña, razón pola que no Comité Local coruñés había unha muller, Rocío⁴²⁹. Do resto das localidades non sabemos nada. Posiblemente o achado dunha máis completa e concreta documentación elevaría estas cifras. Aínda así pensamos que o número de mulleres seguiría sendo moi minoritario como o era a presenza de mulleres nas factorías galegas, o ámbito no que máis e mellor se movían os comunistas.

Co paso dos anos atoparemos algún grupo máis de mulleres en localidades como Ferrol, onde os documentos falan de seis militantes —traballadoras e amas de casa— alá polo ano 1967⁴³⁰. Pola mesma data había outras seis mulleres que militaban en Vigo, algunhas de procedencia intelectual e responsables da edición da revista *Alborada*⁴³¹.

Nas datas inmediatamente anteriores ó I Congreso do Partido Comunista de Galicia, a xeografía da militancia feminina comunista non variara en exceso. Na Coruña existía unha célula de mulleres, con tres militantes. De especial importancia era a presenza de mulleres comunistas na factoría Pebsa, con cinco militantes. Sete máis non estaban encadradas en ningunha organización. Esta relativamente elevada participación feminina —recordemos que a militancia total era de corenta e oito

⁴²⁷*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia. 10 outubro de 1962, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.*

⁴²⁸*Algunos datos sobre el estado de la Organización do Partido en Galicia... Julio 63, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 53.*

⁴²⁹*Ibidem*

⁴³⁰*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.*

⁴³¹*Ibidem.*

persoas— podía explicar que nos Comités local e provincial da Coruña estivese presente unha afiliada, probablemente Pilar Valiño⁴³².

Respecto a Ferrol, había tres mulleres traballando en Hispania. O total de comunistas era duns cento trinta⁴³³. Se sesenta e seis eran os militantes que tiña o PCE en Vigo no ano 1968, catro eran mulleres na empresa Álvarez⁴³⁴. Unha delas, Pilar Pérez Rodríguez, era membro do Comité local de Vigo⁴³⁵. En Redondela-Cesantes militaban outras catro mulleres que formaban a súa propia célula⁴³⁶. Pola contra, tan só sabemos dunha militante na capital pontevedresa, unha traballadora de comercio⁴³⁷.

A militancia comunista vai prestar atención ó mundo laboral feminino, como se pon de manifesto nestes anos sesenta na organización das Comisións Obreiras en Galicia, proceso ó que as mulleres non foron alleas, como tampouco o foron os conflitos ocorridos neses anos (Gómez Alén, 1995). O traballo da muller era importante en sectores relacionados co marisco e as conservas de peixe, nos que se denunciaban as difíciles condicións de traballo: contratos eventuais, salarios moi baixos, ó ar libre, etc⁴³⁸.

Algo rebulía con forza entre aquelas mulleres dos anos sesenta. Na factoría Pysbe traballaban ó pé de 450 mulleres na carga e descarga do bacallao. Cando lle propuxeron á dirección a reconversión dos contratos temporais en fixos, 300 traballadoras recibiron aviso de expulsión. O 13 de abril de 1967 saíron á rúa en manifestación, apoiadas por obreiros da Bazán. A presión fixo que as traballadoras acadaran os seus obxectivos. Constituíuse a primeira Comisión Obreira de Pysbe e as súas reivindicacións continuaron adiante⁴³⁹.

⁴³²*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

⁴³³*Ibidem*.

⁴³⁴*Ibidem*.

⁴³⁵*Ibidem*. Testemuño de Pilar Pérez Rodríguez en *A forza da palabra*, 1999: 253 e ss.

⁴³⁶*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209. Véxase tamén *Situación provincia de Pontevedra. Agosto 68*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 210.

⁴³⁷*Estado numérico do Partido en Galicia. Agosto 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León, Jacq. 208-209.

⁴³⁸“La mujer gallega de hoy”, *Nova Galicia*, nº 12, 3º trimestre 1969, paxs. 47-54.

⁴³⁹Para a folga de Pysbe, Gómez Alén, 1995.

Conflictos semellantes ocorreron en Pebsa (A Coruña) e en Álvarez (Vigo)⁴⁴⁰. Estas mobilizacións explican, probablemente, o feito de que en decembro de 1967 un grupo de mulleres integradas nas CC.OO. propuxeran un programa propio. O documento, que era un chamamento á muller traballadora no que se expuña o seu programa de loita, dicía entre outras cousas, que

la mujer ha sido mantenida en condiciones de ignorancia de forma que no se movilice ni se solidarice con la clase obrera, sino que sea un lastre y un freno para la lucha. Mas la mujer trabajadora tiene que luchar simultáneamente en dos frentes. Como trabajadora, debe integrarse en las Comisiones Obreras, para solucionar los problemas de su clase. Por otra, su condición de mujer le plantea unos problemas específicos. Las mujeres de las Comisiones Obreras han planteado las siguientes reivindicaciones: Acceso a todos los cargos públicos sin excepción y a todos los grados de enseñanza, sin discriminación; a igual trabajo, igual salario; salario íntegro durante el permiso de maternidad; acción estatal para solucionar los problemas que hacen aún más difícil la situación de la mujer trabajadora⁴⁴¹.

O intento comunista de que as mulleres estivesen presentes na organización e de que tomasen parte activa na loita reivindicativa do mundo obreiro, tamén se puxo de manifesto na creación da Comisión Obreira Local⁴⁴². Segundo fontes comunistas, a resposta da xerarquía sindical a esta iniciativa foi a de crear unha especie de filial feminina da Sección Social⁴⁴³.

Por outra banda, as comunistas pretenderon abranguer outras facetas do mundo da muller dese momento como é a das campesiñas, as amas de casa, as estudantes⁴⁴⁴ ou a problemática das empregadas de fogar, mulleres, principalmente labregas. Sobre estas afirmábase que “la falta de puestos de trabajo, las dificultades en los hogares campesinos, los bajos salarios y la imposibilidad de acceder a una

⁴⁴⁰Segundo narra Pilar Pérez Rodríguez, traballadora comunista de Álvarez, a súa actividade reivindicativa provocou que a empresa a cambiara de centro de traballo en varias ocasións ata que, finalmente, foi despedida (*A forza da palabra*, 1999: 253 e ss.).

⁴⁴¹“Llamamiento de las mujeres de las Comisiones Obreras. 12 de diciembre de 1967”, *Nova Galicia. Revista de cultura y política do Partido Comunista de Galicia*, 6-7, 1967, páxs. 109-110.

⁴⁴²*Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155. Vid. tamén *Fragments de una cara de La Coruña do 14-3-67*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 153.

⁴⁴³*Acerca do nuevo movimiento obrero en Galicia. Enero de 1968*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 192.

⁴⁴⁴“La mujer gallega de hoy”, *Nova Galicia*, 12, 3º trimestre 1969, paxs. 47-54.

calificación profesional”⁴⁴⁵ os obrigaba a aceptar uns postos de traballo en condicións humillantes. Pero, ademais, as mulleres comunistas promoveron un movemento especificamente famenino.

A terceira fronte de traballo foi a creación dun movemento propio de mulleres. O PCE promovera nos anos 60 a creación do *Movimiento Democrático de Mujeres*, un movemento de masas que pretendía encadra-la loita feminina na máis ampla loita contra o Franquismo.

Na reunión de outubro de 1962 decidiuse o desenvolvemento do movemento feminino antifranquista e democrático, que debía estar inicialmente radicado en Vigo e sumarse ó movemento iniciado en Madrid⁴⁴⁶. E así foi, aínda que con certo atraso, porque o **Movemento Democrático de Mulleres Galegas** (MDMG) naceu en Vigo en 1967, da man de mulleres como Concha Lago, Pilar García Jiménez, Dolores Giráldez e outras⁴⁴⁷.

O Partido Comunista de Galicia “importou” o modelo e facilitou o xurdimento do Movemento Democrático de Mulleres Galegas, unha organización pioneira en Galicia “intersectorial e interclasista”⁴⁴⁸, que nacía con vocación unitaria⁴⁴⁹ pero que estaba claramente controlado polas comunistas. Probablemente, o nacemento do MDMG coincida co inicio da apertura do PCG cara ó feminismo, pois aparecen máis chamadas á necesidade de consolida-la especificidade da muller.

O *Programa do Movemento Nacional Democrático de Mulleres Galegas* comenzaba cunha análise das causas profundas da discriminación no seo da sociedade, considerando que eran dúas: unha, a educación que recibía a muller, orientada ó matrimonio; a outra, a orientación da clase dirixente que tende a mante-

⁴⁴⁵“Problemas de la mujer. Las empleadas do hogar”, *Nova Galicia*, 20-21, 2º-3º trimestre 1971, páxs. 51-53.

⁴⁴⁶*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia. 10 outubro de 1962*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

⁴⁴⁷*A forza da palabra*, 1999: 274.

⁴⁴⁸“Movimiento Democrático de Mujeres de Galicia”, *A Voz do Pobo*, s.n, 15 de marzo de 1976.

⁴⁴⁹“Os fins do MGDm son a unión das mulleres galegas pra loitar por as reivindicacións específicas, asín coma pra súa aportación efectiva, xunto con tudolos Movimientos Democráticos e Populares pola consecución das liberdades democráticas [...]. Pra iso temos de unirnos e propiciar a coordinación de tudolos Movimientos progresivos [...]”, en *Programa do Movemento Nacional Democrático de Mulleres Galegas*, documento mecanografiado, s.l., s.d., AHCCOOG, Santos Costa.

lo aillamento da muller “porque deste xeito mantén o apoio dunha gran parte da poboación. Ensalzan, mitifican a maternidade [...] Esta situación vai diminuindo suas inquietudes [...] e termina por converterse nun ser conservador”⁴⁵⁰.

Por estas razóns, a primeira clave da liberación da muller estaba no traballo que lle permitiría romper os lazos de dependencia fronte ó marido. Cumpría que a muller rachase co modelo tradicional de familia, que para ela era unha sobrecarga de traballo nunha situación de explotación económica. Habería que camiñar cara a un novo tipo familiar no que os fillos non impedisen as “aitividades estrafamiliares” da muller.

A entrada da muller no mundo laboral facilitaríalle, ó mesmo tempo, entrar en contacto coa clase traballadora, o que “permitirílle sacrificarse nas reivindicacións que dita crás ten plantexadas”. O marco de actuación das loitas femininas era, polo tanto, o mesmo das loitas dos movementos democráticos e populares encabezados polo movemento obreiro e campesiño, do que poderíamos deducir que a explotación da muller era unha consecuencia da explotación de clase. O MDMG optou por un modelo de “participación aitiva e orgaizada xunto co home”, o que non lle impedía desenvolver as súas propias reivindicacións específicas.

O programa do Movemento Nacional Democrático de Mulleres Galegas acometía as súas reivindicacións encadradas en varios bloques, comúns moitos deles coas do Partido, independentes da cuestión do xénero: dereitos civís, situación educacional, situación laboral, seguridade social, control da natalidade, liberdade relixiosa, matrimonio civil e dereitos políticos.

Probablemente sexa o apartado adicado ós dereitos civís o único que introduce cuestións estrictamente femininas, que aspiran, por suposto, a acadar a igualdade da muller nunha sociedade que a consideraba en eterna minoría de idade. Así, reivindicábase a abolición da autorización marital que o réxime franquista esixía á muller para múltiples actividades, a supresión de tódalas leis que tiveran un carácter proteccionista do home respecto á muller, a patria potestade conxunta e a maioría de idade ós dezoito anos. O documento tamén se refería ó dereito á protección legal para tódolos nados fóra do matrimonio.

⁴⁵⁰*Programa do Movemento Nacional Democrático de Mulleres Galegas.*

Aspirábase a unha galeguización da educación en tódolos seus tramos, dende a introducción do galego no ensino primario ata a construción dunha universidade galega. Considerábase fundamental a creación dunha rede de garderías en tódolos lugares do país, mesmo nas empresas. Óptase, ademais, por un sistema escolar gratuíto.

Os obxectivos laborais partían da situación de discriminación aínda que “a lei equipara laboralmente o home e a muller”. Reivindicábase o acceso da muller a tódolos postos de traballo baixo o presuposto de a igual traballo, igual salario, protección legal para as traballadoras embarazadas, para as que se esixía dereito a unha excedencia durante o primeiro ano posterior ó parto sen detrimento do seu salario.

Respecto á Seguridade Social, o MDMG aspiraba a unha prestación que fose obrigatoria para toda persoa traballadora, volvendo insistir en cuestións relacionadas coa maternidade. Por outra banda, reivindicábase unha información científica sobre o control da natalidade, libre de todo prexuízo relixioso.

Este conxunto de reivindicacións había que inserilo no marco político no que homes e mulleres estaban a vivir, é dicir, na dictadura franquista. Por iso, aínda que a finalidade do MDMG fose a loita polas reivindicacións específicas da muller, cumpría a unidade con tódolos movementos democráticos e populares na procura das liberdades “pois soio nise contesto poderá ser superado o atraso a que está sometida a muller”. A dita unidade tiña por obxectivo a consecución dun goberno provisional que garantise as liberdades individuais e o dereito de autodeterminación, a amnistía e a reforma agraria⁴⁵¹.

En definitiva, podemos falar dun escaso éxito na mobilización das mulleres, un campo no que o PCE foi pioneiro. Haberá que esperar ás décadas vindeiras para que o fenómeno calle.

⁴⁵¹A primeira noticia datada que encontramos sobre unha acción do MDMG aparece en *Nova Galicia*. O documento da noticia do peche de doce mulleres na Igrexa da Inmaculada do Calvario de Vigo, para protestaren pola detención de “siete muchachos”. Inclúe un “Informe y llamamiento de las mujeres demócratas de Vigo”. O documento non presenta novidades respecto ó Programa do MDMG, pois insiste na igualdade de dereitos, na situación da muller traballadora e na loita contra o franquismo (*Nova Galicia*, nº 16-17, 2º-3º trimestre 1970).

Unha vez vistos tódolos elementos que consideramos necesarios para coñece-lo Partido Comunista en Galicia, pasamos a estudia-lo problema nacional.

2.8. A cuestión nacional na década dos anos 60

Podemos afirmar que na década dos sesenta houbo un auxe dos movementos nacionalistas en distintas comunidades españolas. Dende finais dos anos cincuenta apareceron en Cataluña unha serie de obras que reformulaban a cuestión nacional (*Notícia de Catalunya* e *Industrials e polítics* de Jaume Vicens Vives, e de Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana*). Xa comezada a nova década, xurdiu un “nacionalismo políticamente incipiente todavía poco maduro y surcado por líneas muy diversas” que preocupaba ós comunistas, porque aínda non definira a súa orientación e a súa política de alianzas, se “se mantendría apartado de la inmediata lucha contra el franquismo, si pactaría con un sector del mismo o si buscaría algún acuerdo con las fuerzas clandestinas de la izquierda, especialmente con el PSUC”⁴⁵². A resposta dos comunistas cataláns foi o lanzamento en 1959 de *Quaderns de Cultura Catalana* (Solé Tura, 1999: 128-129), e entre 1960 e 1961, de *Nous Horitzons* e dun documento programático *La qüestió nacional catalana*. (Solé Tura, 1999: 157). Tampouco podemos esquecer que en 1959 tivo lugar a creación da organización vasca Euskadi Ta Aksatasuna (ETA).

Cremos que este renacer dos movementos nacionalistas non foi alleo á maior preocupación do Partido Comunista por esta cuestión, algo que en Galicia se traduciu na formación dun partido autónomo. Non parece, sen embargo, que na nosa comunidade os comunistas estivesen excesivamente preocupados polo xurdimento da UPG, dada a escasa implantación que daquela tiña esta organización, fundada en ambientes universitarios e intelectuais. De feito, a documentación e as opinións dos nosos informantes falan máis de colaboración antes que de enfrontamento con este grupo⁴⁵³. Insistiremos neste punto máis adiante.

⁴⁵²Cómpre recordar que en 1961 foi detido Jordi Pujol e outros nacionalistas polos sucesos do Palau da Música de Barcelona, o que, segundo Solé Turá significaba “la aparición de un nacionalismo catalán que no se limitaba a la proclamación abstracta ni a una simple reivindicación cultural, sino que pasaba al terreno de la confrontación política” (Solé Tura, 1999: 179). Ademais, en xuño de 1962 tivo lugar o chamado “contubernio de Munich”, que contou coa presenza de nacionalistas vascos e cataláns.

⁴⁵³Entrevista realizada por Víctor M. Santidrián Arias a Amador Martínez (Santiago de Compostela, 10 de xullo de 1997 e París, 12 e 13 de setembro de 1997).

2.8.1. VI Congreso (28-31 de xaneiro de 1960)

O Partido Comunistas reforzou a fronte nacional mantendo, en boa medida, os mesmos presupostos que empregara dende a súa formación. A década comezou para o PCE co seu VI Congreso, reunión fundamental para a organización comunista pois supuxo o acceso de Santiago Carrillo á Secretaría Xeral e, con el, o triunfo definitivo de novas formas e tácticas.

Como xa comentamos, o Programa do VI Congreso dividiu os obxectivos do Partido entre inmediatos-próximos e finais. Os primeiros, o programa mínimo, estaban agrupados en seis bloques: a loita contra a dictadura mediante a folga nacional pacífica, o restablecemento das liberdades democráticas, a amnistía xeral e abolición da pena de morte, a mellora das condicións de vida, unha política exterior favorable á convivencia pacífica e eleccións constituíntes. O PCE entendía a solución ó problema nacional dentro da idea de desenvolvemento e defensa da democracia:

Consecuentemente con su política tradicional de defensa del derecho de los pueblos a su libre autodeterminación, el Partido Comunista apoyará el derecho de los pueblos de Cataluña, Euzkadi y Galicia a decidir libre y democráticamente de su destino. El Partido Comunista está seguro de que los pueblos catalán, vasco y gallego sabrán escoger el régimen que, dando satisfacción a sus aspiraciones nacionales, salvaguarde al mismo tiempo su unidad con los demás pueblos de España dentro de un estado multinacional, para la lucha común por la democracia, la independencia nacional y el progreso económico y social⁴⁵⁴.

No VI Congreso do PCE non houbo delegación do interior de Galicia, como tampouco doutras zonas. Foi Santiago Álvarez o que fixo a intervención relacionada con Galicia. O seu informe facía unha análise da situación da economía galega, marcada polo retroceso respecto ó ano 1954, data da celebración do anterior congreso comunista⁴⁵⁵. O primeiro punto do informe era a situación da agricultura, condicionada pola pervivencia de trazos feudais, seguida dun estudio do sector secundario caracterizado polo alto grao de concentración que reportaría a Galicia uns beneficios mínimos. As condicións de vida de labregos e obreiros non eran moi

⁴⁵⁴VI Congreso do Partido Comunista de España (28-31 de xaneiro de 1960). Programa do Partido Comunista de España, AHCCOOG. Enrique Veira.

⁴⁵⁵Informe de Santiago Álvarez al VI Congreso do PCE, AHPCE. Serie dirixentes 23/3.3.2.

favorables, razón que explicaba a importancia da emigración. Deste panorama Santiago Álvarez deducía a existencia dun poder oligárquico que controlaba tanto Galicia como o resto de España; poder oligárquico reforzado polo franquismo que xustificaba a unidade de tódalas clases dende a clase obreira ata a burguesía non monopolista, que xa estaba a dar mostras de protesta. Destacaba Santiago Álvarez a aparición de brotes de descontento entre os estudantes e os intelectuais ligados a un certo rexurdimento da cultura galega. ¿Cal debía se-la postura comunista ante esas actitudes? A resposta era “impregnar esas corrientes de contenido político más definidamente antifranquista” e, asemade, defende-la “cultura gallega progresiva” dende a posición comunista sobre o problema nacional, o xa tradicional dereito de autodeterminación para os pobos de Cataluña, Euscadi e Galicia de forma que puidera ser exercido efectivamente⁴⁵⁶.

Informaba Santiago Álvarez de que os galeguistas do interior coincidían con este enunciado programático, o que facilitaba a unidade entre o Partido Galeguista e o PCE nas accións de masas antifranquistas, unidade que era fundamental en Galicia porque a forza de socialistas e cenetistas era pequena. Fronte á comprensión no interior, existían líderes galeguistas emigrados en Sudamérica que mantiñan posicións “seudoseparatistas”⁴⁵⁷.

As reflexións sobre o problema nacional continuaron ó longo de toda a década. Froito do reforzamento dos métodos de dirección colectiva e da pretensión de dota-las propostas políticas dunha base máis sólida, cimentándoas sobre estudos nos que participasen especialistas no tema, foi a celebración no mes de agosto de 1963 dun seminario titulado *El Partido. Organización del Partido democrático en España*⁴⁵⁸.

O seminario tratou o problema das nacionalidades e da súa articulación no Estado que xurdiría coa desaparición da dictadura. Aínda que no debate houbo algunhas matizacións, case tódolos presentes mostráronse en contra do carácter

⁴⁵⁶*Ibidem*.

⁴⁵⁷*Ibidem*.

⁴⁵⁸Seminario *El Partido. Organización do Partido democrático en España*. Agosto de 1963, AHPCE. Teses, manuscritos e memorias. Caixa 79/2. Non coñecemos ningún documento final que recolla as conclusións desta reunión pero os seus contidos son moi semellantes ós aparecidos en “Problemas de la organización do futuro estado democrático de España”, *Nuestra Bandera*, 44-45, maio-xuño de 1965 e no libro *Un futuro para España: la democracia económica y política*, París, Ebro, 1967.

federal do novo réxime, distinguiron entre nacionalidades e rexións, e manifestáronse a prol da democratización das deputacións provinciais e da autonomía municipal⁴⁵⁹.

No que se refire ó carácter federal do novo réxime, que para o PCE sería unha república democrática, interveu Santiago Álvarez. Non se declarou partidario dunha república federativa segundo o modelo de Pi i Margall, porque non distinguía entre nacionalidades e rexións e porque ese modelo estaba en contra da tendencia progresiva da centralización económica. Por outra banda, Álvarez referíase ó dereito de autodeterminación como unha cuestión de principios, que non sería recoñecido nun estado democrático senón na sociedade socialista. Mentres tanto, o Partido restituiría os estatutos a Cataluña e Euscadi e poñería en funcionamento o de Galicia, o que consideraba máis democrático porque, entre outras razóns, incluía capítulos de índole económica que non aparecían nin o catalán nin o vasco. O recoñecemento da autonomía deses territorios apoiábase no seu carácter nacional polo que, fronte ó que dicía a constitución republicana, habería que ir a un recoñecemento da realidade plurinacional de España.

Para Santiago Álvarez, a instauración da sociedade socialista levaría a unha república que sería federal, máis democrática có réxime de estatutos. Estes eran unha simple concesión do poder central, mentres que a federación supuña un pacto entre iguais. Para o valdeorrés, na etapa da república democrática habería que recoñece-lo carácter de nacionalidade daquelas rexións nas que existise un movemento de presión nese sentido.

A intervención de Tomás García, o responsable das propostas económicas do Partido, precisaba os problemas que supuña a existencia de autonomías políticas para a vida económica do país. Manifestouse a prol dun certo grao de centralización dos recursos económicos para harmoniza-lo país, que estaría rexido por un plan económico nacional. Agora ben, matizaba, as rexións debían intervir na elaboración dese proxecto como tamén debían ser responsables dunha porcentaxe da tributación.

⁴⁵⁹Entre os que se manifestaron en contra do carácter federativo da república estaba, por exemplo, Gregorio López Raimundo, que afirmaba que a cuestión nacional estaba supeditada a un interese superior, a loita polo socialismo. Tamén apuntou que non consideraba factible o esquema dunha España con catro nacións.

En xuño de 1964, o Comité Executivo do PCE lanzou unha nova declaración que comezaba afirmando que España estaba no camiño da desaparición das formas fascistas do capitalismo monopolista⁴⁶⁰. Así o puñan de manifesto as significativas loitas habidas nos últimos tempos, por exemplo, as dos mineiros asturianos de 1962 e 1963. Esas batallas non estaban sendo libradas soamente por motivos económicos, senón tamén políticos. 1962 significaba, xa que logo, un salto cualitativo na loita antifranquista porque, ademais de perseguir obxectivos políticos, conseguiu concitalo apoio de sectores sociais distintos do obreiro, o que era froito da política de reconciliación nacional lanzada polo PCE. Producíase, ademais, a confluencia da loita obreira co problema nacional de Cataluña, Galicia e País Vasco:

El Partido Comunista de España declara que la intensificación de las acciones de lucha de los obreros, los campesinos, los intelectuales y estudiantes, las capas antimonopolistas y el movimiento nacional catalán, vasco y gallego es la única vía cierta y segura hacia la democratización del país⁴⁶¹.

A eliminación efectiva das formas fascistas do poder necesitaba unhas condicións que constituían un programa de carácter político: a amnistía, o recoñecemento do dereito de folga e da liberdade sindical, as liberdades de prensa, de palabra, de asociación e de conciencia, e o recoñecemento do sufraxio universal. Como podemos ver, as solucións do problema nacional ou do problema da terra, dúas cuestións sobre as que os comunistas insistían constantemente, non se atopaban neste programa de mínimos, senón que serían consecuencia del. A situación de España caracterizábase pola contradicción existente entre a necesidade que a oligarquía tiña de que se producise un desenvolvemento rápido e a vía reaccionaria monopolista pola que optara. A clase obreira, apoiada nos campesiños, intelectuais e as capas non monopolistas da burguesía, tiña que resolver esa contracción, impondo as liberdades democráticas representadas nese programa. Así pois, a eliminación da dictadura franquista non suporía a liquidación do poder económico do capital monopolista, o que soamente sería posible coa revolución socialista. Pero coa implantación das liberdades democráticas, o capital monopolista perdería a súa hexemonía política. Ese sería o momento de dar solución ós problemas agrarios, ó baixo nivel de vida dos traballadores, á reforma tributaria ou ó desenvolvemento

⁴⁶⁰*Declaración del Comité Ejecutivo del PCE de junio de 1964.* Fundación Pablo Iglesias.

⁴⁶¹*Ibidem.*

dunha orientación democrática da cultura que respectase as diferencias de Cataluña, País Vasco e Galicia. Ademais,

la transformación democrática exige la constatación del carácter multinacional de nuestro Estado, el pleno reconocimiento de los derechos nacionales y, concretamente, del derecho de autodeterminación, de los pueblos de Cataluña, Euzkadi y Galicia. En una etapa histórica en la que será preciso poner en tensión todas las energías [...] habrán de participar los representantes genuinos de todos los pueblos que integran España⁴⁶².

Tres meses despois, Santiago Álvarez desenvolvía nun artigo de *Mundo Obrero* aqueles aspectos da Declaración de xuño que estaban relacionados co problema nacional. Partía da idea da realidade multinacional de España e do recoñecemento de que os pobos tiñan uns dereitos nacionais “que no han sido tradicionalmente equivalentes a los del resto de los españoles”⁴⁶³. A saída para o problema nacional viría da man da revolución democrática e consolidaríase coa instauración do socialismo. Por iso, a loita nacional desempeñaba un papel fundamental no combate contra o franquismo. Había, xa que logo, un campo de colaboración entre os comunistas e o resto de “fuerzas antimonopolistas” que loitasen polas liberdades nacionais. Santiago Álvarez facía un chamamento ós comunistas das nacionalidades para apoiar esa loita⁴⁶⁴.

A Declaración de xuño de 1964 foi un dos elementos que contribuíron ó debate aberto na dirección do PCE, que rematou coa expulsión de Fernando Claudín e Jorge Semprún. Claudín recoñecía que a política de reconciliación nacional foi — e seguía sendo— unha formulación correcta que dera grandes resultados ó PCE. As críticas do histórico comunista baseábanse en que se fixera unha apreciación subxectiva deses logros, o que estaba provocando grandes erros. O subxectivismo manifestábase en torno a tres cuestións: as optimistas previsións sobre a caída da dictadura, os xuízos sobre a teoricamente catastrófica situación económica do país e a supervaloración do nivel da conciencia política das masas. A partir dunha menos subxectiva análise da situación española, Fernando Claudín facía unha crítica da Declaración de xuño de 1964, tanto no que se refería ó carácter da revolución como ós seus ritmos. Para Claudín, a futura revolución española sería socialista, non

⁴⁶²*Ibidem*.

⁴⁶³Santiago Álvarez (1964), “Atención a la cuestión nacional”, *Mundo Obrero*, 18, 2ª quincena de outubro.

⁴⁶⁴*Ibidem*.

habería ningunha “revolución democrática intermedia” pola que apostara a dirección do PCE (Claudín, 1978: 117). Por esa razón, Claudín criticaba a elección dos seis obxectivos mínimos ós que nos referimos anteriormente. ¿Por que elixir esa plataforma como condición de partida e non, por exemplo, o recoñecemento da autonomía das nacionalidades, máxime cando o problema nacional era un dos máis importantes de España? (Claudín, 1978: 133). Por outra banda, aínda que era certo que o PSUC xa empezara a trata-lo estudio da cuestión nacional, nos casos de Galicia e Euscadi case todo estaba por facer. No seu discurso ante o Comité Executivo, do 27 de marzo de 1964, Claudín afirmou

En la pequeña y media burguesía de Cataluña, Euzkadi y Galicia, el factor nacional refuerza considerablemente la potencialidad antimonopolista y democrática de estas capas sociales. Por eso está siendo ya, y lo será más todavía el día de mañana, un importante factor en la lucha por la democracia política⁴⁶⁵.

Con este panorama de fondo, o PCE entrou no seu sétimo período congresual.

2.8.2. VII Congreso do PCE (agosto de 1965)

O VII Congreso do PCE é clave para o noso tema de estudio, pois nel tomouse a resolución de crea-lo Partido Comunista de Galicia. Cómpre, pois, prestar atención ós seus debates e ás reunións que o precederon.

No II Pleno do Comité Central do PCE (1965) debateuse a necesidade de que o informe que Santiago Carrillo presentaría ó VII Congreso recollese a diversidade de situacións que se daban en España. Había que concreta-las propostas⁴⁶⁶. Así, por exemplo, Federico Melchor interveu para critica-la presentación que se lle daba á cuestión agraria, baseada nas consignas de “A terra para quen a traballa” e da liquidación dos latifundios. Esas consignas eran o problema central de moitas rexións do país pero “¿es que para Castilla la Vieja, para

⁴⁶⁵Discurso de Fernando Claudín ante o Comité Executivo do PCE, *Nuestra Bandera*, 40, xaneiro de 1965, páx. 90. Curiosamente, as notas críticas da revista teórica comunista que apostillan o discurso dos expulsados aseguraban que para Fernando Claudín “ha desaparecido la necesidad de resolver el problema fundamental de las autonomías nacionales de Cataluña, Euzkadi y Galicia” (*Nuestra Bandera*, 40, xaneiro 1965, páx.119).

⁴⁶⁶*Acta del II Pleno del CC del PCE (1965)*, AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE.

Galicia, para Cataluña, para Euzkadi, para Levante se plantea la cuestión en estos términos, no en el futuro sino hoy?”⁴⁶⁷

Melchor consideraba que había que facer realidade as ideas que, como as relacionadas coa cuestión nacional, aparecían de vello nos programas do Partido. Tratábase de que fosen analizadas como un problema do conxunto do Partido e non só como algo que atinxía exclusivamente a cataláns, galegos e vascos. Porque, continuaba Melchor, a burguesía catalana, “después de años de cobarde acomodamiento a la dictadura, va a jugar la carta nacionalista”. Fronte a esa postura, o PCE debía recoñecer-las liberdades de Cataluña, Euscadi e Galicia pero tamén —e cremos que a matización é importante— para tódolos pobos de España: “catalanes, vascos, gallegos, andaluces, murcianos y castellanos”. Nese sentido, Melchor propuña crear “el romanticismo, el idealismo de la hermandad de los pueblos de España, de la hermandad de vascos, catalanes, gallegos y castellanos”, considerando que a denominación de “castellanos” se empregaba nun amplo senso⁴⁶⁸.

A preocupación pola cuestión nacional estivo tamén presente noutras intervencións como na do “camarada Vicente”, quen alertaba do risco de “dar alimento a los partidos nacionalistas” cos que, ademais, había que mante-la alianza. O PCE debía seguir reivindicando o dereito de autodeterminación e, ó mesmo tempo, insistir en que España era un Estado formado por pobos a través dos séculos. Esa preocupación foi recollida no resume do debate feito por Carrillo, quen se mostrou partidario de reforza-los estudios e as propostas sobre a cuestión nacional⁴⁶⁹.

O informe do secretario xeral insistía na tradicional concepción comunista sobre a configuración do “Estado multinacional, reconociendo los derechos

⁴⁶⁷Intervención de Federico Melchor en *Acta del II Pleno del CC del PCE (1965)*, AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE.

⁴⁶⁸*Ibidem*.

⁴⁶⁹*Acta del II Pleno del CC del PCE (1965)*, AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE. O número 44-45 de *Nuestra Bandera*, de maio-xuño de 1965, recolle un coloquio titulado “Problemas de la organización do futuro estado democrático de España” que, supoñemos, reproduce os contidos dos debates. Hai un apartado adicado á “Autonomía nacional, regional...”, no que o Partido Comunista se define a favor das autonomías e do recoñecemento da pluralidade nacional do Estado democrático español pero non o da República federal.

nacionales de Cataluña, Euzkadi y de Galicia, integrados en él no por la coacción y la imposición del poder central, sino por su libre y voluntaria decisión”⁴⁷⁰.

Por primeira vez, os comunistas traducían en formulamentos políticos concretos a consigna do dereito de autodeterminación: o informe sinalaba que a vía para dar saída ás aspiracións nacionais, unha vez que as tres nacionalidades expresasen o seu desexo de permanecer dentro do Estado, serían as autonomías nacionais.

Como xa vimos, Claudín criticara a declaración do PCE de xuño de 1964 porque non establecera unha solución á cuestión nacional. Pois ben, neste informe, Santiago Carrillo retomaba aquela crítica e continuaba a defender aquel programa de mínimos, “claro que en dependencia de estas condiciones se plantea de manera urgente problemas como el de la necesidad de restablecer los Estatutos de Cataluña y Euzkadi, extendiéndolos a Galicia”⁴⁷¹.

Xunto ás autonomías nacionais desenvolveríanse formas de autonomía doutras rexións e de xestión administrativa. Propuña Carrillo o mantemento das deputacións como institucións aínda que modificando o seu raio de acción. Nestes casos estenderíanse as súas competencias a toda unha rexión segundo “criterios más racionales”. Noutros, manteríase o espacio xeográfico controlado polas deputacións, aínda que se lle daría unha “base natural económica y no puramente burocrática”. O cadro de autonomías completábase coa municipal, que tamén vería incrementados os seus poderes⁴⁷².

De acordo co aprobado no Pleno de 1965, Carrillo incluíu no seu informe un apartado chamado “La tierra para el que la trabaja”. O Partido tiña que redobrar os seus esforzos cara ó campo co obxectivo de acabar co poder dos terratenentes, porque o gran problema era o latifundio. O documento elaborado polos intelectuais galegos sobre as reivindicacións do campo era un modelo a seguir⁴⁷³. Era tamén un

⁴⁷⁰*Informe de Santiago Carrillo al VII Congreso do PCE: ¿Qué queremos los comunistas para España?*, AHPCE. Congresos, páx. 109. O informe foi publicado, con algunhas modificacións de redacción —supomos que debido ás intervencións no debate—, co título de *Después de Franco, ¿Qué?*

⁴⁷¹*Ibidem*, páx. 144.

⁴⁷²*Ibidem*, páx. 109.

⁴⁷³*Ibidem*, pax. 129.

exemplo de cómo a loita contra o poder do capital monopolista no mundo rural adoptaba formas variadas, pois as realidades agrícolas en España eran variadas. En Galicia, o latifundio non era o problema.

Unha das intervencións de Santiago Álvarez versou sobre o carácter plurinacional de España admitido dende sempre polo PCE. Na liña habitual, Álvarez recoñecía o carácter nacional de Galicia, que viu parte das súas aspiracións colmadas no proceso de elaboración do Estatuto de 1936. As mostras de espírito antifranquista e democrático que o país estaba dando eran a reafirmación da súa personalidade nacional. Pero a realidade obxectiva de Galicia permitía maiores avances, que, se non se daban, eran por factores subxectivos. Para reforzalos, continuaba Santiago Álvarez, había que crea-lo Partido Comunista de Galicia⁴⁷⁴. O carácter nacional de Galicia explicaba a necesidade do PCG e non a creación dun simple comité rexional. Sobre este tema volveremos máis adiante, pero antes analizaremos a obra do futuro secretario xeral dos comunistas galegos sobre o problema que nos ocupa⁴⁷⁵.

2.8.3. Publicacións de Santiago Álvarez sobre a cuestión nacional galega⁴⁷⁶

Na década dos sesenta, Santiago Álvarez escribiu numerosos traballos sobre a cuestión nacional galega. Partindo do concepto de nación acuñado sobre a definición de Stalin (territorio, lingua, historia e psicoloxía común) (Álvarez, 1968:

⁴⁷⁴“Intervención de Santiago Álvarez”, *XII sesión del VII Congreso (10 de agosto)*, AHPCE. VII Congreso.

⁴⁷⁵“Saludo al Partido Comunista de Galicia”, *Nuestra Bandera*, 62, outubro-novembro de 1969, páxs. 25-26.

⁴⁷⁶Unha boa parte da obra de Santiago Álvarez refírese a Galicia. Neste traballo analizamos soamente aqueles escritos anteriores a 1968, aínda que con posterioridade a esa data, o comunista valdeorrés escribe numerosos libros nos que expón, entre outros elementos, a súa concepción da nación, a súa visión sobre Galicia como nacionalidade, etc. Unha relación das obras de Santiago Álvarez pódese atopar en “Bibliografía (incompleta) de Santiago Álvarez”, *Santiago Álvarez: Unha vida de loita*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 1997, páxs. 73-81.

⁴⁷⁷Unha boa parte da obra de Santiago Álvarez refírese a Galicia. Neste traballo analizamos soamente aqueles escritos anteriores a 1968, aínda que con posterioridade a esa data, o comunista valdeorrés escribe numerosos libros nos que expón, entre outros elementos, a súa concepción da nación, a súa visión sobre Galicia como nacionalidade, etc. Unha relación das obras de Santiago Álvarez pódese atopar en “Bibliografía (incompleta) de Santiago Álvarez”, *Santiago Álvarez: Unha vida de loita*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 1997, páxs. 73-81.

páx. 23)⁴⁷⁸, Álvarez falaba de tres nacionalidades existentes —Galicia, Euscadi, Cataluña— nun Estado como o español, que definía como multinacional (Álvarez, 1968: 23-24). A opresión secular á que foron sometidas esas tres nacionalidades creou o problema nacional, agudizado pola dictadura franquista⁴⁷⁹. Así pois, a solución pasaba pola fin da dictadura franquista, segundo a análise que o Partido Comunista viña facendo dende había anos. Tal e como sinalara Santiago Carrillo no seu libro *Después de Franco ¿qué?*, o novo réxime democrático estaría baseado en seis liberdades básicas (amnistía, folga, liberdade sindical, liberdade de prensa e asociación, liberdade de conciencia, sufraxio universal), e no restablecemento dos estatutos de autonomía⁴⁸⁰.

Por estas razóns, a loita polas liberdades nacionais era unha bandeira contra o franquismo. A solución do problema nacional en España pasaba “por el reconocimiento de su personalidad nacional, del derecho de autodeterminación que propicie, estimule y cimente su voluntaria unión, en plena igualdad, dentro del estado”⁴⁸¹. Dereito de autodeterminación que significaba a capacidade das nacionalidades oprimidas para decidi-la súa independencia respecto ó Estado español ou para seguir dentro del. Os comunistas pronunciábanse a prol desta última opción e, xa que logo, en contra da separación⁴⁸².

A análise do problema nacional en Galicia realizábase nos mesmos termos. Para Álvarez, Galicia era unha nacionalidade porque tiña, entre outras características, unha historia común, factor que ten grande importancia na obra do comunista valdeorrés. Santiago Álvarez estudiao en varios dos seus traballos, algún dos cales datan dos anos cincuenta. Partindo da idea de Galicia como unha rexión natural perfectamente delimitada, facía un percorrido pola súa historia. Ese camiño

⁴⁷⁸Este libro recolle o informe que Santiago Álvarez presentou ó I Congreso do Partido Comunista de Galicia. Un comentario sobre este libro atópase en Enrique Líster, “Una iniciativa constructiva: el libro de Santiago Álvarez, *Sobre Galicia*”, *Nova Galicia*, 10-11, cuarto trimestre de 1968-primeiro trimestre de 1969, páxs. 94-97.

⁴⁷⁹En determinados momentos, Santiago Álvarez, coma o propio PCE, inclúe Navarra dentro dese problema nacional. Véxase, por exemplo, Santiago Álvarez, “La revolución socialista de Outubro y la cuestión nacional”, *España Popular*, 1 de novembro de 1957.

⁴⁸⁰Santiago Álvarez, “Galicia, la autonomía, la autodeterminación”, *Nova Galicia*, 1, outubro de 1966, páxs. 55-62. segundo vimos noutro lugar, atopamos ese programa democrático de mínimos na *Declaración del Comité Ejecutivo del PCE de junio de 1964*:

⁴⁸¹Santiago Álvarez, “La revolución socialista de Outubro y la cuestión nacional”, *España Popular*, 1 de novembro de 1957.

⁴⁸²Santiago Álvarez, “Galicia, la autonomía, la autodeterminación”, *Nova Galicia*, 1, outubro de 1966, páxs. 55-62.

comezaba xa na prehistoria, á que aplicaba os esquemas de *A orixe da familia, a propiedade privada e o Estado* de Engels. Os celtas e a cultura castrexa constituían fitos importantes na conformación da historia galega, como tamén o eran as pegadas cartaxinesas e romanas. O período clave, o momento no que Galicia se formou como nacionalidade, foi a Idade Media, etapa na que o reino suevo e a invasión árabe foron determinantes para dotar a Galicia dos seus trazos diferenciadores. Pero a importancia da Idade Media radicaba, sobre todo, en que foi o momento no que, a partir do século XIV, o idioma galego estaba completamente formado. Desta maneira,

un idioma propio, ampliamente desarrollado, unido a los factores ya señalados de comunidad humana estable y de territorio con vínculos económicos característicos de la época feudal, una sicología y cultura comunes en desarrollo, hacen de Galicia una definida nacionalidad⁴⁸³.

Da época medieval, Santiago Álvarez tamén destacaba como elementos configuradores a repercusión das incursións normandas e a supremacía da coroa de Castela, fenómeno ante o que en numerosas ocasións púxose de manifesto a rebeldía galega. Finalmente, trataba o predominio eclesiástico na sociedade feudal, que aparecía ligado ó desenvolvemento dunha institución típica da Galicia da época: o foro (Álvarez, 1990: 34).

Álvarez retomou a súa análise da historia de Galicia nun novo artigo, aparecido algúns anos despois⁴⁸⁴. Nel estudiou o fenómeno dos irmandiños como expresión da loita de clases —aínda que tamén cun certo trazo nacional—, que levaría á superación da sociedade feudal. Daquela estaba conformándose o estado centralista español, un estado absolutista-monárquico, unido orixinalmente á política dos Reis Católicos (Álvarez, 1968: 23-24).

A Guerra da Independencia de 1808 marcou os inicios do proceso da revolución burguesa, que en España resultou fallida, razón pola que pervivirían trazos feudais ata os nosos días. Non obstante, puxéronse as bases duns tímidos

⁴⁸³Santiago Álvarez (1990), “Orígenes y formación de la nacionalidad gallega”, *Ensayos histórico políticos*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, pág. 34. Este artigo foi publicado orixinalmente no número 12 da revista comunista *Nuestras Ideas* (xuño de 1961, páxs. 26-50). O artigo foi reeditado clandestinamente polo Comité de Vigo do Partido Comunista no ano 1968.

⁴⁸⁴“La lucha de los irmandiños do Siglo XV”, *Realidad*, 9, febreiro de 1966. Seguímo-la edición Álvarez, 1990.

intentos de desenvolvemento capitalista dos que Galicia a penas se beneficiou debido a que os centros de decisión estaban fóra do seu alcance. Por estas razóns, foi o século XIX o que coñeceu o espertar da conciencia nacional de Galicia, un proceso no que destacaban varios fitos: a creación da Junta Suprema de Gobierno de Galicia durante a xa mencionada Guerra da Independencia (1808), a Asemblea Federal de Lugo de 1843, os “mártires de Carral” de 1846, o nacemento de *El clamor de Galicia* (1855), o Banquete de Conxo (1856), a Asemblea Popular de Santiago (1873) a publicación do libro *El Regionalismo*, de Alfredo Brañas (1889) e, finalmente, a creación da Liga Gallega en 1897.

Foron todos eles factores que contribuíron a consolida-la conciencia nacional galega, fortalecida nos tempos da II República, gracias ó asinamento do Pacto de Lestrove (1930) e, por suposto, ó proceso estatutario. Sen embargo, a escasa forza do proletariado galego na época republicana —constante ó longo de todo o século XIX debido ó cativo desenvolvemento capitalista galego— e mailo papel retardador xogado por socialistas e anarcosindicalistas, pouco amigos das experiencias autonomistas, fixeron que o proceso nacional galego non fose máis adiante.

A sublevación do 18 de xullo e a Guerra Civil puxeron fin ás esperanzas espertadas na República. O franquismo significou para Galicia a consolidación dunha industria feble e dependente. Era o triunfo do capitalismo monopolista e da penetración do capital estranxeiro, que a condenaba ó atraso económico, simbolizado, por exemplo, nas comunicacións ou na destrución do patrimonio urbano⁴⁸⁵. Era o triunfo dunha política baseada no asoballamento da cultura e da lingua galegas (Álvarez, 1968).

No desenvolvemento económico de Galicia, a industria ocupaba un papel de primeira orde pero o seu desenvolvemento estaba vinculado a que se producise unha transformación radical, económica e social, da súa agricultura, da súa gandería e da

⁴⁸⁵Na óptica do PCE en xeral, o capitalismo oligárquico en Galicia está representado por Pedro Barrié de la Maza e o monopolio eléctrico que detenta, que significa que mentres moitas aldeas están sen luz, unha boa parte da enerxía producida en Galicia mándase fóra do país. *Vid.*, por exemplo, Joaquín Barreiro, “Galicia y la reconciliación nacional”, *España Popular*, 1 de abril de 1957; Joaquín Barreiro, “El monopolio de la energía eléctrica en Galicia”. Quizais de aí vén a importancia que o Partido Comunista lle deu ás mobilizacións en contra do salto de Castro de Miño, no ano 1966.

súa riqueza forestal. Santiago Álvarez explicaba a situación de atraso do campo galego pola existencia dun mal reparto da propiedade da terra, no que aínda pervivían algúns trazos semifeudais. A solución consistía na aplicación da consigna “a terra para a quen a traballa”:

Esta transformación exige la modificación radical de las formas de tenencia de la tierra, que haga posible la existencia de explotaciones familiares rentables y la creación de cooperativas agropecuarias en gran escala. [Álvarez, 1968: 119]

Pero, ademais, había que lle dar á economía galega “un tratamento de conxunto, a nivel regional, estrechamente vinculado con la planificación y el desarrollo económico democrático del conxunto de España (Álvarez, 1968: 119). Nesa política de planificación, as forzas representativas de Galicia tomarían unha parte activa:

Mas ese desarrollo no puede esperarse de un sistema oligárquico; requiere la existencia en España de un poder político democrático que adquiriera su propia autonomía y adecuada expresión en Galicia. [Álvarez, 1968: 119]

Unha vez máis, a loita contra o franquismo aparecía nas palabras de Santiago Álvarez. O franquismo era o principal atranco para que Galicia acadase a súa liberación e, xa que logo, a loita contra a dictadura era unha tarefa común á dos outros pobos de España. Esa loita podería “desembocar o transformarse, en un momento dado, en una gran Huelga nacional, dará como resultado que con la conquista de la democracia sea posible un nuevo Estatuto de autonomía para Galicia”⁴⁸⁶.

Ese novo estatuto conservaría aspectos que aínda seguían estando vixentes: o recoñecemento oficial dos idiomas galego e castelán en igualdade de condicións, e a preocupación pola cultura nacional galega, así como certas medidas económicas e financeiras⁴⁸⁷. Santiago Álvarez consideraba que o problema da opresión da lingua e da cultura galegas “constituyen pilares básicos de lo que en general solemos llamar su problema nacional” (Álvarez, 1968: 18). Isto outorgaba ós intelectuais

⁴⁸⁶Santiago Álvarez, “Galicia, la autonomía, la autodeterminación”, *Nova Galicia*, 1, outubro de 1966, páxs. 59.

⁴⁸⁷*Ibidem*, páxs. 55-62.

galegos un papel importante na loita de Galicia contra o franquismo. De feito, empezaban xa a da-los primeiros pasos nesa dirección, como puña de manifesto a presenza de moitos deles en documentos que denunciaban a dictadura ou no renacemento da cultura galega.

Así pois, a loita contra o franquismo debía unir Galicia co resto dos pobos de España, pero tamén os campesiños, os obreiros, os estudantes e os intelectuais galegos. Certo era que en 1966, como xa ocorrera trinta anos antes coas forzas republicanas e democráticas, o proceso de unidade tiña aínda moito camiño por diante. Pero en 1966 as forzas obreiras, chamadas a xogar un papel moi importante, tiñan unha forza da que carecían en 1936, e contaban cun marco internacional favorable gracias á existencia dos réximes socialistas e das loitas pola liberación nacional.

Vexamos a continuación cómo este discurso nacional comunista foi trasladado ás organizacións de masas nas que traballaba, empezando polas comisións obreiras.

Nos primeiros documentos escritos que coñecemos das comisións obreiras de Galicia non aparecen referencias á cuestión nacional. Tampouco no escrito da 1ª *Xuntanza Xeral das Comisiós Obreiras de Galicia*, datado en setembro 1970, hai mencións⁴⁸⁸.

Sen embargo, xa en 1967, o secretario xeral dos comunistas españois propuña cómo debía encara-lo problema nacional o novo movemento obreiro que estaba xurdindo en España. Para Carrillo, as comisións nas nacionalidades, rexións, provincias, cidades e empresas gozarían dun “determinado grado de autonomía”, que non tiña por qué ser contradictorio coa existencia dunha coordinación e dirección comúns para toda España. As comisións obreiras das tres nacionalidades históricas

⁴⁸⁸O documento da 1ª *Xuntanza Xeral das Comisiós Obreiras de Galicia*, setembro 1970, así como as plataformas das primeiras Comisións —todas elas da segunda metade da década dos sesenta— poden ser consultados en Gómez Alén, 1996. Non coñecemos ningún documento da chamada I Asamblea Nacional de Galicia de CC.OO., celebrada en 1968, na localidade de Bastiagueiro (Gómez Alén, 1995).

sin romper el cuadro del movimiento, tienen toda la autonomía necesaria para cualquier iniciativa político-social que corresponda al interés de los trabajadores agrupados en torno a ellas, incluidas las ligadas a la lucha por las libertades nacionales. [Carrillo, 1967: 31]

En Galicia haberá que esperar ás II e III Asembleas (novembro de 1971 e xaneiro de 1973, respectivamente) para que CC.OO. tratase este particular. Aínda que queda fóra do noso período, resumimos aquí as posicións de CC.OO. sobre este asunto posto que, no xeral, son coincidentes co programa dos comunistas galegos. En primeiro lugar, os documentos de comisións recoñecían que, tradicionalmente, as organizacións obreiras non asumiran con normalidade a dita cuestión. Por outra banda, aceptábase a idea da existencia de comunidades nacionais diferenciadas dentro do Estado español, de forma que definían a clase obreira de cada nacionalidade como clase nacional. Ese recoñecemento, a pesar de que chocaría con moitas sensibilidades sería, precisamente, o camiño que impediría que as disputas nacionalistas se convertesen nun elemento de discordia e enfrontamento entre os traballadores.

En resumidas contas e segundo as palabras do que sería o primeiro secretario xeral do Sindicato Nacional de CC.OO. de Galicia, Manuel Amor Deus, buscábase unha solución “dende unha perspectiva de clase”, unha loita na que os traballadores galegos “debemos ir irmanados, na defensa dos intereses de clase, cós traballadores extremeños, vascos, catalanes, andaluces, etc.; é dicir, con tódolos traballadores do Estado español” (Tuñón de Lara, 1981: 100).

Un dos instrumentos impulsados polos comunistas para promove-la loita do campesiñado foron as Comisións Campesiñas. En Galicia xurdiron de forma algo máis tardía ca noutras partes do Estado. Como afirmamos noutro lugar, o Partido Comunista fixo da cuestión agraria unha das pedras de toque para que en España se producise un cambio en profundidade. Unha boa parte das análises estaba baseada na existencia dun mal reparto da propiedade e, sobre todo, na existencia de grandes latifundios. A reforma agraria proposta polos comunistas resumíase na consigna “a terra para quen a traballa” que “no puede ser idéntica en todas las zonas del agro español”, porque as realidades eran moi distintas⁴⁸⁹.

⁴⁸⁹*Informe de Ignacio Gallego en el VI Congreso (9 de agosto, VIII sesión), AHPCE. VII Congreso, páx. 493.*

Como no caso das Comisións Obreiras, as CC.CC. aceptaron a idea de que era necesaria unha coordinación das súas estruturas. Ademais de alternativas ós problemas estritamente agrarios, a Coordinadora incluíu no seu programa unha serie de puntos de carácter político como a esixencia de liberdades, dereitos de reunión, folga e manifestación e, respecto á cuestión nacional, a de “libertad para los derechos democráticos de los pueblos de Cataluña, Euzkadi y Galicia”⁴⁹⁰.

O *Programa do Movemento Nacional Democrático de Mulleres Galegas* trataba a cuestión nacional en termos moi semellantes a como o facía o Partido Comunista⁴⁹¹. A liberación da muller estaba intimamente relacionada coa liberación de Galicia e de tódolos pobos de España. Aspirábase a unha galeguización da educación en tódolos seus tramos, dende a introducción do galego no ensino primario ata a creación dunha universidade galega. Como en tódolos movementos sociais inspirados dende o Partido Comunista, ese conxunto de reivindicacións había que inserilo no marco da dictadura franquista. Por iso, aínda que a finalidade do MDMG fose a loita polas reivindicacións específicas da muller, cumpría a unidade con tódolos movementos democráticos e populares na procura das liberdades “pois soio nise contesto poderá ser superado o atraso a que está sometida a muller”. A dita unidade tiña por obxectivo a consecución dun goberno provisional que garantise as liberdades individuais e o dereito de autodeterminación de Galicia, Cataluña e Euscadi, a amnistía e a reforma agraria.

Feitas estas reflexións, pasamos á análise das relacións dos comunistas cos galeguistas, tal e como fixemos en capítulos anteriores.

2.8.4. As relacións cos galeguistas dende 1960

¿Como influía o discurso que estamos analizando nas relacións do PCE cos galeguistas? Para os comunistas existían puntos de encontro. A análise que Santiago Álvarez fixera da situación de Galicia estaba enmarcada na visión xeral que os comunistas tiñan sobre España. A oligarquía monopolista sometía a Galicia a unha explotación que estaba impedindo o desenvolvemento da súa industria, de tal xeito que a burguesía nacional galega daba mostras de descontento, pois aspiraba a

⁴⁹⁰A *Voz do Pobo*. *Voceiro do Partido Comunista de Galicia*, 3, 7 outubro de 1969.

⁴⁹¹*Programa do Movemento Nacional Democrático de Mulleres Galegas*.

“ocupar un puesto bajo el sol en su propia tierra”. Ese descontento, que se expresaba a través das propostas da *Revista de Economía*, por exemplo, era un posible punto de enlace coas forzas da oposición. Como xa comentamos, Santiago Álvarez afirmaba que en Galicia tamén comezaran a xurdir, aínda que con certo atraso respecto a outras zonas de España, novas forzas políticas antifranquistas. Para Álvarez, había que lles prestar moita atención ós galeguistas que tiñan unha certa capacidade de influencia en sectores intelectuais e da pequena burguesía, a pesar de que a súa organización era moi feble.

O futuro secretario dos comunistas galegos dividía os nacionalistas en dúas fraccións, unha á dereita e outra á esquerda. Con esta última os comunistas “coincidimos hoy ya en la solución que requieren los problemas que Galicia tiene planteados”⁴⁹². Como noutras partes de España, Santiago Álvarez propuña unha política de unidade con tódalas forzas antifranquistas, na que a alianza entre galeguistas e comunistas podería se-la

piedra angular que permita crear un amplio frente de toda la oposición gallega contra la dictadura, frente en el que el terreno político puede abarcar desde monárquicos y democristianos hasta los comunistas, y que en el orden social debe llegar desde la burguesía nacional gallega hasta el proletariado⁴⁹³.

Así pois, a consigna de realizar unha política unitaria estaba unha vez máis no programa comunista, a pesar do cal estes quedaran excluídos das actuacións unitarias da oposición desta época. O PCE queixábase, por exemplo, de quedar á marxe da Unión de Fuerzas Democráticas (UFD), formada a mediados de 1961 polo PSOE, Izquierda Demócrata Cristiana, Acción Republicana Democrática Española, Acción Nacionalista Vasca, Solidaridad de Trabajadores Vascos e Esquerra Catalana⁴⁹⁴. Para os comunistas a súa exclusión da UFD resultaba chocante cando, por exemplo, a súa postura sobre o problema nacional en España coincidía coa formulación que del facía o manifesto unitario, que dicía no seu terceiro punto:

Con un firme propósito de paz civil, las fuerzas democráticas firmantes contribuirán a modelar las futuras estructuras políticas del Estado

⁴⁹²“Intervención de Santiago Álvarez”, *Nuestra Bandera*, 25, marzo de 1960, páx. 61.

⁴⁹³*Ibidem*, páx. 62.

⁴⁹⁴A posición do PCE ante a UFD, en “Declaración do PCE”, *Mundo Obrero*, 16, 31 de xullo de 1961. Sobre a formación deste organismo, Tusell, 1977: 378 e ss.

y, entre ellas, las correspondientes a los pueblos que lo integran, cuyos derechos han de ser respetados, abriendo para ello cauce a sus aspiraciones autonómicas mediante la libre expresión de su voluntad y disponiendo oportunamente las medidas propias al natural desenvolvemento de su respectiva personalidad. [Tusell, 1977: 378]

Como resultado desas operacións unitarias, e como recoñecía o propio Santiago Álvarez, a Galicia empezara a chegar información da Democracia Cristiana e dos grupos liberais. A pesar de todo, pretendíase manter con eles unha actitude de diálogo porque “se dan condiciones para la creación de un frente nacional antifranquista que represente a la mayoría absoluta de la población y es preciso obrar con esa perspectiva”⁴⁹⁵.

En coherencia con esta declaración, as conversas coas outras forzas da oposición galega, entre as que os galeguistas ocupaban un papel importante, retomáronse, segundo demostra a documentación consultada⁴⁹⁶. A impresión sacada deses contactos era a existencia dun sentimento antifranquista difícil de traducir, en moitos casos, en accións concretas mentres o dictador vivise. Así pois, as iniciativas unitarias non irían máis aló da consecución de sinaturas para determinados documentos dos que damos conta noutros epígrafes deste traballo.

Por outra banda, o 25 de xullo de 1964 celebrouse unha xuntanza da que naceu unha nova organización política: a **Unión do Pobo Galego** (UPG). Aínda que é certo que no noso período non constituíu ningún perigo para a hexemonía do Partido Comunista no antifranquismo galego, si que o sería no futuro. Asistiron a aquela reunión, celebrada en Santiago de Compostela, Xosé L. Méndez Ferrín, Raimundo Patiño, Xosé A. Arjona, Luis Soto, Celso Emilio Ferreiro, Bautista Álvarez, Mª Xosé Queizán, Luis González Blasco Foz e Manuel Caeiro⁴⁹⁷. Algún deles —Celso Emilio Ferreiro— eran militantes do PCE e outros —Xosé A. Arjona,

⁴⁹⁵*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia. 10 outubro de 1962, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.*

⁴⁹⁶*Resumen de conversaciones mantenidas con dirigentes galleguistas. 26 de setembro de 1964, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 82; Información de Valenzuela, antigo dirigente galleguista, hoy militante do P. Ingresó en Buenos Aires, hace un par de años. Julio y agosto de 1965, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 99.*

⁴⁹⁷O máis completo estudo sobre a UPG é o de Rubiralta, 1998.

Luis González Blasco *Foz*—pasarían pouco despois a formar parte do Partido Comunista⁴⁹⁸.

Segundo algúns testemuños, a Unión do Pobo Galego foi creada coa intención de forza-lo PCE a crear un Partido Comunista de Galicia. Cando este xa fose unha realidade, a UPG integrárase nel. De feito, parece que ó longo de 1965 e 1966 houbo conversas entre as dúas forzas para acadar-la unidade. Sen embargo, os sucesos de Castrelo de Miño, sobre os que a UPG reivindicaba a autoría, convenceron á UPG de que a pervivencia das súas siglas era posible⁴⁹⁹.

Como xa comentamos noutro lugar, témo-la impresión de que, polo menos na segunda metade do anos sesenta, non existiron unhas relacións excesivamente conflictivas entre ámbalas dúas forzas. A documentación do Partido Comunista consultada non parece reflectir ningún tipo de desconfianza cara á UPG ou outros grupos nados na Galicia de metade dos sesenta. Todo o contrario: “Como tales agrupaciones antifranquistas les damos la bienvenida” dicía un informe de agosto de 1967, aínda que se criticaba a proliferación de organizacións que “se pronunciaban unas y masturban otras”⁵⁰⁰. Nese período, os documentos comunistas falan da UPG —e doutros grupos— como unha pequena organización formada principalmente por intelectuais de Vigo e sen implantación entre as masas, é dicir, nas factorías⁵⁰¹. Dende o PCE mostrábase un escaso interese cara a estes grupos e os seus

acuerdos de mesa redonda [nunha clara referencia a Ramón Piñeiro] cuando en las bases no existen una organización por su parte ni cuando tales acuerdos no vayan directamente encauzados a la profundización y extensión de los propios organismos de masas. Sin embargo, nuestra es ya la iniciativa del diálogo cuando terminen sus trabajos de la preparación de procuradores en Cortes.⁵⁰²

⁴⁹⁸Entrevista a Arturo Reguera realizada por Víctor M. Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 3 de febreiro de 2000.

⁴⁹⁹*Ibidem*.

⁵⁰⁰*Información de Galicia*, ACPCE, Rexións e nacionalidades. PCG. Estudios Económicos e sociais. Caixa 76, Cartafol 1/1.

⁵⁰¹Feito confirmado mesmo polos informes policiais de 1972. Neste sentido, véxase *Informe especial. Asunto Vigo. Conflicto laboral de matiz político. 21 de noviembre de 1972*, AHCCOOG. Carlos Barros.

⁵⁰²*Información de Galicia. 30-31 de agosto de 1967*, AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 168. A referencia ós “trabajos de preparación de procuradores en Cortes” está relacionado co proxecto de Camilo Nogueira e os seus compañeiros de presentar unha candidatura ás Cortes. Sobre esta idea véxase De Toro, 1991.

Non parecía, pois, que a UPG e as outras organizacións fosen vistas polo Partido Comunista como un perigo⁵⁰³.

Tampouco dende a UPG destes anos parece haber unha hostilidade cara ó Partido Comunista, considerado, de feito, como a forza antifranquista “que nos inspira unha meirande confianza e amizade, e coa cal estamos dispostos a colaborar en todo intre”⁵⁰⁴. A UPG mostrábase disposta a unha “unión de tipo frente popular”. Para o autor, o PCE era “a mellor organización de ámbito hespañol que traballa nestes intres desconta o feixismo e polo socialismo”⁵⁰⁵.

Pero, como acabamos de dicir, a decisión de crea-lo PCG xerou algunha molestia na UPG. Dende o punto de vista do Partido Comunista tratábase dun “pequeno recelo” dende a nova organización galega, para a que o PCG “no debiera crearse dada la existencia de una Unión do Povo Galego, por exemplo, que ya creado le daría cabida”⁵⁰⁶.

A chamada *Resolución circular nº 2* da UPG, datada con toda probabilidade en 1967, dá unha versión lixeiramente distinta destes feitos. O documento dicía que en 1965 a UPG publicara unha declaración ante a noticia da decisión de crear un PCG. Nela proclamábase que “tal PC podía constituirse como grupo, no interior da nosa UPG”⁵⁰⁷.

Outro posible punto de desencontro eran as posicións políticas xerais do Partido Comunista, concretamente as propostas por Santiago Carrillo no libro *Nuevos enfoques a problemas de hoy*. Ó parecer, a publicación provocara unha certa

⁵⁰³Esa actitude de certa prepotencia cara á UPG pode tamén apreciarse en *Informe sobre la situación política en Galicia (julio 1966)*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 128. *Situación e influencia do Partido en Galicia. 20 de abril de 1967*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 154-155.

⁵⁰⁴UPG, *Resolución circular nº 2: Encol da eventual creación dun Partido Comunista de Galicia polo PCE. Documento pubricado pola UPG en 1967? en Galicia*, Arquivo persoal de Carlos Xoán Díaz Martínez. Este importante documento, que sinala as diferencias estruturais e ideolóxicas existentes entre o PC e a UPG, está analizado en Rubiralta, 1998: 114 e ss.

⁵⁰⁵*Ibidem*.

⁵⁰⁶*Información de Galicia*, AHPCE, Rexións e nacionalidades. PCG. Estudios Económicos e sociais, Caixa 76, Cartafol 1/1.

⁵⁰⁷UPG, *Resolución circular nº 2: Encol da eventual creación dun Partido Comunista de Galicia polo PCE. Documento pubricado pola UPG en 1967? en Galicia*. Arquivo persoal de Carlos Xoán Díaz Martínez. Non coñecemos-la declaración de 1965, cando “comenzou a circular nos medios da oposición galega o ruxe ruxe de que ía ser fundado un Partido Comunista de Galicia”, á que se refire este documento.

discusión entre os membros da UPG pois nalgún sector era considerado “utópico, inconsecuente y salido de manos viejas y cansadas”⁵⁰⁸. Sen embargo, esas diverxencias non producían unha gran inqueda no PCE que vía xa como necesidade vital a formación do PCG, auténtica pedra de toque en relación coa UPG. O informante consideraba posible que xentes procedentes da UPG ingresasen no novo partido pero sempre “sobre la base de plena aceptación del programa y estatutos”. Advertía que, doutra maneira, poderíase crear unha alianza galeguista de oposición dentro do PC, algo totalmente indesexable naquel momento: “Diálogo y acuerdos con los demócratas gallegos sí, pero nunca su aceptación en el PCG si sus resabios llegan a ciertas alturas”⁵⁰⁹.

O punto de desencontro definitivo será o modelo de partido adoptado polos comunistas galegos, é dicir, a integración do Partido Comunista de Galicia no PCE como organización autónoma. A UPG non cría que o PCG tivese ningunha capacidade propia de decisión mantendo os seus lazos orgánicos co PCE. O PCG, como o partido dos comunistas vascos e mesmo o PSUC, non serían senón “comisións rexionalistas” do Partido Comunista de España. Non existía a federación de catro partidos comunistas españois á que parecía aspira-la UPG. Tratábase, sinxelamente, dunha política común definida polo PCE, “dende París craro é”⁵¹⁰.

Vista a documentación sobre as relacións dos comunistas coa Unión do Pobo Galego, cremos que non é posible xa manter que a creación do PCG foi unha estratexia do Partido Comunista “para contrarrestar el éxito de la UPG entre los estudiantes y campesinos y, en menor medida, los obreros” (Heine, 1976: 33; Rubiralta, 1998: 75). Os datos e as datas parecen confirmar que a estratexia e as preocupacións do Partido Comunista de España ían por outros camiños⁵¹¹.

⁵⁰⁸*Carta de Vigo. 27 de julio de 1966*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 132. Ademais, as relacións entre católicos e comunistas, propugnadas polo PCE dende principios da década e ás que o libro de Santiago Carrillo eran “recibidas con maliciosa sonrisa” por forzas como a UPG (*Carta de Vigo. 7-9-67*, AHCPE. Serie Galicia e León. Jacq. 166.).

⁵⁰⁹*Carta de Vigo. 27 de julio de 1966*, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 132.

⁵¹⁰UPG, *Resolución circular nº 2: Encol da eventual creación dun Partido Comunista de Galicia polo PCE. Documento pubricado pola UPG en 1967? en Galicia*. Arquivo persoal de Carlos Xoán Díaz Martínez.

⁵¹¹A opinión de Carlos Núñez é tallante e clara neste sentido:

En nuestro planteamiento político nunca estuvo echar un pulso porque ¿dónde estaba entonces la UPG? su incidencia social fue más tarde. Era menos que Álvarez para nosotros donde teníamos siete u ocho camaradas. Donde si se movió la UPG fue en México, con Luis Soto. [Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000].

E, mentres tanto, ¿que pasaba no exterior? As relacións cos galeguistas no exilio continuaron ó longo dos anos sesenta. A principios da década, Santiago Álvarez realizou unha viaxe por América Latina⁵¹². Álvarez recalou en varios países onde se entrevistou con numerosas personalidades do exilio, entre eles os galeguistas, ós que presentaba moi divididos.

En México tivo oportunidade de falar sobre o Padroado da Cultura Galega, acerca do que

se precisaron algunas cuestiones, con ideas coincidentes y se decidió que para tratar de solventar la situación existente con Soto (que tiene una actitud respecto al grupo gallego y realiza una labor no acorde con el P. en el Patronato), hablásemos con él y con Velo (pte. del Patronato), Rejano y yo, cosa que hicimos⁵¹³.

Na visita a Bos Aires atopouse con dous grupos galeguistas enfrontados, ademais da colonia de intelectuais (Rafael Dieste, Arturo Cuadrado, Luís Seoane, Baltar, Eduardo Blanco Amor, A. Vilanova, etc.) “entre los cuales tiene nuestro P. bastante simpatía”⁵¹⁴.

Un sector dos galeguistas estaba encabezado por Ramón Suárez Picallo e mais Antón Alonso Ríos. Con eles mantivo algúns encontros e foi invitado a asistir a unha reunión na que se poñerían as bases da reconstrucción do Consello de Galiza, institución que para os comunistas non respondía ás necesidades de Galicia e da que non consideraban representantes lexítimos nin a Picallo nin a Alonso Ríos. Non obstante, Santiago Álvarez proporía á militancia comunista converxer co movemento posto en marcha por ámbolos dous para facer del un movemento unitario⁵¹⁵.

Quizais por iso as relacións con este grupo non debían ser excesivamente fluídas. É certo que Suárez Picallo dixerá naquela reunión que a intervención de

⁵¹²Santiago Álvarez dá conta desta viaxe no volume IV das súas *Memorias* (Álvarez, 1984: 149-151). O relato que aparece nesas páxinas está baseado nun longo informe depositado no AHPCE: Santiago Álvarez, *Información sobre mi viaje por América Latina. 5 de outubro de 1960*, AHPCE. Emigración política 102/1.

⁵¹³*Ibidem*.

⁵¹⁴*Ibidem*.

⁵¹⁵*Ibidem*.

Santiago Álvarez sobre Galicia no VI Congreso do PCE fora correcta, aínda que afirmou: “independientemente de que vosotros tratáis, como es lógico, de arrimar el ascua a vuestra sardina”. Por outra banda, Antón Alonso Ríos atacou directamente os principios do marxismo e soamente a intervención de Picallo evitou que Santiago Álvarez abandonase a xuntanza⁵¹⁶.

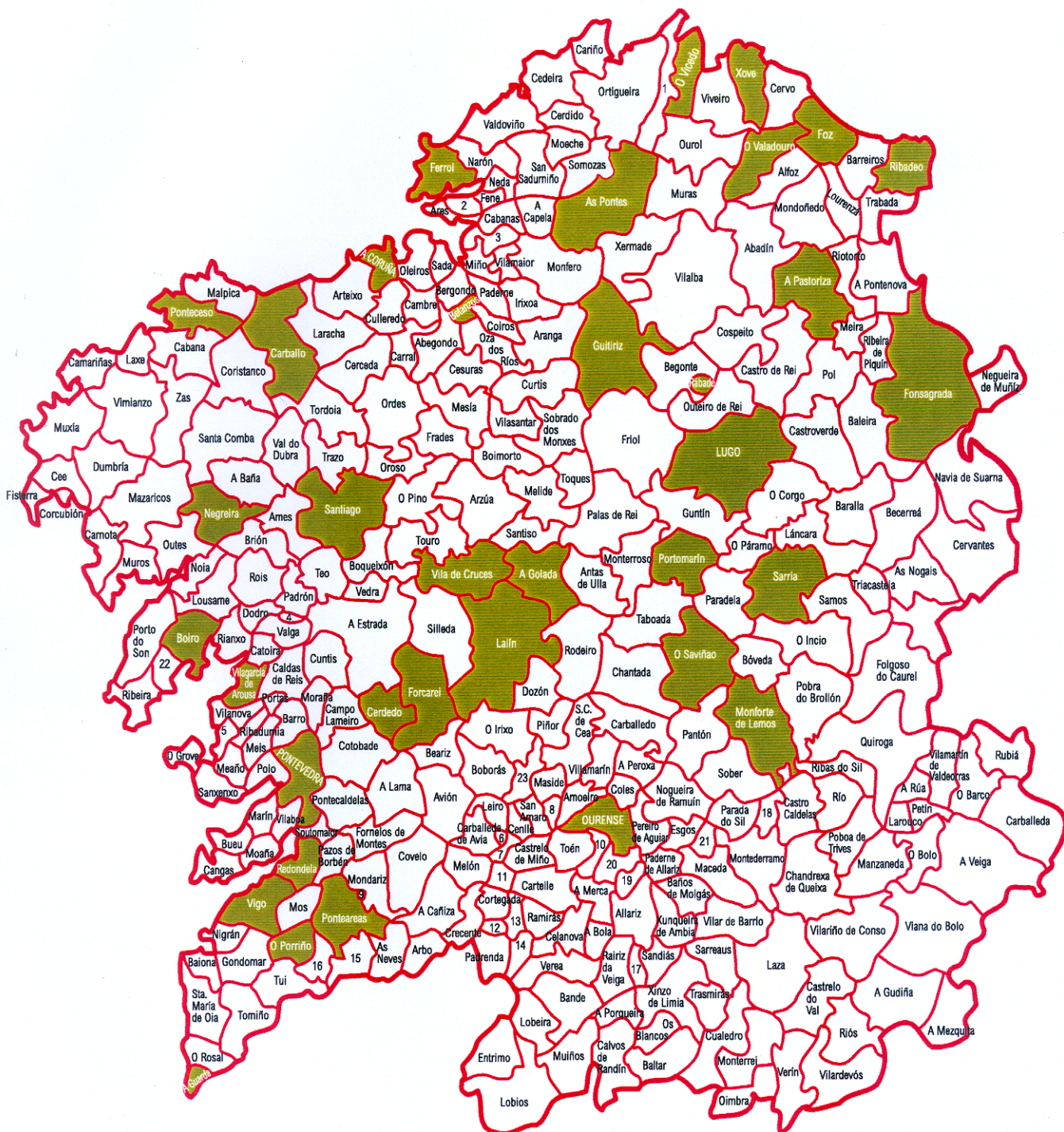
Álvarez tamén asistiu a reunións co sector galeguista de Manuel Puente, Rodolfo Prada e Abreira. Estes dixeron celebra-la postura do PCE ante o problema galego expresada no VI Congreso. Desta maneira, Santiago Álvarez recomendaría á súa militancia estreitar e mellora-las relacións con estes grupos⁵¹⁷. Pero isto xa queda fóra do noso estudio.

Estamos, así pois, nos derradeiros momentos de vida do Partido Comunista de España en Galicia. Comezamos este longo capítulo alá polo ano 1960, cando o PCE celebraba o seu VI Congreso, aquel do que saíu elixido Santiago Carrillo como secretario xeral. Os “mozos” chegaban ó poder comunista no momento en que a España de Franco entraba no chamado “desarrollismo”. Moitos foran os cambios que o país sufrira dende a Guerra Civil. Para enfrontarse ás condicións existentes no interior, o PCE comezara en 1960 unha nova andaina na que a súa atención ó movemento obreiro dera como froito o nacemento das comisións obreiras. Experiencias organizativas semellantes déranse no mundo campesiño, no intelectual, no da liberación da muller. Os comunistas tamén tiñan que acometer con novas formas o problema nacional. Era xa tempo de funda-lo Partido Comunista de Galicia.

⁵¹⁶*Ibidem.*

⁵¹⁷*Ibidem.*

ORGANIZACIÓNS COMUNISTAS XUÑO 1968

1 Mañón.	7 Ribadavia	13 Gome sende	19 Taboexa
2 Mugardos	8 Punxín	14 Quintela de Leirado	20 S. Ciprián de Vifas
3 Pontedeume	9 M. Balneario	15 Salvaterra do Miño	21 Xunqueira de Espadafneido
4 Pontecesures	10 Bardabáns	16 Salceda de Caselas	22 P. do Caramiñal
5 Cambados	11 Amola	17 Vilar de Santos	23 O Carballeiro
6 Beade	12 Pontedevea	18 A Teixeira	

FONTE: ELABORACIÓN PROPIA

CAPÍTULO IV

A FORMACIÓN DO

PARTIDO COMUNISTA DE GALICIA (1968)

A finais de 1968 celebrouse en París o Congreso que deu luz verde á creación do Partido Comunista de Galicia (PCG) como organización autónoma dentro do PCE. Neste capítulo recordaremos algúns dos episodios que marcaron ese proceso, para centrarnos, precisamente, no seu momento fundacional. Estudiarémo-lo I Congreso da nova organización, no que se aprobaron o seu Programa Provisional e os seus Estatutos, e no que tamén se acordou a composición do máximo órgano do Partido, o Comité Central.

1. CARA A CREACIÓN DO PARTIDO COMUNISTA DE GALICIA

O ano 1968 foi testemuña de dous acontecementos de importancia para a vida do Partido Comunista de España. Por unha banda, produciuse a invasión soviética de Checoslovaquia. O segundo feito foi a celebración do congreso fundacional do Partido Comunista de Galicia. Ámbolos dous temas foron tratados no pleno que o Comité Central do PCE celebrou no mes de setembro de 1968.

Foi o primeiro punto da orde do día a invasión de Checoslovaquia, de que informaron Dolores Ibárruri e Santiago Carrillo. Por primeira vez, o PCE condenaba unha decisión do Partido Comunista da Unión Soviética, o que provocou un auténtico tremor na organización, que sufriu unha ruptura¹. Polo que

¹A posición do PCE sobre a invasión de Checoslovaquia pode lerse en “Declaración do Comité Ejecutivo sobre Checoslovaquia”, *Nuestra Bandera*, 62, terceiro trimestre de 1969, páx. 102. A negativa de E. García e A. Gómez a condena-la invasión custóulle-la expulsión do PCE (“Comunicados sobre E. García e A. Gómez”, *Nuestra Bandera*, 62, terceiro trimestre de 1969,

sabemos, os comunistas galegos tamén discutiron esta cuestión, e houbo posicións encontradas².

A reunión tamén tivo importantes consecuencias para a vida do Partido no interior. A intervención do secretario xeral dos comunistas españois no Pleno de setembro de 1968 tratou sobre a situación política que se vivía en España, que se caracterizaba por un endurecemento da dictadura. Fronte a este feito, as forzas da oposición debían fortalecer os seus vínculos e a unidade de acción. Por outra parte, o problema nacional en España, particularmente no País Vasco, estaba entrando nun camiño ata ese momento non percorrido, como se puña de manifesto na acción de ETA que acabara coa vida do comisario Melitón Manzanas. Carrillo recoñecía que “en la elaboración concreta de los problemas del movimiento nacional hoy nosotros no estamos todavía tan avanzados como estamos en otros aspectos de la elaboración de los problemas españoles de hoy”³.

Para resolver esa carencia, Carrillo propuxo ó Pleno que Dolores Ibárruri elaborase un estudo sobre a cuestión nacional en España. Do mesmo xeito, lanzou a idea do reforzamento do Partido Comunista de Euscadi como organización autónoma cunha marcada personalidade⁴. Na mesma liña,

Y en cuanto concierne al Partido Comunista de Galicia también, cumpliendo el acuerdo de nuestro VII Congreso, debemos, y estamos ya en ese sentido marchando, hacer que el Partido Comunista de Galicia aparezca con su carácter, con su personalidad lo más rápidamente posible para estar en condiciones de ponerse plenamente a la cabeza del movimiento nacional⁵.

páx. 102). A posición de Líster sobre a invasión de Checoslovaquia, entre outras causas, está tamén na base da súa expulsión algún tempo despois. Sobre este tema, véxase tamén, Líster, 1983.

²En Santiago (*Memorias de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”*). Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994) e en Ferrol (González Vidal, 1999) discutiuse o problema de Praga. Descoñecemos se a organización sufriu algún tipo de ruptura.

³*Pleno del Comité Central del PCE (septiembre de 1968)*, AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE.

⁴*Ibidem*. O estudo de Dolores Ibárruri foi discutido na reunión do Comité Central do PCE de agosto de 1972 (AHPCE. Plenos do Comité Central). Foi publicado en forma de libro co título de *España, estado multinacional* (París, Ebro, 1971).

⁵*Pleno del Comité Central del PCE (septiembre de 1968)*, AHPCE. Actas dos Plenos do Comité Central do PCE.

Así pois, elementos externos á propia dinámica política de Galicia, aconsellaban ó PCE accelera-lo proceso de creación do PCG⁶. Aínda que no seu momento recollémo-los fitos que marcaron ese camiño, recordaremos brevemente agora os máis importantes.

As primeiras noticias que coñecemos sobre o proxecto de crear un Partido Comunista de Galicia despois da Guerra Civil datan de 1941, cando a Delegación de México, da que formaba parte Pedro Checa redactou os *Consejos para la organización del Partido en el interior del País*⁷. O documento propuña a creación dun partido nacional en Galicia e o relanzamento do Partido Comunista de Euscadi e o do PSUC. No que se refire a Galicia, o proxecto non foi adiante.

Segundo escribía Santiago Álvarez en 1977, foi despois do V Congreso (1954) cando se retomou a cuestión de organiza-lo Partido Comunista de Galicia. Cremos que hai que tomar con certa precaución esta afirmación pola data en que está feita e porque non atopamos ningunha referencia escrita. Pero, ademais, e independentemente da verosimilitude que se lle dea a este recordo, o propio autor di que se desbotou a idea porque non existían as condicións necesarias para a formación do PCG⁸. A sublevación fascista, a Guerra Civil, a dictadura, “la valoración, quizá insuficiente del movimiento nacional gallego, como factor democrático y revolucionario”, impedirían ata os anos sesenta a creación da nova organización⁹.

Temos constancia documental do feito de que dende principios da década dos sesenta xa se falou da necesidade do PCG, “o sección gallega del PC de España”, que sería resultado do crecemento da loita de masas en cantidade e calidade, así como do fortalecemento orgánico, político e ideolóxico da

⁶Tan só un ano antes da creación do PCG, Santiago Álvarez escribía que a clase obreira non debía deixarse confundir polo nacionalismo burgués opresor doutras nacións nin pola idea do “fraccionamiento de la causa obrera, de las organizaciones obreras, do movimiento obrero, por nacionalidades” (Santiago Álvarez, “Octubre y el problema nacional”, *Nuestra Bandera*, 55, outubro de 1967, páx. 63).

⁷Hai indicios que apuntan a unha certa “sensibilidade nacional” de Pedro Checa, porque no caso de Cataluña parece que as relacións entre o PCE e o PSUC non foron malas mentres ocupou a secretaría de organización (Caminal, 1985: 41).

⁸A *Voz do Pobo*, 27, 5 de xuño de 1977.

⁹Intervención de Santiago Álvarez na XII sesión do VII Congreso: *VII Congreso do PCE (agosto 1965)*. AHPCE. Congresos.

organización comunista existente naquel momento. Cumpría, ademais, avanzar na elaboración de solucións propias para os problemas específicos de Galicia, entre os que destacaba o agrario¹⁰.

A intervención de Santiago Álvarez na XII sesión do VII Congreso, celebrada o 10 de agosto de 1965, estivo centrada fundamentalmente na necesidade de funda-lo Partido Comunista de Galicia¹¹. Para Álvarez, a contribución de Galicia á causa da democracia e á súa propia non era maior por factores subxectivos, que poderían ser superados coa existencia dun “Partido Comunista de Galicia como organización gallega del Partido Comunista de España”, segundo o modelo do Partido Comunista de Euscadi. O futuro secretario xeral dos comunistas galegos defendía a necesidade dun PCG fronte da creación dun Comité Rexional, porque

Galicia es una nación y no una simple región geográfica, porque vive bajo la opresión nacional y social a que la somete el Estado capitalista y burocrático de la oligarquía, porque en Galicia existe un movimiento nacional democrático¹².

Ese movemento estaba formado polos xermolos de organización que as diversas forzas españolas, fundamentalmente a Democracia Cristiana e algún grupo socialista, estaban creando en Galicia. Pero, ademais, referíase Santiago Álvarez ós esforzos que se estaban producindo para recuperar un galeguismo máis á esquerda có antigo movemento galeguista. Destacaba o comunista valdeorrés que nese proceso apuntaba “la cuestión social, proyectándose en su estimación sobre la inevitabilidad del socialismo” e aparecía a cuestión nacional “con un enfoque político más cerca del que hacemos los comunistas”. Neste marco, a necesidade do Partido Comunista de Galicia era imperiosa cando, ademais, era sentida por moitos militantes, que reclamaban que se plasmase na realidade o que se recoñecía na

¹⁰*Propuestas con carácter resolutivo concernientes a las cuestiones do traballo en Galicia. 10 octubre de 1962.* AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 22.

¹¹Intervención de Santiago Álvarez na XII sesión do VII Congreso: *VII Congreso do PCE (agosto 1965)*. AHPCE. Congresos. Algúns autores falan da existencia dun “relatorio” —que non fomos quen de atopar no Arquivo do PCE— dirixido á dirección comunista en París. Analizaba a situación de Galicia, que se caracterizaba por unha maior implantación do Partido, polo incremento das protestas estudiantís e pola forza crecente do galeguismo entre os medios populares, feitos que facilitarían a formación do Partido Comunista de Galicia (Rubiralta, 1998: 75).

¹²Intervención de Santiago Álvarez na XII sesión do VII Congreso: *VII Congreso do PCE (agosto 1965)*. AHPCE. Congresos.

teoría. Álvarez definía o PCG como a ferramenta necesaria para defende-los intereses da clase obreira galega, dos campesiños, estudantes, intelectuais, e de tódolos sectores antimonopolistas. O PCG sería defensor da nacionalidade galega fronte ó “Estado central monopolista burocrático”, defensor da súa lingua e da súa cultura para evitar que a burguesía nacionalista manipulase a cuestión nacional en proveito dos seus intereses de clase. Por iso mesmo, o PCG sería un instrumento que fortalecería a unidade da clase obreira galega coa do resto de España porque

al plantear la necesidad de la creación del Partido Comunista de Galicia, como organización del Partido Comunista de España, partimos del conocido principio leninista de que a un solo estado debe corresponder un solo Partido. Pero al mismo tiempo, tenemos en cuenta la premisa leninista, asimismo, de que las diferentes naciones o nacionalidades, requieren disponer en los marcos generales del Partido del organizaciones comunistas propias [...]¹³.

En consonancia co defendido por Santiago Álvarez e por outros informes lidos nesta asemblea, o PCE adoptou a seguinte resolución:

El VII Congreso decide la creación del Partido Comunista de Galicia como organización gallega del Partido Comunista de España y encarga al Comité Central tomar las correspondientes medidas políticas y de organización para llevar a la práctica dicha decisión¹⁴.

Faltaban tres anos para que a resolución se convertese en realidade, pois ata decembro de 1968 non se celebrou o congreso de constitución do Partido Comunista de Galicia, tal e como veremos máis adiante. Sen embargo, o Partido Comunista puxo a súa máquina a traballar para cumpri-lo mandato do seu VII Congreso.

No mes de outubro de 1966, celebráronse unhas reunións nas que se falou da “oportunidad de ir a la constitución del PCG en la fecha más o menos que se venía barajando, o si era oportuno para un poco más adelante”¹⁵. Desta xuntanza dá conta un dos seus asistentes, David Álvarez Carballido, quen afirma que nela había catro militantes do interior: Francisco Fernández Filgueira, un delegado da

¹³Ibidem.

¹⁴Resolución sobre el Partido Comunista de Galicia (VII Congreso do PCE, 6-10 de agosto de 1965), AHPCE. Documentos do VII Congreso, páx. 835.

¹⁵Informe de Martínez. 13-10-66, AHPCE. Sección Galicia e León. Jacq. 147.

Universidade de Santiago [segundo Arturo Reguera podía ser Carlos Otero], outro camarada de Vigo e el mesmo (Santamarina, 1999). Da dirección, segundo a mesma fonte, estiveron presentes Santiago Carrillo, Santiago Álvarez, Gregorio López Raimundo, Manuel Azcárate, Enrique Líster e Eduardo García. Sabemos, polo seu propio testemuño, que o representante de Vigo foi Carlos Núñez, quen recorda que Eduardo García mostrou reticencias ante ese proxecto porque non vía demasiada viabilidade, dato que coincide, como veremos máis adiante, coa postura que o secretario de organización do PCE mantivo no Congreso fundacional de 1968¹⁶.

Por outra banda, Enrique Veira Pino recorda que en 1966 se falou no comité local da Coruña da posible creación do Partido Comunista de Galicia, o que, segundo afirma, era sentido por todos como unha necesidade. Algo parecido ocorreu na agrupación universitaria de Santiago de Compostela¹⁷. O que si descoñecen son as razóns polas que aínda se tardaron dous anos en realiza-lo proxecto¹⁸. Recordos doutros protagonistas daqueles anos, como Amador Martínez, corroboran a existencia desas discusións, nas que houbo militantes que consideraban que o Partido non era o suficientemente forte en Galicia como para formar unha organización autónoma. Foi o caso dalgúns comunistas de Santiago de Compostela¹⁹. Iso si, unha vez tomada, a decisión foi unanimemente aceptada.

As resolucións da xuntanza parisina de outubro de 1966 foron elevadas á sesión plenaria do Comité Executivo do PCE, que tivo lugar entre o 17 e o 20 do mes de decembro do mesmo ano. Alí xa se aprobou comeza-la preparación do congreso do PCG, tarefa da que quedaron encargados Santiago Álvarez e Enrique Líster²⁰. Estes dous personaxes, que xunta con Eduardo García, Juan Gómez e mais Anselmo Hoyos, se responsabilizarían da elaboración do plan de traballo no

¹⁶Entrevista a Carlos Núñez realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias. Vigo, 4 de febreiro de 2000.

¹⁷Entrevista a Arturo Reguera realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias (Santiago de Compostela, 3 de febreiro de 2000)

¹⁸Entrevista a Enrique Veira Pino realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias (A Coruña, 26 de xaneiro de 2000).

¹⁹*Memorias de Antonio Silva Sánchez "Chuvieiras"*. Entrevista realizada por Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994.

²⁰*Reunión plenaria do Comité Ejecutivo do 17 al 20 de octubre de 1966*. AHPCE. Documentos. Cartafol 47.

interior e do proxecto de Programa e de Estatutos do Partido Comunista de Galicia para presentalos no seu Congreso constitutivo²¹.

2. O I CONGRESO DO PCG

Á reunión na que se fundou o Partido Comunista de Galicia, normalmente coñecida como I Congreso, celebrouse en París en decembro de 1968. Carlos Barros, un dos asistentes a este acto, asegura que na discusión tanto Santiago Carrillo e Santiago Álvarez, como a representación do interior, tiñan moi clara a necesidade de da-lo paso definitivo da fundación do Partido Comunista de Galicia. Pola contra, Enrique Lister mostrábase ambiguo e Eduardo García estivo en contra²². Parece ser que na toma de postura algo tiñan que ver as diferencias en torno ó problema da invasión de Checoslovaquia. En termos semellantes exprésase Carlos Núñez, para quen Santiago Álvarez foi o “motor” da creación do PCG²³.

Poucos meses antes da celebración do I Congreso do PCG, o líder valdeorrés publicou un libro na editorial Ebro de París, destinado a “contribuir a que los comunistas gallegos poseyeran una visión de conjunto de la problemática de Galicia en el contexto general de España” cun criterio marxista (Álvarez, 1968: 7).

Santiago Álvarez expuña nesta obra a visión comunista sobre os problemas do país. Foron as propostas desa obra, sen dúbida ningunha, sobre as que se asentou o programa provisional do PCG, que veremos máis adiante.

Despois de proclama-lo carácter nacional de Galicia —nos termos xa vistos noutros apartados— e de facer un percorrido histórico que puña de manifesto a

²¹*Comité Ejecutivo (reunión do 16/18 de 1967)*, AHPCE. Documentos. Cartafol 47; *Comité Ejecutivo (reunión do 20 de enero 1968)*, AHPCE. Documentos. Cartafol 48; *Comité Ejecutivo (reunión do 26 de enero 1968)*, AHPCE. Documentos. Cartafol 48.

²²Segundo a mesma fonte, asistiron ó congreso, procedentes do interior, Antonio Arias Curto e Castelao, o recadador de impostos de Lugo (Entrevista a Carlos Barros Guimeráns realizada por Víctor Manuel Santidrián en Santiago de Compostela, os días 17 de abril, 23 de outubro, 4 e 13 de novembro de 1997). Tamén estivo presente Santiago Lamas, de Ourense, que substituíu á persoa inicialmente designada, Manuel Peña-Rey (Entrevista a Manuel Peña-Rey realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias en Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000).

²³O noso informante afirma que aínda se tardaron dous anos pola falta de organización que sustentase o proxecto (Entrevista a Carlos Núñez, realizada por Víctor Manuel Santidrián Arias, Vigo, 4 de febreiro de 2000).

secular opresión nacional á que o país estivera sometido, o comunista valdeorrés pasaba revista ós problemas que sufrían os distintos sectores da economía de Galicia, claramente desfasada respecto ó resto de España. A superación desta situación soamente sería posible coa desaparición do réxime franquista, que non fixera senón agrava-las eivas tradicionais do país.

Entre as ideas que barallaba Álvarez, todas elas apoiadas en numerosas referencias estatísticas que pretendían reforza-lo carácter científico do traballo, estaba a de que Galicia dispuña de todo o potencial necesario para supera-la distancia que existía respecto ó resto de España. Para Santiago Álvarez, a industrialización era un aspecto decisivo para o desenvolvemento económico de Galicia, pero habería de se producir dun modo paralelo a “una transformación de fondo, económico-social, de su agricultura y ganadería y de su riqueza forestal, en beneficio del pueblo”. Esa transformación pasaba pola modificación radical das formas de tenencia da terra, é dicir, na aplicación da consigna de “a terra para a quen a traballa” (Álvarez, 1968: 119).

A industrialización de Galicia debería ser planificada, pero non segundo o modelo franquista. O proxecto dos polos de desenvolvemento constituía un mito porque Galicia necesitaba ser tratada como un todo:

La economía gallega requiere un tratamiento de conjunto, a nivel regional, estrechamente vinculado con la planificación y el desarrollo económico democrático del conjunto de España; planificación o desarrollo en que las fuerzas representativas de Galicia tomen una parte activa. [Álvarez, 1968: 119]

Os culpables de tódolos problemas galegos eran o capital monopolista privado e o capital monopolista do Estado, que non facían senón enriquece-la oligarquía, que tiña en terras galaicas a Pedro Barrié de la Maza ó seu maior expoñente. A presenza do capital estranxeiro tampouco non axudaba ó país a desenvolve-la súa economía porque, entre outras razóns, unha gran parte do aforro producido en Galicia era “succionado” por bancos foráneos. O desenvolvemento económico requiría a “existencia en España de un poder político democrático que adquiriera su propia autonomía y adecuada expresión en Galicia” (Álvarez, 1968: 119). E, para acadar esa situación, cumpría realiza-la alianza das forzas do traballo e da cultura.

Pois ben, como xa dixemos, as ideas expostas en *Sobre Galicia* foron a base sobre a que se redactou o Programa provisional do Partido Comunista de Galicia.

3. Programa provisional do Partido Comunista de Galicia

O documento comezaba afirmando a realidade nacional de Galicia, que se fora formando dende a temperá Idade Media:

La existencia de una comunidad humana, al estabilizarse en un territorio con características propias, fue creando una lengua o idioma común, una común cultura, expresión de su psicología, y cristalizó, en el curso de la Historia, en nacionalidad²⁴.

Pero Galicia viuse sometida á opresión nacional dende había séculos. O problema nacional galego estribaba no feito de que, malia que Galicia era unha nación,

el Estado oligárquico centralista burocrático español no le reconoce su derecho a la autodeterminación, a decidir, libremente, de sus destinos. Ni siquiera le concede, con la autonomía, la opción al gobierno propio, al desarrollo de su personalidad nacional y de su cultura.

Á opresión cultural e política engadíase a explotación económica á que estaba sometida Galicia. Así pois, o país estaba enfrontado como nación co “Estado centralista burocrático de las oligarquías financiero-terrateniente española, de la que también forma parte una minoría oligárquica gallega”. Para empeora-la situación, unha revolución burguesa inacabada e un desenvolvemento capitalista industrial defectuoso favoreceron que Galicia se convertese en exportadora de man de obra dende finais do século XIX. A emigración converteuse dese xeito nun dos maiores problemas do país.

A pervivencia das estruturas semifeudais, que se traduciu na persistencia de foros e subforos, era a causa deses problemas. A isto había que engadi-lo feito de que os grandes centros de decisión estaban en Madrid, controlados polas clases

²⁴Os parágrafos que veñen a continuación son un resumo, agás se indique o contrario, do *Programa provisional do Partido Comunista de Galicia. Edición Castellana* (AHCCOOG. Enrique Veira. Serie PCG).

oligárquicas dominantes, que non responderon positivamente ás reivindicacións dos núcleos progresistas da sociedade galega.

Pero houbo un momento esperanzador. A República desprazou da dirección do Estado ó bloque da aristocracia latifundista e da alta burguesía, que foi substituído por poderes burgueses. Por iso mesmo, Galicia non adquiriu a súa autonomía ata o triunfo da Fronte Popular. As eleccións de febreiro de 1936 marcaron un xiro histórico, a revolución democrática, que se viu cortada pola sublevación fascista e a instauración da dictadura.

O programa recoñecía que nas últimas décadas España gozara dun certo crecemento económico, aínda que del se beneficiou exclusivamente o capitalismo monopolista. Pero, ademais, estaba lastrado por cargas estruturais. A pesar do desenvolvemento de certas ramas da produción, Galicia seguiu descolgada respecto ó resto de España. O capital financeiro monopolista e o capital monopolista do Estado dominaban case toda a industria hidroeléctrica, a mineira, a construción de buques, a pesca de altura, etc. Ese capital monopolista era español pero tamén estranxeiro, polo que se afirmaba que Galicia estaba sometida a unha “explotación neocolonial”.

O sometemento da clase obreira e de toda a poboación laboriosa (campesiños, mariñeiros, pescadores, empregados e funcionarios, estudantes e intelectuais, artesanos, pequena e mediana burguesía e, mesmo, burguesía non monopolista) intensificouse coa instauración do réxime fascista de Franco, que reforzou as estruturas estatais burocráticas e centralistas. “En consecuencia, el grado de opresión social y nacional de Galicia se ha acentuado”, como se puña de manifesto na inexistencia de liberdades democráticas e de liberdade nacional. Por iso, nas últimas décadas estendérase o sentimento nacional galego. A única saída a esta contradicción, cada día máis profunda, era a desaparición do poder dictatorial do Estado. Tratábase, xa que logo, de forxar unha alianza das forzas do traballo e da cultura con todas esas clases sociais, unha alianza na que haberían de se integrar os partidos políticos democráticos e as organizacións sociais de masas representativos de tódalas clases antimonopolistas de Galicia. Ó mesmo tempo, habería de se coordinar con esas mesmas forzas de España.

Para encabezar esa alianza nacía o Partido Comunista de Galicia. O PCG non xurdira antes debido ás causas obxectivas que o impediron: a Guerra Civil e a dictadura de Franco. Pero a conciencia e as loitas da clase obreira xa crearan as condicións para que o Partido Comunista de Galicia se convertese en realidade. O PCG non nacía como un partido galeguista máis. Era un Partido revolucionario marxista-leninista, un partido nacional galego.

Os principios leninistas de organización prevían, segundo o Programa do PCG, que nos estados multinacionais, como o español, cada nacionalidade ou nación tivese o seu propio Partido Comunista para aplica-la política xeral na súa realidade concreta. O Partido Comunista de Galicia era, xa que logo, parte integrante do PCE, aínda que tiña a súa personalidade e a súa dirección.

Para acabar coa dictadura, o PCG propuña un programa de mínimos, unhas esixencias iniciais que compartía co PCE (apartado I): amnistía total, recoñecemento do dereito de folga, liberdade sindical, liberdades de prensa, palabra e asociación, liberdade relixiosa e recoñecemento do sufraxio universal como fonte do poder lexítimo. A elas sumaba a reivindicación do restablecemento dos Estatutos de Cataluña e Euscadi e a extensión a Galicia da súa autonomía.

Esa autonomía concretaríase, inicialmente, na creación dunha Xunta de Goberno Autónomo de Galicia, representativa das forzas sociais e políticas da oposición ó réxime (apartado III). A Xunta sería a encargada de elaborar un proxecto de estatuto de autonomía que, “de acuerdo con el poder central”, sería sometido á consulta popular. Paralelamente, a Constitución do Estado recoñecería España como Estado multinacional e, xa que logo, o dereito de autodeterminación. Como elemento fundamental da nacionalidade galega, a lingua e a cultura galegas gozarían de todo tipo de liberdades (apartado II). Castelán e galego serían linguas cooficiais.

O estatuto de autonomía de Galicia contemplaría a existencia dunha asemblea lexislativa elixida por sufraxio universal, dado que o réxime sería pluripartidista. A función executiva recaería nunha Xunta de Goberno de Galicia. No tocante á función xudicial, os maxistrados serían de carreira e o xurado, de elección popular.

A división político-administrativa de Galicia debería se adaptar á nova realidade. Nese sentido, sería preciso restrinxir radicalmente a misión dos gobernos civís e, pola contra, amplia-las funcións das deputacións. Por outra banda, sería recoñecida a personalidade xurídica da parroquia rural e os concellos gozarían dunha ampla autonomía municipal. Ó mesmo tempo, a Xunta contemplaría a realidade das comarcas naturais.

O programa comunista proclamaba a necesidade de eleva-lo nivel de vida dos traballadores (apartado IV). A plataforma reivindicativa xeral (salario mínimo vital con escala móbil, realidade da consigna “A igual traballo, igual salario”, seguridade no emprego, vivendas dignas, seguridade social, sistema de pensións e de vellez, vacacións pagas de trinta días anuais, etc.) completábase cun programa detallado por sectores (mariñeiros de altura, pescadores da flota de baixura, mariscadores, obreiros agrícolas). Por outra banda, toda a poboación podería exercer-lo seu dereito á saúde, para o que era necesaria a creación dunha rede de servizos sanitarios e de centros médico-cirúrxicos comarcais.

Nun intento de facer realidade a alianza das forzas do traballo e da cultura, o programa do PCG establecía entre as súas prioridades a defensa das condicións de vida e de traballo dos empregados e funcionarios, a pesar de que se recoñecía que entre estes últimos a situación era de gran complexidade, pois había sectores que, dados os seus altos niveis de ingresos, constituían un apoio social para o réxime de Franco (apartado V). Por outra banda, afirmábase que a administración do Estado sería sometida a un proceso de democratización o que, entre outras cousas, incluía que os funcionarios falasen o galego.

Xuventude e muller eran dous grupos sociais ós que tamén se dirixían os comunistas galegos (apartado IV). Respecto ós primeiros, establecíase a necesidade de fixar horarios de traballo axeitados que lle permitesen á xente moza afondar na súa educación, facendo desaparecer calquera tipo de discriminación para o acceso ó ensino. Por outra banda, daríanse facilidades para a práctica do deporte.

Respecto á muller, insistíase no tradicional lema de “a traballo igual, salario igual”; esixíase o seu acceso a tódolos postos de traballo e cargos públicos, salario íntegro e vacacións suficientes durante a maternidade, etc.

Moi especial atención mereceu o problema agrario de Galicia (apartado V). O PCG partía da idea de que en Galicia tamén era necesaria unha profunda reforma agraria baseada no principio de “a terra para quen a traballa”. Esta reforma tiña como obxectivo a defensa da pequena e mediana propiedade campesiña. A aplicación no país da consigna comunista pasaba pola liquidación definitiva, sen indemnización, de toda forma residual de explotación feudal ou semifeudal (foros e subforos). Outras formas de tenza da propiedade, como a parcería, eran representativas da economía agraria, polo que tamén estaban condenadas á desaparición.

Grandes fincas baldías ou que non estivesen traballadas axeitadamente, terreos improductivos do común ou dependentes do Estado, deputacións e municipios pasarían a formar parte, indemnización previa, dun fondo de terras que sería repartido entre os labregos. En cada comarca, concello ou parroquia crearíanse xuntas locais integradas por campesiños, obreiros agrícolas e técnicos, para a reestructuración da zona agraria.

A reforma agraria galega habería de facer fronte ó problema do minifundismo e poñería as bases dun plan de regadíos. Por outra banda, cumpría rescata-los montes de veciños para seren explotados coa máxima racionalidade e de modo colectivo.

Aproveitamento racional da riqueza forestal, repoboación, apoio á gandería, prezos agropecuarios que garantisen unhas condicións dignas para os labregos, créditos oficiais baratos, descarga de certos gravames fiscais, cambios na seguridade social agraria ou a potenciación dun movemento cooperativista auténticamente campesiño, democrático e independente, eran outras das reivindicacións comunistas para o campo galego. A elas habería que engadi-la defensa da propiedade campesiña contra as expropiacións para encoros, a mellora dos servizos veterinarios, a construción e mellora das vías de comunicación, a dotación de iluminación eléctrica en todo o territorio, etc.

Os comunistas reivindicaban a liberdade de asociación para os labregos galegos. Para acadar eses obxectivos cumpría promover un movemento campesiño,

as Comisións Campesiñas, que defendese as súas esixencias labregas nas Hermandades oficiais.

Para levar adiante todas estas propostas, habería que facer unha reforma en profundidade do sistema financeiro existente. Procederíase á nacionalización da banca privada e potenciaríanse as caixas de aforro, buscando que os seus beneficios se reinvestisen en Galicia.

No que se refire ó sistema fiscal (apartado VIII), introduciríase un sistema progresivo baseado en catro impostos básicos: imposto sobre o capital, imposto xeral e progresivo sobre os beneficios das empresas, imposto sobre transmisións e tráfico de empresas, e un gravame sobre o consumo e os servicios de luxo.

Nos apartados da industria (VIII e IX), os comunistas galegos afirmaban que Galicia gozaba de tódalas condicións para se industrializar en moita maior medida do que estaba. O desenvolvemento, baseado na planificación, potenciaría as industrias tradicionais e os novos sectores. O programa do PCG manifestábase a prol dunha siderurxia integral. A mellora radical de transportes e vías de comunicación eran imprescindibles para levar a bo porto ese proceso.

Serían nacionalizadas as empresas públicas, as grandes factorías metalúrxicas, as da construción naval, as riquezas do subsolo, a industria hidroeléctrica, a refinería de petróleo, a industria química básica e a do cemento, os matadoiros frigoríficos industriais e o sector lácteo, en moitos casos nas mans de capital monopolista.

A economía española rexeríase polo principio de planificación democrática (apartado X). Esa planificación tamén afectaría ás nacionalidades como Galicia, que a través do seu propio Consello Económico Social, participarían directa e efectivamente no Consello estatal. Estes consellos, tanto o galego como o español, encargaríanse de marca-las liñas básicas dos plans económico e de desenvolvemento para acadar unha xusta distribución da riqueza.

O Consello Económico e Social sería un órgano de representación democrática das distintas clases e capas sociais. A través del produciríase a

participación dos traballadores no control da economía. O PCG afirmaba que a loita pola participación dos traballadores no control democrático da economía nos organismos de planeamento “puede y debe representar desde ahora un aspecto importante de la acción general por sus reivindicaciones, por la libertad sindical y demás libertades democráticas, por la democracia económica y política”.

O capítulo XI do Programa do PCG estaba dedicado ó mundo do ensino, da ciencia e da cultura. Os contidos e métodos pedagóxicos serían radicalmente reformados. Estableceríase unha completa igualdade de oportunidades para acceder ós distintos graos do ensino. Revalorizaríase económica e socialmente o traballo do profesorado.

O ensino primario prolongaríase ata os catorce anos e, nun prazo breve, ata os dezaseis. O tipo de hábitat, a dispersión da poboación galega, obrigarían á creación dunha ampla rede de escolas e centros de ensino, e habería que garantir a existencia do transporte e dos comedores e residencias necesarios. Ó mesmo tempo, desenvolveríase un programa de loita contra o analfabetismo.

Na escola utilizaríase o galego como lingua vehicular, no caso de que fose o idioma materno da maior parte dos asistentes. Nese suposto, o castelán sería introducido como materia. Tamén se podería dar-lo caso contrario: o castelán como lingua vehicular e o galego como materia, se a maioría dos asistentes fosen castelán-falantes.

No ensino medio, vencilaríase o bacharelato co ensino profesional, evitando que a aprendizaxe dun oficio significase a fin das posibilidades para avanzar nos estudos. A coeducación sería implantada na secundaria, na que os estudantes tomarían parte activa nos procesos de dirección. Os sindicatos de estudantes serían recoñecidos.

A universidade sería democrática, crítica, autónoma. A Universidade de Compostela sería bilingüe e galega. As titulacións serían revisadas. Pola súa banda, o programa comunista recoñecía o importante labor da loita estudiantil na loita contra o franquismo, polo que cumpría estreita-las súas relacións cos traballadores.

O apartado sobre a cultura remataba cunha declaración de intencións a prol da investigación científico-técnica, así como sobre a necesidade de potencia-las actividades relacionadas coa educación física e o deporte.

O PCG mostrábase completamente de acordo coas propostas do PCE sobre as relacións entre a Igrexa e o Estado: separación, non confesionalidade estatal e respecto total ás liberdades de relixión e de culto (apartado XII). Esperaba, ademais, que o diálogo entre os comunistas e as correntes progresistas do catolicismo fose moi fructífero e que estas últimas se convertesen nun aliado para asenta-los cambios democráticos e a construción dunha sociedade máis xusta.

O derradeiro apartado, o número XIII, trataba o significado dunha Galicia socialista. Como no caso do PCE, o programa que presentaba o PCG establecía uns mínimos para a etapa de conquista e consolidación da democracia política e económica. A través dunha revolución antifeudal e antimonopolista chegaríase a un Estado democrático, que sería unha forma de dictadura do proletariado. “Nuestro deseo —apuntaba o Programa—es que ese proceso transcurra por una senda que pueda evitar una nueva guerra civil”.

Asentada a democracia, comezaría a transición ó socialismo, que tería unhas particularidades concretas en consonancia coas súas peculiaridades nacionais, que “Han de ser también tenidas en cuenta esas formas concretas en el conjunto de España”.

Para realizar este Programa, os comunistas galegos dotáronse dunha ferramenta, o PCG, organización estruturada segundo os seus Estatutos.

4. Estatutos do Partido Comunista de Galicia

Do Congreso saíron aprobados os Estatutos do Partido Comunista de Galicia, redactados nuns termos moi semellantes ós do PCE. Contiñan un total de trinta e seis artigos divididos en oitos títulos:

1.- O Partido.

II.- Os membros do Partido, e os seus deberes e dereitos.

- IV.- Os órganos superiores do Partido.
- III.- Estructura xeral do Partido e democracia interna.
- IV.- Os órganos superiores do Partido.
- V.- As organizacións de sector e territoriais.
- VI.- Organizacións de base do Partido.
- VII.- O traballo do Partido nas organizacións de masas.
- VIII.- As finanzas do Partido.

No primeiro apartado definíase o Partido Comunista de Galicia, “partido nazonal galego”, como parte integrante da organización do “Partido Comunista de Hespaña”, dentro do que gozaba de autonomía para aplica-la da liña xeral do PCE nas condicións concretas de Galicia.

Como en calquera dos estatutos comunistas procedentes da III Internacional, o PCG era a guía da clase obreira e o organizador do momento progresivo. A súa ideoloxía era a marxista-leninista e inspiraba o Partido na súa loita pola fin do capitalismo e a transformación socialista da sociedade. O obxectivo comunista era a caída da dictadura franquista, a conquista das liberdades nacionais do pobo galego, a paz e a independencia de “Hespaña”. Porque, se como acabamos de dicir, o PCG era o partido da clase obreira galega, esta era concibida en “xuntanza inquebrantable” coa clase obreira dos outros pobos de España, coa que formaba unha mesma e única clase, no espírito do internacionalismo proletario.

Podería ser militante do PCG (apartado II) toda aquela persoa que se axustase a esa ideoloxía e a eses obxectivos, e que se integrase, de forma individual, nunha das súas organizacións. Como en calquera outro partido comunista, os afiliados tiñan a obriga de contribuír economicamente ó sostemento da organización, mante-la unidade e propaga-la liña política do Partido, eleva-lo seu nivel ideolóxico, participar na elaboración da política do PCG, etc. Tamén era deber e dereito da militancia a crítica do traballo dos órganos dirixentes ata o punto de que

por sér roín e oposto os principios do Partido, debe desecharse todo intento de afogala crítica ou de resolver os problemas sobor a base da familiaridá e do compadrazgo, así como toda tendencia a non ollar máis que os éisitos i-a disimular os erros.

Agora ben, o PCG vivía nunha situación especial, a clandestinidade, que provocaba que se extremase a vixilancia e o celo no cumprimento dos estatutos. Clandestinidade que non debía impedi-la idea de que o PCG funcionase sobre o principio do centralismo democrático (apartado III.- Estructura xeral do Partido. A democracia interna), aínda que, ás veces, non fose posible o seu pleno desenvolvemento. O centralismo democrático supuña, como noutros partidos comunistas, o carácter electivo de tódolos órganos do Partido de abaixo cara arriba, a obriga de dar conta periódica da xestión, a subordinación da minoría á maioría, a obrigatoriedade dos acordos dos órganos superiores para os inferiores e a “privación da existencia de fraudes no Partido”.

Calquera militante podía elixir e ser elixido para os órganos de dirección, que debían guiarse polo principio leninista da responsabilidade colectiva. A ilegalidade na que se vivía faría imposible unha aplicación automática deste principio, polo que os dirixentes estaban obrigados a prestar maior atención ó sentir da base.

O órgano supremo do Partido Comunista de Galicia era o seu Congreso, convocado cada tres anos polo Comité Central, que estaba facultado para prolongar este período (IV.- Os órganos superiores do Partido). Do Congreso emanaba o Comité Central, reunido en plenario coa regularidade que permitise a situación. Ó mesmo tempo, o Comité Central elixía os órganos que controlaban a actividade diaria do Partido: o Comité Executivo, a Secretaría Xeral e o Secretariado.

O Partido Comunista de Galicia dividíase (apartado V) en organizacións de sector e territoriais (provinciais, comarcais, parroquiais, locais e de barriada), encabezadas por un comité que dirixía o traballo cotián; comité elixido periodicamente na conferencia da organización correspondente. No período de clandestinidade serían competencia do Comité Central as súas formas concretas de funcionamento. Cada organización aplicaría “creadoramente” a liña do PCG no seu ámbito de competencia, do que se responsabilizaba o comité, “espiña dorsal do Partido”.

Agora ben, a estrutura básica era a célula (apartado VI), que debía estar presente, cando houberse un mínimo de tres militantes, en calquera lugar de

traballo, centros de ensino, rúas, barrios, vilas, aldeas, organizacións legais de masas, etc. Dado que a célula era o elo fundamental da ligazón do Partido coas masas, o seu traballo era clave e moi amplo: propaga-la política do PCG; organizar e dirixi-las masas na loita polas súas reivindicacións inmediatas e polos obxectivos fundamentais; espalla-lo órgano central do Partido; desenvolve-los seus propios medios de axitación e propaganda, organiza-lo estudio do marxismo-leninismo, recolle-las cotas do Partido, etc.

A autoridade máxima da célula era a súa xuntanza, aínda que a clandestinidade obrigaba a que os seus dirixentes tivesen que estar referendados polo organismo inmediatamente superior. Poderíanse crear células compostas exclusivamente de mulleres, sector este ó que os estatutos dicían que había que prestar unha atención especial, como tamén ó da xuventude, que se organizaría na Xuventude Comunista de Galicia.

Na liña xa tradicional deste tipo de partidos, os estatutos recollían todo un apartado sobre organizacións de masas (VII). Aínda que estivesen dirixidas por franquistas e reaccionarios, os comunistas haberían de estar presentes nelas, aproveitando as canles legais que o sistema deixaba abertas.

Aquí rematámo-lo resumo destes documentos clave, o Programa e os Estatutos do PCG, ámbolos dous referendados no Congreso. Do Congreso tamén saíu nomeado o primeiro Comité Central, formado por vinteunha persoas²⁵. Tratábase dun órgano formado por vintedúas persoas, cunha media de idade de corenta e dous anos. Atendendo á súa actividade profesional, había once obreiros e empregados, dous campesiños, tres técnicos e intelectuais, un universitario, dous comerciantes e outras tres persoas sen traballo definido²⁶. Desas vintedúas persoas, tres eran mulleres. A lista de membros, que era representación das principais localidades e sectores nos que os comunistas tiñan organización, era a seguinte:

²⁵*Relación C.C.-P.C.G.*, AHPCE. Galicia e León. Jacq. 213.

²⁶Non é preciso sinalar que a finais de 1968 os documentos oficiais do Partido Comunista seguían a dicir que Santiago Álvarez era campesiño e Enrique Líster, obreiro.

	Alcume	Idade	Profesión
Santiago Álvarez		[61]	Campeño
Enrique Líster		[56]	Obreiro
Amador Mnez.	Rodolfo	[54]	[Profesional PCE]
Manuel Bravo	Mariño	[59]	[Profesional PCE]
Rafael Pillado	Joaquín Pousa	26	Obreiro
Andrés [A. Hoyos]	Xan Roxo	25	Empregado
Vicente A. Areces	Pedro Piñeiro	25	Técnico
F. F. Filgueiras	Xan Carballo	48	Obreiro
Manolo Rodríguez	Enrique Román	29	Obreiro
(Luis Glez.) Ferreiro	Javier Anduriña	29	Campeño
Pilar Valiño	Concha Salgueiro	39	Obreira
Pilar (Lola)	María Pardo	24	Obreira
M. Peña-Rey	Ángel Figueras	29	Médico
Luís Cochón	Pedro Seoane	25	Universitario
Evaristo Mujico	Matías Mariñas	52	Comerciante
Julio Aneiros	Antonio Leira	50	Obreiro
F. González Vidal	Pedro Arcas	40	Obreiro
Carlos Núñez	Jorge Foz	27	Obreiro
Pepe Fernández	Gabriel Pérez	39	Obreiro
J. Díaz Carballeira	Ángel Pérez	60	Comerciante
Carlos Barros	Mariano Casares	22	Técnico

O PCG acababa de comeza-la súa andaina²⁷. Cómpre ter presente que non tódolos membros do Comité Central estiveron presentes no Congreso, polo que

²⁷A fundación do PCG foi duramente criticada por Enrique Líster na súa obra *¡Basta!*; críticas que —cremos— hai que entender dentro do marco da expulsión do Partido Comunista de España do seu histórico líder. Recordemos que a condena que o PCE fixo da invasión soviética de Checoslovaquia en 1968 provocou fortes tensións no Partido Comunista, que desembocaron na expulsión de Eduardo García e Agustín Gómez, primeiro, e a de Enrique Líster pouco despois. Este último creou unha nova organización, o Partido Comunista Obrero Español. Así pois, repetimos, as críticas de Líster hai que enmarcalas nese proceso. Como dicíamos, no seu libro *¡Basta!*, o comunista galego fixo unha dura lectura da liña que o PCE estaba a defender dende que Santiago Carrillo acadara a secretaría xeral. As críticas estendíanse a tódolos “grupos de funcionarios”, entre eles Santiago Álvarez, colocados por Carrillo en distintos postos do aparato carrillista para mellor controlalo PCE. Un exemplo do estilo de dirección carrillista para desenvolve-la súa “política revisionista” era o procedemento de cómo se “sacó de la manga” un Partido Comunista de Galicia —un “partidito”— ó seu servizo. Para Líster, o PCG puido ser creado moitos anos atrás, cun “programa revolucionario de forma revolucionaria” e cunha dirección formada fundamentalmente por comunistas que desenvolvesen a súa actividade no

entre as súas primeiras tarefas estaba a de “Comunicar a los c. elegidos [...] la constitución del P. y su elección para dichos cargos”²⁸. Co obxectivo de fortalecer o traballo no interior, organizouse a marcha de Santos Costa a Lugo. Pola súa banda, H. [¿Hoyos?] reemprendería a viaxe de regreso a Galicia²⁹.

Cumpría, do mesmo xeito, populariza-las propostas dos comunistas galegos, para o que se difundirían os Estatutos e o Programa provisional do Partido³⁰. O mesmo sentido tiña o proxecto de creación dun periódico, do que se encargaría unha comisión de redacción provisional (Mercedes [¿Núñez?], Porto, [¿Arturo?] Reverter, Garrido e Santiago Álvarez). Baralláronse os títulos de *O Traballador* ou de *A Voz do Pobo*, cabeceira pola que se optou finalmente e coa que apareceu o primeiro número en decembro de 1969³¹.

Para facer fronte ó custo destes proxectos, os comunistas prevían os seguintes gastos: Un total de 20.000 pesetas mensuais serían destinadas á retribución de varios camaradas (Andrés: 8.000 pesetas/mes; [Luis González] Ferreiro: 10.000 pesetas; Jorge: 2.000 pesetas). A impresión da prensa do PCE tiña os seguintes prezos³²:

	MO* (1400 exe)	Horizonte (500)	NB** (600)	Aición (500)³³
Papel	2.050 ptas.	375 ptas.	6.500 ptas.	375 ptas.
Tinta	1.800 ptas.	350 ptas.	5.700 ptas.	350 ptas.
Total mes	3.850 ptas.	725 ptas.	12.200 ptas.	725 ptas.
Transporte	2.000 ptas./mes			

*Mundo Obrero

**Nuestra Bandera

interior. Aínda que, segundo Líster, se lle ofreceu a el primeiramente o cargo de secretario xeral, chegouse ó acordo final de que nin Líster nin Santiago Álvarez tivesen ningún cargo de máxima dirección na nova organización. Finalmente, todo foi arranxado en perxuízo de Líster: creouse o PCG, “agencia do carrisimo en Galicia”, e nomeouse secretario xeral a Santiago Álvarez, o “delegado gubernativo” de Santiago Carrillo (Líster, 1978: 306-307).

²⁸Nota. *Propuesta en relación con el trabajo del P. en Galicia. Febrero de 1969*. S.A., AHPCE. Serie Galicia e León. Jacq. 235.

²⁹*Ibidem*.

³⁰*Ibidem*.

³¹*Ibidem*. Unha colección completa de *A Voz do Pobo* está dispoñible na Hemeroteca da Fundación 10 de Marzo.

³²PCG. *Presupuesto de gastos. Enero de 1969*, AHCPE. Serie Galicia e León. Jacq. 243.

³³Publicación editada polas Xuventudes Comunistas de Ferrol.

A estes gastos habería que suma-los provocados pola aparición no futuro inmediato de *A Voz do Pobo*, a edición dos materiais do PCG e a asignación do permanente que se enviaría a Lugo [Santos Costa]³⁴.

Os alicerces da nova organización etaban postos. Remataba deste xeito unha etapa de case cincuenta anos na historia dos comunistas galegos. Comezaba así unha nova etapa na que pervivirían inercias, pero que tamén coñecería novidades, tanto nos problemas ós que se enfrontaría o PCG como na forma na que intentarían solucionarlos. A existencia desas novidades xustifica que rematemos aquí a nosa investigación.

³⁴PCG. *Presupuesto de gastos. Enero de 1969*, AHCPE. Serie Galicia e León. Jacq. 243.

CONCLUSIÓNS

O obxectivo desta tese de doutoramento é coñecer a organización do Partido Comunista de España en Galicia dende a data da súa fundación, en 1920, ata a súa conversión en Partido Comunista de Galicia, organización autónoma do PCE, en 1968. Para acadar ese obxectivo, empregamos algunhas ferramentas teóricas que nos permiten estrutura-lo noso traballo e analizar algunhas das realidades ás que nos enfrontamos.

Cando se aspira a estudar a evolución dunha organización política, resulta fundamental partir do chamado **modelo orixinario**. O normal é, polo menos en situacións de competencia electoral, que ese modelo camiñe pola senda da **institucionalización**, o que supón a substitución dos incentivos colectivos iniciais polos selectivos, o que explica a permanencia na dirección dalgúns dirixentes, a consolidación do círculo de poder. Ese proceso de institucionalización ten unha forma característica nos partidos comunistas procedentes da Terceira Internacional: a bolxevización.

A **bolxevización**, adoptada xa na década dos anos vinte, supuxo a existencia dunha relación entre a Comintern, organización que “apadriñou” o nacemento do Partido Comunista, e este último, que non era senón unha sección nacional da primeira. Esta relación xerárquica reproducíase nos niveis inferiores, é dicir, entre a dirección comunista española e ás distintas federacións rexionais, destas coas provinciais, e así sucesivamente. Esta cadea explicábase polo principio do **centralismo democrático**, que establecía a norma de que as decisións adoptadas pola dirección tiñan que ser aceptadas pola base, porque —teoricamente— a opinión desta fora previamente pulsada antes de lanzar unha consigna. Por iso, as elaboracións estratéxicas e tácticas do PCE tiña que estar en consonancia completa

cos dictados de Moscova; é máis, en moitos casos, segundo demostran os estudos realizados nos arquivos da Comintern, os documentos eran redactados polos delegados da Internacional. En contados momentos, a dirección española —e, dende logo, a galega— opúxose a esas directrices. Por outra banda, desaparecida a Internacional en 1943, a dependencia dos partidos comunistas respecto ó centro do sistema continuou, aínda que os lazos se foron diluíndo segundo pasaron os anos. Non foi ata 1968, data de remate do noso traballo, cando o PCE condenou por primeira vez unha actuación da Unión Soviética: a invasión de Checoslovaquia.

Sen embargo, non podemos aplicar este esquema dun modo mecánico nun estudo de carácter rexional como o noso. A cadea xerárquica na que se converteu o centralismo democrático non pode estar perfectamente “engraxada”; entre o centro e a periferia xorden, inevitablemente, ruídos que distorsionan a comunicación. E cando falamos de comunicación non estamos a utiliza-lo termo nun sentido abstracto senón no máis concreto dos seus significados, porque, en moitos momentos da historia que estudiamos, entre Galicia e Madrid non funcionou nin o correo da organización.

O outro elemento propio dos partidos bolxeviques, unha organización baseada en **células**, non foi en ningún momento unha realidade plenamente satisfactoria. Nos anos vinte e trinta, ese modelo organizativo estendeuse con moitas dificultades; en épocas posteriores, nas décadas dos corenta e dos cincuenta, a represión foi capaz de desarticula-las existentes e nos sesenta, cando o PCE conseguiu fortalecerse, optou por potenciar “novas” formas, os comités.

Neste marco intervén outro factor moi importante, co que normalmente non xogan o estudosos dos partidos: a **clandestinidade**. En case todo o período que abrangue a nosa investigación, o PCE viviu en condicións de ilegalidade e persecución. Dos sesenta e oito anos estudados, os comunistas tan só se moveron cinco nunhas condicións de —relativa— normalidade: os anos da II República. A partir de 1936 os comunistas galegos sobreviviron baixo unha dictadura que converteu o PCE nun dos seus grandes inimigos e obsesións. A organización quedou descabezada nos primeiros anos de posguerra e, dende moi cedo, estableceuse unha dicotomía entre o interior e o exterior —Francia e outros países—, onde vivía unha gran parte da dirección. A vida do PCE estivo

condicionada por esa división interior/exterior: é fóra onde se debuxaba a liña política; é de fóra de onde chegaban os instructores; é de fóra de onde procedía a prensa, etc. Pasarían décadas antes de que as organizacións do interior acadasen unha certa capacidade de autonomía.

Nos primeiros anos de vida da organización comunista, a súa estratexia estivo marcada pola política de clase contra clase. Como noutras partes de España, o PCE naceu en Galicia da man dun reducido grupo de terceiristas procedentes do Partido Socialista. Deste xeito, nos anos vinte os comunistas formaron un grupo sectorio con moi pouca incidencia sobre a realidade. A dictadura de Primo de Rivera tampouco facilitou o labor do PCE. Daquela, os comunistas en Galicia non eran senón un reducidísimo grupo que aspiraba a se-la vangarda da clase obreira pero que case non tiña algunha presenza no mundo do traballo, na Constructora Naval de Ferrol, por exemplo.

Co paso do tempo, os primeiros comunistas conseguiron consolidar agrupacións en localidades como A Coruña, Ferrol, Vigo e Santiago, sempre na busca de concentracións obreiras. A creación e consolidación das primeira Federación Galega do PCE recibiu un forte pulo en 1923 gracias á viaxe que recibiu por parte do que daquela era secretario xeral comunista, Óscar Pérez Solís. Aínda na década dos vinte, o Partido Comunista ampliou a súa base gracias á aproximación dalgúns militantes da CNT, pero seguía sendo un grupo reducido.

Tampouco a principios da década dos trinta, xa nos tempos da República, o PCE deu pasos para saír do seu illamento. Exemplo das súas deficiencias é o feito de que os comunistas galegos non conseguisen te-lo seu propio órgano de expresión nas primeiras décadas da súa andaina. Nin a proclamación do Réxime do 14 de abril, que os comunistas condearon inicialmente polo seu carácter burgués, supuxo ningún cambio na súa táctica. E claro está, os seus resultados electorais foron moi cativos. Probablemente a indefinición inicial do seu modelo sindical tamén lles impediu acadar mellores resultados. A súa propia concepción do fenómeno electoral tampouco favorecía outra situación. Por outra banda, aínda que a estrutura do PCE non acababa de callar, resulta evidente a relación entre organización e voto comunistas. Resulta moi estraño que haxa apoio electoral ás candidaturas do Partido alí onde non había raios ou células.

Sen embargo, tamén é certo que a partir de 1931 o Partido Comunista empezou a ter unha maior capacidade de mobilización popular, pois estiveron detrás dalgúns conflitos sociolaborais e as súas redes chegaron a enlazar persoas non militantes a través das “organizacións anexas”. Neste sentido, 1932 supuxo un certo avance gracias ós problemas nas folgas que tiveron lugar nese ano na construción do ferrocarril Zamora-Ourense-A Coruña, no sector das conservas vigués ou no naval da Cidade Departamental. Deste xeito, o mapa comunista ía agrandándose, pois ás localidades xa citadas nos anos vinte, engadíanse algunhas na costa galega. A cidade da Coruña, sen embargo, quedaba estancada, quizais porque a organización sindical local non era permeable á influencia do PCE. No mundo do interior, existían organizacións comunistas nunha franxa que ía de Santiago ata O Barco de Valdeorras, pasando por localidades como A Estrada, Silleda, Lalín, Ourense e Maceda. Pola contra, a provincia de Lugo, coa excepción dalgúns localidades da costa ou de concellos próximos a raios comunistas doutras provincias, mantíñase nunha situación bastante precaria. Por outra banda, cómpre destacar na época republicana, a forza comunista na provincia de Ourense, claramente ligada á Federación Agraria e ó seu líder Benigno Álvarez; tamén reseñámo-la forza de Pontevedra, circunscrición na que ás estruturas sindicais comunistas, obreiras e campesiñas, acadaron un alto nivel de organización.

Pero ata os anos do Bienio Negro, os comunistas non deron unha viraxe radical, que non comezou —como ás veces se afirma— coa substitución de José Bullejos na secretaría xeral do PCE a finais de 1932, senón máis tarde. Dúas razóns explican este cambio. En primeiro lugar, a propia viraxe da Internacional, que no seu congreso de 1935 abriu a porta á alianza das forzas antifascistas, á política de frontes populares. A segunda razón responde ás causas españolas: o fracaso da Revolución de Outubro de 1934 e a conseguinte represión desatada sobre as forzas republicanas e de esquerda. A persecución á que se viu sometido o PCE rompeu momentaneamente o seu desenvolvemento organizativo, que se recuperará tralo triunfo da Fronte Popular en febreiro de 1936.

Ademais, a presenza electoral destas organizacións estaba claramente relacionada coa presenza sindical comunista. Así, cremos que deste xeito se pode explica-la inclusión de dous candidatos nas listas da Fronte Popular polas provincias de Ourense e Pontevedra.

Evidentemente, os éxitos e os fracasos do PCE en Galicia ían da man das características da súa dirección e da **afiliación**, que foi medrando durante o período republicano. Respecto á primeira, hai que destaca-la idea da súa escasa formación política, trazo que se manterá ó longo das décadas seguintes. Tratábase de xentes, na súa inmensa maioría homes, relativamente novas, pois a súa idade media estaba nos entre os vinte e os trinta anos. Os afiliados ingresaran en parte nos tempos republicanos, a pesar de que outro sector proviña dunha militancia moi anterior. No que atinxe á súa orixe social, a variedade de profesións era evidente, cun certo predominio de afiliados procedentes do mundo obreiro ou campesiño, con algúns traballadores do sector servicios e poucos intelectuais. A “obsesión obreirista” e os prexuízos antiburgueses, non obstante, estaban no mesmo cerne da organización.

O **Alzamento Nacional** supuxo a fin do soño republicano, sobre todo en Galicia, onde os sublevados triunfaron case de inmediato. Nos primeiros anos do franquismo, o Partido Comunista nin estaba preparado para a nova situación nin tiña unha liña política clara —quizais sexa preferible dicir que non tiña liña política—. Unha das súas primeiras formulacións foi o da Unión Nacional, un intento fracasado de aglutinar a tódalas forzas antifranquistas. Ó longo da década dos corenta e parte dos cincuenta, ese foi o obxectivo dos comunistas baixo distintas denominacións (Unión Nacional, Fronte Nacional Antifranquista, etc.).

Pero calquera intento político estaba lastrado polo feito de que dende 1936, a organización do PCE quedara completamente desarborada en Galicia. Algúns dos seus líderes foran fusilados, outros estaban na cadea e outros conseguiran pasar a territorio leal. A militancia foi dezmada, ben pola represión, ben polo seu retraimento; de feito, a cifra de persoas con carné comunista acadada en 1936 non se volvería a recuperar en todo o período estudado. Algúns lanzáronse ó monte, non tanto para comeza-la resistencia armada contra o novo réxime como para se defender da represión. Aínda que non dun xeito sistemático, atopamos unha certa coincidencia entre as zonas nas que o PCE estaba organizado antes de 1936 e os territorios nos que se movían os fuxidos. Comezaba deste xeito un fenómeno que, co paso do tempo, se transformaría nunha guerrilla xa organizada, de predominio comunista.

Así pois, nos anos corenta, a organización comunista estivo volcada, fundamentalmente, en dúas fronte. Como noutras partes de España, a gran actividade comunista foi a loita armada contra o réxime, a guerrilla. Os comunistas aproveitaron as febles estruturas preexistentes creadas polos fuxidos ou polos republicanos agachados nos montes despois da súa derrota na Guerra Civil. O PCE dotou a esas partidas, sobre todo dende 1944-45, dunha estrutura paramilitar, de disciplina, de organización, gracias á chegada de instructores procedentes de Francia. Deste xeito, os anos 1945-1948, que coinciden, *grosso modo*, coa presenza da dirección encabezada por Gayoso e Seoane, foron os do apoxeo do movemento guerrilleiro en Galicia. Sen embargo, non todo foron parabéns, porque as forzas do maquis se viron acosadas pola represión armada franquista. A guerrilla tamén foi vítima dos seus propios erros, como que en moitas ocasións se solaparan as estruturas políticas coas militares, o que facilitaba o traballo policial.

Trala caída de Gayoso e Seoane comezou o longo declive do maquis galego, como tamén ocorreu no resto de España. As causas non foron, como se escribiu nalgunha ocasión, o abandono dos guerrilleiros pola dirección francesa do PCE, senón a represión franquista e a propia dinámica interna do maquis. O famoso cambio de táctica de 1948 non significou a fin da aposta comunista pola guerrilla, aínda que si a súa transformación. A morte do maquis galego foi lenta e prolongada, polo menos dende 1948 ata 1952, anos nos que se sucederon as caídas e, sobre todo, as loitas polo poder dentro dunha organización na que os aparatos político e militar estaban cada vez menos diferenciados. Estes problemas non deberon ser alleos ó progresivo desprestixio das guerrillas entre a poboación civil.

A outra gran preocupación do Partido na posguerra foi a súa propia supervivencia, dificultada pola clandestinidade e a represión, que xerou unha dinámica de caída-reconstrución-caída capaz de explicar moitos dos comportamentos da organización: loitas internas polo poder, dificultades para coñecer-la liña política que se marca no exterior, militancia caracterizada polo seu temor e pola adhesión de xentes procedentes doutros partidos, etc.

Paradoxalmente, foron as mesmas prisións e campos de traballo —así como os presos que saían da cadea— os núcleos que se responsabilizaron do labor de reconstrucción. Deste xeito, a zona de Silleda foi un dos focos nos que apareceu

unha das primeiras direccións, estendéndose cara a ría de Arousa. De forma paralela, e ás veces inconexa, o PCE tamén comezou a se levantar na Coruña, Santiago e, curiosamente, en Lugo.

Como elementos de enlace entre os grupos dispersos pola xeografía de Galicia, a dirección francesa do PCE enviou “instructores” ó interior, portadores, así mesmo, da liña política comunista. Porque algúns dos maiores problemas da organización galega, agudizados respecto ó período anterior, era a probreza da **formación política** dos seus militantes e a falta de cadros. Neste caso, a explicación a este fenómeno é máis complexa ca dada anteriormente. É claro que a procedencia social dos afiliados non axudaba a facer deles sólidos teóricos marxistas; pero tampouco a situación política era propicia para a educación política en principios distintos ós oficiais. Por outra banda, aínda que despois da guerra o PCE seguía formado por algúns militantes veteranos, tamén o é que empezaron a achegarse á organización persoas procedentes doutras formacións políticas, non familiarizados coa tradición comunista.

Quizais por esas carencias, unha das obsesións constantemente repetidas en tódolos documentos da época é a importancia do aparato de **propaganda**, como vehículos de axitación, pero tamén de formación. Deste xeito, na década dos corenta haberá unha certa profusión de cabeceiras comunistas —unhas veces do Partido, outras da guerrilla— en comparación cos anos de liberdade republicana. Esa función foi completada por Radio España Independiente, *La Pirenaica*, dende o momento no que comece as súas emisións. Pouco máis ca ese tipo de axitación podía face-la militancia, aínda que o Partido estivo atento ós poucos brotes de conflictividade obreira que se deron no período e que, por outra banda, acabarían por se-los bastións comunistas (Fábrica de Armas na Coruña; estalerios de Ferrol e Álvarez, Tranvías e Vulcano en Vigo).

Como dicíamos, outro dos grandes problemas será a falta de cadros políticos, parcialmente solucionada co envío de militantes dende Francia. Non era unha saída fácil pois tampouco no exilio existían moitos militantes comunistas galegos e, ademais, en non poucas ocasións estouparon friccións no “círculo do poder” residente no país. Cremos que estes enfrontamentos explican parcialmente o esmorecemento do PCE en Galicia a partir, aproximadamente, de 1948.

A preocupación por manter viva unha organización, que xa estaba moi feble, continuou ó longo do que denominámo-los “anos escuros” (1954-1960). Entre a fin da guerrilla e o relanzamento da actividade dos anos sesenta, os comunistas viviron unha travesía do deserto. A súa actividade pospúxose, quizais á espera dunhas condicións máis favorables. Foron anos, ademais, nos que o movemento comunista internacional viviu grandes convulsións como a morte de Stalin en 1953 e a denuncia do seu réxime no XX Congreso do Partido Comunista da Unión Soviética, tres anos despois.

Tamén a vida interna do “círculo do poder” do comunismo español, como a do soviético, sufriu tremores: un deles foi a caída en desgracia de Vicente Uribe fronte ó ascenso da xeración dos “mozos”, os antigos dirixentes da Juventud Socialista Unificada, encabezados por Santiago Carrillo. O cambio coincidiu coa elaboración da política de reconciliación nacional que, a pesar de ter antecedentes nos anos anteriores, supuxo un xiro estratéxico no quefacer do PCE. Cumpría profundizar na liña da potenciación dos movementos de masas e na política de unidade das forzas da oposición: mesmo se falou da posibilidade de apoiar en determinados momentos ó sector evolucionista do réxime. Como veremos máis adiante, estas consignas obrigaron ós comunistas a se dotar de formas organizativas máis flexibles para aglutinar a maior cantidade posible de militantes, aínda que non estivesen organizados en células. Estábase a preparar outra grande viraxe.

Non é casual que fose no Pleno de agosto de 1956, no que se estaban a discuti-la política de reconciliación nacional, cando se escoitaron as críticas ó secretario de organización, Vicente Uribe; foron críticas sobre os seus métodos de dirección e o culto á personalidade que puxeron fin ás responsabilidades do veterano comunista. O obxectivo era facer realidade o que xa dicían os Estatutos aprobados no V Congreso, é dicir, o respecto á dirección colectiva e a aplicación dos métodos leninistas de dirección. A celebración anual de plenos dos órganos de dirección ou a regularización da convocatoria dos congresos foi un síntoma deses cambios.

Na Galicia de aqueles anos, achegáronse á organización algúns militantes novos chamados a xogar no futuro un papel de importancia. Xorde aquí o problema da continuidade ou da renovación da militancia e da dirección comunistas, o que

chamamos o problema das xeracións comunistas. Ata os anos cincuenta, o PCE dispuxo dunha militancia que comezara a súa vida política nos tempos da República, de mozos cunha escasa formación política ou de xentes que procedían doutras militancias. O que de positivo podía achega-la súa veteranía era compensado por varios elementos negativos: por unha banda, tratábase, en moitos casos, de persoas coñecidas pola policía, co que as súas posibilidades de actuación eran máis limitadas; noutros casos, esas posibilidades estaban coartadas pola súa propia actitude persoal, pois, ás veces, eran militantes retraídos porque sufriran nas súas carnes a represión; noutros moitos pesaban as formas de traballar aprendidas en épocas moi distintas, o que dificultaba a súa capacidade para conectar coas “masas” do momento, para as que a Guerra Civil xa empezara a ser unha vivencia da xeración anterior.

Así pois, haberá que espera-la década dos sesenta para que o Partido Comunista acade maior forza, a pesar da situación de persecución á que seguía sometido. Sen dúbida ningunha, o PCE converteuse daquela na forza do antifranquismo. E se o foi, non se debeu ó seu carácter revolucionario, senón a que actuou, precisamente, como forza aglutinante dos inimigos do réxime. Esta estratexia foi marcada, non podía ser doutro xeito, polos documentos congresuais, pero tamén polos cada vez máis frecuentes informes presentados ós plenos da organización, publicados moitos deles coa sinatura de Santiago Carrillo, no caso de España, e de Santiago Álvarez en Galicia. Dende metade dos cincuenta, Carrillo insistiu na necesidade de que ingresasen no Partido militantes que tivesen entre dezaioito e trinta e cinco anos, é dicir, as xeracións que non viviron a Guerra Civil.

Ese obxectivo deu os seus primeiros froitos nos anos sesenta, aínda que co apoio dos homes do exterior. Neste senso, cómpre destaca-la importancia do papel xogado por unha persoa concreta, Amador Martínez, *Ramón*, quen permaneceu en Galicia entre 1960 e 1965 colaborando na reestructuración do Partido Comunista. Polos seus informes sabemos dunha organización que chegou a controlar 500 militantes, aproximadamente, implantada con solidez en Ferrol, pero tamén noutras localidades como A Coruña, Santiago e algunhas vilas costeiras desta provincia. A fortaleza do Partido na provincia de Pontevedra era evidente en Vigo e, en menor medida, na capital e nalgunhas vilas do interior (A Estrada, Lalín, Silleda, etc.). Na liña da importancia que acadou Lugo nos anos da guerrilla, a organización

comunista foi forte nos anos sesenta, aínda que posteriormente o PCE perdería gran parte da súa capacidade nesta provincia. A zona que parecía máis retrasada era a provincia de Ourense,

Co recambio xeracional ó que nos referimos anteriormente, virían outras modificacións. Os dirixentes comunistas tiveron a habilidade de comprender que a España e a Galicia dese momento pouco tiñan xa que ver coas de 1936, tal e como se viña afirmando dende 1956. O Partido había de se abrir, xa que logo, a novos sectores sociais (e políticos), aínda que a clase obreira seguiría a se-lo seu principal foco de atención. As folgas de 1962-63 supuxeron un salto cualitativo para toda a organización, tanto en España como en Galicia.

Máis de doce anos despois de ser enunciado, o chamado cambio de táctica comezaba a se concretar. Empezaba a se abrir camiño a consigna de aproveita-las posibilidades legais que ofrecía o réxime, aínda que sen esquece-la vía ilegal. Os sesenta foron os anos nos que o PCE forzou a legalidade franquista para comezar a “salir a la superficie”. No mundo obreiro, esta política traducíuse no fenómeno das comisións obreiras, que será fundamental na estratexia comunista, sobre todo dende as eleccións sindicais de 1966. En numerosas ocasións, ámbalas dúas realidades, Partido e comisións, se confundiron. Así, afirmamos que resulta difícil atopar comisións obreiras naqueles centros de traballo nos que non houbese un comunista.

Sen dúbida ningunha, a maior capacidade de mobilización sociopolítica do Partido Comunista de España en Galicia veu da man do seu traballo nas factorías. Respondendo a parámetros semellantes ós doutras latitudes españolas, os comunistas penetraron nas grandes concentracións obreiras, principalmente nas do metal, e máis concretamente, nos estaleiros. Para conseguilo fixeron uso das canles legais, é dicir, das eleccións sindicais. Deste xeito, os traballadores comunistas convertíanse en enlaces e xurados de empresa. A súa táctica consistía en entrar no Sindicato Vertical para dende aí, acadar éxitos laborais e, paralelamente, violenta-la as estruturas do réxime franquista. Os candidatos, cuidadosamente escollidos polas súas características persoais e o arraigo entre os seus compañeiros, estaría respaldados polas comisións obreiras creadas nas súas factorías. Os comunistas fixeron que esas comisións pasasen a se converter en organismos permanentes e coordinados sectorial e territorialmente.

A pesar de que a fronte obreira estaba apoiada por outros moitos sectores sociais e de que se complementaba con outro tipo de loitas como as nacionais, os outros sectores de actividade comunista non despegaron do mesmo xeito que o fixera o obreiro. Por exemplo, en Galicia houbo un claro retraso na penetración no mundo campesiño, a pesar de ser un factor considerado clave. No que se refire ós labregos dos anos sesenta, atopamos dous fenómenos clave. Por un lado, dá a impresión de que as dificultades para entrar nas organizacións oficiais de masas, as Hermandades, se subsanaron coa utilización de canles legais, que non precisaban unha organización forte, por exemplo o envío de escritos colectivos ás autoridades ou a elaboración de manifestos asinados por intelectuais. Quizais o conflito de Castrelo de Miño de 1966 supuxo un avance polo que tivo de mobilización. A partir desa base, comezaría a construción dunha organización, as Comisións Campesiñas, debedoras do modelo das comisións obreiras. Lugo e Ourense foron as zonas nas que se consolidarían co paso do tempo.

O PCE tamén estivo atento ós cambios que se estaban producindo na Igrexa católica. Xa dende as folgas de 1951 os comunistas recoñeceran que a igrexa, polo seu descontento con Franco, alimentou parte das folgas. Anos despois, aínda nos cincuenta, afirmábase que había sectores do sindicalismo católico (HOAC, JOC) que non eran asimilables ós vellos sindicatos amarelos. O Programa do V Congreso xa falaba con respecto da Igrexa, chegando a afirmar que os seus gastos serían sufragados polo Estado. Dende ese momento, tódolos documentos recolleron esa boa disposición cara ós católicos, de forma que a finais dos anos cincuenta e principios da década seguinte daba comezo o diálogo cristiáns-marxistas. En Galicia supuxo o achegamento de determinados sectores eclesiásticos ó mundo obreiro das comisións de traballadores.

Tamén dende metade dos cincuenta, probablemente gracias ó dinamismo de Jorge Semprún, o número de intelectuais aumentou. Na década dos sesenta foi de especial relevancia o proceso polo cal o PCE se achegou ó mundo universitario, aínda que no caso de Galicia existiu un certo retraso respecto a Madrid ou Barcelona. De tódolos xeitos, e sobre todo en territorios como Galicia, a base da estratexia comunista e a súa forza continuaron sendo as comisións obreiras.

Todos estes cambios esixíronlle ó PCE o desenvolvemento de novas formas de organización. Dende os anos vinte, a base de toda a estrutura partidaria comunista estivo apoiada, polo menos teoricamente, nas células. Pero a aparición de novas fronteiras de loita e de novos sectores sociais non obreiros pedía formas organizativas máis flexibles. Xa dende os anos corenta foron frecuentes ás chamadas á necesidade de **descentralización**, o que conlevaría parella a potenciación do traballo colectivo da dirección do Partido. Isto era, ademais, garantía de seguridade. Así, por exemplo, o Comité Rexional non se debía ocupar do traballo da provincia, competencia dos comités provinciais. Pola súa banda, cada provincial debía ter o seu propio aparato de propaganda independente do rexional.

Un fito importante neste camiño foron as resolucións de 1951 e 1952, que culminaron na estrutura de comités creada no VI Congreso. Os anos sesenta foron o momento no que callaron eses comités, que pretendían asegurar unha maior autonomía e capacidade creadoras á militancia, xa que con eles se reforzaban os métodos colectivos de dirección. O que parece que estaba en xogo era a posibilidade de dota-las distintas estruturas do Partido dunha maior capacidade de elaboración propia, dunha maior autonomía. Sen embargo, dá a impresión de que o Partido sufriu unha certa tensión entre esas dúas tendencias opostas: centralización fronte a autonomía. De feito, nalgún momento, fíxose a proposta de mante-la centralización política (o centralismo democrático) e promove-la descentralización orgánica.

De calquera xeito, o proceso, con moitas limitacións, non se plasmou na realidade ata os anos sesenta. Así pois, o PCE aparece como unha máquina pesada capaz de xerar renovacións na súa estrutura política, na súa táctica... pero incapaz de facelo con rapidez. Os cambios tardan anos en se aplicar, probablemente pola situación de clandestinidade pero tamén pola pervivencia dos órganos de dirección, pola pervivencia das súas inercias. Son, en moitas ocasións, os mesmos dirixentes os que poñen en marcha modificacións promovidas por outros ata que, finalmente, estes acaban desbancando ós primeiros. Isto provoca, en primeiro lugar, un atraso na aplicación dos cambios, pero tamén frecuentes loitas polo poder que, ó mesmo tempo, retardan o funcionamento do Partido.

Pois ben, a pesar de todas estas eivas, o PCE configurárase como a forza do antifranquismo, o mellor e máis organizado partido político que loitaba contra a dictadura. E para facer fronte en boas condicións ós problemas da súa sociedade, os comunistas galegos constituíron en 1968 o Partido Comunista de Galicia.

O PCE e a cuestión nacional en Galicia

Dende o punto de vista teórico, o PCE moveuse en todo o período dentro das liñas marcadas por Lenin e Stalin, é dicir, o discurso comunista sempre proclamou o dereito dos pobos á autodeterminación, o que incluía a posibilidade de que se separasen. O recoñecemento dese dereito era garantía, segundo os comunistas, de que a unidade dos pobos de España, a prol da que sempre se manifestaron, se mantería. Agora ben, tamén temos que partir da idea de que a nacional non é a contradicción fundamental da sociedade española para os comunistas, a pesar do cal case sempre estivo presente no seu discurso teórico.

Aínda que centradas en Galicia, as nosas análises fixeron referencias constantes a outros ámbitos xeográficos: os programas e as formulacións teóricas do PCE teñen unha proxección española e, polo menos en determinados momentos, responden á súa condición de Sección Española da **Internacional Comunista** e á súa pertenza a iso que vimos chamando Movemento Comunista Internacional. Coma noutros eidos, o paso do tempo explica a evolución do PCE neste terreo, no que se move dende unha asunción mecánica das ordes emanadas dende Moscova, á consecución de maiores cotas de autonomía.

Por outro lado, cremos que a actitude comunista ante a cuestión nacional en Galicia tivo sempre presentes os **casos catalán e vasco**, realidades entre as que atopamos puntos de encontro —e de desencontro—. A “sensibilidade nacional” en Galicia foi tradicionalmente máis feble ca en Cataluña e no País Vasco. En Cataluña, numerosos líderes comunistas eran de procedencia intelectual polo que elaboraron un pensamento máis rico, quizais porque alí era unha realidade viva, cunha fonda tradición que enlazaba co republicanismo federal no que se desenvolveran algúns núcleos obreiros primixenios. Os comunistas vascos non acadaron ese nivel teórico, pero as poderosas tendencias nacionalistas mantiveron cara ós comunistas unha sintonía relativamente positiva porque os relacionaba coa

solución soviética do problema das nacionalidades. A diferenza destes casos, en Galicia non houbo nos primeiros tempos do comunismo teóricos que analizasen a cuestión nacional, pois os poucos escritos que atopamos repiten dun xeito case mecánico as consignas de Lenin ou de Stalin. Quizais a ausencia de forzas nacionalistas explique esta deficiencia. Haberá que esperar ós anos sesenta para que podamos ler máis escritos sobre o caso galego, cunhas referencias moito máis concretas; sen embargo, os seus referentes teóricos seguirán a ser practicamente os mesmos de períodos anteriores.

¿Que podemos dicir do pensamento comunista sobre a cuestión nacional durante a Guerra Civil 1936-1939? Dende o punto de vista do discurso do PCE, as liñas básicas deste período foron semellantes ás das etapas seguintes. O enunciado que di “recoñecemento do dereito de autodeterminación para Cataluña, Galicia e País Vasco” foi unha constante que apareceu recorrentemente nas declaracións programáticas dende 1936. Agora ben, en determinados momentos apareceu como un elemento clave do programa de máximos e noutras no programa de mínimos, en función da política de alianzas dos comunistas.

A partir dun determinado momento, a Guerra Civil foi tratada como unha loita pola independencia de España, na que o PCE, como outros partidos e sindicatos, elaborou unha liña de reivindicación da “españolidade”. Hai autores que relacionan este discurso, que denominan “xiro nacional”, coa viraxe frontepopulista da Internacional e, mesmo, co triunfo das teses do socialismo nun so país. Naquelas condicións, o discurso tiña que se facer realidade á forza: o problema do mando único na dirección da guerra e o da coordinación da actividade económica supuñan a unidade de esforzos para acadar o obxectivo común: gaña-la guerra. Paralelamente, continuaríase a proclama-lo dereito das nacionalidades a seren respectadas, tal e como se puña de manifesto nos trece puntos de Negrín.

A loita pola “independencia de España” seguiu sendo a clave da argumentación comunista entre 1939-1954. Recrudescéronse neste período os elementos máis españolizantes, como foi o caso de establecemento dun paralelismo entre a loita pola independencia de España e a Guerra da Independencia de 1808. Por exemplo, nalgún momento equiparáronse o movemento guerrilleiro e as guerrillas antinapoleónicas. Neste sentido, o discurso nacional dos anos da

posguerra española coincidiu, en primeiro lugar, coa exacerbación dos sentimentos patrióticos rusos promovida polo réxime estalinista para facer fronte ás necesidades da II Guerra Mundial. Finalizada a conflagración, o PCE mantivo ese mesmo discurso: a defensa da independencia de España. Movémonos nun marco internacional condicionado pola Guerra Fría e as campañas de defensa da paz promovidas pola Unión Soviética. O PCE trasladou a España esta consigna, dende finais dos corenta, introducindo nos seus documentos a necesidade de loitar contra o imperialismo norteamericano, contra a instalación de bases e contra o Tratado Hispanoamericano.

Xa nas derradeiras etapas estudadas na nosa tese, atopamos unha maior riqueza no discurso nacional. O PCE segue a mante-la idea xeral de que hai que respecta-lo dereito de autodeterminación, pero trata de concretar máis a súa postura. É un período no que se discute sobre a posibilidade do estado federal ou autonómico, no que en numerosas ocasións se fala de reivindicar-lo restablecemento dos estatutos históricos. En Cataluña e no País Vasco, as elaboracións teóricas comezan a se abrir a outras tradicións teóricas. Para Galicia, Santiago Álvarez elabora numerosos escritos sobre Galicia como nación, partindo de ideas arraigadas no pensamento defendido polo Partido Comunista dende as súas orixes, pero propoñendo saídas moito máis relacionadas coa realidade galega.

Ademais das análises das propostas teóricas en programas, chamamentos, congresos, a nosa tese analiza dúas cuestións de índole práctica directamente relacionadas con problema nacional. Referímonos á posición dos comunistas ante os estatutos de autonomía e á creación de organizacións propias naqueles territorios ós que o PCE lles recoñecía o rango de nacionalidades.

Foi na II República cando o PCE tivo a posibilidade de confronta-lo seu discurso sobre a cuestión nacional coa realidade. Tamén neste terreo as súas posicións mudaron, pois pasaron de rexeita-las propostas autonomistas por non respectaren o dereito dos pobos á autodeterminación, a seren férreos defensores dos estatutos. Este cambio deuse en Cataluña, País Vasco e Galicia, comunidade na que no ano 1936 os comunistas traballaron estreitamente cos galeguistas para conquista-la autonomía. Aínda que con diferencias cronolóxicas, nas tres nacionalidades pasouse do rexeitamento dos “estatutos de la claudicación” a unha aceptación

entusiasta dos mesmos despois da Revolución de Outubro ou, no caso de Galicia, despois do triunfo da Fronte Popular.

A cuestión estatutaria seguiu vixente ó longo das décadas seguintes. Aínda que cun sentido simbólico, os comunistas apoiaron o trámite parlamentario do Estatuto nas Cortes republicanas no exilio. Por outra banda, o problema das nacionalidades foi unha constante nas proclamas e declaracións do Partido despois da derrota de 1939, a pesar de que se supeditou ás necesidades da política unitaria do antifranquismo. Non sempre foi un dos puntos das plataformas de mínimos que esixían os comunistas. No caso de que fose incluído, o PCE sempre se mostrou partidario do restablecemento dos estatutos de autonomía, polo menos como punto de partida para acadar a conformación do estado federal, a prol do que tamén se manifestaron nalgúns momentos.

O segundo gran problema “práctico” relacionado coa cuestión nacional é o da creación de organizacións propias naqueles territorios considerados nacionais polo PCE. Os comunistas contaban en contra coa tradición que convertía en obriga a idea de que a clase obreira dun estado debía estar encabezada por un só partido comunista. Sen embargo, xa nos anos trinta, os comunistas cataláns conseguiron romper ese molde e a Internacional Comunista recoñeceu como sección nacional o Partit Socialista Unificat de Catalunya. Agora ben, segundo algún autores o do PSUC non foi un caso que habería que ver como un recoñecemento dunha realidade nacional distinta, senón como a aprobación por parte de Moscova do primeiro caso no que se producía a unidade dos partidos proletarios, seguindo as pautas marcadas polo VII Congreso da Internacional.

Da mesma época data o recoñecemento do Partido Comunista de Euscadi por parte do Partido Comunista de España, aínda que cun carácter distinto ó catalán, xa que o vasco era unha organización autónoma dentro do PCE. Sen embargo, os comunistas galegos terán que esperar moitos anos para facer nace-lo Partido Comunista de Galicia. Non fomos quen de atopar comprobación documental das afirmacións feitas nalgunhas memorias de que xa en 1936 e nos primeiros anos do exilio houbo intentos para crear unha organización autónoma en Galicia, seguindo o modelo vasco ou o catalán. Supoñemos que, no caso de exitiren eses proxectos, se verían frustrados polo estoupido da Guerra Civil.

Dende 1939 abriuse unha longa etapa na que non se volveu falar deste problema. Foi dende principios da década dos sesenta cando se puxo sobre a mesa a necesidade de funda-lo Partido Comunista de Galicia, do que consideramos a Santiago Álvarez como un dos principais promotores. Os comunistas relanzaron a actividade en tódalas fronteiras gracias, como xa dixemos, á renovación interna da organización e ós cambios vividos pola sociedade española. No caso de Galicia, consideramos fundamental unha reunión mantida en París en 1962, aínda que a primeira declaración pública coñecida neste sentido foi o mandato congresual de 1965, que estableceu a obriga de funda-lo Partido Comunista de Galicia. Sen embargo, tardarían aínda tres anos en levalo á práctica. ¿Por que foi precisamente nesta década? ¿Por que non cumpriron o acordo do VII Congreso ata tres anos despois? A resposta á primeira pregunta lévanos a considera-la existencia de elementos externos á realidade galega para funda-lo PCG: o auxe dos nacionalismos en Cataluña e no País Vasco dende finais da década dos anos cincuenta abriu os ollos á dirección comunista para dar respostas concretas ás realidades nacionais españolas. Pola contra, non parece que a creación de novas forzas nacionalistas en Galicia fose un factor desencadeante porque dada a súa dimensión e a súa capacidade de mobilización non parecían facer delas un risco para a hexemonía comunista. Nos anos sesenta, o PCE era o punto de referencia para os grupos da oposición, e non ó revés.

Respecto á segunda das cuestións que propoñemos, por qué os comunistas tardaron anos despois de 1965 en crea-lo PCG, hemos de ter en conta a existencia de certas tradicións dentro do PCE, e dos comunistas galegos, que xogaron en contra da organización autónoma, ou polo menos, de non creala ata que non estivese asegurado o seu éxito.

Pos ben, por unhas razóns ou por outras, a fundación do Partido Comunista de Galicia produciuse nunha reunión que tivo lugar en París entre decembro de 1968 e xaneiro de 1969. Nesta data abríase unha nova etapa do comunismo galego. E nesta data poñemos fin ó noso traballo.

BIBLIOGRAFÍA E FONTES

BIBLIOGRAFÍA

- A Nosa Historia 2. Os anos despois 1936-1953* (1987), Vigo, A Nosa Terra.
- A Nosa Historia 5. Galiza: 1953-1975* (1988), Vigo, A Nosa Terra.
- Acuña, X. Enrique (1994), “1936. Futbolistas na Olimpiada Popular”, *Cadernos A Nosa Terra de Pensamento e Cultura*, 17, xullo, páxs. 12-14.
- Agosti, Aldo (1974-1979), *La Terza Internazionali (Storia Documentaria)*, Roma, Editori Reuniti, 6 vols.
- Agosti, Aldo (1979), “La Tercera Internacional y su historia”, *Estudios de Historia Social*, 10-11, 299-331.
- Agosti, Aldo (1981), “Alcance y límite de los Frentes Populares”, *Estudios de Historia Social*, 16-17, 187-193.
- Aguado Sánchez, Francisco (1976 a), *El maquis en España. Su historia*, Madrid, San Martín.
- Aguado Sánchez, Francisco (1976 b), *El maquis en sus documentos*, Madrid, San Martín.
- Agudo, Sixto Blanco (1998), *Memorias (1962-1996)*, Zaragoza, Excelentísima Diputación de Zaragoza-Institución Fernando el Católico.
- Alberte Casteiñeiras, José Ramón (1990), “1966 en Castrelo de Miño: La represión de un movimiento agrario”, en Javier Tusell, Alicia Alted y Abdón Mateos (coords.), *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación. Actas del Congreso internacional celebrado en Madrid del 19 al 22 de octubre de 1988, Tomo II*, Madrid, UNED, páxs. 563-566.

- Alfonso Bozzo, A. (1976), *Los partidos políticos y la autonomía en Galicia (1931-1936)*, Madrid, Akal.
- Alonso Montero, Xesús (1993), “A voz de Dolores”, en *Dolores Ibárruri. Paixón de liberdade*, Santiago de Compostela, Fundación Dolores Ibárruri, Consorcio da Cidade de Santiago de Compostela.
- Alonso Montero, Xesús (1998), “Son un caso de fracaso escolar”, *La Voz de Galicia*, 28 de xuño.
- Alonso, V.L., Calzada, J., Huerta, J.R., Langreo, A., y Viñas, J.S. (1976), *Crisis agrarias y luchas campesinas, 1970-1976*, Madrid, Ayuso.
- Alter, P. (1989), *Nationalism*, London, Edward Arnold.
- Álvarez, Santiago (1964 a), “La acción de masas y el resurgir del sentimiento nacional en Galicia”, *Mundo Obrero*, 2ª quincena de febreiro.
- Álvarez, Santiago (1964 b), “Atención a la cuestión nacional”, *Mundo Obrero*, 18, 2ª quincena de outubro.
- Álvarez, Santiago (1966), “Ante el XXX aniversario del Estatuto Gallego”, *Mundo Obrero*, 17, 1ª quincena de agosto 1966.
- Álvarez, Santiago (1967), “Octubre y el problema nacional”, *Nuestra Bandera*, 55, outubro de 1967.
- Álvarez, Santiago (1968), *Sobre Galicia*, París, Ebro.
- Álvarez, Santiago (1984), *Castelao y nosotros los comunistas*, Sada, Ediciós do Castro.
- Álvarez, Santiago (1985), *Memorias I. Recuerdos de infancia y de juventud (1920-1936)*, Sada, Ediciós do Castro.
- Álvarez, Santiago (1986), *Memorias II. La Guerra Civil (1936-1939)* Sada, Ediciós do Castro.
- Álvarez, Santiago (1988), *Castelao y nosotros los comunistas*, Sada, Ediciós do Castro.
- Álvarez, Santiago (1990 a), “La lucha de los irmandiños del Siglo XV”, *Ensayos histórico políticos*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, páxs. 55-78.
- Álvarez, Santiago (1990 b), “Orígenes y formación de la nacionalidad gallega”, *Ensayos histórico políticos*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, páxs. 15-51.

- Álvarez, Santiago (1990 c), *Memorias IV. Más fuertes que la tortura y la pena de muerte (1945-1954)*, Sada, Ediciós do Castro.
- Álvarez, Santiago (1991), *Memoria da guerrilla*, Vigo, Xerais.
- Álvarez, Santiago (1995), “El PC. de Galicia. Sus antecedentes. Su creación”, en *Mundo Obrero. Revista mensual del Partido Comunista de España*, 46, xuño de 1995, páxs. 49-51.
- Amin, Samir (1979), *Clases y naciones en el materialismo histórico*, Barcelona, El Viejo Topo.
- Anderson, B. (1991), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, Revised Edition.”
- Anderson, Perry (1984), “La historia de los partidos comunistas”, en R. Samuel (ed.), *Historia popular y teoría socialista*, Barcelona, Crítica.
- Arasa, Daniel (1984), *Años 40: los maquis y el PCE*, Barcelona, Argos Vergara.
- Arnau, Roger (1974), *Marxisme i qüestió nacional catalana. 1930-1936*, París, Edicions Catalanes de París.
- Arranz, Luis (1997), “Los primeros pasos de la Internacional Comunista en España”, en Javier Tusell (dir.) (1997), *La política exterior de España en el Siglo XX*, Madrid, UNED.
- Artola, M. (1974), *Partidos y programas políticos 1808-1936*, Madrid, Aguilar, 1974.
- Asenjo, Mariano e Victoria Ramos (1999), *Malagón. Autobiografía de un falsificador*, Barcelona, El Viejo Topo.
- Astray Rivas, Manuel (1992), *Síndrome del 36. La IV Agrupación del Ejército Guerrilleiro de Galicia*, Sada, Ediciós do Castro, 1992.
- Aub, Max (1998), *Diarios, 1939-1972*, Barcelona, Alba Editorial. Edición de Manuel Aznar Soler.
- Aubet, María-José (1977), *Rosa Luxemburg y la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama.
- Avilés Farré, Juan (1999), *La fe que vino de Rusia. La revolución bolchevique y los españoles (1917-1931)*, Madrid, UNED.
- Azcárate, Manuel (1994), *Derrotas y esperanzas. La República, la Guerra Civil y la Resistencia*, Barcelona, Tusquets.

- Azcárate, Manuel (1998), *Luchas y transiciones. Memorias de un viaje por el ocaso del comunismo*, Madrid, El País Aguilar.
- Babiano Mora, José (1992), “España, 1936-1939: la segunda guerra de la independencia”, *Historia* 16, 190, febreiro, páxs. 25-34.
- Babiano Mora, José (1995), *Emigrantes, cronómetros y huelgas: Un estudio sobre el trabajo y los trabajadores durante el franquismo (Madrid, 1951-1977)*, Madrid, Siglo XXI. Fundación 1º de Mayo, 1995.
- Babiano Mora, José (1998), *Paternalismo industrial y disciplina fabril en España (1938-1959)*, Madrid, CES.
- Bahamonde Magro, Ángel e Javier Cervera Gil (1999), *Así terminó la Guerra de España*, Madrid, Marcial Pons.
- Barreiro Fernández, X. R. e outros (1990), *O movemento obreiro en Galicia. Catro ensaios*, Vigo, Xerais.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (1993), *Galicia. Historia. Tomo VIII. Historia Contemporánea. Política. Século XX*, A Coruña, Hércules de Ediciones.
- Bauer, O. (1978), *El obrero y la nación (Cuadernos de Pasado y Presente, 74)*, México, Siglo XXI, 1978.
- Bauer, O. (1978), *Observaciones sobre la cuestión de las nacionalidades*, México, Siglo XXI.
- Bauer, O. (1979), *La cuestión de las nacionalidades y la socialdemocracia*, México, Siglo XXI [1907].
- Beiras, Xosé Manuel (1967), *El problema del desarrollo en la Galicia rural*, Vigo, Galaxia.
- Beramendi, Justo G. (1981), *Vicente Risco no nacionalismo galego*, Santiago de Compostela, Edicións do Cerne.
- Beramendi, Justo G. (1986), *El nacionalismo gallego en el primer tercio del siglo XX*, Universidad de Santiago.
- Beramendi, Justo G. (1990), “Prensa y galleguismo en Galicia durante la II República”, *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil. Tomo II. España (1931-1939). II Encuentro de Historia de la Prensa dirigido por Manuel Tuñón de Lara*, Bilbao, Universidad del País Vasco.
- Beramendi, J. G. e R. Máiz (eds.) (1991), *Los nacionalismos en la España de la II República*, Madrid, Siglo XXI.

- Beramendi, Justo G., e Xosé Manoel Núñez Seixas (1995), *O nacionalismo galego*, Vigo, A Nosa Terra.
- Beramendi, Justo G., e Xosé Manoel Núñez Seixas (1995 a), “Nacionalismo gallego y sociedad: una interpretación general (1840-1994)”, *Spagna Contemporanea*, 7.
- Blanco Rodríguez, Juan Andrés (1983), *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la Guerra Civil*, Madrid, UNED.
- Blasco, B. (1972), “Los comunistas españoles vistos por Guy Hermet”, *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, 37-38, xuño-setembro, páxs. 129-138.
- Bloom, S.F. (1975), *El mundo de las naciones. El problema nacional en Marx*, Buenos Aires, Siglo XXI.
- Bonamusa, Francesc (1977), *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*, Barcelona, Anagrama.
- Borojov, Ber (1979), *Nacionalismo y lucha de clases*, México, Cuadernos de Pasado y Presente.
- Bragado Rodríguez, Eduardo e Lago Peñas, Pedro (s.d.), *Acción política y sindical e interacción estratégica durante el franquismo en Galicia. El caso de la factoría de Vulcano: anarquistas, comunistas y sindicalistas independientes (1936-1966)*. Sen data. Documento mecanografiado.
- Breuilly, J. (1990), *Nacionalismo y Estado*, Barcelona, Ediciones Pomares-Corredor.
- Broue, Pierre (1985), “El Partido Comunista y el Frente Popular”, *Studia Histórica. Historia Contemporánea*, Vol. III, 4, páxs. 21-35.
- Bullejos, José (1972), *La Comintern en España: Recuerdos de mi vida*, México, Impresiones Modernas.
- Cabo Villaverde, Miguel (1998), *O agrarismo*, Vigo, A Nosa Terra.
- Caminal, Miquel (1985), *Joan Comorera. Comunisme i nacionalisme (1939-1958). Volum III*, Barcelona, Empúries.
- Candeira Mosquera, Francisco (1999), *O Condado na II República*, Ponteareas, Egasur.
- Carballa, Xan (1988), “Castrelo de Miño. A historia dun val afogado”, *Galiza: 1953-1975. A Nosa Historia*, 5, Vigo, A Nosa Terra.

- Carballo Arceo, Luis X. (1980), “República, Guerra Civil e guerrilla antifranquista na Terra de trasdeza”, *A Nosa Terra*, 133, 134, 136 e 137, novembro-decembro.
- Carlés Fernández, Marcial (1997), “Entre la Guerra Fría y el deshielo poststaliniano. Aproximación a la política internacional del PCE (1947-1956)”, en Javier Tusell (dir.), *La política exterior de España en el Siglo XX*, Madrid, UNED, páxs. 479-508.
- Carr, E. H. (1973), *The Bolshevik Revolution (1917-1923). 1*, Harmondsworth, Penguin.
- Carr, Edward H (1984), *¿Qué es la historia?*, Barcelona, Planeta-Agostini.
- Carr, E. H. (1986), *El ocaso de la Comintern, 1930-1935*, Madrid, Alianza.
- Carr, E.H. (1986), *La Comintern y la Guerra Civil Española*, Madrid, Alianza.
- Carrere d’Encausse, H. e outros (1977), *Comunistas y/o comunistas*, Barcelona, Anagrama.
- Carrillo, Santiago (¿1965?), *Después de Franco, ¿qué?*, México, Ediciones España Popular.
- Carrillo, Santiago (1993), *Memorias*, Barcelona, Planeta.
- Casares, Carlos (1991), *Ramón Piñeiro. Unha vida por Galicia*, Sada, Fundación Caixa Galicia.
- Castelao, Daniel R. (1992), *Sempre en Galiza*. Edición crítica coordinada por Ramón Máiz, Parlamento de Galicia. Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.
- Castilla del Pino, Carlos (1997), *Pretérito imperfecto*, Barcelona, Tusquets.
- Chaves Palacios, Julián (1996), *Huidos y maquis. La actividad guerrillera en la provincia de Cáceres, 1936-1950*, Institución Cultural El Brocense.
- Cid Fernández, Xosé Manuel (1989), *Educación e ideoloxía en Ourense na II República (Organización e acción socioeducativa do Maxisterio Primario)*, Santiago, Universidade.
- Claudín, Fernando (1978), *Documentos de una divergencia comunista. Los textos del debate que provocó la exclusión de Claudín y Jorge Semprún del PCE*, Barcelona, El Viejo Topo.
- Colino, Xosé y Pérez Touriño, Emilio (1983), *Economía campesina e capital. A evolución da agricultura galega 1960-1980*, Vigo, Galaxia.

- Comín Colomer, Eduardo (1957), *La República en el exilio*, Barcelona, AHR.
- Comín Colomer, Eduardo (1965), *Historia del P.C.E*, Madrid, Editora Nacional.
- Connor, Walker (1984), *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, Princeton University Press.
- Cores Trasmonte, Baldomero (1976), *El Estatuto de Galicia (Actas y documentos)*, A Coruña, Librigal.
- Cossías, Tomás (1956), *La lucha contra el maquis*, Madrid, Editora Nacional.
- Costa Clavell, Xavier (1977), *Las dos caras de Galicia bajo el franquismo*, Madrid, Cambio 16.
- Costa Rico, Antón (1989), *Escolas e mestres. A educación en Galicia: Da Restauración á Segunda República*, Santiago, Xunta de Galicia.
- Cruz, Rafael (1984), “La organización del PCE (1920-1936) *Estudios de Historia social*, 31, páxs. 223-312.
- Cruz, Rafael (1986), “La prensa del PCE en la II República”, en Tuñón de Lara, Manuel, *La prensa de los siglos XIX y XX*, Bilbao, Universidad del País Vasco, páxs. 263-277.
- Cruz, Rafael (1987), *El Partido Comunista de España en la II República*, Madrid, Alianza Universidad.
- Cruz, Rafael (1987), “La prensa comunista madrileña durante la Segunda República”, en Varios, *Prensa obrera en Madrid, 1855-1936*, Madrid, Comunidad de Madrid, páxs. 353-368.
- Cruz, Rafael (1997), “¡Luzbel vuelve al mundo! Las imágenes de la Rusia soviética y la acción colectiva en España”, Cruz, Rafael e Manuel Pérez Ledesma, *Cultura y movilización política en la España contemporánea*, Madrid, alianza, 1997, páxs. 273-303.
- Cruz, Rafael (1999 a), *El arte que inflama. La creación de una literatura política bolchevique en España, 1931-1936*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- Rafael Cruz (1999 b), *Pasionaria. Dolores Ibárruri, historia y símbolo*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- Davis, Horace B. (1972), *Nacionalismo y socialismo*, Barcelona, Península.
- De Blas Guerrero, A. (1984), *Nacionalismo e ideologías contemporáneas*, Madrid, Espasa Calpe.

- De Mingo, José Antonio e Victoria Ramos (1992), “Fuentes para el estudio del exilio español en Francia (1936-1946): el Archivo del Comité Central del Partido Comunista de España”, en *Espanoles en Francia (1936-1946). Coloquio Internacional. Salamanca, 2, 3 y 4 de mayo de 1991*, Salamaca, páxs.67.
- De Toro, Suso (1991), *Camilo Nogueira e outras voces*, Vigo, Xerais.
- Delgado, José Luis (ed.) (1988), *La II República Española. Bienio rectificador y Frente Popular 1934-1936*, Madrid, Siglo XXI.
- Díaz, José (1970), “La lucha por la unidad en plena reacción. Madrid, Monumental Cinema, 2 de junio de 1935”, *Tres años de lucha*, París, Colección Ebro.
- Díaz-Salazar, Rafael (1991), “Gramsci, el internacionalismo y la izquierda europea”, Trías Vejarano, Juan (coord.), *Gramsci y la izquierda europea*, Madrid, FIM, páxs. 15-47.
- Dimitroff, G. (1935), “La ofensiva del fascismo y las tareas de la Internacional Comunista en la lucha por la unidad de la clase obrera contra el fascismo”, *VII Congreso de la Internacional Comunista. Discursos íntegros. Resoluciones adoptadas. Traducción de José Bullejos*, Madrid, Bergua.
- Domínguez, Luis (1981), *El movimiento obrero en Santiago 1920-1931*, Santiago. Memoria de licenciatura inédita lida no Departamento de Historia Contemporánea da Universidade de Santiago de Compostela. Dirixida por Jesús Mª Palomares.
- Durán, J. A. (1977), *Agrarismo y movilización campesina en el país gallego 1875-1912*, Madrid, Siglo XXI.
- Duverger, Maurice (1961), *Los partidos políticos*, México, Fondo de Cultura Económica, segunda edición.
- Egido, José Antonio (1994), *Jesús Larrañaga, comunista y abertzale*, Madrid, Ediciones VOSA.
- Elorza, Antonio (1977), “Comunismo y cuestión nacional en Cataluña y Euskadi (1930-36): un análisis comparativo”, *Saioak. Revista de estudios vascos*, 1, 1977, páxs. 5-48.
- Elorza, Antonio (1982), “Movimiento obrero y cuestión nacional en Euskadi (1930-1936)”, *Estudios de Historia Contemporánea del País Vasco*, páxs. 139-200.
- Elorza, Antonio (1995), “PCE-IC: crónica de un conflicto anunciado”, *El País*, 19 de decembro.

- Elorza, Antonio e Marta Bizcarrondo (1999), *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919-1939*, Barcelona, Planeta.
- Elorza, Antonio, Josep Fontana, Manuel Tuñón de Lara e Manuel Azcárate (1979), “La historia del PCE”, en *Nuestra Bandera*, 100, páxs. 9-25.
- Engels, Friedrich (1847), *Principios del comunismo*, 1947, en Karl Marx e Friedrich Engels, *Obras*, Barcelona, Crítica, 1978. Edición dirixida por Manuel Sacristán Luzón.
- Engels, Friedrich (1849), “El paneslavismo democrático”, *Neue Rheinische Zeitung*, 15 e 16 de febreiro, en *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976.
- Engels, Friedrich (1882), “Carta a Kautsky. 7 de febreiro de 1882” na selección de G.Haupt, *Les marxistes...*, pág.107.
- Engels, Friedrich (1882), “¿Qué tienen que ver las clases trabajadoras con Polonia?”, VVAA, páxs. 30-33, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976.
- Engels, Friedrich, “¿Está superada la reivindicación de la independencia de Polonia?”, VVAA, *El marxismo y la cuestión nacional*, páxs.34-38, Barcelona, Avance, 1976.
- Estévez, Xosé (1992), *Antología del Galeuzka en el exilio (1939-1960)*, San Sebastián, J. A. Ascunce.
- Estruch Tobella, Joan (1978), *Historia del P.C.E. 1. (1920-1939)*, Barcelona, El Viejo Topo.
- Estruch Tobella, Joan (1982), *El PCE en la clandestinidad 1939-1956*, Madrid, Siglo XXI.
- Falcón, Irene (1996), *Asalto a los cielos. Mi vida junto a Pasionaria*, Madrid, Temas de Hoy.
- Fernán-Vello, Miguel Anxo e F. Pillado, (1989), *A nación incesante*, Santiago, Sotelo Blanco.
- Fernández del Riego, Francisco (1990), *O río do tempo. Unha historia vivida*, Sada, Edicións do Castro.
- Fernández García, Antonio (1990), *La revolución rusa*, Madrid, Istmo.
- Fernández Pancorbo, Paloma (1988), *El maquis al norte del Ebro*, Zaragoza, Diputación General de Aragón.

- Fernández Prieto, Lourenzo (1993), “Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942”, *Historia Social*, 15, inverno, páxs. 49-65.
- Fernández, Carlos (1985), *Franquismo y transición política en Galicia (apuntes para una historia de nuestro pasado reciente, 1939-1979)*, A Coruña, Ediciós do Castro.
- Ferreróns, Ramón e Gascón, Antonio (1978), “El Esquinazao, un guerrillero aragonés del siglo XX”, *Nueva Historia*, 16, maio, páxs. 99-102.
- Fontana, Josep (1997), “Franco y el franquismo a través de los libros de memorias” en José Manuel Trujillano Sánchez e José María Gago González, *IV Jornadas Historia y Fuentes Orales. Historia y Memoria del Franquismo*, Ávila, Fundación Cultural Santa Teresa, páxs. 19-26.
- [A] *forza da palabra. Lembranzas da loita sindical viguesa* (1999), Vigo, Unión Comarcal de CC.OO. de Vigo.
- Freire Lestón, Xosé Vincenzo (1994), *Lembranzas dun mundo esquecido. Muller, política e sociedade na Galicia contemporánea, 1900-1939*, A Coruña, Laiovento.
- Freixanes, Víctor F. (1984) (ed.), “O Fresco”. *Memoria dun fuxido. 1936*, Vigo, Xerais.
- Gangas Peiró, Pilar (1995), *El desarrollo organizativo de los partidos políticos españoles de implantación nacional*, Instituto de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, Madrid.
- García Calleja, Eduardo (1998), “La violencia política en la crisis de la democracia republicana (1931-1936)”, *Hispania Nova. Revista electrónica de Historia Contemporánea* [<http://hispanianova.rediris.es/HN0303.htm>].
- García Cotarelo, Ramón (1978), “Las vicisitudes del comunismo español y su historiografía”, en *Revista de Estudios Políticos*, 3, maio-xuño, páxs. 133-141.
- García Piñeiro, Ramón (1990), “Nuevos enfoques sobre la extinción de la lucha armada: la experiencia asturiana”, en Javier Tusell e outros (coord.), *La oposición al régimen de Franco. Tomo I. Vol 2*, Madrid, UNED, páxs. 371-379.
- García-Nieto, María Carmen, e Javier M. Donézar (1974), *Bases documentales de la España Contemporánea. 10. La Guerra de España 1936-1939*, Madrid, Guadiana.

- García-Nieto, Mª Carmen e Javier M. Donézar (1974), *Bases documentales de la España Contemporánea. 10. La Guerra de España (1936-1939)*, Madrid, Guadiana.
- Gellner, E, (1983), *Naciones y nacionalismo*, Madrid, Alianza.
- Ginard, David (1994), *L'esquerra mallorquina i el franquisme*, Palma, Documenta Balear.
- Ginard, David (1996), "Aproximación a la bibliografía general sobre la historia del movimiento comunista en el Estado español", en Erice, Francisco (coord.) (1996), *Los comunistas en Asturias 1920-1982*, Gijón, Trea, páxs. 27-37.
- Ginard, David (1998), *L'Oposició antifrancuiste i els comunistes mallorquins (1939-1977)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ginard, David (1999), "Heriberto Quiñones en España (1931-1942)", *Historiar. Revista trimestral de Historia*, 3, outubro, páxs. 13-24.
- Gómez Alén, José (1992), *A Empresa Nacional Bazán 1947-1972. Condicións de traballo e conflictividade laboral (Unha aproximación histórica)*, Santiago, Fundación 10 de Marzo.
- Gómez Alén, José (1993), "La nueva conflictividad laboral. La experiencia de Galicia", en Isidro Sánchez, Manuel Ortiz e David Ruz (coords.), *España franquista. Causa general y actitudes sociales ante la dictadura*, Universidad de Castilla-La Mancha.
- Gómez Alén, José (1993), "Las Comisiones Obreras de Galicia y la oposición al franquismo", en David Ruiz (dir.) (1993), *Historia de Comisiones Obreras*, Madrid, Siglo XXI, páxs. 259-288.
- Gómez Alén, José (1995), *As CC.OO. de Galicia e a conflictividade laboral durante o franquismo*, Vigo, Xerais.
- Gómez Alén, José e Víctor Manuel Santidrián Arias (1995), *Boletín informativo do Arquivo Histórico do Sindicato Nacional de Comissões Obreiras de Galicia (Fundación 10 de Marzo)*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela-Fundación 10 de Marzo.
- Gómez Alén, José e Santidrián Arias, Víctor M. (1996 a), *A historia de Comissões Obreiras de Galicia nos seus documentos*, A Coruña, Edicións do Castro.
- Gómez Alén, José e Santidrián Arias, Víctor M. (1996 b), *O 10 de Marzo: Unha data na Historia*, A Coruña, Fundación 10 de Marzo-Noroeste, Edicións do Castro.

- Gómez Alén, José e Víctor M. Santidrián Arias (1997), “Vigo Obreiro. O primeiro periódico clandestino das CC.OO. de Galicia”, *Vigo Obreiro. O periódico das CC.OO. de Vigo. Edición facsímile*, Santiago, Fundación 10 de Marzo, 1997.
- Gómez Alén, José e Víctor M. Santidrián Arias (1999), “O compromiso cívico do intelectual: Xesús Alonso Montero e Nova Galicia”, Álvarez, Rosario e Dolores Vilavedra (eds.) (1999), *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, Tomo I, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, páxs. 1202-1211.
- Gómez Barra, Rafael (1983), *La guerrilla antifranquista (1945-1949)*, Madrid, Revolución.
- Gómez Rivas, Isabel (1995), “La Guerra de Independencia como referente histórico en el discurso de *El Miliciano Gallego*”, *Cuadernos republicanos*, 24, outubro, páxs. 39-54.
- Gómez Rivas, Isabel (1997), “Da resistencia no Medulio á loita contra o fascismo; o mito da orixe celta dos galegos en dúas publicacións comunistas da Guerra Civil”, *Unión Libre. Cadernos de vida e culturas*, 2, páxs. 119-122.
- Gómez Roda, J. Alberto (1999), “Actitudes y percepciones de la posguerra en Valencia. Informes de Falange, policiales, diplomáticos y del Partido Comunista”, en I. Saz e A. Gómez Roda (eds.), *El franquismo en Valencia. Formas de vida, y actitudes sociales en la posguerra*, Valencia, Epistema, páxs. 77-116.
- González López, Emilio (1988), *Memorias de un diputado en las Cortes de la República, 1931-1938*, Sada, Edición do Castro.
- González Probados, Manuel (1992), “A acción agraria socialista na II República”, *Os conquistadores modernos. Movemento obreiro na Galicia de anteguerra*, Vigo, A Nosa Terra, páxs. 175-194.
- González Probados, Manuel (1992), *O Socialismo na II República (1931-1936)*, Sada, Edición do Castro.
- González Vicente, Carmen (1990), “Fuentes para el estudio del movimiento guerrillero. El Archivo del PCE”, en *El movimiento guerrillero de los años 40*, Madrid, FIM, páxs. 11-24.
- González Vidal, Francisco (1999), *Paco Balón: Memorias de un comunista ferrolano*, Sada, Edición do Castro. Edición e notas a cargo de Víctor Manuel Santidrián Arias.
- Gramsci, Antonio, “Internacionalismo y política nacional” en *Antología*, México, 1977, páxs. 351-352.

- Grande, Antón (1997), “A prensa comunista”, *A Nosa Terra*, 764, 6 de febreiro.
- Grandío Seoane, Emilio (1999), *Caciquismo e eleccións na Galiza da II República*, Vigo, A Nosa Terra.
- Gros, José (1971), *Abriendo caminos. Relatos de un guerrillero comunista*, París, Ebro.
- Gurriarán, Ricardo (1999), *Florencio Delgado Gurriarán. Vida e obra dun poeta valdeorrés, republicano e galeguista*, Sada, Edicións do Castro.
- Haupt, G. e Weill, C. (1978), *Marx y Engels frente al problema nacional*, Barcelona, Fontamara.
- Haupt, George (1978), “Rosa Luxemburg y la cuestión nacional”, *Materiales*, 3.
- Haupt, George (1982), “Los marxistas frente a la cuestión nacional: la historia del problema”, en Haupt, George, Löwy, Michael e Weil, Claudie (1982), *Los marxistas y la cuestión nacional. La historia del problema y el problema de la historia*, Barcelona, Fontamara, páxs. 11-82.
- Haupt, George e Weil, Claudie (1982), “Marx y Engels frente al problema de las naciones”, en Haupt, George, Löwy, Michael e Weil, Claudie (1982), *Los marxistas y la cuestión nacional. La historia del problema y el problema de la historia*, Barcelona, Fontamara, 119-172.
- Haupt, George, Löwy, Michael e Weil, Claudie (1982), *Los marxistas y la cuestión nacional. La historia del problema y el problema de la historia*, Barcelona, Fontamara.
- Hájek, Milôs (1983), *Historia de la Tercera Internacional. La política de frente único (1921-1935)*, Barcelona, Crítica.
- Heine, Harmut (1976), “La evolución política en Galicia” (1936-1975), *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, 51-53, París, maio-outubro.
- Heine, Harmut (1980), *A guerrilla antifranquista en Galicia*, Vigo, Xerais.
- Heine, Harmut (1983), *La oposición política al franquismo. De 1939 a 1952*, Barcelona, Crítica.
- Hernández, Miguel (1971), “Un año de guerrillas en Galicia”, *Tiempo de Historia*, 34, setembro.
- Hervés Sayar, E. (1991), “El movimiento agrarista gallego 1890-1936”, *Historia de Galicia. 4. La época contemporánea*, Vigo, Faro de Vigo, páxs. 857-876.

- Hervés Sayar, E. e outros (1997), “Resistencia y organización. La conflictividad rural en Galicia desde la crisis del Antiguo régimen al Franquismo”, *Noticiario de Historia Agraria*, 13, páxs. 165-191.
- Hinojosa Durán, José (1994), “Una fuente para el estudio del PCE durante la dictadura de Primo de Rivera: El informe del juez Salvador Alarcón”, *Norba. Revista de Historia*, páxs. 185-198.
- Hinojosa Durán, José (1995), *El PCE en Extremadura en la II República*. Memoria de Licenciatura lida en Cáceres (Universidad de Extremadura) en maio de 1995. Memoria de licenciatura baixo a dirección de Juan García Pérez.
- Hinojosa Durán, José (1997), “El Partido Comunista de España en la provincia de Cáceres en el primer bienio republicano (De los inicios —1932— a las elecciones del 19 de noviembre de 1933)”, *Alcántara*, 43, setembro-outubro, páxs. 29-63.
- Hinojosa Durán, José (1999), “El Partido Comunista de España en la provincia de Badajoz en el primer bienio republicano (De los orígenes —1932— a las elecciones del 19 de noviembre de 1933)”, *Revista de Estudios Extremeños*, II, maio-agosto, páxs. 541-590.
- Historia del Partido Comunista de España* (1960), París, Editions Sociales.
- Hobsbawm, Eric (1979), “Marxismo, nacionalismo e independencia”, en *Zona Abierta*, 19, 1979.
- Hobsbawm, Eric (1991), *Naciones y nacionalismo desde 1870*, Barcelona, Crítica.
- Hobsbawm, Eric e outros (1983), *Historia del Marxismo*, Barcelona, Bruguera.
- Hroch, M. (1985), *Social preconditions of national revival in Europe. A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Humbert-Droz, J., *De Lenine a Saalme. Memoires de Jules Humbert-Droz*.
- Ibárruri, Dolores (1984), *Memorias de Pasionaria, 1939-1977*, Barcelona, Planeta.
- Juliá, Santos (1979), *Los orígenes del Frente Popular en España, 1934-1936*, Madrid, Siglo XXI.
- Kautsky, K. (1978), *Socialismo y política colonial*, México, Siglo XXI.
- Kautsky, K. (1978), *Vieja y nueva política colonial*, México, Siglo XXI.
- Kautsky, K., *La nacionalidad moderna (Cuadernos de Pasado y Presente, 73)*, México, Siglo XXI.

- Kautsky, K., *Nacionalidad e internacionalidad (Cuadernos de Pasado y Presente, 74)*, México, Siglo XXI.
- Kautsky, Karl (1887), “La nacionalidad moderna”, en *La Segunda Internacional y el problema nacional y colonial. Primera parte*, Madrid, Siglo XXI, páxs. 108-139.
- Kautsky, Karl (1907), “Nacionalidad e internacionalismo” (fragmentos), *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, páxs. 64-79.
- Kautsky, Karl (1909), “Las tareas nacionales de los socialistas entre los eslavos de los Balcanes”, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, páxs. 80-85.
- Kautsky, Karl (1917), “La autodeterminación de las naciones” (fragmentos), *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, 86-93.
- Kedourie, E. (1985), *Nacionalismo*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- Kellas, J.G. (1991), *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London, Macmillan.
- Kohn, H. (1949), *Historia del nacionalismo*, México, F.C.E.
- Kollontai, A. (1982), *Mujer, historia y sociedad. Sobre la liberación de la mujer*, Barcelona, Fontamara.
- Kriegel, Annie, “La Tercera Internacional”, Jacques Droz, *Historia general del socialismo. De 1918 a 1945*, Barcelona, Destino, 1982, páxs. 78-121.
- Lenin, V.I (1916), “La revolución socialista y el derecho de las naciones a la autodeterminación (tesis)”, *Obras Completas*, Madrid, Akal, 1977, tomo XXIII
- Lenin, V.I. (1913), “Notas críticas sobre a cuestión nacional”, en *Problemas de política nacional e internacionalismo proletario*, Moscú, Progreso, 1978.
- Lenin, V.I. (1913), “La autonomía cultural nacional”, *Obras Completas*, Madrid, Akal, 1977, Tomo XX.
- Lenin, V.I. (1913), “La clase obrera y el problema nacional”, en *Obras Completas*, Madrid, Akal, 1977, tomo XIX.
- Lenin, V.I. (1914), “El derecho de las naciones a la autodeterminación”, Madrid, Akal, 1977, tomo XXI.
- Lenin, V.I. (1916 a), “La revolución socialista y el derecho de las naciones a la autodeterminación. Tesis”, *La lucha de los pueblos de las colonias y países dependientes contra el imperialismo*, Moscú, Progreso, 1979.

- Lenin, V.I. (1916), “Una caricatura del marxismo y del economicismo imperialista”, *Obras Completas*, Madrid, Akal, 1977, tomo XIV.
- Lenin (1917), *El Estado y la Revolución*, Pekín, Ediciones en Lenguas Extranjeras, 1975, 55
- Lenin, V.I. (1919), “Informe sobre el programa del Partido presentado al VIII congreso del PC (b) de Rusia, 19 de marzo de 1919”, en *La lucha de los pueblos de las colonias y países dependientes contra el imperialismo*, Moscú, Progreso, 1979.
- Lenin, V.I., *Sobre el derecho de las naciones a la autodeterminación*, Moscú, Ediciones Lenguas Extranjeras, 1960.
- Levrero, Renato (1975), *Nación, metrópoli y colonias en Marx y Engels*, Barcelona, Anagrama,.
- Linz, Juan José (1979), *El sistema de partidos en España*, Madrid, Narcea.
- Líster, Enrique (1978), *¡Basta! Una aportación a la lucha de la recuperación del Partido*, Madrid, G. del Toro Editor.
- Líster, Enrique (1978), *Así destruyó Carrillo el PCE*, Barcelona, Planeta.
- López Gómez, Pedro (1993), *Arquivo do Reino de Galicia. Catálogo de instrumentos de descripción documental y bibliográfica*, Santiago, Consellería de Cultura e Xuventude.
- Lorenzo Espinosa, José María (1988), *Rebelión en la ría. Vizcaya 1947: obreros y empresarios y falangistas*, Bilbao, Universidad de Deusto.
- Los cuatro primeros congresos de la Internacional Comunista. Primera parte (1973)*, Buenos Aires, Siglo XXI.
- Löwy, Michael (1982), “El problema de la historia: Observaciones de teoría y método”, en Haupt, George, Löwy, Michael e Weil, Claudie (1982), *Los marxistas y la cuestión nacional. La historia del problema y el problema de la historia*, Barcelona, Fontamara, páxs. 85-115.
- Luengo, Fernando (1991), “El problema nacional”, en Carlos Taibo (dir.), *De la revolución de octubre a Gorbachov. Una aproximación a la Unión Soviética*, Madrid, Fundamentos.
- Luxemburg, R. (1896), “La cuestión polaca en el Congreso Internacional de Londres”, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, 163-170.
- Luxemburg, Rosa (1905), “La cuestión polaca y el movimiento socialista”, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, páxs. 170-187.

- Luxembrug, Rosa (1908), “La cuestión nacional y la autonomía”, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, 188-209.
- Luxembrug, Rosa (1916), “La crisis de la socialdemocracia”, *Escritos políticos*, Barcelona, Grijalbo, 1977, páxs. 257-398.
- Luxembrug, Rosa (1918), “La revolución rusa”, *Escritos políticos*, Barcelona, Grijalbo, 1977, 553-593.
- Luxemburg, Rosa (1969), *Problemas de organizaciones de la socialdemocracia rusa*, Buenos Aires, 1969.
- Luxemburg, Rosa (1977), *Textos sobre la cuestión nacional*, Madrid, Ed. De la Torre.
- Luxemburg, Rosa (1979), *El desarrollo industrial de Polonia y otros escritos sobre la cuestión nacional*, México, 1979.
- Llorca Freire, Guillermo (1986), *Los partidos políticos en Ferrol durante la II República*, Ferrol, Concepción Arenal. Ciencias y Humanidades.
- Máiz Vázquez, Bernardo (1988), *Galicia na II República e baixo o franquismo*, Vigo, Xerais de Galicia.
- Máiz Vázquez, Bernardo, (1989), *Memoria-catálogo das publicacións galegas antifranquistas*, Sada, Edicións do Castro.
- Máiz, Ramón (1991/92), “Política e identidade colectiva: Notas para una lectura posmarxista de la cuestión nacional”, *Papeles de la FIM* 1, 2ª época, Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas, 127-138.
- Máiz, Ramón (coord.) (1992), *Sempre en Galiza*, Edición crítica, Santiago, Universidade/Parlamento de Galicia.
- Marco Nadal, Enrique (1982), *Todos contra Franco. La Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas 1944/1947*, Madrid, Queimada Ediciones;
- Martínez Cuadrado, M. (1968), *Elecciones y partidos políticos en España 1868-1936*, Madrid, Taurus.
- Marx, K. e F. Engels (1845), *La ideología alemana*.
- Marx, Karl (1857), “Futuros resultados de la dominación británica en la India”, *New York Daily Tribune*, 7 de xaneiro, Marx, Karl e Engels, Friedrich, *Acerca del colonialismo (Artículos y cartas)*, Moscú, Progreso, s.d.
- Marx, Karl (1868), “Irlanda y la clase obrera inglesa”, VVAA, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, páxs. 39-44.

- Marx, Karl (1870), “Nota confidencial”, en Marx, Karl. e Engels, Friedrich, *Acerca de colonialismo (Artículos y cartas)*, Moscú, Progreso, s.d.
- Marx, Karl (1870), “La cuestión irlandesa y la Internacional”, VVAA, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976.
- Marx, Karl e Engels, Friedrich (1847), *Discursos sobre Polonia, pronunciados en el mitin internacional celebrado en Londres, el 29 de noviembre de 1847, con ocasión del 17º aniversario del alzamiento polaco de 1847*, en Karl Marx e Friedrich Engels, *Obras de Marx y Engels. OME 9*, Barcelona, Crítica, 1978. Edición dirigida por Manuel Sacristán Luzón.
- Marx, Karl e Engels, Friedrich (1848), *El manifiesto comunista*, Barcelona, Ayuso, 1983.
- Marx, Karl e Engels, Friedrich, *Acerca del colonialismo (Artículos y cartas)*, Moscú, Progreso, s.d.
- Marx, Karl, *El Dieciocho Brumario de Luis Bonaparte*, Madrid, Austral, 1985.
- Marx, Karl, “Reconstruir Polonia sobre bases democráticas y sociales”, en VVAA *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976, páxs. 33-34.
- Matorras, Enrique (1935), *El comunismo en España. Sus orientaciones. Su organización. Sus procedimientos*, Madrid.
- Maza Aymat, Blanca (1997), “Aproximación a la política exterior del Partido Comunista de España (1957-1968). Las relaciones internacionales en *Mundo Obrero*”, en Javier Tusell (dir.), *La política exterior de España en el Siglo XX*, Madrid, UNED, páxs. 508-534.
- Meaker, Gerald H. (1978), *La izquierda revolucionaria en España: 1914-1923*, Barcelona, Ariel.
- Méndez Domenech, Xosé M^a (1988), “O 68 galego, o maio francés e o movemento universitario español”, *A Nosa Historia* 5, Vigo, A Nosa Terra, páxs. 38-42.
- Michels, Robert (1911), *Los partidos políticos. Un estudio sociológico de las tendencias oligárquicas de la democracia moderna*, Buenos Aires, Amorrortu, 1991.
- Miguel Ángel, *Los guerrilleros españoles en Francia*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales.
- Molinero, Carme e Pere Ysàs (1981), *L’Oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*, Barcelona, La Magrana.

- Molinero, Carme e Pere Ysàs (1998), *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI.
- Mommsem, Hans (1975), “Nacionalismo. El problema de las nacionalidades”, en C.D. Kerning, C.D., *Marxismo y democracia. Enciclopedia de conceptos básicos. Historia 7*, Madrid, Rioduero, páxs. 22-87.
- Montero, Juan Ramón (1988), “Las derechas en el sistema de partidos en el II bienio republicano: algunos datos introductorios”, en Delgado, José Luis (ed.), *La II República Española. Bienio rectificador y Frente Popular 1934-1936*, Madrid, Siglo XXI.
- Morán, Gregorio (1986), *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España (1939-1985)*, Barcelona, Planeta.
- Moreno Gómez, Francisco (1989), “La represión en la España campesina”, en José Luis García Delgado, *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, Siglo XXI, páxs. 189-207.
- Moreta Blanco, Mirita (1994), “Las elecciones durante la II República en O Barco”, *V Semana de Historia de Valdeorras (Época Contemporánea)*, Madrid, Instituto de Estudios Valdeorrenses, páxs. 123-154.
- Mullor, Antonio (1976 a), “La oposición comunista”, *Historia Internacional*, 11, febreiro, páxs. 35-39.
- Mullor, Antonio (1976 b), “De las guerrillas a los movimientos de masas”, *Historia Internacional*, 13, abril, páxs. 70-72.
- Munck, Ronaldo (1986), *The difficult dialogue, Marxism and nationalism*, London, Zed Books Ltd.
- Munilla Gómez, Eduardo (1968), “Consecuencias de la lucha de la Guardia Civil contra el bandolerismo en el período 1943-52”, *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, páxs. 49-63.
- Nair, T. (1975), “The Modern Janus”, *New Left Review*, 94.
- Nash, Mary (1981), *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939*, Barcelona, Fontamara.
- Nash, Mary (1983), *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*, Barcelona, Anthropos.
- Navaza, Xavier (1977), “Luis Soto: A UPG na encrucillada”, *Teima*, 26, 9-16 de xuño de 1977.
- Neira Vilas, Xosé (1992), *Guerrilleiros*, Sada Edición do Castro.

- Nimni, E. (1991), *Marxism and Nationalism*, London, Pluto.
- Nin, Andreu (1977), *Los movimientos de emancipación nacional*, Barcelona, Fontamara.
- Noia, Camino, “Documento de Castelao sobre a caída do goberno Giral”, *A Trabe de Ouro*, 12, 1992, páxs. 113-131.
- Nueva Galicia. Edición facsimilar* (1997), Sada, Edicións do Castro. Edición a cargo de Víctor M. Santidrián Arias.
- Nuevo, Carlos (1987), “Antes e despois da guerra en Viveiro”, *A Nosa Historia 1. O 36 na Galiza*, Vigo, A Nosa Terra, páxs. 31-35.
- Nuevo Cal, Carlos (1992), “O movemento obreiro en Viveiro”, en Pereira, Dionisio (Coord.) (1992), *Os conquistadores modernos. Movemento obreiro na Galicia de Anteguerra*, Vigo, A Nosa Terra.
- Núñez Seixas, Xosé Manoel (1999), *Los nacionalismos en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*, Barcelona, Hipòtesi.
- Pagès, Pelai (1982), “Els moviments nacionalistes contemporanis”, en *L’Avenç*, 54, páxs. 56-61.
- Panbianco, Angelo (1995), *Modelos de partido*, Madrid, Alianza.
- Pannekoek, A. (1912), “Lucha de clases y nación”, en *La Segunda Internacional y el problema nacional y colonial. Segunda parte*, México, Siglo XXI, páxs. 259-304.
- Para una historia del P.C.E.. Conferencias en la F.I.M.* (1980), Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas.
- PCE (1990), *Los comunistas en la historia de Albacete (1920-1979)*, Albacete, Partido Comunista de España.
- Pereira Dionisio e M. González Probados, Manuel (1982), “Informe sobor da prensa obreira en Galiza 1930-1936”, en *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Tomo XXXIII, 98.
- Pereira, Dionisio (1985), “A CNT no campo gallego, 1931-1936”, *I Xornadas Agrarias Galegas. 15-17 de abril de 1983. Facultade de Económicas da Universidade de Santiago*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, páxs.491-511.
- Pereira, Dionisio (1992), *Os conquistadores modernos. Movemento obreiro na Galicia de anteguerra*, Vigo, A Nosa Terra.

- Pereira, Dionisio (1994), *A CNT na Galicia. 1922-1936*, Laiovento, Santiago de Compostela.
- Pereira, Dionisio (1995), “Paseo pola Galiza antifascista e republicana. Os fondos de Salamanca documentan a operación caciquil que lle robou o escano a Bóveda no 36”, en *A Nosa Terra*, 668, 6 de abril.
- Pereiro Leira, Tito (1995), “Control político, apoios e protestas campesiñas no franquismo”, *Historia Nova II. Contribución dos Xoves historiadores de Galicia*, Asociación Galega de Historiadores, Santiago de Compostela, páxs. 255-270.
- Pereira Martínez, Carlos (1998), *Fábrica de armas de A Coruña. Seis décadas de historia*, A Coruña.
- Pérez Pais, M.C. (1983), “A participación política das mulleres galegas na II República”, *Encrucillada*, 31, I-II, 1983.
- Pérez Touriño, Emilio (1977), “Dominación do capitalismo monopolista e cámbeos na economía agraria gallega”, *Materiales*, 5.
- Pike, David W. (1984), *Jours de gloire. Jours de honte*, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris.
- Pike, David W. (1993), *In the service of Stalin. The Spanish Communists in Exile 1939-1945*, Oxford, Clarendon Press.
- Plummer, Ken (1989), *Los documentos personales. Introducción a los problemas y a la bibliografía del método humanista*, Madrid, Siglo XXI.
- Ponamariova (1966), *Formació del P.S.U. de Catañunya. XXX aniversari del P.S.U.*, México, Edicions Trall.
- Pons Prades, Eduardo (1977), *Guerrillas españolas (1936-1960)*, Barcelona, Planeta.
- Portela Valladares, Manuel (1988), *Dietario de dos guerras (1936-1950). Notas polémicas y correspondencia de un centrista español. Edición de José Antonio Durán*, Sada, Edición do Castro.
- Prada Rodríguez, Julio (1991), “Las mujeres de los escapados. Aproximación al papel de la muje como soporte material de la resistencia antifranquista”, *Las mujeres y la Guerra Civil*, Salamanca, Universidad de Salamanca, páxs. 218.-223.
- Preston, Paul (1993), *Franco. A biography*, Harper Collins Publishers.

- Programa y Estatutos de la Internacional comunista aprobados en la XLVI sesión del VI Congreso de la Internacional Comunista, el 1 de septiembre de 1928*, Barcelona, Ediciones Europa-América, s.d.
- Ramírez, Manuel (1991), *Sistema de partidos en España (1931-1990)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- Ramos, Victoria (1997), *Catálogo de los fondos del Archivo Histórico del Partido Comunista de España*, Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas.
- Ramos, Victoria e outros (1988), “Fuentes para la historia de la guerra civil española: El Archivo histórico del Comité Central del Partido Comunista de España”, en Julio Aróstegui (coord.), *Historia y memoria de la Guerra Civil. Encuentro en Castilla y León, Valladolid*, Junta de Castilla y León, Tomo II, páx. 9-47.
- Recalde, José Ramón (1982) *La construcción de las naciones*, Madrid, Siglo XXI.
- Reguillón García, A.L. (1982), *El último guerrillero de España. Bajo el terro de las armas*, Madrid.
- Reig Tapia, Alberto (1995), *Franco “Caudillo”: mito y realidad*, Madrid, Tecnos.
- Reigosa, Carlos G. (1988), *Fuxidos de sona*, Vigo, Xerais.
- Reigosa, Carlos G. (1992), *El regreso de los maquis*, Madrid, Júcar.
- Reigosa, Carlos (1993), “Maquis na raia portuguesa”, *A Trabe de Ouro*, 16, outubro-decembro, páxs. 611-623.
- Renan, E.(1957) *¿Qué es una nación?*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos.
- Renner, Karl (1899), “Estado y nación”, en *La Segunda Internacional y el problema nacional y colonial. Primera parte*, México, Siglo XXI, páxs. 145-177, 1978.
- Ribó, Rafael (1974), “Aproximació metodològica al fet nacional”, *Recerques*, 4, 117-135.
- Ribó, Rafael (1977), “Marxismo, catecismo y cuestión nacional”, en Stalin, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama.
- Richard, Michael (1999), *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*, Barcelona, Crítica.
- Ríos, Isabel (1986), *Testimonio de la Guerra Civil*, Sada, Edición do Castro.

- Roca, José Manuel (ed.) (1994), *El proyecto radical. Auge y declive de la izquierda revolucionaria en España (1964-1992)*, Madrid, Los Libros de la Catarata.
- Rodinson, Maxime (1977), “Sobre la teoría marxista de la nación”, en Stalin, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama,.
- Rodrigo, Antonina (1996), *Mujeres para la historia. La España silenciada del siglo XX*, Madrid, Compañía Literaria.
- Rojo Salgado, A. (1989), *O Galeguismo a través dos seus Textos e Documentos Políticos*, A Coruña, Revista Coordinadas. Monografías.
- Romeu Alfaro, Fernanda (1989), “Panorámica sociopolítica de los primeros movimientos guerrilleros en la España del 36 al 46, en José Luis García Delgado, *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, Siglo XXI, páxs. 349-378.
- Romeu, Fernanda (1987), *La Agrupación Guerrillera de Levante*, Valencia, Edicions Alfons el Magnànim.
- Rosal, Amaro del (1977), *Historia de la UGT de España, 1901-1939*, Barcelona, Grijalbo.
- Rubiralta Casas, Fermí (1998), *De Castelao a Mao. O novo nacionalismo radical galego (1959-1974): orixes, configuración e desenvolvemento inicial da U.P.G.*, Santaigo de Compostela, Laiovento.
- Ruíz Ayúcar, A. (1976), *El Partido Comunista. 37 años de clandestinidad*, Madrid, San Martín.
- Ruiz, David (1985), “De la guerrilla a las fábricas”, *PCE. 65 años. Biblioteca Mundo Obrero* 2, Madrid, abril de 1985, páxs. 19-21.
- Ruíz, David (1993), “De la supervivencia a la negociación. Actitudes obreras en las primeras décadas de la dictadura (1939-1958)”, en David Ruíz (dir.), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, páxs. 47-68.
- Sabín, José M. (1996), *Prisión y muerte en la España postfranquista*, Madrid, Anaya&Mario Muchnik.
- Samir, Amin (1978), *Clases y naciones en el materialismo histórico. Un estudio sobre el papel de las naciones y las clases en el desarrollo desigual de las sociedades*, Barcelona, El Viejo Topo.

- Santamarina, Antón (1999), “De como e porque o profesor se meteu en política. Anacos das memorias de David Álvarez Carballido”, Álvarez, Rosario e Dolores Vilavedra (eds.) (1999), *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, Tomo I, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, páxs. 153-171.
- Santidrián Arias, Víctor Manuel (1999 a), *Castelao, os galeguistas e os comunistas*, Fundación Castelao.
- Santidrián Arias, Víctor M. (1999 b), “Memorias, memoria e historia: a obra de Francisco González Vidal”, en González Vidal, Francisco (1998), *Paco Balón: Memorias de un comunista ferrolano*, Sada, Edicións do Castro, páxs. 13-28
- Serrano, Secundino (1988), *La guerrilla antifranquista en León (1936-1951)*, Madrid, Siglo XXI.
- Seton-Watson, H. (1977), *Nations and States. An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London, Methuen.
- Silva Ferreiro, Manuel (1938), *Galicia y el Movimiento Nacional. Páginas históricas*, Santiago, Seminario Conciliar.
- Smith, A.D. (1976), *Las teorías del nacionalismo*, Barcelona, Península.
- Smith, A.D. (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell Publishers.
- Smith, A.D. (1991), *National Identity*, London, Penguin.
- Solé Tura, J. (1985), *Nacionalidades y nacionalismos en España. Autonomías. Federalismo. Autodeterminación*, Madrid, Alianza Editorial.
- Sorel, Andrés (1970), *Búsqueda, reconstrucción e historia de la guerrilla española del siglo XX, a través de sus documentos, relatos y protagonistas*, París, Ebro.
- Soto, Luis (1983), *Castelao, a U.P.G. e outras memorias*, Vigo, Xerais.
- Soutelo Vázquez, Raúl (1995), “Repensando las estrategias adaptativas del campesinado gallego ante la represión y el primer franquismo: metodología y fuentes”, *II Encuentro de Investigadores del Franquismo. Alicante, 11, 12 y 13 de mayo de 1995*. Tomo II, páxs. 115-126.
- Soutelo Vázquez, Raúl (1996), “En torno a las élites y el poder local en la Galicia no urbana de anteguerra (1974-1936)”, *Noticiario de Historia Agraria*, 12, páxs. 251-258.

- Soutelo Vázquez, Raúl (1998), “Marcharon coa terra e a xente marchou. Un caso de mobilización campesina en la Galicia del franquismo: las protestas contra la construcción del embalse de Castrelo de Miño (*Ourense, 1964-1965*)”, *Díaz Barrado, Mario P. (Coord.), Historia del tiempo presente*, Cáceres, Universidad de Extremadura, páxs. 361-366.
- Soutelo Vázquez, Raúl e Alfredo Varela Sabas (1995), “As estratexias defensivas do campesiñado galego perante a represión política do agrarismo, 1936-1946”, *Historia Nova II. Contribución dos Xoves historiadores de Galicia*, Asociación Galega de Historiadores, Santiago de Compostela, páxs. 271-291.
- Souto Blanco, María Jesús (1998), *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)*, A Coruña. Edicións do Castro.
- Souto Blanco, María Jesús (2000), *Los apoyos al régimen franquista en la provincia de Lugo (1936-1940). La corrupción y la lucha por el poder*, A Coruña. Edicións do Castro.
- Stalin, J. (1904), “Cómo entiende la socialdemocracia la cuestión nacional”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 7-30.
- Stalin, J. (1913), “El marxismo y la cuestión nacional”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, 31-113.
- Stalin, J. (1917 a), “La VII Conferencia (Conferencia de abril) del POSDR (bolchevique)”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 115-124.
- Stalin, J. (1917 b), “La contrarrevolución y los pueblos de Rusia”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 125-128.
- Stalin, J. (1918 a), “La organización de la República Federativa de Rusia. Declaraciones a un colaborador de *Pravda*”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 129-136.
- Stalin, J. (1918 b), “La Revolución de Octubre y la cuestión nacional”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 137-149.
- Stalin, J. (1920), “La política del poder soviético respecto a la cuestión nacional en Rusia”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 151-164.

- Stalin, J. (1921 a), “Las tareas inmediatas del partido en la cuestión nacional. Tesis para el X congreso del PC (b) de Rusia, aprobadas por el CC del Partido”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 169-184.
- Stalin, J. (1921 b), “El planteamiento de la cuestión nacional”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 203-211.
- Stalin, J. (1922), “Sobre la Unión de las Repúblicas Soviéticas. Informe pronunciado ante el X Congreso de los Soviets de toda Rusia el 26 de diciembre de 1922”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 213-224.
- Stalin, J. (1923 a), “Los factores nacionales en la edificación del Partido y el Estado. Tesis presentadas al XII Congreso del PC (b) de Rusia, aprobadas por el Comité Central del Partido”, marzo de 1923, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 225-238.
- Stalin, J. (1923 b), “XII congreso del PC (b) de Rusia. 17-25 de abril de 1923. Informe sobre los factores nacionales en la edificación del Partido y del Estado. 23 de abril”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 239-267.
- Stalin, J. (1923 c), “Resumen de la discusión en torno al informe sobre los factores nacionales en la edificación del Partido y del Estado. 25 de abril”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 268-279.
- Stalin, J. (1924), “Fundamentos del leninismo. Conferencias pronunciadas en la Universidad Sverlov”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 285-298.
- Stalin, J. (1925), “En torno a la cuestión nacional en Yugoslavia. Discurso en la Comisión Yugoslava del Comité ejecutivo de la Internacional Comunista. 30 de marzo de 1925”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 299-306.
- Stalin, J. (1929), “La cuestión nacional y el leninismo. Respuesta a los camaradas Meshkov y otros”, *Obras escogidas. Tomo III. La cuestión nacional*, Madrid, Emiliano Escolar Editor, 1977, páxs. 341-365.
- Stalin, J. (1977), *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama.
- Stalin, José (1975), *Fundamentos del leninismo*, Madrid, Akal.

- Stefano Bartolini, "The Membership of Mass Parties: The social Democratic Experience, 1889-1978", Hans Daalder e Peter Mair (eds.), *Western European Party Systems*, London, SAGE Publications Ltd.
- Strasser, J. (1912), "El obrero y la nación", en *La Segunda Internacional y el problema nacional y colonial. Segunda parte*, México, Siglo XXI, 1978, páxs. 189-247.
- Taibo, Carlos (1989), *La Unión Soviética de Gorbachov*, Madrid, Fundamentos.
- Teich, M. e Porter, R. (1993), *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Terray, Emmanuel (1977), "La idea de nación y las transformaciones del capitalismo", en Stalin, *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama, 1977.
- Thompson, Paul (1988), *La voz del pasado. Historia oral*, Valencia, Edicions Alfons el Magnànim, 1988.
- Togliatti, Palmiro (1936), "Las características de la revolución española", en VVAA, *Los comunistas y la revolución española*, Barcelona, Bruguera, 1979, páxs. 11-36.
- Togliatti, Palmiro (1938), "Informe del 28 de enero de 1938", *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Crítica, 1980, páxs. 167-184.
- Togliatti, Palmiro (1939), "Informe del 21 de maio de 1939", *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Crítica, 1980, páxs. 225-305.
- Togliatti, Palmiro (1956), "La entrevista con Nuovi Argumenti", en *Escritos*, México, Era, 1971.
- Togliatti, Palmiro (1964), "Memorándum sobre las cuestiones del movimiento obrero y sobre su unidad", *Escritos*, páxs. 429-439, México, Era, 1971.
- Tomás Ferré, Facundo (1981), "El Partido Comunista de España y la primera formulación de la reconciliación nacional", *Estudis d'Historia Contemporania del País Valencià*, 2, páxs. 291-323.
- Trotsky, Leon (1931), "El carácter progresivo del nacionalismo catalán", *Sobre la liberación nacional*, Bogotá, Editorial Pluma, 1976.
- Trotsky, Leon (1918), "Acerca de la declaración de los opositores indochinos", *Sobre la liberación nacional*, Bogotá, Editorial Pluma, 1976.
- Trotsky, Leon (1985), *Historia de la revolución rusa*. 2, Madrid, Sarpe.

- Tuñón de Lara, Manuel (1972), *El movimiento obrero en la Historia de España*, Madrid, Taurus.
- Tuñón de Lara, Manuel (1973), *La España del siglo XX*, París Librería Española.
- Tuñón de Lara, Manuel (1979), “El movimiento obrero en las nacionalidades: balance histórico”, en *Primeras Jornadas del Movimiento Obrero en las nacionalidades históricas*, Ferrol, Unión Local de Comisiones Obreras, páxs. 101-141.
- Tuñón de Lara, Manuel (1980), “De la Dictadura de Primo de Rivera al Congreso de Sevilla”, VVAA, *Para una historia del PCE. Conferencias en la F.I.M.*, Madrid, FIM.
- Tuñón de Lara, Manuel (dir.) (1981), *Primeras Jornadas del movimiento Obrero en las nacionalidades*, Ferrol, 1979, Unión Local de CCOO, Ferrol.
- Tusell, Javier (1982), *Las constituyentes de 1931: unas elecciones de transición*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Tusell, Javier (dir.) (1997), *La política exterior de España en el Siglo XX*, Madrid, UNED.
- Tusell, Xavier (1977), *La oposición democrática al franquismo (1939-1962)*, Barcelona, Planeta.
- V Congreso de la Internacional Comunista: Informes (1975), Córdoba (Argentina), Siglo XXI.
- Valcárcel López, Marcos (1992), *Ourense, 1931-1936: Estructura económica e comportamientos políticos*. Tese de doutoramento, Universidade de Santiago.
- Vázquez Montalbán, Manuel (1995), *Pasionaria y los siete enanitos*, Barcelona, Planeta.
- Vázquez Montalbán, Manuel (1996), “De Chamberí pero educada en alemán”, en Irene Falcón, *Asalto a los cielos. Mi vida junto a Pasionaria*, Madrid, Temas de Hoy.
- Velasco Souto, Carlos F. (2000), *Galiza na II República*, Vigo, A Nosa Terra.
- Vidal Sales (1976), *Después del 39: la guerrilla antifranquista*, Barcelona, ATE.
- VII Congreso de la Internacional Comunista: Fascismo, democracia y Frente Popular (1978), México, Siglo XXI.
- Vila Izquierdo, Justo (1986), *La guerrilla antifranquista en Extremadura*, Badajoz, Universitas Editorial.

- Villanueva, Javier (1990), *Diccionario crítico de la autodeterminación. Pensamiento europeo (1750-1919)*, Gipúzkoa, Gakoa Liburuak, 1990.
- Villaverde García, Elixio (1995), *Héroes e mártires. A Segunda República e a Guerra Civil no Barbanza*, Santiago, Tórculo Edicións.
- Viñas, Ricard (1978), *La formación de las Juventudes Socialistas Unificadas (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI.
- VV.AA. (1976), *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance.
- VV.AA. (1980), *Para una historia del P.C.E.. Conferencias en la F.I.M.*, Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas.
- Yusta Rodrigo, Mercedes (1999), *La guerra de los vencidos. El maquis en el Maestrazgo turolense, 1940-1950*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico-Diputación de Zaragoza.

FONTES

Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares

Archivo Histórico Nacional (Madrid)

Fondo Ministerio de Xustiza.

Fondo Ministerio do Interior (Política e orde pública. Serie A)

Fondos contemporáneos (Fondo do Ministerio do Interior. Ministerio da Gobernación. Política e orde público. Serie A 1872-1936).

Archivo Histórico Nacional. Sección Guerra Civil (Salamanca)

Archivo Histórico del PCE

Activistas

Buró Político-Comité Executivo

Comité Central

Congresos

Datos de organización. Anos 70

Diverxencias (Inventario Jesús Monzón)

Documentos

Emigración política

Galicia e León

Informes do interior

Informes sobre camaradas

Intelectuales

Movemento guerrilleiro

Movemento obreiro

Represión

Teses, manuscritos e memorias

Arquivo da Deputación Provincial de Pontevedra

Actas da Xunta Electoral (xuño de 1931)

Arquivo Histórico Provincial de Lugo

Fondo Goberno Civil. Asociacións

Arquivo Histórico Provincial de Ourense

Fondo Luis Soto

Arquivo Histórico Provincial de Pontevedra

Fondo Delegación do Goberno. Comisaría de Policía de Pontevedra.
Incautacións

Arquivo Histórico do Reino de Galicia

Fondo Goberno Civil

Arquivo Particular Carlos X. Díaz Martínez (A Coruña)

Biblioteca Nacional de Madrid

Fondo Comín Colomer

Arquivo Histórico de Comisións Obreiras de Galicia (Fundación 10 de Marzo)

Legado Xesús Alonso Montero

Legado David Álvarez Carballido

Legado Xosé Ramón Barreiro Fernández

Legado Manuel Bravo *Mariño*

Legado Santos Costa Barroso

Legado Ricardo Gurriarán

Legado Amador Martínez *Ramón*

Legado Enrique Veira

Fundación Francisco Largo Caballero (Madrid)

Fondo FETE/UGT

Fundación Pablo Iglesias (Madrid)

Instituto Padre Sarmiento (Santiago de Compostela)

Fondo do Estatuto de Autonomía

Museo de Pontevedra

Fondo Documentos privados e semipúblicos. Asociaciós políticas

FONTES IMPRESAS NON PERIÓDICAS

Reseñamos aquí tan só aquelas publicacións que podemos consultar en papel. Outras consérvanse microfilmadas, polo que aparecen nas citas a pé de páxina desta tese de doutoramento.

Partido Comunista de España, *Estatutos y tesis aprobados en el I Congreso nacional, celebrado en Madrid en marzo de 1922*

Los problemas de la revolución española 3. El Partido comunista y la revolución española, Barcelona, Edeya, [1932].

Los problemas de la revolución española. El problema agrario y el movimiento campesino en España, Barcelona, Edeya, [1932].

Los problemas de la revolución española. La cuestión nacional y el movimiento nacional revolucionario, Barcelona, Edeya, [1932].

¿Qué es el Bloque Obrero y Campesino?, Madrid, Mundo Obrero, 1932.

Manuel Hurtado, *Normas de organización y estructura del Partido Comunista*, Madrid, Mundo Obrero, ¿1932?

La lucha por la bolchevización del Partido. Cómo el grupo sectario ha propagado su lucha contra la I.C. y el P.C. de España [1933].

Bolívar en el Parlamento. Editado por la Comisión Nacional del Partido Comunista de España, 1933.

Manifiesto del Partido Comunista de España ante las elecciones [1933].

Programa del poder soviético del PC de España, 1933.

¡Contra la contrarrevolución y la reacción fascista! ¡Por la tierra, el pan y la libertad! Resolución del Bureau Político del Comité Central del Partido Comunista de España Sección española de la I.C. Enero-febrero de 1933.

La obra del Frente Único, 1934.

Llamamiento del CC del PCE. ¡Por el triunfo del Bloque Popular! ¡A luchar y a vencer! ¡A los obreros, campesinos y antifascistas, al pueblo laborioso! [1936].

Pedro Checa, *Qué es y cómo funciona el Partido Comunista (algunas normas de organización). Con los Estatutos del P.C. de España*, Madrid, Ediciones Mundiales, 1936.

Programa municipal del PCE. (...) ¿Por qué lucharán los concejales comunistas?, 1936.

Qué es y cómo funciona el Partido Comunista. Algunas normas de organización. Con los Estatutos del PC de Euzkadi, Bilbao, 1937.

Vicente Uribe, *El problema de las nacionalidades en España a la luz de la guerra popular por la independencia de la República española*, Barcelona, Publicaciones del Partido Comunista de España, [¿1937?].

Unión Nacional para la salvación de España. Febrero de 1943.

El Partido Comunista entra a formar parte de la alianza Democrática. Comunicado del CC del PCE. 10 de febreiro de 1946.

Manifiesto del Partido Comunista al pueblo español. 15 de agosto de 1946.

Héroes de Galicia y de España, Buenos Aires, 1949.

Dolores Ibárruri, *La lucha del pueblo español contra el franquismo. Octubre de 1951.*

Dolores Ibárruri, *Por la paz, la independencia nacional y la democracia. Informe pronunciado el 25 de octubre de 1951.*

- Carta del Comité Central del Partido Comunista de España a sus organizaciones y militantes. Julio de 1952.*
- Dolores Ibárruri, *Por un frente nacional antifranquista. Aclarando posiciones. Junio de 1952.*
- Por la democratización de España. Proyecto de programa del PCE. 15 de mayo de 1954.*
- Dolores Ibárruri, *Informe del Comité Central al V congreso del P.C. de España presentado por su Secretario General, camarada Dolores Ibárruri, 1954.*
- V Congreso del Partido Comunista de España. Informe sobre el programa del Partido [1954].*
- V Congreso del PCE. Programa del PCE en la lucha por la independencia y la democratización de España, por el mejoramiento radical de las condiciones de vida del pueblo español [1954].*
- Estatutos del Partido Comunista de España aprobados en su V Congreso.*
- Santiago Carrillo (1954), *V Congreso. Informe sobre problemas de organización y los estatutos del Partido presentado por el camarada Santiago Carrillo.*
- Declaración del Partido Comunista de España por la reconciliación nacional, por una solución democrática y pacífica del problema español. Junio de 1956.*
- Santiago Carrillo, *La situación en la dirección del Partido. Agosto de 1956.*
- Declaración del PCE. 9 de febreiro de 1957.*
- Dolores Ibárruri, *III sesión plenaria. del Comité Central del Partido Comunista de España 7, 8 y 9 de septiembre de 1957. Informe de Dolores Ibárruri.*
- Santiago Carrillo (1958), *Las tareas de organización del Partido y de la lucha antifranquista. Informe del Buró Político. IV sesión plenaria del Comité Central del Partido Comunista de España (13 y 14 de septiembre de 1958).*
- Declaración del PCE sobre la Huelga Nacional. Julio de 1959 .*
- VI Congreso del Partido Comunista de España (28-31 de Enero de 1960). Programa del Partido Comunista de España.*
- Estatutos del Partido Comunista de España aprobados en su VI Congreso (1960).*
- Comité Ejecutivo del PCE, *Declaración. 1 de julio de 1960.*
- Comité Ejecutivo del Partido Comunista de España, *A los comités del Partido. Agosto de 1960.*

Santiago Carrillo, *Sobre algunos problemas de la táctica de lucha contra el franquismo*. 10 de marzo de 1961.

Resolución del Tercer Pleno del Comité Central del PCE, octubre de 1961.

Comité Central del PCE, *Declaración del Partido Comunista sobre los resultados de las elecciones sindicales y la organización de la lucha de la clase obrera*, [Outubro de 1961].

Petición en favor del campo gallego. Galicia, 1964.

Declaración del Comité Ejecutivo del PCE de junio de 1964.

Santiago Carrillo, *Después de Franco, ¿qué?*, México, Ediciones España Popular [¿1965?].

Programa provisional del Partido Comunista de Galicia. Edición Castellana [1966].

Estatutos do Partido Comunista de Galicia [1966].

Por un Partido Comunista de masas para acelerar la transición hacia la democracia. Resolución del Comité Ejecutivo del Partido Comunista de España. Abril de 1967

Santiago Carrillo, *Nuevos enfoques a problemas de hoy*, 1967.

Santiago Carrillo *Libertad y socialismo*, París, Éditions Sociales, 1971.

FONTES HEMEROGRÁFICAS

Prensa do Partido Comunista de España

La Antorcha. Órgano del Partido Comunista de España (S.E. de la III Internacional)

Bandera Roja. Editada por el Partido Comunista de España

Bolchevismo. Revista teórica del partido Comunista de España. S.E. de la I.C.

La Correspondencia Internacional. Publicación semanal

El Comunista

España Democrática

España Popular

Euskadi Roja

Frente Rojo. Órgano Central del PCE (SEIC)

Frente Unico. Organo de la Confederación General del Trabajo Unitaria

I.C.E. Información. Comentarios. Estudios Sociales.

Información Internacional

Internacional Comunista

La Lucha. Frente Único de los trabajadores

Mundo Obrero

Mundo Proletario. Seminario Comunista

Mundo Rojo. Organo Central del PCE (SEIC)

Nuestra Bandera

Nuestra Palabra. Órgano del Comité de la Federación Balear del Partido Comunista de España (SE de la IC) y portavoz de los sindicatos partidarios de la Unidad sindical

Nuestras Ideas. Teoría, política, cultura

Realidad. Revista de cultura y política

¡Por una paz duradera, por una democracia popular!

Unidad Sindical. Seminario de Unificación y Acción Sindical Revolucionaria

Prensa do PCE en Galicia

Aición. Orgao das Xuventudes Comunistas de Galicia

Nueva Aurora

Revolución

El Soviet

La Tribuna.

Boletín Galego de Información

Galicia. Órgano de Alianza Nazonal-Galega

Galicia. Revista de orientación antifranquista
Mundo Obrero. Comité de Galicia del PCE)
Nueva Galicia
Orientación. Boletín Interno del Comité de Galicia del P. Comunista

Prensa do Partido Comunista de Galicia

Alborada
Nova Galicia. Revista de cultura y política
A Voz do Pobo

Prensa xeral

Boletín Oficial de la Provincia de La Coruña.
Boletín Oficial de la Provincia de Lugo.
Boletín Oficial de la Provincia de Ourense.
Boletín Oficial de la Provincia de Pontevedra.
Faro de Vigo
Galicia
El Ideal Gallego
El Pais. Diario republicano (Pontevedra).
El Pueblo Gallego.
La Voz de Galicia

FONTES ORAIS¹

Xesús Alonso Montero (Santiago de Compostela, 22 de marzo e 27 de abril).

¹Utilizamos tamén unha entrevista non realizada por nós. Referímonos á de Antonio Silva Sánchez “Chuvieiras”, labor do que se encargaron Francisco Sebio, Xan Gabeiras e Isaura Varela, entre outubro de 1991 e marzo de 1994. Por outra banda, aínda que non son estritamente fontes orais, reseñamos tamén o adianto das memorias inéditas de David Álvarez Carballido, posto que están confeccionadas a partir de moitas horas de grabación. No mesmo sentido hai que cita-la obra de Francisco González Vidal, que aparece na bibliografía desta investigación.

Carlos Barros Guimeráns (Santiago de Compostela, 17 de abril, 23 de outubro, 4 e 13 de novembro de 1997).

Manuel Bravo Penedo *Mariño* (O Carballiño, 1995-2000).

Francisco Comesaña Rendo (Tui, 4 e 11 de novembro de 1995).

Santos Costa Barroso (Progalo, 15, 16 e 20 de setembro de 1994).

Camilo de Dios (Sandiás, 5 de agosto de 1999).

Amador Martínez *Ramón* (Santiago de Compostela, 10 de xullo de 1997 e París, 12 e 13 de setembro de 1997).

Carlos Núñez (Vigo, 10 de febreiro de 1999 e 4 de febreiro de 2000).

José Otero González (A Coruña, 20 de xaneiro e 15 de xullo de 1999).

Manuel Peña-Rey (Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 2000).

Arturo Reguera (Santiago de Compostela, 3 de febreiro de 2000).

Enrique Veira Pino (A Coruña, 26 de xaneiro de 2000).